

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
(4ος - 6ος αιώνας)

Διδακτορική διατριβή

ΓΙΑΝΝΕΝΑ 1984

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
(4ος - 6ος αιώνας)

Διδακτορική διατριβή

ΓΙΑΝΝΕΝΑ 1984

Ἡ ἔγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τοῦ Φιλοσοφικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δέν ὑποδηλοῖ ἀποδοχήν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως (Ν.5343/32, ἀρθρο 202, παρ. 2).

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΜΕΡΟΣ Α'. ΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	17
Α. Όρια της έπαρχίας Μακεδονίας	19
Β. Φυσική γεωγραφία της Μακεδονίας	27
Γ. Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας της Μακεδονίας	31
ΜΕΡΟΣ Β'. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ	35
Α. Διοικητική οργάνωση της έπαρχίας Μακεδονίας	
1. <u>Διοικητική θέση της έπαρχίας Μακεδονίας τόν 4ο αιώνα</u>	
α. Μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού καί του Κωνσταντίνου Α'37	
Χωρισμός της διοίκησης Μυσιών. Σχηματισμός των διοική- σεων Μακεδονίας καί Δακίας	38
β. Ή έπαρχία Μακεδονίας επί των διαδόχων του Κωνσταντί- νου Α' (337-63)	45
γ. Β' μισό του 4ου αιώνα: Παραμονές του χωρισμού Άνατο- λής καί Δύσης (364-95)	52
Ό Θεοδόσιος καί τό Ίλλυρικό (379-95)	55
2. <u>Διοικητική θέση της έπαρχίας Μακεδονίας μετά τό χωρισμό της αυτοκρατορίας (395)</u>	61
α. Ή Θεσσαλονίκη πρωτεύουσα της ύπαρχίας Ίλλυρικού (441). Ή περίπτωση του άγίου Δημητρίου	64
β. Χωρισμός της έπαρχίας Μακεδονίας: Μακεδονία πρώτη καί δευτέρα	74
3. <u>Νέες συνθήκες στη χερσόνησο του Αΐμου (6ος αιώνας). Οι έπι- πτώσεις τους στη διοικητική οργάνωση</u>	
α. Ένιαία έπαρχία Μακεδονίας. Άβαρροσλαβικές έπιδρομές	82
β. Ή Θεσσαλονίκη άδιαμφισβήτητη πρωτεύουσα του Ίλλυρι- κού	97
Β. Στρατιωτική οργάνωση στην έπαρχία Μακεδονίας (4ος-6ος αιώνας)	100
ΜΕΡΟΣ Γ'. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ	125

A. Διάδοση του χριστιανισμού στην ἐπαρχία Μακεδονίας (1ος - 6ος αἰώνας)	127
B. Ἑδραίωση του χριστιανισμού στην ἐπαρχία Μακεδονίας (4ος - 6ος αἰώνας)	141
Γ. Ἐκκλησιαστικές ἐριδες στην ἐπαρχία Μακεδονίας. Τό βικαριάτο τοῦ Ἰλλυρικοῦ	166
ΜΕΡΟΣ Δ΄. Ἡ ὀΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	177
A. Οἱ πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας: Ἡ μετάβαση ἀπὸ τῆς ἀρχαίας σὴ μεσαιωνικὴ πόλη	179
B. Ἀγροτικές ἐγκαταστάσεις στην ἐπαρχία Μακεδονίας	231
Σταθμοὶ τῶν κεντρικῶν ὁδῶν-θέσεις ἐξομοδεικτῶν	266
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.	282
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.	291
Εἰσαγωγή	293
Μέρος Α΄	295
Μέρος Β΄	307
Μέρος Γ΄	346
Μέρος Δ΄	370
ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ	421
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	422
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ I. ΠΗΓΕΣ	425
II. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ	428
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	439
ΧΑΡΤΗΣ 1. Γεωφυσικός χάρτης τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας	
" 2. Τό οἰκιστικὸ δίκτυο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας (4ος-6ος αἰώνας)	
" 3. Οἱ μεταβολές τῆς ἀκτογραφίας τοῦ θερμαῖκου κόλπου ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ περίοδο ὡς εἰς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα	
ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου (4ος-6ος αἰώνας)	
" 2. Χρονολογημένα νομίσματα 6ου-7ου αἰῶνα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας (ἐκτός τῆς Θεσσαλονίκης)	

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ μελέτη τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας τῶν ἰδιαίτερων περιφερειῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας σέ διάφορες ἱστορικές περιόδους προσελκύει τὰ τελευταῖα χρόνια ὅλο καί περισσότερο τό ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τή Μακεδονία, ἐνῶ ἔχει μελετηθεῖ διεξοδικά ἡ ἀρχαία καί ἡ νεώτερη ἱστορία της, ἡ βυζαντινὴ καί κυρίως ἡ πρωτοβυζαντινὴ περίοδος εἶναι συγκριτικά λιγότερο γνωστή. Οἱ μελέτες ἐξάλλου πού διαθέτουμε εἰδικά γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ ἱστορικὴ περίοδο ἐξαντλοῦνται σέ μιά ἱστοριο - γραφικὴ ἔκθεση τῶν γεγονότων, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀφήνουν ἔξω ἀπὸ τό πεδίο τους εὐρύτερες συνιστώσες τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Ἡ παρούσα ἐργασία ἀποτελεῖ μιά πρώτη συνθετικὴ διερεύνηση τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα καί διαρθρώνεται ὡς ἑξῆς: Στὴν εἰσαγωγὴ προσδιορίζεται τό ἀντικείμενο καί ἡ προβληματικὴ μιᾶς τέτοιας προσέγγισης, ἐνῶ στό πρῶτο μέρος παρουσιάζεται διεξοδικά ἡ διερεύνηση τοῦ γεωγραφικοῦ καί διοικητικοῦ ὅρου Μακεδονίας καί ἀναλύονται τὰ γνωστὰ ὡς τώρα στοιχεῖα οἰκονομικῆς γεωγραφίας. Στό δεῦτερο μέρος ἐξετάζεται ἡ διοικητικὴ καί στρατιωτικὴ ὀργάνωση καί στό τρίτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση τοῦ ἀντίστοιχου γεωγραφικοῦ χώρου. Στό τέταρτο καί τελευταῖο μέρος ἀναλύεται ἡ δομὴ τοῦ οἰκιστικοῦ - ἀστικοῦ καί ἀγροτικοῦ - δικτύου καί τέλος στά συμπεράσματα ἐπιχειρεῖται μιά συνθετικὴ ἐρμηνεία τῶν ἱστορικο-γεωγραφικῶν δεδομένων τῆς Μακεδονίας αὐτῇ τῇ ἐποχῇ.

Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νά εὐχαριστήσω τὴν καθηγήτρια κα Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, γιατί μοῦ ὑπόδειξε τό θέμα τῆς διατριβῆς μου καί πακολούθησε σ' ὅλα τὰ στάδια τῆς συγγραφῆς της. Εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ κ. Ν. Σβορώνο γιὰ τίς χρήσιμες ὑποδείξεις του καί τὸν καθηγητὴ κ. Εὐ. Χρυσό, γιατί συζήτησε μαζί μου τό τρίτο μέρος τῆς ἐργασίας μου. Εὐχαριστῶ ἀκόμα τὸν ἀρχαιολόγο κ. Ρ. Srb̃inovski γιὰ τὴ βοήθεια πού μοῦ πρόσφερε σέ ἀρχαιολογικά θέματα τοῦ βορειοδυτικοῦ χώρου τῆς Μακεδονίας καί τὸν καθηγητὴ κ. J. Koder πού ἔθεσε στή διάθεσή μου τὰ σχετικὰ δελτία τοῦ βυζαντινολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βιέννης. Τέλος εὐχαριστῶ τὰ μέλη τοῦ Διδακτικοῦ καί Ἐρευνητικοῦ Προσωπικοῦ τοῦ Φιλοσοφικοῦ τμήματος γιὰ τίς παρατηρήσεις πού μοῦ ἔκαναν καθὼς καί τὸν κ. Ἰ. Διαμαντόπουλο πού σχεδίασε τούς χάρτες τῆς διατριβῆς μου.

Α. Κ.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- AAA Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν
- AA Ἀρχαιολογικόν Δελτίον, Ἀθήνα
- AE Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς, Ἀθήνα
- AJA American Journal of Archaeology, Boston
- Amn. Marc. Ammianus Marcellinus
- An.Boll. Analecta Bollandiana, Βρυξέλλες
- A.Pr. Arheološki Pregled, Arheološko društvo Jugoslavije, Βελιγράδι
- Ἀρχαία Μακεδονία I: Ἀρχαία Μακεδονία. Ἀνακοινώσεις κατά τό α' διεθνές
συμπόσιον ἐν Θεσσαλονίκῃ 26-29 Αὐγούστου 1968, Θεσσαλονίκη
1970
- Ἀρχαία Μακεδονία II: Ἀρχαία Μακεδονία. Ἀνακοινώσεις κατά τό β' διε-
θνές συμπόσιο. Θεσσαλονίκη 19-24 Αὐγούστου 1973, Θεσσαλονί-
κη 1977
- BAB Bulletin de l'Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres
et des Sciences morales et politiques, Βρυξέλλες
- BAN Bălgarska Akademija na Naukite
- BCH Bulletin de Correspondance Hellénique, Ἀθήνα-Παρίσι
- B.Ep. Bulletin Epigraphique, Παρίσι
- Bury, History: J.B. Bury, A History of the Later Roman Empire from Arca-
dius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.), Λονδίνο 1889, ἀνατύπω-
ση Ἀμστερνταμ 1966, 2 τόμοι
- Byz. Byzantion, Βρυξέλλες
- B.Z. Byzantinische Zeitschrift, Μόναχο
- C.J. Codex Justinianus
- C.Th. Codex Theodosianus
- C.Ph. Classical Philology, Σικάγο
- Dagron, L'Empire romain: G. Dagron, L'empire romain d'Orient au IVe
siècle et les traditions politiques de l'Hellénisme: Le
témoignage de Themistios, Travaux et Mémoires 3(1968), σελ.
1-248
- ΔΧΑΕ Δελτίον Χριστιανικῆς καί Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθήνα
- Δήμιτσα, Μακεδονία: Μ.Γ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις
καί μνημείοις σωζομένοις, Ἀθήνησι 1896
- DHGE Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique

- DOP Dumbarton Oaks Papers, Washington
- Edson Ch. Edson, Inscriptiones Graecae pars X₂ 1: Inscriptiones Thesalonicae et vicinae, Βερολίνο 1972
- EEBS 'Επετηρίς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 'Αθήνα
- Είσηγήσεις: Είσηγήσεις τοῦ δεκάτου διεθνoῦς συνεδρίου χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτεμβρίου-4 Ὀκτωβρίου 1980, Θεσσαλονίκη 1980
- EO Echos d'Orient
- FHG Fragmenta Historicorum Graecorum
- GINI Glasnik na Institutot za nacionalna Istorija, Σκόπια
- GSUFF Godišen na Sofiiskija Universitet Filosofičeski Fakultet
- GSUIFF Godišen na Sofiiskija Universitet Istoričesko-Filosofičeski Fakultet
- GZFFUS Godišen Zbornik na Filosofski Fakultet na Univerzitetot vo Skopje
- Hammond, Macedonia: N.G.L. Hammond, A History of Macedonia. I Historical Geography and Prehistory, Ὁξφόρδη 1972
- I(B)AI Izvestija na (Bǎlgarskijat) Arheologičeski Institut, Σόφια
- IBID Izvestija na bǎlgarskoto Istoričesko družestvo, Σόφια
- IEE Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν
- II(B)I Izvestija na Instituta za (Bǎlgarska) Istorija, Σόφια
- INI Institut za Nacionalna Istorija, Σκόπια
- Inventaire I: J.-M. Spieser, Inventaire en vue d'un recueil des Inscriptions historiques de Byzance. I Les Inscriptions de Thessalonique, Travaux et Mémoires 5(1973), σελ. 145-80
- Inventaire II: D. Feissel, J.-M. Spieser, Inventaire en vue d'un recueil des Inscriptions historiques de Byzance. II Les inscriptions de Thessalonique. Supplément, Travaux et Mémoires 7(1979), σελ. 303-48
- It. Ant. Itinerarium Antonini
- It. Hier. Itinerarium Hierosolymitanum
- Jaffé, Regesta: Ph. Jaffé, G. Wattenbach, Regesta Pontificum romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum 1198, Λιψία 1885-8², 2 τόμοι
- JFA Journal of the Field Archaeology, Boston University
- JHS Journal of Hellenic Studies
- Jones, Roman Empire: A.H.M. Jones, The Later Roman Empire 284-602, Ὁξφόρδη 1964, 3 τόμοι

- JRS *Journal of Roman Studies*, Λονδίνο
- Lemerle, *Invasions*: P.Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, RH 211(1954), σελ.265-308
- Lemerle, *Philippes*: P.Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Παρίσι 1945
- MAA *Macedoniae Acta Archaeologica*. Arheološko društvo na SR Macedoniae, Πρίλεπ
- MAHER *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'Ecole Française de Rome*
- Mansi J.D.Mansi, *Sacrorum Consiliorum Nova et Amplissima Collectio*, Φλωρεντία-Βενετία 1754-98, ανατύπωση Graz 1960-1
- MEFRA *Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Antiquité*, Παρίσι
- Miracles*: P.Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius*, I Le texte, II Comentaire, Παρίσι 1979-81
- Not.dign. *Notitia dignitatum*
- NZ *Numismatische Zeitschrift*
- Ostrogorsky, *Ιστορία*: G.Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* A', Αθήνα 1978
- ΠΑΕ Πρακτικά της 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας, Αθήνα
- Papazoglou, *Makedonski gradovi*: F.Papazoglou, *Makedonski gradovi u rimsko doba*, Σκόπια 1957
- PG *Patrologia Graeca*
- Piganiol, *L'Empire chrétien*: A.Piganiol, *L'Empire chrétien(325-395)*, PUF, Παρίσι 1972²
- Popović, *Les témoins*: VI.Popović, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin*, MEFRA 87 (1975), σελ.445-504
- Popović, *La descente*: VI.Popović, *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la mer Egée: Le témoignage de l'archéologie*, Académie des inscriptions et des Belles Lettres. *Comptes rendus des séances de l'année 1978*, Παρίσι 1978, σελ.596-648
- Popović, *Aux origines*: VI.Popović, *Aux origines de la slavisation des Balkans: La constitution des premières sklavinies macédoniennes vers la fin du VIe siècle*, στο *Έδιο*, Παρίσι 1980,

σελ.230-57

Prosopography I: A.H.M. Jones κ.ά., The Prosopography of the Later Roman Empire I A.D. 260-395, Cambridge 1971

Prosopography II: J.R. Martindale, The Prosopography of the Later Roman Empire II A.D. 395-527, Cambridge 1980

RA Revue Archeologique, Παρίσι

Rav.An.Cosm.: Ravennatis Anonymi Cosmographia

REA Revue des Etudes Anciennes, Μπορντώ-Παρίσι

REB Revue des Etudes Byzantines, Παρίσι

Rémondon, La crise: R. Rémondon, La crise de l'Empire romain de Marc Aurèle à Anastase, PUF Παρίσι 1970²

RESEE Revue des Etudes Sud-Est Européennes, Βουκουρέστι

RH Revue Historique, Παρίσι

Simpozijum: Simpozijum predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena (Mostar 1968), Centar za balkanološka ispitivanja 4, Sarajevo 1969

Stein, Histoire: E. Stein, Histoire du Bas-Empire I De l'Etat romain à l'Etat byzantin (284-476). II De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565), Paris/Bruges 1949, ανάπτυξη Άμστερνταμ 1968

mpire

Syn.Const.: H. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Βρυξελλες 1902

Tab.Peut. Tabula Peutingeriana

Θεοχαρίδου, Μακεδονία: Γεωργίου Ι. Θεοχαρίδου, Ιστορία της Μακεδονίας κατά τούς Μέσους Χρόνους (285-1354), Θεσσαλονίκη 1980

TIR Tabula Imperii Romani. Naissus-Dyrrachion-Scupi-Serdica-Thessalonike, Λιουμπλιάνα 1976

VV Vizantijskij Vremennik, Μόσχα

ŽA Živa Antika, Σκόπια

Zbornik Zbornik. Izdanija na arheološkiot Muzej, Σκόπια

ZRVI Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta, Βελιγράδι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι αυτονόητο ότι σε κάθε μελέτη ιστορικής γεωγραφίας υπάρχει μια κοινή θεωρητική παραδοχή, σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη δράση δεν μπορεί να εξεταστεί και να ερμηνευτεί χωρίς μια ταυτόχρονη εξέταση και έρμηνεία του γεωγραφικού χώρου μέσα στον οποίο εκτυλίσσεται αυτή η δράση. Ο γεωγραφικός δηλαδή χώρος δεν είναι μόνο ένα εξωτερικό ως προς την ιστορική εξέλιξη μέγεθος αλλά αντίθετα αποτελεί παράγοντα και πλαίσιο της ιστορίας. Όπως έχει επιγραμματικά διατυπωθεί, "η ιστορία νοείται τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο".¹

Η μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας της Μακεδονίας από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα που επιχειρούμε εδώ έχει τρεις βασικούς στόχους: α) να προσδιορίσει το γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας ανεξάρτητα από τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν σ' αυτόν. β) Να εξακριβώσει τη διοικητική ένότητα, δηλαδή την έπαρχία Μακεδονίας, που σχηματίστηκε στις αρχές του 4ου αιώνα και που εκτός από δύο χρονικά διαστήματα (τέλος 4ου αιώνα και από τα μέσα του 5ου ως το πρώτο μισό του 6ου αιώνα) έμεινε ή ίδια ως το τέλος τουλάχιστον του 6ου αιώνα και γ) να εξετάσει τη διοικητική, στρατιωτική και εκκλησιαστική οργάνωση καθώς και τη διάταξη του οικιστικού - αστικού και αγροτικού - δικτύου αυτής της διοικητικής έντητας.

Οι λόγοι που μας υποχρέωσαν να περιοριστούμε στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, δηλαδή από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα, είναι ποικίλοι: Το διάστημα αυτό αποτελεί μια ιδιαίτερη περίοδο στη διάρκεια της οποίας επιβιώνουν στοιχεία της ρωμαϊκής αρχαιότητας (διοικητικό σύστημα, αστικοί και αγροτικοί οικισμοί, δουλοκτησία, ειδωλολατρία). Οι μεταρρυθμίσεις από την άλλη μεριά που επιχειρούνται στην οικονομία, στην κοινωνική και εκκλησιαστική οργάνωση, ενώ φαίνεται να αποτελούν φυσιολογική εξέλιξη της προηγούμενης περιόδου, εμπεριέχουν ωστόσο κάποιους νεωτερισμούς οι οποίοι σφραγίζουν το χαρακτήρα της βυζαντινής αυτοκρατορίας (νομισματική μεταρρύθμιση του Κωνσταντίνου Α' και του Αναστασίου, εφαρμογή του θεσμού των *coloni*, επικράτηση του χριστιανισμού). Θα μπορούσαμε τελικά να ισχυριστούμε ότι η πρωτοβυζαντινή περίοδος είναι κατεξοχήν μεταβατική

περίοδος, γι' αυτό και μπορεί νά αποτελέσει ιδιαίτερο αντικείμενο έρευνας.

Ός χρονική άφετηρία της μελέτης μας θέσαμε τήν άρχή του 4ου αϊ-
ώνα γιά δυό βασικούς λόγους: α) γιατί μέ τήν ίδρυση της νέας πρωτεύου-
σας της αυτοκρατορίας, δηλαδή της Κωνσταντινούπολης(324), μετατίθεται
ό γεωγραφικός προσανατολισμός της αυτοκρατορίας και έγκαινιάζονται νέες
πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες. Καί β) γιατί
στήν περιοχή της χερσονήσου του Αΐμου και ιδιαίτερα της Μακεδονίας έ-
φαρμόζονται, στή βάση πάντα του ρωμαϊκού διοικητικού συστήματος, νέες
διοικητικές διαιρέσεις (έπαρχίες, διοικήσεις, ύπαρχίες, 326/7).

Τό τέλος της περιόδου πού εξετάζουμε συμπίπτει μέ τίς άβαροσλαβι-
κές έπιδρομές και σλαβικές έγκαταστάσεις (τέλος 6ου-άρχες 7ου αιώνα)
και τήν έκρυθμη διοικητική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση πού δη-
μιουργήθηκε. Οί ίδιες αυτές συνθήκες προσιωνίζουν νέες κοινωνικές-οίκο-
νομικές και διοικητικές-στρατιωτικές ανακατατάξεις στήν αυτοκρατορία
γενικά, καθώς συμπίπτουν μέ τίς κατακτήσεις των Άράβων στά νότια και ά-
νατολικά της αυτοκρατορίας (7ος αιώνας). Από τόν αιώνα αυτό, δηλαδή
μετά από τήν έγκατάσταση των Σλάβων στή χερσόνησο του Αΐμου και τήν κα-
ταστροφή των μεγαλύτερων κέντρων (Σίρμιο, Ναϊσσός, Σαρδική), ή σπουδαι-
ότητα πού παίρνει ή Μακεδονία και κυρίως ή Θεσσαλονίκη θά όδηγήσει τούς
αυτοκράτορες στήν υιοθέτηση μιās νέας έσωτερικής και έξωτερικής πολι-
τικής.

Γιά νά μπορέσουμε νά πετύχουμε τούς στόχους πού αναφέραμε πιο πά-
νω, συγκεντρώσαμε τίς πληροφορίες των ίδιων των διαθέσιμων πηγών
αυτής της περιόδου. Γιά νά διερευνήσουμε δηλαδή όλα τά συναφή θέματα,
χρησιμοποιήσαμε έλληνικές και λατινικές πηγές (ιστορικά, γεωγραφικά, νο-
μικά κείμενα, βίοι άγίων, επισκοπικοί κατάλογοι κλπ.) γραμμένες κυρίως
τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο και σπανιότερα τή ρωμαϊκή ή τή μέση
βυζαντινή περίοδο. Συγκεντρώσαμε επίσης έπιγραφές, νομίσματα και γενικά
τά δεδομένα των αρχαιολογικών ανασκάφων πού άφορούν τό γεωγραφικό χώρο
της Μακεδονίας και πού χρονολογούνται στήν πρωτοβυζαντινή περίοδο.

Από τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ τίς πηγές της περιόδου,² ή
έλλειψη ρητών ή και έμμεσων μαρτυριών άποδείχθηκε πρωταρχικό και συχνά
άξεπέραστο έμπόδιο στήν προσπάθειά μας νά μιλήσουμε μέ βεβαιότητα γιά

όρισμένα ιστορικά γεγονότα. Έτσι π.χ. σ' ό,τι άφορ ά τή διοικητική όργάνωση ή άπουσία σχετικών πηγών μ άς ύποχρέωσε ν ά διατυπώσουμε μόνο ύποθέσεις γιά τή χρονολόγηση τοϋ σχηματισμοϋ τής διοίκησης καί έπαρχίας Μακεδονίας, τή συγκεκριμένη άρμοδιότητα τοϋ Άκακίου, κόμητα Μακεδονίας, τή σχέση του μέ τούς ύπόλοιπους κόμητες Μακεδονίας κλπ. Στή μελέτη μας άναφερόμαστε κάθε φορά ρητά, όταν πρόκειται γιά τέτοιου είδους προβλήματα.

Η άποσπασματικότητα τών πληροφοριών πού παραδίδουν οί γραπτές πηγές καί τ ά άρχαιολογικά εύρήματα είναι ένα δεύτερο πρόβλημα πού δυσκολεύει συχνά τήν πληρέστερη προσέγγιση ενός θέματος καί τή δυνατότητα συνθετικής έρμηνείας. Έτσι π.χ. ή άποσπασματικότητα τών δεδομένων πού διαθέτουμε πρ ός τό παρόν σχετικά μέ τό οικιστικό δίκτυο τής έπαρχίας Μακεδονίας πού έπιχειρούμε στό τελευταίο κεφάλαιο περιόρισε τίς δυνατότητες ν ά έντοπίσουμε όλους τούς παράγοντες πού επέδρασαν στή διαμόρφωση τής δομής του.

Καί τ ά δύο προβλήματα πού άναφέραμε πιο πάνω, ή έλλειψη καί ή άποσπασματικότητα τών πληροφοριών αύτής τής περιόδου, άπορρέουν άσφαλώς άπό τόν προσανατολισμό καί τήν είδική θέση τών ιστορικών τής περιόδου. Σ' ό,τι άφορ ά τόν προσανατολισμό καί τή θεματολογία τών ιστορικών μπορεί κανείς ν ά ίσχυριστεί ότι ή ίδρυση τής νέας πρωτεύουσας, τής Κωνσταντινούπολης, είναι τό κύριο άντικείμενο περιγραφής καί έξιςτόρησης τών χρονογράφων, ιστορικών κλπ. αύτής τής περιόδου. Ταυτόχρονα ή είδική σχέση τών ιστορικών μέ τήν αύτοκρατορική αύλή τούς όδηγεϊ κυρίως στό ν ά έξιςμούν τήν πολιτική τοϋ αύτοκράτορα, τίς στρατιωτικές του έπιχειρήσεις καί τό άνωρθωτικό του έργο. Μόνο μέ τήν τελευταία εύκαιρία ξεφεύγουν έτσι άπό τό γεωγραφικό χώρο τής Κωνσταντινούπολης καί τής περιφέρειάς της καί έξιςτοροϋν γεγονότα πού συνέβησαν σέ άπομακρυσμένες περιοχές (π.χ. Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, Ιστορίαι, όπου περιγράφεται ή έκστρατεία τοϋ Μαυρικού στο Δούναβη· Προκόπιου, Περί τών κτισμάτων, όπου καταγράφονται τ ά φρούρια πού άνοικοδόμησε ό Ίουστινιανός κλπ.). Γενικά θ ά μπορούσαμε ν ά παρατηρήσουμε ότι ή ίδια θεματολογία χαρακτηρίζει τό έργο καί τών ιστορικών οί όποιοι ως έκπρόσωποι τής ρωμαϊκής άριστοκρατίας πού παραγκωνίζεται άσκούν κριτική στήν πολιτική τών αύτοκρατόρων (π.χ. Ζώσιμος).

Αύτές τίς έλλείψεις τών "έπίσημων" πηγών γιά τή Μακεδονία άναπληρώνουν ως ένα μόνο βαθμό καί γιά όρισμένα μόνο θέματα τ ά γεωγραφικά

κείμενα (π.χ. Expositio totius mundi et gentium), τὰ ὁδοιπορικά (π.χ. Ὁδοιπορικό τοῦ Μπορντώ, 333 μ.Χ. κλπ.) καθώς καί τὰ ἱστορικά ἔργα τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος (π.χ. βίοι ἁγίων πού μαρτύρησαν στή Μακεδονία, θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου). Τά γεωγραφικά κείμενα, καθώς ἀναφέρονται σ' ὁλόκληρη τήν ἑκταση τῆς αὐτοκρατορίας, περιλαμβάνουν, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, καί τή Μακεδονία. Ἀντίθετα τὰ ὁδοιπορικά περιορίζονται στήν καταγραφή τῶν σταθμῶν πού βρίσκονται κατά μήκος τῶν ὁδῶν τίς ὁποῖες ἀκολουθοῦν οἱ ταξιδιωτές, συνήθως προσκυνητές. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ Μακεδονία συμπεριλαμβάνεται γιά καθαρά γεωγραφικούς λόγους, ἐπειδή δηλαδή βρίσκεται ἀνάμεσα στήν παλαιά καί τή νέα Ρώμη καί τέμνεται ἀπό τό δυτικότερο ὡς τό ἀνατολικότερο ἄκρο της ἀπό τήν Ἑγνατία ὁδό, ἡ ὁποία διατηρεῖ τή σπουδαιότητά της τουλάχιστον ὡς τά χρόνια πού ἡ Ἰταλία καταλαμβάνεται ἀπό τούς Ὀστρογότθους (476), καθώς καί ἀπό ἄλλες ὁδούς πού ὁδηγοῦν ἀπό τὰ βόρεια πρὸς τὰ νότια. Ἀκριβῶς ἡ βασικότερη προσφορά τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τοῦ Μπορντώ γιά τή μελέτη τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας εἶναι, ἐκτός ἀπό τή μνεία τῶν σταθμῶν καί τῶν ἀποστάσεων,³ ἡ ρητή ἀναφορά τῶν ἀνατολικῶν καί δυτικῶν ὁρίων τῆς Μακεδονίας (βλ. παρακάτω).

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τὰ ἀγιογραφικά κείμενα (βίοι, μαρτύρια) πού ἀφοροῦν ἀποκλειστικά πόλεις καί περιοχές τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ προσφέρουν πολύτιμες ἀμεσες καί ἔμμεσες μαρτυρίες, παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα ἀξιολογίας τῶν χρονολογικῶν καί τῶν ἄλλων στοιχείων πού παραδίδουν. Οἱ λόγοι πού φαίνεται νά ἐξηγοῦν τό γεγονός αὐτό εἶναι ὅτι τὰ κείμενα αὐτά, καθώς γράφτηκαν πολύ ἀργότερα ἀπό τό χρόνο πού συνέβησαν τὰ γεγονότα πού ἐξιστοροῦν, περιέχουν συχνά φανταστικά στοιχεῖα (π.χ. ἡ διήγησις Ἰγνατίου σχετικά μέ τή μονή Λατόμου). Ταυτόχρονα τὰ ἴδια κείμενα, καθώς εἶναι γραμμένα ἀπό χριστιανούς καί μάλιστα ἐκκλησιαστικούς παράγοντες ἢ μοναχοὺς πού μάχονται γιά τήν ἐδραίωσή τῆς θρησκείας τους, χαρακτηρίζονται ἀπό μιὰ ἰδιαίτερη ἰδεολογική φόρτιση.

Συναφῆ μέ τὰ παραπάνω κείμενα εἶναι καί τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πού ἀποτελοῦν δύο συλλογές. Τήν πρώτη συλλογή ἔγραψε ὁ Ἰωάννης ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης στά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610-41) καί τή δεύτερη ἕνας ἄνωνυμος κάτοικος τῆς Θεσσαλονίκης, πιθανότατα ἐκκλησιαστικός, στό τέλος τοῦ 7ου αἰῶνα.⁴ Καθώς καί οἱ δύο συγγραφεῖς εἶναι αὐτόπτες μάρτυρες τῶν γεγονότων πού ἐξιστοροῦν, ἡ διήγη-

σή τους χαρακτηρίζεται από ακρίβεια και σαφήνεια. Κάθε συλλογή έχει ως βασική ιδέα τὰ δεινά πού ύφίσταται ό πληθυσμός τής Μακεδονίας και κυρίως τής Θεσσαλονίκης εξαιτίας τών πολιορκιών τών Σλάβων ή τών φυσικών καταστροφών, από τίς όποίες τελικά διασώζεται μέ τή θαυματουργική επέμβαση του αγίου Δημητρίου. Μέσα όμως σ'αυτά τὰ πλαίσια οί συγγραφείς δίνουν ταυτόχρονα πολύτιμες πληροφορίες, τίς περισσότερες φορές μέ έμμεσο τρόπο, για τή γενικότερη οικονομική, κοινωνική κατάσταση στη Θεσσαλονίκη, τίς επιπτώσεις τών άβαροσλαβικών επιδρομών στη Μακεδονία κλπ.

Οί κατάλογοι τών ύπογραφών τών επισκόπων πού πήραν μέρος στις συνόδους είναι μιὰ άκόμα πολύτιμη πηγή όχι μόνο σ'ό,τι άφορά τή διερεύνηση τής εκκλησιαστικής όργάνωσης αλλά και τών πόλεων γενικά. Βέβαια ή άπουσία κριτικών εκδόσεων για τούς περισσότερους επισκοπικούς καταλόγους καθώς και τὰ ιδιαίτερα μεθοδολογικά προβλήματα πού έχει κανείς νά αντιμετώπισει (άναφορά μιὰς επισκοπής άκόμα κι όταν ή πόλη δέν ύπάρχει πιά, άπουσία όρισμένων επισκόπων από μερικές συνόδους κλπ.) περιορίζουν τή σπουδαιότητά τους, δέν παύουν όμως παρόλα αυτά νά αποτελούν μιὰ από τίς πιο σημαντικές πηγές.

Συνολικά σ'ό,τι άφορά τίς γραπτές πηγές θάπρεπε νά αναφερθεϊ ότι τό πρόβλημα τής "άντικειμενικότητας" άγγίζει κάθε φορά τίς ειδικές συνθήκες κάτω από τίς όποίες γράφτηκε κάθε ιστορικό έργο, τήν κοινωνική θέση και τήν ιδεολογική τοποθέτηση του συγγραφέα, τό στόχο πού έχετε κλπ. Έτσι ή συνειδητοποίηση του γεγονότος αυτού και ή άποστασιοποίηση του έρευνητή άπέναντι στο έργο από τό όποιο άντλεϊ πληροφορίες ή άκόμα ή προσπάθεια νά διαβλέπει τίς προθέσεις του συγγραφέα όταν έκεϊνος τείνει νά άποσιωπά, νά παρερμηνεύει ή νά ύπερτονίζει τὰ πραγματικά αίτια τών γεγονότων πού έξιστορεϊ, είναι ό μόνος όρθός τρόπος προσέγγισης τής ιστορικής πραγματικότητας.⁵

Από τὰ άρχαιολογικά εύρήματα οί επιγραφές και τὰ νομίσματα αποτελούν πηγές πρωταρχικής σημασίας. Δέν είναι τυχαίο ότι μέ κάθε μιὰ από αυτές άσχολεϊται ειδικός κλάδος τής άρχαιολογίας, ή επιγραφική και ή νομισματολογία. Σ'ό,τι άφορά τή Μακεδονία ειδικά οί επιγραφές, παρά τή δυσκολία νά χρονολογηθούν, άποδείχθηκαν πλούσιες σε πληροφορίες τίς όποίες καμιά από τίς παραπάνω πηγές πού αναφέραμε δέν παραδίδει. Έτσι γίνονται γνωστά όνόματα πολιτικών και στρατιωτικών άξιωματούχων, εκκλησιαστικών λειτουργών και ύπαλλήλων, επαγγελματιών κλπ. Κυρίως πρόκειται

για ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές· δὲν λείπουν ὅμως καὶ οἱ ἀφιερωματικές. Ἰδι-
αίτερα ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ ἐπιγραφές πού ἔχουν χαραχτεῖ σέ δρομο-
δεῖκτες κι ὅσες ἀκόμα, παρόλο πού εἶναι ἐλάχιστες, ἀφοροῦν τὰ ὅρια με-
ταξύ κτημάτων. Ἀνάλογη ποικιλία πληροφοριῶν μπορούμε νά ἀντλήσουμε καί
ἀπό τὰ νομίσματα, ὅταν ξέρουμε τό νομισματοκοπεῖο στό ὁποῖο κόπηκαν, τόν
τόπο ὅπου βρέθηκαν, τήν ποσότητα (μεμονωμένα εὐρήματα ἢ θησαυρός), τό
μέταλλο (χρυσό, ἀργυρος κλπ.), τή νομισματική τους ἀξία κλπ.

Θά πρέπει ἐπίσης νά ἀναφέρουμε πώς, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἀρχαιολογικά εὐ-
ρήματα πού διαθέτουμε, μπορούμε νά διαβλέψουμε ἕνα προσανατολισμό πού
δὲν εἶναι ἄμοιρος τῶν συγκεκριμένων ἀντιλήψεων κάθε ἐποχῆς. Εἶναι δηλα-
δή πασίγνωστο ὅτι τό 19ο αἰῶνα στόχος τῶν ἀρχαιολόγων, ἐλλήνων καί ξέ-
νων, ἦταν ἀποκλειστικά ἡ γνώση τῶν κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἀντίθετα, ὅταν
ἀργότερα γιά συγκεκριμένους κοινωνικούς καί ἰδεολογικούς λόγους τό Βυ-
ζάντιο παρουσιάστηκε ὡς "συνέχεια" τῆς ἀρχαιότητος, τότε καί τὰ εὐρή-
ματα τῆς περιόδου αὐτῆς ἀπέκτησαν ἀντίστοιχα κάποια σπουδαιότητα.
Ἀκόμα ὅμως καί τότε ἐπιλέχτηκαν ὡς χῶροι ἀνασκαφῆς τὰ μεγάλα κέντρα
καί λιγότερο οἱ ἀγροτικοί οἰκισμοί, τὰ δημόσια καί ἐκκλησιαστικά μνη-
μεῖα καί σχεδόν καθόλου τὰ σπίτια. Ἡ τάση αὕτη, ποῦ συνεχίζει νά χαρα-
κτηρίζει τίς ἀνασκαφικές ἐρευνες πού ἐπιχειροῦνται σ' ὁλόκληρο σχε-
δόν τό γεωγραφικό χῶρο πού μελετᾶμε, ἀρχίζει εὐτυχῶς τὰ τελευταῖα χρό-
νια νά μὴν εἶναι ἀποκλειστική.

Ἐνα τελευταῖο πρόβλημα πού θέτει ἡ διερεύνηση τῶν γραπτῶν πηγῶν,
ἐπιγραφῶν κλπ. εἶναι καί ἡ δυσκολία νά προσδιοριστεῖ μέ ἀκρίβεια κάθε
φορά τό ἐννοιολογικό περιεχόμενο ὧν πού ἀναφέρονται κυρίως στή διοι-
κητική ὀργάνωση. Ἡ διερεύνηση αὐτῶν τῶν ὧν μᾶς ὁδήγησε τελικά νά δε-
χτοῦμε τίς ἐπόμενες ὀνομασίες τῶν διοικητικῶν περιφερειῶν καί τῶν ἀντί-
στοιχων διοικητικῶν ὑπαλλήλων: Μικρότερη σέ ἔκταση καί κατώτερη σέ ἱε-
ραρχία διοικητική μονάδα ἦταν ἡ ἐπαρχία (provincia) μέ ἐπικεφαλῆς
τόν ἐπαρχο (consularis). Αὕτη ἀποτελοῦσε μέρος τῆς διοίκησης (diocesis)
μέ ἐπικεφαλῆς τό βικάριο (vicarius). Καί οἱ δύο αὐτές διοικητι-
κές μονάδες ἀνῆκαν στήν εὐρύτερη καί ἀνώτερη στήν ἱεραρχία περιφέρει-
α, τήν ὑπαρχία (praefectura), τήν ὁποία διοικοῦσε ὁ ὑπαρχος (praefectus
praetorio).⁶

Μ Ε Ρ Ο Σ Α'

ΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Α. Όρια της επαρχίας Μακεδονίας

Τά όρια της επαρχίας Μακεδονίας τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο εἶναι ἐνμέρει μόνο γνωστά.¹ Ἡ ἀσαφής καί ἐλλιπής πληροφόρηση τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, πού ὀφείλεται κυρίως στίς ἐπανεπιλημμένες διοικητικές μεταρρυθμίσεις στό γεωγραφικό αὐτό χῶρο, καθώς καί τό γεγονός ὅτι πρόκειται ἀπλῶς καί μόνο γιά διοικητικά σύνορα στό ἐσωτερικό τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι οἱ λόγοι γιά τούς ὁποίους καί μετά ἀπό ἐξαντλητική διερεύνηση τῶν φιλολογικῶν κειμένων καί τῶν ἐπιγραφῶν δέν εἶναι δυνατό νά ὀριστοῦν τά ἀκριβή ὅρια τῆς επαρχίας Μακεδονίας καθώς καί τῶν ἄλλων δύο επαρχιῶν, Μακεδονίας *salutaris* καί Μακεδονίας δευτέρας, πού σχηματίστηκαν σέ ἓνα τμήμα τῶν ἐδαφῶν τῆς σέ διαφορετικά χρονικά διαστήματα.

Σύμφωνα μέ τό Στράβωνα (64/3π.Χ.-μετά τό 24/5μ.Χ.) "ἡ Μακεδονία περιορίζεται ἐκ μὲν δυσμῶν τῇ παραλίᾳ τοῦ Ἀδρίου, ἐξ ἀνατολῶν δέ τῇ παραλλήλῳ ταύτης μεσημβρινῇ γραμμῇ τῇ διὰ τῶν ἐκβολῶν Ἑβρου ποταμοῦ καί Κυψέλων πόλεως, ἐκ βορρᾶ δέ τῇ νοουμένη εὐθείᾳ γραμμῇ τῇ διὰ Βερτίσκου ὁρους καί Σκάρδου (σημ. *Sar planina*) καί Ὀρβήλου (σημ. *Pirin*) καί Ροδόπης καί Αἴμου... ἐκ νότου δέ τῇ Ἑγνατίᾳ ὁδῷ ἀπό Δυρραχίου πόλεως πρὸς ἀνατολὰς ἰοῦσι ἕως Θεσσαλονικείας".² Ἡ ρωμαϊκή ὁμως ἐπαρχία Μακεδονίας ἤδη πρὶν ἀπὸ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ καταλαμβάνει μικρότερη γεωγραφική ἔκταση, περιορισμένη κυρίως ἀπὸ τά δυτικά. Οἱ βασικὲς πηγές πού παρέχουν πληροφορίες γιά τά ὅρια τῆς επαρχίας Μακεδονίας μετὰ τήν ἐφαρμογὴ τῶν μεταρρυθμίσεων τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνα εἶναι τά γεωγραφικά κείμενα, οἱ ἐπιγραφές καί ἐλάχιστες φιλολογικὲς μαρτυρίες.

Ἔτσι σύμφωνα μέ τὸν ἱστορικό τοῦ 5ου αἰῶνα Ζώσιμο ἡ πόλη Τόπηρος, πού βρισκόταν σέ μικρὴ ἀπόσταση δυτικά τοῦ Νέστου στό σημερινό χωριὸ Παράδεισος (νομὸς Καβάλας),³ ἀποτελοῦσε τό δυτικότερο σημεῖο τῆς θράκης. Σημειώνει δηλαδή ὁ Ζώσιμος ὅτι ἡ δικαιοδοσία τοῦ πρώτου ὑάρχου ἐκτεινόταν ἀπὸ "τὴν Αἴγυπτο... καί τὴν ἑῶαν ἄχρι Μεσοποταμίας καί προσέτι γέ Κίλικας... καί θράκην ἐπιτρέψας, Μυσία τε μέχρις Ἀσῆμου καί Ῥοδόπη μέχρι Τοπήρου πόλεως ὀριζομένην...".⁴ Ἡ Τόπηρος ἀναφέρεται ἐπίσης στό Ὀδοιπορικό τοῦ Ἀντωνίνου, στήν *Tabula Peutingeriana* καί τόν Ἀνώνυμο Γεωγράφο τῆς Ραβέννας. Κατά πάσα πιθανότητα ἡ "civitas Epyrum" πού ἀ-

ναφέρεται στο Ὀδοιπορικό τοῦ Μπορντώ (608) καί πού ἀπέχει 8 ρωμαϊκά μίλια ἀπό τό σταθμό *Purdīs* ἀντιστοιχεῖ μέ τήν πόλη Τόπηρο. Τόν 5ο αἰώνα ἡ ἴδια πόλη ἀναφέρεται στά πρακτικά τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου(431) ὡς ἐπισκοπή τῆς διοίκησης Θράκης, "Λουκιανός Τοπηρίου Θράκης".⁵

Σύμφωνα ἐπίσης μέ τό Ὀδοιπορικό τοῦ Μπορντώ στά ἀνατολικά ἡ διαχωριστική γραμμή μεταξύ τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας(καί τῆς ὁμώνυμης διοίκησης) καί τῆς ἐπαρχίας Ροδόπης(καί τῆς διοίκησης Θράκης) περνάει ἀπό τό σταθμό (*mutatio*) *Purdīs*, ὁ ὁποῖος ἀπέχει 18 ρωμαϊκά μίλια(27 περίπου χλμ.)ἀπό τή Νεάπολη(σημ.Καβάλα).⁶ Καθώς ἡ ἀπόσταση ἀπό τήν Καβάλα ὡς τό Νέστο εἶναι 32 περίπου χλμ., συμπεραίνουμε ὅτι ἡ *mutatio* *Purdīs*, δηλαδή τό ὄριο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἐπὶ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, βρίσκεται 5 χλμ. περίπου δυτικά τοῦ Νέστου.⁷

Σύμφωνα πάντα μέ τόν προσκυνητή τοῦ Μπορντώ, νοτιοδυτικά τοῦ σταθμοῦ *Purdīs* καί σέ ἀπόσταση 9 ρωμαϊκῶν μιλίων βρίσκεται ὁ ἐπόμενος σταθμός(*mansio*) *Hercotroma*. Προφανῶς πρόκειται, ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ, γιά τό στενὸ πέρασμα Ἀκόντισμα.⁸ Γιά τήν ἴδια τοποθεσία ὁ Ἀμμιανός Μαρκελλίνος, καθὼς διηγεῖται γεγονότα τοῦ 365, ἀναφέρει "ex angule tamen orientali Macedonicis iungitur (Thracia) conlimitis per artas praecipitesque vias, quae cognominatur Acontisma".⁹ Παλαιότερα εἶχαν ταυτίσει τό Ἀκόντισμα μέ τή σημερινή Νέα Καρβάλη, δυτικά τοῦ δέλτα τοῦ Νέστου.¹⁰ Πρόσφατες ἀνασκαφές στά περίχωρα τῆς Νέας Καρβάλης ἔκαναν δυνατή τήν ἀκριβέστερη καί βέβαιη ταύτιση τοῦ Ἀκόντισματος: Σύμφωνα μέ τή Χ.Κουκούλη-Χρυσανθάκη, βρίσκεται στό λόφο ἀνατολικά τῆς σημερινῆς Νέας Καρβάλης 13 χλμ.(9 ρωμαϊκά μίλια)ἀπό τήν Καβάλα. Εἶναι φανερό ὅτι στή θέση αὐτή θά ὑπῆρχε ἀπό τόν 4ο αἰώνα ἑνασοικισμός τουλάχιστον, ἀφοῦ τόν 6ο αἰώνα τό Ἀκόντισμα ἀναφέρεται ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης.¹¹ Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἡ Ἑγνατία ὁδός περνοῦσε βόρεια τοῦ λόφου αὐτοῦ (βλ. χάρτη 2).¹²

Οἱ παραπάνω μαρτυρίες τοῦ Ζώσιμου, τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου, τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Μπορντώ καί τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου διασταυρώνονται μέ μιὰ παλαιότερη σχετική μαρτυρία γι' αὐτή τήν περιοχή. Μιά ἐπιγραφή τῶν χρόνων τοῦ Τραϊανοῦ (98-117), πού βρέθηκε 3 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ Ποντολίβαδου(νομός Καβάλας), θέση

πού έχει ταυτιστεί με την αρχαία πόλη Πίστυρο, όρίζει τά σύνορα μεταξύ θασιών και θρακων.¹³ Πράγματι είναι γνωστό ότι η περιοχή που όρίζεται περίπου από την Έγνατία όδό στα βόρεια και που εκτείνεται δυτικά του Νέστου αποτελούσε από την αρχαιότητα τη θασιακή Περαία.

Αν συνδυάσουμε λοιπόν τις παραπάνω μαρτυρίες συμπεραίνουμε ότι τά σύνορα μεταξύ των διοικήσεων Μακεδονίας και θράκης περνούσαν από την τοποθεσία Άκόντισμα, στη συνέχεια από τό σταθμό Purdis της Έγνατίας όδοϋ και τέλος συναντούσαν τό Νέστο, αφήνοντας τη νοτιότερη περιοχή ως την πόλη Τόπηρο (σημ.Παράδεισος) στη διοίκηση θράκης(βλ.χάρτη 2). Αν πράγματι η θασιακή Περαία αποτελεί και στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, όπως και στην αρχαία, τμήμα της διοίκησης θράκης και όχι της διοίκησης (και έπαρχίας) Μακεδονίας, πράγμα που δέν είναι απόλυτα εξακριβωμένο, τότε συμπεραίνουμε ότι η ιστορική παράδοση μάλλον και όχι τά φυσικά σύνορα, δηλαδή ό Νέστος, έπαιξε τόν καθοριστικό ρόλο για τη χάραξη των συνόρων στην περιοχή αυτή.

Αντίθετα τό βορειότερο τμήμα του Νέστου αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα τό φυσικό σύνορο των διοικήσεων, καθώς κλίνει προς τά δυτικά. Για τά βορειοανατολικά σύνορα της έπαρχίας Μακεδονίας διαθέτουμε, άπό όσο ξέρουμε, μόνο έμμεσες μαρτυρίες: Άπό τό Όδοιπορικό του Μπορντώ γνωρίζουμε πώς στη mutatio Soneio βρίσκονταν τά σύνορα Λακίας και θράκης.¹⁴ Ο σταθμός αυτός βρισκόταν στο στενό πέραςμα που όνομαζόταν Succī, Succorum angustiae, Succorum Claustra, όπου και οί Portes Trajanes (σημερινό Karija)¹⁵, δηλαδή άκριβώς στο σημείο όπου έγράφεται η Ροδόπη μέ τόν Αϊμο. Η μαρτυρία αυτή του Όδοιπορικού έπιβεβαιώνεται και από την πληροφορία του ιστορικού Σωκράτη: "Λιεσιπάτο οϋν της Άνατολής ή Δύσις" και ήν όρος της κοινωνίας αυτοίς, τό όρος τό λεγόμενον Τισοϋκις, όπερ έστίν Ίλλυριών τε και θρακων...".¹⁶ Τά σύνορα λοιπόν της Μακεδονίας πρέπει νά βρίσκονταν νοτιότερα από τό σημείο αυτό. Είναι γνωστό ότι η περιοχή δυτικά του Στρυμόνα στη συμβολή του μέ τόν ποταμό Struménica άνήκε από τη ρωμαϊκή περίοδο στην έπαρχία Μακεδονίας.¹⁷ Τό πιο βορειοανατολικό σημείο βρισκόταν, σύμφωνα μέ τό V.Velkon και τό B.Geron, εκεί όπου σήμερα υπάρχουν τά έρείπια κάποιας άγνωστης ρωμαϊκής πόλης σε τοποθεσία καιρίας στρατηγικής σημασίας, στο σημερινό χωριό Ilindenci βορειοδυτικά της πόλης Sandanski (Sveti Vrač, άρχ.Παρθικόπολις) 5 χλμ.άνατολικά του Στρυ-

μόνα.¹⁸ Ελληνικές επιγραφές βρέθηκαν σ' όλη τη νοτιότερη περιοχή ως το χωριό αυτό, γεγονός που δείχνει ότι από δω περνούσε ή γραμμή που χώριζε τις περιοχές όπου επικρατούσε ή ελληνική (διοίκηση Μακεδονίας) ή ή λατινική γλώσσα (διοίκηση Δακίας).¹⁹

Έτσι σύμφωνα με τις γνώσεις μας για τὰ σύνορα της ρωμαϊκής Μακεδονίας, τις παραπάνω φιλολογικές και αρχαιολογικές ενδείξεις της περιόδου που εξετάζουμε καθώς και τη φυσική γεωγραφία της περιοχής, οί ως τώρα μελετητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ανατολικά ό Νέστος και τό όρος Pirin αποτελούσαν τὰ φυσικά σύνορα της έπαρχίας Μακεδονίας (βλ. χάρτη 1).²⁰ Πράγματι, όπως θά δοῦμε πιο κάτω, ή βορειότερη μακεδονική πόλη στά ανατολικά ήταν ή Παρθικόπολη.

Στά βόρεια ή διαχωριστική γραμμή συνεχίζεται προς τὰ δυτικά περνώντας νοτιότερα από την κοιλάδα Bregalnica, όπου βρισκόταν και ή πόλη Βάργαλα. Έχει ήδη έπισημανθεί από σύγχρονους ιστορικούς και αρχαιολόγους ότι ή περιοχή αυτή ανήκε στην έπαρχία Dacia Mediterranea, μετά την ανάγνωση μιās επιγραφής που βρέθηκε in situ στην τοποθεσία Hanče κοντά στο χωριό Karbinci, εκεί δηλαδή που βρίσκονταν τόν 4ο αιώνα τὰ Βάργαλα.²¹ Οί ανασκαφές όμως των τελευταίων χρόνων επέτρεψαν την ακριβέστερη ταύτιση της πόλης. Η Blaga Aleksova κατέληξε πρόσφατα στο συμπέρασμα ότι τόν 4ο αιώνα τὰ Βάργαλα βρίσκονταν κατά πάσα πιθανότητα στο χωριό Dolen Kozjak και ότι τόν επόμενο αιώνα μεταφέρθηκαν λίγο βορειότερα σε πιο ασφαλή θέση στην τοποθεσία Goren Kozjak.²² Επομένως, τὰ βόρεια σύνορα της έπαρχίας Μακεδονίας τό νωρίτερο ως τό 371 περνούσαν νοτιότερα από τὰ Βάργαλα. Αργότερα όμως, τόν 5ο και 6ο αιώνα, ή ίδια πόλη αναφέρεται ως μακεδονική στους επισκοπικούς καταλόγους της συνόδου της Χαλκηδόνας (451) και στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους (527/8).²³ Η επέκταση της έπαρχίας Μακεδονίας βορειότερα από τὰ Βάργαλα πρέπει μάλλον νά συνδυαστεί με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις στην ύπαρχία Ίλλυρικού και τό σχηματισμό των έπαρχιών Μακεδονίας salutaris (τέλος 4ου αιώνα) ή Μακεδονίας δευτέρας (5ος αιώνας).

Προς τὰ βορειοδυτικά ή διαχωριστική γραμμή περνάει βορειότερα των Στόβων (σημ. Gradsko) και νοτιότερα της πόλης Σκούποι (σημ. Σκόπια), ή οποία, σύμφωνα με τό Συνέκδημο του Ίεροκλέους, ανήκε στην έπαρχία Δαρδανίας (655 7). Σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που μελετάμε οί Στόβοι ήταν μιὰ από τις σπουδαιότερες πόλεις της Μακεδονίας ως τό τέλος

του 6ου αιώνα, όποτε καταστράφηκε. Βορειότερα, ανάμεσα στα χωριά Novačani και Rudnik, βρίσκονταν τά σύνορα των λατινόφωνων και έλληνόφωνων περιοχών κατά τή ρωμαϊκή περίοδο, ενώ ή Βυλαζώρα (σημ. Titov Veles) αποτελοῦσε μιὰ από τίς πύλες τής Δαρδανίας πρὸς τή Μακεδονία.²⁴ Εἶναι πιθανό τό ὅρος Σκάρδος(σημ. Šar planina)νά αποτελοῦσε στήν πρωτοβυζαντινή περίοδο, ὅπως και στή ρωμαϊκή, τό φυσικό σύνορο τής ἐπαρχίας Μακεδονίας στα βορειοδυτικά.²⁵

Τά ανατολικά και βόρεια σύνορα τής ἐπαρχίας Μακεδονίας ποῦ περιγράψαμε συμπίπτουν μέ τά σύνορα τής διοίκησης Μακεδονίας, ή ὁποία, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω, σχηματίστηκε στό τέλος τοῦ 326 ή στίς ἀρχές τοῦ 327. Η διοίκηση Μακεδονίας συνορεύει στα βόρεια μέ τή διοίκηση Δακίας, ή ὁποία ἀνήκει στήν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ, ενώ στα ανατολικά μέ τή διοίκηση Θράκης, ή ὁποία ἐντάσσεται μαζί μέ τίς ὑπόλοιπες ανατολικές διοικήσεις στήν ὑπαρχία Ἀνατολῆς.

Τό δυτικότερο σημεῖο τής ἐπαρχίας Μακεδονίας βρίσκεται, σύμφωνα μέ τόν προσκυνητή τοῦ Μπορντώ, στό σταθμό(mutatio) Brucida, "finis Macedoniae et Epiri".²⁶ Η τοποθεσία Brucida ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀπό τό Hammond 13 ρωμαϊκά μίλια(=19 χλμ. περίπου) βορειοανατολικά τής Ἀχρίδας, στα βόρεια τοῦ ὁρους Strymonalis. Πιό συγκεκριμένα ή F. Papazoglou τήν τοποθετεῖ στή θέση Bukono.²⁷

Στά δυτικά ή πόλη Λυχνιδός ἀνῆκε στήν ἐπαρχία Νέας Ἡπείρου, σύμφωνα μέ δύο ἐπιγραφές ποῦ βρέθηκαν στήν Ἀχρίδα: α) "Domino nostro / Flab(io) Constanti / nob(ili) C(ae)sari / Fl(avius) Hyginus / p(raeses) prov(inciae) Epiri Novae" και β) "D(ominis) n(ostris) (duobus) / Constantio Aug(usto) / Constantio Caes(ari) / Sofronius v(ir) p(erfectissimus) praeses prov(inciae) Novae / Epiri Dalmatorum".²⁸ Η F. Papazoglou παρατηρεῖ ὅτι στα πρακτικά τής συνόδου τής Σαρδικῆς(343) ή Λυχνιδός συμπεριλαμβάνεται στίς μακεδονικές πόλεις, "Dionysus de Macedonia de Lychnido", και ὅχι στίς πόλεις τής Νέας Ἡπείρου και ὑποστηρίζει ὅτι αὐτό ἐξηγεῖται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ σχηματισμός τής ἐπαρχίας αὐτῆς ἦταν μιὰ διοικητική μεταρρύθμιση πρόσφατη τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου Α' στήν ὁποία ή ἐκκλησιαστική ὁργάνωση δέν προσαρμόστηκε τουλάχιστον ὡς τό 343.²⁹ Πάντως τόν 6ο αἰ. ή Λυχνιδός ἀναφέρεται ρητά ὡς ἡπειρωτική πόλη.³⁰ Ἔτσι, τά σύνορα τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας και Νέας Ἡπείρου ἀπό τήν τοποθεσία Brucida κατευθύνονταν νοτιότερα. Η περιοχή ανατολικά τῶν λιμνῶν τής Μικρῆς και Μεγάλης Πρέσπας ἀνῆκε στή

Μακεδονία (βλ. χάρτη 1).³¹

Στά νοτιοδυτικά μπορούμε νά καθορίσουμε τά σύνορα μόνο από έμμεσες πληροφορίες τών πηγών. Ἡ Καισάρεια³² καθώς επίσης καί ἡ Διοκλητιανούπολη (σημ. Ἄργος Ὁρεστικόν), σημαντική πόλη καί ἔδρα ἐπισκοπῆς ἀπό τό πρῶτο μισό τοῦ 4ου αἰ.³³, ἀνήκουν, σύμφωνα μέ τό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους, στήν ἐπαρχία Θεσσαλίας. Μέ βάση τίς παραπάνω πληροφορίες φαίνεται ὅτι γιά τή χάραξη τών συγκεκριμένων συνόρων ἀνάμεσα στίς ἐπαρχίες Μακεδονίας καί παλαιᾶς Ἡπείρου καθοριστικό ρόλο ἐπαιξε ἡ μορφολογία τοῦ ἐδάφους. Ἡ διαχωριστική γραμμή περνοῦσε κατά πάσα πιθανότητα ἀπό τά ὄρη Βέρνο καί Ἀσκιο (Σινιάτσικο) (βλ. χάρτη 1). Ἡ ἐπαρχία λοιπόν Μακεδονίας, ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ, περιορίζεται τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο ἀπό νοτιοδυτικά, καθώς οἱ περιοχές τῆς ἀρχαίας Ἐλιμείας καί Ὁρεστίας δέν συμπεριλαμβάνονται πιά σ' αὐτή.³⁴

Ὅσον ἀφορᾷ τά νότια σύνορα, ἂν υποθέσουμε ὅτι δέν μεταβλήθηκαν μετά τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ καί Κωνσταντίνου Α', θά πρέπει νά περνοῦσαν, ὅπως καί κατά τή ρωμαϊκή περίοδο, νοτιότερα ἀπό τή θέση Πέτρα³⁵ καί τό Δῖον. Στή Μακεδονία ἀνήκει σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε καί ὁ Ὀλυμπος ὡς τό νοτιότερό του ἄκρο. Αὐτό βεβαιώνει ὁ ἱστορικός Φιλοστόργιος μέ τή φράση "τόν Ὀλυμπον τῆς Μακεδονίας" καθώς καί οἱ συγγραφεῖς τῆς Dimensuratio Provinciarum (435 περίπου) καί τοῦ Πασχάλιου Χρονικοῦ.³⁶

Ὅλες τελικά οἱ προηγούμενες γεωγραφικές θέσεις πού ἐπισημάνουμε μέ βάση τίς διαθέσιμες πηγές ὀρίζουν τήν ἐπαρχία Μακεδονίας ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε μετά τίς μεταρρυθμίσεις τών ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰώνα. Ἀπό τή μελέτη αὐτῶν τῶν ὀρίων διαπιστώνουμε ἀρχικά πῶς σέ ὀρισμένα σημεῖα ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας παρακολουθεῖ τά ρωμαϊκά καί ἀρχαῖα σύνορα τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Θά μπορούσαμε γενικά νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι στό διοικητικό ὄρο Μακεδονία ἀντιστοιχεῖ ὁ ἴδιος περίπου γεωγραφικός χώρος μέ ἐκεῖνο τῆς ἀρχαιότητος μάλλον παρά μέ τόν ἀντίστοιχο τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Εἰδικότερα ἐκεῖ πού διαπιστώνει κανεῖς ταύτιση τῶν ὀρίων εἶναι ἀκριβῶς τά σημεῖα ἐκεῖνα ἀπό τά ὅποια κατά τήν ἀρχαιότητα καί τή ρωμαϊοκρατία περνοῦσαν τά σύνορα πού χώριζαν διάφορα φύλα (Brucida-Pylon, Βυλαζώρα, βόρεια τοῦ Sandanski, Purdis-Πίστυρος), παρόλο πού τόν 4ο αἰ. ἔτειναν νά ἐξαφανιστοῦν σχεδόν ἐντελῶς οἱ ἐθνολογικές διαφορές τοῦ πληθυσμοῦ. Εἰδικά τά βόρεια σύνορα νομίζουμε ὅτι παρέμειναν ὅπως καί πρίν, ἐξαιτίας τῆς γλωσσικῆς καί πολιτιστικῆς διαφοροποίησης πού ἡ ρωμαϊκή κατάκτηση κληροδότησε. Τά ὄρια δηλαδή

μεταξύ των περιοχών όπου επικρατούσε επί ρωμαιοκρατίας ή λατινική ή ελληνική γλώσσα έπαιξαν, κατά τη γνώμη μας, καθοριστικό ρόλο στη χάραξη των διοικητικών συνόρων ανάμεσα στις διοικήσεις Μακεδονίας και Δακίας με αποτέλεσμα να διατηρηθεί και να παγιωθεί ή πολιτιστική κυρίως διαφορά, άφοϋ πρόβλημα γλωσσικής και εθνικής διάκρισης δεν ύπήρξε σ' όλη την περίοδο που μελετάμε. Κι αυτό συνέβη εξαιτίας από τη μιά του έκρωμαΐσμου των διαφόρων φύλων της χερσονήσου του Αΐμου, που είχε ήδη συντελεστεί ως τό τέλος της ρωμαϊκής περιόδου, κι από την άλλη της επικράτησης της ελληνικής γλώσσας, που παρατηρείται σ' όλο τό διάστημα της περιόδου που εξετάζουμε.³⁷

Έτσι διαπιστώνουμε ότι ή έπαρχία Μακεδονίας εκτείνεται ως εκεί όπου επικρατεί ή ελληνική γλώσσα. Είναι αξιοσημείωτο ότι ή βορειότερη περιοχή, όπου επικρατούσε ή λατινική γλώσσα, αποτέλεσε και ξεχωριστή διοίκηση, της Δακίας, μετά τό χωρισμό της διοίκησης των Μυσιών. Βέβαια οί γλωσσικές - πολιτιστικές διαφορές του πληθυσμού ενός ευρύτερου γεωγραφικού χώρου άναγονται σέ προγενέστερες και συχνά πολυδιάστατες ιστορικές συνθήκες τίς όποιες δεν είναι δυνατό να αναλύσουμε εδώ. Αυτό που ένδιαφέρει είναι ή μορφή μέ την όποία επιβιώνουν οί ιδιαιτερότητες αυτές και ή ένταση μέ την όποία επιβάλλονται στην πορεία του χρόνου ως καθοριστικοί παράγοντες.

Στή μελέτη των όρίων της έπαρχίας Μακεδονίας διαπιστώνουμε ακόμη ότι τά φυσικά όρια αποτέλεσαν συχνά τη βάση για τη χάραξη της συγκεκριμένης διαχωριστικής γραμμής, π.χ. ό Νέστος στά άνατολικά και τά όρη Βέρνο και Άσκιο στά νοτιοδυτικά, στά πλαίσια βέβαια της γενικής τάσης κατακερματισμού των ρωμαϊκών έπαρχιών στις άρχές της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Με βάση μάλιστα τίς ελάχιστες ένδείξεις που αναλύσαμε παραπάνω για τόν καθορισμό του γεωγραφικού όρου Μακεδονία οδηγούμαστε στό συμπέρασμα ότι την πρωτοβυζαντινή περίοδο ή διοικητική ένότητα έπαρχία Μακεδονίας και ό όμώνυμος γεωγραφικός χώρος σέ γενικές γραμμές ταυτίζονται.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω γίνεται φανερό πώς ό γεωγραφικός χώρος στον όποιο εκτείνεται ή έπαρχία Μακεδονίας διευρύνεται ή περιορίζεται ανάλογα μέ τά συγκεκριμένα ιστορικά δεδομένα της έποχής. Διαμορφώνεται κάθε φορά μέ γνώμονα τίς νέες πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες της έποχής, διαιωνίζοντας συγχρόνως στοιχεΐα

τῆς παράδοσης πού ἔχουν μιά ὄλο καί περισσότερο ἔμμεση καί ἀπό-
μακρη σχέση μέ τή σύγχρονη ἱστορική πραγματικότητα. Ὅσα παραπάνω
ἀναπτύξαμε γιά τά ὅρια τῆς Μακεδονίας καθώς ἐπίσης καί τό γεγονός
ὅτι ἡ ἴδια ἐπαρχία χωρίζεται δύο φορές, ὅπως θά δοῦμε πιο κάτω, στό
τέλος τοῦ 4ου καί τόν 5ο αἰῶνα, φανερώνουν ἀκριβῶς μιά συνεχῶς με-
ταβαλλόμενη ἱστορική πραγματικότητα.³⁸ Ἔτσι δέν μπορούμε νά συμ-
φωνήσουμε μέ τήν ἄποψη πού παρουσιάζει τή Μακεδονία σάν μιά ἀμετά-
βλητη στό χρόνο³⁹ καί "ἀποκρυσταλλωμένη ἱστοριογεωγραφική πλεον
ἐννοια".⁴⁰

Β. Φυσική γεωγραφία της Μακεδονίας

Ἡ μελέτη τῆς φυσικῆς γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας ἀποτέλεσε καί πρόσφατα θέμα εἰδικῶν μελετῶν.¹ Γι' αὐτό θά περιοριστοῦμε ἐδῶ νά παρουσιάσουμε ἀπό τό ἕνα μέρος τόν ὁμώνυμο γεωγραφικό χῶρο, ὅπως αὐτός προσδιορίζεται στήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, καί νά περιγράψουμε ἀπό τό ἄλλο μέρος τὰ βασικά του γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, μιά καί αὐτά ἀποτελοῦν πλαίσια καί παράγοντες τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης.

Πρέπει ἀπό τήν ἀρχή νά τονίσουμε πῶς δέν διαθέτουμε πρὸς τό παρόν ρητές μαρτυρίες τῶν πηγῶν, μέ βάση τίς ὁποῖες θά μπορούσαμε νά καθορίσουμε μέ βεβαιότητα τὰ ὅρια τῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος τῆς Μακεδονίας. Τὰ λιγοστά γεωγραφικά κείμενα τῆς περιόδου πού μελετᾶμε κι ἀκόμα τὰ λίγο προγενέστερα ἢ δέν ἀναφέρουν τὴ Μακεδονία ἢ μνημονεύουν μόνο τὸ ὄνομα καί ἀρισμένες πόλεις, βουνά, ποτάμια κλπ. χωρὶς νά ὀριοθετοῦν τὸ συγκεκριμένο γεωγραφικό χῶρο.² Γίνεται ἀκόμα φανερό ἀπὸ τίς λιγοστες πληροφορίες πού παρέχουν τὰ κείμενα αὐτά ὅτι μερικοὶ συγγραφεῖς συγχέουν τὸ διοικητικὸ μέ τὸ γεωγραφικὸ ὄρο Μακεδονία. Ἔτσι π.χ. ὁ Paulus Orosius περιγράφει τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας πού εἶχε σχηματιστεῖ τὴν περίοδο τῆς ρωμαϊοκρατίας. Τὸ ἴδιο διαπιστώνει κανεὶς διαβάζοντας καί τὸ Ὀδοιπορικὸ τοῦ Ἀντωνίνου (ἀρχές 4ου αἰῶνα).³

Μέ τὸν ἴδιο τρόπο στὸ Ὀδοιπορικὸ τοῦ Μπορντώ (333) σημειώνονται τὰ ἀνατολικά καί δυτικά ὅρια τῆς Μακεδονίας στίς τοποθεσίες - σταθμούς τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ Purdis καί Brucida ἀντίστοιχα (603 καί 607), δηλαδὴ κοντὰ στὸ Νέστο καί τὰ ὄρη Βαρνοῦς (Plakenska Planina, ἀρχ. Lyncestarum montes βλ. χάρτες 1 καί 2). Τὸ γεγονὸς λοιπὸν ὅτι ὁ προσκυνητὴς τοῦ Μπορντώ ἀναφέρει ρητὰ τὰ ἀνατολικά καί δυτικά ὅρια τῆς Μακεδονίας μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἀντλεῖ τὰ στοιχεῖα αὐτά ἀπὸ δρομοδεῖκτες πού εἶχαν τοποθετηθεῖ στίς παρὰ πᾶν θέσεις, ὅπως ἐξάλλου καί κατὰ μῆκος ὁλόκληρης τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ. Ἡ ὑπόθεση αὕτη σημαίνει μ' ἄλλα λόγια ὅτι ὁ προσκυνητὴς τοῦ Μπορντώ περιγράφει ὄχι μιά γεωγραφικὴ ἐνότητα ἀλλὰ τὰ διοικητικὰ ὅρια πού μερικά χρόνια πρὶν εἶχαν καθοριστεῖ μέ τὴν εὐκαιρία τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ὅπως ἀναλύσαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο. Μποροῦμε ἔτσι νά ὑποθέσουμε γενικότερα ὅτι οἱ ἱστορικοὶ καί οἱ χρονογράφοι τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ὄχι μόνο ταυτίζουν τὴ διοικητικὴ μέ τὴ γεωγραφικὴ ἐνότητα τῆς Μακεδονίας ἀλλὰ καί καθορίζουν αὕτη τὴν ἐνότητα περίπου ὅπως ἦταν γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα: Πρόκειται πάντοτε γιὰ μιά γεωγραφικὴ ἔκταση πού ἐκτείνεται

από τήν τοποθεσία Titon Veles (ἀρχ. Βυλαζώρα) στά βόρεια, όπου βρίσκο-
νταν τά σύνορα Δαρδανῶν καί Μακεδόνων,⁵ ὡς τόν Ὀλυμπο στά νότια καί ἀ-
πό τά ὄρη Βαρνοῦς καί Plakenska Planina στά δυτικά ὡς τόν ποταμό Νέστο
στά ἀνατολικά.⁶

Αὕτῃ ἡ γεωγραφική ἔκταση πού ὁρίζεται ὡς Μακεδονία χαρακτηρίζεται
ἀπό μιᾶ ξεχωριστή ποικιλία μορφολογικῶν στοιχείων: τά βουνά ἐναλλάσσονται
ἀπό ὀροπέδια, μικρά σχετικά σέ ἔκταση, καί πεδιάδες, ἀπλωμένες
κατά μήκος τῶν ποταμῶν πού διασχίζουν τή Μακεδονία (βλ. χάρτη 1). Ἔτσι ἀ-
πό τά δυτικά τά ὄρη Βαρνοῦς καί Plakenska Planina ἀποτελοῦν τό φυσικό σύ-
νορο μέ τήν Ἥπειρο, ἀφήνοντας μιᾶ φυσική διέξοδο στά βόρεια τῆς λίμνης
Μεγάλη Πρέσπα ἀπό τήν ὁποία περνάει ἡ Ἑγνατία, ἡ σημαντικότερη δηλαδή ὁ-
δική ἀρτηρία ἐπὶ ρωμαιοκρατίας καί ὡς τόν 5ο αἰῶνα, πού ἔνωσε τή Δύση μέ
τήν Ἀνατολή. Τά ὄρη Βαρνοῦς καί Plakenska προεκτείνονται πρὸς τά βόρεια
(Šar Planina, ἀρχ. Σκάρδος) καί τά νότια (Βέρνον, Ἀσκιον καί Βούρινος),
ἔτσι ὥστε σχηματίζουν ἓνα συμπαγὲς ὄγκο ἀπό τά δυτικά. Καθὼς μάλιστα τό ὄ-
ρος Βούρινος πλησιάζει στάνοτιοδυτικά τόν Ὀλυμπο, διαγράφεται ἓνα τόξο
πού περικλείει ὁλόκληρη τή νότια καί δυτική περιοχή τῆς Μακεδονίας. Οἱ ση-
μαντικότερες δίοδοι ἀπό τά νότια πρὸς τή Μακεδονία εἶναι αὕτη πού ἀκολου-
θεῖ τόν Ἀλιάκμονα ποταμό, ἀνάμεσα στά Πιέρια ὄρη καί τό Βέρμιο, καί μιᾶ
δεύτερη πού ἀκολουθεῖ τήν ἀκτὴ ἀνατολικά τοῦ Ὀλύμπου (βλ. χάρτη 1).

Καί τά βόρεια σύνορα τῆς Μακεδονίας διαγράφονται κι αὐτά μέ βάση
τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους, ἂν καί ὄχι μέ τήν ἴδια σαφήνεια ὅπως τά νότια
καί τά δυτικά. Ἀνατολικά καί λίγο νοτιότερα ἀπὸ τὸ Šar Planina, πού σύμ-
φωνα μέ τόν Στράβωνα ἦταν τό βορειότερο σύνορο τῆς ρωμαϊκῆς Μακεδονίας, τά
ὄρη Suvra Gora καί πιὸ ἀνατολικά Once Pole ἀνήκουν στή Μακεδονία. Ἀντίθε-
τα ἡ περιοχή πού βρίσκεται ἀνάμεσά τους μαζί μέ τά Σκόπια (ἀρχ. Scupi) καί
ὡς τήν τοποθεσία Titon Veles ἀνήκει, ὅπως ἀναφέραμε καί πιὸ πάνω, στή Δαρ-
δανία. Τέλος τά ὄρη Plackovica, Pirin (ἀρχ. Ὀρβηλος) καί ὁ Νέστος ἀποτε-
λοῦν τά βόρεια καί ἀνατολικά σύνορα τῆς Μακεδονίας. Σ' ὁλόκληρο τό νότιο
τμήμα τῆς ἡ Μακεδονία βρέχεται ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο πέλαγος σχηματίζοντας πολ-
λούς μικροὺς καί μεγάλους κόλπους. Ἀπὸ τά ἀνατολικά πρὸς τά δυτικά: κόλ-
πος Καβάλας, Ὀρφανοῦ ἢ Στρυμόνος, Σιγγιτικὸς ἢ Ἀγίου Ὁρους, Τορωναῖος
ἢ Κασσάνδρας καί Θερμαϊκός (ἀρχ. Θερμαῖος). Ὁ τελευταῖος κόλπος, ἐξαιτίας
τῶν προσχώσεων πού προκαλοῦν οἱ ποταμοὶ Γαλλικός, Ἀξιός, Λουδίας καί Ἀ-
λιάκμων, ἔχει ὑποστεῖ τίς πιὸ θεαματικὲς γεωλογικὲς μεταβολές (βλ. χάρτη 3).

Στό έσωτερικό του γεωγραφικού χώρου πού περιγράψαμε μεγάλοι ή μικρότεροι ποταμοί περνοῦν ἀνάμεσα σέ βουνά, διασχίζουν περισσότερο εὐφορες πεδιάδες καί καταλήγουν σέ ἔλη (Νέστος, Λουδίας). Ἀνάμεσα στά ὄρη Plakenska καί τό ὄρεινό συγκρότημα Babuna, Selečka, Borās καί κατά μήκος τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ παραπόταμου τοῦ Ἀξιού Crna (ἀρχ. Ἑρινών) βρίσκεται μιὰ ἀπό τίς μεγαλύτερες πεδιάδες τῆς Μακεδονίας πού σύμφωνα μέ μιὰ μαρτυρία τοῦ 7ου αἰῶνα ὀνομαζόταν Κεραμήσιος κάμπος, προφανῶς ἀπό τήν ἀρχαία πόλη Κεράμειαι πού βρισκόταν στή σημερινή τοποθεσία Varoš, κοντά στό Prilep (βλ. χάρτη 1).⁷ Ἡ πεδιάδα αὐτή στενεύει στό νότιο τμήμα της, καθώς συναντᾷ τή λίμνη τοῦ Ὀστρόβου (ἀρχ. Βεγορρίτις),⁸ τή λίμνη τῶν Πετρῶν καί τό Βέρμιο ὄρος.

Τό ἀνατολικότερο τμήμα τῆς Μακεδονίας διακόπτεται ἀπό τοὺς ποταμούς Γαλλικό (ἀρχ. Ἐχέδωρος), Ἀξιό, Λουδία καί Ἀλιάκμονα. Ἀπό αὐτοὺς οἱ τρεῖς πρῶτοι ἔχουν κατεύθυνση ἀπό τά βόρεια πρὸς τά νότια καί ὅλοι ἐκβάλλουν στό θερμαϊκό κόλπο. Στίς ἐκβολές τῶν τεσσάρων αὐτῶν ποταμῶν οἱ προσχώσεις καί ἡ ἀνθρώπινη ἐπέμβαση ἔχουν ἀλλάξει ἐντελῶς τό τοπίο. Τήν περίοδο πού μελετᾶμε ὁ θερμαϊκός κόλπος ἦταν λιγότερο κλειστός ἀπό ὅ,τι εἶναι σήμερα. Τά νερά τοῦ Λουδία καί τοῦ παραπόταμού του Μογλενίτσα, πού πηγάζει ἀπό τά ὄρη Borās, Kožuf καί Πάικο, σχημάτιζαν τή λίμνη τῶν Γιαννιτσῶν (ἀρχ. Λουδία)⁹ μέ δυσδιάκριτα ὄρια, μιὰ καί στήν πραγματικότητα ἀποτελοῦσε ἓνα βαθύ καί ἐκτεταμένο ἔλος (βλ. χάρτη 1 καί 3).

Ἡ κεντρική Μακεδονία, ὅπου καί ἡ Χαλκιδική μέ τίς χερσονήσους της, Κασσάνδρας, Σιθωνίας καί Ἀγίου Ὁρους, περικλείει τό πυκνότερο ὕδρογραφικό δίκτυο: στά ἀνατολικά ὀριοθετεῖται ἀπό τόν Ἀξιό καί τό Στρυμόνα. Καί οἱ δύο αὐτοί ποταμοί δημιουργοῦν τίς κατάλληλες γεωφυσικές συνθῆκες γιά τή χάραξη παράλληλων ὁδῶν πού ὀδηγοῦσαν ἀπό τά μεγάλα κέντρα Σίρμιο, Βιμινάκιο κλπ. κατά μήκος τοῦ Μοράβα ποταμοῦ (Margus) στή Ναῖσσό, τά Σκόπια, τοὺς Στόβους καί τή Θεσσαλονίκη ἢ ἀπό τή Ναῖσσό στή Σόφια (Serdica, Σαρδική), κατά μήκος τοῦ Στρυμόνα καί μέσω τῶν στενῶν RupeI στήν Ἀμφίπολη καί τήν Ἑγνατία ὁδó.¹⁰ Ἐκτός ἀπό τοὺς ποταμούς αὐτοὺς στό κεντρικό τμήμα τῆς Μακεδονίας βρίσκεται ὁ Bregalnica (ἀρχ. Astycus),¹¹ παραπόταμος τοῦ Ἀξιού, νοτιότερα ὁ Strumica, παραπόταμος τοῦ Στρυμόνα, πού πηγάζει ἀπό τά ὄρη Plačkovica, Građeška καί Ogražden, ὁ Γαλλικός (ἀρχ. Ἐχέδωρος) πού πηγάζει ἀπό τό Δύσωρο καί οἱ λίμνες Δοϊράνη, Κερκίνη, Κορωνία ἢ Ἀγίου Βασιλείου καί Βόλβη. Στόν κάτω ροῦ τοῦ Στρυ-

μόνα σχηματιζόταν μιά ακόμα λίμνη, ή Κερκινίτις ή τ' Ἀχينوῦ, ή όποία άποξηράνθηκε πρόσφατα. Σύμφωνα μέ μιά έπιγραφή του 4ου-3ου αιώνα π.Χ. που βρέθηκε στο χωριό Παραλίμνιο Σερρών ή Κερκινίτις ήταν πλωτή λίμνη.¹² Τά όρη του κεντρικού αυτού τμήματος είναι στα βόρεια τά Ρλαčkovica, Ogražden, Konečka και Gradeska, νοτιότερα Belašica Planina, Κερκίνη, Δύσωρον και Βερτίσκοκ και στή Χαλκιδική Χορτιάτης (άρχ. Δύσωμον) και Χολομών. Ἀνάμεσα στα βουνά αυτά βρίσκονται μικρές σχετικά πεδιάδες. Καί στίς τρεῖς χερσονήσους τής Χαλκιδικῆς ύψώνονται όρη, τό ψηλότερο από τά όποια ό Ἄθως στή χερσόνησο του Ἁγίου Ὁρους.

Στήν ανατολική περιοχή τής Μακεδονίας που έκτείνεται ως τόν ποταμό Νέστο βρίσκονται τό όρος Pirin, που είναι και τό ψηλότερο τής Μακεδονίας (2914 μ.), και νοτιότερα τά όρη Βροντοῦς, Μενοίκιον, Φαλακρόν όρος, τά όρη Λεκάνης και τό Παγγαῖον μέ τήν προέκτασή του ως τήν παραθαλάσσια περιοχή, τό Σύμβολον όρος. Ἀνάμεσα στο Παγγαῖο και τά όρη Λεκάνης καθώς και στο δέλτα δυτικά του Νέστου σχηματίζονται διάσπαρτα έλη (βλ. χάρτη 1).

Γ. Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας της Μακεδονίας

Μία από τις έλλείψεις της υπάρχουσας βιβλιογραφίας είναι και η απουσία συνθετικών μελετών για την οικονομική γεωγραφία της βυζαντινής αυτοκρατορίας γενικά¹ και των διαφόρων περιοχών της ειδικότερα. Μιά τέτοια απουσία μπορεί να οφείλεται από το ένα μέρος στο γενικότερο θεωρητικό προσανατολισμό των έρευνητών και από το άλλο στην έλλειψη σχετικών και ικανοποιητικών πληροφοριών στις διαθέσιμες πηγές της περιόδου που εξετάζουμε.

Ειδικά για την πρωτοβυζαντινή περίοδο και το συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας οι πληροφορίες του μοναδικού κειμένου "έμπορικης γεωγραφίας",^{1α} της *Expositio totius mundi et gentium*, οι διάσπαρτες και αποσπασματικές πληροφορίες άλλων πηγών και τέλος οι σχετικές ένδειξεις που μας προσφέρει το αρχαιολογικό υλικό δεν συγκροτούν μια πλήρη εικόνα των οικονομικών δραστηριοτήτων του πληθυσμού (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, μεταλλουργικές εργασίες, εξόρυξη λατομείων κλπ.), των προϊόντων που παράγονται και του εμπορίου, μ'άλλα λόγια μια εικόνα της οικονομικής γεωγραφίας της Μακεδονίας. Για το λόγο αυτό περιοριζόμαστε αναγκαστικά στην ανάλυση των αρχαιολογικών δεδομένων και των στοιχείων που αναφέρονται στις γραπτές πηγές.

Είναι γνωστό ότι στην περίοδο που μελετάμε, καθώς και για μια μακρά περίοδο αιώνων που ακολουθεί, η αγροτική εκμετάλλευση απέφερε το μεγαλύτερο πλούτο και σ'αυτή στηριζόταν ολόκληρη η αυτοκρατορία. Παρόλα αυτά οι πηγές σχετικά με το θέμα αυτό και ειδικά για τη Μακεδονία παραδίδουν ελάχιστες πληροφορίες: Στο θ' θαύμα π.χ. του αγίου Δημητρίου αναφέρεται ότι στη διάρκεια του λιμού, που έπληξε τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη στα χρόνια της βασιλείας του Φωκά (602-10) ή λίγο αργότερα, πλοία που έρχονταν από τα νότια, προφανώς από την Αίγυπτο, ενώ κατευθύνονταν προς την Κωνσταντινούπολη, με τη θαυματουργική επέμβαση του αγίου, άλλαξαν πορεία στη Χίο και έπλευσαν προς τη Θεσσαλονίκη. Στο ίδιο επίσης θαύμα αναφέρεται ότι οι θεσσαλονικείς επιχείρησαν να εισαγάγουν σιτάρι και από τη Σικελία (§79). Μερικές δεκαετίες αργότερα νέος λιμός έπληξε την πόλη (676) και άμέσως μετά οι Σλάβοι επιχείρησαν για μια ακόμα φορά την πολιορκία της Θεσσαλονίκης (677-8). Στην κρίσιμη αυτή κατάσταση οι θεσσαλονικείς προμηθεύτηκαν "σίτον και όσπρια" από

τούς Βελεγεζήτες πού είχαν στό μεταξύ εγκατασταθεῖ στή Θεσσαλία (§254 καί 268). Στό ἴδιο ἐπίσης κείμενο ἀναφέρεται ὅτι γιά τή διαφύλαξη τοῦ σταριοῦ στή Θεσσαλονίκη ὑπῆρχαν οἱ δημόσιες ἀποθήκες ("δημόσια ὠρεῖα") (§244). Αὐτές οἱ λιγοστές πληροφορίες, παρόλο πού ἀφοροῦν μιά ἰδιαίτερα κρίσιμη περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης, μᾶς ὁδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι πιθανότατα καί πρίν ἀπό τήν περίοδο τῆς σιτοδείας τό σιτάρι πού παραγόταν στή Μακεδονία δέν ἐπαρκοῦσε γιά τίς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ καί τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος συχνά στρατοπέδευε στήν ἴδια περιοχή (μιτᾶτα).

Γιά τήν ἀμπελοκαλλιέργεια διαθέτουμε ὀρισμένες πληροφορίες καί ἐνδείξεις. Ἔτσι π.χ. ἀπό μιά ἔμμεση ἀναφορά τοῦ συγγραφέα τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου φαίνεται ὅτι στήν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης καλλιεργοῦσαν ἀμπέλια (§127). Ἀπό τούς ληνοὺς ἐπίσης πού βρέθηκαν στήν Καβάλα (ἀρχ. Νεάπολις) στό συνοικισμό Παλαιό Τσιφλίκι,² καθὼς καί σέ δύο ἀγροικίες (*villae rusticae*), στή Βοϊράνη (νομός Δράμας) καί στό χωριό Pešterica κοντά στό Prilep,³ συμπεραίνουμε ὅτι στίς περιοχές αὐτές καλλιεργοῦσαν τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ἀμπέλια καί παρήγαν κρασί. Παρόλα αὐτά ἡ ποσότητα κρασιοῦ πού παραγόταν στή Μακεδονία φαίνεται πὼς δέν ἐπαρκοῦσε, γιὰτί στό κείμενο τῆς *Expositio totius mundi et gentium* (μέσα 4ου αἰῶνα) ἀναφέρεται ὅτι στή Μακεδονία εἰσαγόταν κρασί ἀπό τή Λῆμνο.⁴ Ἡ σπουδαιότητα τῶν δύο αὐτῶν προϊόντων, τοῦ σταριοῦ καί τοῦ κρασιοῦ, εἶναι βέβαια αὐτονόητη, ἡ ἐπάρκειά τους ὅμως γίνεται ἀκόμα πιὸ ἐπιτακτική καί ἀναγκαία ὅταν πρόκειται γιά τή διατροφή τοῦ στρατοῦ. Ἔτσι ὁ ἀρχηγός τῶν Γότθων Θεοδῆριχος "πρὸς τοὺς Ἡρακλειώτας, ..., πέμψας ἀπῆτει σῖτον πολὺν τινα καί οἶνον, ὅπως τῷ στρατῷ ἔχοι ἀπὸ τῶν ἐφόδια" (479).⁵

Ἐκτός ἀπὸ τὰ παραπάνω καλλιεργοῦνταν ἐπίσης ὀπωροφόρα δένδρα, ἐλιές⁶ καί διάφορα κηπευτικά. Τήν καλλιέργεια τῶν τελευταίων, σύμφωνα μέ τό κείμενο τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, συναντᾷ κανεῖς τήν περίοδο πού μελετᾶμε ὄχι μόνον στόν ἀγροτικό χῶρο ἀλλά καί "ἐνδον τῆς πόλεως (Θεσσαλονίκης)" (§252).

Γιά τήν κτηνοτροφία δέν παραδίδεται καμιά πληροφορία στίς πηγές.⁷ Μποροῦμε ὅμως νά συμπεράνουμε, μέ βάση τή μορφολογία τοῦ ἐδάφους, ὅτι πιθανότατα ἀπασχολοῦσε ἓνα σημαντικό τμήμα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.⁸ Δύο πρωτοβυζαντινὲς ἐπιγραφές τῆς Ἑδεσσας πού ἀναφέρουν ἓνα "γναφεά"

καί ἓνα "ὀθονιακό" καθώς καί τό ἐργαστήριο ὑφαντουργικῆς (*domus Fullonica*) πού ἀνέσκαψαν στούς Στόβους⁹ εἶναι οἱ ἐλάχιστες ἐνδείξεις πού διαθέτουμε σχετικά μέ τήν ἐκμετάλλευση τοῦ μαλλιοῦ καί τῶν φυτικῶν ὑλῶν γιά τήν κατασκευή καί βαφή ὑφασμάτων.¹⁰

Σύμφωνα μέ μιὰ πληροφορία τοῦ Ἰωάννη Καμενιάτη (10ος αἰώνας) οἱ λίμνες Κορωνία καί Βόλβη "τρέφουσι γάρ ἰχθύας καί μικρούς καί μεγάλους, καί τοῖς εἶδεσι διαφόρους καί πολλούς τῷ πλήθει, ταῖς τε γείτοσι κώμαις καί αὐτῇ δέ τῇ πόλει (Θεσσαλονίκη) δαψιλεστάτην ἀποπληροῦντας τράπεζαν. καί γάρ οἶον φιλονικοῦσιν αἱ λίμναι ταῖς τούτων ἐπιδόσεσι πρός τήν θάλασσαν, καί ἀμιλλῶνται τίς αὐτῶν τό πλεῖον παράσχηται".¹¹ Ἡ πληροφορία αὕτη, παρόλο πού εἶναι μεταγενέστερη ἀπό τήν ἐποχή πού μελετᾶμε, εἶναι ὥστόσο ἐνδεικτική ἀπό τήν ἀποψη τῆς οἰκονομικῆς γεωγραφίας τῆς περιοχῆς καί τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο. Φαίνεται δηλαδή ὅτι ἡ ἀλιεῖα ἦταν μιὰ ἀπό τίς βασικὲς οἰκονομικὲς δραστηριότητες τῶν κατοίκων τῶν νοτίων περιοχῶν τῆς Μακεδονίας.

Ἕνα ἄλλο προϊόν ζωτικῆς ἀνάγκης ἦταν, στήν περίοδο πού μελετᾶμε καί ὡς πρόσφατα, τό ἀλάτι, πού χρoίσιμευε κυρίως γιά τὴ διατήρηση τῶν κρεάτων (*λάρδος*) κλπ. Πράγματι διαθέτουμε μιὰ μοναδική μαρτυρία γιά τήν ὑπαρξὴ ἀλυκῆς. Ἀναφέρεται δηλαδή σέ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 688 ὅτι ὁ Ἰουστινιανός Β' (685-95) ἀφιέρωσε "πᾶσαν τὴν ἀλικὴν τὴν οὖσαν καί προσπαρκαειμένην ἐν ταύτῃ τῇ Θεσσαλονικέων μεγαλοπόλει μετὰ πάντων τῶν ἀνηκόντων αὐτῇ..." στό ναό τοῦ ἁγίου Δημητρίου.¹²

Ἐκτός ἀπό τήν ἀγροτικὴ ἐκμετάλλευση οἱ μεταλλουργικὲς ἐργασίες ἀπασχολοῦσαν ἓνα σημαντικὸ τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ. Σέ ἀρκετὲς τοποθεσίες στή Μακεδονία ἔχουν ἐντοπιστεῖ κατὰ τὴ διάρκεια ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν στοές ἢ ἐργαστήρια γιά τήν ἐκμετάλλευση τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου. Ἀπὸ αὐτὲς οἱ δύο βρίσκονταν, καθώς φαίνεται, κοντά σέ ἀστικά κέντρα (*Damjan - Αἰστραϊον* καί *Makedonska Kamenica - Ἀρμονία*), ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες κοντά σέ ἀγροτικoὺς οἰκισμοὺς (*Srbino* καί *Železna Reka* στό ὄρος *Šar Planina - Rožden, Majdan, Vitolište* καί *Melnica* στήν περιοχή τοῦ *Mariono* καί *Kosturino* στά δυτικὰ τοῦ ὄρους *Belasica* βλ. χάρτη 1 καί 2).¹³ Εἶναι γνωστό ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τήν ἀρχαιότητα γινόταν ἐξόρυξη χρυσοῦ καί ἀργύρου πού ὑπῆρχε στό Παγγαῖο ὄρος.¹⁴ Ἀκριβῶς καί στήν περίοδο πού μελετᾶμε, σύμφωνα μέ μιὰ πληροφορία τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου (6ος αἰώνας), ὅτι δηλαδή ἡ Ἁγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως διακοσμήθηκε μέ ἄργυρο ἀ-

πό τό Παγγαῖο, ¹⁵ φαίνεται ὅτι συνεχιζόταν ἡ ἐξόρυξη ἀργύρου καί μάλιστα γίνονταν καί ἐξαγωγές. Σύμφωνα ἐπίσης μέ τό κείμενο τῆς Expositio totius mundi et gentium, ἀπό τή Μακεδονία ἐξαγόταν ἐπίσης σίδηρος καί μόλυβδος (LI). Μεγάλες ἐπίσης ποσότητες μετάλλων μεταφέρονταν κατά πάσα πιθανότητα καί στό νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ὀρυχείων, ὅπως ἐξάλλου καί τὰ νομισματοκοπεῖα, ἀποτελοῦσαν, ὅπως εἶναι γνωστό, κρατικά μονοπώλια ¹⁶ καί ἡ ἐπίβλεψή τους εἶχε ἀνατεθεῖ σέ κρατικούς ὑπαλλήλους. Ἀκριβῶς σέ ἕνα νόμο τοῦ 380 (C.Th. I 32 5) ἀναφέρονται οἱ procuratores metallorum τῆς Μακεδονίας καί ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Λατομεῖα δέν ἔχουν ἐπισημανθεῖ παρά τήν εὐρύτατη χρήση μαρμάρου τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο. ¹⁷ Τό μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι στή Μακεδονία, τήν Ἰταλία καί τή Συρία εἰσαγόταν θασιακό μάρμαρο. ¹⁸

Οἱ παραπάνω πληροφορίες εἶναι πράγματι ἐλλιπεῖς, ἀπασπασματικές καί καλύπτουν ἄνισα τοὺς διάφορους τομεῖς τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας. Ἔτσι γιὰ τό σπουδαιότερο τομέα, τήν ἀγροτική παραγωγή, ἀναφέρονται κάποιες σκόρπιες πληροφορίες πού δέν καλύπτουν οὔτε κἀν τὰ σπουδαιότερα προϊόντα, ἐνῶ γιὰ τήν κτηνοτροφία ἡ ἔλλειψη πληροφοριῶν εἶναι πλήρης. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ὑπόλοιπες δραστηριότητες, κυρίως τήν ἐξόρυξη μετάλλων, οἱ ἀναφορές πού διαθέτουμε εἶναι περισσότερο διαφωτιστικές, χωρίς παρόλα αὐτά νά μπορούμε νά ὑπολογίσουμε τό ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀπασχολεῖται σ' αὐτές. Ἔτσι ἡ κατανομή στό γεωγραφικό χῶρο πού ἐξετάζουμε τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων φαίνεται ἀδύνατη μέ τὰ σημερινά δεδομένα. Παρόλα αὐτά θά μπορούσαμε νά ὀδηγηθοῦμε στήν ἐπόμενη προσωρινή ὑπόθεση: Μέ βάση τό γεγονός ὅτι τμήμα τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολεῖται σέ ἀγροτικές (Θεσσαλονίκη) ἢ σέ μεταλλουργικές ἐργασίες (Αἰστραϊον, Ἀρμονία) καθώς ἐπίσης καί ὅτι τμήμα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολεῖται σέ μεταλλουργικές ἐργασίες (βλ. παραπάνω), φαίνεται ὅτι στά χρόνια πού μελετᾶμε κυριαρχεῖ βέβαια ἡ ἀγροτική οἰκονομία παράλληλα ὅμως ὑπάρχει καί ἕνα εἶδος συμπληρωματικῆς οἰκονομίας.

Μ Ε Ρ Ο Σ Β'

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

A. Διοικητική οργάνωση της έπαρχίας Μακεδονίας

1. Διοικητική θέση της έπαρχίας Μακεδονίας τόν 4ο αιώνα

α. Μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού και του Κωνσταντίνου Α΄

Οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού (284-305) και των διαδόχων του παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διοικητική οργάνωση της Μακεδονίας την πρωτοβυζαντινή περίοδο, γιατί οδήγησαν σε μία ριζική αναδιοργάνωση του διοικητικού συστήματος που ίσχυε ως τότε στην αυτοκρατορία. Επίσης γιατί αποτέλεσαν τη βάση για τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις, τις οποίες εφάρμοσε αργότερα ο Κωνσταντίνος Α΄, και κατά κάποιο τρόπο το γενικό διοικητικό πλαίσιο στο οποίο προσαρμοζόταν κάθε επιμέρους διοικητική μεταβολή ως τόν 7ο αιώνα.

Είναι γνωστό ότι με τις μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού σχηματίστηκαν σ' όλη την έκταση της αυτοκρατορίας διοικήσεις, ευρύτερες δηλαδή διοικητικές μονάδες, στις οποίες εντάχθηκαν οι νέες έπαρχίες, που ήταν περισσότερες σε αριθμό από την προηγούμενη περίοδο και μικρότερες σε γεωγραφική έκταση (provincialisation).¹ Το διοικητικό αυτό σύστημα, έτσι όπως καθορίστηκε από το Διοκλητιανό και τους διαδόχους του, καταγράφεται σε μία επίσημη πηγή, τόν Πίνακα της Βερόνας (Laterculus Veronensis).² Σύμφωνα λοιπόν με τό κείμενο αυτό ή Μακεδονία ήταν μία από τις 10 έπαρχίες³ της διοίκησης Μυσιών, δηλαδή της ευρύτερης διοικητικής μονάδας που κατάλαμβάνανε τό χώρο της χερσονήσου του Αΐμου βόρεια ως τόν ποταμό Δούναβη και ανατολικά ως τόν ποταμό Νέστο. Οι έπαρχίες που συγκροτούσαν τη διοίκηση Μυσιών ήταν οι εξής : "Dacia, Misia superior Margensis",⁴ Dardania, Macedonia, Tessalia, Priantina, Privalentina, Epiros nova, Epiros vetus, Creta" (βλ. πίν.1). Όπως ήδη αναφέραμε, ή σειρά με την οποία παρατίθενται οι έπαρχίες είναι γεωγραφική. Έτσι ή έπαρχία Μακεδονίας συνορεύει προς βορρά με τις έπαρχίες Δαρδανίας και Λακίας, προς νότο με την έπαρχία Θεσσαλίας, προς

ἀνατολάς μέ τή διοίκηση θράκης (ἐπαρχία Ροδόπης) καί πρὸς δυσμὰς μέ τήν ἐπαρχία Νέας Ἡπείρου. Τὰ σύνορα κάθε ἐπαρχίας δέν καθορίζονται στὸν Πίνακα τῆς Βερόνας.

Χωρισμός τῆς διοίκησης Μυσιῶν. Σχηματισμός τῶν διοικη-
σεων Μακεδονίας καί Δακίας

Ἡ διοικητικὴ κατάσταση στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, ἔτσι ὅπως περιγράφεται στὸν Πίνακα τῆς Βερόνας μεταβάλλεται μετὰ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κωνσταντίνου Α΄. Στὴ θέση τῆς διοίκησης τῶν Μυσιῶν σχηματίζονται δύο νέες διοικήσεις, Μακεδονίας καί Δακίας. Ὁ ἀκριβὴς χρόνος καί τὰ αἷτια τῆς μεταρρύθμισης αὐτῆς δέν εἶναι γνωστά. Γιά τὴ διερεύνηση αὐτῶν τῶν θεμάτων διαθέτουμε μόνο ἐλάχιστες ἔμμεσες μαρτυρίες.

Ἡ εὐρεία περιφέρεια διοίκησης Μυσιῶν, ὅπως καθορίζεται στὸ κείμενο *Laterculus Veronensis*, εἶναι βέβαιο ὅτι διατηρήθηκε τὸ νωρίτερο ὥς τὸ 319, ὁπότε μαρτυρεῖται ἕνας βικάριος τῆς διοίκησης αὐτῆς, ὁ *Ianuarinus*.⁵ Ἕνας ἀκόμη βικάριος τῆς διοίκησης Μυσιῶν, ὁ *C. Caelius Saturninus*, ἀναφέρεται λίγο ἀργότερα, τὸ 321, ἀλλὰ ἡ χρονολόγηση τῆς θητείας του δέν εἶναι ἀπολύτως ἐξακριβωμένη.⁶ Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀπὸ τὶς παραπάνω μαρτυρίες σχετικὰ μέ τὴν ὕπαρξη τῆς διοίκησης Μυσιῶν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ σχηματίστηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 319 ἡ διοίκηση Μακεδονίας, ἀφοῦ, ὅπως ἀναφέραμε, ὁ χωρισμός τῆς διοίκησης Μυσιῶν ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὸ σχηματισμὸ στὴ θέση τῆς δύο νέων διοικήσεων, Μακεδονίας καί Δακίας. Δηλαδή τὸ νωρίτερο ὥς τὸ 319 ὑπάρχει μόνο ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας ὡς τμῆμα τῆς διοίκησης Μυσιῶν.

Ἡ μνεία παρὸλα αὐτὰ τὸ 318 καί 319 ἐνὸς βικαρίου Μακεδονίας, τοῦ Συμμάχου,⁷ δηλαδή τοῦ ἀξιωματοῦχου ποῦ προϋποθέτει τὴν ὕπαρξη ἤδη ἀπὸ τὸ 318 τῆς διοίκησης Μακεδονίας, εἶναι προβληματικὴ, γιὰτὶ ἀκριβῶς στὸ διάστημα αὐτό, σύμφωνα μέ τὰ παραπάνω, δέν ἔχει ἀκόμα σχηματιστεῖ ἡ διοικητικὴ αὐτὴ περιφέρεια. Παρὸλα αὐτὰ στίς μελέτες τὶς σχετικές μέ τὸ Σύμμαχο δέν ἀντιμετωπίζεται τὸ ζήτημα αὐτό, μὲ καί ὅλες προηγούμεναι ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Jones στὴν ὁποία προτείνει τὴ χρονολόγηση τῆς θητείας τοῦ Συμμάχου. Ἔτσι δέν ἀμφισβητοῦν τὴν ἀξιοπιστία τῆς μνείας τοῦ ἀξιωματοῦχου αὐτοῦ οὔτε τὴ συνδέουν μέ τὴ μνεία τῶν βικαρίων τῆς διοίκησης Μυσιῶν ποῦ ἀναφέραμε, δηλαδή τὸν *Ianuarinus*

καί τόν C.Saturninus. Συγκεκριμένα ὁ A.Chastagnol, χωρίς νά συσχετίζει τό χωρισμό τῆς διοίκησης Μυσιῶν μέ τό σχηματισμό τῆς διοίκησης Μακεδονίας, προσπαθεῖ νά ἐξακριβώσει ἀν ὑπῆρχε συγχρόνως βικάριος καί κόμης ἢ ἂν διαδέχθηκε ὁ δεύτερος τόν πρῶτο στήν τελευταία αὐτή διοικητική μονάδα.⁸

Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω, ἀφοῦ δηλαδή θεωροῦμε τή μνεία τοῦ βικαρίου Μυσιῶν Ianuarinus τό 319 ἀξιόπιστη, θά πρέπει μάλλον νά υποθέσουμε ὅτι καί ὁ Σύμμαχος ἦταν βικάριος τῆς διοίκησης Μυσιῶν, ὅπως ὁ Ianuarinus καί ὁ C.Saturninus, καί ὅχι τῆς διοίκησης Μακεδονίας. Ὁ ἀναχρονισμός αὐτός, δηλαδή ἡ ἀναφορά ἑνός βικαρίου Μακεδονίας στό θεοδοσιανό κώδικα πρὶν ἀπὸ τήν κατάργηση τῆς διοίκησης Μυσιῶν, ὀφείλεται πιθανόν στίς ἀλλεπάλληλες διοικητικές μεταρρυθμίσεις πού ἐφαρμόστηκαν τήν περίοδο αὐτή.⁹

Ι. Χρονολόγηση τοῦ σχηματισμοῦ διοίκησης Μακεδονίας

Ἀπό τούς ὡς τώρα μελετητές ὁ χωρισμός τῆς διοίκησης Μυσιῶν στίς διοικήσεις Μακεδονίας καί Δακίας χρονολογεῖται γενικά στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Α'.¹⁰ Πιο συγκεκριμένα μέ βάση τίς παραπάνω μαρτυρίες, ἀφοῦ ὁ Ianuarinus εἶναι πιθανότατα ὁ τελευταῖος ἢ ἀπὸ τούς τελευταίους βικαρίους τῆς διοίκησης Μυσιῶν, τότε μπορούμε νά ὁρίσουμε τό 319 ὡς πιθανό terminus post quem γιά τή δημιουργία διοίκησης Μακεδονίας, ἐνῶ terminus ante quem καθορίζεται ὁ Φεβρουάριος τοῦ 327, ὁπότε ἔχουμε μιά ρητή μνεία γιά τήν ὑπαρξη ἑνός comes Μακεδονίας, τοῦ Ἀκακίου.¹¹ Ὅπως ἀναφέραμε καί πιο πάνω, ὁ comes, τουλάχιστον στά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Α', ἀντικαθιστᾷ τό βικάριο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπικεφαλῆς μιᾶς διοίκησης. Γιά τό λόγο αὐτό μπορούμε νά θεωρήσουμε τήν ὑπαρξή του ὡς προϋπόθεση γιά τήν ὑπαρξη τῆς διοίκησης Μακεδονίας.

Ὁ τίτλος καί ἡ σκοπιμότητα τοῦ διορισμοῦ ἑνός comes εἶναι θέματα πού ἔχουν ἀπασχολήσει νεώτερους μελετητές. Σύμφωνα μέ τόν A.Chastagnol, ὁ Κωνσταντίνος Α' διόρισε στή διοίκηση Μακεδονίας ἕνα comes μέ τόν τίτλο clarissimus καί ὅχι ἕνα βικάριο, γιατί μόνο ἔτσι ὁ proconsul τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας θά ἔπαιε νά εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τόν comes τῆς διοίκησης Μακεδονίας.¹² Ὁ παραπάνω συλλογισμός ὅμως δέν φαίνεται νά ἐπαληθεύεται πλήρως, γιατί, ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι ὑποστηρίζει ὁ Chasta-

gno], ὁ comes κατέχει τὸν τίτλο perfectissimus (διασημότατος), ἀφοῦ ἀκριβῶς ἀντικαθιστᾷ τὸ βικάριο, ὁ ὁποῖος εἶναι βέβαιο ὅτι κατέχει τὸν τίτλο αὐτό.¹³ Κόμητες μέ τὸν τίτλο τοῦ διασημότατου εἶναι γνωστοί δύο. Ὁ ἓνας ὀνομάζεται Ἀκάκιος, ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο καὶ πιθανόν ταυτίζεται μέ τὸν Ἀκάκιο πού ἀναφέραμε πιό πάνω.¹⁴ Ὁ δεῦτερος, Fl. Gemellus, comes vir perfectissimus, μνημονεύεται σέ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης πού πιθανότατα μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ χρονολογεῖται ἐπὶ Κωνσταντίνου Α'.¹⁵ Ἄν πράγματι οἱ κόμητες αὐτοὶ βρίσκονταν ἐπικεφαλῆς μιᾶς διοίκησης, δηλαδή ἂν ἀντικαθιστοῦσαν τὸ βικάριο, θά πρέπει μάλλον νά συνδέσουμε τὸ διορισμὸ τους μέ τὸ γενικότερο σύστημα ἱεραρχίας τῶν δημοσίων λειτουργῶν πού ἐφάρμοσε ὁ Κωνσταντίνος Α' μετὰ τὴν ἔνταξη τῶν ἐπαρχιῶν στίς διοικήσεις, παρὰ μέ τὰ εἰδικά προβλήματα πού ἔθετε ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ proconsul τῆς Ἀχαΐας. Εἶναι δηλαδή γνωστό ὅτι αὐτὸς ἐξαρτιόταν ἀρχικά ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀργότερα, μετὰ τὸ 331, ἀπὸ τὸν ὑπαρχο τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἐπομένως δέν ὑπάρχει καμιὰ σχέση ἐξάρτησης ἀνάμεσα στὸ βικάριο - ἄρα καὶ στὸν comes τῆς διοίκησης Μακεδονίας καὶ τὸν proconsul τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας.^{15a} Ἀντίθετα ἡ δημιουργία ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Α' τῆς ἱεραρχικῆς βαθμίδας τῶν comites φαίνεται νά συμβάλλει μάλλον στὸ σχηματισμὸ μιᾶς νέας "αὐτοκρατορικῆς ἀριστοκρατίας".¹⁶ Πάντως τὸ πρόβλημα αὐτὸ παραμένει ἀνοικτό, μιὰ καὶ οἱ ἀποσπασματικές καὶ ἑμμεσες πληροφορίες πού διαθέτουμε μᾶς ἐπιτρέπουν μόνο νά προτείνουμε κάποιες ὑποθέσεις.

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ σχηματισμοῦ τῆς διοίκησης Μακεδονίας χωρίζουμε γιὰ μεθοδολογικοὺς λόγους τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 321, δηλαδή ἀπὸ τὴν τελευταία μνεῖα τῆς διοίκησης Μυσιῶν, ὡς τὸ Φεβρουάριο τοῦ 327, ὅποτε μαρτυρεῖται ὁ πρῶτος comes Μακεδονίας, σέ δύο περιόδους: α) τὴ συμβασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου μέ τὸ Λικίνιο (ὡς τὸ 324) καὶ β) τὴ μονοκρατορία τοῦ Κωνσταντίνου (324 κ.έ.). Στὸ πρῶτο διάστημα δέν μαρτυρεῖται, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, καμιὰ διοικητικὴ μεταβολή στὴν ὁργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀντίθετα μετὰ τὴν ἡττα τοῦ Λικινίου, σύμφωνα μέ τὸν ἱστορικό τοῦ 5ου αἰῶνα Ζώσιμο, ὁ Κωνσταντίνος Α' "ἐς τέσσαρας διεῖλεν ἀρχάς" τὴν αὐτοκρατορία. "Ἐπικεφαλῆς κάθε ἀρχῆς" (=ἐπαρχίας) ἦταν ὁ ὑπαρχος (praefectus praetorio). Σέ ἕνανάπο τούς ὑπάρχους ἀνέθεσε "Μακεδόνας καὶ Θεσσαλοὺς καὶ Κρήτας καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς περὶ αὐτὴν νήσους καὶ ἀμφοτέρως Ἡπείρους καὶ πρὸς ταύ-

ταις Ἰλλυριοῦς καί Δάκας καί Τριβαλλοῦς καί τοὺς ἄχρι τῆς Βαλερίας Παίονας, καί ἐπὶ τούτοις τὴν Ἑνωμένην". Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπαρχιῶν, δηλαδὴ ἂν πράγματι ἦσαν τέσσερις, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ζώσιμος, ἢ τρεῖς, ὑποστηρίχτηκαν διαφορετικὲς ἀπόψεις. Μποροῦμε ὥστόσο νὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν ἐκδότη τοῦ κειμένου, Fr. Paschoud, ὅτι οἱ ὑπαρχίες ἦταν μόνο τρεῖς καί ὅτι ὁ Ζώσιμος, γνωρίζοντας τὴ διοικητικὴ διαίρεση Ἀνατολῆς καί Δύσης ποὺ ἔσχε στὴν ἐποχὴ του, ἀναφέρει γι' αὐτὸ τὸ λόγο τέσσερις.¹⁷ Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρονολόγηση τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν ὁ J.-R. Palanque βρίσκει ὅτι πιθανότερο εἶναι νὰ ἐγίναν ἀμέσως μετὰ τὸ 324, δηλαδὴ μετὰ τὴν ἐνοποίηση τῆς αὐτοκρατορίας, καθὼς ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες μιᾶς ἀχανοῦς περιφέρειας, καί ὅτι ἐφαρμόστηκαν σταδιακά. Περιορίζει μάλιστα τὸ χρονικὸ διάστημα ἐφαρμογῆς αὐτῶν τῶν μεταρρυθμίσεων ὡς τὸ 330.¹⁸ Εἰδικὰ ὅμως γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς διοίκησης Μακεδονίας ἔχουμε καθορίσει ὡς *terminus ante quem* τὸ Φεβρουάριο τοῦ 327.

Ἡ ἀποψη ὅτι στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 324 ὡς τὸ 327 σχηματίστηκε ἡ διοίκηση Μακεδονίας ἐνισχύεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ καί ἄλλων διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων σ' ὅλη τὴν ἐκτασὴ τῆς αὐτοκρατορίας καί εἰδικότερα στὸ δυτικὸ τμήμα της. Μᾶς ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα οἱ ἀλλαγές στὸ δυτικὸ τμήμα, γιατί, κατὰ τὸν A. Chastagnol, ἀπὸ τοῦς ὑπάρχους τῆς Ἰταλίας ἐξαρτιόνταν καί οἱ βικάριοι τῶν διοικήσεων τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ, ἐπομένως καί τῆς διοίκησης Μακεδονίας. Ὁ Chastagnol χρονολογεῖ τὸ διορισμὸν ἑνὸς ὑπάρχου, ποὺ ἐδρεῖε στὴ Ρώμη καί ἔχει ὑπὸ τὴν ἐποπτεία του τοὺς κατὰ τόπους βικάριους, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καί τὸ βικάριο Μακεδονίας, στὸ τέλος τοῦ 326,¹⁹ παρόλο ποὺ ἡ πρώτη μαρτυρία γιὰ τὸν ὑπαρχο τῆς Δύσης εἶναι τοῦ 328. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ πὼς τὸ 326 ἀναφέρεται καί ἡ ὑπαρχία τῆς Ἀνατολῆς.²⁰ Διαπιστώνουμε δηλαδὴ πὼς τὸ χρόνο αὐτὸ γίνονται μεταρρυθμίσεις σ' ὅλη τὴν ἐκτασὴ τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι ἐπομένως πολὺ πιθανὸ νὰ ἐγίναν συγχρόνως οἱ δύο αὐτές διοικητικὲς μεταρρυθμίσεις: ὁ διορισμὸς δηλαδὴ ἑνὸς ὑπάρχου στὴ Ρώμη καί ὁ σχηματισμὸς τῆς διοίκησης Μακεδονίας τῆς ὁποίας ὁ βικάριος, ἢ ὁ comes, ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὸν ὑπαρχο αὐτό.

Συμπεραίνοντας νομίζουμε ὅτι ἡ διοικητικὴ αὐτὴ μεταρρύθμιση στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας ἐντάσσεται σὲ ἓνα εὐρύ-

τερο σχέδιο για την αναδιοργάνωση ολόκληρης της αυτοκρατορίας με βάση τις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στο έσωτερικό μετά την ήττα του Λικινίου και τη μονοκρατορία του Κωνσταντίνου και στο εξωτερικό με τις επιδρομές από το βορρά διαφόρων φύλων. Έπομένως ο σχηματισμός της νέας διοικητικής μονάδας, δηλαδή της διοίκησης Μακεδονίας, συνέπεσε με το σχηματισμό της ευρύτερης διοικητικής περιφέρειας στην οποία ανήκε, της δυτικής ύπαρχίας. Έτσι το διοικητικό αυτό σχήμα πρέπει να εφαρμόστηκε στο τέλος του 326 ή το αργότερο στις αρχές του 327.

Την πρώτη ρητή μνεία της Μακεδονίας ως διοίκησης της ύπαρχίας 'Ιλλυρικού τη βρίσκουμε στο Breviarium rerum gestarum populi romani του Festus, που χρονολογείται στο διάστημα 363-70. Σύμφωνα με το κείμενο αυτό η διοίκηση Μακεδονίας περιλαμβάνει τις εξής επτά επαρχίες: Μακεδονία, Θεσσαλία, 'Αχαΐα, 'Ηπειροι δύο, Πραιβάλις και Κρήτη²¹. 'Αξιοπαρατήρητο είναι ότι ο όρος Μακεδονία δηλώνει την ευρύτερη διοικητική περιφέρεια, τη διοίκηση Μακεδονίας, και συγχρόνως ένα μέρος της, την επαρχία Μακεδονίας. Ο χαρακτήρας του κειμένου του Breviarum και η σκοπιμότητα συγγραφής του θα αναλυθούν πιο κάτω.

II. Αίτια του σχηματισμού διοίκησης Μακεδονίας

Το νέο στοιχείο που εισήγαγε στο διοικητικό σύστημα της αυτοκρατορίας ο Κωνσταντίνος δέν ήταν μόνο ο χωρισμός των παλαιών διοικήσεων και ο σχηματισμός περισσότερων - αυτό είχε γίνει από το Διοκλητιανό και μάλιστα σε μεγάλη έκταση. Βασικά ήταν²² ένταξη των νέων διοικήσεων σε μεγάλες γεωγραφικές ενότητες, τις ύπαρχιες (praefecturae), επικεφαλής των οποίων ήταν οι ύπαρχοι (praefecti praetorio). Ο αριθμός τους αυξήθηκε από δύο σε τρεις και για μερικά πολύ σύντομα διαστήματα στη διάρκεια του 4ου αιώνα σε τέσσερις. 'Η θέση τους ως προς τη διοικητική ιεραρχία τροποποιήθηκε από τη μιά με τον περιορισμό της δικαιοδοσίας τους στον πολιτικό τομέα μόνο και από την άλλη με την εγκατάστασή τους στο χώρο που διοικούσαν, πράγμα που σήμαινε πως έπαψαν να ανήκουν στον αυτοκρατορικό κύκλο της πρωτεύουσας.²² Οι ύπαρχοι εξαρτιόνταν από τον αυτοκράτορα και είχαν στη δικαιοδοσία τους, κυρίως μετά το 331, τους proconsules και τους βικάρους. 'Η σχέση των ύπαρχων με τους τελευταίους ήταν ιδιαίτερα ανταγωνιστική.²³

Για νά έξακριβώσουμε έπομένως τούς πραγματικούς λόγους για τούς όπολους χωρίστηκε ή διοίκηση Μυσιών, είναι άπαραίτητο, μέ βάση τά παραπάνω θεσμικά πλαίσια, λαβαίνοντας επίσης υπόψη τήν κατάσταση πού έπικρατούσε στά νότια τοῦ Δούναβη επί Κωνσταντίνου Α', νά διερευνήσουμε τή σκοπιμότητα τοῦ χωρισμοῦ μιᾶς εὐρύτερης διοικητικῆς περιφέρειας σέ δύο ἐπιμέρους - ἄρα γεωγραφικά περιορισμένες - διοικητικές μονάδες, δηλαδή τῶν διοικήσεων Μακεδονίας καί Δακίας.

1. Ὁ διορισμός βικαρίων στίς δύο αὐτές νέες διοικήσεις καί ενός ὑπάρχου στήν εὐρύτερη διοικητική μονάδα όπου αὐτές ἀνήκουν, ἀντί ενός μόνο βικαρίου τῆς διοίκησης Μυσιών, ἐντάσσεται, κατά τή γνώμη μας, σ' ἓνα εὐρύτερο σχέδιο για τή δημιουργία ἀπό τή μιᾶ νέων βαθμίδων στή διοικητική ἱεραρχία κι ἀπό τήν ἄλλη αὐστηρῶν ἱεραρχικῶν θέσεων ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς βαθμίδες. Ἔτσι τώρα ή κεντρική ἐξουσία μπορούσε νά ἐξασφαλίζει τόν ἄμεσο ἔλεγχο τῶν ὑπαρχίων, δηλαδή τῶν μεγαλύτερων διοικητικῶν μονάδων, καθώς ό ὑπαρχος ἦταν ἄμεσα ἐξαρτημένος ἀπό τόν αὐτοκράτορα καί οἱ δύο νέοι βικάριοι ἐξαρτημένοι μέ τή σειρά τους ἀπό τόν ὑπαρχο. Ἔτσι τό εἶδος αὐτό διοικητικῆς ἱεραρχίας λειτουργοῦσε μέ ἐντελῶς συγκεντρωτικό τρόπο καί διευκόλυνε, ὅσο ἦταν δυνατό, τήν ἀπρόσκοπτη ἄσκηση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο ή ἀντικατάσταση τοῦ βικαρίου ἀπό τόν comes φανερώνει τή δυνατότητα πού εἶχε ό αὐτοκράτορας νά ἐλέγχει καί τίς ἐνδιάμεσες βαθμίδες τῆς διοικητικῆς αὐτῆς ἱεραρχίας, ή ὅποια στό διάστημα αὐτό ἔπαιρνε τήν ὀριστική μορφή της.

2. Ὁ χωρισμός τέλος τῆς διοίκησης Μυσιών θά πρέπει νά συνδυαστεῖ καί μέ τή διάκριση τῆς στρατιωτικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας, μιᾶ καί στίς παραμεθόριες περιοχές ή ὑπαρξη ἐνισχυμένου στρατοῦ ἦταν ἀπαραίτητη για τήν ἄμυνα τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτή εἶναι μιᾶ ὑπόθεση τήν ὅποια ἐνισχύουν οἱ πραγματικοί κίνδυνοι ἐπιδρομῶν τῶν Σαρματῶν καί τῶν Γόθων στό Ἰλλυρικό αὐτή τήν περίοδο.²⁴ Ταυτόχρονα μέ τό διαχωρισμό τῶν δύο ἐξουσιῶν ἀντιμετωπίζεται ἀποτελεσματικότερα ή ἀπόκρουση τῶν σφετεριστῶν στό νευραλγικό χώρο τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

3. Ἐνῶ λοιπόν ἀναγνωρίζουμε ὅτι πρωταρχικοί λόγοι για τό χωρισμό τῆς διοίκησης Μυσιών καί τή δημιουργία τῶν διοικήσεων Μακεδονίας καί Δακίας ἦταν οἱ παραπάνω ἄμεσες πολιτικές καί στρατιωτικές ἀνάγκες

ό καθορισμός ώστόσο τών συγκεκριμένων όρίων ανάμεσα στις διοικήσεις Δακίας καί Μακεδονίας θέτει τό πρόβλημα τής πολιτιστικής-γλωσσικής διαφοράς τών περιοχών αυτών (Δακία λατινική-Μακεδονία έλληνική).²⁵

Ό Ρ. Lemerle διαβλέπει στό χωρισμό τής διοίκησης Μυσιών τό χωρισμό Άνατολής καί Δύσης, μιά καί ή Μυσία βρισκόταν στό μεταίχμιο τών δύο κόσμων.²⁶ Πράγματι ή άνοδική πορεία τοῦ άνατολικοῦ τμήματος τής ρωμαϊκής αύτοκρατορίας σέ σύγκριση μέ τό δυτικό, πού όφείλεται κυρίως στην άνάπτυξη τής άστικής οικονομικής δραστηριότητας, διατάρασσε όλο καί περισσότερο τήν ίσορροπία πού ίσχυε ώς τότε.^{26α} Ό προσδιορισμός έπομένως τών διοικητικών συνόρων ανάμεσα στη Μακεδονία καί τή Δακία όχι μόνο έπιβεβαιώνει τόν παραπάνω ίσχυρισμό σχετικά μέ τήν ύπεροχή τοῦ άνατολικού-έλληνικοῦ τμήματος αλλά καί φανερώνει τόν τρόπο μέ τόν όποιο λειτουργούσε ή πραγματικότητα αυτή στό πολιτικό-διοικητικό έπίπεδο πριν άκόμα από τόν όριστικό χωρισμό Άνατολής καί Δύσης (395).

Οί μεταρρυθμίσεις λοιπόν στη χερσόνησο τοῦ Αῒμου άποτελοῦσαν μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου πολιτικής, διοικητικής καί στρατιωτικής άναδιοργάνωσης καί διασφάλισης τής αύτοκρατορίας από σφετεριστές τής αύτοκρατορικής έξουσίας καί από έξωτερικούς έχθρούς. Τό σχέδιο αυτό, ένω έφαρμοζόταν άποσπασματικά καί σέ διαφορετικές χρονικές περιόδους, φαίνεται ώστόσο νά περικλείει τήν ιδέα τοῦ χωρισμοῦ τής αύτοκρατορίας σέ άνατολική καί δυτική. Στο τέλος τοῦ ίδιου αἵωνα ή ιδέα αυτή θά γίνει πραγματικότητα μέ τό χωρισμό τοῦ Ίλλυρικοῦ σέ άνατολικό καί δυτικό.

Οί μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ καί τοῦ Κωνσταντίνου Α΄, όπως τίς αναλύσαμε πιο πάνω, άποτελοῦν τήν πρώτη προσπάθεια ριζικής άναδιοργάνωσης τοῦ διοικητικοῦ χάρτη τοῦ Ίλλυρικοῦ μέ βάση τίς νέες άνάγκες τής αύτοκρατορίας. Ή κατάτμηση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου καί ή αντίστοιχη δημιουργία διοικητικῶν περιφερειῶν είναι τά βασικά χαρακτηριστικά αυτής τής άναδιοργάνωσης. Για τή χάραξη τών συγκεκριμένων όρίων φαίνεται πώς έπαιξαν ρόλο από τή μιά ή μορφολογία τοῦ έδάφους κι από τήν άλλη τά ιδιαίτερα γλωσσικά - πολιτιστικά γνωρίσματα τοῦ πληθυσμοῦ.

β. Ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου Α' (337-63)

Οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν σχετικά μέ τή διανομή τῆς αὐτοκρατορίας μετά τό θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Α' (22 Μαΐου 337) στούς τρεῖς γιούς του καί τόν ἀνηψιό του Δαλμάτιο²⁷ εἶναι ἀσαφεῖς καί ἀλληλοσυγκρουόμενες. Τό γεγονός αὐτό ὀφείλεται, πιθανόν ὀφείλεται α) στό κενό καί τή σύγχυση πού προκλήθηκε μετά τό θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου καί πού στήν πρωτεύουσα εἰδικά ἐξελίχτηκε σέ πραγματική σφαγή (Σεπτέμβριος 337) καί β) στό σύντομο χρονικό διάστημα πού διατηρήθηκε ὁ χωρισμός τῶν ἐδαφῶν τόν ὁποῖο ἐπέβαλαν οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου Α'.

Συγκεκριμένα στό κείμενο Ἐπιτομή περὶ τῶν Καيسάρων ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κώνστας, ὁ δεύτερος γιός τοῦ Κωνσταντίνου Α', ἀνέλαβε τό Ἰλλυρικό, τήν Ἰταλία καί τήν Ἀφρική καί ὁ Δαλμάτιος τή Θράκη, τή Μακεδονία καί τήν Ἀχαΐα.²⁸ Ὁ A.Chastagnol, βασιζόμενος σ' αὐτή τήν πληροφορία, ὑποθέτει ὅτι τή Μακεδονία καί τή Θράκη διοικοῦσε ἓνας τοπικός ὕπαρχος πού ἀντικατέστησε τόν comes Μακεδονίας ἥδη ἀπό τό τέλος τοῦ 335 καί ὅτι αὐτός ἐξαρτιόταν ὅμως ἀπό τό Δαλμάτιο καί εἶχε τήν ἔδρα του στήν Κωνσταντινούπολη.²⁹ Ὑποστηρίζει ἐπίσης πώς αὐτός ὁ ὕπαρχος ἀναφερόταν στόν τρίτο στίχο τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Tubernus³⁰, ἀλλά τό ὄνομά του σβήστηκε, ὅταν δολοφονήθηκε τό Σεπτέμβριο τοῦ 337 μαζί μέ τό Δαλμάτιο στήν Κωνσταντινούπολη.³¹

Ὁ Ζώσιμος ἐξάλλου, καθώς περιγράφει τή διανομή τῶν ἐδαφῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἀμέσως μετά τό θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Α' στούς γιούς του, ἀναφέρει: "Κωνσταντῖνος μέν ὁ πρεσβύτερος ἅμα τῷ νεωτάτῳ Κώνσταντι τὰ ὑπέρ τὰς Ἀλπεις ὅπαντα καί τήν Ἰταλίαν καί Ἰλλυρίδα πρὸς τούτοις ἔλαχεν ἔχειν, ἔτι δέ τὰ περὶ τόν Εὐξείνιον πό- ντον καί τήν ὑπὸ Καρχηδὸνα Λιβύην, Κωνσταντίῳ δέ τὰ περὶ τήν Ἀσίαν καί τήν ἑῶαν καί Αἴγυπτον ἐπετέτραπτο· συνῆρχον δέ αὐτοῖς τρόπον τι- νά Δαλμάτιος, ..., ἔτι δέ Κωνσταντίος, ἀδελφός ὢν αὐτοῦ, καί Ἀντιβαλλιανός ...". Ἀλλά σύμφωνα μέ τόν τελευταῖο ἐκδότη τοῦ κειμένου αὐτοῦ, Fr.Paschoud, ἡ παραπάνω διανομή τῶν ἐδαφῶν ἐγίνε μετὰ τή σφαγή στήν Κωνσταντινούπολη (Σεπτέμβριος 337) καί ὄχι μετὰ τό θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Α' (22 Μαΐου 337)³². Στό ἐξῆς τὰ ἐδάφη τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπομένως καί ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας, διοικοῦνται ἀπό τόν Κώνσταντα, τόν ὁποῖο ἐπιτροπεύει ὁ Κωνσταντῖνος Β'.³³

Ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς τρεῖς γιούς τοῦ Κωνσταντίνου Α΄ διατηροῦσε μιὰ διοικητική καὶ στρατιωτική ἀνεξαρτησία. Ἡ σύγκρουση παρόλα αὐτὰ δὲν ἄργησε νὰ ἐπέλθῃ στὴν ἀρχὴ μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου Β΄ καὶ τοῦ Κώνσταντα, ὅταν ὁ τελευταῖος θέλησε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιτροπεία τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ του.³⁴ Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Κωνσταντῖνος Β΄ εἰσέβαλε τὸ 340 στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ στὴ στρατιωτικὴ αὐτὴ ἐπιχείρηση βρῆκε τὸ θάνατο. Ἔτσι ἡ πολιτικὴ ἰσορροπία δλόκληρης τῆς αὐτοκρατορίας ἀνατρέπεται ἄλλη μιὰ φορά. Τὴ διοίκηση τῶν ἐδαφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Β΄, δηλαδὴ ὅλο τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας, ἀναλαμβάνει ὁ Κώνστας. Ἀπὸ τὸ Σίρμιο μεταφέρει τὴν πρωτεύουσα τῶν ἐδαφῶν του στὸ Μιλάνο. Ἀπὸ τὸ 345 ἢ 347 τὸ Ἰλλυρικὸ ἀποτελεῖ, χωρὶς τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἀφρική, ξεχωριστὴ ὑπαρχία.³⁵

Ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ὅμως τοῦ Κώνσταντα προκάλεσε δέκα χρόνια ἀργότερα (350) στάση στὸ στρατό.³⁶ Ὡς ὑποκινητὲς ἀναφέρονται ὁ Μαρκελλίνος καὶ ὁ Μαγνέντιος. Ὁ Κώνστας ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος "πρὸς τινα πολίχνην ὠρμήθη τοῦ Πυρηναίου...",³⁷ ὅπου καὶ φονεύεται τὸν ἴδιο χρόνο. Ὁ Μαγνέντιος ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτορας καὶ ἀναγνωρίζεται στὴ Ρώμη, Ἀφρική καὶ ἄλλοι.³⁸ Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ δεῦτερος ἀπὸ τοὺς γιούς τοῦ Κωνσταντίνου Α΄ καὶ ὁ τελευταῖος ἐπιζήσας, ὄχι μόνον δὲν ἀναγνωρίζει τὸ Μαγνέντιο ὡς αὐτοκράτορα τοῦ δυτικοῦ τμήματος, ἀλλὰ καὶ ἐκστρατεύει ἐναντίον του. Στὴ μάχη ποὺ ἐπακολούθησε (Σεπτέμβριος 351) οἱ ἀπώλειες καὶ τῶν δύο ἦταν τεράστιες. Ὁ Κωνσταντῖνος ὡστόσο, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ἀλαμάνων, νίκησε τελικὰ τὸ Μαγνέντιο καὶ κατόρθωσε νὰ ἐνοποιήσῃ τὴν αὐτοκρατορία (353).

Οἱ ἐσωτερικὲς αὐτὲς διαμάχες δημιουργοῦσαν ὡστόσο ρήγματα στὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ συγχρόνως διευκόλυναν μερικὰ ἀπὸ τὰ βόρεια φύλα, ποὺ εἶχαν ἤδη ἀναμειχθεῖ στίς συγκρούσεις τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου Α΄, νὰ ἐπέμβουν στὰ ἐσωτερικὰ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ ἐδάφη της. Ἀκριβῶς μετὰ τὴ νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαγνεντίου ὁ Κωνσταντῖνος ἀναγκάστηκε ἐπανειλημμένα νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Ἀλαμανοὺς στὴ Γαλατία, χωρὶς ὡστόσο νὰ πετύχει νὰ τοὺς ἀποκρούσῃ ὁριστικά.³⁹

Ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ πρὶν ἀνω, ἀπὸ τὸ 345 ἢ 347 γιὰ τὴν πρὶν ἀποτελεσματικὴ ἄμυνα τῆς αὐτοκρατορίας ὁ Κώνστας χώρισε τὸ Ἰλλυρικόν, δηλαδὴ τίς διοικήσεις Δακίας, Μακεδονίας καὶ Παννονίας, ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κεντρικὴ ὑπαρχία. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὸ Jones, ὁ Κωνσταντῖνος

είναι αυτός που χώρισε πρώτος την κεντρική ύπαρξία με έπικεφαλής δύο ύπαρχους: ή 'Ιταλία καί ή 'Αφρική αποτέλεσαν μιά ένότητα καί τό 'Ιλλυρικό μιά δεύτερη.⁴⁰ Η διοικητική αυτή κατάσταση παρέμεινε ως τό 361, όποτε μέ πρωτοβουλία του 'Ιουλιανού τά έδάφη αυτά αποτέλεσαν πά- λι μιά ύπαρξία, την κεντρική.⁴¹

Στό διάστημα από τό 357 ως τό 360 ύπαρχος του 'Ιλλυρικού ή- ταν ό 'Ανατόλιος,⁴² νομικός από τή Βηρυτό, γνωστός για τίς έκστρα- τεΐες του έναντίον των βορείων γειτόνων καί για τά φορολογικά μέ- τρα που έφάρμοσε στην ύπαρξία 'Ιλλυρικού. 'Ο ίδιος όργάνωσε την ύ- πηρεσία του "δημοσίου δρόμου" (*cursus publicus*).⁴³ Η 'Εγνατία όδός, που διέσχιζε την έπαρχία Μακεδονίας σ' όλο της τό μήκος, οί σταθμοί της, τό προσωπικό που εκτελοΰσε τίς μεταφορές κλπ., πρέπει νά απο- τέλεσαν άντικείμενο ιδιαίτερης φροντίδας στά πλαίσια της άναδιοργά- νωσης που έπιχείρησε ό 'Ανατόλιος. Τό κρατικό αυτό ενδιαφέρον για τίς δημόσιες μεταφορές φανερώνει την άνάγκη για γρήγορη καί εύκολη διακίνηση στρατευμάτων, άνωτάτων κρατικών καί εκκλησιαστικών λει- τουργών καθώς καί έμπορευμάτων την περίοδο αυτή στην ένδοχώρα καί συγχρόνως ύποδηλώνει τη σπουδαιότητα της έπαρχίας Μακεδονίας λόγω της γεωγραφικής της θέσης άνάμεσα στην παλαιά καί τή νέα πρωτεύου- σα. Παρόλα όμως αυτά δεν διαφαίνεται κάποιος ιδιαίτερος πολιτικός ρόλος της έπαρχίας Μακεδονίας, ούτε έξάλλου, άπ' όσο ξέρουμε, κα- μιās άλλης έπαρχίας της αυτοκρατορίας, μετά τόν άμεσο καί έμμεσο πε- ριορισμό του ρόλου των τοπικών βουλών (*curiae*) καί τό συγκεντρωτικό χαρακτήρα της διοίκησης που έπιβλήθηκε.

Τό 360 ό 'Ανατόλιος πεθαίνει καί τόν διαδέχεται ό Florentinus ως τό 361,⁴⁴ όποτε ή ύπαρξία 'Ιλλυρικού προσαρτάται από τόν 'Ιουλιανό στην ύπαρξία 'Ιταλίας καί 'Αφρικής για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Τά αλ- τια σχηματισμού ξεχωριστής ύπαρχίας 'Ιλλυρικού, αν άρχικά ήταν ή κρίσιμη στρατιωτική κατάσταση των έτών 345-7 στά νότια του Δούνα- βη, δεν φαίνεται νά ήταν τά ίδια καί στην περίοδο μετά τό 353.⁴⁵ Η διοικητική αυτή μεταρρύθμιση πρέπει μάλλον νά συνδέεται μέ την άμείλικτη στάση που κράτησαν οί δύο τελευταίοι γιοί του Κωνσταντί-

νου Α', ο Κώνστας και ο Κωνσταντίνος, απέναντι στην ειδωλολατρία και τους δυτικούς κύκλους, επίσημους ή μη, που την υποστήριξαν⁴⁶.

Γίνεται έτσι φανερό, αν συνδυάσουμε τις παραπάνω διοικητικές μεταρρυθμίσεις στο Ίλλυρικό με τη γενικότερη έσωτερική πολιτική τουλάχιστον του Κωνσταντίνου, ότι το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας ενισχύεται συνεχώς, κυρίως μετά την ένοποίηση της αυτοκρατορίας το 353. Πράγματι έχει επισημανθεί πώς στο ανατολικό τμήμα διαμορφώνεται μια νέα κοινωνική τάξη, που επανδρώνει κυρίως τον κρατικό μηχανισμό και που διαφέρει ως προς την κοινωνική προέλευση και την ιδεολογία από τους αντίστοιχους κύκλους της Ρώμης.⁴⁷ Νομίζουμε άκριβώς ότι το χωρισμό της ύπαρχίας Ίλλυρικού πρέπει να τον συνδυάσουμε με την πολιτική που έπεδίδε την αποδυνάμωση του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας.

Μια ακόμη πρωτοβουλία που πήρε στο ίδιο διάστημα ο Κωνσταντίνος φανερώνει τις πολιτικές του επιλογές. Τον Αύγουστο του 357 εξέδωσε ένα νόμο-πρόσκληση προς τους συγκλητικούς της Ρώμης από τις έπαρχίες "Achaiam, Macedoniam totumque Illyricum" να πλαισιώσουν τη σύγκλητο της κωνσταντινούπολης.⁴⁸ Οι διοικητικοί και θεσμικοί αυτοί νεωτερισμοί φαίνεται πώς εντάσσονται σε μια γενικότερη πολιτική αντίληψη του Κωνσταντίνου: την εφαρμογή του πολιτικού σχήματος που εξασφάλιζε τους αναγκαίους όρους για την έδραίωση και διατήρηση της κωνσταντινούπολης ως κέντρου της νέας πολιτικής, θρησκευτικής και ιδεολογικής κατεύθυνσης με όλες τις προεκτάσεις που αυτό μπορεί να έχει· γενικότερα την έδραίωση και επικράτηση της νέας αυτής κοινωνικής τάξης και κατ'επέκταση της αυτοκρατορικής ισχύος.

Μια επιπλέον ένδειξη που ενισχύει την παραπάνω έρμηνεία για το χωρισμό της ύπαρχίας Ίλλυρικού είναι το γεγονός ότι ο Ίουλιανός, που ανέδρασε κυρίως σ'ό,τι άφορούσε τα θρησκευτικά θέματα και που θέλησε να αποκαταστήσει σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής την αρχαία έλληνική και ρωμαϊκή παράδοση, επανένταξε το Ίλλυρικό στη δυτική ύπαρχία (361). Νομίζουμε τελικά πώς σκόπευε άκριβώς σ'αυτό που ο Κωνσταντίνος ήθελε να αποφύγει: την πολιτική ενίσχυση του δυτικού-ειδωλολατρικού κόσμου.⁴⁹ Είναι επίσης πιθανό ότι ο Κωνσταντίνος με τα διοικητικά αυτά μέτρα εξασφάλιζε επιπλέον πιο άμεση και άποτελεσματική αντιμετώπιση μελλοντικών σφετεριστών στο χώρο του Ίλλυρικού. Στην

ἐνέργειά του αὐτή θά συνέβαλε ἴσως καί ἡ προηγούμενη ἐμπειρία ἀπό τίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις του ἐναντίον τοῦ Μαγνηντίου στήν ἴδια περιοχή. Τέλος δέν μπορούμε νά ἀγνοήσουμε καί τήν κρίσιμη κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε αὐτό τό διάστημα στό Ἰλλυρικό ἐξαιτίας τῶν σαρματικών πολέμων,⁵⁰ γεγονός πού πρέπει νά συνέβαλε κι αὐτό στό χωρισμό τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό τήν ὑπόλοιπη δυτική ὑπαρχία.

Εἰδικά γιά τήν περίοδο ἀπό τό 356 ὥς τό 361, πού τό Ἰλλυρικό ἀποτελεῖ ξεχωριστή ὑπαρχία, οἱ διοικήσεις καί οἱ ἐπαρχίες ἔμειναν ὅπως τίς ἔχουμε περιγράψει. Ὑπάρχουν ὥστόσο μαρτυρίες σχετικές μέ τή μετάθεση δημοσίων λειτουργῶν τῆς Μακεδονίας, ὀδηγῶν ἀπό τή σύγκλητο τῆς Ρώμης στή σύγκλητο τῆς Κωνσταντινούπολης, τά μέλη τῆς ὁποίας τά τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου αὐξάνονται ἀπό 300 σέ 2000. Αὐτό γίνεται στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς πού ἀπέβλεπε στήν ἐνίσχυση τῆς θέσης τῆς νέας πρωτεύουσας ὡς πολιτικοῦ καί πνευματικοῦ κέντρου τῆς αὐτοκρατορίας γιά τούς λόγους πού ἀναφέραμε πιό πάνω. Τήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σχεδίου ὁ Κωνστάντιος ἀνέθεσε στό Θεμίστιο, πού ἦταν ἤδη συγκλητικός ἀπό τό 355.⁵¹

Ὅπως ἀναφέραμε πιό πάνω, ὁ Κωνστάντιος κάλεσε μέ νόμο γενικά ὅλους τούς συγκλητικοῦς τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ νά ἐπανδρώσουν τή σύγκλητο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἐκτός ὅμως ἀπό αὐτό κλήθηκαν προσωπικά καί ὀρισμένοι δημόσιοι λειτουργοί τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Ὁ Ὀλύμπιος, κατὰ πάσα πιθανότητα *consularis* τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας τό 356,⁵² συμπεριλαμβάνεται ἀνάμεσα σ' αὐτούς πού δέχτηκαν νά συμμετάσχουν στή σύγκλητο τῆς Κωνσταντινούπολης, παρά τήν πίεση πού ἄσκησε σ' αὐτόν ὁ Λιβάνιος. Παρόμοιες προτάσεις ἔγιναν, ὅπως φαίνεται ἀπό ἕνα μεταγενέστερο νόμο τοῦ 384, καί σέ ἄλλα μέλη τῶν τοπικῶν βουλῶν (*curiae*) τῆς Μακεδονίας⁵³ καί τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Τόν κίνδυνο νά ἀπογυμνωθοῦν οἱ πόλεις ἀπό τίς ἀρχές τους, ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς στρατολόγησης, ἀλλά καί γενικότερα νά μειωθεῖ ὁ πολιτικός ρόλος πού αὐτές ἐπαιζαν ἐπισήμανε ὁ Λιβάνιος,⁵⁴ ὁ ὁποῖος προσπάθησε νά πείσει τούς κατὰ τόπους συγκλητικούς ἢ ἄλλους δημόσιους λειτουργούς νά μή δεχτοῦν τήν ἔνταξή τους στή σύγκλητο τῆς Κωνσταντινούπολης.⁵⁵ Παρόλα αὐτᾶ, ἡ ἀποστολή τοῦ Θεμίστιου τελείωσε μέ ἐπιτυχία τό 359.⁵⁶

Με βάση τά παραπάνω, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ δημιουργία νέας πολιτικῆς ὀργάνωσης καί ἡ ἐπὶ ἀνδρωση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ τῆς αὐτο-

κρατορίας, ανάγκες ζωτικές για την ενίσχυση ειδικά του ανατολικού τμήματος, επιτυγχάνονται σέ βάρος και των επαρχιών του Ίλλυρικοῦ, παρόλο που αυτό δεν έχει ακόμα ένταχθεῖ στην Ἀνατολή.

Ἡ ένταξη των σπουδαιότερων πολιτικῶν προσώπων των διαφόρων πόλεων στή σύγκλητο τῆς Κωνσταντινούπολης, καθώς και ἄλλα μέτρα, κυρίως οἰκονομικά, που πήραν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ 4ου αἰώνα, θά ἔχουν ἄμεση ἐπίπτωση στόν πολιτικό ρόλο που αὐτές θά παίξουν στό ἐξῆς. Εἰδικά ἡ οἰκονομική πολιτική που ἐφαρμόστηκε, δηλαδή ἡ "κρατικοποίηση τοῦ μεγαλύτερου μέρους των ἐσόδων των πόλεων και ἡ διάθεσή τους στίς διάφορες κρατικές ὑπηρεσίες, ἰδιαίτερα στό στρατό", ἀποτέλεσε σοβαρό ἐπιβραδυντικό παράγοντα "τῆς οἰκονομικῆς ἀστικής ἀναπτύξεως".⁵⁷ Αὐτό θά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τό συνεχῶς αὐξανόμενο ἐκκλησιαστικό και "πολιτικό" ρόλο των ἐπισκόπων και ἀντίστοιχα τήν ἀποδυνάμωση τοῦ πολιτικοῦ ρόλου των τοπικῶν ἀρχόντων.

Στίς 3 Νοεμβρίου 361 ὁ Κωνσταντῖος πεθαίνει και τόν διαδέχεται ὁ Ἰουλιανός (12 Δεκεμβρίου 361). Εἶναι γνωστό πώς ὁ τελευταῖος διάδοχος τῆς οἰκογένειας τοῦ Κωνσταντίνου Α΄ ἀκολοῦθησε ἐντελῶς διαφορετική πολιτική ὡς πρός τή διοίκηση, τά θρησκευτικά θέματα, τό δίκαιο κλπ. Εἰδικά ἡ δημοσιονομική του πολιτική, που εἶχε σάν στόχο τήν ενίσχυση τοῦ πολιτικοῦ ρόλου των πόλεων τῆς αὐτοκρατορίας, ἐρχόταν σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τήν πολιτική των αὐτοκρατόρων τοῦ 4ου και 5ου αἰώνα.⁵⁸ Ὁ Ἰουλιανός, ἀντίθετα ἀπό τούς προκατόχους του που ἐπιδίωξαν νά μειώσουν τίς πολιτικές δικαιοδοσίες των βουλευτῶν, προσπάθησε νά ἐπαναφέρει τήν προηγούμενη ἰσορροπία. Ἡ διαφορετική αὐτή πολιτική ἀντίληψη ἐξηγεῖ ἴσως τό λόγο για τόν ὅποιο ὁ θεμιστιος, ὁ κατεξοχήν ἐκτελεστής τῆς συγκεντρωτικῆς πολιτικῆς, δέν ἔλαβε ἐνεργό μέρος ἐπί Ἰουλιανοῦ, ἐνῶ ξαναεμφανίζεται στήν πολιτική σκηνή στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Βάλη.⁵⁹ Πάντως θά πρέπει νά εἰμαστε ἰδιαίτερα προσεκτικοί στό σημεῖο αὐτό, γιατί οἱ ἱστορικοί ἀπό τούς ὁποίους ἀντλοῦμε στοιχεῖα για τήν πολιτική τοῦ Κωνσταντίνου και τοῦ Ἰουλιανοῦ, δηλαδή ὁ Εὐνάπιος και ὁ Ζώσιμος, χαρακτηρίζονται ἀπό μία γενικότερη ἀντίθεση πρός τήν πολιτική τοῦ πρώτου.⁶⁰

Διαπιστώνουμε λοιπόν, πώς ἐπὶ των διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου Α΄

ή διοικητική θέση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας παρέμεινε ἡ ἴδια. Ἐπικεφαλῆς τῆς συνέχισε νά βρίσκεται ἕνας *consularis*, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς διοικητικές μεταρρυθμίσεις πού ἐφαρμόστηκαν στήν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ. Αὐτό εἶναι γνωστό ὄχι μόνο ἀπό τή μνεία τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας στή *Notitia dignitatum*,⁶¹ ἀλλά καί ἀπό τήν ἀναφορά ἑνός *consularis*, τοῦ Καλλιόπιου.⁶² Ἀντίστοιχα καί ἡ διοίκηση Μακεδονίας ἐξακολουθεῖ ὅπως καί πρίν νά ἔχει ἐπικεφαλῆς ἕνα βικάριο. Συγκεκριμένα γιά τά ἔτη 362 καί 363 μαρτυροῦνται οἱ βικάριοι Μουσιώνιος καί Ἀριστοφάνης.⁶³

γ. Β' μισό του 4ου αιώνα: Παραμονές του χωρισμού 'Ανατολής και Δύσης (364-95)

Ἡ ἀνακήρυξη τοῦ Βαλεντινιανοῦ ὡς αὐτοκράτορα τὸ Φεβρουάριο τοῦ 364, γίνεται ἡ ἀπαρχὴ ἑνὸς νέου χωρισμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Βάλης ἀνέλαβε νὰ διοικεῖ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα καὶ ὁ Βαλεντινιανὸς τὸ δυτικόν. Ὁ νεωτερισμὸς ὅμως ποὺ ἐνυπάρχει σ' αὐτὸ τὸ χωρισμὸ εἶναι, ὅπως εὐστοχα ἐπισημαίνει ὁ R.Rémondon, ἡ κατὰ τμήση στὸ γεωγραφικὸ χῶρο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ὄχι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος τῶν ὑπαρχιῶν ὅπου ὁ ὑπαρχος ἐνεργοῦσε ὡς αὐτοκράτορας. Ἔτσι γιὰ πρώτη φορά χωρίζονται ἀντίστοιχα ὁ στρατὸς, οἱ δημόσιοι λειτουργοί, τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους κλπ.⁶⁴ Τὸ Ἰλλυρικὸ συνεχίζει νὰ ἀποτελεῖ, ὅπως ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, μέρος τῆς δυτικῆς ὑπαρχίας.

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς τῆς αὐτοκρατορίας τὸ 364 ἔγινε ἡ αἰτία νὰ συνταχθεῖ ἓνα ἐπίσημο κείμενο τὸ Breviarium rerum gestarum populi romani. Ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ κειμένου, J.W.Eadie, ὑποστηρίζει πὺς αὐτὸ γράφηκε στὸ διάστημα μεταξύ 363-370,⁶⁵ πὺς ὁ συγγραφέας, ὁ Sextus Rufius Festus, ἦταν ἀξιωματοῦχος καὶ πὺς ὁ ἴδιος ὁ Βάλης ἀνέθεσε σ' αὐτόν τὴ συγγραφὴ αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Ἀναφέρει ἀκόμα ὅτι ὀρισμένα κεφάλαια, καὶ ὀνόματα σ' αὐτὰ καὶ τὸ κεφάλαιο ὅπου ἀναφέρονται οἱ ἐπαρχίες τῆς διοίκησης Μακεδονίας, εἶναι ἀντιγραμμένα ἀπὸ ἑναντίσημο κατάλογο ἐπαρχιῶν, παρόμοιο μὲ τὴ Notitia dignitatum, τὸν ὁποῖο ὁ Festus μποροῦσε νὰ χρησιμοποιοῦσε, μιὰ καὶ κατεῖχε κάποια διοικητικὴ θέση. Δὲν ἀποκλείει ὅμως ὁ J.W.Eadie τὴν πιθανότητα νὰ σημείωσε ὁ Festus τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀπὸ μνήμης.⁶⁶ Ὡς πρὸς τὴν ἐγκυρότητα τοῦ κειμένου ὑποστηρίζει ὅτι ὅσο ἀφορᾷ τὸ Ἰλλυρικὸ καὶ τὴ Μακεδονία ὁ κατάλογος εἶναι "φαινομενικὰ πλήρης".⁶⁷ Εἰδικὰ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ διοίκησης Μακεδονίας ἡ ἐγκυρότητα τοῦ Breviarium βεβαιώνεται ἀπὸ τὴ μνεία ἑνὸς βικαρίου Μακεδονίας, τοῦ Felix τὸ 365.⁶⁸ Εἰκόλου ἡ ἴδια διοικητικὴ κατάσταση ἐπικρατοῦσε κιόλας ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 326, ὅπως ἀναφέραμε πρὶν πάντων.⁶⁹

Παρόλα αὐτὰ στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. συντάσσεται ἀπὸ τὸν Polemius Silvius ἓνα διοικητικὸ κείμενο, ὁ Laterculus, στὸ ὁποῖο παραδίδονται τὰ ὀνόματα 19 ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, χωρὶς νὰ ἀναφέρονται οἱ διοικήσεις στίς ὁποῖες αὐτές ἀνήκουν.⁷⁰ Οἱ μελετητές ποὺ ἔ-

χουν άσχοληθεῖ μέ τό κείμενο αυτό τό έχουν θεωρήσει άναξιόπιστη πηγή, γι'αυτό καί δέν θά επιμείνουμε στην άνάλυσή του.⁷¹ Στο Laterculus ή έπαρχία Μακεδονίας άναφέρεται δέκατη όγδοη κατά σειρά.⁷²

Ή διοικητική κατάσταση στη Μακεδονία, όπως περιγράφεται στο Breviarium πρέπει νά διατηρήθηκε τουλάχιστον ως τό θάνατο του Βαλεντινιανού (375). Παρόλα αυτά ό Th.Mommsen έπισήμανε την ξεχωριστή θέση πού φαίνεται νά έχει ή διοίκηση Μακεδονίας στο κείμενο αυτό καθώς καί σέ δύο νόμους τών έτών 370 καί 376. Ένώ δηλαδή πρόκειται γιά μιá διοικητική μονάδα πού έντάσσεται στην ύπαρχία Ίλλυρικού άναφέρεται παρατακτικά σάν νά έπρόκειτο γιά δύο όμοιες διοικητικές μονάδες, "per Illyricum et diocesim Macedonicam" καί "per Macedoniam et Illyrici"⁷³.

Τά άποσπάσματα όμως αυτά δέν είναι τά μόνα σχετικά. Σέ φιλολογικά έπίσης κείμενα σύγχρονα μέ τά παραπάνω ή καί μεταγενέστερα ή διοίκηση Μακεδονίας άναφέρεται σάν ξεχωριστή διοικητική περιφέρεια μαζί μέ την ύπαρχία Ίλλυρικού, ένώ θά μπορούσε κάλλιστα νά παραλείπεται.⁷⁴ Άλλά ή άναγραφή παρόμοιας διατύπωσης καί σέ φιλολογικά κείμενα, γεγονός πού δέν είχε ως τώρα έπισημανθεῖ, μάς κάνει νά υποθέσουμε πώς ή ιδιαίτερη μνεία της διοίκησης Μακεδονίας ίσως νά μήν όφείλεται άπλά καί μόνο σέ διοικητικούς λόγους, έπειδή δηλαδή σ'αυτή μόνο έδρευε βικάριος, όπως φαίνεται νά δέχεται ό Th.Mommsen,⁷⁵ αλλά μάλλον σέ γενικότερους λόγους. Αυτοί οί τελευταῖοι πρέπει, νομίζουμε, νά άναζητηθούν στην ύπαρξη γλωσσικών-πολιτιστικών διαφορών πού χώριζαν τή διοίκηση Μακεδονίας άπό τίς υπόλοιπες διοικήσεις του Ίλλυρικού (Δακία, Πανονία λατινική).⁷⁶

Ή άνάλυση καί έρμηνεία ώστόσο παρόμοιων προβλημάτων είναι ιδιαίτερα δύσκολη, μιá καί άφορούν τή γενικότερη προβληματική σχετικά μέ την εικόνα πού είχαν οί βυζαντινοί συγγραφείς αυτής της έποχής γιά την κοινωνία τους. Πάντως έπισημαίνουμε ότι περισσότερες φορές συναντάμε παρόμοιες άναφορές (Ίλλυρικό καί Μακεδονία) σέ φιλολογικά κείμενα καί έλάχιστες φορές σέ νομικά.^{76α} Τό γεγονός αυτό φαίνεται ότι άντανakλά μιá άσαφή αντίληψη γιά την ιδιαίτερη θέση της διοίκησης Μακεδονίας στο Ίλλυρικό παρά μιá θεσμοθετημένη διοικητική κατάσταση. Προβλημα πάντως παραμένει άν σέ όλα τά φιλολογικά κείμενα έννοείται ή διοίκηση ή ή έπαρχία Μακεδονίας.

Τό γεγονός επίσης ότι αναφέρονται συχνά με τόν ίδιο τρόπο, παρα-
τακτικά, και οι κάτοικοι (Ίλλυριοί και Μακεδόνες) των δύο αυτών περι-
φερειών, δηλαδή του Ίλλυρικού και της επαρχίας -και όχι της διοίκη-
σης- Μακεδονίας,⁷⁷ χωρίς να υπάρχουν τήν περίοδο που μελετάμε παρά
ελάχιστα ίχνη των "έθνων" της ρωμαϊκής περιόδου, μάς αναγκάζει να ά-
νατρέξουμε στο ιστορικό παρελθόν αυτών των περιοχών, όταν οι παραπά-
νω όροι ανταποκρίνονταν σε μία συγκεκριμένη διοικητική (Μακεδονία)
και έθνολογική (Μακεδόνες, Ίλλυριοί) ιστορική πραγματικότητα.

Άπό αυτή τήν άποψη ή άναχρονιστική άναφορά των κατοίκων της ύ-
παρχίας Ίλλυρικού είναι άποκαλυπτική σ'ό,τι άφορά τή σημασία του γε-
ωγραφικού αυτού όρου. Είναι βέβαια γνωστό ότι τά έθνικά όνόματα που
αναφέρουν οι βυζαντινοί συγγραφείς δηλώνουν άπλά τόν τόπο άπ'όπου
προέρχεται κάποιος και όχι τήν έθνότητα στήν όποία ανήκει. Έπομένως
και οι παραπάνω όροι Μακεδόνες και Ίλλυριοί δηλώνουν τήν καταγωγή
άπό τή μία ή τήν άλλη γεωγραφική περιφέρεια. Πράγματι σε κείμενα του
δου αιώνα διαφαίνεται σαφέστερα άπό ό,τι στα παραπάνω νομικά κείμενα,
ότι τό Ίλλυρικό σάν γεωγραφική έκταση είναι πιο περιορισμένο άπό τήν
όμώνυμη διοικητική περιφέρεια, τήν ύπαρχία Ίλλυρικού. Σ'ένα χωρίο π.
χ. του έργου του Προκόπιου Περί κτισμάτων άντιπαραβάλλεται ό γεωγρα-
φικός χώρος νοτιότερα και βορειότερα άπό τά Τέμπη, "έξ Ίλλυριών ές
Έλλάδα ιόντι όρη δύο έπί μακρότατον άλλήλουν ως άγχοτάτω ξυνίασι
...".⁷⁹ Σε δύο άκόμη χωρία της δεύτερης συλλογής των θαυμάτων του ά-
γίου Δημητρίου, στο α' θαύμα, φαίνεται να κυριαρχεί παρόμοια άντίληψη
γιά τόν ίδιο γεωγραφικό χώρο: "και πάσαν τήν Θετταλίαν και τās περὶ
αυτήν νήσους και της Έλλάδος, έτι μήν και τās Κυκλάδας νήσους, και τήν
Άχαΐαν πάσαν τήν τε Ήπειρον και πλείστον του Ίλλυρικού..." (ξ179)
και στο ε' θαύμα "τό Ίλλυρικόν σχεδόν άπαν, ήγουν τās αυτου επαρχίας,
λέγω δή Παννονίας δύο, Δακίας ώσαύτως δύο, Δαρδανίας, Μυσίας, Πρεβάλεως
..." (ξ284). Η πρώτη μνεία βρίσκεται σε κείμενο όπου περιγράφονται γε-
γονότα του 614, ένω ή δεύτερη τοποθετείται στο διάστημα 678-85.⁸⁰

Η μαρτυρία του Προκόπιου είναι πολύτιμη, γιατί είναι σαφής και
άξιόπιστη. Η άξιόπιστία της στηρίζεται στο γεγονός ότι ό Προκόπιος
είχε πλήρη γνώση του οίκοδομικού έργου του Ίουστινιανού, έπομένως
και του άντίστοιχου γεωγραφικού χώρου. Άπό τήν άλλη μεριά σ'ό,τι ά-
φορά τά δύο χωρία των θαυμάτων του άγίου Δημητρίου, ό άνώνυμος

συγγραφέας φαίνεται να συγχέει τη γεωγραφική και διοικητική σημασία του όρου 'Ιλλυρικό: Στο πρώτο από τα παραπάνω χωρία αναφέρει όλες τις επαρχίες που βρίσκονται στα νότια του 'Ιλλυρικού και προσθέτει "και πλεῖστον του 'Ιλλυρικού" σάν να πρόκειται για το βόρειο τμήμα. Τι 'Ετσι μόνο νομίζουμε ότι εξηγείται η παρατακτική σύνδεση που έπισημάναμε και παραπάνω. Ός πρὸς τὸ τελευταῖο χωρίο, παρατηροῦμε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἐπεξηγεῖ τὴ φράση "σχεδὸν ὅπαν" 'Ιλλυρικό, ἀπορριπτόντας "τάς αὐτοῦ ἐπαρχίας", οἱ ὁποῖες βρίσκονται ὅλες στὰ βόρεια. Ἡ ἐπαρχία Ἰσκεδονίας δὲν μνημονεύεται ἐνῶπις αὐτῆς.

Ἡ δὲ βῶση τὰ παραπάνω νομίζουμε ὅτι ἡ παρόλληλη μνεία τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ 'Ιλλυρικοῦ σαναρόνει ἀρχικά τὴν ἰδιαίτερη θέση τῆς διοίκησης καὶ ἐπαρχίας Ἰσκεδονίας πού οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ εἶχαν κατὰ νοῦ, προφανῶς λόγω τῆς γλωσσικῆς - πολιτιστικῆς διαφοράς σέ σχέση μὲ τὸ βορειότερο χῶρο. Ἀργότερα ὅταν οἱ βορειότερες ἐπαρχίες τοῦ 'Ιλλυρικοῦ, κυρίως ἀπὸ τὸν νοτιόνα, κατακλύστηκαν ἀπὸ νέα σῶλα, καὶ καθὼς βαθμιαῖα ἡ βυζαντινὴ ἐξουσία ἔχανε τὰ ἐδάφη αὐτὰ ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία της, ἡ διαίρεση τῶν γεωγραφικῶν ὅρων Ἰσκεδονία-'Ιλλυρικό καὶ ἀντίστοιχα Μακεδόνες-'Ιλλυριοὶ φαίνεται νὰ ἀντανάκλᾳ μιά ἐπιπλέον ἱστορικὴ διάσταση. Ἡ διαδικασία ὅμως ἐξέλιξης τοῦ περιεχομένου ἑνὸς διοικητικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ ὅρου πολὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ διερευνηθεῖ, ὅταν μάλιστα γίνεται σέ μιά μεταβατικὴ καὶ νεμάτη ἐντιφάσεις χρονικὴ περίοδο καὶ σ' ἓνα γεωγραφικὸ χῶρο τὸν ὁποῖο διεδικοῦ γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα ἡ Ἀνατολή καὶ ἡ Δύση.

Ὁ Θεοδοσίος καὶ τὸ 'Ιλλυρικό (379-395)

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 375 ὁ Γρατιανὸς διοικεῖ τὴ δυτικὴ καὶ κεντρικὴ ἐπαρχία, δηλαδὴ ὁλόκληρο τὸ δυτικὸ μέρος τῆς αὐτοκρατορίας. Συγχρόνως εἶναι ἐπίτροπος τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β', στὸν ὁποῖο παραχωρεῖ τὸ 'Ιλλυρικό μὲ πρωτεύουσα τὸ Σίρμιο⁸¹. Ἐτσι κάτω ἀπὸ τίς νέες συνθήκες φαίνεται νὰ σχηματίζεται ἐκ νέου μιά ξεχωριστὴ ἐπαρχία 'Ιλλυρικοῦ⁸². Δὲν θὰ ὑπεραστέλουμε στὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησης τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ αὐτοῦ ἔργου, γιατί δὲν ἀπορᾶ ἄμεσα τὸ θέμα μας. Ἀπὸ τίς ἀπόψεις ὅμως πού ἔχουν διατυπωθεῖ βρίσκουμε πιθανότερη τὴ θέση τοῦ E. Stein, ὅτι δηλαδὴ αὐτὴ ἡ ἐπαρχία οχηματίστηκε τὸ 376 καὶ ὄχι τὸ 375⁸³ καὶ γιὰ τοῖς λόγους πού ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἀλλὰ καὶ ἐξαι-

τίας τῶν εἰσβολῶν τῶν Γότθων τό ἔτος αὐτό (376)⁸⁴. Πράγματι πρωταρχική μέριμνα τῶν αὐτοκρατόρων τήν περίοδο αὕτη εἶναι ἡ ἄμυνα τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ αὐτονόμηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ καθὼς καί οἱ ὑπόλοιπες μεταρρυθμίσεις, διοικητικές καί στρατιωτικές, στό χῶρο τῆς Μακεδονίας συμβάλλουν ἐπίσης στήν ἀποτελεσματικότερη ἀμυνα τῶν περιοχῶν αὐτῶν.

Ἀκριβῶς στό διάστημα ἀπό τό 376 ἕως τό 378 ὁ κίνδυνος εἰσβολῆς τῶν Γότθων κορυφώνεται μέ τήν ὁλοκληρή καταστροφή τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων, καί τό θάνατο τοῦ Βόλη στήν Ἀδριανούπολη τό 378. Μετά ἀπό αὐτό οἱ Γότθοι ξεχύνονται στό βυζαντινῶν ἐδάφος, λεηλατοῦν καί καταστρέφουν. Οἱ πηγές καί τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα δίνουν μιᾶ εἰκόνα τῶν καταστροφῶν καί τῆς ἐρήμωσης στήν ἐπαρχία Μακεδονίας.⁸⁵ Ἡ κατάσταση ὅμως στή θράκη εἶναι πολύ χειρότερη κι αὐτά φαίνεται ὅχι μόνο ἀπό τίς ἀμεσες ἀναφορές τῶν πηγῶν ἀλλά καί ἀπό τά εὐεργετικά μέτρα πού πῆραν οἱ μετέπειτα αὐτοκράτορες εἰδικά γιά τήν περιοχή αὕτη. Ὅπως σωστά τονίζει ὁ G. Dagron, ἡ κρίση πού ἕως τότε ἀποροῦσε τήν διασφάλιση τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας καί παρέμενε ἐξωτερική, μεταβάλλεται στό ἐξῆς σέ ἐσωτερική καί ἐρνει στό προσκήνιο προβλήματα πού ἀφοροῦν τήν ἴδια τήν ὑπαρξη καί τό χαρακτήρα τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας (πολιτική-θρησκευτική ἐνότητα κλπ.)⁸⁶.

Τίς διοικητικές ἀλλαγές στό χῶρο τοῦ Ἰλλυρικοῦ στό τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα ἀναλύει διεξοδικά ὁ V. Grouselle⁸⁷. Ἀπό αὐτές μᾶς ἐνδιαφέρουν μόνο ὅσες ἀφοροῦν ἀμεσα ἢ ἔμμεσα τήν ἐπαρχία Μακεδονίας. Ἀμέσως μετά τήν ἥττα στήν Ἀδριανούπολη (378) ὁ Γεστιανός, ὡς ἐπίτροπος τοῦ Βαλεντινιανοῦ Ε', ἀναθέτει στό Θεοδόσιο γιά ἕνα ὀρισμένο διάστημα τήν διοίκηση ἑνός μέρους τῶν ἐδαφῶν τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β', δηλαδή τό ἀνατολικό τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ πού περιλάμβανε τίς διοικήσεις Μακεδονίας καί Δακίας, γιατί αὐτές κινδύνευαν ἄμεσα ἀπό τίς ἐπιδρομές καί λεηλασίες τῶν Γότθων. Γιά τό πρόβλημα τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἐπαρχίας Ἰλλυρικοῦ σέ ἀνατολική καί δυτική⁸⁸ ἔχουν προταθεῖ διάφορες ὑποθέσεις. Συγκεκριμένα ἡ Em. Demougeot δέχεται τό σχηματισμό μιᾶς ἀνατολικῆς ἐπαρχίας, πού περιλάμβανε τίς διοικήσεις Μακεδονίας καί Δακίας, σάν ἕνα προσωρινό μέτρο γιά τήν ἀπόκρουση τῶν Γότθων.⁸⁹ Ἀντίθετα ὁ F. Lot δέν δέχεται γενικά τό χωρισμό τοῦ Ἰλλυρικοῦ σέ ἀνατολική καί δυτική πρὶν ἀπό τό 395.⁹⁰ Πράγματι φαίνεται πῶς ἡ δημιουργία μιᾶς ἐ-

διαίτερης διοικητικής ένότητας στο ανατολικό Ίλλυρικό τό 379/80 άπι-
 θανη για τούς επόμενους λόγους: α) Ένας νόμος πού εκδίδεται στή Θεσ-
 σαλονίκη στίς 27 Μαρτίου 380 καί άπευθύνεται στο βικάριο Μακεδονίας
 Albucianus ύπογράφεται καί άπό τούς τρεις "συναυτοκράτορες" Βαλεντι-
 νιανό Β', Γρατιανό καί Θεοδόσιο⁹¹ καί β) τά χρυσά καί χάλκινα νομίσμα-
 τα τής περιόδου 379-83 πού κόβονται στο νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης
 δείχνουν πώς "ή Θεσσαλονίκη, επομένως όλόκληρο τό ανατολικό Ίλλυρικό
 επανήλθαν στή δικαιοδοσία τής Δύσης πριν άπό τό τέλος τής βασιλείας
 του Γρατιανού.⁹²

Μέ βάση λοιπόν τά παραπάνω νομίζουμε ότι τίποτα δέν άποδεικνύει
 τή δημιουργία του ανατολικού Ίλλυρικού σάν ανεξάρτητης διοικητικής μο-
 νάδας, έστω καί για τό σύντομο διάστημα πού ό Θεοδόσιος μέ όρμητήριο
 τή Θεσσαλονίκη επιχειρεϊ τήν άπόκρυσση των γότθων. Όλόκληρο τό Ίλ-
 λυρικό μέ πρωτεύουσα τό Σίρμιο συνεχίζει καί στο σύντομο αυτό διά-
 στημα νά άνήκει στο Βαλεντινιανό Β'. Τό Σεπτέμβριο του 380, μετά τίς
 επιτυχείς στρατιωτικές επιχειρήσεις, ό Θεοδόσιος συναντά τό Γρατιανό
 στο Σίρμιο. Έκεϊ συμφωνούν νά έγκαταλείψει ό Θεοδόσιος τή Θεσσαλονίκη
 καί νά άναχωρήσει για τήν Κωνσταντινούπολη. Έτσι στο διάστημα πού άκο-
 λουθεϊ τό Ίλλυρικό άνήκει καί ούσιαστικά πιά στο Βαλεντινιανό Β'.⁹³

Πριν άπό τήν επίστρωση (380) του Θεοδόσιου στήν Κωνσταντινού-
 πολη, στο διάστημα πού είχε έδρα τή Θεσσαλονίκη, νομίζουμε πώς χρσ-
 νολογείται μιá άλλη διοικητική μεταρρύθμιση στο γεωγραφικό χώρο τής
 έπαρχίας Μακεδονίας, ό σχηματισμός μιās νέας έπαρχίας, τής Μακεδο-
 νίας *salutaris*. Τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ τήν έπαρχία αυτή
 έχουμε μελετήσει σέ παλαιότερη εργασία μας.⁹⁴ Γι' αυτό θά αναφέ-
 ρουμε συνοπτικά τά προβλήματα πού θέτουν οί πηγές καθώς καί τά
 συμπεράσματα στα όποια όδηγηθήκαμε.

Η μόνη ρητή μνεία τής έπαρχίας αυτής βρίσκεται σέ δύο χωρία τής
Notitia dignitatum. Στο ένα αναφέρεται ως ένιαία έπαρχία, ένω στο άλλο
 χωρισμένη σέ δύο τμήματα (Or. III 13 κ' 14). Συχνά οτίς βυζαντινές πηγές καί
 τή νεώτερη βιβλιογραφία ή Μακεδονία *salutaris* ταυτίζεται μέ μιá άλλη έ-
 παρχία πού σχηματίστηκε πολύ άργότερα στον ίδιο περίπου γεωγραφικό χώ-
 ρο, τή Μακεδονία δευτέρα. Μέ βάση όμως τά συμπεράσματα τής μελέτης τής
 F. Parazoglou, ότι δηλαδή ή Μακεδονία *salutaris* καί ή Μακεδονία δευτέρα
 είναι δυό ξεχωριστές έπαρχίες, καθώς καί τό χωρίο του Μαλάλα, "(Θεοδό-

σιος) έποίησε δέ καί έπαρχίαν Μακεδονίαν δευτέραν από τής πρώτης αὐτῆν άπομερίσας", έτσι όπως τό άποκατέστησαν οί H.Gregoire καί P.Orgels, μπορούσαμε νά χρονολογήσουμε μέ άρκετή πιθανότητα τό σχηματισμό τής έπαρχίας Μακεδονίας *salutaris* στό διάστημα 379/80.⁹⁵

Οί στρατιωτικές κυρίως άνάγκες, δηλαδή ή άπόκρουση τών Γότθων πού κατέκλυσαν τή Μακεδονία μετά τήν ήττα τών Βυζαντινών στήν Άδριανούπολη (378), καθώς καί ή άνάγκη έλέγχου τών όδών πού όδηγοῦσαν στή Θεσσαλονίκη φαίνεται ότι άποτέλεσαν τίς κυριότερες αίτίες γιά τό σχηματισμό τής έπαρχίας Μακεδονίας *salutaris*. Είναι ένδεικτικό ότι ή έπαρχία αὐτή σέ πολύ σύντομο διάστημα, προφανώς μετά τήν παρέλευση τοῦ γοτθικοῦ κινδύνου, χωρίζεται, σύμφωνα μέ τή *Notitia dignitatum*, στίς διοικήσεις Δακίας (έπαρχία *Praevalitana*) καί Μακεδονίας (έπαρχία *Ήπειρος νέα*). Μέ βάση τό ίδιο χωρίο διαπιστώνουμε ότι ένα τμήμα τής Μακεδονίας *salutaris*, ίσως καί τό μεγαλύτερο, καταλάμβανε τό βορειοδυτικό τμήμα τής έπαρχίας Μακεδονίας.

Ίδιαίτερα ένδιαφέρουσα είναι ή όνομασία τής νέας έπαρχίας. Τό επίθετο *salutaris*, όρος κατεξοχή παγανιστικός, άποκτάει τόν 4ο αιώνα χριστιανική καί άργότερα πολιτική-αὐτοκρατορική έννοια. Μέ βάση λοιπόν αὐτό τό νέο περιεχόμενο τοῦ όρου μπορεί νά έξηγηθεῖ, κατά τή γνώμη μας, καί ή έπίσημη υιοθέτηση τοῦ επίθετου *salutaris*. Γίνεται έτσι φανερό πώς ό Θεοδόσιος σχημάτισε καί όνόμασε τή νέα έπαρχία ως αὐτοκράτορας-"σωτήρας" τής καίριας αὐτῆς περιοχῆς.

Στό διάστημα από τό 380 ως τό 395, όποτε χωρίστηκε ή αὐτοκρατορία καί άμέσως μετά καί ή ύπαρχία Ίλλυρικοῦ σέ άνατολική καί δυτική, καμιά διοικητική μεταβολή δέν μαρτυρεῖται.⁹⁶ Θά άξιζε μόνο νά άναφερθοῦν όρισμένα γεγονότα πού προηγήθηκαν καί προετοίμασαν τήν επικράτηση τοῦ Θεοδόσιου σ'όλόκληρη τήν αὐτοκρατορία καί στή συνέχεια τόν όριστικό χωρισμό τής αὐτοκρατορίας. Ή άνακήρυξη τοῦ Μάξιμου ως αὐτοκράτορα από τό στρατό τής Βρεταννίας (382) καί ή δολοφονία τοῦ Γρατιανοῦ (383) άνάγκασαν τό Θεοδόσιο νά ενεργήσει ως έπίτροπος τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β' καί νά έκστρατεύσει έναντίον τοῦ σφετεριστῆ. Ή σύγκρουση όμως τελικά άποφεῦχθηκε. Μέ τή συνθήκη πού έκλείσαν (384) διασφαλίστηκαν τά έδάφη τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β', δηλαδή όλόκληρο τό Ίλλυρικό καί ό Μάξιμος ανέλαβε τή διοίκηση τών έδαφών τοῦ Γρατιανοῦ. Άλλά σέ σύντομο χρονικό διάστημα τό 386, ό Μάξιμος ως

υπέρμαχος της ὀρθοδοξίας θέλησε νά ἀναμειχθεῖ στό Ἰλλυρικό ἐξαιτίας τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ ἄρειανου Βαλεντινιανοῦ Β'. Ὁ τελευταῖος μὴ μπορώντας νά τὸν ἀντιμετωπίσει "νεῶς ἐπιβάς ἐπὶ τὴν θεσσαλονίκην ἀπῆρε. συναπέπλει δὲ αὐτῷ καὶ ἡ μήτηρ Ἰουστῖνα...".⁹⁷

Ἀπὸ κεῖ κάλεσε τὸ θεοδόσιο σὲ βοήθεια (387). Παρά τὴ διαφορετικὴ τοποθέτησή του στὰ θρησκευτικὰ θέματα ὁ θεοδόσιος, σύμφωνα μὲ τὸ Ζώσιμο, "πρὸς αὐτὴν τὴν ἀκοὴν ἐκπλαγεὶς λήθην μὲν τινα τὴν ἄγαν ἐποιεῖτο τρυφῆς καὶ τῇ περὶ τὰς ἡδονὰς ἐνεδίδου μανίᾳ, βουλῆς δὲ προτεθείσης ἐξόκει τὴν θεσσαλονίκην αὐτὸν ἅμα τισὶν τῶν ὑπὸ τῆς νερούσιος καταλαβεῖν".⁹⁸ Ὁ Θεοδόσιος πέτυχε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διπλὴ νίκη: τὴν ἐξόντωση τοῦ Ἰσχυμοῦ (388) καὶ τὴν ἐπομάκρυνση τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β' ἀπὸ τὸ Ἰλλυρικό.

Ἔτσι ὡς ἀπόλυτος κύριος τῆς αὐτοκρατορίας διανέμει γιὰ ἄλλη μιὰ φορά τὰ ἐδάφη της. Τὸ Ἰλλυρικό ἀποτελεῖ μίξιν μὲ τὴν Ἰταλία μιὰ κεντρικὴ ὑπαρχία. Ὁ θάνατος τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β' λίγο ἀργότερα καὶ ἡ ἐμφάνιση ἑνὸς νέου σφετεριστῆ, τοῦ Εὐγένιου (392), δὲν διαταράσσουν αὐτὴ τὴν ἰσορροπία. Ἀντίθετα ὁ Θεοδόσιος ἐκστρατεύει ἐναντίον του (394) καὶ, ἀφοῦ τὸν ἀποκρούει, προβαίνει σὲ μιὰ νέα ἀνακατανομὴ τῆς αὐτοκρατορίας στοὺς δυὸ γιούς του Ὀνέριο καὶ Ἀρκόδιο. Τὸ Ἰλλυρικό ὁλόκληρο περιέρχεται στὴν Ἀνατολή.

Ἡ διερεύνηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῆς τῆς περιόδου φανερῶνει τὴ διαδικασία μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου Α' διαμόρφωσαν μιὰ νέα πολιτικὴ πραγματικότητα στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, χωρίζοντας τὸ Ἰλλυρικό σὲ δύο διοικητικὲς ἐνότητες. Αὐτὸ ὅμως ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοσημεῖωτο ἀνάμεσα σὲ ἄλλα εἶναι ἡ ἔντονη προσπάθεια ἀπὸ μέρους τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας νά γίνῃ ἡ Κωνσταντινούπολη τὸ πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀξύνει ἀκόμη περισσότερο τὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση. Ἡ διοικητικὴ ἀστάθεια, ἡ ἐνταξὴ δηλαδὴ τοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴ Δύση καὶ ὁ σχηματισμὸς ξεχωριστῆς ὑπαρχίας, φαίνεται νά ἀντανακλᾷ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα μιὰ πλευρὰ αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων.

Εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ διοίκηση καὶ τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας ἡ διοικητικὴ ὁργάνωση παραμένει ὡς τὸ 395 σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅπως

τήν περιγράψαμε στά προηγούμενα κεφάλαια. Μόνο γιά ἓνα σύντομο χρονικό διάστημα, κατά πάσα πιθανότητα τό 379/80, ἔγινε μιά προσωρινή ἀνακατανομή τῶν ἐδαφῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί σχηματίστηκε μιά νέα ἐπαρχία, ἡ Μακεδονία *salutaris*, προφανῶς γιά τήν ἀποτελεσματικότερη ἀμυνα τῶν ἐδαφῶν πού ἀπειλοῦνταν ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Γόθων.

Μέ βάση τίς πηγές τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε διαπιστώσαμε ἀπό τή μιά τήν ξεχωριστή θέση πού κατέχει ἡ διοίκηση Μακεδονίας συγκριτικά μέ τίς ὑπόλοιπες διοικήσεις τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ καί ἀπό τήν ἄλλη τή μερική μόνο σύμπτωση τοῦ διοικητικοῦ ὅρου Ἰλλυρικό μέ τήν ὁμώνυμη γεωγραφική ἐνότητα. Ἡ γεωγραφική ἐνότητα πού ὀνομάζεται Ἰλλυρικό εἶναι πιό περιορισμένη ἀπό αὐτή πού δηλώνει ἡ διοικητική της ὀνομασία. Συγκεκριμένα τό Ἰλλυρικό ὡς γεωγραφική ἐνότητα περιλαμβάνει τίς ἐπαρχίες βορειότερα ἀπό τή Μακεδονία. Αὐτή ἡ μερική σύμπτωση ἐξηγεῖται, κατά τή γνώμη μας, ἀπό τήν ἰδιαίτερη βαρύτητα πού εἶχε τό ἱστορικό παρελθόν τῆς ἴδιας τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Ἔτσι αὐτό τό γεωγραφικό περιεχόμενο τοῦ ὅρου Ἰλλυρικό θά παγιωθεῖ πρὸς τό τέλος τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, ἐξαιτίας τῆς κατάληψης τῶν βορειότερων ἐδαφῶν ἀπό τοὺς Σλάβους (6ος-7ος αἰῶνας). Τελικά, ὅπως θά ἀναλύσουμε πιό κάτω, τό Ἰλλυρικό μετά τό χωρισμό τῆς αὐτοκρατορίας τό 395 ὡς ἐνδιάμεσος χώρος καί συγχρόνως διχασμένος γλωσσικά καί πολιτιστικά, θά γίνεи ἀντικείμενο πολιτικῶν διεκδικήσεων καί θέατρο στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

2. Διοικητική θέση της έπαρχίας Μακεδονίας μετά τό χωρισμό της αυτοκρατορίας (395).

Μετά τό θάνατο τοῦ Θεοδοσίου ἡ αὐτοκρατορία χωρίστηκε, ὅχι ἄλλωστε γιά πρώτη φορά, σέ δύο τμήματα. Αὐτό πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία στή διοικητική αὐτή μεταβολή εἶναι ὅτι ὁ χωρισμός αὐτός ὁριστικοποιήθηκε¹ καί ὅτι μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου τό ἀνατολικό καί τό δυτικό τμήμα ἀποτέλεσαν δύο διαφορετικούς πολιτικούς καί κοινωνικούς σχηματισμούς.

Τό διοικητικό σύστημα τῶν ὑπαρχιῶν παρέμεινε σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 5ου καί 6ου αἰῶνα σέ γενικές γραμμές ἔτσι ὅπως τό περιγράψαμε πῶ πάνω. Εἰδικά ἡ ὑπαρχία τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐντάχθηκε ὁλόκληρη στήν Ἀνατολή (395). Σύντομα ὅμως, στό τέλος τοῦ 395 ἢ στίς ἀρχές τοῦ 396, χωρίστηκε κι αὐτή. Σύμφωνα μέ τή Notitia dignitatum οἱ ἑξί ἐπαρχίες: Pannonia secunda, Savia, Dalmatia, Pannonia prima, Noricum mediterraneum, Noricum ripense ἀποτέλεσαν τή διοίκηση Ἰλλυρικοῦ, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο τμήμα τῆς πρῶν ἐνιαίας ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ, δηλ. οἱ διοικήσεις Μακεδονίας καί Δακίας, ἀποτέλεσαν μιᾶ ξεχωριστή ἐνότητα, τήν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ, μέ ἐπικεφαλῆς ἕναν ὕπαρχο (praefectus praetorio per Illyricum).² Οἱ δύο αὐτές διοικητικές ἐνότητες ἐντάχθηκαν ἀντίστοιχα στό δυτικό καί ἀνατολικό τμήμα.

Οἱ παραπάνω διοικητικές μεταρρυθμίσεις ἀποτελοῦν μιᾶ τομή καί ἕνα νεωτερισμό στήν ἱστορία τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο. Στό ἐξῆς ἡ ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ ἐξαρτᾶται ἀπό τή Ρώμη ἐκκλησιαστικά καί ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη διοικητικά. Ἀπό τά πρῶτα κιόλας χρόνια τοῦ 5ου αἰῶνα ὁ γεωγραφικός αὐτός χώρος ἀποτελεῖ τό μῆλο τῆς ξριδος ἀνάμεσα στόν Ὀνῶριο καί τόν Ἀρκάδιο.³ Αὐτή ἡ διπλή καί ἀπό διαφορετικά κέντρα ἐξάρτηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ καθώς καί ἡ ἐμφάνιση, γύρω στά μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα, τῶν γερμανικῶν φύλων, πού προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές σ' ὁλόκληρο τό Ἰλλυρικό, φαίνεται νά ἀποτελοῦν τούς βασικότερους παράγοντες πού ὁδήγησαν στήν ἐφαρμογή νέων διοικητικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων.

Συγκεκριμένα οἱ προσπάθειες γιά τήν προσάρτηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ στή Δύση καί διοικητικά ἐκδηλώνονται σαφέστερα στίς ἀπόπειρες τοῦ Στιλίκωνος νά ἐπέμβει στρατιωτικά στό Ἰλλυρικό πού κινδύνευε ἀπό τόν Ἀλάρι-

χο.⁴ Από τήν ἄλλη ὁ Εὐτρόπιος⁵ θέλοντας νά ματαιώσῃ τὰ σχέδια τοῦ Στιλ-
χωνος, προσεταιρίζεται τόν Ἀλάρικο, δίνοντάς του μάλιστα τόν τίτλο τοῦ
magister militum τοῦ Ἰλλυρικοῦ (399). Δύο χρόνια ὅμως ἀργότερα ὁ Εὐτρόπι-
ος παρότρυνε τόν Ἀλάρικο νά στραφεῖ πρὸς τὰ δυτικά ἐδάφη, γιὰ νά
ἀπαλλάξῃ ὀριστικά τὸ Ἰλλυρικό ἀπὸ τήν παρουσία του (401). Τῇ φο-
ρᾷ ὅμως αὐτῇ ὁ Στιλχων ἐπιχείρησε νά ἐκμεταλλευτεῖ πρὸς ὄφελός του
τήν ἀνεπιθύμητη στὸν Ἀρκάδιο παρουσία τοῦ Ἀλάρικου στὸ Ἰλλυρικό.
Γι' αὐτό ἦρθε σέ συμφωνία μέ τόν τελευταῖο νά δράσουν ἀπὸ κοινοῦ γιὰ
τὴν προσάρτηση τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν στὴ Δύση (405).⁷ Στὸ μεταξύ ὅμως μέσα
στὸ γενικότερο ἀντιβαρβαρικό κλίμα πού ἐπικράτησε καί στὴ Ρώμῃ ὀρι-
σμένοι πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Στιλχωνος στὴν αὐλὴ τοῦ Ὀνώριου ἔ-
δρασαν ταχύτατα καί ἀποτελεσματικά ἐναντίον του: Λίγα χρόνια ἀργό-
τερα ὁ Στιλχων δολοφονεῖται (408).

Στὸ ἐξῆς οἱ προσπάθειες τῆς δυτικῆς αὐλῆς νά προσαρτήσῃ τὸ
Ἰλλυρικό παίρνουν τελειῶς διαφορετικὴ μορφή. Οἱ στρατιωτικὲς ἐπι-
χειρήσεις τελειώνουν ὀριστικά. Τῇ διεκδίκηση γιὰ λογαριασμό τῆς Δύ-
σης ἀναλαμβάνει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία, πού συνεχίζει νά ἀσκεῖ τόν
ἐλεγχό της στὸ Ἰλλυρικό. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς νέας πολιτικῆς ἡ
παπικὴ ἐξουσία ἐπιχειρεῖ νά ὑλοποιήσῃ τίς διεκδικήσεις της στὰ ἐδά-
φη αὐτά μέ τὴ δημιουργία ἐνός ἰδιότυπου θεσμοῦ, τοῦ βικαριάτου τοῦ
Ἰλλυρικοῦ πού εἶχε ἐπικεφαλῆς ἓνα βικάριο, ἐκπρόσωπο τοῦ πάπα, καί
ἔδρα τὴ Θεσσαλονίκη. Ὅπως θά ἀναλύσουμε στὸ κεφάλαιο τῆς ἐκκλησια-
στικῆς ὀργάνωσης, τὸ βικαριάτο ἔχει θεσμοθετηθεῖ μέ ἔμμεσο πάντως
τρόπο ὡς τὸ 412. Ἡ νέα αὐτὴ τροπὴ πού παίρνει ὁ ἀνταγωνισμὸς Ἀ-
νατολῆς καί Δύσης γιὰ τόν ἐλεγχό τοῦ Ἰλλυρικοῦ καθὼς καί ὁ ἐξωτερι-
κὸς κίνδυνος τῶν βορείων φύλων εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, οἱ δύο ἄ-
ξονες μέ βάση τοὺς ὁποῖους καθορίζεται ἡ πολιτικὴ πού ἀσκεῖ ἡ Κων-
σταντινούπολι στὸ Ἰλλυρικό.

Οἱ διοικητικὲς μεταρρυθμίσεις πού ἐφαρμόζονται σ' ὅλη τὴ διάρκεια
τοῦ 5ου αἰῶνα, εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένες ὅχι μόνον μέ τὸ πολιτικὸ κλί-
μα πού περιγράψαμε συνοπτικά πιὸ πάνω ἀλλὰ ἐπίσης μέ τὴν κατάστα-
ση πού ἐπικρατοῦσε στὰ βόρεια τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καθὼς καί μέ
τίς ἐπιδρομὲς πού ἐπιχειρήθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ της αὐτῇ τὴν περίοδο.
Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰῶνα μετὰ ἀπὸ ἓνα σύντομο διάστημα εἰρήνης ἐμφα-

νίζονται οί Οὔνοι πού ἀπό τό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα εἶχαν καταλάβει ἕνα τμήμα τῆς Παννονίας.⁸ Παρά τό γεγονός ὅτι οἱ βυζαντινοί συνάπτουν μαζί τους μιά συνθήκη (τοῦ Μάργου 435) μέ δυσμενεῖς ὅμως ὅρους γιά τοὺς ἰδίους, οἱ Οὔνοι δέν διστάζουν νά εἰσβάλουν γιά μιά ἀκόμα φορά στά βυζαντινά ἐδάφη. Ἡ μετακίνηση τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων γιά τίς ἀνάγκες τοῦ περσικοῦ πολέμου δυσκολεύει ἀκόμη περισσότερο τήν ἄμυνα τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν.⁹ Ἔτσι τό 441 οἱ Οὔνοι μέ ἀρχηγό τόν Ἀττίλα κατακλύζουν ὅλη σχεδόν τήν ἑκταση τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί ἐκτός ἀπό τό Σίρμιο καταλαμβάνουν "Ῥατιάριαν ἤδη καί Νάισσον καί Φιλιππούπολιν καί Ἀρκαδιούπολιν καί Κωνσταντίαν καί ἕτερα πλεῖστα πόλιστα... τῶν οὖν στρατηγῶν ἐλαττωθέντων σφόδρα ταῖς μάχαις, προῆλθεν Ἀττίλας καί μέχρι θαλάσσης ἑκατέρας...".¹⁰ Τό πλήγμα αὐτό ἦταν γιά τή βυζαντινή ἐξουσία ἰδιαίτερα ἰσχυρό. Μόνο ὁ θάνατος τοῦ Ἀττίλα (453) ἀπάλλαξε τή βυζαντινή αὐτοκρατορία ἀπό τόν κίνδυνο τῶν Οὔνων. Λίγα χρόνια ὅμως μετά, στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰώνα, ἀκολούθησαν οἱ ἐπιδρομές τῶν Γότθων μέ ἐπικεφαλῆς τό Θεουδέριχο Στράβωνα καί Θεουδέριχο Ἀμαλό.

Μέ τήν κρίσιμη αὐτή στρατιωτική κατάσταση καί συγχρόνως μέ τῶ πολιτικό αὐτό κλίμα, τῆς διεκδίκησης δηλαδή τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό τήν πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἐξουσία τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης ἀντίστοιχα, σχετίζονται οἱ διοικητικές μεταρρυθμίσεις πού ἐφαρμόστηκαν τόν 5ο αἰώνα στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου καί εἰδικότερα στήν ἐπαρχία Μακεδονίας, δηλαδή ἡ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ ἀπό τό Σίρμιο στή Θεσσαλονίκη (441) καί ὁ χωρισμός τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας στίς ἐπαρχίες Μακεδονία πρώτη καί Μακεδονία δευτέρα.

α. Ἡ Θεσσαλονίκη πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ (441). Ἡ περίπτωση τοῦ ἁγίου Δημητρίου

Πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ ἦταν, ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, τό Σίρμιο ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα, ἀπό τότε δηλαδή πού σχηματίστηκε ἡ διοικητική αὐτῇ ἐνότητα. Ἐδῶ ἔδρευε ὁ ὑπαρχος καί ὁ στρατηλάτης (magister militum) τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Σύμφωνα δὲ μὲς τὸ Γ.Θεοχαρίδη ἀπὸ τὸ 379, ὅταν δηλαδή ὁ Γρατιανὸς παραχώρησε ἓνα τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ στὸ Θεοδόσιο, πρωτεύουσα αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦταν ἡ Θεσσαλονίκη.¹¹ Πράγματι τὸ διάστημα αὐτὸ ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν ὀρμητήριο γιὰ τίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις καί ἔδρα τοῦ Θεοδόσιου ἀλλὰ, ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, εἶναι ἀμφίβολο ἂν δημιουργήθηκε στὸ σύντομο αὐτὸ διάστημα μιὰ ξεχωριστὴ διοικητικὴ ἐνότητα. Νομίζουμε ὅτι τελικὰ ὅτι ἀπλῶς ἀνατέθηκε στὸ Θεοδόσιο ἡ διοίκηση τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν γιὰ νὰ ἀποκρούσει τοὺς Γότθους. Ἡ παραχώρησή τους ὅμως δὲν προϋποθέτει ἀναγκαστικά καί τὰ σχηματισμὸ μιᾶς ξεχωριστῆς διοικητικῆς ἐνότητας. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἦταν μόνον ἓνα μέτρο προσωρινὸ πού δὲν κατέληξε τελικὰ σὲ ἀποκρυσταλλωμένο διοικητικὸ σχῆμα, μιὰ καί εἶχε ὡς μοναδικὸ στόχο τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ συγκεκριμένου κινδύνου. Γι' αὐτὸ μετὰ τὴν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ στόχου ὁ Θεοδόσιος ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη καί τὸ Ἰλλυρικὸ συνέχισε νὰ διοικεῖται, ὅπως καί πρίν, ἀπὸ τὸ Βαλεντινιανὸ Β'.¹² Σύμφωνα λοιπὸν μὲς τὰ παραπάνω ἡ Θεσσαλονίκη δὲν ἦταν πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ μὲς τὴν ἴδια ἐννοια πού ἦταν τὸ Σίρμιο.

Ὅπως ἀναφέραμε πιό πάνω, ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοδόσιου ὁ Στιλίκων καί ὁ Ἀρκάδιος χώρισαν (395/6) τὰ ἐδάφη τῆς ὑπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ σὲ δύο διοικητικές ἐνότητες, στὴ διοίκηση Ἰλλυρικοῦ καί τὴν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ (βλ. παραπάνω). Ἔτσι τὸ Σίρμιο, πού ὡς τότε ἦταν πρωτεύουσα ὁλόκληρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τώρα ἐντάσσεται στὴν πρώτη ἀπὸ τίς νέες διοικητικές περιφέρειες. Ἐχει ὑποστηριχθεῖ πῶς ἡ νέα ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ, δηλαδή οἱ διοικήσεις Μακεδονίας καί Δακίας, ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ ὡς τὸ 437, ἢ τουλάχιστον ὡς τὸ 426, εἶχε "ἔδρα διοικήσεως" τῇ Θεσσαλονίκη.¹³ Ἀλλὰ οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν πού διαθέτουμε δὲν φαίνεται νὰ στηρίζουν τὴν παραπάνω ἀπόψη, ὅτι δηλαδή ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ γιὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 396/7 ἕως τὸ 424 ἢ 437.

Σύμφωνα μέ τή Notitia dignitatum μόνο ἡ διοίκηση Μακεδονίας εἶχε ἐπικεφαλῆς ἓνα βικάριο πού ἀσφαλῶς ἔδρευε στή Θεσσαλονίκη.¹⁴ Ἐνα ἀγνολογικό ἐπίσης κείμενο, ὁ βίος τοῦ ὀσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης γραμμένος στό διάστημα 718-20, μάς βεβαιώνει ὅτι, ὅταν τό Σίρμιο ἦταν πολιτικό καί στρατιωτικό κέντρο τοῦ Ἰλλυρικοῦ, στή Θεσσαλονίκη ἔδρευε μόνο ὁ βικάριος.¹⁵ Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὁ Jones ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἔδρα τοῦ ὑπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ βρισκόταν στή Σαρδική, δηλαδή στή διοίκηση Δακίας. Νομίζει ἀκόμα ὅτι ὁ ὑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ κάλυπτε τό κενό πού ἄφηνε στή διοίκηση αὐτή ἡ ἔλλειψη βικαρίου.¹⁶ Μέ βάση λοιπόν αὐτή τήν ἀποψη τοῦ Jones, τήν ὁποία θεωροῦμε ἀπόλυτα πειστική, καθώς καί τίς παραπάνω ἔμμεσες μαρτυρίες συμπεραίνουμε ὅτι σ'ὅλη τή διάρκεια τοῦ 4ου αἰώνα ὡς τό 441 τό Σίρμιο ἔμεινε ἡ ἀδιαμφισβήτητη πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐνῶ ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν μόνο ἡ ἔδρα τοῦ βικαρίου τῆς διοικητικῆς αὐτῆς περιφέρειας.

Ἔτσι νομίζουμε ἀκόμα ὅτι μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἱκανοποιητικά καί τό γεγονός ὅτι ὁ συντάκτης τῆς Νεαρᾶς XI τοῦ 535 μνημονεύει μόνο μία μεταφορά τῆς πρωτεύουσας τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἀπό τό Σίρμιο στή Θεσσαλονίκη τό 441. Αὐτή τήν ἴδια διοικητική ἀλλαγὴ φαίνεται νά συγχέει ὁ συγγραφέας τοῦ βίου τοῦ ὀσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης μέ μία μεταγενέστερη μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἀπό τή Θεσσαλονίκη πρὸς τήν Ἰουστινιανή πρώτη¹⁷. Δέν διαθέτουμε τελικά καμιά ἄμεση ἢ ἔμμεση πηγή πού νά μάς πληροφοροεῖ ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν πρὶν ἀπό τό 441 πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ.

Ἡ πρώτη ρητὴ μαρτυρία γιὰ τή μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τό Σίρμιο στή Θεσσαλονίκη βρίσκεται στή Νεαρὰ XI τοῦ 535, πού ἐκδόθηκε γιὰ νά ἐπικυρώσει νομοθετικά τήν ἀνακήρυξη τῆς Ἰουστινιανῆς πρώτης σέ μητρόπολη καί νά ὀρίσει τὰ προνόμιά της. Ἡ Νεαρὰ αὐτὴ ἀναφέρει μεταξύ τῶν ἄλλων "Cum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici tam in civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem Attilanis temporibus eiusdem locis devastatis Apraemius praefectus praetorio de Sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat, tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est, et Thessalonicensis episcopus non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam pre-

rogativam ...". Μετά λοιπόν τίς επιδρομές καί τίς λεηλασίες τῶν θύνων τοῦ Ἀττίλα καί ἐξαιτίας αὐτῶν ὁ ὑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ Apraemius κατέφυγε στή Θεσσαλονίκη. Ἡ κατάληψη καί καταστροφή τοῦ Σιρμίου ἀπό τόν Ἀττίλα ἀναφέρεται, σέ πηγές σύγχρονες μέ τό συμβάν, σάν ἓνα πολύ γνωστό γεγονός, χωρίς νά παραδίδεται ὅμως ἡ ἀκριβής χρονολόγησή του. Οἱ χρονολογίες πού ἔχουν προταθεῖ ὥς τώρα ἀπό τοὺς νεώτερους ἐρευνητές εἶναι τὰ ἔτη 441 καί 448. Ἀπό αὐτές ἡ πρώτη ἔχει γίνει γενικά ἀποδεκτή.¹³ Ἐπομένως μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε μέ βεβαιότητα πὼς καί ἡ Θεσσαλονίκη γίνεται τὸ 441 πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ. Ἐδῶ ἐγκαθίσταται λοιπόν ἡ διοικητική καί συγχρόνως ἡ ἐκκλησιαστική ἐξουσία. Ὁ M. Vickers χρονολογεῖ, μέ βάση κυρίως ὀρισμένες ἀρχαιολογικές ἐνδείξεις, μερικά μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης στή δεκαετία πού ἀκολούθησε, ὑποστηρίζοντας μάλιστα ὅτι αὐτὰ χτίστηκαν μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ διοικητικὴ ἀλλαγὴ.¹⁹

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἀποσπάσματος τῆς Νεαρᾶς πού παραθέσαμε πρὶν ἀπάνω εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴ σπουδαιότητα καί τὰ προνόμια, "aliqua prerogativa", πού ἀποκτᾷ μετὰ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἔτσι πέρα ἀπὸ τὴ σπουδαιότητα πού παῖρνει ἡ Θεσσαλονίκη ὡς διοικητικὸ καί ἐκκλησιαστικὸ κέντρο, διαφαίνεται συγχρόνως καί ἓνας ἔντονος ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὴν Κωνσταντινούπολη καί τὴ Ρώμη μέ τὴν ἀπονομὴ προνομίων στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ στὸ βικάριο πού ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν πάπα. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτεύουσας τοῦ Ἰλλυρικοῦ στή Θεσσαλονίκη, πού τώρα ἦταν κοινὴ ἔδρα τῶν πολιτικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, συνδέεται ποικιλότροπα μέ τὰ προβλήματα πού ἔθετε ἡ ὑπαρξὴ δύο κέντρων ἐξάρτησης, ἑνὸς πολιτικοῦ (Κωνσταντινούπολη) καί ἑνὸς ἐκκλησιαστικοῦ (Ρώμη), καί ἡ ἔντονη ἀνταγωνιστικὴ σχέση πού ὑπῆρχε ἀνάμεσά τους τὴν περίοδο μετὰ τὸ χωρισμὸ τῆς αὐτοκρατορίας (395) καί κυρίως μετὰ τὴν ἰδιότυπη ἔστω θεσμοθέτηση τοῦ βικαριάτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ 412 τὸ ἀργότερο.

Μέσα στὸ ἱστορικὸ αὐτὸ πλαίσιο καί στίς νέες συνθήκες πού διαμορφώνονται ἐξαιτίας τῶν καταστροφῶν πού προκαλοῦν σ' ὅλοκληρο σχεδὸν τὸ Ἰλλυρικὸ οἱ Οὔνοι καί ἀργότερα οἱ Ἀβαροσλάβοι, ἡ Θεσσαλονίκη, ὡς πρωτεύουσα τῶν τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ, ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σπουδαιότητα καί ἐξελίσσεται σὲ δεύτερη πόλη τῆς αὐτοκρατορίας. Τὴν ἴδια περίπου περίοδο προβάλλεται μέ πρωτοβουλία τοῦ ὑπάρχου Λεόντιου

ή λατρεία του αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη. Τα δύο αυτά γεγονότα αποτελούν, κατά τη γνώμη μας, δύο παράλληλα ιστορικά θέματα, γιατί. άφορούν την ίδια πόλη και γιατί πραγματοποιήθηκαν σχεδόν την ίδια περίοδο με πρωτοβουλία της ίδιας πολιτικής άρχης.

Για τή μεταφορά της πρωτεύουσας του Ίλλυρικού από τό Σίρμιο στη Θεσσαλονίκη, όπως αναφέραμε και πιο πάνω, είναι πιά γνωστός και ο χρόνος και τά αίτια. Άντίθετα για τά προβλήματα πού θέτουν οί φιλολογικές πηγές και οί άρχαιολογικές άνασκαφές σχετικά με τίς άπαρχές της λατρείας του αγίου Δημητρίου, τήν ύπαρξη δύο αγίων, ενός στο Σίρμιο και άλλου στη Θεσσαλονίκη ή ενός μόνο στο Σίρμιο, ύπάρχει μιá πραγματικά όγκώδης βιβλιογραφία.²⁰ Δέν μπορούμε ώστόσο νά ύποστηρίξουμε πώς έχουν δοθεί όριστικές άπαντήσεις σέ όλα τά προβλήματα κι ούτε νομίζουμε πώς αυτό είναι δυνατό με τά ως τώρα γνωστά στοιχεία. Βασικά ύποστηρίχτηκαν δύο άπόψεις ότι πρόκειται: α) για τόν άγιο Δημήτριο του Σιρμίου, του όποίου ή λατρεία μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη συγχρόνως με τή μεταφορά της πρωτεύουσας της ύπαρχίας Ίλλυρικού και β) για δύο διαφορετικούς άγίους πού λατρεύονταν ό ένας στο Σίρμιο και ό άλλος στη Θεσσαλονίκη. Οί δύο αυτές άπόψεις βρήκαν και πρόσφατα νεώτερους ύποστηρικτές.²¹ Άντίστοιχα προτείνονται δύο ύποθέσεις σχετικά με τήν άνοικοδόμηση του ναού του αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη, ότι δηλαδή ό ναός κτίστηκε στο διάστημα πού άκολούθησε μετά τή μεταφορά της πρωτεύουσας στη Θεσσαλονίκη και πιο συγκεκριμένα στα χρόνια 447/8 ή ότι κτίστηκε τό 412/3, όταν ύπαρχος Ίλλυρικού ήταν ό Λεόντιος πού αναφέρεται στο θεοδοσιανό κώδικα. Οί παραπάνω όμως άπόπειρες χρονολόγησης της άνέγερσης του ναού του αγίου Δημητρίου στηρίζονται σέ ύποθέσεις λιγότερο ή περισσότερες πειστικές και οί πηγές δέν προσφέρουν κανένα στοιχείο πού νά ενισχύει τήν πρώτη ή τή δεύτερη άποψη. Έτσι δέν είναι προς τό παρόν εύκολο νά υίοθετήσουμε τή μιá ή τήν άλλη άποψη.

Είτε όμως δεχτούμε ότι ό πρώτος ναός του αγίου Δημητρίου, δηλαδή ή τρίκλιτη βασιλική, οίκοδομήθηκε τό 447/8 είτε ακόμα πιο νωρίς τό 412/3, πού τελικά φαίνεται πιο πιθανό, είναι γεγονός άναμφισβήτητο ότι ή λατρεία του αγίου Δημητρίου άποκτά μιá διαρκώς αυξανόμενη σπουδαιότητα κυρίως από τόν 5ο αιώνα, εκατό δηλαδή και πάνω χρόνια μετά τό μαρτύριο και τήν "πρόχειρη" ταφή του αγίου. Αύτή άκριβώς ή αυξανόμενη σπουδαιότητα θέτει μιá σειρά από έπιμέρους ιστορικά προβλήματα, τά όποια δέν έχει έπισημάνει ή ως-

τώρα έρευνα: Ποιές ιστορικές συνθήκες έκαναν απαραίτητη τήν προβολή του αγίου Δημητρίου και μάλιστα με πρωτοβουλία ενός ανώτατου κρατικού λειτουργού; Πώς αναδείχτηκε "έν τῇ μαρτυροπλουτίστῃ τῶν θεσσαλονικέων πόλει"²² μέσα από μιὰ μακρόχρονη διαδικασία πολιούχου αγίου; Ἡ ἀγιογραφία καί οἱ βίοι του πῶς συνέβαλαν σ' αὐτό;

Προσπαθώντας νά ἀπαντήσουμε σ' αὐτά τά ἐρωτήματα καί χωρίς νά μποῦμε στό δίλημμα "Σίρμιο ἢ Θεσσαλονίκη", θά ἀναλύσουμε τίς σχετικές πηγές. Τά στοιχεῖα στά ὁποῖα στηρίχτηκαν ὡς τώρα σ' μελετιές προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπό τοὺς βίους τοῦ αγίου Δημητρίου. Τά κείμενα αὐτά διακρίνονται, μέ βάση τή δομή τους καί τίς πληροφορίες πού ἀναφέρουν σέ τρεῖς σαφῶς ξεχωριστές ομάδες.²³ Παρά τίς διαφορές πού παρουσιάζουν, ὁρισμένες πληροφορίες ἐπαναλαμβάνονται ἐπίμονα σέ ὅλα τά κείμενα πού διαθέτουμε. Μιά ἀπό αὐτές φωτίζει τίς συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες ἡ λατρεία τοῦ αγίου Δημητρίου προβλήθηκε μέ ἰδιαίτερο τρόπο.

Πληροφοροῦμαστε λοιπόν πῶς ὁ ὕπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιος "τὴν περιέχουσαν τὸ πανάγιον λείψανον οἰκίαν ἐπὶ μικροῦ πάνυ τοῦ σχήματος ὑπάρχουσαν καί φορυτοῖς περικεχωσμένην καί στενουμένην ὑπὸ τῶν περιβόλων τοῦ δημοσίου λουτροῦ καί τοῦ σταδίου ... ἀνήγειρε τὸν εὐκτῆριον οἶκον, τῇ θεσσαλονικέων πόλει οἰκεῖον, μάρτυρα καί πολίτην λαμπροτέrais τοῦ ναοῦ κατασκευασῖς εἰς ἐτοιμοτέραν εὐηκοίαν αὐτόν ἐπαγόμενος,..."²⁴ Ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ τοῦ Λεόντιου, παρόλο πού δέν μπορεῖ νά χρονολογηθεῖ μέ ἀκρίβεια, ἀποκτάει, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἰδιαίτερη πολιτική βαρύτητα, γιατί ὁ ἴδιος κατέχει μιὰ ἀπὸ τίς ἀνώτερες βαθμίδες τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας.

Σύμφωνα μέ μιὰ παραλλαγή τοῦ βίου τοῦ αγίου Δημητρίου ὁ Λεόντιος, ὕπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ, "ἀνήγειρε τὸν εὐκτῆριον οἶκον" πρὸς τιμὴ τοῦ αγίου, στόν τόπο ὅπου εἶχε πρόχειρα ταφεῖ, ἐξαιτίας "τῶν ὑπὲρ λόγον ἐν τῷ τόπῳ γινόμενων δυνάμεων ἰσσεῶν τε καί χαρισμάτων τοῖς μετὰ πίστει ἐπικαλουμένοις περιεσότητι γενομένης τῆς ἐνεργείας τοῦ μάρτυρος"²⁵. Σύμφωνα ὁμως μέ ἄλλη παραλλαγή, γιατί ὁ ἴδιος ὁ Λεόντιος γιатρεύτηκε μέ τὴ βοήθεια τοῦ αγίου Δημητρίου.²⁶ Σέ μιὰ τρίτη παραλλαγή, τὴν ὁποία παραδίδει ὁ Φώτιος, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Λεόντιος "ἀνήγειρε τὸν περιώνυμον οἶκον τῷ μάρτυρι,

κοινόν ἱλαστήριον καί προσφύγιον οὐ τῇ Θεσσαλονικέων μόνη πόλει, ἀλλά καί πᾶσι τοῖς πέρασιν".²⁷ Τά κίνητρα δηλαδή πού ὤθησαν τόν Λεόντιο νά πάρει τήν πρωτοβουλία αὐτή ἦταν σύμφωνα μέ τίς δύο πρῶτες παραλλαγές προσωπικά καί μάλλον τυχαῖα, ἐνῶ σύμφωνα μέ τήν τρίτη ὁ Λεόντιος ἀπέβλεπε συνειδητά στή δημιουργία ἐνός θρησκευτικοῦ κέντρου ὄχι μόνο γιά τή Θεσσαλονίκη, ἀλλά καί "πᾶσι τοῖς πέρασιν".²⁸ Ἡ πρώτη ἐκδοχή δέν φαίνεται πειστική, μιά καί δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐξηγήσουμε οὔτε τήν ἴδια τήν ἐπιλογή τοῦ ἁγίου Δημητρίου οὔτε καί τήν ἰδιαίτερη σπουδαιότητα πού ἀπόκτησε μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου ἡ λατρεία του στή Θεσσαλονίκη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ δεύτερη φαίνεται πρῶτύτερη, γιατί παρουσιάζει τό ἀποτέλεσμα ὡς αἷτιο τῆς προβολῆς τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Τελικά δηλαδή νομίζουμε ὅτι, ἂν ἡ ἀφορμή γιά τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἀπό τόν Λεόντιο ἦταν οἱ "ἰάσεις" καί τά "χαρίσματα", τά βαθύτερα αἷτια πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στή γενικότερη ἱστορική κατάσταση, μέ βάση τήν ὁποία μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἱκανοποιητικά ἡ ἀκτινοβολία πού εἶχε ἡ Θεσσαλονίκη ὡς κέντρο λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

Ἐχει ὑποστηριχθεῖ ἀπό τό Γ.Θεοχαρίδη πῶς ὁ ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης δέν ταυτίζεται μέ τόν ὁμώνυμο ἅγιο τοῦ Σίρμιου. Τό γεγονός ὅτι στούς βίους τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἀναφέρεται καί τό Σίρμιο μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ, κατὰ τή γνώμη του, μέ βάση τόν πολιτικό ἀνταγωνισμό, "κατά βάθος διὰ τήν ἔδραν διοικήσεως τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὁ ὁποῖος ἀντανακλᾶται καί εἰς θρησκευτικὴν ἐριδα περί κατοχῆς τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καί περί τῆς παλαιότερας λατρείας καί παλαιότερας βασιλικῆς αὐτοῦ εἰς τὰς δύο πόλεις αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκάστη λατρείαν ἰδικοῦ της Ἁγίου Δημητρίου".²⁹ Πρέπει ὅμως νά λάβουμε ὑπόψη ὅτι α) ἡ Θεσσαλονίκη, ὅπως ἀναφέραμε πῶς πάνω, δέν ὑπῆρξε πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ πρὶν τό 441 καί β) τό Σίρμιο ἀπό τό ἔτος αὐτό βρισκόταν κατὰ διαστήματα ὑπὸ τόν ἔλεγχον τῶν Ἑρούλων καί τῶν Γεπίδων. Τέλος ὅτι τό 582 καταλήφθηκε ἀπό τοὺς Ἀβάρους καί λίγο ἀργότερα καταστράφηκε ἐντελῶς. Ἔτσι ἀπό τό 441 ὡς τό 582 μόνο γιά πολύ σύντομα διαστήματα περιῆλθε στή βυζαντινὴ ἐξουσία.³⁰ Γι' αὐτό ἄλλωστε καί δέν ἐπιχειρήθηκε ποτέ πιά νά μεταφερθεῖ ἡ πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ στήν πόλη αὐτή. Γιά τοὺς λόγους αὐτοὺς δέν διακρίνουμε οὔτε καν τίς προϋποθέ-

σεις εκείνες πού θά ἔκαναν πιθανό τόν πολιτικό ἢ καί θρησκευτικό ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στίς δύο πόλεις. Πολύ περισσότερο δέν φαίνεται νά ἀντανakλᾶται τέτοιου εἴδους σχέση τῶν δύο πόλεων στούς βίους τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Δέν ἐξηγοῦνται ἐπομένως ἱκανοποιητικά οὔτε οἱ ἀναφορές τοῦ Σιρμίου στούς βίους καί ἡ ἀνοικτοδόμηση ναοῦ πρός τιμὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου καί στήν πόλη αὐτή ἀπό τόν ὑπαρχο Λεόντιο οὔτε ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ "μονομάχου" Λυαίου ἀπό τό Σίρμιο μέ τό "νεανίσκο" Νέστορα ἀπό τή Θεσσαλονίκη, πού, σύμφωνα μέ τό Γ.Θεοχαρίδη, συμβολίζουν τόν πολιτικό ἀνταγωνισμό τῶν δύο πόλεων.³¹

Νομίζουμε πώς ἡ ἀνάλυση τῶν ἱδίων τῶν βίων κατά ὁμάδες, μέ βάση κοινά ἐσωτερικά χαρακτηριστικά τους, θά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἀξιολογήσουμε τίς πληροφορίες πού μᾶς παρέχουν. Ὅπως ἀναφέραμε, οἱ βίοι τοῦ ἁγίου Δημητρίου πού διαθέτουμε ἔχουν χωριστεῖ σέ τρεῖς ὁμάδες. Πράγματι σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ἄμεσες καί ἔμμεσες πληροφορίες σχετικά μέ τό Σίρμιο ὁ χωρισμός τῶν κειμένων αὐτῶν κατά ὁμάδες εἶναι ἀποκαλυπτικός. Μόνο στίς δύο μεταγενέστερες βρίσκει κανεῖς τέτοιου εἴδους πληροφορίες. Ἀντίθετα ἡ πρώτη ὁμάδα, πού χαρακτηρίζεται ἀπό ἀπλότητα καί συντομία καί πού φαίνεται νά ἀποτελέσει τόν πυρήνα γιά τίς δύο ἄλλες, ἐπομένως καί μεταγενέστερες, ὁμάδες δέν περιέχει οὔτε ἄμεσες οὔτε ἔμμεσες ἀναφορές σχετικά μέ τό Σίρμιο.

Ἡ παράλειψη τοῦ Σιρμίου στούς βίους τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς πρώτης ὁμάδας ἐξηγεῖται, κατά τή γνώμη μας, ἂν λάβουμε ὑπόψη τό εἶδος τῶν φιλολογικῶν κειμένων πού ἐξετάζουμε καί ἐπιπλέον τήν ἱστορία τῆς χειρσόνησου τοῦ Αἵμου ἀπό τόν 5ο αἰῶνα καί ἐξῆς: Οἱ πρόσθετες πληροφορίες περί Σιρμίου φαίνεται πώς εἶναι μεταγενέστερες καί πώς προστέθηκαν πολύ ὀργότερα μέσα στή γενική τάση τῶν βιογράφων νά παραγεμίζουν μέ λεπτομερεῖς περιγραφές καί πληροφορίες τόν ἀρχικό πυρήνα τοῦ βίου ἀπό τόν ὁποῖο ἀντλοῦν τά βασικά ἱστορικά στοιχεῖα γιά τήν καταγωγή, τή ζωὴ καί τό μαρτύριο τοῦ ἁγίου. Ἐχει μάλιστα ἐπισημανθεῖ ἀπό τόν H. Delehayε ὅτι ἰδιαίτερα γιά τόν ἅγιο Δημήτριο αὐτή ἡ τάση παίρνει τέτοια ἔκταση, ὥστε καταλήγει σέ μιᾶ "μεταμόρφωση" τοῦ ἁγίου³².

Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω νομίζουμε ὅτι καί οἱ κρίσιμες γιά τή χειρσόνησο τοῦ Αἵμου ἱστορικές συνθήκες συνέβαλαν ἐπιπλέον στό νά δημιουργηθεῖ ὅλη αὐτή ἡ σύγχυση: Ἀκολουθώντας ἐξελαδῇ ἡ βιογραφία τοῦ ἁγίου Δημητρίου τήν ἱστορική πορεία τοῦ Σιρμίου καί τῆς Θεσσαλονίκης, κατέληξε νά παραλείπει τήν ἀναφορά τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ Σιρμίου

στά μαρτυρολόγια μετά τόν 5ο αιώνα,³³ ενώ αντίθετα νά προεδώσει ιδιαίτερη ἀξία καί ευρύτερη προβολή στόν ἅγιο - προστάτη τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔτσι ἡ πολυτάραχη ἱστορία τοῦ Σιρμίου δέν ἐπέτρεψε τῇ διατήρηση τῆς ἀνάμνησης ἐπομένως καί τῇ συγγραφή βίων τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς ἴδιας πόλης μετά τόν 5ο αἰώνα. Ἀντίθετα ἡ αὐξανόμενη σπουδαιότητα τῆς Θεσσαλονίκης εὐνόησε τῇ συγγραφή βίων τοῦ πολιούχου ἁγίου της. Παράλληλα, καθώς οἱ βιογράφοι εἶχαν τήν τάση νά ἐμπλουτίζουν τοὺς βίους πού ἔγραφαν μέ νέες λεπτομέρειες, ἡ ἀνάμνηση τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ Σιρμίου τροφοδότησε μέ νέα στοιχεῖα τοὺς μεταγενέστερους βίους τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἔτσι νομίζουμε ὅτι βρίσκουν κάποια ἐξήγηση οἱ συγκεχυμένες ἱστορικές καί γεωγραφικές πληροφορίες σχετικά μέ τό Σίρμιο στοὺς μεταγενέστερους βίους του.

Ἡ προηγούμενη διερεύνηση, ἂν καί φωτίζει ἀπό νέα σκοπιά τὰ προβλήματα πού θέτουν οἱ πληροφορίες τῶν βίων σχετικά μέ τό Σίρμιο, δέν ἀπαντᾷ ὥστόσο στό πρῶτό ἀπό τὰ ἐρωτήματα πού θέσαμε: Μέσα ἀπό ποιά διαδικασία εἰδικᾶ ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐπιλέχτηκε καί ἐξελίχτηκε σέ πολιούχο ἅγιο τῆς Θεσσαλονίκης.

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ ἅγιος Δημήτριος εἶναι ἀπό τοὺς πιό διαδεδομένους ἁγίους στήν αὐτοκρατορία καί νασί ἀφιερωμένοι στή μνήμη του ὑπῆρχαν ὄχι μόνο στή Θεσσαλονίκη καί τό Σίρμιο ἀλλά, ὅπως διαπιστώθηκε ἀπό τίς ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές καί στή Ραβέννα, ὅπου ἔδρευε ὁ Ὀνώριος ἀπό τό 409.³⁴ Μέ βάση τὰ ἱστορικά αὐτά δεδομένα θά μπορούσε νά κάνει κανεῖς κάποιες ὑποθέσεις. Ἡ συγκεκριμένη πρωτοβουλία γιά τήν ἐπιλογή τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης φαίνεται ἀπό πρώτη ἀποψη εὐλογο νά προέρχεται ἀπό τή Δύση μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο τμημάτων τῆς αὐτοκρατορίας, μιά καί ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στόν ἐκκλησιαστικό χαρακτήρα πού πῆρε ὁ ἀγώνας γιά τή διεκδίκηση τῶν ἑδαφῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ.³⁵ Ἡ ὑπόθεση ὅμως αὕτη δέν εὐσταθεῖ, γιατί, ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, αὐτός πού "ἀνήγειρε τό εὐκτήριον οἶκον" εἶναι ὁ ὑπαρχος Λεόντιος, δηλαδή ὁ ἀνώτατος κρατικός λειτουργός τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ ὁ ὁποῖος ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπό τό βυζαντινό αὐτοκράτορα. Πρέπει ἀκόμα νά σημειώσουμε ὅτι, καθώς ἡ πληροφορία αὕτη ἀναφέρεται σέ ὄλους ἀνεξαιρέτως τοὺς βίους, οἱ βιογράφοι ἀποδίδουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα σ' αὐτή τήν πρωτοβουλία τοῦ Λεόντιου. Ἀκριβῶς τό γεγονός αὐτό, νομίζουμε, δείχνει καθαρά πῶς ἡ πρωτοβουλία γιά τήν προβολή τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου στή Θεσσαλονίκη προέρχεται καταρχήν ἀπό πολιτικές δυνάμεις τῆς Ἀνατολῆς.

Θά μπορούσαμε λοιπόν νά ἐρμηνεύσουμε αὐτή τήν ἐπιλογή μόνο ἂν τήν ἐντάξουμε στίς σύγχρονές της ἱστορικές συνθήκες. Ἡ συγκεκριμένη πολιτική ἐξουσία τῆς Ἀνατολῆς βρισκόταν, ὅπως εἶναι γνωστό, τό ἀργότερο ὥς τό 412 μπροστά σέ μιᾶ νέα πολιτική καί ἐκκλησιαστική κατάσταση πού διαμορφώθηκε ἀπό τόν πάπα ἀθόρυβα καί ἔτεινε νά παγιωθεί σέ σύντομο χρονικό διάστημα, στή θεομοθέτηση δηλαδή τοῦ βικαριάτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἔτσι ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐνεργοῦσε στό ἐξῆς ὡς ἐκπρόσωπος, βικάριος, τοῦ πάπα. Τό γεγονός αὐτό εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά μήν εἶναι δυνατή καμιά ἄμεση ἐπέμβαση τῆς Ἀνατολῆς στά θρησκευτικά θέματα.

Φαίνεται ἐπομένως πιθανᾶ ὅτι μέ τήν πρωτοβουλία αὐτή, τῆς ἀνέγερσης δηλαδή τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὁ ὑπαρχος ἔδειχνε ὅτι ρύθμιζε τή θρησκευτική ζωή τῆς Θεσσαλονίκης μέ τέτοιο τρόπο πού ἡ πόλη ὄχι μόνο νά μήν ὑστερεῖ ὡς πρός τήν ὑπαρξη τῆς λατρείας τοῦ συγκεκριμένου ἁγίου ἀπό τίς ἄλλες δυτικές πόλεις, Σίρμιο καί Ραβέννα, ἀλλά καί, νά προβάλλεται ἐπιπλέον ὡς ὁ τόπος ὅπου ἔζησε, μαρτύρησε καί τάφηκε ὁ ἅγιος, "οἰκεῖος μάρτυς καί πολίτης".

Βέβαια τό γεγονός ὅτι ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐξελίχτηκε σέ πολιοῦχο ἅγιο τῆς Θεσσαλονίκης ἴσως δέν ἦταν σαφῶς προδιαγραφμένο. Τά γεγονότα ὅμως πού ἀκολούθησαν (λιμός, ἐπιδρομές καί πολιορκίες τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τούς Ἀβαροσλάβους κτλ.), συνετέλεσαν ὥστε ὁ ἅγιος Δημήτριος καί ὁ ναός του νά γίνουν πράγματι "κοινόν ἱλαστήριον καί προσφύγιον". Τά ἴδια ἱστορικά γεγονότα ἐπαιξαν καθοριστικό ρόλο καί στήν ἐξέλιξη τῶν ἀγιογραφικῶν χαρακτηριστικῶν πού τοῦ ἀποδίδονται στά κείμενα καί στίς παραστάσεις, μέ ἀποτέλεσμα νά μεταμορφωθεῖ "ἀπό εὐσεβῆς χριστιανός ἀκαθόριστης κοινωνικῆς τάξης σέ πολεμιστή καί ὑπατο"³⁶.

Συμπερασματικά νομίζουμε ὅτι ἡ πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης ἐνήργησε μέ ποικίλους τρόπους προσπάθοντας νά προσαρτήσῃ καί ἐκκλησιαστικά τά ἐδάφη τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Πῆρε συγκεκριμένα νομικά μέτρα (ἐκδοση νόμου 421), ἐπενέβη ἀργότερα στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τοῦ βικαριάτου καί τέλος προσπάθησε νά ἐπιβάλῃ τό κύρος της καί σέ θέματα πού ἀγγίζουν ἰδεολογικά - θρησκευτικά ζητήματα.

Ἡ αἰφνίδια λοιπόν προβολή τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀνάμεσα σέ τόσους

άλλους αγίους που μαρτύρησαν και θάφτηκαν στη Θεσσαλονίκη, πιο γνω-
 στούς τον 4ο αιώνα³⁷, νομίζουμε πως βρίσκει μια εύλογη έρμηνεία μό-
 νο μέσα στο πλαίσιο των γεγονότων που αναλύσαμε. Η εξέλιξη του
 συγκεκριμένου αγιολογικού τύπου, ή ρητή και άσυνήθιστα συχνή σύνδε-
 ση του αγίου, και στους βίους και στις δύο συλλογές των θαυμάτων του,
 με την πολιτική εξουσία του Ίλλυρικού, δηλαδή τους υπάρχους του 5ου
 και 6ου αιώνα καθώς επίσης και ή ακτινοβολία της λατρείας του ως πο-
 λιούχου, που σύμφωνα με μια μεταγενέστερη μαρτυρία ξεπερνάει κι αυτή
 του Χριστού³⁸, φανερώνει την αναγκαιότητα και την αποτελεσματικότητα
 της πολιτικής αυτής πρωτοβουλίας.

6. Χωρισμός της επαρχίας Μακεδονίας: Μακεδονία πρώτη και δευτέρα

Μετά τήν κατάργηση της επαρχίας Μακεδονίας *salutaris*, στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 5ου αιώνα, η Μακεδονία αποτέλεσε και πάλι μιὰ ἐνιαία ἐπαρχία. Ἡ διοικητική αὐτή κατάσταση φαίνεται πὺς ἔσχυσε ὅλο τὸ πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰώνα. Στὰ μέσα ὅμως τοῦ ἴδιου αἰώνα ἐμφανίζεται σέ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς λεγόμενης ληστροικῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου (449) ἡ ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη. Σύμφωνα μέ τόν ἴδιο κατάλογο στήν ἐπαρχία αὐτή ἀνήκουν οἱ πόλεις Λόβηρος, Σέρραι, Κασσάνδρεια καί Βέροια.³⁹ Ἡ δεύτερη μνεία τῆς ἴδιας ἐπαρχίας βρίσκεται στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς ἐπόμενης συνόδου, τῆς Χαλκηδόνος (451), καί ἀνήκουν σ' αὐτή ἐκτός ἀπὸ τίς παραπάνω πόλεις, ἡ Παρθικόπολις, ἡ Θάσος, ἡ Ἡράκλεια Λύγκου καί οἱ Φίλιπποι.⁴⁰ Μία ἀκόμα ἐπαρχία, ἡ Μακεδονία δευτέρα, ἀναφέρεται στήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τοῦ Γελάσιου Κυζικηνοῦ ἀνάμεσα στίς ὑπογραφές τῶν ἐπισκόπων πού πήραν μέρος στήν πρώτη οἰκουμένη συνόδο τῆς Νικαίας (325), "ὁ Ἀλέξανδρος Θεσσαλονίκης διὰ τῶν ὑπ' αὐτόν τελούντων, ταῖς κατὰ Μακεδονίαν πρώτην καί δευτέραν, σὺν τῇ Ἑλλάδι ...".⁴¹ Εἶναι φανερό πὺς τὸ 325 ὑπῆρχε μιὰ ἐνιαία ἐπαρχία Μακεδονίας, αὐτή πού περιγράψαμε πρὶν πάντων, καί πὺς στὸ χωρίο αὐτὸ γίνεται ἕνας σαφὴς ἀναχρονισμός, ἀκριβῶς γιατί τήν περίοδο πού ὁ Γελάσιος ἔγραψε τήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία (475),⁴² ὑπῆρχαν δύο ἐπαρχίες, ἡ Μακεδονία πρώτη καί ἡ Μακεδονία δευτέρα.

Οἱ παραπάνω πληροφορίες τῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν εἶναι χρήσιμες γιὰ τὴ μελέτη τῆς διοικητικῆς θέσης τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, γιατί, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ διοικητική καί ἐκκλησιαστική ἐνότητα ταυτίζονται γεωγραφικά. Ἔτσι, ἀν οἱ παραπάνω πληροφορίες τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων εἶναι ἀξιόπιστες καί ἐπιπλέον ἀν πράγματι ἡ πληροφορία τοῦ Γελάσιου Κυζικηνοῦ εἶναι ἀπλὸς ἀναχρονισμός, συμπεραίνουμε ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ σχηματισμὸ τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν, δηλαδὴ τῆς Μακεδονίας πρώτης καί δευτέρας, θά προηγήθηκε ὁ σχηματισμός ἀντίστοιχων διοικητικῶν μονάδων μέ τὸ ἴδιο ὄνομα.

Σχεδόν όλες οι παραπάνω πληροφορίες επιβεβαιώνονται και από ένα διοικητικό κείμενο, το Συνέκδημο του Ίεροκλέους, του οποίου η αξιοπιστία δεν έχει ως τώρα αμφισβητηθεί. Ο Συνέκδημος είναι ένας "όδηγός" των δημοσίων λειτουργιών που γράφτηκε το 527 περίπου και που έχει αντιγράψει ή τουλάχιστον έχει αντλήσει πολλές πληροφορίες από ένα παλαιότερο κείμενο του 460.⁴³ Στο διοικητικό λοιπόν αυτό κείμενο αναφέρεται όχι μόνο η Μακεδονία πρώτη αλλά και η Μακεδονία δεύτερα καθώς επίσης και οι πόλεις που ανήκουν σε κάθε έπαρχία χωριστά. Η Θεσσαλονίκη είναι πρωτεύουσα της έπαρχίας Μακεδονίας πρώτης και οι Στόβοι της Μακεδονίας δευτέρας. Τα Βάργαλα ανήκουν στην τελευταία αυτή έπαρχία.⁴⁴ Με βάση τις πληροφορίες αυτές του Συνέκδημου συμπεραίνουμε πως ο γεωγραφικός χώρος τόν οποίο καταλάμβανε η πρώην ένια έπαρχία Μακεδονίας χωρίστηκε σε δύο έπαρχίες, τη Μακεδονία πρώτη και τη Μακεδονία δεύτερα.

Όσον αφορά το χρόνο της διοικητικής αυτής μεταρρύθμισης οι παραπάνω πηγές, κυρίως οι επισκοπικοί κατάλογοι, αν πράγματι είναι αξιόπιστες, υποδεικνύουν τα έτη 449/51 ως *terminus ante quem*. Παρόλα όμως αυτά οι πληροφορίες αυτές αγνοήθηκαν ή αμφισβητήθηκαν από νεώτερους ιστορικούς.⁴⁵ Αντίθετα το χωρίο του Μάλχου "και την πρώτην της Μακεδονίας πόλιν τούς Στόβους..." και του Μακελλίνου κόμη "utramque Macedoniam" και άλλοι "duae tunc Macedoniae" θεωρήθηκαν έμμεσες αλλά βέβαιες χρονολογικές ενδείξεις. Συγκεκριμένα η F. Παζαζογλου θεωρεί το έτος 479, όποτε διαδραματίζονται τα γεγονότα που περιγράφονται στο κείμενο του Μάλχου, ως *terminus post quem* και τα έτη 482 και 518 ως *terminus ante quem* για το σχηματισμό της Μακεδονίας πρώτης και δευτέρας.⁴⁶ Πράγματι είναι βέβαιο, με βάση τις παραπάνω μαρτυρίες, πως η ένια έπαρχία Μακεδονίας χωρίστηκε πριν από το 482. Έκείνο όμως που δεν φαίνεται, κατά τη γνώμη μας, να αποτελεί άσφαλές *terminus post quem* είναι το χωρίο του Μάλχου. Νομίζουμε δηλαδή πως, ενώ δεν αναφέρει την έπαρχία Μακεδονία δεύτερα, την έννοει ωστόσο έμμεσα. Γιατί οι Στόβοι, εκτός από το διάστημα που ήταν πρωτεύουσα της έπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας, δεν υπήρξαν ποτέ άλλοτε σ' όλη τη διάρκεια του 5ου αιώνα "πρώτη πόλις της Μακεδονίας". Η Θεσσαλονίκη ήταν το μόνο διοικητικό και έκκλησιαστικό κέντρο της ενιαίας έπαρχίας Μακεδονίας πριν και μετά το σχηματισμό της Μακεδονίας δευτέρας. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτά τα δεδομένα φαίνεται πολύ πιθανό να παραλείφτηκε το επίθετο δεύτερα (Μακεδονία) στο χωρίο αυτό του Μάλχου. Μόνο έτσι η πληροφορία του είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί στη μελέτη της διοικητικής οργάνωσης της Μακεδονίας και γά

θεωρηθεί αξιόπιστη. Ἀλλά ἂν εὐσταθεῖ ἡ παραπάνω ὑπόθεση, ἀναγκαστικά τότε κι αὐτὴ ἡ μαρτυρία ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα *terminus ante quem* γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας πρώτης καὶ δευτέρας.

Μὲ τὴν προϋπόθεση αὐτὴ νομίζουμε ἐπίσης ὅτι τὸ χωρίο τοῦ Μάλχου μπορεῖ νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Γελάσιου Κυζικηνοῦ, πού ἀναφέραμε πιὸ πάνω. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Γελάσιου γράφτηκε μετὰ τὸ 475, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατό νὰ καθοριστεῖ πότε ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὸ 479 χωρίστηκε ἡ ἐνιαίια ἐπαρχία Μακεδονίας. Οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν συνόδων, ληστρικῆς καὶ Χαλκηδόνος, πού ἀναφέραμε πιὸ πάνω, δίνουν ἕνα *terminus ante quem*. Εἰδικὰ ὅμως ἡ μνεία τῆς Μακεδονίας πρώτης στὸν κατάλογο τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος δὲν ἔχει γίνεи ἀποδεκτὴ. Συγκεκριμένα, σύμφωνα μὲ τὴ F. Παζαζογλου, ἡ μνεία αὐτὴ ἀποδίδεται σὲ "ἀπλή παράδοση" καὶ δὲν θεωρεῖται αξιόπιστη.⁴⁷ Παρόλο πού διαπιστώνουμε τὴν ἑλλειψὴ ἀντιστοιχίας στὶς πληροφορίες τῶν καταλόγων τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος (451) καὶ τοῦ Συνέκδημου σχετικά μὲ τίς πόλεις Στόβοι καὶ Βάργαλα,⁴⁸ νομίζουμε ὥστόσο ὅτι αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ θεωρήσουμε τὸν ἐπισκοπικὸ αὐτὸν κατάλογο ἀναξιόπιστη πηγή, ἀφοῦ ἡ πληροφορία του ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴ μνεία τῆς ἴδιας ἐπαρχίας, δηλαδὴ τῆς Μακεδονίας πρώτης, στὸν κατάλογο τῆς ληστρικῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου (449).

Τὸ σημαντικότερο ἴσως πρόβλημα πού προβάλλεται σχετικά μὲ τίς πηγές αὐτές εἶναι ἡ ἀναφορά μόνο τῆς Μακεδονίας πρώτης καὶ ἡ παράλειψη τῆς Μακεδονίας δευτέρας, ἐνῶ εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ δύο αὐτές ἐπαρχίες συνυπάρχουν. Γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς παράλειψης αὐτῆς μπορούμε νὰ κάνουμε δύο ὑποθέσεις: Ἡ ἡ Μακεδονία δευτέρα δὲν ὑπάρχει, γι' αὐτὸ καὶ παραλείπεται, τότε ὅμως δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ Μακεδονία πρώτη, ὁπότε ἡ μνεία της στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους εἶναι ἀναχρονιστικὴ, ἢ ἔχει ἤδη σχηματιστεῖ ἀλλὰ μόνο σὰν διοικητικὴ καὶ ὄχι σὰν ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα τουλάχιστον ὡς τὸ 451. Ἀπὸ τίς δύο αὐτές ὑποθέσεις ἡ δευτέρη φαίνεται νὰ ἐξηγεῖ πιὸ ἱκανοποιητικὰ τὴν παράλειψη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας στὶς ἐκκλησιαστικὲς πηγές. Πράγματι ἡ ἐπαρχία αὐτὴ ἀναφέρεται ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα: Τὸ 535 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκδίδει τὴ Νεαρά XI μὲ τὴν ὁποία ἐπικυρώνει τὴν ἀνακήρυξη τῆς Ἰουστινιανῆς πρώτης, γενέτειράς του, σὲ ἀρχιεπισκοπή. Στὸ ἴδιο κείμενο καθορίζονται καὶ οἱ ἐπαρχίες πού ἀνήκουν στὴ δικαιοδοσία της. Ἀνάμεσα σ' αὐτές συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐπαρχία Μακεδονία δευτέρα. Πρὶν ὅμως ἀπὸ τὸ 535 ἡ ἐπαρχία αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, σὲ κανένα ἐκκλησιαστικὸ κείμενο (κα-

τάλογοι ἐπισκοπικοί τῶν συνόδων, ἐπιστολές παπῶν κλπ.), γεγονός πού κατά πάσα πιθανότητα σημαίνει πώς δέν ἀποτελοῦσε παρά μόνο ξεχωριστή διοικητική ἐνότητα, τουλάχιστον στά πρῶτα χρόνια μετά τό σχηματισμό της. Ἴσως ἡ διοικητική αὐτή κατάσταση διατηρήθηκε ὡς τήν ἀνακήρυξη τῆς Ἰουστινιανῆς πρώτης σέ ἀρχιεπισκοπή καί ὥς ἐξαιτίας τῆς νέας αὐτῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητας ἡ Μακεδονία δευτέρα ἀποσπάστηκε ἀπό τή Μακεδονία πρώτη καί ἐκκλησιαστικά.

Ἔτσι σύμφωνα μέ τά παραπάνω νομίζουμε πώς ἡ μνεία τῆς Μακεδονίας πρώτης στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους τῶν συνόδων Ἐφέσου (449) καί Χαλκηδόνος (451) εἶναι ἔγκυρη καί ἀξιόπιστη. Τό γεγονός ὅτι ἀναφέρεται "Μακεδονία πρώτη" ἀντί "Μακεδονία" ἐξηγεῖται, κατά τή γνώμη μας, ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι δέν ὑπῆρχε πιά ἐνιαία ἐπαρχία Μακεδονίας ὡς πρὸς τή διοικητική ὀργάνωση, ἀλλά μιά ἐπαρχία, ἡ Μακεδονία πρώτη, μέ τήν ὁποία ἡ Μακεδονία δευτέρα ἀποτελοῦσε μιά ἐνιαία ἐκκλησιαστική περιφέρεια. Καί γι' αὐτό, ὅποτε σημειωνόταν ἡ ἐπαρχία στήν ὁποία βρισκόταν ἡ συγκεκριμένη ἐπισκοπική ἔδρα, γράφονταν Μακεδονία πρώτη, ἀκόμα κι ἂν βρισκόταν στήν ἐπαρχία Μακεδονία δευτέρα⁴⁹. Εἰδικά ὅμως σ' ὅ, τι ἀφοροῦσε τή διοικητική διαίρεση ἀναφερόταν ρητά ἡ Μακεδονία πρώτη ἢ ἡ Μακεδονία δευτέρα.

Μετά τήν παραπάνω διερεύνηση τῶν σχετικῶν πηγῶν θεωροῦμε τά χρόνια 449 καί 451 ὡς *terminus ante quem* γιά τό σχηματισμό τῶν δύο νέων ἐπαρχιῶν. Σύμφωνα μέ τό Συνέκδημο τήν ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη διοικοῦσε ἓνας "κονσουλάριος", ἐνῶ τή Μακεδονία δευτέρα ἓνας "ἡγεμών"⁵⁰. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ πώς ἡ ἴδια ἱεραρχική διαβάθμιση παρατηρεῖται καί στήν προηγούμενη κατάτμηση τῆς ἐνιαίας ἐπαρχίας Μακεδονίας τοῦ 4ου αἰῶνα: Ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας ἔχει ἐπικεφαλῆς ἓνα *consularis*, ἐνῶ ἡ Μακεδονία *salutaris* ἓνα *praeses*.⁵¹ Ἡ F. Papazoglou ὑποστηρίζει ὅτι ἐξαιτίας στρατιωτικῶν λόγων, τῶν ἐπιδρομῶν δηλαδή τῶν Γότθων, σχηματίστηκαν οἱ ἐπαρχίες Μακεδονία πρώτη καί δευτέρα.⁵² Πράγματι οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές τῶν διαφόρων φύλων στό βόρειο τμήμα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πού εἶχαν ἐπίκεντρο κυρίως τό Σίρμιο, τή σπουδαιότερη πόλη τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό διοικητική καί στρατιωτική ἀποψη τόν 4ο καί τό πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰῶνα, μποροῦν νά ἐξηγήσουν τή νέα αὐτή διοικητική μεταρρύθμιση στό χῶρο πού μελετᾶμε.

Ἀκριβῶς ὁ χωρισμός τῆς Μακεδονίας, ἔτσι ὅπως τόν ἀναλύσαμε, συν-

δίδεται αναπόφευκτα μέ ένα παλαιότερο διοικητικό μέτρο πού μελετήσαμε σέ προηγούμενο κεφάλαιο καί πού εφαρμόστηκε από τό Θεοδόσιο Β' γιά στρατιωτικούς επίσης λόγους, δηλαδή τή μεταφορά τής πρωτεύουσας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό τό Σίρμιο στή Θεσσαλονίκη(441). Νομίζουμε λοιπόν ὅτι ἡ κατάτμηση τής ἐπαρχίας Μακεδονίας σέ δύο ἐπαρχίες ἐξυπηρέτουσε τίς συγκεκριμένες στρατιωτικές καί διοικητικές ἀνάγκες τής ἐποχῆς πού παρουσιάστηκαν ἐξαιτίας τῶν ἐπιδρομῶν ἀπό βορρᾶ. Καθώς ἡ περιοχή τοῦ Σιρμίου καί γενικά τό βόρειο τμήμα τής χερσονήσου εἶχε σχεδόν κατακτηθεῖ ἀπό τά γερμανικά φύλα, καί ἐπομένως βρισκόταν ἐξω ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν βυζαντινῶν, προβάλλεται ἔτσι περισσότερο ἐντονη ἡ ἀνάγκη διοικητικοῦ καί στρατιωτικοῦ ἐλέγχου τής νοτιότερης περιοχῆς καί εἰδικά τής ὁδοῦ κατά μήκος τοῦ Ἀξιοῦ πού ὁδηγοῦσε στή Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία αὐτό ἀκριβῶς τό διάστημα γίνεται πρωτεύουσα τής ὑπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἄν πράγματι μέσα σ'αὐτές τίς ἱστορικές συνθῆκες καί ἐξαιτίας τους σχηματίστηκαν οἱ ἐπαρχίες Μακεδονία πρώτη καί δευτέρα, τότε ὡς πιθανός χρόνος πρέπει νά ὀρίσται τό διάστημα μετὰ τή μεταφορά τής πρωτεύουσας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό τό Σίρμιο στή Θεσσαλονίκη(441) καί πρίν ἀπό τίς συνόδους τής Ἐφέσου καί τής Χαλκηδόνος(449/451).

Ὅπως ἀναφέραμε πιό πάνω, ἡ F. Parazoglou ὑποστηρίζει πώς ἡ ἐνιαία ἐπαρχία Μακεδονίας χωρίστηκε στίς ἐπαρχίες Μακεδονία πρώτη καί δευτέρα ἐξαιτίας τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰῶνα. Πράγματι οἱ ἐπιδρομές αὐτές εἶχαν καταστρεπτικές συνέπειες κυρίως γιά τίς πόλεις, ὅπως οἱ Στόβοι, ἡ Ἡράκλεια Λύγκου καί λιγότερο ο Φίλιπποι καί ἡ Θεσσαλονίκη.⁵³ Παρόλα ὅμως αὐτά διήρκεσαν μικρό χρονικό διάστημα καί ὅν φαίνεται νά ἀντιμετωπίστηκαν παρὰ μόνο μέ τίς στρατιωτικές δυνάμεις πού ὑπῆρχαν στίς περιοχές ἀπ'ὅπου πέρασαν οἱ ἐπιδρομεῖς. Ἀντίθετα οἱ ἐπιδρομές τῶν Οὐνων, λίγο πρίν ἀπό τά μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα, διήρκεσαν μεγαλύτερο διάστημα. Ἐπιπλέον ἡ βυζαντινὴ ἐξουσί εἶχε τό χρόνο, πρίν ἢ καί στό διάστημα πού διαρκοῦσαν οἱ ἐπιδρομές σὺ τές, νά πάρει καί ἄλλου εἶδους μέτρα, π.χ. διοικητικά. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἐπίσης ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιες ἐπιδρομές ἐγίναν αἰτία γιά τήν ἐφαρμογὴ μιᾶς ἄλλης διοικητικῆς μεταρρυθμίσεως, τής μεταφορᾶς δηλαδή τής πρωτεύουσας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό τό Σίρμιο στή Θεσσαλονίκη. Ἐτσι ἂν πράγματι ὁ σχηματισμός τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας πρ τῆς καί δευτέρας ἐγίνε ἐξαιτίας στρατιωτικῶν λόγων, ὅπως σωστά ὑπο-

στηρίζει ή F. Παπαζογλου, τότε, γιά τούς λόγους πού αναφέραμε πιο πάνω καί μέ βάση τίς σχετικές πληροφορίες τών πηγών, νομίζουμε πώς οί έπιδρομές τών Ούνων μάλλον καί όχι τών Γότθων ήταν ή βασική αίτία. Πιθανό διάστημα έφαρμογής τής διοικητικής αύτής μεταρρύθμισης πρέπει μάλλον νά θεωρήσουμε τά χρόνια από τό 441 ως τό 449.

Τά πιθανά αίτια πού έκαναν αναγκαίο τό χωρισμό τοῦ γεωγραφικοῦ αὐτοῦ χώρου σέ μικρότερες διοικητικές ένότητες τά αναλύσαμε μέ τήν εὐκαιρία μιᾶς παρόμοιας διοικητικῆς μεταρρύθμισης, τοῦ σχηματισμοῦ τῆς έπαρχίας Μακεδονίας salutaris. Καί στίς δύο αὐτές περιπτώσεις βασικός λόγος φαίνεται πώς ήταν ή ανάγκη νά ἐλέγχονται άποτελεσματικότερα οί όδικές άρτηρίες από βορρά πρὸς νότο καί πιο συγκεκριμένα οί όδοί πού οδηγούσαν από βόρεια μέσω τῆς κοιλάδας τοῦ ποταμοῦ Bregalnica στούς Στόβους καί κατά μήκος τοῦ ποταμοῦ Ἀξιού στή Θεσσαλονίκη.

Τή γεωγραφική έκταση πού καταλάμβαναν οί έπαρχίες Μακεδονία πρώτη καί δευτέρα μπορούμε νά προσδιορίσουμε μέ βάση τόν κατάλογο τών πόλεων πού αναφέρονται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους. Ἐτσι ή Μακεδονία πρώτη φαίνεται νά καταλαμβάνει τόν ἴδιο γεωγραφικό χώρο πού όριοθετήσαμε στήν άρχή τῆς εργασίας μας, περιορισμένο κυρίως από βορειοδυτικά. Ἀκριβῶς σ'αὐτό τό βορειοδυτικό τμήμα τῆς πρώην ένιαίας έπαρχίας Μακεδονίας ανήκουν οί πόλεις Βάργαλα, Ἄργος, Αἷστραιον, Στόβοι καί Πελαγονία. Ἀντίθετα οί πόλεις Κελαινίδιον, Ἀρμονία, Ζάπαρα ανήκουν ή στά βορειοανατολικά τῆς ἴδιας έπαρχίας ή στά νότια τῆς διοίκησης Δακίας (βλ. χάρτη 2). Ἡ Μακεδονία δευτέρα λοιπόν καταλαμβάνει όλόκληρο τό βόρειο τμήμα τῆς έπαρχίας Μακεδονίας ή μόνο τό βορειοδυτικό μαζί μέ ένα τμήμα τῆς διοίκησης Δακίας. Ἐτσι ό ἴδιος περίπου γεωγραφικός χώρος πού πρίν όνομαζόταν Μακεδονία, τώρα άποτελεῖ διοικητικά καί άργότερα καί έκκλησιαστικά δύο ξεχωριστές ένότητες, τίς έπαρχίες Μακεδονία πρώτη καί δευτέρα.

Συμπερασματικά λοιπόν θά μπορούσαμε νά υποστηρίξουμε ότι στήν περίοδο μετά τό θάνατο τοῦ Θεοδόσιου Α' δημιουργοῦνται νέες πολιτικές καί διοικητικές συνθήκες. Ὁ όριστικός χωρισμός τῆς αυτοκρατορίας σέ άνατολική καί δυτική (395) καί ό άνταγωνισμός ανάμεσα στόν Ὀνώριο καί τόν Ἀρκάδιο πού όξύνεται στό διάστημα αὐτό, προκαλοῦν πολύ σύντομα τό χωρισμό καί τοῦ Ἰλλυρικοῦ σέ άνατολικό καί δυτικό. Παρόλα αὐτά ή νέα αὐτή διοικητική πραγματικότητα στό Ἰλλυρικό δέν άπέτρεψε τίς ά-

ντιδικίες ανάμεσα στο Στιλίωννα και τόν Εὐτρόπιο τουλάχιστον ὡς τὸ θάνατο τοῦ πρώτου(408), οὔτε ἐμπόδισε τὴν προβολὴ ἐντονων καὶ μακροχρόνιων προστριβῶν ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση ἐξαιτίας τῶν ἐδαφικῶν διεκδικήσεων στὴν καίρια αὐτὴ περιοχὴ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀντίθετα οἱ πολιτικές διεκδικήσεις ἀπὸ μέρους τῆς Δύσης γιὰ τὰ ἐδάφη τοῦ Ἰλλυρικοῦ πῆραν στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν μιὰ νέα μορφή μὲ τὴν προσπάθεια νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ ξεχωριστὴ ἐνότητα, τὸ βικαριάτο τοῦ Ἰλλυρικοῦ, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ βικάριο, ἐκπρόσωπο τοῦ πάπα(412). Ὁ βαθύτερος ἀνταγωνισμὸς ὄχι ἀπλὰ δύο ἀντιπαρτιθέμενων ἐξουσιῶν, Ἀνατολῆς-Δύσης, ἀλλὰ δύο διαφορετικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν ἐκδηλώνεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὸ ἐξῆς ὄχι μὲ πολιτικούς ὁρους, ἀφοῦ εἶναι σαφές ὅτι στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ὑπερισχύει ἡ Ἀνατολή, ἀλλὰ μὲ ἐκκλησιαστικούς, στὸ ἐπίπεδο δηλαδὴ ποὺ ἡ Ρώμη διεκδικεῖ τὰ πρωτεῖα. Κι αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ ὄχι μόνον γιὰ τὴν πολιτικὴ δυνάμειά τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ποὺ προϋποθέτει ἐξάλλου μιὰ γενικότερη παρακμὴ, ἀλλὰ γιὰ τὴν καθοριστικὴ σημασίαν ποὺ ἀποκτᾷ ὁ παράγοντας Ἐκκλησία καθὼς καὶ γιὰ τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται καὶ γιὰ τὴν ἔνταση μὲ τὴν ὁποία ἐπιβάλλεται. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Ἀνατολή, μέσω τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ποὺ διαθέτει, ἐπεμβαίνει ποικιλότροπα σὲ ἐκκλησιαστικὰ θέματα.

Οἱ ἐπιδρομὲς ἐξάλλου τῶν Ὀστρογόθων καὶ ἄλλων φύλων καὶ ἡ κατάληψη τῶν σπουδαιότερων πόλεων, κυρίως τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, δημιούργησαν μιὰ κρίσιμη στρατιωτικὴ κατάσταση ποὺ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὸ Σίρμιο πρὸ Θεσσαλονίκης καὶ πιθανόν καὶ τὸ χωρισμὸ τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας σὲ δύο ἐπαρχίες, τὴ Μακεδονία πρώτη καὶ δευτέρα. Ἡ τελευταία αὐτὴ διοικητικὴ μεταβολὴ δὲν σχετίζεται μὲ τὸ χωρισμὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ, γιατί α) τὰ αἷτια ποὺ τίς προκάλεσαν εἶναι διαφορετικὰ καὶ β) στὴν περίπτωσή τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρόκειται γιὰ ἓνα προσωρινὸ μέτρο ποὺ κατὰ πάσαν πιθανότητα ἀπέβλεπε στὴν ἀποτελεσματικότερη ἀμυνα τῆς κεντρικῆς αὐτῆς περιοχῆς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἰῶνου, ἐνῶ ὁ χωρισμὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀντανάκλᾳ κυρίως τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς διαμάχης ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση σ' αὐτὸ τὸ γεωγραφικὸ χωρὸ.

Ἡ μελέτη τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς ἐδείξε ἐπιπλέον ὅτι ἡ ἀσκηση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἐξουσίας ἐκδηλώνεται καὶ ὑλοποιεῖται ὄχι μόνον μέσα ἀπὸ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, διοικητικὲς μεταρ-

ρυθμίσεις ή οργανωτικά σχήματα εκκλησιαστικής εξάρτησης αλλά συγχρόνως και με την προσπάθεια για την εφαρμογή μιας όρισμένης νομοθεσίας καθώς και με τη διάδοση όρισμένων ιδεολογικών αντιλήψεων.

Όλους αυτούς τους παράγοντες προσπαθήσαμε να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε στο κεφάλαιο αυτό. Η εξέλιξη της διοικητικής κατάστασης τον 6ο αιώνα, που θα μελετήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, νομίζουμε ότι ολοκληρώνει μια πλευρά από την εικόνα της περιοχής αυτής και φωτίζει έτσι προβλήματα που άφορουν τό πιο καίριο από στρατιωτική και πολιτική άποψη τμήμα της, την επαρχία Μακεδονίας.

3. Νέες συνθήκες στη χερσόνησο του Αΐμου (6ος αιώνας). Οι επιπτώσεις του, στη διοικητική οργάνωση

α. Ένιαία έπαρχία Μακεδονίας. Άβαροσλαβικές επιδρομές

Η τελευταία ρητή μνεία της έπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας βρίσκεται στη Νεαρά ΧΙ του Ίουστινιανού του έτους 535. Στο κείμενο αυτό ορίζεται κατά έπαρχίες ο γεωγραφικός χώρος που περιέχεται στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη της Πρώτης Ίουστινιανής. Ανάμεσα στις έπαρχίες αυτές συγκαταλέγεται και η Μακεδονία δευτέρα. Σε μία μεταγενέστερη Νεαρά (CXXXI, 13 Μαρτίου 545), που εκδόθηκε για να ανανεώσει τα προνόμια του ίδιου μητροπολίτη, η έπαρχία αυτή δεν αναφέρεται. Με βάση αυτά τα δεδομένα των πηγών ο J. Zeiller υποστήριξε πως στο διάστημα των δέκα αυτών χρόνων (535-545) πρέπει να χρονολογήσουμε την κατάργηση της έπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας¹.

Ο λόγος για τον οποίο καταργήθηκε η έπαρχία Μακεδονία δευτέρα δεν είναι γνωστός. Νομίζουμε πως η κατάργησή της, όπως εξάλλου και ο σχηματισμός της, συνδέεται με τη στρατιωτική κατάσταση στην περιοχή αυτή. Πράγματι τα χρόνια αυτά (535-545) παρατηρείται κάποια ύφεση στην περιοχή της έπαρχίας Μακεδονίας, γιατί οι έπιδρομείς, Γότθοι, Γεπίδες κ.ά., προσπάθησαν να καταλάβουν πόλεις η έπιδόθηκαν σε λεηλασίες στο βόρειο τμήμα του Ίλλυρικού, κυρίως στην περιοχή του Σιρμίου², και σπανιότερα στη Θράκη. Η πρωτοβουλία μάλιστα του Ίουστινιανού να μεταφέρει την πρωτεύουσα του Ίλλυρικού βορειότερα, από τη Θεσσαλονίκη στην Πρώτη Ίουστινιανή (535), προϋποθέτει άκριβως ένα παρόμοιο κλίμα ύφεσης. Έτσι, αφού οι στρατιωτικοί λόγοι που έγιναν αίτια για το χωρισμό της έπαρχίας Μακεδονίας στις έπαρχίες Μακεδονία πρώτη και δευτέρα στα μέσα του 5ου αιώνα δεν υπήρχαν πιά, η Μακεδονία αποτέλεσε για μία ακόμα φορά μία ένιαία έπαρχία. Αυτή είναι η όριστική διοικητική μορφή που θα διατηρηθεί για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ως τη ριζική διοικητική αναδιόρθωση της αυτοκρατορίας και το σχηματισμό και στη χερσόνησο του Αΐμου των νέων διοικητικών και στρατιωτικών περιφερειών, δηλαδή των θεμάτων.

Τά ανατολικά, δυτικά και νότια σύνορα της έπαρχίας Μακεδο-

νίας πρέπει νά παρέμειναν τά ἴδια μέ ἐκεῖνα τοῦ 4ου αἰώνα. Μόνο στά βόρεια δέν εἶναι γνωστό πῶς κατανεμήθηκε ὁ γεωγραφικός χώρος τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας μετά τήν κατάργησή της. Ἡ F. Parazoglou ὑποστηρίζει πῶς τό τμήμα ὅπου βρισκόνταν οἱ πόλεις Ἀρμονία, Κελαινίδιον καί Ζάπαρα προσαρτήθηκε στή διοίκηση Δακίας, ἐνῶ ἡ νοτιότερη περιοχή ἐντάχθηκε στήν ἐπαρχία Μακεδονίας. Ἔτσι ἐξηγεῖται, κατά τή γνώμη της, τό γεγονός ὅτι ὁ Προκόπιος ἐντάσσει τήν τοποθεσία Ζεαπουρίες(Ζάπαρα;) στήν περιοχή τῆς Παυτάλιας (σημ. Kjustendil), δηλ. στή διοίκηση Δακίας³.

Πράγματι ἡ πόλη Ζάπαρα καί ἡ γύρω περιοχή της φαίνεται ὅτι προσαρτήθηκαν στή διοίκηση Δακίας, γιατί ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἴδιας πόλης ἐμφανίζεται στά Πρακτικά τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (553) ἐξαρτημένος ἀπό τό μητροπολίτη τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς.⁴ Τό γεγονός αὐτό σημαίνει κατά πάσα πιθανότητα πῶς καί διοικητικά ἡ πόλη αὐτή ἀνῆκε στή διοίκηση Δακίας καί ὄχι στήν ἐπαρχία Μακεδονίας. Οἱ ἄλλες δύο πόλεις, Ἀρμονία καί Κελαινίδιον, δέν μαρτυρεῖται σέ ποιά ἐπαρχία περιῆλθαν.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς διοικήσεις Μακεδονίας καί Δακίας τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ φαίνεται ὅτι αὐτές καταργήθηκαν πρὶν ἀπὸ τό 527/8, γιατί δέν ἀναφέρονται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους πού γράφτηκε τότε. Πράγματι καί ἄλλες διοικήσεις τῆς αὐτοκρατορίας εἶχαν καταργηθεῖ ἀπὸ τόν Ἀναστάσιο (491-518)⁵. Ἔτσι τό γεγονός ὅτι στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα ἀναφέρεται στά θαύματα τοῦ ἀγίου Δημητρίου "... εἰς ἀξιωματικόν ἀνὴρ καί τήν ἐντιμὴν στρατείαν τοῦ δακικοῦ καλουμένου σκρινίου τῶν ὑπερλάμπρων ὑπάρχων τοῦ Ἰλλυρικοῦ στρατευόμενος..." (ζ' 106), ἐρμηνεύτηκε ὡς ἀπλή ἐπιβίωση τοῦ ὅρου σκρινίου⁶ πού, ὅπως εἶναι γνωστό, δήλωνε μιὰ ὑπηρεσία πού διεκπεραίωνε ὑποθέσεις μιᾶς διοίκησης. Μὲ τήν ἐρμηνεία ὅμως αὐτή, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, τίθεται σέ ἀμφισβήτηση καί ἡ ὑπαρξη τῆς διοίκησης Δακίας.

Τόσο ὅμως ἡ ἀξιοπιστία καί τῶν δύο συλλογῶν τῶν θαυμάτων ὅσο καὶ ἡ ρητὴ ἀναφορά ἐνός συγκεκριμένου ὑπαλλήλου τοῦ "δακικοῦ σκρινίου" μᾶς κάνουν νά ὑποθέσουμε ὅτι πρόκειται εἴτε γιὰ μιὰ ἐκ νέου ἐπαναφορά, μετὰ ἀπὸ κάποιο χρονικὸ διάστημα, τῆς γνωστῆς διοικητικῆς διαίρεσης τῶν διοικήσεων,⁷ εἴτε γιὰ τὴ διατήρηση τῆς λειτουργίας διαφόρων ὑπηρεσιῶν χάρις στίς ὁποῖες διευκολυνῶταν ἡ ἐπίλυση διοικητικῶν,

οικονομικῶν, στρατιωτικῶν κλπ. προβλημάτων σ'αυτή τήν περιοχή, όπου ἄλλοτε ὑπῆρχαν οἱ διοικήσεις, παρόλο πού αὐτές οἱ τελευταῖες εἶχαν ἤδη ἀπό καιρό καταργηθεῖ. Μὲ τή δεύτερη ὑπόθεση νομίζουμε ὅτι βρῖσκει κάποια ἐξήγηση ἀπὸ τή μιά τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀναφέρεται κανένας βικάριος μετὰ τὸν 5ο αἰῶνα τῶν διοικήσεων Μακεδονίας καὶ Δακίας⁸ καὶ ἀπὸ τήν ἄλλη ἡ μνεῖα στοῦ κείμενο τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐνὸς "δακικοῦ σκρινίου".⁹

Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωση στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου θά παραμείνει ἔτσι ὅπως τήν ἔχουμε περιγράψει ὡς καὶ τὸν 7ο αἰῶνα. Ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης στοῦ ἔργου του Ἱστορίαι ἀναφέρει σχετικά μὲ τὰ βόρεια σύνορα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ "διομολογεῖται δὲ Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάρσις ὁ Ἱστρος μεσίτης, κατὰ δὲ Σκλαυνηῶν ἐξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι" (598)¹⁰. Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία ρητὴ ἀναφορά σύμφωνα μὲ τήν ὁποία ὁ Δούναβης ἀποτελεῖ τὸ βόρειο σύνορο. Πρέπει νὰ τονίσουμε ὅμως πὼς καὶ στοῦ κείμενο τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, γράμενο στοῦ διάστημα 678-85, συναντᾶ κανεῖς συχνὰ ἀναφορὲς γιὰ τὸ Ἰλλυρικό¹¹. Οἱ μνεῖες αὐτές μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποστηρίξουμε τήν ἀποψη πὼς σ' ὅλη τὴ διάρκειά τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε ὡς καὶ τὸν 7ο αἰῶνα διατηρήθηκε βασικά ἡ ἴδια διοικητικὴ διαίρεση στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς δημιουργοῦνται νέες πολιτικές καὶ δημογραφικὲς συνθήκες ἐξαιτίας τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων.

Ἡ νέα αὐτὴ κατάσταση θά ἀποβεῖ καθοριστικὸς παράγοντας, μαζί μὲ ἄλλους γενικότερους, πού ἀφοροῦν τήν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὀργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ θά ἐπιταχύνει τὴ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀναδιάρθρωση τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πού θά παραμείνει στὴ δικαιοδοσία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τίς συνέπειες πού εἶχαν οἱ ἀβαροσλαβικὲς ἐπιδρομὲς καὶ ἐγκαταστάσεις εἰδικὰ στὴ διοικητικὴ θέση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, τὸν πολιτικὸ ρόλο τῶν τοπικῶν ἀρχόντων καὶ τίς διαφορὲς μεταβολές στὴ διοικητικὴ ἱεραρχία θά μελετήσουμε ἀκριβῶς στὴ συνέχεια αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Θά περιοριστοῦμε στοῦ διάστημα ἀπὸ τὸ 582, ὅποτε καταλήφθηκε τὸ Σίρμιο ἀπὸ τοὺς Ἀβόρους, ὡς τὸ 626, ὅποτε μετὰ τήν ἀνεπιτυχὴ πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης οἱ Ἀβάροι διαλύονται, γιὰτὶ στοῦ διάστημα αὐτὸ ἐπιχειροῦνται οἱ πιὸ καταστρεπτικὲς ἐπιδρομὲς ἀπὸ τοὺς Ἀβαροσλάβους καὶ σχηματίζονται οἱ πρῶτες σκλαβηνίες στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας.

Οι άβαροσλαβικές λοιπόν επιδρομές και οι σλαβικές εγκαταστάσεις επικαλύπτονται χρονικά ένμέρει. Έτσι μέ τή χρονολόγηση τών στρατιωτικών επιχειρήσεων τών Άβαροσλάβων, για τίς όποιες οι πηγές παραδίδουν πληροφορίες άσασείς και συγκεχυμένες, συνδέεται άμεσα και διευκολύνεται ή χρονολόγηση τών σλαβικών εγκαταστάσεων. Δέν πρόκειται βέβαια έδω νά άναφερούμε ειδικά στόν τρόπο πού άντιμετωπίστηκε από τή νεώτερη ιστοριογραφία αυτό τό θέμα. Άρκεϊ μόνο νά τονίσουμε πώς για τό "μακραίνο Σλαβικό Ζήτημα" έχει συσσωρευτεί, από βαλκάνιους και μή, μιá πραγματικά όγκώδης βιβλιογραφία, άκριβώς γιατί αυτό άποτέλεσε τό κατεχορήγέπιδικο "έπιστημονικό" άντικείμενο από τό 19ο αιώνα ως σήμερα, έξαιτίας τών πολιτικών και ιδεολογικών λόγωνπού συνόδευσαν τήν έμφάνιση και τή δημιουργία τών "έθνικών κρατών" στη Βαλκανική χερσόνησο. Μέ βάση λοιπόν τό συγκεκριμένο πολιτικό κλίμα μπορεί κάθε φορά νά έξηγηθεϊ τό μέγεθος τής σχετικής βιβλιογραφίας, ή ένταση μέ τήν όποία διατυπώθηκαν συχνά διάφορες θέσεις σχετικά μέ τό θέμα αυτό καθώς έπίσης νά έντοπιστούν οι χρονικές περίοδοι κατά τή διάρκεια τών όποιών πήρε μεγάλες διαστάσεις αυτό τό θέμα.¹² Μέ τό πέρασμα όμως του χρόνου οι άκραϊες θέσεις, όπως ό πλήρης έκσλαβισμός και του έλλαδικού χώρου ή ή τέλεια παραγνώριση τών σλαβικών εγκαταστάσεων, έπαψαν νά βρίσκουν ύποστηρικτές. Οι άπαντήσεις πού δίνονται από τους νεώτερους έρευνητές είναι βασικά δύο: Σύμφωνα μέ όρισμένους οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στόν έλλαδικό χώρο στο τέλος του 6ου αιώνα, ένω σύμφωνα μέ μερικούς άλλους στις άρχές του 7ου.¹³

Πρόσφατα δημοσιεύτηκαν όρισμένες μελέτες πού φέρνουν στο φως νέα ή ταξινομούν τά ήδη γνωστά άρχαιολογικά εύρήματα πού σχετίζονται μέ τίς άβαροσλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις στη χερσόνησο του Αϊμου.¹⁴ Τά εύρήματα αυτά μελετήθηκαν σέ συνδυασμό μέ τίς σχετικές φιλολογικές πηγές μέ τέτοιο τρόπο ώστε μπορούμε νά ύποστηρίξουμε ότι τήν τελευταία δεκαετία ή έρευνα για τά θέματα αυτά προωθεϊται μέ βάση ένα νέο προβληματισμό. Έτσι είναι δυνατόν όχι μόνο νά χρονολογήσουμε τίς επιδρομές και εγκαταστάσεις τής περιόδου αυτής, αλλά επιπλέον νά διαγράψουμε τήν πορεία πού ακολούθησαν οι επιδρομείς από τά βόρεια προς τά νότια τής χερσονήσου του Αϊμου και νά αξιολογήσουμε σέ γενικές γραμμές τίς καταστροφές και τήν έρήμωση πού προκάλεσαν.

Στίς παραπάνω όμως μελέτες δέν έξετάζεται παρά μόνο ένμέρει ή

κατάσταση πού επικρατούσε στην έπαρχία Μακεδονίας. Για τό λόγο αυτό συγκεντρώσαμε καί αναλύσαμε όλα τά αρχαιολογικά εύρήματα, κυρίως τά νομίσματα τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἵωνα, γιατί εἶναι ένδιαφέροντα, άποκαλυπτικά καί σχετικά άγνωστα. Παράλληλα συνδυάσαμε τίς σχετικές φιλολογικές πηγές, δηλαδή τήν πρώτη συλλογή τῶν θαυμάτων τοῦ άγίου Δημητρίου, τό Χρονικό τῆς Μονεμβασίας¹⁶ καθώς καί σκόρπιες μαρτυρίες για τίς άβαροσλαβικές έπιδρομές πού βρίσκουμε σέ άλλους βυζαντινούς συγγραφείς, όπως π.χ. Ἰωάννη Ἐφέσου, Μένανδρο Προτήκτορα για τήν περίοδο 558-82, Εὐάγγριο κλπ. Λιγότερο σημαντικό για τό θέμα πού μελετᾶμε εἶναι τό έργο Ἱστορίαι τοῦ Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, πού, ένῳ καλύπτει όλόκληρη τήν περίοδο από τό 582 ὡς τό 602, δέν άναφέρει ὡστόσο παρά μόνο τίς έπιδρομές πού εἶχαν άμεσο αντίκτυπο στην Κωνσταντινούπολη καί τήν έκστρατεία τῶν Βυζαντινῶν στά βόρεια τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου.

Μέ βάση λοιπόν τά νομισματικά εύρήματα στην έπαρχία Μακεδονίας συμπεραίνουμε πώς μιᾶ πρωτοφανήσγιά τήν περίοδο πού μελετᾶμε έρήμωση καί καταστροφή σημαντικῶν πόλεων καί οἰκισμῶν συνετέλεστηκε σέ πολύ σύντομο χρονικό διάστημα αρχικά στό βόρειο καί δυτικό τμήμα τῆς έπαρχίας Μακεδονίας: Οἱ Στόβοι καταστράφηκαν επί Ἰουστίνου Β' (565-573) τό 570 περίπου, ἡ Παρθικόπολις (σημ. Sandanski) κατά πάσα πιθανότητα στό τέλος τῆς βασιλείας τοῦ ἑδίου αὐτοκράτορα, ένῳ οἱ πόλεις Βάργαλα, Ἡράκλεια καί τό φρούριο στή θέση Βαβα, 5 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ Πρίλεπ, λίγο πρίν από τό 586¹⁷. Μετά τό έτος αυτό ελάχιστα νομίσματα έχουν βρεθεῖ στό δυτικό τμήμα τῆς έπαρχίας Μακεδονίας¹⁸, γεγονός πού άν συνδυαστεῖ μέ άλλες ένδείξεις, άνακοπή τοῦ έμπορίου κλπ φαίνεται νά δηλώνει τήν κατακόρυφη πτώση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας. Οἱ άβαροσλαβικές λοιπόν έπιδρομές ὡς τό 586 έπληξαν ὄχι μόνο τίς άγροτικές περιοχές, για τίς ὁποῖες εἰςάλλου διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες, αλλά καί αρκετά μεγάλα κέντρα.¹⁹ Εἶναι ακόμη χαρακτηριστικό ὅτι οἱ έπιδρομεῖς προκάλεσαν καταστροφές αποκλειστικά στό χῶρο κατά μήκο τοῦ δρόμου πού ὀδηγεῖ από τά βόρεια μέσω τῆς εὐφορης κοιλάδας τοῦ ποταμοῦ Bregalnica καί κατά μήκος τοῦ Ἀξιού πρὸς τῇ Θεσσαλονίκη.

Εἶναι ένδιαφέρον νά συνδυάσει κανεῖς τά συμπεράσματα τῶν αρχαιολογικῶν άνασκαφῶν, σχετικά μέ τίς καταστροφές πού προκάλεσαν οἱ έπιδρομεῖς, μέ τίς άόριστες καί συχνά συγκεχυμένες μαρτυρίες τῶν φι-

λογικῶν πηγῶν. Τὸ κύμα τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου (578-82) καί στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Μαυρικού (582-602), ὅπως μπορούμε νὰ τὸ φαντασταῖμε ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα πού ἀναφέραμε πρὶν πάνω, μαρτυρεῖται ἐπίσης σέ ἓνα χωρίο τοῦ Ἰωάννη Ἐφέσου. Στὸ χωρίο αὐτὸ γίνεται λόγος καί γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. "Anno 3o mortis Iustini regis et regni victoris Tiberii populus maledictus Sclavinorum egressi Hellada totam et regiones Thessalonicae et totius Thraciae percurerunt, ... et terram vastaverunt ... et in ea dominati sunt, et in ea ut in sua dominorum modo iam tempus quattuor annorum impavide concidunt"²⁰. Ἡ ἐπιδρομὴ αὐτὴ τῶν Σλάβων στὴν Ἑλλάδα, στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης καί στὴ θράκη χρονολογεῖται, μέ βάση τὰ στοιχεῖα πού τὸ ἴδιο τὸ κείμενο ἀναφέρει, τὸ 580/1²¹. Πράγματι σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο ἐπιβεβαιώνεται ἡ μαοτυρία τοῦ Ἰωάννη Ἐφέσου καί ἀπὸ τὰ νομισματικὰ εὐρήματα²². Οἱ ἐπιδρομέες λοιπὸν πού ἄρχισαν ἀπὸ τὰ 580 καί συνεχίζονταν καί τὸ 585 κατέληξαν κατὰ πάσα πιθανότητα στὴν πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης.

Γι' αὐτὴ τὴ στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση τῶν Σλάβων ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης διαθέτουμε μία καί μοναδικὴ χρονολογικὴ ἐνδειξη πού παραδίδεται στὴν πρώτη συλλογὴ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται ὅτι ἡ πολιορκία ἄρχισε στίς 22 Σεπτεμβρίου ἡμέρα Κυριακὴ (ζ'119). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ 22α Σεπτεμβρίου συμπίπτει νὰ εἶναι Κυριακὴ στὰ ἔτη 586 καί 597, ἡ βέβαιη χρονολόγηση τῆς πολιορκίας δὲν εἶναι δυνατή. Ἔτσι ἄλλοι ἐρευνητές πιστεύουν ὅτι ἐγίνε τὸ 586²³ καί ἄλλοι τὸ 597²⁴. Γιά τὴ στήριξη τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης χρονολογίας προβάλλουν ὁρισμένες λιγότερο ἢ περισσότερο εὐλογοφανεῖς ἐνδείξεις. Μέ βάση λοιπὸν τὰ γνωστά ὡς τώρα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καί τίς ἔμμεσες μαρτυρίες τῶν πηγῶν, δεχόμαστε τελικὰ ὅτι ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σλάβους χρονολογεῖται τὰ 586 μάλλον παρά τὸ 597. Στίς ἐνδείξεις πού συνηγοροῦν γιὰ τὴν πρώτη ἀπὸ τίς παραπάνω χρονολογίες προστέθηκε ἐπίσης μιὰ ἀκόμα: ἡ ὑπολειπόμενη τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀκριβῶς στὰ διάνστημα 586/7²⁵.

Ἡ ἀναστάτωση ὅμως πού προκάλεσαν οἱ Σλάβοι δὲν περιορίστηκε μόνον

στήν περιοχή της Θεσσαλονίκης²⁶. Ἡ ἐρήμωση ὀρισμένων πόλεων στά δυτικά τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πού ἀναφέρεται σέ ἐπιστολές τοῦ πάπα Γρηγορίου Α' τό 591 καί 592²⁷, δείχνει ἀκριβῶς τό μέγεθος τῶν καταστροφῶν καί τό γενικότερο κλίμα πού ἐπικράτησε στό διάστημα μετά τήν πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης.

Φαίνεται ἐπίσης πῶς μετά τήν ἀνεπιτυχή αὐτή στρατιωτική ἐπιχείρηση οἱ Σλάβοι κατευθύνθηκαν πρός τά νότια. Τήν κάθοδο αὐτή πρός τόν ἑλλαδικό χῶρο καί τήν ἐγκατάστασή τους σ' αὐτόν περιγράφει ὁ συγγραφέας τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας²⁸. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἐπαρχία Μακεδονίας οἱ σλαβικές ἐγκαταστάσεις χρονολογοῦνται ἀκριβῶς στά χρόνια μετά τό 586 καί πάντως πρίν ἀπό τή δεύτερη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης πού περιγράφεται στό β'θαῦμα τοῦ ἀγίου Δημητρίου, τό ὅποιο ὁ P. Lemerle χρονολογεῖ τό 604.²⁹ Σύμφωνα ἀκριβῶς μέ ἓνα χωρίο τοῦ κειμένου αὐτοῦ στό διάστημα πρίν ἀπό τό 604 οἱ Θεσσαλονικεῖς ἔρχονταν σέ τόσο συχνή ἐπαφή μέ τούς Σλάβους ὥστε "καί τινα τῆς βαρβαρικῆς κραυγῆς σημεῖα διὰ τῆς ἐθάδος ἀκοῆς ἐπεγίνωσκον" (§112). Ἄλλου ἐξόδους ἀρχαιολογικά εὐρήματα, ἐκτός ἀπό τά νομίσματα, πού νά βεβαιώνουν τήν ἐγκατάσταση Σλάβων τά χρόνια αὐτά στό γεωγραφικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί στό νοτιότερο εἶναι ἐλάχιστα καί ἔχουν ἀμφισβητήθει³⁰. Μέ τό τέλος λοιπόν τοῦ 6ου αἰῶνα λήγει ἡ πρώτη περίοδος τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, πού ἐπληξαν κυρίως τό δυτικό τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί τό νοτιότερο ἑλλαδικό χῶρο, καί σχηματίζονται οἱ πρῶτες σκλαβηνίες.

Στή διάρκεια αὐτῆς τῆς κρίσιμης καί ὀποφασιστικῆς περιόδου ὡς τό 592, ἡ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δέν συνέβαλε καθόλου στήν ὑπεράσπιση τῶν ἐδαφῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, γιατί ἦταν ἀπασχολημένη μέ τά ἀνατολικά σύνορά της. Ὅταν τό ἴδιο ἔτος, ἀπαλλαγμένη ἀπό τήν περσική ἀπειλή, ἀποφάσισε νά ἐπιχειρήσει μιὰ ἐκστρατεία στά βόρεια σύνορα,³¹ δέν ἦταν πιά δυνατό νά ἀποτρέψει τίς ἐγκαταστάσεις τῶν Σλάβων στό νοτιότερο χῶρο. Ἐπιπλέον μέ τή στρατιωτική αὐτή ἐπιχείρηση ἡ βυζαντινή ἐξουσία δέν μπόρεσε νά ἀντιμετωπίσει τίς καταλήψεις τῶν μεγάλων πόλεων, Ναῖσσοῦ, Σαρδικῆς(615/6) κλπ., οὔτε νά ἐμποδίσει τήν κάθοδο τῶν Ἀβαροσλάβων στό νοτιότερο γεωγραφικό χῶρο.

Ὁ χρόνος ἀκριβῶς τῆς καταλήψης καί καταστροφῆς τῶν παραπάνω πόλεων εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικός γιά τό θέμα πού μελετᾶμε, γιατί ὀρίζει

τήν άπαρχή μιᾶς δεύτερης φάσης τῶν άβαροσλαβικῶν έπιδρομῶν στήν έπαρχία Μακεδονίας. Τά άρχαιολογικά εύρήματα, κυρίως νομίσματα, πού βρέθηκαν πρόσφατα έπιβεβαιώνουν τίς φιλολογικές πηγές πού χρονολογοῦν τήν καταστροφή τῶν παραπάνω πόλεων όχι στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Φωκά(602-10), αλλά άργότερα στά πρώτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἡράκλειου (610-41),³² δηλαδή τό 615/6.³³ Εἶναι πράγματι ένδεικτικό ότι στό β'θαῦμα τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ άγίου Δημητρίου άναφέρονται μετακινήσεις τῶν κατοίκων τῆς Σαρδικῆς καί Παῖσσοῦ πρός τή Θεσσαλονίκη (ξ197 καί 200)³⁴.

Στό διίστημα πού άκολουθήσε οἱ Ἄβαροσλάβοι κατευθύνθηκαν πρός τά νότια. Μ'αὐτό τό δεύτερο κύμα έπιδρομῶν πρέπει κατά πάσα πιθανότητα νά συνδέσουμε τίς καταστροφές στούς Φιλίππους καί στή χερσόνησο Κασσάνδρας, στόν ὄρμο Ξενοφώντος Σάνης, καθώς καί δύο θησαυρούς πού βρέθηκαν στή θάσο καί τῶν ὁποίων τά πιό πρόσφατα νομίσματα χρονολογοῦνται τό 616/7 καί 619.³⁵ Φαίνεται ότι πρόκειται γιά τήν έπιδρομή "τοῦ τῶν Σκλαβίνων ἔθνους" πού περιγράφεται παραστατικά στό α'θαῦμα τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ άγίου Δημητρίου.³⁶ Στό κείμενο αὐτό οἱ Σλάβοι γιά πρώτη φορά άναφέρονται μέ ξεχωριστά "έθνικά" ὀνόματα. Οἱ έρευνητές έχουν ταυτίσει τό χῶρο έγκατάστασης τῶν σλαβικῶν αὐτῶν φύλων: Τά περισσότερα έντοπίζονται στό δυτικό τμήμα τῆς έπαρχίας Μακεδονίας, λιγότερο ἢ περισσότερο άπομακρυσμένα άπό τή Θεσσαλονίκη. Κανένα ὅμως άπό αὐτά τά φύλα δέν έχει έγκατασταθεῖ στό άνατολικό τμήμα τῆς ἴδιας έπαρχίας ὡς τή δεύτερη δεκαετία τοῦ 7ου αἰώνα.³⁷

Διαπιστώνουμε λοιπόν πῶς καί τά άρχαιολογικά εύρήματα πού άναφέραμε πιό πάνω καί οἱ φιλολογικές πηγές, παρόλο πού συχνά εἶναι πολύ άσφαεῖς, μᾶς ὡδηγοῦν στά ἴδια συμπεράσματα: Οἱ Ἄβαροι μέ τή συμμετοχή τῶν Σλάβων, κατευθυνόμενοι πρός τά νότια, ακολουθώντας τό δρόμο μέσω τῆς κοιλάδας τοῦ ποταμοῦ Bregalnica καί κατά μήκος τοῦ Ἄξιου, λεηλατοῦν καί καταστρέφουν ὄχυρές τοποθεσίες καί μεγάλα κέντρα. Ἡ άνεπιτύχής πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης(586) άνάγκασε άλλους νά διασκορπιστοῦν στή γύρω περιοχή καί άλλους νά συνεχίσουν τίς έπιδρομές τους πρός τά νότια. Τό δυτικό τμήμα τῆς έπαρχίας Μακεδονίας θά ὑποστεί παρόμοιες καταστροφές άργότερα στά πρώτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου, όταν νέα κύματα έπιδρομῶν κατευθύνονται πρός τά νότια μετά τήν κατάληψη τῶν βορείων με-

γάλων κέντρων (615/6). 'Αποτέλεσμα όλων αὐτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ὁ σχηματισμός τῶν πρώτων σκλαβηνιῶν στήν ἐπαρχία Μακεδονίας καί μιᾶ ἀναστάτωση σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπίσης στό κεφάλαιο αὐτό εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπιδρομές τοῦ 6ου αἰῶνα ἔκαναν φανερὴ τὴν ἀνεπάρκεια τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης. Παλαιότερα βέβαια εἶχαν γίνει διάφορες μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες γιὰ μεγαλύτερη ἀποτελεσματικότητα τοῦ διοικητικοῦ συστήματος (σχηματισμός τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας *salutaris*, χωρισμός τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας σέ δύο, κατάργηση τῶν διόικησεων κλπ.). Ὅλες αὐτές οἱ προσπάθειες δὲν ὁδήγησαν ὥστόσο σέ μιὰ ριζικὴ ἀναδιάρθρωση τῆς διοίκησης. Ἀπὸ τὸν 7ο ὥστόσο αἰῶνα μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ δημογραφικὴ καί οἰκονομικὴ ἀναστάτωση μαζί μέ ἄλλους βαθύτερους λόγους πού ἀφοροῦν τὴν κοινωνικὴ καί πολιτικὴ δομὴ ὁλόκληρης τῆς αὐτοκρατορίας, ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε στοὺς τρεῖς αἰῶνες πού ἐξετάζουμε, κάνουν φανερὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ κοινωνικὲς καί οἰκονομικὲς ἀλλαγές καί γιὰ ταυτόχρονη ριζικὴ διοικητικὴ καί στρατιωτικὴ ἀναδιοργάνωση μέ βάση τὴ νέα πραγματικότητα. Ἔτσι ὁ διοικητικὸς χάρτης τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταβάλλεται μετὰ τὸν 7ο αἰῶνα.³⁸

Στὸ διᾶστημα πού μεσολαβεῖ, ἀπὸ τίς ἀρχές δηλαδὴ τοῦ 7ου ὡς τὸν 9ο αἰῶνα, ἡ κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στήν ἐπαρχία Μακεδονίας εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης ἀσαφής. Ἀντίθετα σ' ὅ, τι ἀφορᾷ τὴν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ διαθέτουμε ὀρισμένες πληροφορίες. Συγκεκριμένα στό 8' θαῦμα τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἀγίου Δημητρίου, ὅπου ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὴς διηγεῖται γεγονότα τῶν ἐτῶν 676-8³⁹, ἀναφέρονται οἱ φράσεις "ὁ τότε τῆς τῶν ἐνταῦθα ἐπαρχότητος κρατεῖν κελευσθεὶς" καί "πρὸς τὴν ὑπαρχὸν ἐξουσίαν" (§231). Στὸ ἐπόμενο θαῦμα, ὅπου ἐξιστοροῦνται γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνα, ἀναφέρονται "οἱ τὴν ὑπαρχὸν ἔχοντες φροντίδα" (§290) καθὼς ἐπίσης τὸ Ἰλλυρικό καί "αἱ αὐτοῦ ἐπαρχίαι" (§284). Τά δύο αὐτά χωρία ἀποτελοῦν, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, τὴν τελευταία μνεία τοῦ Ἰλλυρικοῦ, καί τοῦ ὑπάρχου ποῦ βρισκόταν ἐπικεφαλῆς του, ὅχι μόνο στό κείμενο τῶν θαυμάτων ἀλλὰ καί γενικότερα στίς βυζαντινὲς πηγές. Μὲ βάση λοιπόν τίς παραπάνω πληροφορίες γίνεται φανερό πὺς ὡς τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνα τὸ Ἰλλυρικό, παρὰ τίς δημογραφικὲς μεταβολές καί τίς ἀναστατώσεις

πού προκάλεσαν οι επιδρομές των Άβαροσλάβων και οι εγκαταστάσεις των Σλάβων, εξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ μιὰ διοικητική μονάδα, δηλαδή μιὰ ὑπαρχία, μέ ἐπικεφαλῆς τὸν ὕπαρχο πού ἐδρεύει στὴ Θεσσαλονίκη⁴⁰. Ἐνῶ ὅμως τὸ διοικητικό σχῆμα παρέμεινε τὸ ἴδιο, δὲν φαίνεται παρόλα αὐτά νά διατηρήθηκε ἀμετάβλητος οὔτε ὁ ρόλος τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, δηλαδή τοῦ ὑπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῶν τοπικῶν ἀρχόντων τῆς Θεσσαλονίκης, οὔτε οἱ σχέσεις μεταξὺ τους.

Βασικὴ πηγή γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι οἱ δύο συλλογές τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ὁ συγγραφέας τῆς πρώτης μᾶς εἶναι γνωστός. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ἰωάννη Α'. Ἀντίθετα ὁ συγγραφέας τῆς δεύτερης συλλογῆς εἶναι ἀγνωστός καὶ ἐπιπλέον δὲν ἔχει διασωθεῖ κανένα στοιχεῖο σχετικό μέ τὴν κοινωνικὴ του θέση καὶ τίς πολιτικές του ἀντιλήψεις. Παρόλα αὐτά, τὰ κείμενα τῶν θαυμάτων μποροῦν, κατὰ τὴ γνώμη μας, νά θεωρηθοῦν ὁμοιογενή, μιὰ καὶ γράφτηκαν γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό, μέσα στίς ἴδιες κρίσιμες ἱστορικές συνθήκες καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια ὀπτική γωνία καὶ ἐπιπλέον γιατί τὸ περιεχόμενό τους διαρθρώνεται μέ τὸν ἴδιο βασικὸ τρόπο. Ἡ ὁμοιογένεια λοιπὸν τῶν δύο συλλογῶν καθὼς καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῶν πληροφοριῶν τους μᾶς ἐπιτρέπουν, νομίζουμε, νά ἐπιχειρήσουμε μιὰ ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τους καὶ στὴ συνέχεια νά ἀξιολογήσουμε τίς πληροφορίες τους σχετικά μέ τίς πολιτικές καὶ ἐκκλησιαστικές ἀρχές πού ἐδρεύουν στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ διερεύνηση πάντως αὐτῶν τῶν κειμένων εἶναι δύσκολη καὶ οἱ δεσπιστώσεις πού μπορεῖ κανεὶς νά κάνει δὲν εἶναι πάντα τόσο ἀκριβεῖς καὶ ἐξειδικευμένες.

Τὸ α' λοιπὸν θαῦμα τῆς πρώτης συλλογῆς, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστό, γράφτηκε στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἡράκλειου⁴¹, ἔχει σάν θέμα τὴν ἀσθένεια τοῦ Ἰαριανοῦ, ὑπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, καὶ τὴ θεραπεία του ἀπὸ τὸν ἅγιο Δημήτριο. Ὁ ὕπαρχος αὐτός, σύμφωνα μέ τὸ συγγραφέα, ἐνῶ στήν ἀρχὴ διοικοῦσε "ἀγνῶς καὶ εὐσεβῆς", ἀργότερα "ὑπεβάλλαντο αὐτῷ (Ἰαριανῷ) παρ' ἐκείνου (τοῦ διαβόλου) γαστριμαργίας λογισμοὶ καὶ φιλοσοφμάτων παθῶν ἔρωτες ἀπρεπεῖς, ... κάντεῦθεν ὡς πλόξ ἐξανήπτετο πόλιν ἢ "ρίζα τῶν κακῶν, ... ἢ φιλαργυρία" ..." (§10). Μὲ βάση περὶ τοῦ ἴδιο μοτίβου ἔχει συνταχθεῖ καὶ τὸ ἰα' θαῦμα "Περὶ τοῦ βλασφημῆ-σόντος ἐπάρχου". Ἐξῶ ὅμως τὰ παραπτώματα τοῦ ἐπάρχου, δηλαδή τοῦ ὑπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, δὲν περιορίζονται στὰ τυπικὰ ἁμαρτήματα πού ἀναφέρονται στὸ α' θαῦμα καὶ ἡ δυσαρέσκεια τοῦ συγγραφέα δὲν μετατρέ-

πεται τελικά σέ κατανόηση. Ὁ ἀνώνυμος ὑπαρχος ἦρθε σέ σύγκρουση μέ ὀρισμένους "τῶν τῆς πόλεως ῥητῆς πραγματείας προϊσταμένων" (ξ96) καί "φωνήν ἀφῆκε... ἄμετρον τήν βλασφημίαν ἠμφιεσμένην" (ξ97).⁴² Πάντως παρόμοιες συγκρούσεις τοῦ ὑπάρχου ἀπό τῆ μιά, τοῦ δήμου καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἀπό τήν ἄλλη δέν ἦταν ἀγνωστες καί τόν προηγούμενο αἰῶνα καί μάλιστα σέ στιγμές ἰδιαίτερα κρίσιμες γιά τή Θεσσαλονίκη.⁴³ Τά παραπάνω χωρία δείχνουν τή δυσαρέσκεια τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἐκφράζει συγχρόνως κάποια λιγότερο ἢ περισσότερο διαδεδομένη στάση ἀπέναντι στόν ὑπαρχο τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά στήν ἱδια συλλογή οἱ ἐλάχιστες μνεῖες τῶν τοπικῶν ἀρχόντων τῆς Θεσσαλονίκης δηλώνουν μάλλον τήν ὑπαρξή τους, χωρίς νά ὀρίζουν τόν πολιτικό τους ρόλο.

Σύμφωνα μέ τόν P. Lemerle ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων ἐκφράζει κάποια δυσπιστία καί μνησικακία πρὸς τόν ὑπαρχο. Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ἀκόμη πῶς ὁ δημόσιος αὐτός λειτουργός θεωρεῖται ἀπό τοὺς Θεσσαλονικεῖς σάν ξένος πού δέν ἀντιλαμβάνεται τά προβλήματα πού αὐτοῖ ἀντιμετωπίζουν, καθὼς ἡ κεντρικὴ ἐξουσία τῆ ὁποῖα ἐκπροσωπεῖ, ἀπασχολημένη μέ τοὺς Ἄραβες, δέν προσφέρει καμιά βοήθεια στοὺς Θεσσαλονικεῖς.⁴⁵ Ἡ διαπίστωση ὅμως αὕτη φαίνεται γὰ ἐπιβεβαιώνεται μάλλον μέ τά χωρία τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἀγίου Δημητρίου, πού ἀναφέραμε ἀμέσως πιο πάνω, παρά μέ κεῖνα τῆς δεύτερης συλλογῆς ὅπου μνημονεύεται ὁ ὑπαρχος. Ἐπιπλέον ἡ ἐγκατάλειψη τῶν ἐδαφῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί εἰδικότερα τῆς Θεσσαλονίκης τονίζεται περισσότερο στό γ' θαῦμα τῆς πρώτης συλλογῆς, δηλαδή κατὰ τήν πρώτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (586). Ἀντίθετα στή δεύτερη συλλογή ἀναφέρεται κάποτε ἡ βοήθεια τοῦ αὐτοκράτορα (ξ210, 251, 278) ἢ ἡ ἐπαφή του μέ τόν ὑπαρχο τοῦ Ἰλλυρικοῦ γιά θέματα πού ἀφοροῦν τό σλαβικό κίνδυνο (ξ231). Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικό ὅτι στίς περιπτώσεις αὐτές ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας δέν ἐκφράζει καμιά δυσαρέσκεια. Μία φορά μόνο ἀναφέρονται ἄοριστα τά λάθη πού διέπραξαν οἱ ἄρχοντες τῆς Θεσσαλονίκης "ξένοι τε καί ἐγχώριοι" (ξ282). Πράγματι στό χωρίο αὐτό εἶναι φανερό πῶς ὁ ὑπαρχος κατατάσσεται ἀνάμεσα στοὺς "ξένους" καί ἀπό τήν ἄποψη αὕτη συμφωνοῦμε μέ τή διαπίστωση τοῦ P. Lemerle πού ἀναφέραμε πιο πάνω. Πάντως, ἂν καί δέν διαφαίνεται κάποια δυσπιστία πρὸς τόν ὑπαρχο στή δεύτερη συλλογή τῶν θαυμάτων, εἶναι παρόλα αὐτά ἀξιοσημεῖωτο πῶς ὁ δημόσιος αὐτός λειτουργός ἀναφέ-

ρεται λιγότερες φορές (ζ231,290) και μάλιστα για θέματα που δεν αφορούν καθόλου ή μόνο ξμμεσα τη Θεσσαλονίκη. Αντίθετα οι τοπικοί άρχοντες είναι αυτοί που, όπως θα δούμε πιο κάτω, φαίνεται να παίζουν αποφασιστικό ρόλο στη διοίκηση της πόλης στην κρίσιμη αυτή περίοδο. Η διερεύνηση λοιπόν της στάσης των συγγραφέων των δύο συλλογών των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου και η ποσοτική προσέγγιση των πληροφοριών σχετικά με τους ύπαρχους του Ίλλυρικού και τους τοπικούς άρχοντες της Θεσσαλονίκης φανερώνει, κατά τη γνώμη μας, την υποβάθμιση του ρόλου του ύπαρχου.

Η στάση αυτή όμως των δύο συγγραφέων, και πιθανόν και όρισμένων κύκλων της Θεσσαλονίκης, θα μπορούσε επίσης να ερμηνευτεί όχι μόνο με την άδιαφορία της κεντρικής εξουσίας την οποία εκπροσωπούσε ο ύπαρχος, αλλά και με το γεγονός πως το κύρος του και η πολιτική ισχύς του είχε μειωθεί εξαιτίας των γεγονότων της περιόδου από το τέλος του 6ου και τον 7ο αιώνα στο γεωγραφικό χώρο του Ίλλυρικού, όπου ο ύπαρχος άσκούσε τη δικαιοδοσία του. Η κατάσταση δηλαδή που επικρατούσε στο Ίλλυρικό την περίοδο αυτή δεν δικαιολογούσε την ύπαρξη μιας διοικητικής ένότητας, επομένως και του δημόσιου υπαλλήλου που βρισκόταν επικεφαλής της.⁴⁶ Έτσι η ευρρίκνωση της ύπαρχίας Ίλλυρικού φαίνεται ότι οδήγησε στην υποβάθμιση του πολιτικού ρόλου του ύπαρχου και τελικά στην εξαφάνιση της βαθμίδας αυτής της διοικητικής ιεραρχίας.⁴⁷

Μια άλλη διάσταση στη εξέλιξη του πολιτικού ρόλου των τοπικών αρχόντων και των σχέσεων ανάμεσα σ'αυτούς και τον ύπαρχο του Ίλλυρικού διαφαίνεται στα ίδια αυτά κείμενα. Συγκεκριμένα σ'ό,τι αφορά τους τοπικούς άρχοντες της Θεσσαλονίκης παρατηρούμε πως στη δευτερη συλλογή των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου όχι μόνο αναφέρονται περισσότερες φορές, αλλά επιπλέον φαίνεται να παίζουν και αποφασιστικό ρόλο σε θέματα που αφορούν την ασφάλεια της Θεσσαλονίκης. Έτσι π.χ. το 677, όταν διάφορα "έθνη" Σλάβων πολιορκούν τη Θεσσαλονίκη, "βουλή των κρατούντων και των πολιτών γίνεται ώστε τα υπολειφθέντα σκεύη τε και μονόξυλα μετά των λεχθέντων δέκα καράβων, ..., σταλῆναι εἰς τὰ τῶν θηβῶν καὶ Δημητριάδος μέρη πρὸς τοὺς τοῦ ἔθνους τῶν Βελεγεζητῶν, ὀφείλοντας ἐξ αὐτῶν ξηροῦς καρποὺς ἐξωνήσασθαι, ..." (ζ254). Είναι ακόμα πιθανό οι τοπικοί αυτοί άρχοντες να έχουν αναλάβει και τη συγκρότηση στρατού από τους ίδιους τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης. Όπως θα δούμε πιο κάτω, στην απόκρου-

ση τών πολιορκητῶν κυρίως τό 604 καί 615 παίρνουν μέρος ἐκτός ἀπό τά τακτικά σώματα στρατοῦ ποῦ σταθμεύουν στήν πόλη (λεγεών) καί οἱ ἴδιοι οἱ πολῖτες. Ὁ τρόπος ὀργάνωσης ὅμως, ἔτσι ὅπως διαφαίνεται μέσα ἀπό τίς πληροφορίες τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα καθώς καί ἡ συγκεκριμένη καί ἑ-
σως μοναδική λειτουργία "τοῦ ὀπλισθέντος δήμου" (§107), δηλαδή ἡ ἀπώθηση τῶν πολιορκητῶν, φαίνεται νά δηλώνουν μάλλον μιά πρωτοβουλία τῶν τοπικῶν ἀρχῶν τῆς Θεσσαλονίκης παρά τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ⁴⁸. Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω ἡ τοπική ἐξουσία τῆς Θεσσαλονίκης φαίνεται νά παίζει ἕνα πιά ἀποφασιστικό ρόλο στίς κρίσιμες αὐτές συνθήκες τοῦ 7ου αἰῶνα.

Ἔτσι εἶναι ἐπόμενο κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθήκες νά διαφοροποιοῦν καί οἱ σχέσεις τῶν τοπικῶν αὐτῶν ἀρχόντων μεταξύ τους καί μέ τόν ὕπαρχο τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Οἱ δύο συλλογές τῶν θαυμάτων ἀποτελοῦν καί γιά τό θέμα αὐτό πολύτιμη πηγή. Συγκεκριμένα τό 1^ο θαῦμα "Περὶ τῆς κυρίας Εὐταξίας", στό ὁποῖο κατά πάσα πιθανότητα ἐξιστοροῦνται γεγονότα τοῦ 608⁴⁹, δηλαδή ἡ ἀναταραχή ποῦ λίγο ἔλειψε νά ξεσπάσει σέ ἐμφύλιο πόλεμο, μᾶς ἐπιτρέπει νά μιλάμε γιά κάποιες ἀντιτιθέμενες ὁμάδες τόσο στή διοικητική ἱεραρχία τῆς πόλης, τοὺς "κρατοῦντας", ὅσο καί στό δῆμο. Τό ἀντικείμενο τῆς "δημῶδους ζάλης", ἡ πολιτική τοποθέτηση καί ἡ κοινωνική θέση τῶν ἀντιτιθέμενων ὁμάδων ἀποκρύπτονται ἐπίμονα ἀπό τό συγγραφέα τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων, ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ἰωάννη Α'. Σέ ἕνα μόνο σημεῖο ἀναφέρει "καί τὰς περὶ τό Ἰλλυρικόν ἀπάσας πόλεις ἡ τῶν ἀνατολικῶν φήμη διανεμηθεῖσα κακῶν, τινὰς μὲν κατεζόφωσε τοῖς τῆς φιλαργυρίας θυμοῖς, ..." (§83), γεγονός ποῦ φανερώνει τήν ὕπαρξη ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν καί οἰκονομικῶν συμφερόντων. Μία ἀκόμα ἀναφορὰ τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα στή δεύτερη συλλογή τῶν θαυμάτων τοῦ ἀγίου Δημητρίου φανερώνει τή διάσταση τῶν ἐπιδιώξεων καί τῶν ἀπόψεων ποῦ ὑπῆρχε ἀνάμεσα στίς μερίδες τῶν τοπικῶν ἀρχόντων ἀκόμα καί σέ θέματα ποῦ ἀφοροῦσαν τήν ἀμυνα τῆς Θεσσαλονίκης ἢ τήν ἀντιμετώπιση τῶν Σλάβων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν μόνιμη ἀπειλή. Στό α' θαῦμα ἀναφέρεται λοιπόν ὅτι "τινές τῶν τὰ πρῶτα φερόντων τῆς καθ' ἡμᾶς πόλεως οἴκοι τοῦτον κατέκρυπτον", δηλαδή τόν ἔξαρχο τῶν Σλάβων Χάτζωνα μετά τήν πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ποῦ ὁ ἴδιος ἐπιχείρησε τό 615 περίπου (§193). Ἀντίθετα σέ ἄλλα χωρία ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας, ποῦ προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα ἀπό ἐκκλησι-

αστικούς κύκλους⁵⁰, εκφράζει την αντίθεσή του με όλους τούς "κρατούντας", χωρίς να αφήνει να υποσυνείδητος, όπως στο προηγούμενο χωρία που παραθέσαμε, ή ύπαρξη κάποιων μερίδων στους κόλπους της "αριστοκρατίας" της πόλης. Έτσι η πώληση του σταριού "κέρδους ένεκα και λήμματος" από τούς "της διοικήσεως της πόλεως τότε λαχόντας" (δ'244) τόν βρίσκει έντελως αντίθετο με όλόκληρο τό σώμα των "κρατούντων". Είναι πάντως χαρακτηριστικό τό χωρίο αυτό και για έναν ακόμα λόγο, γιατί φανερώνει τόν τρόπο με τόν όποιο οί άρχοντες της Θεσσαλονίκης έξυπηρετούν τά οικονομικά τους συμφέροντα.

Σύμφωνα λοιπόν με τά παραπάνω μπορούμε να υποστηρίξουμε τήν άποψη πώς οί πληροφορίες που μάς προσφέρουν οί συγγραφείς των θαυμάτων του άγίου Δημητρίου, χωρίς να είναι ρητές, άντανakλoύν τό γενικότερο πολιτικό κλίμα της έποχής και της πόλης και κυρίως, σ'ό,τι άφορά τούς τοπικούς παράγοντες, πολιτικούς και εκκλησιαστικούς, σκιαγραφούν εύστοχα τήν εξέλιξη του πολιτικού τους ρόλου. Πάντως δέν είναι εύκολο να έντοπίσουμε με κάποια ακρίβεια, με βάση τίς παραπάνω μαρτυρίες, τίς άντιτιθέμενες κοινωνικές δυνάμεις. Αυτό που μπορούμε να συμπεράνουμε είναι ή ύπαρξη κάποιου άνταγωνισμού: α) άνάμεσα στους "ξένους τε και ένχωρίους" άρχοντες, δηλαδή άνάμεσα στον ύπαρχο και τήν τοπική έξουσία, καθώς ό πολιτικός ρόλος του διοικητικού αυτού ύπαλλήλου άποδυναμώνεται έξαιτίας της νέας πραγματικότητας στην ύπαρξία του 'Ιλλυρικού, και β) άνάμεσα στους "ένχωρίους" άρχοντες. 'Η θέση τους στη διοικητική ιεραρχία και ή οικονομική τους ίσχύς δέν είναι δυνατόν να καθοριστεί με βάση τίς ως τώρα γνωστές μαρτυρίες των πηγών. Έτσι δέν είμαστε σέ θέση να καθορίσουμε έπακριβώς τόν πολιτικό - διοικητικό και οικονομικό τους ρόλο. Παρόλα αυτά θά μπορούσαμε ίσως να διάτυπώσουμε τήν ύπόθεση πώς ή διάσταση που έπισημάναμε άνάμεσα στους "ένχωρίους" άρχοντες βρίσκεται άνάμεσα σ'αυτούς που έχουν διοριστεί από τήν κεντρική έξουσία και σέ κείνους που έχουν εκλεγεί στην ίδια τή Θεσσαλονίκη.

Όπως είναι γνωστό, αυτοί που βρίσκονται στα άνώτατα αξιώματα γίνονται κάτοχοι όλο και μεγαλύτερου πλούτου, γεγονός που τούς επitrέπει να αγοράζουν μεγάλες εκτάσεις γής.⁵¹ Συγχρόνως υπάρχουν κι άλλες πηγές πλούτου, όπως π.χ. τό θαλάσσιο εμπόριο, τό όποιο δέν φαί-

νεται νά παρακμάζει έντελῶς στίς δύσκολες συνθήκες πού δημιουργοῦνται ἐξαιτίας τῶν πολιορκιῶν τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς παρουσίας τῶν Σλάβων στήν ἐπαρχία Μακεδονίας.⁵² Οἱ οἰκονομικές αὐτές δραστηριότητες δυστυχῶς δέν εἶναι γνωστό πῶς καί σέ ποιά βαθμό διαφοροποίησαν τίς ὑπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Ἡ μόνη ἄμεση μαρτυρία εἶναι ὅτι στή Θεσσαλονίκη στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα ὑπόβροσκε μιᾶ κοινωνική ἀναταραχή πού ἀποδίδεται κáπως ἀπλοῦκά ἀπό τό συγγραφέα τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου στή "φιλαργυρία".

Στούς γενικότερους λοιπόν παράγοντες πού συνετέλεσαν στήν ἀναδιάρθρωση τοῦ διοικητικοῦ συστήματος, ὅπως ἐπισημαίνονται γιά τό σύνολο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, θά μπορούσε νά προσθέσει κανεῖς εἰδικότερα γιά τήν ἐπαρχία τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί τήν ἐπαρχία Μακεδονίας τίς δύσκολες συνθήκες πού δημιούργησαν οἱ ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές καί οἱ σλαβικές ἐγκαταστάσεις. Οἱ νέες αὐτές συνθήκες συνετέλεσαν στή μείωση τοῦ πολιτικοῦ ρόλου τοῦ ὑπάρχου καί μακροπρόθεσμα ἔθεσαν σέ ἀμφισβήτηση τή σκοπιμότητα ταῦ ἀντίστοιχου διοικητικοῦ συστήματος. Ἡ σύγκρουσή του μέ τοὺς τοπικούς ἀρχοντες τῆς Θεσσαλονίκης φανερῶνει τόν ἀνταγωνισμό καί πρόφανῶς καί τή δυσπιστία πού εἶχαν ἀπέναντί του.

Ὁ ρόλος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, κυρίως τοῦ ἐπισκόπου, εἰδικά σέ κρίσιμες στιγμές ἐπεκτείνεται καί σέ μή ἐκκλησιαστικά θέματα τόσο στή Θεσσαλονίκη ὅσο καί σέ ἄλλες πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Ἀλλά τό γεγονός αὐτό φαίνεται πῶς τελικά ἀπαρτίζει σέ βόρος ὄχι ὅλων τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν ἀλλά εἰδικά τοῦ ὑπάρχου. Ἀπό τήν ἑλλη μεριά οἱ νέες κρίσιμες συνθήκες ἔφεραν στήν ἐπιφάνεια ἢ ἀξυναν ἔντονες πολιτικές καί κοινωνικές ἀντιθέσεις στή Θεσσαλονίκη. Οἱ ἐπιπτώσεις τους στήν ἱστορική ἐξέλιξη τοῦ ρόλου πού παίζει στό ἐξῆς ἡ ἔξια ἡ πόλη στή χειρσόνησο τοῦ Αἴμου καθῶς καί στήν ἱεραρχία τῶν διοικητικῶν ὑπολλήλων οἱ ὁποῖοι βρίσκονται ἐπικεφαλῆς, φαίνονται ἰδιαιτέρως πολύπλοκες καί ἰδιόμορφες. Γι' αὐτά τά λόγους τό θέμα αὐτό θά ἀποτελέσει ὀντικείμενο ξεχωριστοῦ κεφαλαίου.

β. Ἡ Θεσσαλονίκη ἀδιαμφισβήτητη πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ

Ἡ πιό σημαντική διοικητική μεταβολή πού ἐπιχείρησε νά ἐφαρμόσει ὁ Ἰουστινιανός στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου τόν 6ο αἰώνα εἶναι ἡ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ ἀπό τή Θεσσαλονίκη στήν Πρώτη Ἰουστινιανή τό 535. Στό βίο τοῦ ὁσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης διαφαίνεται καθαρά ἡ δυσarrέσκεια πού προκάλεσε ἡ ἀπόφαση αὐτή στίς πολιτικές καί ἐκκλησιαστικές ὀρχές τῆς πόλης. Παρά τή σύγχυση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, συνέπεια τῆς μεγάλης χρονικῆς ἀπόστασης τοῦ βιογράφου ἀπό τά γεγονότα πού περιγράφει, τό κείμενο αὐτό εἶναι ἰδιαίτερα χρήσιμο γιά τή μελέτη τῆς διοικητικῆς κατάστασης στίς ἀρχές τοῦ 6ου αἰ. στήν ἐπαρχία Μακεδονίας καί εἰδικότερα στή Θεσσαλονίκη, κυρίως μετά τήν ἀποκατάσταση καί τό σχολιασμό του ἀπό τόν A.Vasiliev.⁵³ Οἱ προσπάθειες τῶν ἐκπροσώπων τῆς πολιτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας νά ξαναγίνει ἡ Θεσσαλονίκη πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ καί κυρίως τό συγκεκριμένο διάβημα, ἡ μετάβαση δηλαδή τοῦ ὁσίου Δαβίδ στήν Κωνσταντινούπολη καί ἡ συνάντησή του μέ τόν Ἰουστινιανό, φαίνεται πώς ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς παράγοντες, ἴσως ὄχι καί ὁ κυριότερος, πού συνέβαλε στήν ὀριστική ἐπαναφορά τῆς πρωτεύουσας στή Θεσσαλονίκη.

Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγηση τῆς τελευταίας αὐτῆς διοικητικῆς μεταρρύθμισης δέν παραδίδεται στίς πηγές. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους μελετητές ἔχουν προταθεῖ διάφορες χρονολογίες. Νομίζουμε ὅτι ἡ πιό πιθανή γιά τήν ἐπαναφορά τῆς πρωτεύουσας στή Θεσσαλονίκη εἶναι αὐτή πού προτείνει ὁ A.Vasiliev, δηλαδή στά χρόνια μετά τό 538/40.⁵⁴ Ἀπὸ τά παραπάνω φαίνεται ὅτι ἡ Πρώτη Ἰουστινιανή ἔμεινε γιά ἕνα πολὺ σύντομο διάστημα, λιγότερο ἀπὸ πέντε χρόνια, πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ. Ἡ σύντομη διάρκεια ἐφαρμογῆς τοῦ μέτρου αὐτοῦ ἔκανε ὀρισμένους νά ὑποστηρίξουν ὅτι αὐτό ἐφαρμόστηκε μόνο σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τήν ἐκκλησιαστική καί ὄχι τή διοικητική ὀργάνωση.⁵⁵

Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἔδρα ἤδη ἀπὸ τό 441, ἴσως μέ ἕνα μικρὸ διάλειμμα, καί τῶν πολιτικῶν καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, δηλαδή τοῦ ἐπάρχου πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, τοῦ βικαρίου τῆς διοίκησης Μακεδονίας, ἡ ὁποία φαίνεται νά καταργήθηκε, ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω, πρὶν ἀπὸ τό 527/8, τοῦ ἐπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί τέλος τοῦ ἐπισκόπου-βικαρίου τῆς Θεσσαλονίκης.⁵⁶ Τό γεγονός αὐτό καί κυρίως ἡ κατάληψη ὅλων τῶν μεγάλων πόλεων πού βρίσκονταν

στις βόρειες επαρχίες του Ίλλυρικοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀβαροσλάβους δημιουργεῖ μιὰ νέα κατάσταση σ'ὅ,τι ἀφορᾷ τῇ διοικητικῇ θέσῃ καὶ τὸ ρόλο τῆς Θεσσαλονίκης.

Πράγματι ἡ ἀπουσία ἄλλης μεγάλης πόλης στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, ἡ ἀνάγκη ὑπαρξῆς στὸ χῶρο αὐτὸ ἑνὸς ἰσχυροῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ κέντρου ἄμυνας καθὼς καὶ ἡ συγκέντρωση ἑνὸς μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων,⁵⁷ οἱ ὁποῖες εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀβαροσλάβους, εἶναι οἱ νέες ἱστορικές συνθῆκες πού συνέβαλαν στὸ νὰ ἀποκτήσει ἡ Θεσσαλονίκη μεγάλη σπουδαιότητα καὶ νὰ θεωρεῖται δευτέρη πόλη τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ ἡ νέα αὕτὴ κατάσταση καθὼς καὶ οἱ γενικότερες συνθῆκες καὶ οἱ πολιτικές ἐπιλογές πού υἱοθετήθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα φαίνεται ὅτι ἐπηρέασαν τὴν εξέλιξη τοῦ ρόλου τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ συγχρόνως τίς σχέσεις τους μὲ τὸ "δῆμο". Δυστυχῶς ὁ συγγραφέας τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου δὲν μᾶς παρέχει καμιὰ ἄλλη πληροφορία γιὰ τὸ πρόβλημα πού ὁ Ἱδιος ὑπαινίσσεται, σχετικὰ δηλαδὴ μὲ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποῖους "ἡ πόλις ...ὑποῦλως οὕτως ὥδινε τὴν κατ'ἀλλήλων διαφθοράν" (ξ84), προφανῶς τὸ 608 ἐπὶ Φωκά.⁵⁸ Ἐτσι δὲν ξέρουμε τὰ αἷτια καὶ τὴ συγκεκριμένη μορφή πού πῆρε, ἂν τελικὰ ἐκδηλώθηκε, ἡ σύγκρουση ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ ρόλο τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν σ'αὐτή.

Μέσα στὸ ἱστορικό αὐτὸ πλαίσιο τοῦ 7ου αἰῶνα, τῆς συρρίκνωσης δηλαδὴ τοῦ Ίλλυρικοῦ, ἐπομένως τῆς μείωσης τοῦ πολιτικοῦ ρόλου τοῦ ὑπάρχου, πού ἐπισημάναμε πρὶν πάνω, τῆς ἀξανόμενης σπουδαιότητος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς γενικότερης οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναταραχῆς πού ἐκδηλώνεται σ'ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία, ἂν δὲν συντελοῦνται, πάντως γίνονται ἀναγκαῖες καὶ ὠριμάζουν οἱ συνθῆκες γιὰ ριζικές πολιτικές καὶ διοικητικές ἀλλαγές. Ὅπως ἀναφέραμε καὶ πρὶν πάνω, μέσα ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη διαδικασία ἐφαρμόζεται καὶ στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου ἡ νέα διοικητικὴ - στρατιωτικὴ ἀνακατανομή τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου μὲ τὸ σχηματισμὸ τῶν θεμάτων. Μὲ τίς διοικητικές αὐτές μεταρρυθμίσεις ἔχει συνδεθεῖ ἐπίσης ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς δημόσιου λειτουργοῦ, τοῦ ἐπάρχου Θεσσαλονίκης. Ἡ μελέτη ὅμως τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ χρονικά ὅρια τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐργασίας μας.

Έγινε από τὰ παραπάνω φανερό ὅτι στή διάρκεια τῆς περιόδου πού μελετᾶμε δέν πραγματοποιήθηκε καμιά μεταβολή οὔτε στό διοικητικό σύστημα οὔτε ἐπομένως στήν ἱεραρχία τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, παρά τῆς διοικητικές μεταρρυθμίσεις πού ἐφαρμόστηκαν κατά διαστήματα. Ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας παρέμεινε μιά διοικητική μονάδα μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἑπαρχο ("κονσουλάριο"). Ἡ Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσά της καί συγχρόνως πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό τό 441, συγκέντρωνε τήν πολιτική, στρατιωτική καί ἐκκλησιαστική ἐξουσία.

Στό διάστημα πού ἀκολουθεῖ ἡ Θεσσαλονίκη γίνεται ὀριστικά ἡ πρωτεύουσα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ. Ἀργότερα ἡ διοικητική αὐτή ἐνότητα συρρικνώνεται, καθώς οἱ περιοχές αὐτές ξεφεύγουν ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν βυζαντινῶν ἐξαιτίας τῶν ἀβαρρολαβικῶν ἐπιδρομῶν καί τῶν σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων. Ἀφοῦ μεσολαβήσει μιά μεταβατική περίοδος, στή διάρκεια τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ ἀποτελεῖ μιά εἰκονική διοικητική περιφέρεια, ἐπιχειρεῖται τελικά μιά ριζική διοικητική καί στρατιωτική ἀναδιοργάνωση τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἀλλά οἱ παραπάνω κρίσιμες συνθήκες, ἐνῶ γιά τή βυζαντινή αὐτοκρατορία ἀποβαίνουν ὀλέθριες, καθώς χάνει μεγάλο τμήμα τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ, γιά τή Θεσσαλονίκη ἀντίθετα δημιουργοῦν εὐνοϊκοὺς ὅρους καί συμβάλλουν ἔμμεσα στή δημογραφική ἀνάπτυξη καί ἐξέλιξή της σέ μοναδικό πολιτικό καί στρατιωτικό κέντρο τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, σέ δεύτερη πόλη τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι ἡ διοικητική της θέση καί ὁ ρόλος πού θά παίξει τήν ἐπόμενη περίοδο θά εἶναι διαφορετικός ἀπό αὐτόν πού ἀναλύσαμε στήν ἐργασία αὐτή.

Β. Στρατιωτική οργάνωση στην έπαρχία Μακεδονίας(4ος-6ος αιώνας)

Ἡ μελέτη τῆς διοικητικῆς οργάνωσης τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας μᾶς ἔδειξε ὅτι ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 326 ἡ ἐπαρχία αὐτὴ ἀποτελεῖ ὄχι μόνον μιὰ ἰδιαίτερη γεωγραφικὴ ἐνότητα ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μιὰ διοικητικὴ μονάδα, τμῆμα τῆς διοίκησης Μακεδονίας, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά της ὑπάγεται στὴν ἐπαρχία Ἰλλυρικοῦ. Στὰ κεφάλαια λοιπὸν αὐτὸ θὰ ἐξετάσουμε :

α) ἂν ἡ ἴδια αὐτὴ ἐπαρχία ἀποτελεῖ συγχρόνως ξεχωριστὴ στρατιωτικὴ ἐνότητα καὶ β) ποιά ἦταν ἡ στρατιωτικὴ οργάνωσή της.

Γιὰ τίς στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις πού ἐφάρμοσε στὸ Ἰλλυρικό ὁ Διοκλητιανὸς (284-305) καὶ ἄργότερα ὁ Κωνσταντῖνος Α' ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 316, ὁπότε ἀντιμετώπισε τὸ Λικίνιο, οἱ πηγές παρέχουν ἀόριστες ἢ ἐλλιπεῖς πληροφορίες. Εἰδικὰ ὅμως γιὰ τὴ στρατιωτικὴ οργάνωση τοῦ 4ου αἰώνα μετὰ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κωνσταντίνου Α' ἡ Ἱστορία νέα τοῦ Ζώσιμου περιέχει πολὺτιμες μαρτυρίες. Ἡ ριζικὴ βέβαια ἀντίθεση τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ μὲ τὴ γενικότερη πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Α' ἐκδηλώνεται στὸ κείμενο μὲ μιὰ δυσασέσκεια πού συχνά μετατρέπεται σὲ ἀβάσιμη πολεμικὴ¹. Ἔτσι, ἐνῶ ἀναγνωρίζουμε τὴ χρησιμότητα τοῦ κειμένου αὐτοῦ καὶ συχνά στηριζόμαστε σ' αὐτό, ὥστόσο εἴμαστε ἰδιαίτερα ἐπιφυλακτικοί καὶ δὲν υἱοθετοῦμε πάντα τὴν κριτικὴ πού ἀσκεῖ ἢ τὴν ἐρμηνεία πού δίνει ὁ Ζώσιμος σχετικὰ μὲ τίς στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις πού ὁ Κωνσταντῖνος Α' ἐφάρμοσε. Αὐτὸς εἶναι ἕνας ἐπιπλέον λόγος πού μᾶς ἀναγκάζει νὰ συνδυάσουμε, ὅπου εἶναι δυνατό, τίς πληροφορίες τοῦ Ζώσιμου μὲ τίς ἀντίστοιχες διοικητικῶν καὶ ἄλλων κειμένων(π.χ. Notitia dignitatum, ἐπιγραφές κλπ.).

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Διοκλητιανὸς ὄχι μόνον περιόρισε τὴν ἑκτασὴ τῶν ἐπαρχιῶν πού προϋπῆρχαν, ἀλλὰ χῶρισε ἐπίσης, ἂν καὶ ὄχι σὲ ὅλες τίς ἐπαρχίες, τὴ στρατιωτικὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Ἐκτίσε φρούρια καὶ ἐπισκεύασε τὰ τεῖχη². Ἀναδιοργάνωσε ἐπίσης τὸ στρατό, ἂν καὶ διατήρησε τὴ βασικὴ οργανωτικὴ δομὴ πού ἴσχυε καὶ πρὶν, τοποθετώντας τὸ μεγαλύτερο ὄγκο τῶν στὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας (limitanei). Μερικὲς μονάδες τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ τῶν συνόρων συνόδευαν τὸν αὐτοκράτορα σὲ διάφορες στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ἦταν ἄμεσα ἐξαρτημένες ἀπὸ αὐτόν (comitatus)³. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ μέτρο τοῦ Διοκλητιανοῦ ὁ N. Baynes ἀναγνωρίζει τὴν ἀπαρχὴ τῆς δημιουργίας τῶν comitatenses ἀπὸ τὸν

Κωνσταντίνο Α', τῶν εὐέλικτων δηλαδὴ στρατιωτικῶν σωμάτων πού μετακινούνταν ανάλογα μέ τίς στρατιωτικές ἀνάγκες τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς αὐτοκρατορίας⁴. Πράγματι φαίνεται πῶς ὁ Κωνσταντῖνος Α' κατέληξε στή συγκεκριμένη αὐτή μορφή τῶν comitatenses, ἀκριβῶς γιά νά ἐνισχύει περισσότερο καί πιό ἀποτελεσματικά τό ἀμυντικό σύστημα καί τῶν μὴ παραμεθορίων περιοχῶν τῆς αὐτοκρατορίας πού κινδύνευαν ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν βορείων φύλων τὰ ὁποῖα κατάφεραν νά διεισδύουν στό ἐσωτερικό τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι τό παλαιό σύστημα τῶν limitanei, ἡ συγκέντρωση δηλαδή τοῦ μεγαλύτερου ὅγκου τοῦ στρατοῦ στά σύνορα, ἀποδεικνύεται στό ἐξῆς ἀνεπαρκές. Ἴσως ἡ πρόσφατη ἐμπειρία τῶν γοθικῶν ἐπιδρομῶν (332) ἀλλά καί ἡ προγενέστερη τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰῶνα ἔκαναν φανερὴ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀναδιοργάνωσης αὐτῆς, χάρις στήν ὁποία ἐξασφαλιζόταν ἡ ἀμυνα ὄχι μόνο τῶν συνόρων ἀλλά καί τῶν μεγάλων κέντρων στό ἐσωτερικό τῆς αὐτοκρατορίας.

Μποροῦμε λοιπόν νά ὑποθέσουμε μέ κάποια βεβαιότητα ὅτι στό χῶρο τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἡ στρατιωτικὴ ὁργάνωση πῆρε τὴν ὀριστικὴ μορφή τῆς μετὰ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κωνσταντίνου Α'. Ἐπικεφαλῆς τῶν σωμάτων τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ, δηλαδή τῶν comitatenses, τοποθετήθηκε ἕνας magister peditum καί ἕνας magister equitum. Καί οἱ δύο ἐξαρτιόνταν ἀμεσα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα⁵. Ἐπικεφαλῆς τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦταν ὁ magister militum (στρατηλάτης) per Illyricum, ὁ ὁποῖος ὥς τό 441 ἔδρευε στό Σίρμιο.⁶ Μετὰ τό ἔτος ὅμως αὐτό οἱ διοικητικές καί οἱ στρατιωτικές ἀρχές τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταφέρθηκαν στή Θεσσαλονίκη.

Ὅπως εἶναι γνωστό ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τῶν ἐπαρχιῶν ἦταν ὁ dux⁷. Συγκριτικά μέ τοὺς ὑπόλοιπους δημόσιους ὑπαλλήλους, διοικητικούς καί στρατιωτικούς, οἱ duces ἦταν κατώτερου μορφωτικοῦ ἐπιπέδου καί συχνά "βαρβαρικῆς" καταγωγῆς⁸. Εἰδικά στήν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ ὁ στρατός τῶν παραμεθορίων τουλάχιστον ἐπαρχιῶν διοικεῖται ἤδη ἀπὸ τὸ 311 ἀπὸ duces. Εἶναι μάλιστα γνωστά τὰ ὀνόματα ὀρισμένων δουκῶν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν γιά ὁλόκληρο τό διάστημα πού μελετᾶμε⁹. Σχετικά μέ τοὺς στρατιωτικούς αὐτοὺς ὑπαλλήλους ὁ Ζώσιμος ἀναφέρει μετὰ τίς στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις τοῦ Κωνσταντίνου Α' ὅτι "στρατηγῶν ἐν ἐκάστῳ τόπῳ τάξιν ἐπεῖχον"¹⁰. Σύμφωνα λοιπόν μέ τὰ παραπάνω οἱ πληροφορίες σχετικά μέ τοὺς duces τὴν περίοδο πού μελετᾶμε εἶναι ἐνδεικτικές γιά τὴ μελέτη τῆς στρατιωτικῆς ὁργάνωσης στήν ἐπαρχία Μακεδονίας.

νίας, γιατί η ύπαρξη ενός *dux* αποτελεί την ασφαλέστερη μαρτυρία για το σχηματισμό ιδιαίτερης στρατιωτικής περιφέρειας.

Πράγματι πριν από τις μεταρρυθμίσεις του Κωνσταντίνου Α' ή απέναντη ρωμαϊκή έπαρχία Μακεδονίας φαίνεται ότι αποτελούσε και ιδιαίτερη στρατιωτική περιφέρεια. Αυτό συμπεραίνεται από μια έπιγραφή των χρόνων 260-68, στην οποία αναφέρεται ο *Aur. Augustianus dux* και η οποία βρέθηκε στη Λυχνιδό, πόλη που, μετά τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του 4ου αιώνα, ανήκε στην έπαρχία Ήπειρο νέα. Η έπιγραφή αυτή έχει συνδεθεί με τις επιδρομές των Γότθων στην περιοχή τó 267.¹¹ Στην ίδια πόλη βρέθηκε μια άκόμα έπιγραφή που αναφέρει τó δούκα Αύρηλιο και χρονολογείται κάπως αθαίρετα στον 4ο αιώνα.¹² Δεν αποκλείεται όμως ή έπιγραφή αυτή νά ανήκει, όπως και ή προηγούμενη, στον 3ο αιώνα ή άκόμα νά πρόκειται για κάποιον άξιωματούχο που πέθανε και τάφηκε στην πόλη αυτή τον ίδιο αιώνα ή τον επόμενο.

Στό διάστημα από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα δεν αναφέρεται παρά μόνο ένας *dux*, Ὁκασσιανός, σέ έπιγραφή της Θεσσαλονίκης. Η έπιγραφή αυτή έχει δημοσιευθεί επανειλημμένα. Οι τελευταίοι μελετητές Ch. Edson και J.-M. Spieser διαφωνούν ριζικά ως προς τή χρονολόγηση, έπαμ ένως και τή σημασία που έχει ο ὄρος *dux*. Ο Ch. Edson τή χρονολογεί στον 5ο αιώνα ή και άργότερα και ύποστηρίζει ότι ο *dux* Κασσιανός είναι έπικεφαλής του στρατού στην έπαρχία Μακεδονίας. Ο J.-M. Spieser όμως συμπεραίνει από τον τύπο των γραμμάτων καθώς και από τó περιεχόμενο της έπιγραφής πώς πρόκειται για κάποιον δούκα σύγχρονα του Ανδρόνικου Λαπαρδό.¹³ Καθώς τά έπιχειρήματα του J.-M. Spieser φαίνεται νά αϊτιολογούν πληρέστερα τή χρονολόγηση της έπιγραφής αυτής και έπιπλέον έπειδή άπουσιάζει κάθε μνεία σχετικά με τούς δούκες στην έπαρχία Μακεδονίας την πρωτοβυζαντινή περίοδο, μπορούμε νά συμπεράνουμε με βεβαιότητα ότι ή διοικητική αυτή ένότητα δεν αποτελούσε συγχρόνως ιδιαίτερη στρατιωτική περιφέρεια και έπομένως για τά λόγα αυτά δεν διέθετε ιδιαίτερα στρατιωτικά σώματα με έπικεφαλής ένα *dux*.

Έπομένως ο γεωγραφικός χῶρος που όριοθετήσαμε στην άρχή της

ἐργασίας μας ἀποτελοῦσε μόνο ξεχωριστή διοικητική ἐνότητα, τήν ἐπαρχία Μακεδονίας. Φαίνεται δηλαδή ὅτι τὰ στρατεύματα τῶν μὴ παραμεθορίων ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἶχαν ἐπικεφαλῆς τὸ magister militum τοῦ Ἰλλυρικοῦ, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν κάθε μιά ξεχωριστὴ περιφέρεια. Ἐντὶ τοῦτο στίς βόρειες ἐπαρχίες σχηματίστηκαν ἐξαιρετικὲς στρατιωτικὲς περιφέρειες μὲ βάση τὴ διοικητικὴ διαίρεση τῶν ἐπαρχιῶν¹⁴, γιατί αὐτὲς οἱ ἐπαρχίες εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ στρατεύματα μὲ ἐξαιρετικὴ εὐελιξία καὶ ἐτοιμότητα, καθὼς πρῶτες ἀντιμετώπιζαν ὁλόκληρο τὸν ὄγκο τῶν ἐπιδρομῶν.

Ἀργότερα πρὸς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα ὁ Θεοδόσιος Α', σύμφωνα μὲ τὸ Ζώσιμο, αὐξήσε τὸν ἀριθμὸ τῶν στρατιωτικῶν ἀξιωματῶν ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ὡς τὴν κατώτερη βαθμίδα "τούς δὲ τῶν στρατιωτῶν ἡγουμένους πλείονας ἢ πρότερον εἰργάσατο" ... καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἀλλὰ καὶ ἰλάρχας καὶ λοχαγούς καὶ ταξιάρχους εἰς πλῆθος ἤγαγε τοσοῦτον ὥστε διπλάσιους ἢ πρότερον εἶχε λελεῖσθαι."¹⁵ Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι δὲν ἀναφέρονται οἱ δοῦκες. Παρόλα πού ἡ μνεία αὐτὴ γίνεται ὄχι γιὰ νὰ περιγράψει τὴ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια τοῦ Θεοδόσιου, ἀλλὰ γιὰ νὰ τονίσῃ τὴ "στρατικοποίηση" πού ὁ ἴδιος ὁ Ζώσιμος θεωρεῖ καταστρεπτικὴ γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, βρῖσκουμε πὺς ἡ παράλειψη τῶν δουκῶν εἶναι ἐνδεικτικὴ καὶ πὺς πραγματικὰ ὁ ἀριθμὸς τους δὲν πρέπει νὰ αὐξήθηκε. Ἐπομένως οἱ ἐπαρχίες τῶν ὁπίων ὁ στρατὸς εἶχε ἐπικεφαλῆς ἓνα *dux* παρέμειναν οἱ ἴδιες πού εἶχε ὀρίσει ὁ Κωνσταντῖνος Α'.

Ὅπως ἀναφέραμε πρὶν πάντων, ὁ Κωνσταντῖνος Α' μετέφερε ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ στίς μεγάλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ μέτρο αὐτὸ βρῆκε ἀντίθετες ὀρισμένες κοινωνικὲς δυνάμεις τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας πού πάσχιζαν νὰ διατηρήσουν τὴν πολιτικὴ ἰσορροπία πού προϋπῆρχε καὶ ἡ ὁποία στηριζόταν στὴν ὕπαρξη μεγάλων πόλεων μὲ ἰσχυροὺς τοπικοὺς ἀρχόντες (*curiae*) καὶ συγχρόνως μὲ τὰ μεγαλύτερο ὄγκο τοῦ στρατοῦ παρατεταγμένα στὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ δυσἀρέσκεια αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων εἶναι γνωστὴ πὺς ἀντανάκλᾳται ἄμεσα στὸ περιεχόμενο τῆς Ἱστορίας νέας τοῦ Ζώσιμου.¹⁶

Ἡ δομὴ τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης τοῦ Ἰλλυρικοῦ πού συνοπτικὰ περιγράψαμε πρὶν πάντων, ἔτσι ὅπως διασώζεται στίς πηγές μετὰ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Α' δίνει μάλλον τὸ

θεσμικό πλαίσιο και φωτίζει μόνο έμμεσα την κατάσταση που επικράτησε από αυτή την άποψη στην επαρχία Μακεδονίας. Αντίθετα πολύτιμα υλικό για τη μελέτη αυτού του θέματος προσφέρουν εκτός από τις φιλολογικές πηγές και οι επιγραφές, κυρίως επιτύμβιες, γιατί συχνά αναφέρονται σ' αυτές ονόματα άγνωστων στρατιωτικών σωμάτων, στρατιωτικών υπαλλήλων κλπ. Στη μελέτη των πηγών αυτών ανακύπτουν μεθοδολογικά προβλήματα που πρέπει να έχουμε υπόψη μας. Έτσι πρέπει κανείς να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός για το αν π.χ. η πόλη στην οποία έζησε ή τάφηκε αυτός που μνημονεύεται στην επιγραφή είναι αναγκαστικά και η μόνιμη έδρα του συγκεκριμένου στρατιωτικού σώματος από όπου υπηρετούσε.

Σύμφωνα με τα παραπάνω θεωρήσαμε σκόπιμο στη μελέτη των πηγών που μας πληροφορούν για τη στρατιωτική οργάνωση στην επαρχία Μακεδονίας να ακολουθήσουμε μία χρονολογική σειρά με κεντρικό άξονα τις διάφορες πόλεις, τουλάχιστον αυτές στις οποίες έδρεύουν κάποια σώματα στρατού ή γίνονται το επίκεντρο στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Θεσσαλονίκη

Οι σχετικές μαρτυρίες για τη Θεσσαλονίκη είναι πολλές και ενδιαφέρουσες. Καθώς ήταν σ' όλη την περίοδο που μελετάμε πρωτεύουσα της επαρχίας Μακεδονίας, της ομώνυμης διοίκησης και από το 441 της ύπαρχίας 'Ιλλυρικού, είναι έπόμενο να είχε μεγαλύτερη κίνηση στρατιωτικών σωμάτων και συγχρόνως να ήταν ο στόχος των επιδρομών που κατά καιρούς προσπάθησαν να καταλάβουν πόλεις της Μακεδονίας. Οι λόγοι αυτοί μπορούμε να πούμε πώς συνετέλεσαν στην ύπαρξη περισσότερων πληροφοριών. Ανάμεσα σ' αυτές οι πολυαριθμότερες βρίσκονται σέ επιγραφές.

Συγκεκριμένα σέ επιγραφή σαρκοφάγου του 3ου-4ου αί. αναφέρεται ένας ...;libr]arius της λεγεώνας II Her(culia). Είναι γνωστό πώς η λεγεώνα αυτή συγκροτήθηκε από το Διοκλητιανό το 285 περίπου και στάθμευε στη Σκυθία.¹⁷

Μία δεύτερη επιτύμβια επιγραφή αναφέρει "... Μαξιμιανός νομέρου Ασκαρίου ΕΙΝΟΥ/ΡΟC". Πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για το σώμα των Ascarii juniores που αναγράφεται στη Notitia dignitatum και ανήκει στα σώματα auxilia palatina. Χρονολογείται από το Ch.Edson τόν 4ο αιώνα ή και αργότερα, ενώ από το J.-M.Spieser τόν 5ο αιώνα.¹⁸

"Ενας στρατηλατιανός με το όνομα Μαρτύριος αναφέρεται σέ επιτύμβια επιγραφή που σύμφωνα με το Ch.Edson χρονολογείται τόν 4ο αί. ή και αργότερα.¹⁹ Είναι γνωστό πώς ο στρατηλατιανός είναι ύφιστάμε-

νος του magister militum και πιθανόν εδρευε και αυτός στη Θεσσαλονίκη.

Ίδιαίτερα ενδιαφέρουσα για τη στρατιωτική οργάνωση στην επαρχία Μακεδονίας είναι μια αφιερωματική επιγραφή που χρονολογείται το 337/8 και που αναφέρει ένα τριβοῦνο διασημότατο του σώματος των Batavorum, ο οποίος αντικαθιστά το διοικητή της επαρχίας Μακεδονίας "διέπων μέρη της ήγεμονίας".²⁰

Μία επιγραφή του 5ου αλ. αναγράφει το όνομα ενός στρατιώτη, Leontinianus, που υπηρετούσε στα auxilia palatina, στο σώμα των Atecutti, γνωστό από τη Notitia dignitatum.²¹

Για τον "Πέτρο κούρσορα" που αναφέρεται σε άλλη επιγραφή, υπάρχουν αμφιβολίες αν ήταν ταχυδρόμος ή ελαφρά όπλισμένος στρατιώτης.²²

Επιτύμβια επιγραφή του 507 αναφέρει τον Αύρηλιο Γερόντιο ὀρθιλᾶτη. Ο ὀρος ὀρθιλᾶτης σημαίνει το στρατιώτη που ανήκει στους "ὀρθίλους λόχους" πεζών που σχηματίζουν φάλαγγες.²³

Σε επιτύμβια πλάκα διασώζεται επιγραφή του 519 όπου μνημονεύεται ο "Δημήτριος λαμπρότατος κόμης από νομεραρίων".²⁴

Μερικές ακόμα πληροφορίες για την παρουσία στρατιωτικών σωμάτων στη Θεσσαλονίκη μπορεί κανείς να βρει και σε φιλολογικά κείμενα. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, για ένα πολύ σύντομο διάστημα (379-80) η Θεσσαλονίκη ήταν το πολιτικό κέντρο και στρατιωτικό ὀρμητήριο του Θεοδοσίου για τις επιχειρήσεις του ἐναντίον των Γόθων. Σε μία μεταγενέστερη επίσης μαρτυρία φαίνεται πως και μετά από αυτό το διάστημα στάθμευαν στη Θεσσαλονίκη σημαντικά σώματα στρατού. Έτσι το 388 ο Θεοδοσίος "ἀναλαβὼν οὖν τὰς δυνάμεις τῶν στρατιωτικῶν ταγμάτων ἐπὶ τὸ Μεδιόλανον ἐχώρει" ἐναντίον του σφετεριστῆ Μάξιμου.²⁵ Τό 390 επίσης είναι γνωστό πως ο magister militum του Ἰλλυρικοῦ Βουθήριος κατέλυσε στη Θεσσαλονίκη για ένα διάστημα, στη διάρκεια του ὁποίου, για λόγους που ἀφοροῦσαν, καθώς φαίνεται, μόνο ἔμμεσα το στρατιωτικό αὐτό ἀξιωματοῦχο, ἔξεσπασε μία ἐξέγερση.²⁶

Ἡ κατάσταση φαίνεται πως ήταν ἰδιαίτερα κρίσιμη ὅταν τό 479 οἱ Γόθοι με ἐπικεφαλῆς τὸ Θευδέριχο κατευθύνονται πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλης, καθώς δυσπιστοῦσαν για τὴ στάση που θὰ κρατοῦσαν πρὸς τοὺς ἐπιδρομεῖς δ αὐτοκράτορας Ζήνων (476-91) και ὁ ὑπαρχος του Ἰλλυρικοῦ Ἰωάννης, ἐρχονται σὲ σύγκρουση με τὸν τελευ-

ταῖο καί τελικά "τάς κλείς τῶν πυλῶν ἐκ τοῦ ὑπάρχου λαβόντες τῷ ἀρχιερεῖ ἔδωσαν, καί ἀπό τῶν ἐνόντων φρουράν ἐπενόησαν, ὡς ἡδύναντο, πλείστην, καί τόν στρατηγόν ἔστεργον".²⁷ Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολύτιμη γιά δύο λόγους: α) οἱ Θεσσαλονικεῖς ἀμφισβητώντας στήν πράξη τήν ἀνώτερη ἡγεσία τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐναμιννύονται ἐνεργά σέ θέματα ποῦ ἀφοροῦν τήν ἄμυνα τῆς πόλης, γεγονός ποῦ κατὰ πάσα πιθανότητα ἀνταντακᾶ τήν κρισιμότητα τῆς κατάστασης καί β) ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλης φαίνεται νά ἀναλαμβάνει, ἔχοντας μέ τό μέρος του τό δῆμο, ὄχι μόνο πολιτικό ρόλο, παραγκινίζοντας τόν ἄρχο, ἀλλά καί στρατιωτικό συγχρόνως, καθὼς σ' αὐτόν πρωτοστατεῖ στήν ἄμυνα τῆς πόλης. Βέβαια ἡ ἰσχὺς ποῦ φαίνεται γιά πρώτη φορά στό τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα νά ἔχει ὁ ἐπίσκοπος δέν ἀποτελεῖ προσωπική περίπτωση. Σχετίζεται, κατὰ τή γνώμη μας, μέ τήν αὐξανόμενη οἰκονομική ἰσχὺ τῆς Ἐκκλησίας²⁸ καί τήν εἰρύτερη ἀπήχρησή της. Στό παρεπὼν χωρίο δέν φαίνεται μέ σαφήνεια ἂν οἱ Θεσσαλονικεῖς σημειοτεῖχαν ὡς στρατιῶτες στήν ἄμυνα τῆς πόλης, γεγονός ποῦ εἰς κανέρονε τήν ἀνεπάρκεια στρατιωτικῶν δυνάμεων στήν πόλη καί τή στρατολόγησιν τοῦ πληθυσμοῦ της. Τελικά ἡ Θεσσαλονίκη διαφεύγει τόν κίνδυνον, γιατί ὁ αὐτοκράτορας Ζήνων παίρνει τήν πρωτοβουλία νά κλείσει μέ τούς ἰδοθούς συνθήκη.

Λίγα χρόνια μετά, στό πρῶτο μισό τοῦ 6ου αἰῶνα, διάφορα φύλα ποῦ ἦταν ἐγκατεστημένα βόρεια τοῦ Δούναβη ἐπιχειροῦν ἐπιδρομές στή χερσόνησο τοῦ Αἰμου. Σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ ἐγέναν ἐπανειλημμένα καταστροφικές ἐπιδρομές. Αὐτές ὅμως ἐπληξαν κυρίως τόν ἀγροτικό χῶρον καί πολλές ὀχυρές τοποθεσίες (φρούρια) τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Τήν πρώτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιχείρησαν, ὅπως ἀναφέραμε πιό πάνω, οἱ Ἄβαροι καί οἱ Σλάβοι στίς 22 Σεπτεμβρίου κατὰ πάσα πιθανότητα τοῦ ἔτους 586. Ἡ στιγμή ἦταν πράγματι εὐνοϊκή γιά τούς πολιορκητές, γιατί, σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἀγίου Δημητρίου, ἐξαιτίας τοῦ λοιμοῦ ποῦ εἶχε προηγηθεῖ (Ἰούλιος 586), "παγανικοῦ τε καί στρατιωτικοῦ ὀλιγοσπόν πάνυ μέρος τάχα καί ἄχρηστον ἐν τῇ πόλει τῆνικαῦτα ἐτύγχνανε" (ξ127). "Ἐπιπλέον "πλείονων δέ καί αὐτῶν τῶν ἐπιλέκτων νεανιῶν τοῦ τε στρατιωτικοῦ καί τῶν ἐν τῷ μεγίστῳ στρατευομένων πραιτωρίῳ, ἅμα τῆνικαῦτα τήν ἐπαρχον μετὰ χειρὸς ἔχοντι ἀρχήν κατὰ τήν Ἑλλήνων χώραν δημοσίων ἔνεκα χρειῶν ἀποδεδημηκότων" (ξ128).

Παρόλα όμως αυτά την πόλη υπερασπίστηκαν μόνιμα σώματα στρατού ("λεγεών") που φαίνεται πως υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη ήδη πριν από την πρώτη αυτή πολιορκία (566). Από όρισμένες έμμεσες πληροφορίες που βρίσκονται διάσπαρτες στο κείμενο της πρώτης συλλογής των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου συμπεραίνουμε επίσης πως τουλάχιστον ένα τμήμα των μόνιμων στρατιωτικών σωμάτων ήταν συγχρόνως κάτοικοι της Θεσσαλονίκης επιφορτισμένοι και με στρατιωτικά καθήκοντα. Ειδικά μάλιστα στην πολιορκία του 586, χωρίς να αναφέρεται ρητά, διαφαίνεται πάντως ότι οι "άνδρες της πόλεως" στρατολογήθηκαν για την άμυνα της πόλης²⁹. Το μέτρο αυτό φαίνεται πως εφαρμόστηκε σε μεγαλύτερη ίσως έκταση λίγα χρόνια μετά στη δεύτερη πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Άβαροσλάβους (26 Οκτωβρίου 604). Στο ιβ' θαύμα του αγίου Δημητρίου ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ιωάννης Α' αναφέρει ρητά ότι ο "δήμος άπας της άπροσδοκήτου ταύτης βοής κατακούσαντες έδραμον εις οίκους, και όπλισθέντες επί τά τείχη άνήεσαν" (ξ107)³⁰. Η συμμετοχή του δήμου στην απόκρουση των πολιορκητών φαίνεται πως έπαιξε αποφασιστικό ρόλο σ' αυτή τη δεύτερη πολιορκία, καθώς ήταν από πριν οργανωμένη και καθολική.

Τέλος η ίδια οργάνωση φαίνεται να επικρατεί και κατά την τρίτη πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Άβαροσλάβους το 615. Αυτό συμπεραίνεται από ένα χωρίο του α' θαύματος της δεύτερης συλλογής, στο οποίο αναφέρεται η συμμετοχή των πολιτών, έμμεσα όμως, προφανώς για να εξαρθεί ή θαυματουργική επέμβαση του αγίου Δημητρίου, "τότε άπασα ή πόλις άντί πετρών και βελών τά δάκρυα ως όμβροτόκους νεφέλας προς τόν πάντων δεσπότην και θεόν εξέχεον..." (ξ187)³¹. Η στρατολόγηση του πληθυσμού δεν είναι βέβαιο αν εφαρμόζόταν ως το τέλος του 7ου αιώνα. Γιατί στην πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Σλάβους το 677/8 την άμυνα φαίνεται να έπωμίζονται τακτικά σώματα στρατού "οί τοξόται και οί άσπιδιώται και οί άγριόνες και οί άκοντιστάι και σφενδονιστάι και μαγγανάριοι..." (ξ262)³². Δεν αποκλείεται πάντως να συμμετείχε και ο πληθυσμός της πόλης οργανωμένος όπως στίς προηγούμενες πολιορκίες στίς αρχές του 7ου αιώνα.

Αν πράγματι στο τέλος του 5ου αιώνα οι Θεσσαλονικείς δεν είναι επιφορτισμένοι και με στρατιωτικά καθήκοντα, όπως φαίνεται να συνηγορεί το χωρίο του Μάλχου που παραθέσαμε πιο πάνω, πρέπει συνεπώς να συμπεράνουμε πως μόνο οι άβαροσλαβικές πολιορκίες δημιούργησαν μιά τόσο κρίσιμη στρα-

τιωτική κατάσταση στη Θεσσαλονίκη. Ἡ στρατολόγηση τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν προφανῶς τὸ μόνο ἀποτελεσματικό μέσο γιὰ νὰ ἀποκρουστοῦν οἱ ἐπιδρομεῖς καί νὰ ἀποτραπεῖ ἡ κατάληψη τῆς πόλης. Τό γεγονός αὐτό δείχνει, κατὰ τή γνώμη μας, τήν κρισιμότητα τῆς κατάστασης, τήν ἀνεπάρκεια τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων πού διέθετε ἡ πόλη καθὼς καί τήν ἐγκατάλειψη ἀπό μέρους τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας κυρίως στό τέλος τοῦ. εἰς καί τίς ἐργές τοῦ 7ου αἰῶνα τῶν ἐξουσιῶν τῆς ἐπαρχίας Ἰακεζονίας. Ἔτσι μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες φυσικό ἦταν νὰ ἀνακύψει ἕνα εἶδος ἀμφισβήτησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, δηλαδή τοῦ ὑπάρχοντος, καί ταυτόχρονα νὰ γίνει φανερή ἡ ἀνεπάρκεια καί τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης πού ἔσχε τὸ διάστημα αὐτό. Πάντως ἡ στρατολόγηση τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς πόλης σέ κρίσιμες στιγμές ἐφαρμόστηκε καί σέ ἄλλες μεγάλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τή διάρκεια τῆς περιόδου πού μελετᾶμε.³³ Τό ρόλο πού ἔπαιξαν οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες στήν ὀργάνωση αὐτοῦ τοῦ εἴδους "πολιτοφρουρᾶς" ἀναλύσαμε σέ προηγούμενο κεφάλαιο.

Ἡ Θεσσαλονίκη ὡς θαλάσσιος κόμβος δέν φαίνεται νὰ ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στήν περίοδο πού μελετᾶμε. Ὁ Ζῶσιμος ἀναφέρει πῶς ὁ Κωνσταντῖνος Α' "τόν ἐν ταύτῃ (Θεσσαλονίκη) λιμένα πρότερον οὐκ ὄντα κατασκευάσας ἐπὶ τόν πρός Λικίνιον αὐτίς παρεσκευάζετο πόλεμον".³⁴ Φαίνεται ἀκριβῶς πῶς ὁ Κωνσταντῖνος, ἐξαιτίας τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς συγκεκριμένης συγκυρίας τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ Λικινίου, θεώρησε ἀναγκαῖα τήν κατασκευή τοῦ λιμανιοῦ τῆς καί προτίμησε τήν πόλη αὐτή ἀπό τόν Πειραιᾶ. Πάντως σ' ὅλη τήν περίοδο πού μελετᾶμε καμιᾶ ἄλλη φορά, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, δέν ἀναφέρεται ἡ παρουσία τοῦ βυζαντινοῦ στόλου στή Θεσσαλονίκη. Μόνο ἀργότερα, τόν 7ο αἰῶνα, σημειώνονται στά θαύματα τοῦ ἀγίου Δημητρίου ὀρισμένες ἀποστολές.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τὰ παραπάνω, θά μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει τήν ἀπόψη ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη, ἐνῶ φαίνεται ὅτι παρέμενε σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε ἕνα σημαντικό στρατιωτικό κέντρο, δέν ἀποτελοῦσε ὥστόσο καίρια στρατηγικό σημεῖο. Αὐτό ὁφείλεται ἴσως στό γεγονός πὸς βρισκόταν στό τέρμα τῶν χειρσαίων δρόμων πού ξεκινούσαν ἀπό τὸ Δούναβη καί κατευθύνονταν πρὸς τὰ νότια. Δέν ἀποτελοῦσε ἕνα κόμβο αὐτῶν τῶν δρόμων, γεγονός πού εἶς τῆς ἐπέτρεπε νὰ τοῖς ἐλάνχει. Τό ἴδιο δις πιστώνει κανεὶς καί γιὰ τή στρατηνική σημασία τοῦ λιμανιοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Τό γεγονός ὅμως ὅτι δέν ἀποτελοῦσε καίρια γεωγραφική θέση ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἐλέγχου τῶν θαλάσσιων δρόμων δέν ἔπαιξε ἀρνητικό ρόλο, γιατί ἡ ἀναμέτρηση μέ τοὺς ἐπιδρομεῖς πού ἐμφανίστηκαν τήν περίοδο πού μελετᾶμε ἐγίνε ἀποκλειστικά στήν ξηρά.

Ἡράκλεια Λύγκου

Γιὰ τὴν Ἡράκλεια Λύγκου διαθέτουμε ἐλάχιστες ἀλλὰ διαφωτιστικές πληροφορίες ἀπὸ ἐπιγραφές καὶ φιλολογικά κείμενα.

Σὲ ἐπιγραφή τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ-
ῶνα ἀναφέρεται ὁ *Romanus praepositus* τοῦ σώματος *equites catafracta-
rii pictavenses*.³⁵ Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ στρατιωτικό αὐτό σῶμα
δὲν ἀναφέρεται στὴ *Notitia dignitatum*.

Ἀπὸ ἄλλη ἐπιτύμβια ἐπιγραφή μαθαίνουμε πὺς στὸ ἴδιο στρατιω-
τικό σῶμα ὑπηρετήσε ὁ *Aurelius Daza, centenarius perfectissimus*. Ὁ
Aur. Daza γεννήθηκε στὴν "ἐπαρχία Δακίας", ἐπομένως πρὶν τὸ 274, ὁ-
πότε μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν ἐπαρχία αὐτὴ
νότια τοῦ Δούναβη. Ὁ τίτλος "διασημότατος" φανερῶνει πὺς κατεῖχε τὸ
ἀξίωμα τοῦ *centenarius* ἐπὶ Κωνσταντίνου Α'. Πέθανε σὲ ἡλικία 90 ἐ-
τῶν καὶ θάφτηκε στὴν Ἡράκλεια.³⁶

Στὴν ἴδια πόλη βρέθηκε μιὰ ἀκόμα ἐπιτύμβια ἐπιγραφή, κατὰ πᾶσα
πιθανότητα τοῦ 415, πού ἀναφέρει "Ἐνθάδε κεῖται Σπούρκιος ὁ ἐν
στρατῷ καλῶς πορευθείς..."³⁷.

Σὲ μιὰ ἀφιερωματική ἐπιγραφή στὸ μωσαϊκό δάπεδο τοῦ
νάρθηκα μιᾶς ἀπὸ τίς βασιλικές τῆς Ἡράκλειας Λύγκου ἀναγράφεται
"Vinica domesticus laboravit pro peccatis sui(s)." Ἡ ὁμάδα τῶν μω-
σαϊκῶν στὴν ὁποία βρίσκεται ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ χρονολογεῖται, σύμφωνα
μέ τὴ G. Tomašević, ὁμέσως μετὰ τίς ἐπιδρομὲς τῶν Οὐνῶν στὴν πε-
ριοχὴ τῆς Ἡράκλειας, δηλ. στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα ἢ καὶ ἀργότερα.³⁸
Ἡ ἴδια σημειώνει πὺς τὸ ὄνομα *Vinica*, ἄγνωστο ὡς τώρα, εἶναι γερ-
μανικό καὶ πὺς ὁ ὅρος *domesticus* εἶναι δυνατό νὰ δηλώνει ἀξιωματουῦ-
χο τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ὑπάλληλο τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῆς
Ἡράκλειας ἢ ἀκόμα καὶ ἐκκλησιαστικό.³⁹ Βρίσκουμε πιὸ πιθανὸ νὰ πρό-
κειται γιὰ κάποιον ἀξιωματουῦχο ὑφιστάμενο τοῦ *magister militum*, γιὰ-
τί εἶναι εὐλόγο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐνῶν καὶ στὸ
διάστημα πού ἀκολουθεῖ νὰ ἔχει ἐγκατασταθεῖ στὴν πόλη αὐτὴ κάποιος
στρατιωτικός ἀξιωματουῦχος. Ἐπιπλέον τὸ γερμανικὸ ὄνομά του ἐνισχύ-
ει τὴν παραπάνω ὑπόθεση, μιὰ καὶ ὁ στρατός κυρίως στελεχωνόταν ἀπὸ
ἄνδρες γοτθικῆς ἰδιαιτέρα καταγωγῆς ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ
ὄχι ὁ διοικητικός μηχανισμός καὶ ἀκόμη λιγότερο ἡ Ἐκκλησία.

Μιὰ εἰκόνα τῆς κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε στὴν ἐπαρχία Μακεδο-

νίας από στρατιωτική άποψη στο διάστημα των επιδρομών των Γότθων τοῦ Βαλαμῆρ τό 479 μᾶς δίνει ὁ ἱστορικός Μάλχος.⁴⁰ Τήν πρώτη φορά πού ἀπειλεῖται ἡ Ἡράκλεια, ὁ κίνδυνος ἀποσοβεῖται μέ πλούσια δῶρα στό Βαλαμῆρ καί τό στρατό του "... τοῦ ἀρχιερέως τοῦ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει πολλά καί παντοδαπά τῇ στρατιᾷ καί αὐτῷ ἀποστείλαντος δῶρα, τήν τε χώραν ἀπαθῇ πᾶσαν διεφύλαξε...". Τήν ἐπομένη φορά ὅμως πού οἱ Γότθοι ἀπέλυσαν τήν Ἡράκλεια, οἱ κάτοικοι, σύμφωνα πάντα μέ τά Μάλχος, ἐγκατέλειψαν τήν πόλη καί κατέφυγαν "ἐς φρούριον ἰσχυρόν". Τό γεγονός αὐτό φανερώνει, κατά τή γνώμη μας, τήν ἐνεπάρκεια ἢ τήν ἀπουσία στρατιωτικῶν σωμάτων στήν Ἡράκλεια τήν περίοδο αὐτή. Τόν 5ο καί κυρίως τόν ἐπόμενο αἰῶνα ἐπαναλαμβάνεται τό ἴδιο φαινόμενο, οἱ κάτοικοι δηλαδή καταφεύγουν σέ κάποιο κοντινό φρούριο ἢ ἡ ἴδια ἡ πόλη μεταφέρεται γιά λόγους ἀσφάλειας σέ ὀχυρή θέση (π.χ. Βάργαλα). Ὁ τελευταῖος αὐτός τρόπος ἀμυνας ἀποβαίνει καθοριστικός γιά τόν τύπο πόλης πού δημιουργεῖται στό διάστημα μετά τόν 6ο αἰῶνα. Τίς ἀπαρχές του τίς βρίσκουμε ἀκριβῶς στίς περιπτώσεις πόλεων σάν τήν Ἡράκλεια, μέσα στίς ἱστορικές συνθήκες πού περιγράψαμε πῶς πάνω. Παρόλα αὐτά οἱ κάτοικοι τῆς Ἡράκλειας δέν μπόρεσαν νά ἀμυνθοῦν στό τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα μέ τόν ἴδιο τρόπο. Οἱ Ἀβαροσλάβοι κατέστρεψαν τήν πόλη λίγα πρῶν ἀπό τό 586.

Στόβοι.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τούς Στόβους εἶναι πολύ πιθανό νά στάθμευε καί στήν πόλη αὐτή μιᾶ στρατιωτική μονάδα σ' ὅλη τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε, ὥπως συνέβαινε ἄλλωστε καί πρῖν ἀπό τήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Διακλητιανοῦ. Παρόλα αὐτά δέν συμφωνοῦμε ὅμως μέ τόν R. Sherk, ὁ ὅποιος ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιά τούς Lanciarii Stobensis πού ἀναφέρονται στή Notitia dignitatum, γιὰ τό στρατιωτικό αὐτό σῶμα βρίσκεται "sub dispositione viri illustris magistri militum per Thracias", ἐνῶ, ἂν στάθμευε στούς Στόβους, θά ὑπαγόταν στό magister militum τοῦ Ἰλλυρικοῦ.⁴¹

Ἐνα χωρίο τοῦ Μάλχου ἐπιβεβαιώνει τήν ὑπαρξη ἐνός στρατιωτικοῦ σώματος στούς Στόβους. Συγκεκριμένα ἀναφέρει ὅτι, ὅταν ὁ Θεοδορίχας κατέλαβε τό 479 τήν πόλη, "τῶν γε στρατιωτῶν τῶν ταύτῃ ἐμφορουόντων τούς ἀντιστάντας ἀπέκτεινεν".⁴² Ἐναν αἰῶνα ἀργότερα, τό 571 περίπου, οἱ Στόβοι καταστρέφονται προφανῶς ἀπό τούς Ἀβαροσλάβους, πού ἐπιχειροῦν ἐπιδρομές στό βόρεια τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἡ χρονολόγηση αὐτῶν τῶν κα-

ταστροφῶν στούς Στόβους ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τά νομίσματα πού βρέθηκαν στήν πόλη αὐτή.⁴³

Φίλιπποι

Γιά τούς Φιλίππους διαθέτουμε συγκριτικά ἕνα πολύ μικρότερο ἀριθμό μαρτυριῶν σχετικά μέ τή στρατιωτική ὀργάνωση. Στά νεκροταφεῖα ἀνατολικά τῆς πόλης βρέθηκε ἐπιγραφή στήν ὁποία ἀναγράφεται Licini-
anus, protector de schola seniorum peditum. Ἡ ἀκριβής χρονολόγησή
της εἶναι ἀδύνατη. Ὁ A.H.M. Jones τήν τοποθετεῖ στό τέλος τοῦ 3ου
ἤ στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα.⁴⁴ Σέ ἄλλη ἐπιγραφή τῆς ἴδιας πόλης, πού
δέν πρέπει νά χρονολογεῖται ἀργότερα ἀπό τόν 4ο αἰῶνα, ἀναφέρεται κά-
ποιος "Ἀγρύκιος κεντυρίων".⁴⁵ Βρέθηκε ἐπίσης καί ἕνας μικρός ἀρι-
θμός ἐπιγραφῶν πού ἀναφέρουν ἀπλοῦς στρατιῶτες.

Μιά ἐπιδρομή στήν περιοχή τῶν Φιλίππων ἐνός τμήματος τοῦ γότ-
θικοῦ στρατεύματος τό ἔτος 473 μαρτυρεῖται ἀπό τό Μάλχα. "Οἱ δέ ἐκ-
πεμφθέντες, ἐπὶ Φιλίππους τὰ πρό τοῦ ἄστεως ἐνέπρησαν μόνον, οὐ-
δέν ἄλλον δεινόν εἰργάσαντο".⁴⁶ Φαίνεται δηλαδή πώς ὁ στόχος τῶν ἐ-
πιδρομῶν ἦταν κυρίως ὁ γεωγραφικός χώρος τῆς θράκης, τόν ὁποῖα ἐξάλ-
λου διεκδικοῦσαν στίς συνεννοήσεις τους μέ τόν αὐτοκράτορα Λέοντα
(457-74), καί ὄχι τὰ ἐδάφη δυτικά τοῦ Νέστου. Στή διήγηση τοῦ Μάλχου
δέν ἀναφέρεται ἂν ὑπῆρχαν στρατεύματα στήν πόλη καί ἂν ἀπέκρουσαν
τούς ἐπιδρομεῖς.

Τέλος μέ βάση τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα διαπιστώνουμε ὅτι οὔτε
οἱ Φίλιπποι διέφυγαν τόν κίνδυνο τῆς καταστροφῆς πολύ ἀργότερα, στίς
ἀρχές τῆς βασιλείας τοῦ Ἡράκλειου, ὅταν μετά τήν κατάληψη τῶν μεγά-
λων βορείων πόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, Ναῖσοῦ καί Σαρδικῆς, οἱ Ἀβαροσλα-
βοι κατευθύνθηκαν νοτιότερα (615/6).⁴⁷

Ἄλλες πόλεις.

Ἡ πρώτη πόλη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πού καταστράφηκε τό 540
ἀπό τούς βουλγάρους εἶναι ἡ Κασσάνδρεια. Σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο "καί
φρούρια μέν δύο καί τριάκοντα ἐν Ἰλλυριοῖς εἶλον, πόλιν δέ τήν Κασ-
σάνδρειαν κατεστρέψαντο βίᾳ (ἦν οἱ παλαιοὶ Ποτίδαιον ἐκάλουν, ὅσα
γε ἡμᾶς εἰδέναι) οὐ τειχομαχίσαντες πρότερον ...".⁴⁸

Σέ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Ἐδεσσας ἀναφέρεται ὁ Δημήτριος στρα-

τιώτης τοῦ σώματος τῶν Γερμανικιανῶν. Ἴσως πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ὀκτὼ σώματα τῶν λεγεῶνων *comitatenses* τῶν *Germaniciani seniores*, ποὺ στάθμευε στὸ ἀνατολικὸ Ἰλλυρικό καὶ ποὺ ἀναφέρεται στὴ *Notitia dignitatum*.⁴⁹ Σὲ μιά ἀκόμα ἐπιγραφή ἀναγράφεται ἓνα δεύτερο στρατιωτικὸ σῶμα, τῶν Σεκουνδανῶν, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς *Notitia dignitatum* ἀνήκει στίς ἴδιες λεγεῶνες *comitatenses*.⁵⁰ Σὲ μιά τρίτη ἐπιγραφή ἀναφέρεται ὁ στρατιώτης Καλλικράτης.⁵¹

Στὴ Βέροια βρέθηκε ἐπιγραφή: "...Ἀρία στρατευομένου ...σαγιτάρων". Οἱ σαγιτάριοι εἶναι ἐπίσης ἓνα ἀπὸ τὰ σώματα ποὺ ἀναφέρονται καὶ στὸ κείμενο τῆς *Notitia dignitatum*.⁵² Ἐνα ἀπλό στρατιώτη ἀναφέρει μιά ἀκόμα ἐπιγραφή: "+Μνημεῖον Πέτρου στρατιώτου καὶ Δημητρίας τῆς συμβίῳ αὐτοῦ".⁵³

Στὴν τοποθεσία Barbeš, κοντὰ στὸ χωριὸ Dreveno βρέθηκε ἐπιτύμβια στήλη μὲ ἐπιγραφή "*Flavius ... ex protectori*". Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ τίτλος *ex protectori* δινόταν σὲ στρατιωτικούς ποὺ ἀποσύρονταν ἀπὸ τὸ στρατὸ καὶ οἱ ὁποῖοι κατεῖχαν τὸν ἀμέσως κατώτερο βαθμό. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη χρονολογεῖται τὸν 4ο αἰῶνα.⁵⁴

Στὴ σημερινή πόλη Sandanski, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴν Παρθικόπολη, βρέθηκε ἐπιγραφή "*Γένολον πλιρόσας ... στρατίαν νομεραρίου τῆς στρατοπεδαρχικῆς τάξεος τοῦ Ἡλλυρίου*". Χρονολογεῖται τὸν 5ο ἢ 6ο αἰῶνα.⁵⁵ Μὲ βάση ὀρισμένες ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις ἡ ζωὴ φαίνεται νὰ συνεχίζεται στὴν πόλη αὕτη ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα. ὁπότε διακόπτεται ἀπότομα.⁵⁶

Στὴν Ἀμφίπολη μιά μόνο ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἔχει βρεθεῖ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα ποὺ μελετᾶμε: "...*MIL[ES]*...".⁵⁷ Ἡ πόλη φαίνεται νὰ κατάρπηκε ἐξαιτίας τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν.

Οἱ πληροφορίες ποὺ παραθέσαμε πρὶν πάνω εἶναι ἐντελῶς ἀποσπασματικές καὶ ὡς πρὸς τὴν κατανομὴ τους στὸ γεωγραφικὸ χῶρο καὶ ὡς πρὸς τὴ συχνότητά τους στὴ διάρκεια τῶν τριῶν αἰώνων ποὺ ἐξετάζουμε. Συγκεκριμένα, πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν ὑπαρξὴ στρατιωτικῶν σωμάτων ἢ μεμονωμένων στρατιωτῶν διαθέτουμε γιὰ λιγότερες ἀπὸ τίς μι-

σές πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας, ένω για τίς υπόλοιπες καμιά σχετική μαρτυρία δέν έχει σωθεϊ. Άλλά καί αύτες άκόμη οί πληροφορίες πού μās είναι γνωστές, είναι άσύνδετες μεταξύ τους καί άπομακρυσμένες χρονικά ή μιά άπό τήν άλλη. Για τούς λόγους αὐτούς δέν μπορούμε νά παρακολουθήσουμε μέ κάποια συνέχεια τήν παρουσία καί έπάρκεια τών στρατιωτικών δυνάμεων στίς πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας, τό άμυντικό δίκτυο στόν υπόλοιπο γεωγραφικό χώρο της ίδιας έπαρχίας καί τή σύνθεση τοῦ στρατεύματος. Γι' αὐτό θά περιοριστοῦμε μόνο σέ μερικές διαπιστώσεις σχετικά μέ τά παραπάνω θέματα.

Σ' ό,τι άφορᾷ τήν παρουσία τών στρατιωτικών δυνάμεων θά μπορούσαμε νά παρατηρήσουμε άπό πρώτη άποψη, άν πράγματι ὑπάρχει κάποια άναλογία μέ τίς μαρτυρίες πού διαθέτουμε, ότι άπό τόν 5ο ὡς τόν 6ο αἰώνα γίνεται όλο καί άσθενέστερη. Τόν 4ο αἰώνα, μετά τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κωνσταντίνου Α', τήν άνακατανομή τών στρατιωτικών σιμάτων στό γεωγραφικό χώρο της αὐτοκρατορίας καί τήν άναδιάρθρωση της στρατιωτικής ιεραρχίας, φαίνεται ότι καλύφθηκαν τά κενά πού εἶχαν δημιουργήσει οί έπιδρομές τών Γότθων στό τέλος τοῦ 3ου αἰώνα⁵⁸ καί ένισχύθηκαν μέ στρατιωτικές δυνάμεις οί πόλεις καί γενικά τό άμυντικό σύστημα στήν έπαρχία Μακεδονίας. Παρόλα αὐτά ό γοτθικός κίνδυνος γίνεται, κυρίως μετά τήν ήττα τών Βυζαντινών στήν Άδριανούπολη (378), ιδιαίτερα άπειλητικός για όλόκληρη τή χερσόνησο τοῦ Αἰμου καί γι' αὐτό έξάλλου ό Γρατιανός άνέθεσε στό Θεοδόσιο τή διοίκηση ενός τμήματος τών έδαφών τοῦ Ίλλυρικοῦ, άκριβῶς για νά άποκρούσει τούς Γότθους.

Λίγο άργότερα στό τέλος τοῦ 4ου καί τίς άρχές τοῦ 5ου αἰώνα οί Γότθοι μέ έπικεφαλής τό Γαϊνᾶ καί άργότερα τόν Άλάριχο έπιδίδονται σέ έπιδρομές καί λεηλασίες στήν έπαρχία Μακεδονίας.⁵⁹ Ο τελευταῖος μάλιστα στρατοπέδευσε για ένα διάστημα στή νοτιοδυτική περιοχή της Μακεδονίας (*Emathia tellus*).⁶⁰ Πάντως καμιά μακεδονική πόλη δέν πρέπει νά καταλήφθηκε στή διάρκεια τών έπιδρομῶν τών Γότθων καί άργότερα τών Οὐνων τοῦ Άττίλα, οί όποιοι λίγο πρίν άπό τά μέσα τοῦ 5ου αἰώνα έφτασαν ὡς τίς Θερμοπύλες.⁶¹

Παρόλα όμως αὐτά φαίνεται πώς κυρίως εξαιτίας αὐτῶν τών έπιδρομῶν, ό στρατός πού βρισκόταν στό Ίλλυρικό δέν αντιμετώπισε άποτελεσματικά τό έπόμενο κύμα έπιδρομῶν τών Γότθων μέ έπικεφαλής τό

Θευδέριχο Στράβωνα καὶ τὸ Θευδέριχο Ἀμαλό ἀπὸ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα(457-74).Γιὰ τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν αὐτῶν οἱ βασικές πηγές πού διαθέτουμε εἶναι ὁ Jordanes καὶ ὁ Μάλχος. Αὐτὸ πού εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας εἶναι ὅτι ὁ magister militum τοῦ Ἰλλυρικοῦ δὲν τόλμησε τελικὰ νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῶν Γότθων πού λεηλατοῦσαν τὴν ὕπαιθρο καὶ τίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, "ὀλίγων μὲν συνόντων αὐτῷ Σαβιανῶ μισθοφόρων οἰκείων,τῆς δὲ δημοσίας στρατιᾶς καὶ τῶν κοινῶν ταγμάτων τῶν μὲν διεσπαρμένων κατὰ πόλεις...". Ἀλλὰ, ὅπως ἀναφέραμε καὶ πιὸ πάνω,οἱ ἐπιδρομεῖς δὲν συνάντησαν καμιά ἀντίσταση οὔτε ὅταν λεηλατοῦσαν τὰ περὶχωρα τῶν Φιλίππων οὔτε ὅταν ἐπιτέθηκαν στὴν Ἡράκλεια Λύγκου. Ἐπιπλέον κατέλαβαν τοὺς Στόβους, ἀφοῦ νικήθηκαν "οἱ ἀντιστάντες τῶν ἐμφρουρούντων". Ἡ κατάσταση φαίνεται πὺς ἦταν κρίσιμη,γι' αὐτὸ οἱ Βυζαντινοὶ συνθηκολόγησαν μὲ τοὺς Γότθους.Τοὺς παρεχώρησαν μάλιστα τὴν εὐφορὴν περιοχὴ πού,σύμφωνα μὲ τὸν Jordanes, ὀρίζεται ἀπὸ τίς τοποθεσίες ("Ioca") "Cerru,Pellias,Europa,Mediana,Petina,Bereu et alia quae Sium(=Dium) vocatur"(473).⁶² Ἡ παραμονὴ τῶν Γότθων στὴν περιοχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι γνωστὸ πόσο διήρκεσε. Πάντως τὸ 488 ὁ Θευδέριχος Ἀμαλὸς δέχτηκε νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Ἰταλία καὶ νὰ τὴν καταλάβει. Οἱ παραπάνω μαρτυρίες,παρόλο πού εἶναι ἀποσπασματικές, συνθέτουν μιὰ εἰκόνα πού φανερώνει τὴν ἀποδιοργάνωση τοῦ ἀμυντικοῦ δικτύου καὶ τὴν ἐλλειψὴ ἀποτελεσματικότητος τῆς στρατιωτικῆς ὁργάνωσης τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρὸς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα.

Πράγματι τὸν ἐπόμενο αἰῶνα οἱ ἐπιδρομὲς πού ἐπιχειροῦν νέα φύλα, τὰ ὅποια εἶχαν ἤδη ἐγκατασταθεῖ στὴ χερσόνησο τοῦ Αἰμοῦ ἢ βόρεια τοῦ Δούναβη, γίνονται ὅλο καὶ πιὸ συχνές,κάνοντας πιά φανερὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἐνίσχυση τοῦ ἀμυντικοῦ δικτύου καὶ στίς πόλεις καὶ στίς διαφορὲς στρατηγικὲς θέσεις (φρουρία)⁶³. Ἡ ἥττα τῶν βουλγαρικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τὸ 530⁶⁴ καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν φρουρίων γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀμυντικοῦ δικτύου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πού ἐγένε με πρωτοβουλία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπέτρεψε τὴ διοικητικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀναδιάρθρωση τῆς περιοχῆς (535) καὶ ἐξασφάλισε γιὰ σύντομο διάστημα ἓνα κλίμα ἀσφάλειας. Παρόλα αὐτὰ ἡ κατάσταση στὴ χερσόνησο τοῦ Αἰμοῦ ἐντάθηκε κυρίως ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνα, ὅταν μετὰ

τὴν ἐπιτυχή λήξῃ τοῦ βάνδαλικοῦ πολέμου (535) ὁ Ἰουστινιανὸς βάζει σὲ ἐφαρμογή τὸ σχέδιό του γιὰ τὴν ἀνακατάληψιν τῶν δυτικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας, πού εἶχε κυριευθεῖ ἀπὸ τοὺς Ὄστρογότθους. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀναχώρησε γιὰ τὴν Ἰταλία.⁶⁵ Σχετικὰ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ θέματος μας ἔχουν διατυπωθεῖ πολλές καὶ ἀντικρουόμενες ἀπόψεις ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἱστορικούς. Ὁ P. Lemerle ὑποστηρίζει πὺς ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐπιλογή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὴ συγκεκριμένη περίοδο πού οἱ Σλάβοι καθοδηγούμενοι ἀπὸ τοὺς κουτρινούρους γίνονταν πραγματικὰ ἐπικίνδυνοι, κατέληξε, ὅχι πάντως συνειδητὰ, στὸ νὰ "θυσιαστεῖ" ἡ χερσόνησος τοῦ Αἰμαῦ.⁶⁶

Πράγματι στὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν οἱ Κουτρινγοῦροι καὶ οἱ Βούλγαροι ἐπιδόθηκαν σὲ ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίες. Εἰδικὰ στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας ἐπιχείρησαν μιὰ ἐπιδρομὴ τὸ 540, κατέστρεψαν, ὅπως ἀναφέραμε πρὶό πάνω, τὴν Κασσιάνδρεια (ἀρχαία Πατίδαια), πῆραν πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ "ἐπ' οἴκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν, αὐθενὸς σφίσιν ἐναντιώματος ἀπαντήσαντος".⁶⁷ Τὰ γεγονότα αὐτὰ δείχνουν καθαρά πὺς οἱ ἐπιδρομεῖς μπορούσαν νὰ διατρέχουν τὸ Ἰλλυρικὸ ἀνενάχληται καὶ πὺς ἐπέστρεψαν στὸ χωρὸ ὅπου βρίσκονταν μόνιμα ἐγκατεστημένοι, δηλαδὴ βόρεια τοῦ Δούναβη. Οἱ φῆμες ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ "Θύννικοῦ στρατεύματος" ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλες μεταγενέστερες ἔφτασαν καὶ στὴν Ἰταλία, ὅπου βρίσκονταν βυζαντινὰ στρατεύματα, καὶ, εἰδικὰ στοὺς στρατιῶτες πού προέρχονταν ἀπὸ τὸ Ἰλλυρικόν, προκάλεσαν τέτοια ἀγανάκτηση ὥστε ἀπαφάσισαν νὰ ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ νὰ ἐπιστρέψουν στὸ Ἰλλυρικόν.⁶⁸

Γιὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν καὶ τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα δείχνουν πὺς οἱ ἐπιδρομὰς τῶν Κουτρινγοῦρων, οἱ ὅποιοι, ὅπως ἀναφέραμε πρὶό πάνω, συνεργάζονταν μὲ τοὺς Σλάβους, γίνονται συχνότερες. Συγκεκριμένα τὸ 545/6⁶⁹, τὸ 547/8 καὶ τὸ 550 ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὰς κυρίως στὴ διοίκηση θράκης. Πιθανόν στὴν πρώτη ἀπὸ τίς ἐπιδρομὰς αὐτὲς πέρασαν ἀπὸ τὴν τοποθεσίαν Κατύνσι, στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας κοντὰ στὴ σημερινὴ πόλιν Sandanski, ὅπου βρέθηκαν πολλὰ νομίσματα κρυμμένα μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα.⁷⁰ Τὰ νομισματικὰ αὐτὰ εὐρήματα φανερώουν τὸ φόβο καὶ τὴν ἀνασφάλεια πού ἔναιωθαν οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν ἀπὸ

τίς όποιες περνοῦσαν οἱ ἐπιδρομεῖς καί όπου ἐπιδίδονταν σέ καταστροφές καί λεηλασίες. Συγχρόνως ὑποδεικνύουν τήν πορεία πού αὐτοί οἱ τελευταῖοι ἀκολούθησαν. Τέλος, ἐπειδή τά νομισματικά αὐτά εὐρήματα ἀποτελοῦν συχνά τήν τελευταία ἐνδειξη γιά τήν ὑπαρξη ζωῆς στούς συγκεκριμένους οἰκισμούς, συνδέονται γιά τό λόγο αὐτό μέ τήν ἑτελική ἐξαφάνισή τους καί μᾶς βοηθοῦν νά τήν προσδιορίσουμε χρονικά. Παρόμοια ἀρχαιολογικά εὐρήματα θά ἀναφέρουμε καί πιό κάτω σέ σχέση μέ μεταγενέστερες ἐπιδρομές.

Τό 550 μαρτυρεῖται μιᾷ ἀκόμα ἐπιδρομῇ τῶν Κουτρινγοῦρων καί Σλάβων ἰδιαίτερα καταστροφική: Κατέλαβαν καί κατέστρεψαν τή θρακική πόλη Τόπηρο, κοντά στά ἀνατολικά σύνορα τῆς Μακεδονίας.⁷¹ Σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, μετά τήν ἐπιδρομή αὐτή, οἱ Κουτρινγοῦροι καί οἱ Σλάβοι σκόπευαν νά ἐπιτεθοῦν στή Θεσσαλονίκη καί τίς γύρω πόλεις. Ἀλλά ὁ Γερμανός, *magister militum* τῆς θράκης, πού βρισκόταν στή Ναῖσσό, ἀνέβαλε τήν ἀναχώρησή του γιά τήν Ἰταλία, γιά νά ἀντιμετωπίσει τούς ἐπιδρομεῖς. Τό γεγονός αὐτό τούς ἀπέτρεψε τελικά ἀπό τή στρατιωτική αὐτή ἐπιχείρηση καί τούς ὑποχρέωσε νά στραφοῦν πρὸς τή Δαλματία. Κατευθυνόμενοι πρὸς τά δυτικά οἱ Κουτρινγοῦροι καί οἱ Σλάβοι πέρασαν κατὰ πάσα πιθανότητα ἀπό τήν ἐπαρχία Μακεδονίας, γιατί στό χωριό *Seice*, τῆς ἐπαρχίας νέας Ἡπείρου, κοντά στά δυτικά σύνορα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, βρέθηκε ἕνας μέγας ἀριθμός νομισμάτων, τά ὁποῖα φαίνεται νά ἔκρυψε κάποιος ἀπό τούς κατοίκους, γιά νά τά διαφυλάξει ἀκριβῶς ἀπό τούς ἐπιδρομεῖς (551/2).⁷²

Μερικά χρόνια ἀργότερα τό 559 ὁ "Ζαβεργάν ὁ τῶν Κουτρινγοῦρων θύνην ἡγεμών σὺν πλείστοις ὅσοις ἱππόταις ἐπιδραμὼν καθάπερ χέρσον τὰς δίνας ἐς τήν Ῥωμαίων ἐπικράτειαν εὐκολώτατα διαβαίνει ἔρημά τε εὐρὼν τὰ ἐκείνη χωρία καί μηδενὸς αὐτῷ κωλύματος γιγνομένου ἀνά τὰ πρόσω πορευομένῳ αὐτίκα ὃ γε Μυσίαν τε καί Σκυθίαν παραμειψόμενος τῇ θράκῃ προσέβαλλεν". Ἐδῶ χώρισε τό στρατὸ του σέ δύο τμήματα, "ἀπομοῖραν μὲν τινα ἔστειλεν ἀνά τήν Ἑλλάδα, καταδραμουμένους τὰ ἀφύλακτα τῶν τῆδε χωρίων καί λεηλατήσοντας,..."⁷³ Εἶναι φανερό πὼς οἱ Κουτρινγοῦροι πέρασαν ἀπό τήν ἐπαρχία Μακεδονίας καθὼς κατευθύνονταν πρὸς τά νότια καί ἀργότερα γιά δεύτερη φορά, ὅταν ἐπέστρεψαν ἀπ' αὐτοὶ μετὰ τήν ἀντίσταση πού συνάντησαν στίς θερμπούλες, γιά νά συναντήσουν στή θράκη τό ὑπόλοιπο στράτευμα.⁷⁴

Ἀπό τίς παραπάνω μαρτυρίες φαίνεται ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ ἀμυντικό σύστημα εἶναι ἐντελῶς ἀποδω-
 αρθρωμένο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὰ στρατεύματα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀ-
 ποδεκατίζονται στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ὄστρογότθων γιὰ τὴν
 ἀνακατάληψη τῆς Ἰταλίας. Βέβαια ὁ Ἰουστινιανὸς πῆρε ὀρι-
 σμένα μέτρα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀμυντικοῦ δικτύου τῆς χερσονήσου
 τοῦ Αἴμου. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας ὁ Προκόπιος στὸ ἔργο,
 τοῦ Περὶ κτισμάτων ἀναφέρει 47 ὀνόματα φρουρίων ποὺ ἀνοικοδομήθηκαν.⁷⁵
 Ἐπίσης εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιχείρησε νὰ καθυστερήσει
 ὀρισμένα φύλα ποὺ δημιουργοῦσαν προβλήματα στὴν αὐτοκρατορία παραχω-
 ρώντας τους μιὰ ὀρισμένη ἔκταση γιὰ ἐγκατάσταση.⁷⁶ Παρόλα αὐτὰ φαίνεται
 πὼς οὔτε τὸ ἀμυντικό δίκτυο ἦταν τὸ κατάλληλὸ γιὰ τὴν υπεράσπιση τοῦ
 χώρου αὐτοῦ καί γιὰ τὴν ἀπόκρουση τῶν συγκεκριμένων ἐπιδρομῶν οὔτε
 ἡ ἐπὶ ἀνδρωσὶς του ἦταν ἱκανοποιητικὴ ὥστε νὰ λειτουργήσει ἀποτελεσμα-
 τικά. Ἐξάλλου ἡ πίεση ποὺ ἀσκοῦσαν στὰ βόρεια τοῦ Δούναβι νέα φύλα,
 ποὺ κατέφθαναν ἀπὸ τὴν ἀνατολή, ὑποχρέωναν ἀναπόφευκτα ὅσους εἶχαν
 ἐγκατασταθεῖ στὸν αὐτὸν νὰ ζητοῦν καταφύγιο στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρα-
 τορίας.

Ἡ κατάσταση ἐγινε ὅμως πραγματικὰ ἀπειλητικὴ, ὅταν οἱ Σλάβοι
 πέρασαν ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Κουτρινιγούρων, ποὺ ἀποκρούστηκαν καί
 διαλύθηκαν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς, στὴν κυριαρχία τῶν Ἀβάρων. Πράγμα-
 τι ἡ συγκυρία αὕτη ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴ-
 μου μιὰ τομὴ.⁷⁷ Ὅπως ἀναφέραμε καί στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, ἰδι-
 αίτερη ὀξύτητα παίρνουν οἱ ἐπιδρομὲς στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 582, ὅπo-
 τε οἱ Ἀβάροι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Βαϊανὸ καταλαμβάνουν τὸ Σίρμιο, ὡς
 τὸ 626, ὅποτε μετὰ τὴν ἀνεπιτυχὴ πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης δι-
 αλύονται. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀρχαι-
 ολογικὰ εὐρήματα καί τίς μαρτυρίες τῶν πηγῶν ὅτι στὸ πρῶτο μισό
 τῆς κρίσιμης αὐτῆς περιόδου, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 582 ὡς τὸ 604, ὅποτε οἱ
 Ἀβαροσλάβοι ἐπιχείρησαν τὴ δεύτερη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης, πα-
 ρατηροῦνται οἱ πρῶτες καί ἀποφασιστικὲς δημογραφικὲς μεταβολὲς καί
 μιὰ γενικότερη ἀναστάτωση, σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Μὲ τίς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἀβαροσλάβων στὴν ἐπαρχία
 Μακεδονίας ἀσχοληθήκαμε πιὸ πάνω καί ἐπισημάνσαμε τίς συνέπειες ποὺ

είχαν στην εξέλιξη του διοικητικού συστήματος, ειδικότερα στην υποβάθμιση του ρόλου του υπάρχου κλπ. Ἡ κατάληψη καί καταστροφή πολλῶν μεγάλων κέντρων, ἀρχικά στό δυτικό τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί ἀργότερα στό ἀνατολικό, στό τέλος τοῦ 6ου καί τῆς ἀρχῆς τοῦ 7ου αἰῶνα, ἐπιβεβαιώνουν πρᾶγματι τήν τέλεια ἀποδιάρθρωση τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος πού εἶχε ἀρχίσει ἀπό τό τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα, καί τήν ἀπουσία στρατιωτικῶν σωμάτων στίς πόλεις καί στόν ἀγροτικό χῶρο. Σ' αὐτό θά συνετέλεσαν, κατά τή γνώμη μας, ὄχι μόνο οἱ ἐπιδρομές τῶν διαφόρων φύλων καί ἡ μεταφορά στρατευμάτων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ στή Δύση ἢ σέ ἄλλες περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλά ἐπίσης καί κυρίως, ἡ μεταφορά τοῦ μεγαλύτερου ὄγκου τοῦ στρατοῦ στά ἀνατολικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας γιά τήν ἀπόκρουση τῶν Περσῶν.

Εἰδικότερα συμπεράσματα γιά τή στρατιωτική ὀργάνωση στήν ἐπαρχία Μακεδονίας, μέ βάση τίς ἐπιγραφές καί τίς υπόλοιπες μαρτυρίες τῶν πηγῶν, σχετικά μέ τήν ἐθνολογική σύνθεση τῶν στρατευμάτων, τήν κοινωνική θέση τῶν ὡς τώρα γνωστῶν προσώπων, τό θρησκευμά τους κλπ. δέν εἶναι δυνατό νά διατυπώσουμε γιά τοὺς λόγους πού ἀναπτύξαμε πρὶν πάνω. Σχολιάζοντας ὅμως τό ὕλικό πού διαθέτουμε, διαπιστώνουμε ὅτι τά ὀνόματα στρατιωτῶν ἢ στρατιωτικῶν ἀξιωματούχων πού ἐξῆσαν ἢ ἀπλῶς τάφηκαν στήν ἐπαρχία Μακεδονίας εἶναι κυρίως ρωμαϊκά ἐξελληνισμένα (Μαξιμιανός, Αὐρήλιος, Ρωμύλος κλπ.) ἢ μὴ (Romanus, Licinianus, Leontinianus κλπ.). Ἐλάχιστα εἶναι χριστιανικά (Μαρτύριος, Πέτρος, Καλλίνικος κλπ.). Ἐνα μόνο ὄνομα φαίνεται γερμανικό, Vinica, ἀλλά δέν εἶναι βέβαιο ἂν ἀνήκει σέ στρατιωτικό ἢ διοικητικό ὑπάλληλο. Ἀναφέρουμε μόνο πῶς παρόμοια ὀνόματα ἔφεραν στήν περίοδο πού μελετᾶμε κυρίως οἱ *magistri militum* τοῦ Ἰλλυρικοῦ (Βουθέριχος, Ἀλάρικος κλπ.).

Παρατηρεῖται ἀκόμα πῶς ἡ συμμετοχή τῶν στρατιωτικῶν ἀξιωματούχων σέ ἐξωστρατιωτικές κοινωνικές δραστηριότητες εἶναι ἀνύπαρκτη. Ἄν πράγματι ὁ Vinica, ὁ ὁποῖος πρόσφερε χρήματα γιά τήν κατασκευή τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου μιᾶς ἀπό τίς βασιλικές τῆς Ἡράκλειας, εἶναι στρατιωτικός ὑπάλληλος, ἀποτελεῖ τότε τή μόνη ἐξαίρεση. Τό γεγονός πάντως αὐτό, ὅτι δηλαδή ἡ δραστηριότητα τῶν στρατιωτικῶν ἀξιωματούχων δέν φαίνεται νά ξεφεύγει ἀπό τά στρατιωτικά τους καθήκο-

ντα, έρχεται σέ αντίθεση μέ τήν πολυδιάστατη δραστηριότητα τών έπισκόπων. Όπως αναφέραμε πιό πάνω, ό έπίσκοπος πρωτοστατεῖ στήν απόκρουση τών έπιδρομέων μέ διάφορους τρόπους, ένθαρρύνει τόν πληθυσμό τής πόλης σέ κρίσιμες στιγμές, προσφέρει δώρα στούς έπιδρομεῖς, γιά νά αποτρέψει μιá πολιορκία, ή άκόμα χρηματοδοτεῖ τήν έπιδιόρθωση τειχών⁷⁸ κλπ.

Γενικότερα μέ βάση τίς πληροφορίες τών πηγών πού αναφέραμε, διαπιστώνουμε, σ' όλη τή διάρκεια τής περιόδου πού μελετάμε, μιá κατακόρυφη μείωση τοῦ άριθμοῦ τών στρατιωτικῶν σωμάτων καί στίς πόλεις καί στόν άγροτικό χῶρο. Στή διάρκεια τοῦ 4ου αἰώνα, είτε λόγω τών μεταρρυθμίσεων τοῦ Διοκλητιανοῦ καί Κωνσταντίνου Α' είτε λόγω τών γοθικῶν έπιδρομῶν καί τής παρουσίας τοῦ Θεοδοσίου στή Θεσσαλονίκη, φαίνεται πώς υπάρχουν ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις στήν έπαρχία Μακεδονίας. Ό χωρισμός ὅμως τής αὐτοκρατορίας (395) καί ή διαμάχη Στιλίνχωνος καί Εὐτρόπιου γιά τή διεκδίκηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ τά χρόνια πού ακολουθήσαν άποτελοῦν, κατά τή γνώμη μας, γιά τή στρατιωτική ὀργάνωση στήν έπαρχία Μακεδονίας μιá τομή γιά τούς λόγους πού θά άναπτύξουμε πιό κάτω.

Σ' όλη σχεδόν τή διάρκεια τοῦ 5ου αἰώνα οἱ έπιδρομεῖς, ὅντοι μέ έπικεφαλῇ τόν Ἀτίλα καί Γότθοι, καταληλατοῦν τόν άγροτικό χῶρο τής έπαρχίας Μακεδονίας. Στό τέλος άκριβῶς τοῦ ἴδιου αἰώνα, μέ βάση τίς πληροφορίες τών πηγών, εμφανίζονται τά πρῶτα συμπτώματα άποδιοργάνωσης τών στρατιωτικῶν δυνάμεων καί άποδιάρθρωσης τοῦ άμυντικοῦ δικτύου στήν έπαρχία Μακεδονίας. Οἱ έπιδρομές τών Βουλγάρων τό 493, 499 καί 502 έκαναν φανερή τήν κατάσταση αὐτή στό Ἰλλυρικό καί τή θράκη.⁷⁹ Οἱ έλλείψεις άκριβῶς τοῦ άμυντικοῦ δικτύου φαίνεται πώς καλύφτηκαν μέ πρωτοβουλία τοῦ Ἰουστινιανοῦ στά μέσα περίπου τοῦ 6ου αἰώνα. Μέ τόν τρόπο αὐτό αντιμετωπίζονται οἱ έπιδρομές νέων φύλων, τών Κουτριγούρων, πού συνεργάζονται μέ τούς Σλάβους, καί τών Βουλγάρων. Τά φύλα αὐτά έπιφέρουν ὅμως νέες καταστροφές κυρίως στά φρούρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Μέ τήν τελική άποδιοργάνωση τοῦ άμυντικοῦ δικτύου οἱ έπιδρομεῖς καταφέρνουν νά διατρέχουν ὁλόκληρο τό γεωγραφικό χῶρο τοῦ Ἰλλυρικοῦ "μηδενός κωλύματος άπαντήσαντος". Τέλος ή μεταφορά τών στρατευμάτων τοῦ Ἰλλυρικοῦ στήν Ἰταλία γιά τήν άνακατάληψη τών έδαφῶν αὐτῶν συμπλήρωσε τήν εἰκόνα έγκατάλειψης καί καταστροφῆς στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου.

Ἀλλά ἡ κατάσταση γίνεται πιό ἀπειλητική μετὰ τὸ 582, ὅταν οἱ Ἄβαιοι καταλαμβάνουν τὸ Σίρμιο καί ἐπιχειροῦν στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις ἀπὸ κοινοῦ μέ τοὺς Σλάβους. Οἱ γνώσεις πού ἀπέκτησαν μέ διάφορους τρόπους, ⁶⁰ νά κατασκευάζουν πολιορκητικές μηχανές κλπ., ἔκαναν τοὺς ἐπιδρομεῖς αὐτοὺς ἀκόμη πιό ἐπικίνδυνους στὴ συγκεκριμένη συγκυρία. Οἱ τρόποι μέ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ ἢ εἶχαν ἀντιμετωπιστεῖ παλ ἰότερα ἄλλοι ἐπιδρομεῖς, ὅπως π.χ. ἡ ἀπονομή δώρων ἢ ἡ μεταφορά τοῦ πληθυσμοῦ σὲ ὄχυρὴ τοποθεσία, δέν ἦταν ἀποτελεσματικοὶ στὴν περίπτωση αὐτή. Ὁ πληθυσμὸς ἐντρομος ἔθαβε ὅ,τι πολῦτιμο εἶχε καί τοὺς ἀντιμετώπιζε μέ τίς ἐλάχιστες δυνάμεις πού εἶχαν ἀπομείνει. Ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη καταλαμβάνονται καί καταστρέφονται οἱ πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας: ἀρχικὰ στὸ διάστημα λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 586 οἱ Ἄβαιοι καί οἱ Σλάβοι, κατευθυνόμενοι πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, περνοῦν ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς καί καταστρέφουν ὅ,τι συναντοῦν. Ἀργότερα, λίγο πρὶν τὸ 620, οἱ ἴδιοι, ἔχοντας κυριεύσει ὅλες τίς βόρειες μεγάλες πόλεις τοῦ Ἰλλυρικοῦ, κατακλύζουν καί τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Ἔτσι μέσα σ'αὐτὸ τὸ ἀπειλητικὸ κλίμα τῶν καταστροφῶν, ἐξαιτίας τῆς ἀνασφάλειας τῶν κατοίκων καί τῆς ἐγκατάλειψης αὐτοῦ τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία, οἱ φυσικὲς ὀχυρές θέσεις ἀποτελοῦν τὸ μόνο ἀσφαλὲς τρόπο ἄμυνας. Τὴν ἐπόμενη περίοδο, ὅταν θά ἐφαρμοστεῖ μιὰ νέα διοικητικὴ-στρατιωτικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς περιοχῆς, οἱ ὀχυρές αὐτές τοποθεσίες, κλεισοῦρες κλπ. θά ἐπανδρωθοῦν μέ ἰδιαίτερη προσοχή καί θά ἀποτελέσουν τὸν πιό κατάλληλο τόπο γιὰ τὴν ἵδρυση μιᾶς νέας πόλης.

Μέσα στὴν ἴδια συγκυρία καί κατὰ κύριο λόγο ἐξαιτίας τῆς οἱ ὑπάρχουσες σχέσεις ἐξουσίας μεταβάλλονται. Ὁ ἐπίσκοπος ἐπεμβαίνει σὲ θέματα πού ἀφοροῦν τὴν ἄμυνα τῆς πόλης καί τὸ γεγονὸς αὐτὸ παρουσιάζεται σὲ βυζαντινὰ κείμενα πού ἀναφέραμε πιό πάνω ὡς κάτι τὸ ἀπόλυτα θεμιτό. Μιὰ ἀκόμα μεταβολὴ παρατηρεῖται καί στὸ ρόλο τοῦ ὑπάρχου. Ὁ χωρισμὸς τῆς πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς ἐξουσίας πού εἶχε ἐφαρμοστεῖ ἀπὸ τὸ Διοκλητιανὰ καί κυρίως τὸν Κωνσταντῖνο Α' φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνα ἔπαψε νά ἰσχύει καί ὅτι οἱ δύο ἐξουσίες συγκεντρώθηκαν στὸ πρόσωπο τοῦ ὑπάρχου. Αὐτὸ διαφαίνεται σ'ἓνα χωρίο τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἀγίου Δημητρίου, ὅπου ὁ ὑπαρχος πα-

ρουσιάζεται επίκεφαλής "τοῦ τε στρατιωτικοῦ καὶ τῶν ἐν μεγίστῃ στρα-
τευομένων πραιτωρίῳ" (§128).⁸¹ Παρόλα αὐτά ἡ συγκέντρωση τῆς πολιτικῆς
καὶ στρατιωτικῆς ἐξουσίας σὲ πρόσωπο τοῦ ὑπάρχου δὲν ἔχει, κατὰ τὴ
γνώμη μας, σὰν ἀποτέλεσμα τόσο τὴν ἐνίσχυση τῆς θέσης του, ἀφοῦ, ὡ-
πως ἀναφέραμε πρὶν πάντων, ὁ πολιτικός ρόλος του φαίνεται νὰ μειώνεται
συνεχῶς ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα, ὅσο τὴ "στρατικοποίηση" τῆς πολι-
τικῆς ζωῆς στὴν ὁποία οἱ κρίσιμες συνθήκες ὁδήγησαν ἀναγκαστικά. Ἐν-
δείξεις τῆς ἴδιας διαδικασίας "στρατικοποίησης" καὶ τῶν πολιτῶν ἐπι-
σημάναμε πρὶν πάντων στὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης. Συμπε-
ραίνουμε λοιπὸν ὅτι οἱ ἐπιδρομὲς τῶν βορείων φύλων καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς
ἀντιμετώπισή τους ἀπὸ μέρους τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας εἶχαν σὰν ἀπατέ-
λεσμα τὴν καταστροφὴ μεγάλων κέντρων καὶ τὴν ἐρήμωση τοῦ ἀγροτικῆς
χώρου στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας, συνέβαλαν ἐπίσης στὴ διαμόρφωση νέ-
ων ὁρῶν ἀσκησης τῆς πολιτικῆς-στρατιωτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας.

Πάντως ἡ συγκεκριμένη στάση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας σ' ὅ, τι ἄ-
φορᾷ τὴ στρατιωτικὴ ὁργάνωση σὲ Ἰλλυρικό, σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πε-
ριόδου ποὺ ἐξετάζουμε καὶ κυρίως σὲ τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα, ἀποτελεῖ
ἓνα πρόβλημα ποὺ ἀφορᾷ ἄμεσα τὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ
τὴν ἀντιμετώπισή της ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Συγκεκριμένα παρατηρή-
σαμε πρὶν πάντων ἀπὸ τὸν 5ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα μιὰ συνεχὴ μείωση τοῦ ἀριθ-
μοῦ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων σὲ Ἰλλυρικό καὶ εἰδικότερα στὴν ἐπαρ-
χία Μακεδονίας. Τὸ ἴδιο διάστημα οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἀσχολοῦ-
νται μὲ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ
τὴν ἀπόκρουση τῶν Περσῶν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ φανερῶνει ἓνα γενικότερο
προσανατολισμὸ τῆς πολιτικῆς τῆς αὐτοκρατορίας πρὸς τὰ ἀνατολικά ἐδά-
φη της.

Πράγματι στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα, μετὰ τὴν ἑδρύση τῆς Κωνστα-
ντινούπολης, τὴν ἐφαρμογὴ νέων μεταρρυθμίσεων καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς
νέας θρησκείας, εἶναι ἐπόμενο νὰ ἀναζητηθεῖ ἓνας διαφορετικὸς
προσανατολισμὸς ἐνίσχυσης καὶ διαφύλαξης τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος
ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πρὶν ζωτικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ οἰκονομικῆς
καὶ δημογραφικῆς ἀποψῆς.⁸² Τὴ μεταστροφὴ αὐτὴ ἐπισημάναμε ἤδη μελετώντας
τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀντίθετα τὸ δυτικὸν τμήμα μὲ
κέντρο τὴ Ρώμη, τὸ προπύργιο τῆς ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας, ἐφθινε συνεχῶς
πολιτικά καὶ οἰκονομικά. Τὸν 4ο ὅμως αἰ. οἱ πολιτικὲς ἀνάγκες τῆς αὐ-

τοκρατορίας, ή απόκρουση δηλ. τών σφετεριστών Μάξιμου και Εὐγένιου καθὼς και τών διαφόρων φύλων στὰ βόρεια τῆς χερσονήσου τοῦ Αἰμου και στὴ Γαλατία, ἔκαναν ἀπαραίτητη τὴν παρουσία ἰσχυρότερων στρατιωτικῶν δυνάμεων στὸ Ἰλλυρικό, μέ ἀποτέλεσμα νά μὴν ἀποβεῖ καθοριστικός γιὰ τὴν τύχη τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν ὁ νέος προσανατολισμός τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς πρὸς τὰ ἀνατολικά τῆς ἐδάφης. Μετὰ ὅμως ἀπὸ τὸν ὀριστικό χωρισμό τῆς αὐτοκρατορίας (395) και τὴν κατάληψη τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς Ὁστρογότθους (476), νομίζουμε ὅτι ὁ προσανατολισμός αὐτός γίνεται βασικός ἄξονας τῆς ἐσωτερικῆς και ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὅλων σχεδὸν τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων.

Ἡ χάραξη τῆς πολιτικῆς αὐτῆς δὲν εἶχε βέβαια σὰν συνέπεια τὴν τέλεια ἐγκατάλειψη τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ μέρους τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὸ διάστημα πού ἀκολούθησε. Ἀντίθετα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 5ου αἰῶνα ἡ πολιτική και ἐκκλησιαστική ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης διεξήγαγε ἕνα συνεχὴ ἀγώνα γιὰ τὴν ἐνταξη τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν στὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως και μάλιστα στὸ τέλος τοῦ ἱδίου αἰῶνα σημείωσε και κάποια ἐπιτυχία προσεταιριζόμενη τὸν ἐπίσκοπο - βικάριο τῆς Θεσσαλονίκης Ἀνδρέα. Ἡ στήση ὅμως αὐτὴ δὲν συμβιβάζεται μέ τὴν ἀδιαφορία πού ἐδειξαν οἱ βυζαντινὲς ἀρχές σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν ἐπάρκεια τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ και κυρίως ἐπὶ τῶν διαδόχων του. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος ὀργάνωσε μιὰ ἐκστρατεία στὰ βόρεια τῆς χερσονήσου τοῦ Αἰμου μόλις τὸ 592, μετὰ τὸ τέλος τῶν περσικῶν πολέμων, ὅταν ἤδη οἱ Ἀβασσαλάβι εἶχαν καταληλατήσει ὁλόκληρο τὸ Ἰλλυρικό και εἶχαν ἀρχίσει νά σχηματίζονται οἱ πρῶτες σκλαβηνίες στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται ὅτι ἡ ἀπόκρουση τοῦ περσικοῦ κινδύνου θεωρήθηκε πρωταρχικός στόχος, γιατί διαφορετικὰ διακυβευόταν ἡ ἀσφάλεια τῶν ἀνατολικῶν ἐδαφῶν. Γι' αὐτὸ και ἀντιμετωπίστηκε ἐγκαιρα και μέ τὸ μεγαλύτερο ὄγκο τοῦ στρατοῦ. Ἀντίθετα οἱ ἀβαρροσλαβικὲς ἐπιδρομὲς τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 6ου αἰῶνα δὲν ἀπασχόλησαν τὴ βυζαντινὴ ἐξουσία πρὶν ἀπὸ τὸ 592. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι γιὰ τίς ἐπιδρομὲς αὐτές ἄλλοι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρουν μερικές ἀσαφεῖς και ἀόριστες πληροφορίες και ἄλλοι, ὅπως ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, δὲν κάνουν καμιὰ μνεία. Ἡ μόνη γραπτὴ πηγὴ πού διαθέτουμε εἶναι μιὰ "τοπικὴ" ἱστο-

ρία της Θεσσαλονίκης, τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Διαπιστώνουμε δηλαδή πὺς ὁ πολιτικός προσανατολισμός τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας πρὸς τὰ ἀνατολικά της ἐδάφη, πού ἀναλύσαμε πρὶν πάνω, ἀντανακλάται καὶ στὰ κείμενα τῶν σύγχρονων ἱστορικών.

Ἔτσι τίθεται ἐπίσης τὸ ἐρώτημα ἂν καὶ σὲ ποιὸ βαθμὸ οἱ βυζαντινοὶ εἶχαν ἐπίγνωση τῶν συνθηκῶν πού ἐπικράτησαν καὶ στὰ νοτιότερο τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐξαιτίας τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων. Γιατί ἡ ἐκστρατεία πού ἐπιχειρήθηκε τὸ 592 φαίνεται πὺς πρωταρχικὸ στόχο εἶχε νὰ ἀποκαταστήσει τὸ Δούναβη ὡς τὸ βόρειο σύνορο τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ ὄχι νὰ ἀποκρούσει τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ νὰ ἀποτρέψει τίς σλαβικὲς ἐγκαταστάσεις πού ἐπιχειροῦνται αὐτῇ τῇν περίοδῳ. Εἰδικὰ στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας φαίνεται ὅτι ἡ βυζαντινὴ παρέμβαση γίνεται ἀργότερα. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀνώνυμο συγγραφέα τῆς δευτέρας συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ 592 μὲν τὸ 618 περίπου ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀποστολὴ στρατιωτικῆς βοήθειας στὴ Θεσσαλονίκη, "Ἄλλ' ἔστειλεν (ὁ αὐτακράτορας Ἡράκλειος) ὑπαρχὸν ἐνταῦθα τοῦνομα Χαρίαν, ὅστις αὐτὸς μέχρις οὗ τοῦ Αἰμένι τῆς Θεοσώστου ταύτης εἰσέβαλεν ἐγγυῶναι τὴν ὑπάρχουσαν, ὡς εἴρηται, τῶν ἐχθρῶν παράστασιν" (§ 210).

Ἡ μελέτῃ τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας ἔδειξε ἓνα ἀκόμη πεδίο ἀσκησης τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωση, ὅπως καὶ ἡ διοικητικὴ, διαρθρώνεται ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς μὲ βάση τίς ἐσωτερικὲς πολιτικὲς καὶ ἐξωτερικὲς στρατιωτικὲς ἀνάγκες τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ αὐστηρὴ ἱεραρχικὴ τάξη καὶ ὁ ἀπόλυτος καὶ ἄμεσος ἔλεγχος τοῦ αὐτοκράτορα ἐξασφαλίζεται καὶ στὸν τομέα αὐτό.

Οἱ ὑπαρχίες εἶναι οἱ μόνες διοικητικὲς περιφέρειες πού ὀργανώνονται σὲ ἰδιαίτερες στρατιωτικὲς ἐνότητες. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ὁρισμένες ἐπαρχίες, κυρίως παραμεθόριες, πού ἀποτελοῦν συγχρόνως καὶ ξεχωριστὲς στρατιωτικὲς περιφέρειες· ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας δὲν συμπεριλαμβάνεται σ' αὐτές. Ἐντάσσεται σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση, σὲ μιὰ εὐρύτερη περιφέρεια, τὴν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ, μαζὶ μὲ ὅλες σχεδὸν τίς ὑπόλοιπες ἐπαρχίες τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης

σης είναι τό γεγονός ότι τό Ίλλυρικό, έντελώς έγκαταλελειμμένο από μέρους τής κεντρικής έξουσίας, κυρίως από τόν 5ο αιώνα, μέ όλο καί άσθενέστερες στρατιωτικές δυνάμεις καί άποδιοργανωμένο άμυντικό σύστημα, γίνεται χῶρος επιδρομών καί έγκαταστάσεων. Οί πιό γνωστές, από αυτές, οί άβαροσλαβικές, στά τέλη του 6ου αιώνα, επιφέρουν σημαντικές καταστροφές καί στόν άγροτικό χῶρο καί στά μεγάλα κέντρα. Ή άνεπάρκεια τών στρατιωτικών δυνάμεων άνάγκασε τούς κατοίκους νά καταφύγουν σέ φυσικές όχυρές τοποθεσίες. Συγχρόνως οί νέες αυτές συνθήκες επιτάχυναν τή διαδικασία μεταβολής του ρόλου τής έκκλησιαστικής καί πολιτικής έξουσίας.

Τέλος ή έγκατάλειψη του Ίλλυρικού από μέρους τής κεντρικής έξουσίας, σ'ότι άφορά τή στρατιωτική όργάνωση καί τήν ύπαρξη ισχυρών στρατιωτικών δυνάμεων, φαίνεται από πρώτη άποψη άντιφατική, άν λάβουμε ύπόψη μας τόν άγώνα πού διεξήγαγαν οί έκκλησιαστικές καί πολιτικές άρχές τής Κωνσταντινούπολης γιά τήν προσάρτηση τών ίδιων έδαφών στην Άνατολή καί έκκλησιαστικά. Έτσι μέ κανένα τρόπο δέν θεωρούμε τήν έγκατάλειψη τών έδαφών του Ίλλυρικού άδιαφορία τής κεντρικής έξουσίας γιά τήν τύχη τών έδαφών αυτών. Νομίζουμε άπλά ότι ή άπόκρουση του περσικού κινδύνου καί ή διασφάλιση τών άνατολικών συνόρων τής αυτοκρατορίας στό τέλος του 6ου αιώνα, θεωρήθηκε πρωταρχική καί άμεση άνάγκη, λόγω του γενικότερου προσανατολισμού τής βυζαντινής πολιτικής πρός τά άνατολικά έδάφη της.

Μ Ε Ρ Ο Σ Γ *

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Α. Διάδοση του χριστιανισμού στην ἐπαρχία Μακεδονίας(1ος-6ος αἰ.)

Ἡ ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ στίς ἐπαρχίες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἔχει ἤδη ἀποτελέσει ἀντικείμενο ὀρισμένων μελετῶν. Ἀπό τίς μελέτες αὐτές ἄλλες εἶναι πολὺ γενικές καί ἀναφέρονται σ'ὀλόκληρη τὴ χερσονήσο τοῦ Αἴμου καί ἄλλες περιορίζονται στίς βόρειες μόνο ἐπαρχίες τοῦ γεωγραφικοῦ αὐτοῦ χώρου¹. Εἰδικότερα ἡ ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ στην ἐπαρχία Μακεδονίας ἔχει μελετηθεῖ στά πλαίσια τῆς ιστορίας τῆς ἴδιας ἐπαρχίας ἢ τῆς ιστορίας τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου.² Νομίζουμε ὅμως παρόλα αὐτά ὅτι οἱ μελέτες αὐτές εἶναι ἐλλιπεῖς ὡς πρὸς τὴ συγκέντρωση τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν πού μᾶς παρέχουν οἱ διαθέσιμες πηγές καί ὅτι δέν μᾶς προσφέρουν ἐπιπλέον ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς διάδοσης τοῦ χριστιανισμοῦ στην ἐπαρχία Μακεδονίας.

Αὐτές οἱ διαπιστώσεις ἀπὸ τῆ σχετικῆ βιβλιογραφία καί ἡ ἀνάγκη νά κατανοήσουμε πλήρως τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση πού ἐφαρμόστηκε στην περιοχή αὐτὴ στὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου (4ος-6ος αἰώνας)μᾶς ὁδήγησαν στην ἐκ νέου διερεύνηση αὐτοῦ τοῦ θέματος.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ εὐρωπαϊκὲς πόλεις τίς ὁποῖες ἐπισκέφτηκε ὁ ἀπόστολος Παῦλος στην πρώτη κιόλας περιοδεία του(49-50) εἶναι οἱ Φίλιπποι, ἡ Θεσσαλονίκη καί ἡ Βέροια, μεγάλα κέντρα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, σημαντικοὶ κόμβοι τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ καί συγχρόνως πόλεις μέ σημαντικό ἐβραϊκὸ πληθυσμό. Φαίνεται πὼς ἡ χριστιανικὴ κοινότητα πού συγκροτήθηκε στοὺς Φιλίππους ἦταν ἡ πολυαριθμότερη, γι' αὐτὸ καί ὁ ἀπόστολος Παῦλος χειροτόνησε στην πόλη αὐτὴ τὸν πρῶτο ἐπίσκοπο, Ἐπαφρόδιτο⁴, στὴ δευτέρα ἢ τὴν τρίτη περιοδεία του. Τὸ ἴδιο διάστημα ἢ λίγο ἀργότερα σχηματίστηκε καί ἡ χριστιανικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης καί ἀποτέλεσε καὶ αὐτὴ ἐπισκοπὴ.⁵ Σ'ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπισκοπὴ Βεροίας, δέν εἶναι γνωστὸ πότε ἱδρύθηκε. Πάντως πρέπει νά χρονολογηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας(325), γιατί στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς συνόδου αὐτῆς ἀναγράφεται,ὅπως θά δοῦμε πιὸ

κάτω, ένας επίσκοπος Βεροίας. Είναι πιθανό ο απόστολος Παῦλος νά ίδρυσε κι άλλες χριστιανικές κοινότητες στις υπόλοιπες πόλεις από τις οποίες πέρασε, π.χ. Νεάπολη, Ἀμφίπολη κλπ., καμιά όμως ρητή μαρτυρία δέν αναφέρεται, απ'όσο ξέρουμε, στις πηγές.⁶

Ἐνῶ λοιπόν μόνο τρεῖς επισκοπές είχαν ἰδρυθεῖ στη Μακεδονία πρὶν ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα, οἱ Φίλιπποι, ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Βέροια, παρόλα αὐτὰ ὁ χριστιανισμός φαίνεται ὅτι εἶχε ἐξαπλωθεῖ σὲ εὐρύτερη ἑκταση στὰ ἴδιο χρονικὸ διάστημα. Πληροφορίες πού φωτίζουν τὸ θέμα αὐτὸ βρίσκονται κυρίως στοὺς βίους τῶν ἁγίων πού μαρτύρησαν ὡς τὸν 4ο αἰῶνα. Οἱ πηγές αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι πολὺτιμες, γιατί ἀναφέρουν τίς περισσότερες φορές τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο θανάτωσης τοῦ ἁγίου, τὴν οἰκονομική καὶ κοινωνική κατάσταση τῆς οἰκογένειάς του κλπ. Τὰ κείμενα ὅμως αὐτὰ παρουσιάζουν ὀρισμένα προβλήματα χρονολόγησης καὶ ἀξιοπιστίας, γιατί α) γράφτηκαν πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῶν συγκεκριμένων ἁγίων καὶ β) τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν φιλολογικῶν κειμένων μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἔγινε, γιὰ διαφόρους λόγους, δημοφιλές μὲ ἀποτέλεσμα νά ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ μιὰ σταθερὴ δομὴ, δηλαδὴ σὲ μιὰ δομὴ πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἴδια στερεότυπη περιγραφή τοῦ βίου τοῦ ἁγίου καὶ ἀπὸ τὴ σταθερὴ ἐπανάληψη τῶν ἰδίων μοτίβων μὲ τὰ ὅποια τονιζόταν τὸ κύρος του καὶ ἡ σπουδαιότητα τῶν θαυμάτων του. Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους τὰ κείμενα αὐτὰ πρέπει νά ὑποβάλλονται σὲ ἐξαντλητικὴ διερεύνηση τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν πού μᾶς προσφέρουν. Ἰδιαίτερα προβλήματα δημιουργοῦν οἱ βίοι τῶν χριστιανῶν πού μαρτύρησαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεγάλων διωγμῶν ὡς τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀνεξιθρησκείας (311), γιατί παραδίδουν στοιχεῖα ἀσπὴ καὶ ἀμφισβητούμενα.

Θὰ ἀναφέρουμε τίς σχετικὲς πληροφορίες πού εἶναι ὡς τώρα γνωστὲς ξεχωριστὰ γιὰ κάθε πόλη τῆς περιοχῆς πού ἐξετάζουμε. Προτιμήσαμε νά παραθέσουμε μ'αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ ἱστορικὸ ὕλικό πού διαθέτουμε, γιατί ἀκριβῶς ὁ χριστιανισμός διαδόθηκε ἀρχικὰ στὰ μεγάλα κέντρα καὶ σ' αὐτὰ μαρτύρησαν ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ γνωστοὶ ἅγιοι. Ἐπιπλέον γιατί ὅλα τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ἀναφέρουν τὴν πόλη ὅπου γεννήθηκε καὶ βρῆκε τὸ θάνατο ὁ συγκεκριμένος μάρτυρας.

Θεσσαλονίκη

Για τη Θεσσαλονίκη παραδίδεται ο μεγαλύτερος αριθμός μαρτύρων τούτων πρώτους αιώνας της εξάπλωσης του χριστιανισμού, με αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί η πόλη "μαρτυροπλουτίστη"⁷.

Συγκεκριμένα οι χριστιανές Ἀγάπη, Εἰρήνη καὶ Χιονία, πού ζοῦσαν στή Θεσσαλονίκη ἐπὶ Μαξιμιανοῦ (285-310) "συλληφθεῖσαι, παρέστησαν τῷ ἄρχοντι Δουлкиτίῳ ὅστις πολλά καταναγκάσας αὐτάς θῆσαι τοῖς εἰδώλοις οὐκ ἔπεισεν"⁸. Ἐκτός ἀπό τίς πληροφορίες πού ἀντλοῦμε ἀπό τὰ σχετικά ἀγιολογικά κείμενα, ἀπό τήν πρώτη ἐπίσης συλλογή τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου μαθαίνουμε ὅτι τό "σεβάσμιον τέμενος" τῶν τριῶν αὐτῶν μαρτύρων "βραχυτάτῳ διαστήματι τοῦ τῆς πόλεως τείχους ἀφ᾽εστηκεν" (ξ108).⁹

Στήν ἴδια πόλη μαρτύρησαν ἐπίσης οἱ χριστιανοί Φρόντων, Θεόδουλος, Ἀγαθόπους, Δομνῖνος, Ἐλικωνίς καὶ Φλωρέντιος.¹⁰ Στό βίο τοῦ ὁσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Θεόδουλος καὶ ὁ Ἀγαθόπους μαρτύρησαν ἐπὶ "Μαξιμιανοῦ καίσαρος καὶ Θασστίνου ἡγεμόνος".¹¹

Στή Θεσσαλονίκη ἐπίσης λατρεύονταν ὁ ἅγιος Διονύσιος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, πού μαρτύρησε ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι ἐπὶ Μαξιμιανῶ καὶ πού ταυτίζεται μέ τόν Ἀλέξανδρο "τόν ἐν Πύδνῃ".¹² Στή Θεσσαλονίκη μαρτύρησε κι ἄλλος Ἀλέξανδρος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μαζί μέ τούς Ἀλφειόν, Ζώσιμον καὶ Μάρκον.^{12α}

Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες παραδίδονται γιά τή ζωή καὶ τό μαρτύριο τῆς χριστιανῆς Ματρώνης. "Αὕτη θεράπεινα ὑπῆρχεν ἰουδαίας τινός γυναικός Παιτίλης καλουμένης, γαμετῆς στρατοπεδάρχου ἐν τῇ Θεσσαλονικέων πόλει"¹³. Τό λείψανό της, πού βρισκόταν ἔξω ἀπό τό τεῖχος, τό πῆρε ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἀλέξανδρος καὶ "ἐκκλησίαν κτίσας ἐκεῖσε ἀπέθετο" ἢ σύμφωνα μέ μία ἄλλη παραλλαγή τοῦ ἴδιου βίου "οἱ χριστιανοὶ λαβόντες κατέθεντο πλησίον τῆς λεωφόρου (δηλαδή τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ)". Μετά δέ τό παρελθεῖν τόν διωγμόν, Ἀλέξανδρος ὁ ἐπίσκοπος οἶκον εὐκτῆριον δεινόμενος ἐνδόν τῆς πόλεως, τό ἅγιον αὐτῆς λείψανον κατέθηκε". Τήν τελευταία αὕτη πληροφορία ἐπιβεβαιώνει ὁ συγγραφέας τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἰωάννης Α' (ξ50).

Ἡ χριστιανή Ἀνυσία, πού σύμφωνα μέ τό βίο της καταγόταν ἀπὸ γονεῖς "εὐσεβεῖς καὶ πιστοὺς καὶ περιουσίαν πολλήν κεκτημένους" μαρ-

τύρησε στη Θεσσαλονίκη επί Μαξιμιανού.¹⁴

Δέν είναι βέβαιο αν ο Άγαπητός πρέπει να συμπεριληφτεί ανάμεσα στους μάρτυρες της Θεσσαλονίκης. Ο H. Delehaye υποθέτει ότι το όνομα αυτό, καθώς δεν συναντάται σε καμιά άλλη πηγή, αναφέρεται αντί του ονόματος Άγαθόπους ή Άγάπη και για το λόγο αυτό δεν θεωρεί την ύπαρξη του μάρτυρα αυτού πιθανή¹⁵.

Από ένα πολύ μεταγενέστερο συγγραφέα, τον Ευστάθιο, μαθαίνουμε πως στη Θεσσαλονίκη υπήρχε "τό καλόν ποτε σεμνεῖον ὁ περιεῖπεν ὁ μυροβλήτης μέγας Νικόλαος"¹⁶.

Ένας ακόμη μάρτυρας, ο Ίωάννης, αναφέρεται σε επιγραφή της ίδιας πόλης¹⁷.

Είναι γνωστό πως στη Θεσσαλονίκη υπήρχε επίσης η βασιλική του αγίου Μηνᾶ,¹⁸ αλλά δεν είναι βέβαιο αν συνδέεται με κάποιο ομόνυμο μάρτυρα της ίδιας πόλης. Σ' ὅ,τι ἄφορά τή λατρεία τοῦ αγίου Δημητρίου, τίς ἀπόψεις πού ἔχουν διατυπωθεῖ σχετικά μέ τήν καταγωγή καί τὸ μαρτύριό του τίς ἔχουμε ἀναλύσει σέ προηγούμενο κεφάλαιο.

Στους ταίχους του ρωμαϊκού θεάτρου της Θεσσαλονίκης ἀνακαλύφθηκαν χαράγματα πού θεωροῦνται ὅτι γράφτηκαν ἀπό χριστιανούς πού μαρτύρησαν στό χωρὸς αὐτό ἐπὶ Διοκλητιανοῦ¹⁹. Δύο ἀκόμα ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές πού βρέθηκαν στήν ἴδια πόλη χρονολογοῦνται ἀπό τὸ Δ. Πάλλα στήν περίοδο πρὶν ἀπὸ τόν Κωνσταντῖνο Α'.²⁰ Τέλος σέ πρόσφατες ἀνασκαφές ἀποκαλύφθηκε στήν περιοχή ἔξω ἀπὸ τή Ληταία πύλη τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, στό δυτικό νεκροταφεῖο τῆς πόλης, παλαιοχριστιανικός τάφος πού χρονολογεῖται στό δεύτερο μισό τοῦ 3ου αἰῶνα²¹.

Ἀμφίπολη

Στήν Ἀμφίπολη μαρτύρησαν, σέ χρόνο πού δέν μπορούμε νά προσδιορίσουμε, ὁ Αὔκτος, ὁ Ταυρίων καί ἡ Θεσσαλονίκη. Γιά τήν τελευταία παραδίδεται πως "θυγάτηρ ἦν Κλέωνός τινος ἱερέως τοῦ Διονύσου, ἀνδρός περιφανοῦς τόν βίον καί πλούτῳ κομῶντος"²².

Από εὐπορή οἰκογένεια τῆς Ρώμης καταγόταν καί ὁ ἱερεὺς Μάκιος, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε, σύμφωνα μέ τὸ κείμενο τοῦ βίου του, στήν Ἀμφίπολη τὸ τέταρτο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Διοκλητιανοῦ (17 Νοεμβρίου 287 - 16 Νοεμβρίου 288)²³.

Τὴν ἴδια περίοδο στήν Ἀμφίπολη μαρτύρησε καί ὁ ἱερεὺς Θεόκτιστος²⁴.

Από τις παραπάνω μαρτυρίες γίνεται φανερό ότι κάποια όχι άσημαντη χριστιανική κοινότητα θά υπήρχε και στην Αμφίπολη το αργότερο ως το τέλος του 3ου αιώνα, καθώς η πόλη αυτή ήταν σταθμός της Εγνατίας οδού και βρισκόταν πολύ κοντά στους Φιλίππους, όπου είχε συγκροτηθεί μία από τις μεγαλύτερες χριστιανικές κοινότητες.

Φίλιπποι

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, στους Φιλίππους υπήρχε από τα μέσα του 1ου αιώνα μία χριστιανική κοινότητα κατά πάσα πιθανότητα πολυάριθμη, αφού είχε επικεφαλής έναν επίσκοπο. Παρόλα αυτά, τα ονόματα των μαρτύρων που έχουν διασωθεί είναι ελάχιστα. Αυτό οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι οι Φίλιπποι από το τέλος της πρωτοβυζαντινής περιόδου δεν διατήρησαν τη σπουδαιότητα που είχαν κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, για λόγους που θά αναπτύξουμε πιο κάτω, και προφανώς για αυτό οι μάρτυρες της ίδιας πόλης δεν προσήλκυσαν την προσοχή των βιογράφων της περιόδου αυτής. Τα μόνα λοιπόν γνωστά ονόματα μαρτύρων που έχουν διασωθεί είναι ο Ίγνάτιος, ο Ζώσιμος και ο Ρούφος²⁵.

Άλλες πόλεις

Ο απόστολος Παύλος στη διάρκεια της πρώτης περιοδείας του, όταν διώχτηκε από τη Θεσσαλονίκη, πήγε στη Βέροια. Είναι γνωστό πως και στην πόλη αυτή σχηματίστηκε τότε μία χριστιανική κοινότητα. Παρόλα αυτά δεν παραδίδονται, απ' όσα ξέρουμε, ονόματα μαρτύρων της Βεροίας.²⁶

Επί Μαξιμιανού μαρτύρησαν στην Έδεσσα ή αγία Βάσσα και οι τρεις γιοί της, Θεόγνιος, Αγάπιος και Πιστός. Στο βίο της αναφέρεται ότι "αὐτὴ πιστὴ καὶ χριστιανὴ ἐτύγχανεν ἐκ προγόνων"²⁷. Σε μία επιγραφή της Έδεσσας αναγράφεται "μημόριον τῶν ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου"²⁸. Η υπαρκτή χριστιανική κοινότητα στην ίδια πόλη επιβεβαιώνεται επίσης από δύο επιτύμβιες επιγραφές που χρονολογούνται στην προκωνσταντινεία περίοδο²⁹.

Δέν είναι γνωστό αν και στην Πέλλα υπήρχε χριστιανική κοινότητα τους τρεις πρώτους αιώνες.³¹

Ἀντίθετα στους Στόβους εἶναι βέβαιο ὅτι ὑπῆρχε τὸ ἀργότερο ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα μιὰ χριστιανικὴ κοινότητα, ἀφ' ἧς ἐπίσκοπος τῆς πόλεως αὐτῆς συμμετέχει στὴν πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος τῆς Νικαίας (325).

Σὲ ἐπιγραφή πού βρέθηκε στὴ θάσα ἀναφέρεται ὁ μάρτυρας Ἀκάκιος.³²

Ὡς ἅγιοι τῆς Μακεδονίας γενικὰ φέρονται καὶ ὁ Τραϊανός³³, ὁ Σώζων³⁴ καὶ ὁ Γαυδέντιος "ὁ ἐκ Μακεδονίας τῆς Φιλίππου (πόλεως)" πού μαρτύρησε ἐπὶ Νέρωνος³⁵. Ἡ τελευταία ὁμως μαρτυρία δὲν φαίνεται ἀξιόπιστη γιατί ἡ Φιλιππούπολη δὲν ἀνῆκε τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε στὴ Μακεδονίᾳ. Τριακόσιοι ἀκόμη χριστιανοὶ συμπεριλαμβάνονται στους μάρτυρες τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸ συγγραφέα τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου³⁶.

Μὲ βάση τὶς παραπάνω μαρτυρίες συμπεραίνουμε πὺς ὁ χριστιανισμὸς διαδόθηκε στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας³⁷ ἀπὸ τὸν 1ο ὡς τὸν 3ο αἰῶνα ἀρχικὰ στους Φιλίππους, τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια, δηλαδὴ στὰ πιά σημαντικὰ κέντρα τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀπὸ διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀποψη. Κατὰ πάσα πιθανότητα ὁ ἀπόστολος Παῦλος προτίμησε νὰ μείνει καὶ νὰ διαδώσει τὸ χριστιανισμὸ σ' αὐτές τὶς πόλεις, ὄχι μόνον γιὰ τὸν παραπάνω λόγο, ἀλλὰ καὶ γιατί σ' αὐτές ὑπῆρχε σημαντικὸς ἐβραϊκὸς πληθυσμὸς, στὸν ὁποῖο ἀρχικὰ ἀπευθύνθηκε μὲ τὸ κήρυγμά του. Τέλος οἱ πόλεις αὐτές ἀποτελοῦσαν κόμβους τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ ἀπ' ὅπου περνοῦσαν κι ἄλλοι δρόμοι πού ὁδηγοῦσαν στὰ βόρεια τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἢ στὸ νοτιότερο ἑλλαδικὸ χῶρο.

Ὁ χριστιανισμὸς ἐξαπλώθηκε στὴ διάρκεια τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων ἀρχικὰ στὶς πόλεις πού βρίσκονταν κοντὰ στους Φιλίππους, τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια. Ἀνάμεσα σ' αὐτές συμπεριλαμβάνονται, μὲ βάση τὶς πληροφορίες πού παραθέσαμε πιά πάνω, ἡ Ἀμφίπολη, ἡ Θάσος, ἡ Ἐδεσσα καὶ πιθανόν ἡ Πέλλα καὶ ἡ Πύδνα, δηλαδὴ οἱ σπουδαιότερες πόλεις τοῦ νότιου τμήματος τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πού συνδέονται κυρίως μὲ τὴν Ἑγνατίαν ὁδὸ. Χριστιανικὴ κοινότητα φαίνεται πὺς συγκροτήθηκε καὶ στους Στόβους τὸ ἀργότερο στὰ διὰστημα ἀπὸ τὸ 260 ὡς τὸ 303, ὅποτε δὲν σημειώθηκε κανένας διωγμὸς κατὰ τῶν χριστιανῶν³⁸. Αὐτὴ ἦταν ἡ μοναδική, καθὼς φαίνεται, πόλη τῆς ἐνδοχώρας τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας στὴν ὁποία ὑπῆρχε ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς χριστιανῶν. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ Στόβαι, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ παραπάνω πόλεις, ἦταν σπουδαῖο διοικητικὸ-στρατιωτικὰ κέντρα, καίριος δὲ.

κός κόμβος και πόλη με σημαντική εβραϊκή κοινότητα.

Η μελέτη της ειδωλολατρίας στο ίδιο διάστημα, παρόλο που σχετίζεται με το θέμα που μελετάμε, δεν μπορεί ωστόσο να μας απασχολήσει διεξοδικά στο κεφάλαιο αυτό. Σύμφωνα πάντως με τα αρχαιολογικά δεδομένα και τα συμπεράσματα ορισμένων μελετών, η ειδωλολατρία βρισκόταν σε παρακμή πριν ακόμα από την επικράτηση του χριστιανισμού.³⁹ Οι επιδρομές επιπλέον των Γότθων το δεύτερο μισό του 3ου αιώνα στη χερσόνησο του Αϊμου επέφεραν ένα σοβαρό πλήγμα στην παλαιά θρησκεία εξαιτίας των καταστροφών που προκάλεσαν σε πολλά ιερά.⁴⁰ Το γεγονός αυτό καθώς και η γενικότερη οικονομική και δημογραφική κρίση τον ίδιο αιώνα, είχαν σαν αποτέλεσμα να εγκαταλειφθούν και να έρημωθούν τα ιερά αυτά.⁴¹ Έτσι το κενό που δημιουργήθηκε με την παρακμή της ειδωλολατρίας καλύφθηκε σταδιακά τον επόμενο αιώνα μετά την αναγνώριση του χριστιανισμού (311) και την επικράτησή του ως επίσημης κρατικής θρησκείας (395).

Για το διάστημα από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα οι μαρτυρίες των πηγών και τα αρχαιολογικά δεδομένα, σχετικά με την επιβίωση της ειδωλολατρίας και την εξάπλωση του χριστιανισμού στην επαρχία Μακεδονίας, εντάσσονται σε ένα άλλο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο, εξαιτίας ακριβώς της θέσης που πήρε η νέα θρησκεία. Εκτός λοιπόν από τις μαρτυρίες σχετικά με την έδραίνωση του χριστιανισμού και τη συγκρότηση της εκκλησιαστικής οργάνωσης, οι υπόλοιπες ένδείξεις για την εξάπλωση του χριστιανισμού στην επαρχία Μακεδονίας θα μελετηθούν στο κεφάλαιο αυτό, σε συνδυασμό με τις μεταβολές των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών από τον 4ο αιώνα και μετά.

Συγκεκριμένα στο βίο των ιε' μαρτύρων της Τιβερίουπόλεως, πόλη που ταυτίζεται με τη σημερινή Strumica βόρεια της λίμνης Δοϊράνης, αναφέρεται ότι οι χριστιανοί Τιμόθεος, Θεόδωρος κλπ. διέδωσαν στην πόλη αυτή το χριστιανισμό επί Ιουλιανού (361-3)⁴². Ο συγγραφέας του βίου αυτού, Θεοφύλακτος αρχιεπίσκοπος Αχρίδος, είναι βέβαια πολύ μεταγενέστερος από την εποχή που μελετάμε και ορισμένες πληροφορίες του έχουν αμφισβητηθεί. Ο πυρήνας όμως της διήγησής του, καθώς συνδέεται με συγκεκριμένα ιστορικά πρόσωπα, θα μπορούσε, νομίζουμε, να γίνει αποδεκτός. Στην ίδια περίπου περίοδο, μέσα 4ου αιώνα, χρονολογείται κι ένας γυναικεύς τάφος της νεκρόπολης που ανήκε στη βίλλα του χωριού Pešterica κοντά στο Prilep. Από ένα ψάρι που είναι χαραγμένο

πάνω σέ άσημένιο κουτάλι διατυπώθηκε ή άποψη ότι ό τάφος αὐτός άνήκε σέ κάποια χριστιανή ή σέ κάποια πού ύποστήριζε τό χριστιανισμό⁴³.

Αντίθετα στά βόρεια της έπαρχίας Μακεδονίας στή θέση Dolen Kozjak, όπου βρισκόταν ή πόλη Βάργαλα ως καί τόν 4ο αιώνα, δέν σώζεται καμιά σχετική μαρτυρία πού νά φανερώνει τήν ύπαρξη χριστιανικής κοινότητας. Στήν κοντινή όμως τοποθεσία Goren Kozjak, όπου μεταφέρθηκε ή πόλη από τόν 5ο αιώνα, άποκαλύφθηκαν μετά τίς πρόσφατες άνασκαφές παλαιοχριστιανικά κτίρια (βασιλικές, επισκόπειο κλπ.).⁴⁴

Από τήν άλλη μεριά διαθέτουμε έλάχιστα αλλά χαρακτηριστικά στοιχεία για τήν έπιβίωση της είδωλολατρίας στό γεωγραφικό χώρο πού εξετάζουμε. Συγκεκριμένα στή Θεσσαλονίκη βρέθηκε μιά έπιγραφή του Καλλιόπιου, έπαρχου της Μακεδονίας (362), άφιερωμένη στον αὐτοκράτορα Ίουλιανό (361-3), τόν όποιο άποκαλεῖ "θεοφιλέστατον καί ανανεωτήν τών ιερών".^{44α} Η έπιγραφή αὐτή δείχνει έμμεσα τό μέγεθος της πίεσης πού άσκησαν οί κατά τόπους είδωλολάτρες άνώτατοι δημόσιοι λειτουργοί τήν περίοδο της βασιλείας του Ίουλιανού για τήν επικράτηση της είδωλολατρίας. Επίσης στήν τοποθεσία Λευκόπετρα του νομού Ήμαθίας στό ιερό της Μητρός αὐτόχθονος βρέθηκαν νομίσματα της περιόδου από τό 2ο μ.Χ. αιώνα ως τό τέλος του 4ου. Καί στό ιερό της Νεμέσεως στους Στόβους βρέθηκαν νομίσματα πού χρονολογούνται ως τό τέλος το ἴδιου αιώνα, όποτε φαίνεται ότι τό ιερό καταστράφηκε. Ακόμα πιό ενδιαφρουσα είναι ή περίπτωση του ιεροῦ του Δία στήν κορυφή Άγιος Αντώνιος του Όλύμπου σέ ύψόμετρο 2817 μ. Τά άρχαιολογικά εύρήματα αλλά κυρίως τά νομίσματα πού βρέθηκαν στήν τοποθεσία αὐτή καλύπτουν όλο τό διάστημα του 4ου αιώνα. Τό πιό πρόσφατο νόμισμα είναι ένα χρυσό του Λέοντος Α' (457-74).^{44β} Οί παραπάνω περιπτώσεις δίνουν μιά ανάγλυφη εικόνα της βαθμιαίας έξαφάνισης της είδωλολατρίας στή διάρκεια της πρωτοβυζαντινής περιόδου: Σ' όλη τή διάρκεια του 4ου αιώνα καί ως τό τέλος του τά είδωλολατρικά ιερά καταστράφηκαν ή έγκαταλείφθηκαν. Μόνο τά πιό άπομακρυσμένα εξακολουθοῦν νά συγκεντρώνουν κάποιους πιστούς καί πάντως όχι μετά τά μέσα του 5ου αιώνα.

Εκτός όμως από τή γεωγραφική έξάπλωση του χριστιανισμού στήν έπαρχία Μακεδονίας, άξίζει νά σημειωθεί ότι άλλος παράγοντας πού συνέβαλε στον ταχύτερο ή βραδύτερο έκχριστιανισμό του πληθυσμού ήταν, χωρίς νά είναι άπόλυτο, ή κοινωνική προέλευση καί ή έθνότητα. Είναι δηλαδή γνωστό ότι οί άνώτερες κοινωνικές τάξεις παρέμειναν γενικά πιστές στήν είδωλολατρία, για λόγους πού ξεφεύγουν από τό θέμα πού μελετάμε.⁴⁵ Τό γεγονός ότι αναφέρονται στίς πηγές περισσότερα όνό-

ματα μαρτύρων πού κατάγονταν από πλούσιες οἰκογένειες (π.χ. ἡ ἀγία Ἀνυσία στή Θεσσαλονίκη, ὁ ἱερεὺς Μώκιος καί ἡ Θεσσαλονίκη στήν Ἀμφίπολη),⁴⁶ ἐνῶ ἕνα μόνο ὄνομα μάρτυρα κατώτερης κοινωνικῆς προέλευσης (ἡ ἀγία Ματρώνη στή Θεσσαλονίκη) δέν ἀνατρέπει τόν παραπάνω ἰσχυρισμό. Ἀντίθετα, μιὰ πολύ μεταγενέστερη μαρτυρία ἐνισχύει τήν ἄποψη ὅτι ὀρισμένα ἄτομά τῆς ἀνώτερης κοινωνικῆς τάξης ἔμειναν πιστά στήν εἰδωλολατρία γιά ἕνα μεγάλο διάστημα μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ. Συγκεκριμένα ὁ Λέων Α΄, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (840-3) ἀναφέρει σέ μιὰ Ὀμιλία του τοῦ ἔτους 842 ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἀνδρέας (τέλος 5ου αἰ.) βαπτίζει "τινά τῶν ἐν τέλει τοῦνομα βασιλίδην ἤδη γηραιὸν καί πρὸς ἐσχάτας ἀναπνοάς τοῦ βίου τυγχάνοντα".⁴⁷ Γίνεται δηλαδὴ τελικὰ φανερό ὅτι ὡς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα ὀρισμένοι ἀξιωματοῦχοι, πρόσωπα δηλαδὴ τῆς ἀνώτερης κοινωνικῆς τάξης, κατὰ πάσα πιθανότητα ἐλάχιστα, ἐνῶ παραμένουν σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ εἰδωλολάτρεις, τελικὰ ἀσπάζονται τὸ χριστιανισμό. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ τελευταῖο στάδιο ἐπικράτησης τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἡ παντελὴς ἔλλειψη πληροφοριῶν σχετικὰ μὲ τόν ἐκχριστιανισμό τῶν μικρότερων οἰκισμῶν καί γενικότερα τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου νομίζουμε ἐπίσης ὅτι εἶναι ἐνδεικτικὴ.⁴⁸ Τὰ κατώτερα κοινωνικά στρώματα, ἀγρότες κλπ., ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τίς κεντρικὲς ὁδοὺς καί τὰ μεγάλα κέντρα ὅπου διακινοῦνταν οἱ νέες ἰδέες, προσκολλημένοι στίς κυρίαρχες ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, δέν ἦταν εὐκόλο νά ἀσπαστοῦν τὸ χριστιανισμό.

Ἡ ὑπαρξὴ ἐπίσης Ἑβραίων στήν ἐπαρχία Μακεδονίας τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο εἶναι ἕνα ἀκόμη ζήτημα πού πρέπει νά ἐξεταστεῖ σέ σχέση μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐχομε ἤδη ἀναφέρει ὅτι ἑβραϊκὲς κοινότητες στήν ἐπαρχία Μακεδονίας συναντᾶμε στή Θεσσαλονίκη, στοὺς Φιλίππους, στή Βέροια, στοὺς Στόβους καί πιθανότατα στή θάσο, τὴν Ἀμφίπολη καί τὸ Δίον.⁴⁹ Γενικὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴ στάση τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα παραδίδονται στίς πηγές τῆς ἑξῆς περιόδου καί ἔχουν γίνεи ἤδη ἀντικείμενο μελέτης.⁵⁰ Ἀντίθετα οἱ σχετικὲς πληροφορίες πού διαθέτουμε γιά τίς παραπάνω μακεδονικὲς πόλεις δέν ἔχουν ἀναλυθεῖ σέ σχέση μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ.

Συγκεκριμένα, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἀντιπαράθεση χριστιανῶν καί Ἑβραίων πῆρε ἀνταγωνιστικὸν χαρακτήρα μετά τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ καί σ' ὅλη τὴ διάρκειά του 4ου αἰῶνα.⁵¹ Αὐτὴ τὴν περίοδο ἡ ἰδεο-

λογική σύγκρουση συμπυκνώνεται στη διαμάχη ανάμεσα στους χριστιανούς και τους Έβραίους και στην προσπάθεια να επιβληθεί και να κυριαρχήσει ιδεολογικά ή χριστιανική θρησκεία. Οι μαρτυρίες που διαθέτουμε σχετικά με το θέμα αυτό στην επαρχία Μακεδονίας την πρωτοβυζαντινή περίοδο είναι ελάχιστες αλλά διαφωτιστικές. Ίδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ένα αγιολογικό κείμενο, το μαρτύριο της αγίας Ματρώνης της Θεσσαλονίκης που αναφέραμε πιο πάνω. Σ' αυτό αναφέρεται ότι η Ματρώνη, όταν έγινε γνωστό ότι ήταν χριστιανή, θανατώθηκε από την Ιουδαία Παυτίλη την οποία και υπηρετούσε. Χαρακτηριστικό για τη στάση του αγιογράφου προς το έβραϊκό στοιχείο είναι το τελευταίο τμήμα της μιάς από τις παραλλαγές που διαθέτουμε: "Παυτίλα δέ και ο ταύτης άνήρ εις εσχάτην πενίαν καταντήσαντες, εισελθούσης δέ Παυτίλης εν τῷ ὑποληνίῳ τῶν σταφυλῶν ἐκθλιβόμενον οἶνον καταμαθεῖν, ὀλισθήσασα ἐπὶ κεφαλῇ κατενεχθεῖσα καὶ ὅλῳ τῷ σώματι συντριβεῖσα ἀπέρρηξε τὴν ψυχὴν"⁵³.

----- " *53 - -

Μία ακόμα ενδιαφέρουσα μαρτυρία σχετικά με το θέμα που μελετάμε βρίσκεται στην Όμιλία του Λέοντος Α' μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (842). Σύμφωνα με το κείμενο αυτό στο τέλος του 5ου αιώνα, όταν επίσκοπος Θεσσαλονίκης ήταν ο Ανδρέας, μία "κόρη, έβραία τό γένος, πεπεδημένην έχουσα τὴν γλῶτταν ἐξ αὐτῶν σπαργάνων καὶ τοὺς πῶρους τῶν ὠτων νεκρούς" μετά από κάποιο ὄνειρο που είδε, βαπτίζεται χριστιανή και στη συνέχεια θεραπεύεται. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα σύμφωνα με το ίδιο κείμενο να βαπτιστούν και άλλοι Έβραιοι "λέγονται γάρ περί τοὺς πεντακοσίους Ἰουδαίους σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ὅτε τὰ κατὰ τὴν κόρην ἐθαυματουργήθη ἐγγραφῆναι τοῖς κατηχομένοις καὶ τῇ ἐπιούσῃ τῆς Ἀναστάσεως ἑορτῇ τυχεῖν τοῦ βαπτίσματος"⁵⁴. Τό γεγονός αυτό τό θεώρησε ο αυτοκράτορας Ἀναστάσιος τόσο σημαντικό ὥστε δώρησε στην Ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονίκης χίλια χρυσά νομίσματα. Πέρα από τή σημασία τὴν ὁποία ἀποκτᾷ ἡ χρηματικὴ αὐτὴ ἐνίσχυση τοῦ Ἀναστάσιου ἀκριβῶς στο τέλος τοῦ 5ου αἰώνα, νομίζουμε ὅτι ἐξίσου σημαντικό εἶναι καὶ τό θέμα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ πολλῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ ἀναφορά δηλαδή τοῦ συγκεκριμένου θαύματος ὑποδηλώνει, κατὰ τὴ γνώμη μας, τίς ἀπόπειρες πού γίνονταν γιὰ τόν προσηλυτισμό τῶν Ἑβραίων καὶ γενικότερα γιὰ τὴν προσπάθεια ιδεολογικῆς ἐπιβολῆς τῶν χριστιανῶν τόν 5ο αἰώνα μέ τόν τρόπο πού διαπιστώσαμε καὶ στό προηγούμενο αγιολογικό κείμενο πού παραθέσαμε. Τὴν ἴδια σημασία νομίζουμε ὅτι ἀποκτᾷ ἡ ἀναφορά τοῦ θαύματος αὐτοῦ καὶ τόν 9ο αἰώνα, ὅταν δηλαδή ἐ-

πιλέγεται από τό Λέοντα Α΄ ως θέμα της "Ὁμιλίας εἰς τόν Εὐαγγελισμόν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου".

Γιά τίς υπόλοιπες ἐβραϊκές κοινότητες τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας στή βέροια, τοὺς Φιλίππους καί τοὺς Στόβους τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο καί τίς σχέσεις τους μέ τοὺς χριστιανούς οἱ πηγές δέν μᾶς δίνουν καμιά πληροφορία. Ἀπό τίς ἀρχαιολογικές μόνο ἀνασκαφές ἐγίνε γνωστό ὅτι ἡ συναγωγή τῶν Στόβων μετατράπηκε στό τέλος τοῦ 4ου αἵωνα σέ χριστιανικό ναό⁵⁵. Βέβαια ἡ περίπτωση τῶν Στόβων δέν εἶναι ἡ μοναδική σ' ὅλη τήν ἑκταση τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι γνωστό ὅτι στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες συνέβη ἐπανελημμένα τό ἴδιο φαινόμενο "κατάληψης" μιᾶς ἐβραϊκῆς συναγωγῆς ἀπό τοὺς χριστιανούς καί μετατροπῆς της σέ χριστιανικό ναό.⁵⁶ Ἀλλά φαίνεται ὅτι καί στήν ἐπαρχία Ἰλλυρικοῦ πῆρε κάποια ἑκταση τό ἴδιο φαινόμενο, γι' αὐτό καί ἐκδόθηκαν δύο νόμοι πού ἀπευθύνονταν στοὺς ὑπάρχους τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί προστάτευαν τίς ἐβραϊκές συναγωγές.⁵⁷

Σχετικό μέ τή διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι καί τό θέμα τοῦ μοναστικοῦ βίου στήν ἐπαρχία Μακεδονίας τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο. Εἶναι βέβαια γνωστό ὅτι τό φαινόμενο τοῦ μοναχισμοῦ ἐμφανίστηκε καί πῆρε τίς μεγαλύτερες διαστάσεις στήν Αἴγυπτο καί τίς υπόλοιπες ἀνατολικές ἐπαρχίες ἤδη ἀπό τό τέλος τοῦ 3ου αἵωνα καί μέ πιά ὀργανωμένη μορφή ἀπό τόν 4ο αἴωνα. Ἀντίθετα στό Ἰλλυρικό καί τίς δυτικές ἐπαρχίες δέν παρατηρεῖται ἡ ἴδια τάση. Ὁ Σωζομενός μάλιστα ἀναφέρει χαρακτηριστικά "Θρᾶκες δέ καί Ἰλλυριοί καί ὅσοι τήν καλουμένην Εὐρώπην οἰκοῦσιν, ... ἀπείρατοι ἐτι μοναχικῶν συνοικιῶν ἦσαν..."⁵⁸.

Πράγματι τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα καί οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν σχετικά μέ τό μοναστικό βίο εἰδικά στήν ἐπαρχία Μακεδονίας ἐπιβεβαιώνουν τήν παραπάνω μαρτυρία τοῦ Σωζομενοῦ. Θί πληροφορίες γιά τήν ὑπαρξη μοναστηριῶν στήν περιοχή πού μελετᾶμε εἶναι ἐλάχιστες καί προσφέρουν συχνά ἀμφιβεβητούμενα στοιχεῖα: Σύμφωνα μέ τό βίο τοῦ ὁσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης, πού γράφτηκε στό διάστημα 718/20 καί ἐξιστορεῖ γεγονότα τοῦ 6ου αἵωνα, στή Θεσσαλονίκη ὑπῆρχε "μονή τῶν ἁγίων μαρτύρων Θεοδώρου Μερκουρίου ἐπιλεγομένη Κουκουλλεῶτων ἐν τῷ ἀρκτικῷ μέρει τῆς πόλεως πλησίον τοῦ τείχους ἐν ᾧ ἐστι τό παραπόρτιον τῶν Ἀπροΐτων"⁵⁹.

Στήν ἴδια πόλη ὑπῆρχε ἐπίσης σύμφωνα μέ τή διήγηση τοῦ "Ἰγνατίου μοναχοῦ καί καθηγουμένου τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ μονῆς τοῦ Ἀκαπνίου" (1307)

ή μονή του Λατόμου ή οποία χτίστηκε από τη Θεοδώρα κόρη του Μαξιμιανού επί του επισκόπου Θεσσαλονίκης Ἀλεξάνδρου.⁶⁰ Η διήγηση βέβαια αυτή φαίνεται να περιέχει στοιχεῖα έντελῶς φανταστικά, ἄν καί, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Α. Vasiliev, στηρίζεται σέ ὀρισμένα ιστορικά γεγονότα.⁶¹ Εἶναι πράγματι γεγονός π.χ. ὅτι ἰδρυτής τοῦ ναοῦ ἦταν μιά γυναίκα. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό μιά ἐπιγραφή στό ψηφιδωτό τοῦ τεταρτοσφαίριου τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, "... (εὐξαμ) ἐνη ἐπέτυχα καί ἐπιτυχο(ῦσ)α ἐπλήρωσα + ὑπέρ εὐχῆς (ἧς σῖδεν ὁ θεός τό ὄνομα)".⁶² Τό ἐντοιχισμένο ψηφιδωτό ὅμως καί ὁ ναός, πού σώζεται ὡς σήμερα καί πού εἶναι ἀφιερωμένος ἀπό τό 1921 στόν ὅσιο Δαβίδ, εἶναι μεταγενέστερο κτίσμα καί χρονολογεῖται στό τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα.⁶³ Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ ναός αὐτός πολύ ἀργότερα ἀπό τό χρόνο ἰδρυσῆς του ἐγίνε καθολικό τῆς μονῆς Λατόμου. Αὐτό πρέπει νά συνέβη, σύμφωνα μέ τή διήγηση τοῦ Ἱγνατίου, ἐπί Λέοντος Ἀρμενίου (813-20), "ἦνίκα καί τοῦτο δὴ τό πολυθρύλητον ἱερόν... εἰς ὄνομα τοῦ προφήτου Ζαχαρίου μετωνομάσθη καί εἰς μοναστήριον ἀποκατέστη".⁶⁴ Σύμφωνα ἐπίσης μέ τά ἀρχαιολογικά δεδομένα φαίνεται ὅτι τόν 7ο περίπου αἰῶνα στή ἐρείπια τοῦ δεύτερου ὀκταγώνου τῆς Θεσσαλονίκης ἰδρύθηκε μοναστηριακό συγκράτημα.^{64α}

Ἐχει ἐπίσης διατυπωθεῖ ἡ ἀπόψη ὅτι μονή ἦταν καί τό "φρούριον καλλινίκου μάρτυρος Ματρώνης" πού ἀναφέρεται στήν πρώτη συλλογή τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου (ζ' 119).⁶⁵ Παρέλα αὐτά νομίζουμε ὅτι δέν μπορούμε νά ὑποστηρίξουμε αὐτή τήν ἀπόψη, μιά καί ὁ συγγραφέας τοῦ παρὰ πᾶν κειμένου ἀναφέρει ἀπλῶς "φρούριον" καί ἀλλοῦ "ναόν" (ζ' 107), ἐνῶ, ἂν ἐπρόκειτο γιά μονή, ὁ Ἰωάννης, ἐπίσκοπος ὁ ἴδιος Θεσσαλονίκης, δέν θά παρέλειπε νά τό ἀναφέρει ρητά.

Ἀπό τή Θεσσαλονίκη δέν ἔλειψαν οὔτε αἱ ἀσκητές ("δενδρῖται"). Συγκεκριμένα ὁ ὅσιος Δαβίδ πρὶν μονάσει στό μοναστήρι τῶν Ἀιροῖτων στή Θεσσαλονίκη, ὑποβλήθηκε στή δοκιμασία "τρετῇ χρόνον καθίσαι ἐν τῷ δένδρῳ τούτῳ".⁶⁶ Επίσης ἓνας ἀκόμη μοναχός "ὀνόματι Ἀδολᾶς καί αὐτός ἡεσοποταμηνός, ... ἐνέκλεισεν αὐτόν εἰς τό ἀπό μέρος τῆς πόλεως εἰς πυθμένα πλατάνου".⁶⁷

Δύο ἄκόμα μονές μαρτυροῦνται στήν ἐπαρχία Μακεδονίας. Ἡ μία τῆς Εἰκοσιφοινίσσης (νομός Σερρών) καί ἡ δεύτερη τῶν Ἀρχαγγέλων στή θάσο. Σύμφωνα μέ μία παράδοση τή μονή Εἰκοσιφοινίσσης τήν ἱδρυσε ὁ ἐπίσκοπος Φιλίππων Σύζων, πού πῆρε μέρος στίς συνόδους τῆς Ἐφέσου (449) καί τῆς Χαλκηδόνος (451).⁶⁸ Παράλληλα ὅμως ὡς ἰδρυτής τῆς ἴδιας μονῆς φέρεται, σύμφωνα μέ τά βίβια του, καί ὁ

ἅγιος Γερμανός πού ἔζησε τή μεσοβυζαντινή περίοδο.⁶⁹ Γιά τό λόγο αὐτό καί ἐπιπλέον ἐπειδή καμιά ἀρχαιολογική ἔνδειξη δέν διαθέ-
 τουμε γιά τήν ὑπαρξη τῆς μονῆς τήν παλαιοχριστιανική περίοδο,⁷⁰ δέν συμπε-
 ριλαμβάνουμε τή μονή Εἰκοσιφοινίσσης ἀνάμεσα στίς ὑπόλοιπες τῆς ἐπαρ-
 χίας Μακεδονίας. Τέλος στή θάσο στήν τοποθεσία Ραχώνι (πρώην Βούλγαρο)
 βρέθηκε ἐπιγραφή πού κάνει πιθανή τήν ὑπαρξη μονῆς στή θέση αὐτή, "ΧΜΓ"
/+ἐγένετο τό ἔργον τοῦτω ἐπὶ ὁσ[ωτάτου ἡ Οσ...]/ρου πρ(ώτου) καί Φωκά
δ[ηκόν(ου) δευτεραρίου [.τῆ] /ς μονῆς τοῦ Ἀρχανγέλου. ἰνδ[ηκ(τιώ)]νη
(ἡ νος) ..μη[ν]ῆ..".⁷¹ Ἡ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς δέν εἶναι δυνα-
 τή. Στήν τοποθεσία πάντως Ραχώνι ἐπισημάνθηκαν ἔχνη παλαιοχριστιανικῶν
 κτιρίων, γεγονός πού κάνει πιθανότερη τήν ὑπαρξη στή θέση αὐτή μιᾶς
 μονῆς τήν παλαιοχριστιανική περίοδο.

Μετά τήν ἀνάλυση τῶν παραπάνω πληροφοριῶν διαπιστώνουμε ὅτι ὁ χρι-
 στιανισμός ὥς τό τέλος τοῦ 3ου αἰῶνα εἶχε διεισδύσει στήν ἐπαρχία Μα-
 κεδονίας ὅπως καί στήν ὑπόλοιπη ρωμαϊκή αὐτοκρατορία ἀρχικά στίς σπου-
 δαιότερες πόλεις καί μάλιστα σ'αὐτές πού βρίσκονταν πλησιέστερα στή
 θάλασσα κατά μήκος τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ ἢ ἄλλων σημαντικῶν ὁδῶν. Ἀνάμεσα
 στοὺς χριστιανούς πού μαρτύρησαν κατά τή διάρκεια τῶν μεγάλων διωγμῶν
 ἀνήκουν καί ἄτομα πού κατεῖχαν ὕψηλὴ κοινωνική καί πολιτική θέση. Παρόλα
 αὐτά φαίνεται ὅτι καί στήν ἐπαρχία Μακεδονίας, ὅπως καί σέ ἄλλα τμήματα
 τῆς αὐτοκρατορίας,⁷² ἔνα μέρος τῆς ἀριστοκρατίας καί οἱ ἀγρότες διατήρη-
 σαν σ'ὅλη τήν περίοδο τῶν πρώτων αἰῶνων τίς εἰδωλολατρικές τους ἀντιλή-
 ψεις.

Στό διάστημα πού ἀκολούθησε (4ος-6ος αἰῶνας) οἱ χριστιανοὶ ὁδηγή-
 θηκαν σέ ἀνοιχτή σύγκρουση μέ τοὺς εἰδωλολάτρες καί τοὺς Ἑβραίους. Σ'
 ὅ,τι ἀφορᾷ τή σύγκρουσή τους μέ τήν εἰδωλολατρία ἢ πολιτική ἐξουσία,
 ὅλοι δηλαδή οἱ αὐτοκράτορες τοῦ 4ου αἰῶνα ἐκτός ἀπὸ τόν Ἰουλιανό, καί
 κυρίως ὁ Θεοδοσίος Α', κατὰφεραν ἀλλεπάλληλα κτυπήματα. Μὲ παρόμοιο
 τρόπο οἱ χριστιανοὶ στράφηκαν καί ἐναντίον τῶν Ἑβραίων. Ὁ ἀγώνας αὐ-
 τός οὔτε στή Μακεδονία φαίνεται νά παρέμεινε σέ καθαρά ἰδεολογικό ἐ-
 πίπεδο· ἐκδηλώθηκε ἐπίσης καί μέ τήν καταστροφὴ συναγωγῶν καί τή μετα-
 τροπὴ τους σέ χριστιανικοὺς ναοὺς.

Μὲ τήν ἐδραίωση τοῦ χριστιανισμοῦ στήν ἐπαρχία Μακεδονίας ἀναπτύ-
 χθηκε συγχρόνως καί ὁ μοναστικὸς βίος, συγκριτικᾶ πάντως μέ τίς ἀνατό-
 λικὲς ἐπαρχίες σέ μικρότερη κλίμακα. Ἔτσι στή Θεσσαλονίκη ἰδρύθηκε,

ἄγνωστο πότε, ἡ μονή τῶν Κουκουλεῶτων ἢ Ἀπροΐτων πού συγκέντρωνε καί
"Μεσοποταμηνούς" μοναχοὺς, καί στή Θάσο ἡ μονή τῶν Ἀρχαγγέλων. Οἱ μαρ-
τυρίες πού χρονολογοῦν τή μονή Λατόμου καί Εἰκοσιφοινίσσης στήν πρωτο-
βυζαντινὴ περίοδο εἶναι μάλλον ἀμφισβητήσιμες.

β. Έδραϊωση τοῦ χριστιανισμοῦ στήν ἐπαρχία Μακεδονίας (4ος-6ος αἰ.)

Σύμφωνα μέ ὅσα ἀναπτύξαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο, ὁ χριστιανισμός ἐϋραιώθηκε καί διαδόθηκε καταρχήν στά μεγάλα κέντρα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἀπό τόν 1ο αἰώνα. Ἀργότερα μετά τήν ἐκδοσὴ τοῦ διατάγματος τῆς ἀνεξιθρησκείας ἀπὸ τὸ Γαλέριο (311) καί κυρίως μετά τὴν ἀπαγόρευση τῆς εἰδωλολατρίας καί τὴν ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸ Θεοδοσίο ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ κράτους (395), ὁ χριστιανισμός ἐξαπλώθηκε γρήγορα σ' ὅλη τὴν ἑκταση τῆς αὐτοκρατορίας.

Τὸ διοικητικὸ σύστημα τῶν ἐπαρχιῶν καί διοικήσεων ἀποτελέσσει ἤδη ἀπὸ πολὺ νωρὶς τὸ πρότυπο γιὰ τὴ διάρθρωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης¹. Ἐδρα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, δηλαδὴ τῶν ἐπισκόπων, ἦταν ἡ πρωτεύουσα κάθε ἐπαρχίας καθὼς καί ἄλλες πόλεις. Ὅλες οἱ ἐπισκοπὲς ἐξαρτιόνταν ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς διοίκησης. Συγκεκριμένα στὴ Θεσσαλονίκη ἐδρεύει ὁ ἐπίσκοπος ποὺ εἶναι ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα καί ἐκπρόσωπος (βικάριος) τοῦ πάπα³. Ἀπὸ αὐτὸν ἐξαρτῶνται οἱ ὑπολοίποι ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν ποὺ συγκροτοῦν τὴ διοίκησιν Μακεδονίας. Τὸ 535 τὸ ὁργανωτικὸ αὐτὸ σχῆμα μεταβάλλεται μέ τὴν ἱδρυση τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς καί τὴν ἀνακήρυξή της σὲ ἀρχιεπισκοπή (Νεαρά XI). Μετά ἀπὸ αὐτὸ ὁ γεωγραφικὸς χώρος ποὺ βρισκόταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης περιορίζεται καί ἐκτείνεται ὡς τὰ βόρεια περίπου σύνορα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ἀφήνοντας τίς πόλεις Στόβοι, Ζάπαρα καί πιθανόν καί τὰ Βάργαλα στὴ δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Πρώτης Ἰουστινιανῆς.

Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἄλλων πόλεων ἐδρεύουν στίς πόλεις-ἐπισκοπές. Ἀπὸ τὸ 343 στὴ σύνοδο τῆς Σαρδικῆς καί κυρίως τόν 5ο αἰώνα ὀρίζεται ὅτι κάθε πόλη πρέπει νὰ ἔχει ἐπικεφαλῆς καί ἓναν ἐπίσκοπο.⁴ Αὐτὴ ὁμῶς ἡ συνοδικὴ ἀπόφαση δέν ἐφαρμόστηκε παντοῦ, μέ ἀποτέλεσμα ὀρισμένες πόλεις νὰ μὴ γίνουν ποτὲ ἐπισκοπές. Κάθε ἐπισκοπὴ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰώνα κατέχει μιὰ ὀρισμένη θέση στήν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τῆς ἐπαρχίας στήν ὁποία ἀνήκει καθὼς καί ὁλόκληρης τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν "τάξιν προκαθεδρίας". Ἡ σειρὰ αὐτὴ προτεραιότητος δέν διατηρεῖται σταθερὴ, εἴτε γιατί συνεχῶς ἱδρύονται νέες ἐπισκοπές εἴτε γιατί τὸ καθεστῶς τῶν παλαιῶν ἐπισκοπῶν μεταβάλλεται. Ἡ "τάξις" τῶν ἐπισκοπῶν τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴ σει-

ρά μέ τήν όποία οί έπίσκοποι ύπογράφουν τά πρακτικά τών συνόδων στίς όποίες παραβρίσκονται.

Έτσι ή πρωτοβυζαντινή πόλη άποκτά μιá έπιπλέον λειτουργία: Έκτός άπό διοικητικό καί στρατιωτικό κέντρο γίνεται καί έκκλησιαστικό. Όπως θά δοϋμε στό τελευταίο κεφάλαιο τής έργασίας αϋτής, οί νέες αϋτές θεσμικές μεταβολές έπιφέρουν καί καθοριστικές πολεοδομικές αλλαγές (άπομάκρυνση τοϋ κέντρου τής πόλης άπό τή ρωμαϊκή άγορά, άνέγερση βασιλικών, έπισκοπείου κλπ.). Πάντως, αν λάβουμε ύπόψη άπό τή μιá τήν προβολή τοϋ έπισκόπου, τοϋ όποίου, όπως άναγράψαμε πιό πάνω⁵, ή δραστηριότητα δέν περιορίζεται σέ έκκλησιαστικά μόνο ζητήματα, κι άπό τήν άλλη τόν παραγκωνισμό τών τοπικών βουλών καί γενικότερα τή μείωση τοϋ άποφασιστικοϋ ρόλου πού ή πόλη έπαιζε ως τότε στην πολιτική ζωή, μπορούμε νά ύποστηρίξουμε ότι ό νέος ρόλος πού άναλαμβάνει τώρα ή πόλη ως έκκλησιαστικό κέντρο δέν άπορά άποκλειστικά τήν έκκλησιαστική όργάνωση. Ό ρόλος αϋτός είναι ταυτόχρονα καί πολιτικός.

Στίς άνατολικές έπαρχίες τής αϋτοκρατορίας ή δομή τής έκκλησιαστικής όργάνωσης παρεκκλίνει άπό τό πρότυπο πού περιγράψαμε πιό πάνω (πόλη - έπίσκοπος), έξαιτίας τής ύπαρξης ένός ένδιάμεσου τύπου οίκισμοϋ άνάμεσα στην πόλη καί τό χωριό. Η όρολογία μέ τήν όποία όρίζονται αϋτοϋ τοϋ τύπου οί οίκισμοί είναι ποικίλη: κώμη, μητροκωμία, κωμόπολις, άγρόπολις, άστυκώμη. Οί οίκισμοί αϋτοί άποτελοϋνται άπό 1000 ως 5000 κατοίκους, πού άσχολοϋνται μέ μιá οίκονομία πιό έξειδικευμένη ή πιό διαρροποιημένη άπό αϋτή τοϋ χωριοϋ, καί χαρακτηρίζονται άπό μιá κοινωνική συνοχή καί άνθεκτικότητα στίς ίστορικές μεταλλαγές⁶. Στούς οίκισμούς αϋτούς άντιστοιχοϋσε μιá ιδιαίτερη κατηγορία έπισκόπων, οί χωρετίσκοποι⁷.

Στό Ίλλυρικό, άπ'όσο ξέρουμε, παρόμοιος έκκλησιαστικός θεσμός δέν ύπήρχε⁸. Η άπουσία αϋτής τής έκκλησιαστικής βαθμίδας χωρεπισκόπων, φανερώνει, κατά τή γνώμη μας, καί τήν έλλειψη ή τουλάχιστον τήν ύπαρξη μικροϋ άριθμοϋ παρόμοιων οίκισμών, δηλαδή "κωμοπόλεων". Εέβαια ό τύπος καί ή λειτουργία τών άγροτικών οίκισμών τής έπαρχίας Μακεδονίας θά μās άπασχολήσει στό τελευταίο μέρος τής έργασίας μας. Έπισημαίνουμε έδω μόνο τήν άπουσία χωρεπισκόπων, γεγονός πού, κατά τή γνώμη μας, έχει σαν άποτέλεσμα τήν πλήρη ένταξη τοϋ άγροτικοϋ χώρου στη γεωγραφική περιφέρεια καί τίς έκκλησιαστικές άρχές τής πόλης.

Παρά τό γεγονός αὐτό, θά μπορούσε τό ζήτημα τῆς διάδοσης τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης στόν ἀγροτικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἰδιαίτερου κεφαλαίου. Ἀλλά οἱ φιλολογικῆς πηγές, ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, βίλοι ἀγίων κλπ., πού διαθέτουμε ὅν προσφέρουν κανένα στοιχεῖο πού θά φώτιζε μέ πληρότητα αὐτή τήν ἐξάπλωση. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφές ἔχουν φέρει στό φῶς ἐπιγραφές πού μαρτυροῦν τό ὄνομα κάποιου ἱερέως, ἀναγνώστου, ἢ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, στοιχεῖα δηλαδή πού φανερώουν κάποια ἐκκλησιαστική ὀργάνωση. Μιά σχετική διερεύνηση ὅλων αὐτῶν τῶν εὐρημάτων μᾶς ἔδειξε ὥστόσο πῶς ὅλα τά γνωστά ὡς τώρα ἐκκλησιαστικά μνημεῖα κατανέμονται μέ ἄνισο τρόπο στό γεωγραφικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ἔρχονται στό φῶς ἀποκομμένα ἀπό τόν ὑπόλοιπο κατοικημένο χῶρο στόν ὁποῖο ἦταν ἐνταγμένα καί τίς περισσότερες φορές δέν εἶναι δυνατόν νά χρονολογηθοῦν μέ ἀκρίβεια. Ἔτσι μέ βάση τίς ἀνασκαφές πού ἔχουν γίνει ὡς τώρα σ' ὁλόκληρη τήν ἑκταση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, διαπιστώνουμε πῶς ἐκκλησιαστικά μνημεῖα ἢ εὐρήματα σχετικά μέ τό θέμα πού μελετᾶμε (παλαιοχριστιανικοί ναοί, τάφοι, ἐπιγραφές κλπ.) ἔχουν βρεθεῖ σέ λιγότερους ἀπό τοὺς μισοὺς ἀγροτικούς οἰκισμοὺς (40% περίπου τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τοῦς). Ἀπό τά μνημεῖα ἢ τά εὐρήματα αὐτά ἐλάχιστα εἶναι χρονολογημένα καί πάντα κατά προσέγγιση.⁹ Τελικά γιά ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους πού ἀναφέραμε πρὶν πάνω ἡ μελέτη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου δέν μπορεῖ πρὸς τό παρόν νά ἀποτελέσει θέμα ἰδιαίτερου κεφαλαίου.

Θά περιοριστοῦμε λοιπόν στή μελέτη τῆς ἐδραίωσης τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης μέ βάση τίς πληροφορίες πού διαθέτουμε γιά τίς ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Οἱ κυριότερες πηγές σχετικά μέ τό θέμα αὐτό εἶναι κυρίως οἱ ἐπισκοπικοὶ κατλόγοι τῶν συνόδων πού συγκλήθηκαν τήν περίοδο ἀπὸ τόν 4ο ὡς τόν 6ο αἰῶνα. Ἡ ἀλληλογραφία ἐπίσης τῶν παπῶν μέ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ὀρισμένα ἐκκλησιαστικά κείμενα καί ἐλάχιστες ἐπιγραφές παραδίδουν μερικῆς ἀκόμα πληροφορίες. Τά μεθοδολογικά προβλήματα ἐγκυρότητας, ἀξιοπιστίας κλπ. πού παρουσιάζονται στή μελέτη τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων, τῆς ἀλληλογραφίας τῶν παπῶν κλπ. ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ νεώτερους ἐρευνητὲς καί ἔχουν ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἄλλων ἰδιαίτερων ἐργασιῶν.

Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πηγές οι μακεδονικές πόλεις που έγιναν επισκοπές από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα είναι οι παρακάτω: Θεσσαλονίκη, Ἡράκλεια Λύγκου, Φίλιπποι, Δόβηρος, Σέρραι, Στόβοι, Βάργαλα, Παρθικό- πόλις, Θάσος, Κασσάνδρεια, Βέροια, Ἀμφίπολις, Δίον, Ἐδεσσα καὶ Ζάπα- ρα.¹⁰ Ἡ σειρά με τὴν ὁποία παραθέτουμε τις παραπάνω επισκοπές είναι ἡ ἴδια πού τηρεῖται καὶ στὴν "τάξιν προκαθεδρίας". Καθὼς ὁμως οἱ ἐπισκο- πές Βέροια, Ἀμφίπολις, Δίον, Ἐδεσσα καὶ Ζάπαρα δὲν μαρτυροῦνται στοὺς καταλόγους ὅπου ἀναφέρονται καὶ οἱ ὑπόλοιπες, ἡ "τάξις προκαθεδρίας" τοὺς δὲν εἶναι γνωστή. Γι' αὐτὸ θεωρήσαμε προτιμότερο νὰ τις παραθέσου- με στὸ τέλος.

Θεσσαλονίκη

Ἡ Θεσσαλονίκη ὡς πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, καὶ ἀπὸ τὸ 441 τῆς ἐπαρχίας Ἰλλυρικοῦ, ἀλλὰ κυρίως ὡς πρωτεύουσα τῆς ἀντίστοιχης ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας, καὶ ἀπὸ τις ἀρχές τοῦ 5ου αἰῶνα τοῦ βικαρι- ᾶτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπαιξε τὸ σπουδαιότερο πολιτικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ ρόλο ἀπὸ ὅλες τις ἄλλες πόλεις τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ γίνεται ἀπαραίτητη ἡ διερεύνηση τῶν πληροφοριῶν σχετικὰ με τοὺς ἐπισκόπους-βι- καρίους τῆς Θεσσαλονίκης, με τὴ στάση πού κράτησαν ὡς πρὸς τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ τὸ ρόλο πού ἐπαιξαν σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πε- ριόδου πού μελετᾶμε. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διαφωτίζεται τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλη- σιαστικῆς ὁργάνωσης τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καὶ γενικότερα τῆς ἐπαρχίας Ἰλλυρικοῦ.

Στὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Νικαίας (325) πρέπει, νομί- ζουμε, νὰ χρονολογήσουμε τὴν παρουσία τοῦ "ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονί- κης" Θαλέλαιου τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Μόσχος¹¹. Σύμφωνα με τὸν ἴδιο συγγραφέα ὁ ἐπίσκοπος Θαλέλαιος τιμωρήθηκε παραδειγματικὰ ἐξαι- τίας τῶν ὁρησκευτικῶν του ἀντιλήψεων, "ἀρνησάμενος τοῦ προσκυνεῖν τὴν ἀγίαν καὶ ὁμοούσιον τριάδα, εἰδύλοις προσεκύνει". Στὴ διήγηση ὁμως αὐ- τὴ δὲν ὑπάρχει καμιά χρονολογικὴ ἐνδειξη, προφανῶς λόγω τῆς μεγάλης χρονικῆς ἀπόστασης πού χωρίζει τὸ συγγραφέα ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτό. Ἔτσι ἐξηγεῖται, κατὰ τὴ γνώμη μας, ὁ ἀναχρονισμὸς τοῦ συγγραφέα ὡς πρὸς τὴ χρῆση τοῦ ὅρου "ἀρχιεπίσκοπος" ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ μνεία τοῦ "μεγάλου μάρτυρος Δημητρίου".

Ἡ πρώτη βέβαιη μαρτυρία τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἀλεξάνδρου βρίσκεται στοὺς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Νικαίας.¹² Σὲ δύο ἐπιστολές τοι

πρός τόν Ἀθανάσιο¹³ τῶν ἐτῶν 332/3 καί 335 διαφαίνεται ἡ στάση τοῦ ὑπέρ τοῦ Ἀθανάσιου καί τῶν κανόνων τῆς συνόδου τῆς Νικαίας πού εἶχε προηγηθεῖ. Στή δεύτερη μάλιστα ἀπό τίς ἐπιστολές αὐτές ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ πώς ὁ ἴδιος συμμετεῖχε στή σύνοδο τῆς Τύρου - Ἱερουσαλήμ (335), ὅπου καταδικάστηκε ὁ Ἀθανάσιος σέ ἐξορία¹⁴. Κατά πάσα πιθανότητα ὁ ἴδιος ἔλαβε μέρος καί στά ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως στά Ἱεροσόλυμα τό ἴδιο ἔτος.¹⁵ Ὁ Ἀλέξανδρος πέθανε τό 336.

Δέν εἶναι γνωστό ποιόν διαδέχτηκε ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἀέτιος, πού σύμφωνα μέ τό L. Petit ἐγένε ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης τό 342. Τό ἐπόμενο ἔτος ἔλαβε μέρος στή σύνοδο τῆς Σαρδικῆς πού συγκάλεσε ὁ Κωνσταντῖνος, "Κωνσταντῖνον τόν ἀδελφόν αὐτοῦ θεασάμενος Ἀριπόφρονα καί τοῖς Ἀρειανοῖς χαριζόμενον"¹⁶. Εἶναι γνωστό ὅτι "μετά ταύτην δέ τήν σύνοδον οὐκέτι ἀλλήλοις ὡς ὁμοδόξοις ἐπεμίνυντο οὐδέ ἐκοινώνουν, οἱ μὲν ἀνά τήν δύσιν μέχρι θρακῶν σῆς χωρίσαντες, οἱ δέ ἀνά τήν ἑω, μέχρις Ἰλλυριῶν"¹⁷. Συστά χαρακτηρίστηκε ἡ ἀποχώρηση τῶν ἐπισκόπων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἀπό τή σύνοδο τῆς Σαρδικῆς ὡς "σχίσμα"¹⁸, καθὼς ἀρχίζουν νά διαφαίνονται οἱ πρῶτες προσπάθειες νά ἀποκτήσουν ἕνα εἶδος ἀνεξαρτησίας ἀπό τόν πάπα. Ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης σ' αὐτή τήν πρώτη κίνηση συντάσσεται, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, μαζί μέ τοὺς ὑπόλοιπους ἐπισκόπους τῆς Δύσης ἐξαιτίας τῆς διοικητικῆς - πολιτικῆς ἔνταξης τοῦ Ἰλλυρικοῦ στή Δύση.

Σύμφωνα μέ τή μοναδική μαρτυρία τοῦ Ἀθανάσιου, λίγο ἀργότερα στή σύνοδο τοῦ Μιλάνου ἔλαβε μέρος ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἡρέμιος. Ἡ σύνοδος αὐτή συγκλήθηκε τό 355 ἀπό τόν Κωνσταντῖνο μέ σκοπό τήν καταδίκη τοῦ Ἀθανάσιου καί τή δικαίωση τοῦ ἀρειανισμοῦ. Τότε ὁ Ἡρέμιος "καί πάντες οἱ κατά τήν δύσιν ἐπίσκοποι, βίαν οὐ τήν τυχοῦσαν, ἀλλά καί πλείστην ἀνάγκη καί δεινὰς ὕβρεις πεπόνθασιν, ἕως ἐπαγγέλλονται μὴ κοινωνεῖν ἡμῖν (Ἀθανασίῳ)". Εἶναι γνωστό ὅτι πολλοί ἐπίσκοποι διώχτηκαν μέ βάση τίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου αὐτῆς καί ἀντικαταστάθηκαν ἀπό ἀρειανούς, ἐκτός ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι "ἠναγκάσθησαν ὑποκρίνασθαι". Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους ἦταν καί ὁ Ἡρέμιος.¹⁹

Τόν Ἡρέμιο διαδέχτηκε, σύμφωνα μέ μιὰ ὑπόθεση τοῦ J. Zeiller, ὁ Ρουφινιανός. Ὁ ἐπίσκοπος αὐτός ἀναφέρεται σέ μιὰ ἐπιστολή τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Σιρμίου Germinius τοῦ ἔτους 366 ἢ 367, πρῶτος ἀνάμεσα σέ ἄλλους ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Αὐτός εἶναι ὁ μοναδικός λόγος πού κάνει τόν J. Zeiller νά ὑποστηρίζει πώς πρόκειται γιὰ ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης. Νομίζει ἐπίσης, μέ βάση ἐσωτερικά κριτήρια, πώς ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος ἀναφέρεται σέ μιὰ προγενέστερη ἐπιστολή τοῦ Ἀθανάσιου, τοῦ ἔτους

362²⁰. Ἐπειδὴ τὸ παραπάνω διάστημα ἀπὸ τὸ 362 ἕως τὸ 366/7 δὲν καλύπτεται ἀπὸ κανένα ἄλλο γνωστὸ ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης καὶ καθὼς οἱ παραπάνω ὑποθέσεις τοῦ J. Zeiller φαίνονται εὐλογες, νομίζουμε **ὅτι** ὁ Ρουφινιανὸς πρέπει νὰ συμπεριληφθεῖ στὸν κατάλογο τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἐξάλλου ἐνδεικτικὸ ὅτι καὶ αὐτὸς τηροῦσε τὴ στάση τῶν προγενέστερων ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης πού ἀναφέραμε **πιο** πάνω, ἦταν δηλαδὴ ἀντίθετος μὲ κάθε αἵρεση πού ἔθετε σὲ ἀμφισβήτηση τοὺς κανόνες τῆς συνόδου τῆς Νικαίας.

Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι τὸ 365 χρονολογεῖται μιὰ σύνοδος τοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴν ὁποία καθαιρέθηκαν οἱ "Ἀρειομανῖται". Φαίνεται ὅμως πὺς ἡ σύνοδος αὕτῃ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ δέκα χρόνια ἀργότερα²¹.

Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Δαμάσου (366-84), ὅπου ἀναθεματίζονται οἱ πνευματομάχοι καὶ ἄλλοι αἵρετικοὶ πού ἀμφισβητοῦσαν τοὺς κανόνες τῆς συνόδου τῆς Νικαίας, ἀναφέρεται ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Παυλῖνος²². Φαίνεται ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ πάπα Δαμάσου σχετικὰ μ' αὐτὲς τίς δογματικὲς διαμάχες εὗρισκαν σύμφωνο τὸν ἐπίσκοπο Παυλῖνο, **γι'** αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιστολὴ αὕτῃ εἶχε χαρακτῆρα ἀπλῶς ἐνημερωτικὸ.

Ἐπὶ ἐπισκόπου Παυλίνου συγκλήθηκε μιὰ τοπικὴ σύνοδος τοῦ Ἰλλυρικοῦ (*Illyricana orthodoxa*) τὸ 375 ἀπὸ τὸ Βαλεντινιανό. Ἡ σύνοδος αὕτῃ "τῶν ἐν Νικαίᾳ πίστιν καλῶς ἐβεβαίωσεν, ἀναθεματίσασα Πολυχρόνιον, ..."²³. Ὁ G. Bardy²⁴ ἀναζητᾷ τίς αἰτίες πού ἀνάγκασαν τὸ Βαλεντινιανὸ νὰ συγκαλέσει τὴ σύνοδο αὕτῃ, ἀμφισβητώντας συγχρόνως τὴν αὐθεντικότητά τῶν κειμένων πού παραδίδει ὁ Θεοδώρητος, δηλαδὴ μιὰ ἐπιστολὴ τῶν Βαλεντινιανοῦ, Βάλη καὶ Γρατιανοῦ, ἓνα σύμβολο πίστεως καὶ μιὰ συνοδικὴ ἐπιστολὴ τῶν ἐπισκόπων τοῦ Ἰλλυρικοῦ στοὺς ἀρειανοὺς ἐπισκόπους Ἀσίας, Καρίας καὶ Φρυγίας. Ὁ ἴδιος καταλήγει στὸ συμπέρασμα, μὲ βάση τίς ἀναφορὲς τοῦ Βασίλειου Καισαρείας,²⁵ ὅτι πνευματομάχοι δὲν ὑπῆρχαν παρὰ μόνον στὴν Ἀνατολή καὶ ὅτι ἡ σύνοδος αὕτῃ συγκλήθηκε στὸ Ἰλλυρικό, γιατί ὁ Βαλεντινιανός, ὁ ὅποῖος ἤθελε νὰ συμμετάσχει σ' αὕτῃ, βρισκόταν τότε στὸ Ἰλλυρικό²⁶. Τέλος, σύμφωνα μὲ τὸν G. Bardy, τὰ κείμενα πού παραδίδει ὁ Θεοδώρητος δὲν εἶναι αὐθεντικά, ἀντίθετα ἡ μαρτυρία τῆς σύγκλησης τῆς συνόδου εἶναι ἀξιόπιστη.

Μιὰ δεύτερη μνεία τοῦ ἐπισκόπου Παυλίνου χρονολογεῖται σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Δαμάσου πού στάλθηκε μετὰ τὴ σύνοδο τῆς Ρώμης (378)²⁷. Ὁ χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ ἐπισκόπου Παυλίνου δὲν εἶναι γνωστός.

Ὁ Ἀχόλιος²⁸, διάδοχος τοῦ Παυλίνου, εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ γνω-
στοὺς ἐπισκόπους τῆς Θεσσαλονίκης, προφανῶς ἐπειδὴ αὐτὸς βάπτι-
σε τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο στὴν ἴδια πόλιν ((380)²⁹. Ἐξαιτίας ἁκρι-
βῶς αὐτῆς τῆς προσωπικῆς τους σχέσης ὁ Ἀχόλιος παραβρέθηκε, μόνος
αὐτὸς ἀπὸ τοὺς δυτικούς ἐπισκόπους, στὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλε-
ως (381)³⁰. Ὁ Ἀχόλιος ἔλαβε ἐπίσης μέρος στὴ σύνοδο τῆς Ἀκυληΐας
πού συγκλήθηκε τὸ ἴδιο ἔτος ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς "ἐξάρχοντες"³¹. Στὴν τε-
λευταία αὕτη σύνοδο εἶναι γνωστὸ πῶς ἀπορρίφθηκαν οἱ ἀποφάσεις τῆς
συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως πού ἀφοροῦσαν τὴ δομὴ τῆς ἐκκλησιαστι-
κῆς ὁργάνωσης³².

Ἐχει διασωθεῖ ἡ ἀλληλογραφία τοῦ ἐπισκόπου Ἀχολίου μὲ τὸ Βασί-
λειο Καισαρείας³³. Σῶζονται ἐπίσης δύο ἐπιστολές πού τοῦ ἔστειλε ὁ
πάπας Δάμασος.³⁴ Ἐπικρίδειο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀχολίου (383/4) ἔ-
στειλε ὁ Ἀμβρόσιος, ἐπίσκοπος Μιλάνου, στὴν Ἐκκλησίαν Θεσσαλονίκης
καὶ στὸ διάδοχο τοῦ Ἀχολίου Ἀνύσιο.³⁵

Ὁ Ἀνύσιος³⁶ διαδέχτηκε τὸν Ἀχόλιο σὲ μιὰ κρίσιμη καμπὴ τῆς ἱ-
στορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, ὅταν ὁ πολιτικός ἀνταγωνι-
σμός ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Δύση εἶχε πάρει μεγάλες διαστάσεις
ἐξαιτίας τῆς διεκδίκησης τῶν ἐδαφῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ (βλ. παρακάτω γιὰ
τὸ βικαριάτο τοῦ Ἰλλυρικοῦ).

Στὴ σύνοδο τῆς Καπούης (391), στὴν ὁποία παραβρέθηκε καὶ ὁ Ἀνύσιος,
συζητήθηκε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα καὶ ἡ αἵρεση τοῦ ἐπισκόπου Σαρδικῆς Βονόσου.
Στὴ σύνοδο λοιπὸν αὕτη ἀνατέθηκε στὸν Ἀνύσιο καὶ τοὺς ὑπόλοιπους ἐ-
πισκόπους τῆς Μακεδονίας νά ἐπιλύσουν τὸ ζήτημα αὐτό. Γι' αὐτὸ τὸ
σκοπὸ ἀμέσως μετὰ συγκλήθηκε ἡ σύνοδος τῆς Θεσσαλο-
νίκης.³⁷

Εἶναι γνωστὸ ἐπίσης πῶς στὴ διαμάχη τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς μὲ τὸν
Ἰωάννη Χρυσόστομο ὁ Ἀνύσιος πῆρε τὸ μέρος τοῦ τελευταίου, ὅπως ἐ-
ξάλλου καὶ ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Α' (402-17)³⁸. Ὁ Ἀνύσιος πέθανε κατὰ
πάσα πιθανότητα τὸ 406 ἢ 407.

Ἀπὸ τὸ 408 τὸ ἀργότερο ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης εἶναι ὁ Ροῦφος.³⁹
Ἡ παραμονὴ του στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι μακρο-
χρόνια. Ἀπὸ δύο ἐπιστολές τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας τοῦ 433 μαθαίνου-
με πῶς τὸ ἔτος αὐτὸ ὁ Ροῦφος κατεῖχε τὸ ἴδιο ἀξίωμα⁴⁰. Στὴ σύνοδο τῆς
Ἐφέσου (431) ὁ Ροῦφος δὲν παραβρέθηκε, τὸν ἐκπροσώπησε

ὁ ἐπίσκοπος Φιλίππων Φλαβιανός ὁ ὁποῖος, τηρώντας τὴν ἴδια στάση μὲ δόλους τοὺς προγενέστερους ἐπισκόπους τῆς Θεσσαλονίκης, τάχθηκε ὑπὲρ τῶν κανόνων τῆς συνόδου τῆς Νικαίας καὶ κατὰ τοῦ νεστοριανισμοῦ⁴¹. Ἀναφέρεται μάλιστα στοὺς ἐπισκοπικούς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου τέταρτος κατὰ σειρά.

Τὴν περίοδο πού ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἦταν ὁ Ροῦφος συγκλήθηκε μιὰ σύνοδος στὴ Μακεδονία (414) καὶ μιὰ ἄλλη στὴν Κόρινθο (419) πού ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Περιγένη ὡς ἐπισκόπου Κορίνθου⁴².

Τὸ Ροῦφο διαδέχτηκε ὁ ἐπίσκοπος Ἀναστάσιος τὸ 434⁴³. Λίγο ἀργότερα, τὸ 435, συγκλήθηκε μιὰ σύνοδος στὴ Θεσσαλονίκη⁴⁴. Ὁ Ἀναστάσιος δὲν παραβρέθηκε οὔτε στὴ λεγόμενη ληστρική σύνοδο τῆς Ἐφέσου (449) πού ἀναγνώρισε τὸ μονοφυσιτισμὸ οὔτε στὴ σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος (451) πού καταδίκασε τὴν ἴδια αἵρεση. Τὸν ἐκπροσώπησε καὶ στίς δύο αὐτές συνόδους ὁ Κυντίλλος, ἐπίσκοπος τῆς Ἡράκλειας Λύγκου.⁴⁵ Ἡ ἀπουσία τοῦ Ροῦφου ἀπὸ τὴ ληστρική σύνοδο τῆς Ἐφέσου δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ὀφείλεται σὲ δογματικές διαφωνίες. Αὐτὸ ὥστόσο διαφαίνεται σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Λέοντα Α' τῆς 13ης Ὀκτωβρίου 449, ὅπου τὸν συγχαίρει γιὰ τὴ στάση του αὐτῇ⁴⁶.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος ὁ Ἀναστάσιος πέθανε καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ Εὐξίθεος⁴⁷. Οὔτε ὅμως ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς συμμετεῖχε στίς τελευταῖες πράξεις τῆς συνόδου αὐτῆς. Τὸν ἐκπροσώπησε ὁ ἱερέας Ἀνδρέας⁴⁸. Ὁ χρόνος θανάτου τοῦ ἐπισκόπου Εὐξίθεου δὲν εἶναι γνωστός.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα ὁ κατάλογος τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης εἶναι ἐλλειπής, γιατί, ὅπως παρατήρησε ὁ L. Petit, ἡ ἀλληλογραφία μεταξὺ πάπα καὶ ἐπισκόπου - βικαρίου Θεσσαλονίκης διακόπηκε, ἐξαιτίας τοῦ σχίσματος τοῦ Ἀκακίου (482).⁴⁹

Ἀπὸ μιὰ μοναδική μαρτυρία τοῦ Λέοντα Α', ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, στὴν Ὁμιλία τοῦ ἔτους 842 μαθαίνουμε ὅτι προκάτοχος τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδρέα ἦταν ὁ ἐπίσκοπος Εὐδοξος⁵⁰.

Ὁ ἐπίσκοπος Ἀνδρέας εἶναι ἀπὸ τοὺς πλεονέστερους ἐπισκόπους Θεσσαλονίκης τὴν περίοδο πού μελετᾶμε. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Λέοντα Α' πού ἀναφέραμε πλεονέκτως, ὁ ἐπίσκοπος Ἀνδρέας καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἱεράπολη τῆς Συρίας⁵¹. Ὅπως θά δοῦμε πλεονέκτως,

αὐτός πρῶτος κατέβαλε προσπάθειες γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος τοῦ Ἀκακίου στὰ χρόνια τῶν παπῶν Felix III (483-92) καὶ Γελασίου (492-496).

Κατὰ πάσα πιθανότητα ὁ Ἀνδρέας εἶναι ὁ ἐπίσκοπος στὸν ὁποῖο οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐμπιστεύθηκαν "τάς κλεῖς τῶν πυλῶν" μετὰ τῇ διαμάχῃ τους μέ τὸν ὕπαρχο ταῦ Ἰλλυρικοῦ Ἰωάννη ἐνόψει τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Γότθων τὸ 479.⁵² Σύμφωνα μέ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Λέοντα Α', ὁ αὐτοκράτορας Ἀναστάσιος "χιλίας ἀπέφθου χρυσοῦ στεῖλαι παραχρῆμα τῇ Θεσσαλονικέων Ἐκκλησίᾳ", μετὰ ἀπὸ ἓνα θαῦμα πού ἐγένεε στὰ χρόνια τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδρέα στὴν ἴδια πόλιν.⁵³

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ 5ος αἰώνας ἀποτελεῖ μιὰ καθοριστικὴ περίοδο τῆς πρωτοβυζαντινῆς ἐποχῆς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὄχι μόνο διοικητικά καὶ στρατιωτικά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης. Γιατὶ ἡ στάση πού κράτησαν οἱ ἐπίσκοποι Θεσσαλονίκης σ' ὅ, τι ἀφοροῦσε τὰ ἐκκλησιαστικά ζητήματα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀντικατόπτριζε τὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἰσορροπία. Ἀνατολῆς καὶ Δύσης καὶ ταυτόχρονα καλλιεργοῦσε ἓνα εὐνοϊκὸ κλίμα καὶ προετοίμαζε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἔνταξη τοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴν Ἀνατολή.

Στίς ἀρχές τοῦ 6ου αἰώνα ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐκλέγεται ὁ Δωρόθεος⁵⁴. Σ' ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ σχίσμα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ὁ Δωρόθεος πῆρε σαφὴ θέση ὑπὲρ τοῦ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως⁵⁵. Πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 535.

Ὅταν τὸ 535 ἡ ἔδρα τοῦ ὑάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταφέρεται ἀπὸ τὸ Σίρμιο στὴ Θεσσαλονίκη, ἐπίσκοπος τῆς πόλεως αὐτῆς εἶναι ὁ Ἀριστείδης⁵⁶. Στὸ βίβιο τοῦ ὁσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης ὁ ἐπίσκοπος Ἀριστείδης φαίνεται νὰ παίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ λύση πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προβλημάτων, ὅπως ἡ ἀμυνα τῆς περιοχῆς ἀπὸ τίς ἐπιδρομὰς "τῶν ἀ-θέων βαρβάρων" καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τῆς πρῶτεύουσας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὴν Πρώτη Ἰουστινιανή στὴ Θεσσαλονίκη.⁵⁷ Πόσο σημαντικὸς εἶναι ὁ ρόλος πού παίζει ὁ ἐπίσκοπος καὶ πόσο ἀπαραίτητη εἶναι ἡ παρουσία του στὴν πόλιν ὅπου ἐδρεῖται φαίνεται ἀπὸ τὴ φράση τοῦ συγγραφέα τοῦ παραπάνω βίου "μή δύνασθαι τὸν ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον (Ἀριστείδην) καταλει-πεῖν τὴν πόλιν ἀδιοίκητον".

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Λέων Α' στήν παραπάνω Ὁμιλία ἀναφέρει, ἀκόμα ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἀριστείδης "ἐν βραχεῖ καιρῷ ἀνάλωσεν" τὰ χίλια νομίσματα πού δώρισε ὁ αὐτακράτορας Ἀναστάσιος μαζί μέ ἄλλα ὀχτακόσια πού ὑπῆρχαν ὡς ἀπόθεμα στήν Ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονίκης.⁵⁸

Σύμφωνα μέ τό συγγραφέα τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Λαβίδ Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος ἐζησε πολύ ἀργότερα ἀπό τὰ γεγονότα πού ἐξιστορεῖ, "ἀρχιεπίσκοπος" Θεσσαλονίκης ἀνέλαβε ἕνας μαθητής τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς, τῶν Ἀπροΐτων Δημητρίου καί ἀργότερα ἡγούμενος τῆς ἴδιας μονῆς πού ὀνομαζόταν Σέργιος.⁵⁹

Κατά πάσα πιθανότητα τόν ἐπίσκοπο Σέργιο διαδέχτηκε ὁ ἐπίσκοπος Ἡλίας⁶⁰. Στή σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (553) τόν Ἡλία ἐκπροσωπεῖ ὁ Βενίγνος, ἐπίσκοπος τῆς Ἡράκλειας Λύγκου, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει τὰ πρακτικά τῆς συνόδου αὐτῆς 7ος κατὰ σειρά⁶¹. Ἀκολουθώντας τοὺς ἄμεσους προκατόχους τοῦ ἐπισκόπου Ἡλία, ὁ Βενίγνος τάσσεται ὑπέρ τῆς αὐτοκρατορικῆς παράταξης.⁶²

Στόν ψηφιδωτό διάκοσμο τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης ἀναγράφονται δύο ἐπιγραφές στίς ὁποῖες ἀναφέρονται ἀντίστοιχα τὰ ὀνόματα δύο ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης, ὁ Κωνσταντίνος καί ὁ Παῦλος. Ὁ πρῶτος χρονολογεῖται στό διάστημα 570-5,⁶³ ἐνῶ ὁ δεύτερος πρέπει νά χρονολογηθεῖ, ὅπως πολλοί ὑποστήριζαν, στόν 7ο αἰῶνα.⁶⁴

Ὁ τελευταῖος ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης τόν 6ο αἰῶνα εἶναι ὁ Εὐσέβιος⁶⁵. Μαρτυρεῖται γιά πρώτη φορά τό 597 σέ μιᾶ ἐπιστολή τοῦ πάπα Γρηγορίου (590-604)⁶⁶. Φαίνεται πῶς πέρασε ὅλη τήν ἐκκλησιαστική ἱεραρχία, γιατί εἶναι γνωστό πῶς διετέλεσε καί ἀναγνώστης στό ναό τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος πρέπει νά ἀναφέρεται καί σέ ἐπιγραφή πού βρέθηκε στήν Κασσανδρεωτική πύλη, "+ἐπὶ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Εὐσεβίου ἐγένετο ὁρισμῶ αὐτοῦ"⁶⁷. Ὑποστηρίχτηκε πῶς ἡ ἐπιγραφή αὐτή στήθηκε μέ τήν εὐκαιρία μιᾶς ἐπιδιόρθωσης τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνόψει τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι γιά μιᾶ ἀκόμα φορά ἡ ἀποψη γιά τή δυναμική παρέμβαση τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς τῆς περιόδου καί σέ θέματα μή ἐκκλησιαστικά.

Ἡ τελευταία μνεία τοῦ Εὐσεβίου βρίσκεται σέ μιᾶ ἐπιστολή τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ ἔτους 603⁶⁸. Σύμφωνα μέ τόν P. Lemerle ὁ Εὐσέβιος κατεῖχε τήν ἐπισκοπική ἔδρα Θεσσαλονίκης τό νωρίτερο ὡς τό 606⁶⁹. Τόν διαδέχθηκε ὁ ἐπίσκοπος Ἰωάννης, συγγραφέας τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

Ἡράκλεια Λύγκου

Ἡ ἐπισκοπὴ Ἡράκλειας Λύγκου εἶναι, κυρίως ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα, ἡ σημαντικότερη ἐπισκοπὴ τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας μετὰ τῆ Θεσσαλονίκης. Φαίνεται ὅτι ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 4ου αἰῶνα, γιατί ἐκπροσωπεῖται στὴ σύνοδο τῆς Σαρδικῆς (343) ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Εὐάγριο⁷⁰.

Στὴ λεγόμενη ληστρική σύνοδο τῆς Ἐφέσου (449) καὶ στὴ σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος (451) παρευρέθηκε ὁ ἐπίσκοπος Ἡράκλειας Κυντίλλος, ἐκπροσωπώντας συγχρόνως καὶ τὸν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ἀναστάσιο⁷¹.

Ἕνας ἀνώνυμος ἐπίσκοπος ("ἀρχιερεὺς") τῆς Ἡράκλειας ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ἱστορικό Μάλχο, ὅταν ἡ πόλη κινδύνευε ἀπὸ τοὺς Γότθους (479)⁷². Ἡ περίπτωση τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ, πού παίζει ἀποφασιστικό ρόλο σὲ θέματα μὴ ἐκκλησιαστικά, εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ πρῶιμες αὐτοῦ τοῦ εἵδους.

Στὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (553) συμμετέχει ὁ ἐπίσκοπος Ἡρακλείας Βενίγνος, ἐκπροσωπώντας, ὅπως ἀναφέραμε καὶ πιὸ πάνω, τὸν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ἠλία⁷³. Ὁ Βενίγνος ὑπογράφει τὰ πρακτικά τῆς συνόδου αὐτῆς 7ος κατὰ σειρά.

Τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀκόμα ἐπισκόπου σημειώνεται μὲ ἓνα μονόγραμμα χαραγμένο σὲ κιονόκρανο πού βρέθηκε στὴν Ἡράκλεια καὶ πού χρονολογεῖται γύρω στὸ 550. Φαίνεται πὺς ὁ ἐπίσκοπος αὐτός ὀνομαζόταν Ἰωάννης⁷⁴.

Φίλιπποι

Ὅπως ἀναφέραμε καὶ πιὸ πάνω, στοὺς Φιλίππους σχηματίστηκε μιὰ χριστιανικὴ κοινότητα καὶ ἰδρύθηκε μιὰ ἐπισκοπὴ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰῶνα⁷⁵. Ὁ πρῶτος γνωστός ἐπίσκοπος στὴ διάρκεια τῆς περιόδου ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα εἶναι ὁ Πορφύριος, πού ἔλαβε μέρος στὴ σύνοδο τῆς Σαρδικῆς (343). Τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοῦ ἐπισκόπου ἀναγράφεται καὶ σὲ μιὰ ἐπιγραφή στὸ μωσαϊκὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς πού βρισκόταν στὴ θέση ὅπου κτίστηκε ἀργότερα τὸ Ὀκτάγωνο τῶν Φιλίππων, "Πορφύριος ἐπίσκοπος τὴν κέντησιν τῆς βασιλικῆς Παύλου ἐποίησεν ἐν Χριστῷ"⁷⁶.

Στὴν περιοχὴ Ἀργυρουπόλεως στὴ θέση Βάλτα βρέθηκε ἐπιγραφή τοῦ τέλους τοῦ 4ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. πού ἀναφέρει "Α(ΡΧΙ)Ε(ΠΙΣΚΟΠΟΥ)/ ΜΑΥΡΕΝ/ΤΙΟΥ/ Π /+Μ+/ΜΕΓΕ(ΘΘ)Σ/ ΔΙΑΦΕ(ΡΟΝ)ΤΗ/ ΦΙΛΙΠΠΙΣ(ΙΩΝ)/ ΑΓΣΕΚΚΑΣ". Ἡ Ε.Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Μαυρέντιος ἦταν ἐπίσκοπος Φιλίππων. Ἀντίθετα ὁ D.Feissel, καθὼς ἀποκαθιστᾷ διαφορετικὰ τὴν ἐπιγραφή αὐτή, ἀμφισβητεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ιδιότητα τοῦ Μαυρεντίου καὶ ὑποθέτει ὅτι πρόκειται γιὰ κάποιον κρατικὸ ἀξιωματοῦχο.⁷⁷

Ὁ ἐπόμενος γνωστός ἐπίσκοπος Φιλίππων εἶναι ὁ Φλαβιανός. Ὅπως ἀναφέραμε πιό πάνω, ὁ ἐπίσκοπος αὐτός συμμετεῖχε στή σύνοδο τῆς Ἐφέσου (431) ἐκπροσωπώντας μάλιστα τόν ἐπίσκοπο Ροῦφο Θεσσαλονίκης⁷⁸. Ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος εἶναι γνωστός καί ἀπό μιᾶ ἐπιστολή τοῦ πάπα Ἰννοκέντιου (402-17)⁷⁹. Ἀργότερα καί ὁ πάπας Κελεστίνος (422-32) ἔστειλε πρὸς τόν ἴδιο ἐπίσκοπο ἐπιστολή στήν ὁποία καταφέρεται ἐναντίον τοῦ Νεστορίου⁸⁰. Στή ληστρική σύνοδο τῆς Ἐφέσου καί τῆς Χαλκηδόνος συμμετεῖχε ὁ ἐπίσκοπος Φιλίππων Σώζων, πού ὑπογράφει τὰ πρακτικά τῆς πρώτης συνόδου 59ος καί τῆς δεύτερης 316ος κατὰ σειρά⁸¹.

Ἐπίσης ὁ "Ἱερεύς Φιλίππων" Δημήτριος, τόν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ ἱστορικός Προκόπιος στό ἔργο του Ἑπὲρ τῶν πολέμων καί ὁ ὁποῖος, μαζί μέ τόν "Ἱερέα Ὑπάτιο Ἐφέσου", στάλθηκε στή Ρώμη πρεσβεῖα εἶναι ἐπίσκοπος Φιλίππων τό 533⁸².

Ὁ ἐπόμενος γνωστός ἐπίσκοπος Φιλίππων εἶναι ὁ Ἀνδρέας πού πήρε μέρος στήν Πενθέκτη σύνοδο ἐν Τρούλλῳ (691/2)⁸³.

Δόβηρος

Ἕνας μόνο ἐπίσκοπος Δοβήρου εἶναι γνωστός, ὁ Εὐσέβιος. Συμμετεῖχε στή ληστρική λεγόμενη σύνοδο (449) καί στή σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος (451). Ὑπογράφει στήν πρώτη σύνοδο 60ος καί στή δεύτερη 317ος κατὰ σειρά⁸⁴.

Σέρραι

Ἀπό μιᾶ ἐπιγραφή πού δέν εἶναι δυνατό νά χρονολογηθεῖ πληροφοροῦμαστε τό ὄνομα ἑνός ἐπισκόπου Σερρῶν, "Ἡρεκτῆκιος ἐπίσκοπος εὐζόμενος..."⁸⁵.

Στή ληστρική σύνοδο τῆς Ἐφέσου καί στή σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος συμμετέχει ὁ ἐπίσκοπος Σερρῶν Μαξιμῖνος⁸⁶. Ὑπογράφει τὰ πρακτικά τῆς πρώτης ἀπό τίς παραπάνω συνόδους 61ος καί τῆς δεύτερης 318ος κατὰ σειρά.

Στόβου

Ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, οἱ Στόβοι εἶναι ἀπό τίς παλαιότερες ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Στήν πρώτη κιόλας οἰκουμένη σύνοδο τῆς Νικαίας (325) συμμετέχει ὁ ἐπίσκοπος Στόβων Βούδιος⁸⁷.

Στίς ὑπόλοιπες συνόδους πού συγκλήθηκαν τόν 4ο καί τό πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰ. δέν ἀναφέρεται κανεῖς ἐπίσκοπος Στόβων. Στή σύνοδο τῆς Χαλ-

κηδόνας(451) πήρε μέρος ο επίσκοπος Νικόλαος ο οποίος υπογράφει τα πρακτικά της 17ης συνόδου 319ος κατά σειρά. Στους επισκοπικούς καταλόγους της συνόδου αυτής οι Στόβοι εντάσσονται άλλοτε στην επαρχία Μακεδονία πρώτη και άλλοτε στη Μακεδονία δεύτερη⁶⁸. Είναι φανερό όμως, σύμφωνα με όσα αναλύσαμε στο κεφάλαιο για τη διοικητική οργάνωση της επαρχίας Μακεδονίας, ότι οι Στόβοι ανήκουν στην επαρχία Μακεδονία δεύτερη και είναι μάλιστα πρωτεύουσά της.

Σε επιγραφή που βρέθηκε στην επισκοπική βασιλική των Στόβων και που χρονολογείται στο τέλος του 5ου αιώνα, αναγράφεται το όνομα ενός επίσκοπου, του Φιλίππου, "...ο αγιότατος επίσκοπος Φίλιππος οικοδόμησεν την αγίαν του θεού εκκλησίαν"⁶⁹.

Στη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως(553) παραβρέθηκε ο επίσκοπος Στόβων Φωκάς, γεγονός που σημαίνει ότι τάχθηκε με την αυτοκρατορική παράταξη.⁹⁰

Παρά το γεγονός ότι οι Στόβοι καταστράφηκαν στο τέλος του 6ου αιώνα (570 περίπου), ο επίσκοπος της πόλης αυτής, Ιωάννης, αναφέρεται στα πρακτικά της 6ης συνόδου(680/1) και ο επίσκοπος Μαργαρίτης στην Πενθέκτη(591/2)⁹¹. Παλαιότερα είχε υποστηριχτεί η άποψη ότι οι επίσκοποι αυτοί είχαν μόνο τον τίτλο του επίσκοπου και ότι στην πραγματικότητα δεν έδρευαν στους Στόβους.⁹² Πρόσφατα όμως ο Vl. Poronitz υποστήριξε ότι η επισκοπή Στόβων επανεμφανίζεται το 680 περίπου, μετά δηλαδή την εγκατάσταση των Σερμησιάνων στην περιοχή μεταξύ Ήράκλειας και Στόβων, στον Κεραμήσιο κάμπο, σύμφωνα με ένα χωρίο της δεύτερης συλλογής των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου(ξ288)⁹³. Σύμφωνα με το παραπάνω κείμενο οι Σερμησιάνοι ήταν "όλος ο λαός της αιχμαλωσίας" τον οποίο ο χαγάνος των Αβάρων είχε μεταφέρει από τις βόρειες επαρχίες του Ίλλυρικού και είχε εγκαταστήσει "εις τό εκείθεν προς Παννονίαν μέρος τό προς τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ" (ξ284) στις πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα. Ο ανώνυμος συγγραφέας σημειώνει επίσης ότι μερικοί από αυτούς "τάς πατρίους ἡτοῦντο πόλεις, ὡς μάλιστα οἱ τῆς δοθόξου καθεστῶτες πίστεως" (ξ288).⁹⁴ Ακριβώς λοιπόν εξαιτίας της παρουσίας των Σερμησιάνων στην περιοχή αυτή φαίνεται πιθανή η αναβίωση της επισκοπῆς Στόβων.

Βαργάλα

Η επισκοπή Βαργάλων αναφέρεται μία μόνο φορά στους επισκοπικούς καταλόγους των συνόδων της περιόδου που μελετάμε. Ο επίσκοπος Βαργά-

λων Δαρδάνιος συμμετέχει στη σύνοδο της Χαλκηδόνος (451) και υπογράφει τα πρακτικά της συνόδου αυτής 32ος κατά σειρά⁹⁵.

Τό όνομα ενός ακόμα επίσκοπου είναι γνωστό από επιγραφή που χρονολογείται στο τέλος του 5ου ή στις αρχές του 6ου αιώνα και που βρέθηκε in situ κατά τη διάρκεια των ανασκαφών σε μία από τις βασιλικές της πόλης αυτής, "Χριστέ βοήθι τω δουλου[σου] Ερμια επίσκοπω". Από τη θέση της επιγραφής στην πρόσοψη του ναού ή Ρίσα Αλεξονα και ο Cyril Mango υποθέτουν ότι πρόκειται για τον ιδρυτή του ναού αυτού⁹⁶.

Παρθικόπολις (σημ. Sandanski)

Ο Ίωνας είναι ο πρώτος γνωστός επίσκοπος Παρθικοπόλεως. Τό όνομά του παραδίδεται στους επισκοπικούς καταλόγους της συνόδου της Σαρδικής(343).⁹⁷

Στά μέσα του 5ου αιώνα επίσκοπος Παρθικοπόλεως είναι ο Ιωάννης. Τόν επίσκοπο αυτό εκπροσωπεί στη σύνοδο της Χαλκηδόνος ο πρεσβύτερος Κύριλλος, ο οποίος υπογράφει 321ος κατά σειρά.⁹⁸ Στους επισκοπικούς καταλόγους αυτής της συνόδου ή Παρθικόπολις συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στις επισκοπές της επαρχίας Μακεδονίας πρώτης.

Μία επιγραφή του 6ου αιώνα στο μωσαϊκό δάπεδο ενός κτηρίου που βρίσκεται στο κέντρο της σημερινής πόλης Sandanski αναγράφει, "Ιωάννης ... αρχιέρειον έλαχε άμφιεπιν θώκον ...".⁹⁹

Θάσος

Ο Όνωρᾶτος, που είναι ο πρώτος γνωστός επίσκοπος Θάσου, πήρε μέρος στη σύνοδο της Χαλκηδόνος. Υπογράφει τα πρακτικά 322ος κατά σειρά.¹⁰⁰

Φαίνεται πως και μετά τις καταστροφές που προκάλεσαν οι αβαρο-σλαβικές επιδρομές στη δεύτερη δεκαετία του 7ου αιώνα η επισκοπή Θάσου συνέχισε να υπάρχει. Αυτό επιβεβαιώνεται από μία επιγραφή που βρέθηκε στη Θάσο και που χρονολογείται στις αρχές του 8ου αιώνα, "Επί του αγίου και θεοφιλεστάτου επίσκοπου της ήμων πόλεως Αλεξάνδρου άνεκαινίσθη τό κοινόν κοιμητήριον".¹⁰¹

Κασσάνδρεια

Πρώτος γνωστός επίσκοπος Κασσάνδρειας είναι ο Έρμογένης, ο οποίος παρίσταται στη ληστρική σύνοδο της Ήφesus (449) και υπογράφει τα πρακτικά της ίδιας συνόδου 62ος κατά σειρά.¹⁰²

Όπως είναι γνωστό,¹⁰³ η Κασσάνδρεια καταστράφηκε το 540 από τους Ούνους. Σύμφωνα λοιπόν με την παραπάνω πληροφορία των επισκοπικών καταλόγων, φαίνεται πως η Κασσάνδρεια έμεινε επισκοπή για ένα πολύ σύντομο διάστημα, αν υποθέσουμε πως ιδρύθηκε, όπως οι περισσότερες επισκοπές της Μακεδονίας, τον 5ο αιώνα.

Βέροια

Όπως αναφέραμε πιο πάνω, στη Βέροια υπήρχε χριστιανική κοινότητα από τον 1ο κιόλας αιώνα. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι εκεί σχηματίστηκε επισκοπή από τις αρχές του 4ου αιώνα το αργότερο. Στην πρώτη οίκουμενική σύνοδο της Νικαίας (325) συμμετέχει ο επίσκοπος Βεροίας Αντώνιος. Ο επίσκοπος αυτός αναφέρεται μόνο σε ένα από τους επισκοπικούς καταλόγους που, σύμφωνα με τον E.Honigmann, συντάχθηκε πριν από το 713.¹⁰⁴

Στη σύνοδο της Σαρδικής (343) την επισκοπή Βεροίας εκπροσωπεί ο επίσκοπος Γερόντιος.¹⁰⁵ Έναν αιώνα περίπου αργότερα επίσκοπος Βεροίας είναι ο Λουκάς. Ο επίσκοπος αυτός συμμετέχει στη ληστρική σύνοδο της Ήφesus (449) και υπογράφει τα πρακτικά της 63ος κατά σειρά. Η Βέροια εντάσσεται, σύμφωνα με τους ίδιους επισκοπικούς καταλόγους στην επαρχία Μακεδονία πρώτη.¹⁰⁶

Δύο χρόνια αργότερα ο επίσκοπος Βεροίας Σεβαστιανός συμμετέχει στη σύνοδο της Χαλκηδόνας και υπογράφει 51ος κατά σειρά.¹⁰⁷

Αμφίπολη

Έχει υποστηριχτεί η άποψη πως η επισκοπή Αμφιπόλεως εκπροσωπήθηκε στη σύνοδο της Σαρδικής (343) από τον επίσκοπο Νάρκισσο. Φαίνεται όμως πως η μαρτυρία στην οποία βασίζεται ο ισχυρισμός αυτός δεν είναι αξιόπιστη.¹⁰⁸ Ο P.Perdrizet παρόλα αυτά, καθώς έχει υπόψη του την πληροφορία αυτή, χρονολογεί μια επιγραφή που βρέθηκε στην ίδια πόλη και που αναφέρει τον επίσκοπο Λίκωνα, στο διάστημα πριν από τον 4ο αιώνα.¹⁰⁹ Ίσως όμως η Αμφίπολη δεν έγινε από τον αιώνα αυτό επισκο-

πική έδρα, παρόλο πού μās εἶναι γνωστό ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ μιὰ χριστιανική κοινότητα. Ὁ λόγος πού μās ἐπιτρέπει νά ὑποστηρίζουμε μιὰ τέτοια ἄποψη εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν περίοδο αὐτὴ δέν ὑπῆρχε ἀκόμη ἐνα πυκνὸ δίκτυο ἐπισκοπῶν. Γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο νά φανταστοῦμε ὅτι σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς Φιλίππους ἰδρύθηκε μιὰ ἀκόμα ἐπισκοπὴ πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα.

Ἡ πρώτη ρητὴ καὶ χρονολογημένη μαρτυρία τῆς ἐπισκοπῆς Ἀμφιπόλεως βρίσκεται στὰ πρακτικά τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (553). Στὴ σύνοδο αὐτὴ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἀλέξανδρο πού ὑπογράφει 69ος κατὰ σειρά¹¹⁰. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης σ' ὁλόκληρὴ τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας, νομίζουμε πὼς μποροῦμε νά χρονολογήσουμε τὴν ἵδρυση τῆς ἐπισκοπῆς Ἀμφιπόλεως τὸν 5ο αἰῶνα, ὅταν δηλαδὴ ἐμφανίζονται οἱ περισσότερες νέες ἐπισκοπές τῆς Μακεδονίας.

Ἡ ἐπισκοπὴ Ἀμφιπόλεως μαρτυρεῖται καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς πόλης στὸ τέλος τοῦ 6ου ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα. Ὁ ἐπίσκοπος Ἀνδρέας συμμετέχει στὴν Πενθέκτη σύνοδο ἐν Τρούλλῳ (691/2)¹¹¹.

Δίον

Ὁ πρῶτος γνωστός ἐπίσκοπος Δίου εἶναι ὁ Παλλάδιος, ὁ ὁποῖος μάλιστα παραβρίσκεται στὴ σύνοδο τῆς Σαρδικῆς (343)¹¹². Ἐνας ἀκόμη ἐπίσκοπος Δίου, ὁ Στέφανος, ἀναφέρεται στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου (431)¹¹³.

Ἐδεσσα

Ἡ ἐπισκοπὴ Ἐδέσσης ἀναφέρεται ρητὰ πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ τέλος τῆς περιόδου πού μελετᾶμε. Συγκεκριμένα στὴν Πενθέκτη ἐν Τρούλλῳ σύνοδο (691/2) παρίσταται ὁ ἐπίσκοπος Ἰσίδωρος.¹¹⁴

Γιὰ τὴν προγενέστερη περίοδο ὑπάρχει μόνο μιὰ ἐνδειξη σχετικὰ μὲ τὴν ἵδρυση ἐπισκοπῆς. Ὁ A. Struck βρῆκε στὴν Ἐδεσσα ἓνα κιονόκρανο πού δέν εἶναι δυνατό νά χρονολογηθεῖ καὶ πού ἔφερε τὴν ἐπιγραφή "Ἐπισκοπεύοντος τοῦ ἀγιωτάτου".¹¹⁵ Ἔτσι μποροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι ἐπισκοπὴ Ἐδέσσης ὑπῆρχε, ἂν ὄχι ἀπὸ τὸν 4ο αἰ., ὅπως ὑποστήριξε ὁ R. Janin,¹¹⁶ ἴσως ἀπὸ τὸν 5ο αἰ., ὅταν δηλαδὴ ἰδρύθηκαν οἱ περισσότερες ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Ζάπαρα

Γιά τήν ὑπαρξη ἐπισκοπῆς Ζαπάρων διαθέτουμε μιά μοναδική μαρτυρία. Κατά τή διάρκεια τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (553) ὁ ἐπίσκοπος Ζαπάρων, Σαβινιανός, βρισκόταν στήν πρωτεύουσα ἀλλά δέν πήρε μέρος τελικά στή σύνοδο. Ἡ ἐξήγηση πού ὁ ἴδιος ἔδωσε, ὅταν τόν προσκάλεσαν νά συμμετάσχει, ἦταν ὅτι δέν παρευρισκόταν οὔτε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βενενᾶτος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς ἀπό τόν ὁποῖο ὁ ἴδιος ἐξαρτιόταν. Τελικά ὅμως φαίνεται ὅτι ὁ πραγματικός λόγος, πού τόν ἔκανε νά ἀπέχει ἀπό τή σύνοδο αὐτή, ἦταν ὅτι διαφωνοῦσε μέ τίς θέσεις τῆς αὐτοκρατορικῆς παράταξης στή διαμάχη γιά τήν καταδίκη τῶν Τριῶν Κεφαλαίων τήν ὁποία εἶχε προτείνει ὁ Ἰουστινιανός.¹¹⁷

Πέλλα

Σχετικά μέ τήν ἐπισκοπή Πέλλης ἔχουν διατυπωθεῖ ἀντικρουόμενες ἀπόψεις. Συγκεκριμένα ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἀντίγονος πού ἀναφέρεται στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς (343) καί ὁ Ζεβένος ἢ Ζεῦνος πού συμμετεῖχε στή σύνοδο τῆς Ἐφέσου (449) καί τῆς Χαλκηδόνος (451) εἶχαν ἔδρα τή μακεδονική πόλη Πέλλα.¹¹⁸ Ἀντίθετα ἡ F. Parazoglou ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἴδια πόλη δέν ἐγίνε ποτέ στή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ἔδρα ἐπισκοπῆς.¹¹⁹ Εἰδικά γιά τόν ἐπίσκοπο Ζεβένο ὑποστηρίχθηκε ὅτι εἶχε ἔδρα τήν Πέλλα τῆς Κοίλης Συρίας καί ὄχι τή μακεδονική.¹²⁰

Παρόλα ὅμως αὐτά ἡ Πέλλα θεωρεῖται ἀπό νεώτερους μελετητές ἔδρα ἐπισκοπῆς καί ὑποστηρίζεται ὅτι, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς ὑπαρξῆς τῆς τήν πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, ἡ μεταγενέστερη ἐπισκοπή Σλανίτζης μνημονεύεται καί ὡς ἐπισκοπή Πέλλης, "Σθλανίτζης, ἥτοι Πελλῶν" (12ος αἰ.).¹²¹

Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω δέν μπορούμε νά δεχτοῦμε μέ βεβαιότητα καμιά ἀπό τίς δύο αὐτές θέσεις. Θά ἄξιζε μόνο νά ἀναφερθεῖ ἐνδεικτικά ὅτι ἡ ὑπογραφή τῶν παραπάνω ἐπισκόπων Πέλλης στούς καταλόγους ἀπέχει πολύ ἀπό τίς ὑπογραφές τῶν ἐπισκόπων τῶν ὑπολοίπων μακεδονικῶν πόλεων. Αὐτές μάλιστα ἀποτελοῦν ἀκριβῶς μιά ὁμάδα πού ἀντιστοιχεῖ στό γεωγραφικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πού ἀποτελεῖ μιά ξεχωριστή διοικητική καί ἐκκλησιαστική ἐνότητα. Ἐπιπλέον παρατηρεῖ κανεῖς ὅτι οἱ

υπογραφές τῶν ἐπισκόπων Πέλλης βρίσκονται ἀνάμεσα σέ κεῖνες τῶν ἐπισκόπων ἀνατολικῶν κυρίως ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι μέ βάση τή σειρά τῶν ἐπισκοπικῶν υπογραφῶν, δηλαδή τήν "τάξιν προκαθεδρῖας" υποθέτουμε ὅτι οἱ ἐπίσκοποι Πέλλης πού ἀναφέραμε δέν εἶχαν ἔδρα τή μακεδονική ὁμώνυμη πόλη.

Θά πρέπει πάντως νά ἀναφέρουμε ὅτι στή μεταγενέστερη περίοδο ἡ μακεδονική Πέλλα ἀποτέλεσε ἔδρα ἐπισκοπῆς καί μνημονεύεται στή *Notitia* 1555A(9ος αἰ.).¹²²

Τιβεριούπολις (σημ. *Strumica*)

Σύμφωνα μέ ἕνα πολύ μεταγενέστερο κεῖμενο, τό βίο τῶν ιε' μαρτύρων, πού γράφτηκε ἀπό τό θεοφύλακτο ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος(11ος αἰ.), στήν Τιβεριούπολη ἰδρύθηκε ἐπισκοπή ἐπί Ἰουλιανοῦ(361-3) καί πρῶτος ἐπίσκοπος διετέλεσε ὁ Τιμόθεος. Παρόλα αὐτά ἡ Τιβεριούπολη δέν πρέπει νά ἦταν πόλη στή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, γι' αὐτό καί δέν συμπεριλαμβάνεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους οὔτε ἀναφέρεται καί σέ ἄλλη πηγή. Σ' αὐτή ὁμως τήν περίπτωση δέν εἶναι δυνατό νά ἀποτέλεσε ἔδρα ἐπισκοπῆς, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, προϋπόθεση γιά τήν ἱδρυση ἐπισκοπικῆς ἔδρας ἦταν ἡ ὕπαρξη πόλης. Τήν τακτική αὐτή φαίνεται πῶς οἱ ἐκκλησιαστικές ἀρχές ἀκολουθοῦσαν σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 4ου ὡς τά μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα, ὁπότε θεσπίζεται ἡ ταύτιση ἐπισκοπικῆς ἔδρας καί πόλης.¹²³

Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω νομίζουμε ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ ἀρχιεπισκόπου θεοφύλακτου γιά τήν ὕπαρξη ἐπισκοπῆς Τιβεριουπόλεως δέν εἶναι ἀξιόπιστη. Προφανῶς ὁ λόγος πού τόν ἔκανε νά ἐπινοήσῃ τήν ἐπισκοπή αὐτή ἐντάσσεται στήν προσπάθειά του νά ἐξάρει τή σπουδαιότητα τῶν ιε' μαρτύρων καί τῆς πόλης ὅπου μαρτύρησαν καθώς ἐπίσης νά προβάλλῃ τήν ἐκκλησιαστική πολιτική τοῦ ἡγεμόνα τῶν βουλγάρων Βόρι(852-89).¹²⁴ Ἔτσι δέν συμπεριλαμβάνουμε τελικά τήν Τιβεριούπολη στίς ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Ἀπό τίς πηγές πού χρησιμοποιήσαμε πιά πάνω οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς συνόδου τῆς Νικαίας παρουσιάζουν τὰ περισσότερα μεθοδολογικά προβλήματα. Συγκεκριμένα, οἱ κατάλογοι τῶν ὑπογραφῶν τῶν ἐπισκόπων πού πῆραν μέρος στή σύνοδο αὐτῇ εἶναι πολύ μεταγενέστεροι καί ἐπιπλέον ἔχουν ἀναδιαρθρωθεῖ μέ βάση ὁρισμένη γεωγραφική σειρά.¹²⁵ Οἱ μελέτες βέβαια τοῦ E. Honigsmann συνέβαλαν στήν ἀποσαφήνιση τῆς γραπτῆς παράδοσης τῶν καταλόγων, στήν ἀποκατάσταση ὀνομάτων κλπ. Εἰδικά ὅμως οἱ μνῆες ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας παρουσιάζουν ἀκόμη ὁρισμένα προβλήματα σχετικά μέ τήν ταύτιση τῶν προσώπων καί τήν ἐξακρίβωση τῆς πόλης-ἐπισκοπῆς τὴν ὁποία ἐκπροσώπησαν στή συγκεκριμένη σύνοδο. Ἡ σειρά τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπισκόπων δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει, τουλάχιστον ὡς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα, γιατί δέν εἶχε ἀκόμη δημιουργηθεῖ ἡ "τάξις προκαθεδρίας".

Οἱ ἐπίσκοποι πού πῆραν μέρος στή σύνοδο τῆς Νικαίας ἀπό τήν ἐπαρχία Μακεδονίας εἶναι, ἐκτός ἀπό τόν Ἀλέξανδρο Θεσσαλονίκης, τὸ Βούδιο Στόβων καί τόν Ἀντώνιο Βεροίας πού ἀναφέραμε πιά πάνω, ὁ Λαύκων (ἢ Δάκος) καί ὁ Ἡρέμιος. Γιά τοὺς δύο τελευταίους ἐπισκόπους σημειώνεται ἀόριστα πὺς προέρχονται ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται σὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο (Vat. gr. 44), ἐνῶ παραλείπεται στὸ χειρόγραφο AV, πού, σύμφωνα μέ τόν Honigsmann, εἶναι τὸ πιὸ πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου.¹²⁶ Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθὼς καί ὅτι δέν ἀναφέρεται συγκεκριμένα ἡ ἐπισκοπὴ στήν ὁποία ἔδρευε ὁ Λαύκων εἶναι οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ μαρτυρία αὐτὴ θεωρεῖται ἀναξιόπιστη. Ἡ μνεία ἐπίσης τοῦ Ἡρέμιου Μακεδονίας ἀμφισβητήθηκε καί ὁ ὅρος Μακεδονία διορθώθηκε σὲ Μακεδονοῦπολις.¹²⁷

Μέ βάση λοιπόν τίς ὡς τώρα γνωστὲς καί ἀξιόπιστες πληροφορίες συμπεραίνουμε ὅτι στή σύνοδο τῆς Νικαίας συμμετεῖχαν ἀπὸ τήν ἐπαρχία Μακεδονίας τρεῖς ἐπίσκοποι, ὁ Θεσσαλονίκης, ὁ Στόβων καί ὁ Βεροίας, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς Θιλίππους, πού εἶναι βέβαιο ὅτι ἀποτελοῦσαν ἐπισκοπὴ, δέν στάλθηκε ἐπίσκοπος.

Στὴ σύνοδο τῆς Σαρδικῆς (343) ἐμφανίζονται τρεῖς ἀκόμη ἐπισκοπές, ἡ Ἡράκλεια Λύγκου, τὸ Δῖον καί ἡ Παρθικόπολις. Ἔτσι ἀπὸ τίς 15 ἐπισκοπές πού ἀναφέρονται τὴν περίοδο ἀπὸ τόν 4ο ὡς τόν 6ο αἰῶνα οἱ μισὲς σχεδόν (7) ἔχουν ἱδρυθεῖ ὡς τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα. Παρατηροῦμε ἐπίσης ὅτι οἱ πόλεις πού ἔγιναν ἐπισκοπές μετὰ τίς ἀρχές

του 4ου αιώνα είναι λιγότερο σημαντικά κέντρα, ή Ἡράκλεια Λύγκου καί δύο μικρότερα, τό Δίον καί ἡ Παρθικόπολις. Οἱ δύο τελευταῖες πόλεις βρίσκονται σέ λιγότερο κεντρικές ὁδικές ἀρτηρίες, γεγονός πού φανεώνει τή διείσδυση τοῦ χριστιανισμοῦ σέ πιά ἀπομακρυσμένα κέντρα πρὸς βορρά καί νότο τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ. Ἐπιπλέον οἱ δύο πόλεις Ἡράκλεια Λύγκου καί Παρθικόπολις βρίσκονται στήν ἐνδοχώρα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί μαζί μέ τούς Στόβους ἀποτελοῦν τά μόνα κέντρα διὰ διόδοσης τοῦ χριστιανισμοῦ στήν κεντρική περιοχή τῆς χερσονήσου τοῦ Αἰμου. Ἀντίθετα μέ τήν ἱδρυση ἐπισκοπῆς Δίου παρούσιάζεται ἡ παράλια ζώνη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἐκχριστιανισμένη καί μάλιστα μέ πλήρη ἐκκλησιαστική ὁργάνωση (βλ. χάρτη 2).

Τήν εξέλιξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης στό δεύτερο μισό τοῦ 4ου αἰώνα ὡς τό 431 δέν μπορούμε νά τήν παρακολουθήσουμε ἀκριβῶς. Γιά τίς ἐπισκοπές Ἀμφιπόλεως, Σερρών Ἐδέσσης διαθέτουμε τρεῖς ἐπιγραφές πού ἀναφέρουν ὀνόματα ἐπισκόπων ἀλλά πού δέν εἶναι ἐπακριβῶς χρονολογημένες. Ἔτσι δέν ξέρουμε πότε οἱ πόλεις αὐτές ἐγιναν ἔδρες ἐπισκοπῶν. Πάντως στή σύνοδο τῆς Ἐφέσου (431) συμμετέχουν μόνο ὁ Φλαβιανός Φιλίππων, ἐκπροσωπώντας τό Ροῦφο Θεσσαλονίκης, καί ὁ Στέφανος Δίου, πού ἀναφέρεται μόνο στήν α' πράξη τῆς συνόδου αὐτῆς, ὅταν παίρνει τό λόγο γιά νά δηλώσει ὅτι ἔμμενει στίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Νικαίας.

Ἀντίθετα στή ληστρική λεγόμενη σύνοδο τῆς Ἐφέσου (449) συμμετέχουν, ἐκτός ἀπό τούς ἐπισκόπους Ἡρακλείας Λύγκου, Βεροίας καί Φιλίππων, οἱ ἐπίσκοποι τριῶν ἀκόμα νέων ἐπισκοπῶν, Δοβήρου, Κασσανδρείας καί Σερρών. Δύο χρόνια ἀργότερα, στή σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος, συμμετέχουν ἀκόμα οἱ ἐπίσκοποι Βαργάλων καί Θάσου. Διαπιστώνουμε δηλαδή ὅτι ὡς τά μέσα τοῦ 5ου αἰώνα στήν ἐπαρχία Μακεδονίας ἔχουν ἱδρυθεῖ τουλάχιστον 13 ἐπισκοπές. Ἡ ἱδρυση τῶν τριῶν ὑπολοίπων ἐπισκοπῶν τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, δηλαδή τῆς Ζάπαρα, ἡ Ἀμφίπολη καί ἡ Ἐδεσσα, δέν εἶναι δυνατό νά χρονολογηθεῖ μέ ἀκρίβεια, εἴτε γιατί ὁ μοναδικός γνωστός ἐπίσκοπος, ὁ Σαβινιανός Ζαπάρων, ἐμφανίζεται μετά τό 451 εἴτε γιατί οἱ πληροφορίες πού μᾶς κάνουν γνωστή τήν ὑπαρξη ἐπισκοπικῆς ἔδρας, π.χ. Ἀμφίπολη καί Ἐδεσσα, εἶναι ἀχρονολόγητες καί ἀποσπασματικές.¹²⁸

Παρατηροῦμε τελικά ὅτι ἡ ἱδρυση τῶν ἐπισκοπῶν τῆς ἐπαρχίας Μα-

κεδονίας στη διάρκεια της περιόδου που μελετάμε μπορεί να διακριθεί σε δύο φάσεις: η πρώτη φάση καλύπτει το πρώτο μισό του 4ου αιώνα καί η δεύτερη το τέλος του ίδιου αιώνα ή τις αρχές του επόμενου. Οι πόλεις στις οποίες ιδρύονται επισκοπές είναι μεγάλα κέντρα που βρίσκονται απομακρυσμένα από τις επισκοπές Θεσσαλονίκης, Φιλίππων, Στόβων και Βεροίας. Στη δεύτερη φάση όρισμένες από τις επισκοπές που ιδρύονται βρίσκονται κοντά στις παλαιότερες επισκοπές και κατά μήκος της Έγνατίας οδού, γεγονός που δείχνει την αυξανόμενη πυκνότητα του χριστιανικού πληθυσμού (Άμφιπολη, Έδεσσα), ενώ άλλες, κυρίως οι βορειότερες, βρίσκονται μακριά από τις επισκοπές που είχαν ιδρυθεί παλιότερα και κατά μήκος λιγότερο σημαντικών οδών (Βάργαλα, Ζάπαρα, Δόβηρος). Σύμφωνα λοιπόν με τις παραπάνω πληροφορίες φαίνεται ότι ακόμα και μετά την ίδρυση νέων επισκοπών στον 5ο αιώνα, η άνιση κατανομή των επισκοπών στο γεωγραφικό χώρο της επαρχίας Μακεδονίας παραμένει αμετάβλητη. Οι περισσότερες δηλαδή επισκοπές βρίσκονται στην παραθαλάσσια ζώνη της Μακεδονίας, από τις εκβολές του Νέστου ως το Δίον, και κατά μήκος της Έγνατίας οδού, ενώ λιγότερες στην ενδοχώρα (βλ. χάρτη 2).

Παρατηρούμε επίσης ότι οι επισκοπές της επαρχίας Μακεδονίας ήταν πολύ λιγότερες από το συνολικό αριθμό των μακεδονικών πόλεων της ίδιας περιόδου. Συγκεκριμένα στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους καταγράφονται 37 πόλεις (+θάσος και Σαμοθράκη), οι 29 από τις οποίες ανήκουν στην επαρχία Μακεδονία πρώτη και οι υπόλοιπες 8 στη Μακεδονία δευτέρα.¹²⁹ Από τις πόλεις αυτές 15 γίνονται επισκοπές, από αυτές 12 ανήκουν στη Μακεδονία πρώτη (Θεσσαλονίκη, Δίον, Βέροια, Έδεσσα, Ηράκλεια Λύγκου, Δόβηρος, Παρθικόπολις, Σέρραι, Φίλιπποι, Άμφιπολις, Θάσος + Κασσάνδρεια που δεν αναφέρεται στο Συνέκδημο) και οι υπόλοιπες τρεις στη Μακεδονία δευτέρα (Στόβοι, Βάργαλα, Ζάπαρα). Τελικά δηλαδή διαπιστώνουμε, με βάση τις πληροφορίες του Συνέκδημου, ότι οι περισσότερες από τις μισές πόλεις της επαρχίας Μακεδονίας (23 από το συνολικό αριθμό) δεν γίνονται επισκοπικές έδρες στη διάρκεια από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα. Το ζήτημα πάντως της αξιοπιστίας του Συνέκδημου, αν δηλαδή ήταν πράγματι πόλεις όσες αναφέρονται στον κατάλογο αυτό, θα μας απασχολήσει στο τελευταίο μέρος της εργασίας μας. Στο κεφάλαιο αυτό περιορίζομαστε στη διαπίστωση ότι οι αποφάσεις της συνόδου της Χαλκηδόνας (451) και αργότερα ένας νόμος του 480,¹³⁰ που αφορούν την ίδρυ-

ση επισκοπικῆς ἑδρας δὲν ἐφαρμόζονται στίς περισσότερες ἀπὸ τίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, παρόλο πού αὐτές φαίνεται νά πληροῦν τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις.

Ἔτσι τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς τῶν πόλεων πού ἀποτελέσαν καί ἔδρα ἐπισκοπῆς δὲν φαίνεται νά ἐξηγεῖται μόνο μέ τήν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῇ δομῇ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης. Πρέπει νά συνδυαστεῖ μέ τὸ πρόβλημα τοῦ οἰκονομικοῦ καί πολιτικοῦ ρόλου τῆς πόλης τήν πρωτοβυζαντινῇ περίοδο, μέ τῇ στρατιωτικῇ κατάσταση στήν ἐπαρχία Μακεδονίας καί τέλος μέ τίς ἐπιδρομές καί τίς καταστροφές τῶν πόλεων τὸν 6ο αἰώνα. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι λοιπὸν ἐνδιαφέρον νά συσχετίσει κανεῖς τίς φάσεις ἐξάπλωσης τοῦ χριστιανισμοῦ καί τήν ἱδρυση ὅλο καί περισσότερων ἐπισκοπῶν μέ ἓνα ἄλλο πολυσυζητημένο θέμα, τὴν ἀνάπτυξη δηλαδὴ ἢ, σύμφωνα μέ ἄλλους, τὴν παρακμὴ τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης.

Ἡ βᾶσις λοιπὸν τὰ παραπάνω, ὁ χριστιανισμός διαδιδόταν ὅλο καί σέ πλατύτερα στρώματα, γεγονὸς πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπτυξη καί ἐδραίωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης στὴ ζιζάρκεια τῆς περιόδου πού μελετᾷμε, καί μάλιστα στὸ πρῶτο μισό της, δηλαδὴ τὸν 4ο καί τὸ πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰώνα. Ἀκριβῶς ἡ διαδικασία αὐτὴ ἀντανάκλᾳ ταυτόχρονα τὸ ρυθμὸ καί τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο "μεταμορφώνεται" ἀντίστοιχα ἡ μακεδονικὴ πόλη ἀπὸ ρωμαϊκὴ σέ μεσαιωνικὴ.

Ὅσο καθοριστικὴ καί λειτουργικὴ εἶναι ἡ ιδιότητα τῆς ἐπισκοπῆς γιὰ μιὰ πόλη τὴν περίοδο αὐτὴ μπορεῖ κανεῖς νά ἀντιληφθεῖ, ἂν λάβει ὑπόψη του τίς προσπάθειες πού ἐγίναν ἀπὸ μέρους τῆς κεντρικῆς πολιτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας κάθε πόλη νά ἀποτελέσει καί ἔδρα ἐπισκοπῆς. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας τὸ γεγονὸς ὅτι λιγότερες ἀπὸ τίς μισές πόλεις ἐγίναν ἐπισκοπές φωτίζει ὅπῳ μιὰ νέα σκοπιὰ τὸ πρόβλημα τῆς μείωσης τῆς σημασίας καί πιθανόν καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόλεων τὴν περίοδο αὐτὴ. Θεωροῦμε δηλαδὴ ἐνδεικτικὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐπισκοπῶν ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἔκταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης στήν περιοχή αὐτὴ ἀλλὰ καί γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν πόλεων πού τελικὸ διατηρήθηκαν καθὼς καί γιὰ τὴ διαδικασία ἐμφάνισης νέων κοινωνικῶν σχέσεων πού βασιζονται στήν ἐξιοκτησία τῆς γῆς καί πού ἀ-

ντανακλῶνται σέ μιὰ νέα ἀναλογία πόλεων καί οἰκισμῶν στόν ἀγροτικό χῶρο. Στό τελευταῖο μέρος τῆς ἐργασίας μας θά ἐπιχειρήσουμε νά δεῖξουμε τή διαδικασία "μεταμόρφωσης" τῆς μακεδονικῆς πόλης καί νά κάνομε πιό συγκεκριμένη τήν παράλληλη πορεία πού ἀκολούθησαν ἡ ἐκκλησιαστική καί ἡ διοικητική ὁργάνωση.

Ὅπως σημειώσαμε καί πιό πάνω, οἱ ἐπισκοπές τῆς Μακεδονίας ἐξαρτιόνταν ἀπό τόν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης, πού ἀπό τίς ἀρχές τοῦ βασιλέως ἦταν καί ἐκπρόσωπος τοῦ πάπα. Ἡ ὁργανωτική αὐτή δομή ἀναδιαρθρώθηκε τό 535, ὅταν ὁ Ἰουστινιανός ἀνακήρυξε τήν Πρώτη Ἰουστινιανή σέ μητρόπολη καί ὁ μητροπολίτης πού ἔδρευε στήν πόλη αὐτή ὀνομάστηκε ταυτόχρονα βικάριος τοῦ πάπα. Στή δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Πρώτης Ἰουστινιανῆς περιῆλθε καί ἡ ἐπαρχία Μακεδονία δευτέρα, δηλαδή οἱ ἐπισκοπές Στόβων, Βερνάλων καί Ζαπάρων πού σύμμενα μέ τά Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀνήκαν στήν ἐπαρχία αὐτή¹³¹. Ἡ ἐξάρτηση τῶν τελευταίων ἀπό τήν Πρώτη Ἰουστινιανή φαίνεται νά διατηρεῖται τό νωρίτερο ὥς τή σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (553)¹³², δηλαδή καί μετά τήν κατάρτιση τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας πρώτης καί δευτέρας καί τό σχηματισμό τῆς ἐνιαίας ἐπαρχίας Μακεδονίας πού χρονολογεῖται στό διάστημα ἀπό τό 535 ὥς τό 545.

Οἱ πληροφορίες σχετικά μέ τήν ἐκκλησιαστική ὁργάνωση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας τόν 6ο αἰῶνα εἶναι ἐλάχιστες. Ἐπὶ τῇ μελέτῃ ὅμως τῶν ἐπιδρομῶν τῶν διαφόρων σλάβων, Κουτριγούρων, Βουλγάρων καί Ἀβασσλάβων, μπορούμε νά φανταστοῦμε ὅτι μιὰ ἀπό τίς συνέπειες πού εἶχαν ἦταν καί ἡ ἐπιστάραξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης. Πράγματι οἱ πόλεις πού, ὅπως ἀναφέραμε πιό πάνω, καταστράφηκαν ἀπό τοὺς Βουλγάρους-Κουτριγούρους (Κασσάνδρεια, 540) ἢ ἀργότερα ἀπό τοὺς Ἀβασσλάβους (Παραθικόπολις, Βέρναλα, Στόβοι, Ἡράκλεια Λύγκου, στό τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα) ἦταν συγχρόνως καί ἐπισκοπές. Ἀλλά καί ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας φαίνεται πὺς εἶχαν παράμοια τύχη. Εἶναι μάλιστα ἐνδεικτικό ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα ὥς τό τέλος τοῦ ἰδιοῦ αἰῶνα, κατὰ τῇ διάρκεια δηλαδή τῶν ἐπιδρομῶν, ἐλάχιστοι ἐπίσκοποι εἶναι γνωστοί. Μέ τήν εὐκαιρία τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (553) μνημονεύονται τέσσερις μόνο ἐπίσκοποι ἀπὸ τήν ἐπαρχία Μακεδονίας, ὁ Βενίγνος Ἡρακλείας, ὁ Ἀλέξανδρος Ἀμφιπόλεως, ὁ Θωκᾶς Στάβων καί ὁ Σαβίνιανός Ζαπάρων.

Ἡ διατάραξη ὅμως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης γίνεται πιά φανερή ἂν συγκρίνει κανεῖς τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐπισκοπῶν τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας μέ αὐτές πού ἐκπροσωποῦνται στήν ἕκτη οἰκουμενική σύνοδο (680/1) καί στήν Πενθέκτη (691/2). Συγκεκριμένα στήν πρώτη ἀπό τίς συνόδους αὐτές ἐκπροσωποῦνται μόνο οἱ ἐπισκοπές Θεσσαλονίκης¹³³ καί Στόρων, ἐνῶ στή δεύτερη οἱ ἐπισκοπές Θεσσαλονίκης¹³⁴, Φιλίππων, Ἀμφιπόλεως, Ἐδέσσης καί Στόρων. Ἐπίσης ἡ ἐπισκοπή Θάσου μαρτυρεῖται σέ μιᾶ ἐπιγραφή τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰῶνα. Ἐπομένως ἀπό τίς 19 ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἔξι μόνο μνημονεύονται στό διάστημα πού ἀκαλουθεῖ μετά τό τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα. Τῇ διατάραξη λοιπόν αὐτῇ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης, πού φαίνεται ἡ κατακόρυφη μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν, μπορεῖ, κατά τή γνώμη μας, νά ἐξηγηθεῖ ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τίς καταστροφές τῶν πόλεων-ἐπισκοπῶν πού προκάλισαν οἱ ἀβαρροσλαβικές ἐπιδρομές.

Ἄν στή συνέχεια ἀνσζητήσουμε τίς ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου στά πιά πρῶμα Τακτικά, δηλαδή στό Τακτικό 3 τῆς ἔκδοσης τοῦ J. Darrouzès (1555A),¹³⁵ τά συμπεράσματα εἶναι ἐξίσου ἀποκαλυπτικά. Φαίνεται δηλαδή ὅτι μετά ἀπό μιᾶ κρίσιμη καί μεταβατική περίοδο δύο αἰῶνων (7ος καί 8ος αἰῶνας) ἡ ἐκκλησιαστική ὁργάνωση ἀνασυγκροτήθηκε μέ ὁποῦτελεσμα νά ἐμφανιστεῖ ἕνα πυκνότερο δίκτυο ἐπισκοπῶν στόν ἴδιο γεωγραφικό χῶρο: Ἀπό τίς 19 ἐπισκοπές πού ἐξορτῶνται ἀπό τό μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, μόνο 5 συμπίπτουν μέ ἐπισκοπές πού προϋπήρχαν καί κατά τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο (Ἡρακλείας, Ἐδέσσης, Παρθικοπόλεως, Σερρόν, Ἀμφιπόλεως). Ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες ἑννέα ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας (Βεροίας, Ζαπάρων, Θάσου, Βαρνάων, Λίου, Δοβήρου, Κασσανδρείας, Στόρων, Φιλίππων) ἡ ἐξαφανίζονται ἐντελῶς ἢ ἐμφανίζονται πολύ ἀργότερα.

Πάντως ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης πού περιγράφουν τά μεταγενέστερα αὐτά Τακτικά δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τήν ὁργάνωση τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, πού ἀναλύσαμε πιά πάνω, γιατί στό μεταξύ ἔχουν διαμορφωθεῖ νέες καθοριστικές δημογραφικές, κοινωνικές καί πολιτικές συνθήκες πού ἀντικατοπτρίζονται σέ μιᾶ νέα κοινωνική καί διοικητική-στρατιωτική ὁργάνωση, ἐπομένως καί σέ μιᾶ ἐκκλησιαστική ὁργάνωση πού διαρθρώνεται μέ βάση τή νέα αὐτή πραγματικότητα. Τά κοινά λοιπόν στοιχεῖα πού διαπιστώνει κανεῖς διαχρονικά

ἀποτελοῦν ἀπλῶς κάποιες ἐνδείξεις πού φανερῶνουν σέ ποιά βαθμό ἐπιβίωσε ἡ πραγματικότητα πού ἐξετάζουμε.

Ἡ μελέτη ὅλων τῶν πληροφοριῶν πού ἀναφέραμε νομίζουμε ὅτι φώτισε ἱκανοποιητικά τά προβλήματα πού ἀφοροῦν τήν ἐδραίωση τοῦ χριστιανισμοῦ στίς πόλεις καθῶς καί τή βασική δομή καί τήν ἐξέλιξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης. Ἐγινε ἔτσι κανερὸς ὁ ρυθμὸς ἐξόπλισης, ἀπὸ τίς μεγάλες πόλεις στὴν ἐνδοχώρα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί διὰ μέσου τῆς Ἐγνατίας καί ἄλλων λιγότερο σημαντικῶν ὁδῶν στίς ὑπόλοιπες πόλεις βόρεια καί νότια τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Διαπιστώσαμε ἐπίσης τὸ χρόνο ὁργάνωσης ὁλόκληρου σχεδὸν τοῦ δικτύου τῶν ἐπισκοπῶν: Ἡ περίοδος ἀπὸ τὸν 4ο ἕως τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ πραγματική ὥθηση πού δὲν συνεχίζεται στὸ διᾶστημα πού ἀκολουθεῖ. Ἐτσι τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν ἦταν πράγματι ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀνάπτυξη τοῦ δικτύου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης αὐτὴ πού περιγράψαμε πρὶν πάνω ἢ ἂν αὐτὴ ἀνακόπηκε ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα. Ἡ ἀπάντηση ὅμως στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ δοθεῖ μετὰ τὴ μελέτη τῶν κατοικημένων χώρων, ὁδηγῶν τῶν πόλεων καί τῶν ἀγροτικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, σέ συνδυασμὸ μὲ τὴν ταυτόχρονη μελέτη τῶν γενικότερων συνθηκῶν πού διαμορφώθηκαν στὴ χερσόνησο τοῦ Αἰμου τὴν ἴδια περίοδο (4ος-5ος αἰῶνας).

Ἀναλύσαμε ἐπίσης τίς καταστροφικὲς συνέπειες πού εἶχαν οἱ ἀβαρσολαβικὲς ἐπιδρομὲς καί ἡ ἐρήμωση τῶν πόλεων - ἐπισκοπῶν στὴ διατάραξη καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης. Ἡ ἀνασυγκρότηση πού ἐπιχειρήθηκε σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δίκτυο τῶν ἐπισκοπῶν πού, ὅπως φαίνεται, ἐγινε σέ ἐντελὲς νέα βάση, φανερῶνει μεταξὺ ἄλλων τὸ μέγεθος καί τὴ σημασία τῶν καταστροφῶν πού προκλήθηκαν. Τέλος ἡ ἀναλογία πόλεων - ἐπισκοπῶν καί πόλεων πού δὲν ἔγιναν ἐπισκοπὲς στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας φωτίζει ἀπὸ μιὰ νέα σκοπιὰ τὸ γενικότερο πρόβλημα τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης καθὼς καί τὸ εἶδος τοῦ κατοικημένου χώρου (τόλη, κῆμη, χωρὶο κλπ.), μιὰ καί ἀντικατοπτρίζει ἄκριβῶς τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα πού διαμορφώνεται αὐτὴ τὴν περίοδο.

Γ. Ἐκκλησιαστικές ἑρινδοὶ στὴν ἑπαρχία Μακεδονίας. Τὸ βικαριάτο
τοῦ Ἰλλυρικοῦ

Εἶναι γνωστὸ πῶς οἱ δογματικές διαφωνίες ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα προκάλεσαν μεγάλες ταραχές στὶς ἀνατολικές κυρίως ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας, ἀντανακλώντας καὶ ταυτόχρονα ὀξύνοντας τὶς ἀντιθέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, ὅπως καὶ ὅσο αὐτές διαφαίνονταν στὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε. Ἡ πρώτη σοβαρὴ δογματικὴ διαφωνία, ὁ ἀρειανισμός, ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ ἐνῆνε ἡ αἰτία νὰ συγκληθεῖ ἡ σύνοδος τῆς Νικαίας (325). Στὴ σύνοδο αὕτη ὁ Ἀρειος, ἱερέας στὴν Ἀλεξάνδρεια, καταδικάζεται καὶ ἐξορίζεται ἀλλὰ λίγο ἀργότερα ἀνακαλεῖται ἀπὸ τὴν ἐξορία¹.

Μετά ἀπὸ μιὰ περίοδο ταραχῶν ὁ Ἀθανάσιος, ἐπίσκοπος τῆς Ἰωάννης πόλης καὶ θερμὸς ὁπαδὸς τῆς ὀρθοδοξίας, καταδικάστηκε μὲ τὴ σειρά του στὴ σύνοδο πού συγκλήθηκε τὸ 335 στὴν Τύρο καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, γιατί δὲν ἀποδέχθηκε τὴν ἀνάκληση τοῦ Ἀρείου. Ἐξαιτίας τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἀθανασίου στὴν Ἀλεξάνδρεια, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Α', ἀναζωπυρώθηκε γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ διαμάχη². Ἡ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (343), πού συγκλήθηκε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἁμῶναια, ὅξυνε τόσο τὴν κατάσταση, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χωριστοῦν οἱ ἐπίσκοποι πού εἶχαν κληθεῖ νὰ πάρουν μέρος. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὶς ἀνατολικές ἐπαρχίες συγκεντρώθηκαν στὴ Φιλιππούπολη καὶ τάχθηκαν ὑπὲρ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ κατὰ τῆς ἀπόφασης τῆς συνόδου τῆς Ρώμης (339) σχετικὰ μὲ τὰ πρωτεῖα τῆς παπικῆς ἑδρας, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἐπίσκοποι τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν παρέμειναν στὴ Σαρδικὴ καὶ ἀναγνώρισαν τὶς ἀποφάσεις τῶν συνόδων τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ρώμης³.

Στὴ διαμάχη τοῦ ἀρειανισμοῦ οἱ ἐπίσκοποι Θεσσαλονίκης Ἀλέξανδρος καὶ ὁ διάδοχός του Ἀέτιος τάχθηκαν, ὅπως ἀναφέραμε πρὶν πάντων, μαζί μὲ τοὺς ὑπόλοιπους δυτικούς ἐπισκόπους ὑπὲρ τῶν ὁρῶν τῆς συνόδου τῆς Νικαίας. Λίγο ἀργότερα ὅμως ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἡρέμιος ἀναγκάζεται νὰ ὑποστηρίξει τὸν ἀρειανισμό στὴ σύνοδο τοῦ Μιλάνου (355), πού συγκλήθηκε ἀπὸ τὸν ἀρειανὸ αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴ στάση τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης στὸ διῶστημα πού ἀκολούθησε σ' αὐτὸ, ἀφοροῦσε ταύς ὅρους τῆς συνόδου τῆς Νικαίας καὶ τὴν ἀναγνώριση τῶν πρωτείων τοῦ πάπα. Ἔτσι οἱ μεταγενέστεροι ἐπίσκοποι Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ ὁ Ραυφενια-

νός, αν πράγματι είναι επίσκοπος της πόλης αυτής, ο Παυλῖνος καί κυρίως ο Ἀχόλιος, συνεχίζουν τήν "ὀρθόδοξη" παράδοση τῶν προγενέστερων ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης μαζί μέ τούς υπόλοιπους ἐπισκόπους τῆς Δύσης.

Στό βόρειο τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὁ ἀρειανισμός βῆκε θερμούς ὑποστηρικτές⁴ σέ ἀντίθεση μέ τό νοτιότερο τμήμα του, ὅπου οἱ ἐκκλησιαστικές ἀρχές ὑποστήριζαν τίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Νικαίας. Εἶναι ἐνδεικτικό μάλιστα ὅτι οἱ Γότθοι πού ἐκχριστιανίστηκαν ἀκριβῶς τήν ἐποχή τῆς χριστολογικῆς αὐτῆς ἐριδᾶς ἐγίναν ἀρειανοί⁵. Ἔτσι ἡ πληροφορία πού δίνει ὁ Ἀχόλιος στό θεοδόσιο τό 380 περίπου ὅτι δηλαδή "οὐ παρῆλθεν ἡ Ἀρειανῶν δόξα κατὰ Ἰλλυριῶν ἔθνη"⁶, δέν εἶναι ἀκριβής.

Εἰδικά γιά τήν ἐπαρχία Μακεδονίας δέν διαθέτουμε παρά μία μόνο ρητή μαρτυρία γιά τήν ὑπαρξή ἀρειανῶν: Ὁ Ἰωάννης Νικίου ἀναφέρει πώς τήν ἐξέγερση τῶν Θεσσαλονικέων (390) ὑποκίνησαν ἀρειανοί καί πώς αὐτοί ἤταν καί τά μόνα θύματα⁷. Οἱ μελετητές πού ἀσχολήθηκαν μέ τή στάση αὐτή, ὅσοι τουλάχιστον διερευνοῦν τίς αἰτίες πού τήν προκάλεσαν, δέν παίρνουν ὑπόψιν τους τήν παραπάνω πληροφορία⁸. Περιορίζονται μόνο στή διερεύνηση ὀρισμένων προβλημάτων τῆς περιόδου (ὀντιβαρβερικά πνεῦμα τοῦ πληθυσμοῦ κλπ.), χωρίς νά ἐξετάζουν τήν πιθανότητα νά προκλήθηκε ἡ ἐξέγερση αὐτή καί ἐξαιτίας κάποιας ἐκκλησιαστικῆς ἐριδᾶς. Βέβαια ἡ παραπάνω μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Νικίου δέν ἀποκλείεται νά εἶναι προσωπική γνώμη τοῦ συγγραφέα ἢ τῶν ἱστορικῶν ἀπό τούς ὁποίους ἀντλήσε τίς πληροφορίες του. Εἶναι πιθανό πόντως νά ὑπῆρχε ἕνας ἀριθμός ἀρειανῶν σέ ἕνα κέντρο ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ μάλιστα μαρτυροῦνται μετακινήσεις ὀρισμένων προσώπων ἀπό τίς ἀνατολικές ἐπαρχίες πρὸς τή Θεσσαλονίκη καί τό ἀντίστροφο.⁹ Πάντως, μή μπορώντας νά διασταυρώσουμε τήν πληροφορία αὐτή τοῦ Ἰωάννη Νικίου, δέν εἶναι δυνατό νά συμπεράνουμε ὅτι πράγματι τήν ἐξέγερσή τήν προκάλεσαν οἱ ἀρειανοί ἢ σέ ποιά βαθμό συνέβαλαν σ' αὐτή.

Τέλος ἀπό τή μελέτη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης τόν 4ο αἰῶνα διαπιστώνουμε ὅτι οἱ ἐπίσκοποι Θεσσαλονίκης καί ὀρισμένοι ἄλλοι ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, γιά ὅσους τουλάχιστον διαθέτουμε κάποια μαρτυρία, παρσμένουν πιστοί στούς ὅρους τῆς συνόδου τῆς Νικαίας καί συγκαταλέγονται ἀνάμεσα στούς δυτικούς ἐπισκόπους πού ἀναγνωρίζουν τά

πρωτεΐα του πάπα της Ρώμης. Τό 'Ιλλυρικό δηλαδή εξαρτάται καί διοικητικά καί ἐκκλησιαστικά ἀπὸ τῆ Δύση.

Ὅπως ἀναφέραμε ὅμως στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ διοικητικὴ ὁργάνωση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, τὸ 'Ιλλυρικό ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοδοσίου καί τὸ χωρισμὸ τῆς αὐτοκρατορίας (395) χωρίζεται στὴ διοίκηση 'Ιλλυρικοῦ (δυτικὸ τμῆμα) καί στὴν ὑπαρχία 'Ιλλυρικοῦ (ἀνατολικὸ τμῆμα, διοικήσεις Μακεδονίας καί Δακίας). Στὸ ἐξῆς ἡ τελευταία αὐτὴ διοικητικὴ ἐνότητα, ἡ ὑπαρχία 'Ιλλυρικοῦ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἀντίθετα ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξάρτηση τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἀπὸ τὴ Ρώμη διατηρεῖται καί μάλιστα μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου θεσμοθετεῖται μὲ τὴ δημιουργία τοῦ βικαριάτου τοῦ 'Ιλλυρικοῦ.

Ἡ διπολικὴ αὐτὴ ἐξάρτηση τοῦ 'Ιλλυρικοῦ ἀποδεικνύεται καθοριστικὴ γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἱστορία τῆς περιοχῆς αὐτῆς καί εἰδικότερα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ὅπου καί ἡ πρωτεύουσα τῆς εὐρύτερης διοικητικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος. Τὸ τμῆμα δηλαδὴ τοῦ 'Ιλλυρικοῦ ποὺ ὀρίζεται ὡς ἀνατολικὸ ἀποτελέσασκε ἀντίστοιχα μὲ ἑκκλησιαστικὴ περιφέρεια, τὸ βικαριάτο, μὲ πρωτεύουσα τὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλης αὐτῆς ἦταν βικᾶριος (*vicem agens*), ἐκπρόσωπος τοῦ πάπα. Ἡ θεσμοθέτηση τοῦ βικαριάτου τοῦ 'Ιλλυρικοῦ ἐπιχειρήθηκε μὲ ἔμμεσο τρόπο μέσα σὲ ἓνα μακρὸ χρονικὸ διάστημα καί ὄχι μὲ κάποια σαφὴ διαδικασία σὲ μὴ συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή.

Ἡ μελέτη τοῦ θέματος αὐτοῦ ἐπιχειρεῖται στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας μας, ὄχι τόσο γιατί φέρνουμε πληροφορίες ἄγνωστες ὥς τῶρα ὅσο γιὰ νὰ ἀναλύσουμε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὁργάνωση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ποὺ ἀκολούθησαν οἱ ἐπίσκοποι αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας σὲ σχέση μὲ τὴ στάση τῶν ὑπόλοιπων ἐπισκόπων τῆς ὑπαρχίας 'Ιλλυρικοῦ στὸ θέμα τῆς δισυνδιστάτης ἐξάρτησης αὐτῶν τῶν περιοχῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καί τὴ Ρώμη. Πιστεύουμε δηλαδὴ ὅτι ἡ θεσμοθέτηση τοῦ βικαριάτου, ἐνῶ φαίνεται ἀπὸ πρώτη ἀποψη νὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἐκκλησιαστικὸ ἀποκλειστικὸ ζήτημα, ἀντανακλᾷ ὥστόσο τίς πολιτικές διεκδικήσεις ἀπὸ τὴ μὴ τῶν δυτικῶν δυνάμεων μέσω τοῦ πάπα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπιπλέον νομίζουμε ὅτι οἱ ἀντιτιθέμενες ἀπόψεις τῶν δύο κέντρων ἀντανακλοῦν μὴ βαθύτερη διάσταση τῶν δύο τμημάτων τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ διεκδικήσεις παίρνουν ἀπὸ τὴ μεριά τῆς Δύσης ἀποκλειστικὸ ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα, γιατί, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ Ρώμη καί γενικὰ τὸ δυτικὸ τμῆμα φθίνει πολιτικά καί οἰκονομικά, ἐνῶ ἀντίθετα διατηρεῖ τὰ πρωτεῖα ὡς ἐκκλησιαστικὸ κέντρο (σύνο-

δος Ἀκηνλίας 381). Μόνο μέσα σ'αυτά τὰ ἱστορικά πλαίσια νομίζουμε ὅτι θά μπορέσουμε νά ἀναλύσουμε καί νά ἐρμηνεύσουμε ἱκανοποιητικά τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὁργάνωση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Ἡ σχετικὴ μὲ τὸ βικαριάτο τοῦ Ἰλλυρικοῦ βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενὴς καί ἔχουν γίνει διάφορες ὑποθέσεις γιὰ τὰ αἷτια καὶ τὸ χρόνον δημιουργίας του.¹⁰ Οἱ κυριότερες πηγές γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι οἱ ἐπιστολές τῶν παπῶν¹¹. Ὁ V. Grumel, ὁ τελευταῖος, ἀπ'ὃσο ξέρουμε, μελετητῆς τοῦ θέματος αὐτοῦ, ὑποστηρίζει ὅτι στὸ διάστημα 397/8, ὅταν οἱ πολιτικές σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσης εἶχαν δξυνθεῖ σὲ μεγάλο βαθμό, τότε ἡ δυτικὴ ἐκκλησία μπόρεσε νά διασφαλίσει τὸ κύρος της τουλάχιστον στὰ ἐκκλησιαστικά θέματα μέσω τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης, ὀνομάζοντάς τον δηλαδὴ βικάριο¹². Ἔτσι σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη αὐτὴ, τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν τοῦ πάπα Δαμάσου (366-84) πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ἀχόλιο δὲν φαίνεται νά ἔχει καμιά σχέση μὲ τὴ δημιουργία βικαριάτου στὸ Ἰλλυρικόν. Οἱ ἐπιστολές αὐτές ἀφοροῦν ἐκκλησιαστικά καὶ μόνο θέματα.¹³ Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζει ὁ V. Grumel καί γιὰ τίς ἐπιστολές τοῦ πάπα Σιρίκιου (384-99) πρὸς τὸν Ἀνύσιο πού ἔχουν σωθεῖ.¹⁴

Σὲ μιὰ ὅμως μεταγενέστερη ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ἰννοκέντιου (401;-17) πρὸς τὸν Ἀνύσιο, πού χρονολογεῖται τὸ 401/2, ἀναφέρεται ρητὰ ὅτι οἱ προγενέστεροι ἀπὸ τὸν Ἰννοκέντιο πάπες, ὁ Δάμασος, ὁ Σιρίκιος καὶ ὁ Ἀναστάσιος (399-401), *"ita detulerunt ut omnia quae in illis partibus gererentur ..., traderent cognoscenda"*¹⁵. Ἄν ὅμως, ὅπως ἀναφέραμε πρὸ πάνω, οἱ συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν ἐπὶ Δαμάσου δὲν εἰναι νά εὐνόησαν τὴ θεσμοθέτηση τοῦ βικαριάτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ¹⁶, ἀντίθετα ἡ πολιτικὴ κατάσταση ἐπὶ Σιρίκιου, ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε μετὰ τὸ χωρισμὸ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἀποτελέσσει τὸ πρόσφορο ἱστορικὸ πλαίσιο. Τὸ διάστημα 397/8, μετὰ δηλαδὴ τὴ διοικητικὴ προσάρτηση τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴ δικαιοδοσίαν τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐνεργώντας οὐσιαστικά, ὡς πολιτικὴ δύναμις, ἐπιχείρησε μέσω τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης νά ἐδραιώσει τὸ κύρος της καὶ νά διατηρήσει τὰ ἐδάφη αὐτὰ στὴ δικαιοδοσίαν της.¹⁷ Οἱ ἀπαιτήσεις αὐτῆς τῆς διαδικασίας διαφαίνονται καὶ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ πάπα Σιρίκιου στὴν ὁποία ἀναφέρει ἀνάμεσα σ'ἄλλα *"ut nulli licentia esset sine consensu tuo (τοῦ Ἀνυσίου) in Illyrico episcopos ordinare praesumere"*¹⁸.

Πράγματι ἡ ἀνάθεση στὸν Ἀνύσιο τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀνανεώθηκε καὶ ἀπὸ τὸ διάδοχό τοῦ Σιρίκιου.

Ἀναστάσιο, ἀφοῦ ἡ κρίσιμη πολιτική κατάσταση στό Ἰλλυρικό συνεχιζόταν. Ἔτσι ἐξηγεῖται τό γεγονός ὅτι ὁ Ἰννοκέντιος ἀκολουθεῖ μιά καθιερωμένη παράδοση τῶν προκατόχων του, νά ἀνανεώνει δηλαδή προσωπικά γιά κάθε ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης τό δικαίωμα νά ἐπιβλέπει τούς ὑπόλοιπους ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί νά δρᾷ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ πάπα. Τό δικαίωμα αὐτό φαίνεται ὅτι ἀνανεώθηκε ἀπό τόν Ἰννοκέντιο καί γιά τόν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ροῦφο, πού διαδέχτηκε τόν Ἀνύσιο¹⁹.

Ἡ πρώτη ρητή μαρτυρία γιά τήν ὑπαρξη τοῦ βικαριάτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ βρίσκεται σέ μιά ἐπιστολή τοῦ Ἰννοκέντιου πρὸς τόν Ροῦφο τοῦ ἔτους 412, ὅπου ὀρίζεται λεπτομερειακά ὁ γεωγραφικός χῶρος πού ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης κατά ἐπαρχίες *"arripe nostra vice per suprascriptas ecclesias, salvo earum (Ecclesiarum) primatu curam, et inter ipsos primates primus,..."*²⁰. Πάντως παρατηροῦμε ὅτι τό καθεστῶς αὐτό ἀφορᾷ τό συγκεκριμένο ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης κάθε φορά, γι' αὐτό καί ἀνανεώνεται. Σύμφωνα ὅμως μέ τόν Grumel, ἀργότερα ἐπὶ πάπα Βονιφατίου (418-22) δέν πρόκειται πιά γιά μιά προσωπική ἀποστολή τοῦ συγκεκριμένου ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης, ἀλλά γιά τήν ἴδια τήν ἐκκλησιαστική ἔδρα τῆς πόλης. Γι' αὐτό ὁ ἴδιος μελετητής χρονολογεῖ τή θεσμοθέτηση τοῦ βικαριάτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ στά χρόνια αὐτοῦ τοῦ πάπα²¹.

Ἡ δημιουργία τοῦ βικαριάτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ στό πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰῶνα, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἀνύψωσε κατὰ πολὺ τό κύρος τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποκαλεῖται κάποτε καί πατριάρχης²², καί διαμόρφωσε νέες σχέσεις ἐξάρτησης μέ τοὺς ὑπόλοιπους ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἔτσι ἡ νέα αὐτή θεσμική ἀλλαγὴ ὄξυνε ἀκόμη περισσότερο τήν ἀντιπαράθεση Ἀνατολῆς καί Δύσης. Τὰ γεγονότα πού ἀκολούθησαν στό ἐσωτερικό τοῦ βικαριάτου καί οἱ πρωτοβουλίες πού πῆρε ἡ πολιτική ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης ἐπιβεβαιώνουν τίς παραπάνω διαπιστώσεις.

Συγκεκριμένα μέ τή θεσμοθέτηση τοῦ βικαριάτου τοῦ Ἰλλυρικοῦ σχηματίστηκε μιά νέα ἱεραρχική βαθμίδα: Ἀνάμεσα στοὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὴν μιά καί στὸν πάπα ἀπὸ τὴν ἄλλη παρεμβάλλεται ὁ βικάριος Θεσσαλονίκης. Ἡ σχέση αὐτὴ φαίνεται ὅτι δυσαρεστοῦσε κυρίως τοὺς ἐπισκόπους πού ἔδρευαν στίς πρωτεύουσες τῶν ἐπαρχιῶν καί πού, ὡς δέν εἶχε σχηματιστεῖ τό βικαριάτο τοῦ Ἰλλυρικοῦ, θά ἐξαρτιόνταν ἀπευθείας ἀπὸ τόν πάπα καί ὄχι ἀπὸ τὸ βικάριο τῆς Θεσσαλονίκης²³. Ἔτσι, μέ τὴν πρώτη εὐκαιρία πού δόθηκε, ἡ κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης ἐπενέβη

στις υποθέσεις του βικαριάτου και εκμεταλλευόμενη τις διαφωνίες που είχαν προκύψει ανάμεσα στους επισκόπους του Ίλλυρικού, εξέδωσε το 421 ένα νόμο,²⁴ σύμφωνα με τον οποίο τελικά το Ίλλυρικό θα έπρεπε να ένταχθει στη δικαιοδοσία της Κωνσταντινούπολης και εκκλησιαστικά. Η εφαρμογή επιπλέον αυτού του νόμου θα σήμαινε και την εξομολόγηση του επισκόπου Θεσσαλονίκης με τους υπόλοιπους επισκόπους της αυτοκρατορίας, αφού θα έπαιε να είναι εκπρόσωπος του πάπα.

Η ενέργεια όμως αυτή δεν άφησε αδιάφορο τον πάπα. Για άλλη μία φορά με μία επιστολή του ο πάπας Βονιφάτιος κάλεσε τους επισκόπους του Ίλλυρικού να υπακούσουν στον επίσκοπο Θεσσαλονίκης²⁵. Έχει υποστηριχτεί πως η πρώτη αυτή σύγκρουση ανάμεσα στους επισκόπους του Ίλλυρικού, με το μέρος των οποίων τάχθηκε η κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης, και του επισκόπου Θεσσαλονίκης, που εκπροσωπούσε τον πάπα, κατέληξε στην υποχώρηση του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β'.²⁶ Πρόσφατα όμως μελετήθηκε το κείμενο στο οποίο διατυπώνεται η στάση αυτή του αυτοκράτορα (*Rescriptum Theodosii ad Honorium*) και υποστηρίχθηκε ότι δεν είναι γνήσιο και ότι γράφτηκε πιθανόν τον 6ο αιώνα στη Δύση για την αποτελεσματικότερη διεκδίκηση του ανατολικού Ίλλυρικού την περίοδο αυτή²⁷. Επιπλέον το γεγονός ότι ο νόμος του 421, που αναφέραμε πιο πάνω, συμπεριλαμβάνεται στο Θεοδοσιανό κώδικα το 437 αποτελεί ένα ακόμη επιχείρημα που συνηγορεί για την άποψη ότι η Κωνσταντινούπολη κράτησε σταθερά άρνητική θέση σ' ό,τι αφορούσε τις διεκδικήσεις του πάπα στο Ίλλυρικό.

Έτσι η προσπάθεια της κεντρικής εξουσίας της Κωνσταντινούπολης και των επισκόπων του Ίλλυρικού για την εκκλησιαστική προσάρτηση του γεωγραφικού αυτού χώρου στην Ανατολή και από την άλλη μεριά ο αγώνας του επισκόπου Θεσσαλονίκης και του πάπα για τη διατήρηση του βικαριάτου στη σφαίρα επιρροής της Δύσης συνεχίζεται με μεγαλύτερη ή μικρότερη ένταση ως το τέλος περίπου του 5ου αιώνα,²⁸ όποτε η στάση των επισκόπων Θεσσαλονίκης αλλάζει έντελως. Ένω δηλαδή ως τώρα δρούσαν ως εκπρόσωποι του πάπα, διατηρώντας το καθεστώς του βικαριάτου και υποστηρίζοντας συγχρόνως δογματικές απόψεις και θέσεις που συνέπιπταν με εκείνες των παπών, δηλαδή τους δρόμους της συνόδου της Νικαίας, της Ακυληίας, της Εφέσου και της Χαλκηδόνος, αντίθετα προς το τέλος του 5ου αιώνα στρέφονται, σ' ό,τι αφορά τις δογματικές τους θέσεις και τη στάση τους, προς την Κωνσταντινούπολη.

Η πρώτη σύγκρουση που έκανε φανερή τη στροφή αυτή των επισκόπων Θεσσαλονίκης ξεσπάει, όταν ο αυτοκράτορας Ζήνων (474-91), θέ-

λοντας νά ἀπαλείψει τίς διαφορές πού ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν μετὰ τήν καταδίκη τοῦ μονοφυσιτισμοῦ στή σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος, ἐξέδωσε τὸ Ἐνωτικόν (432)²⁹. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος (471-89) τὸ ὑπέγραψε. Ἔτσι ἐπῆλθε ἡ πρώτη ρήξη μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης. Ὁ πάπας ἀναθεμάτισε τὸν Ἀκάκιο. Ἡ στάση πού κράτησε ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἀνδρέας, ὑπὲρ τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ καί τσυτόχρονα καί μιὰ συμβιβαστικὴ τάση στίς ἐπαφές του μέ τὸν πάπα³⁰, δείχνει, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὴν ἀντιφατικὴ θέση στήν ὁποία βρέθηκαν οἱ ἐπίσκοποι Θεσσαλονίκης μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα διχασμοῦ: Ἀπὸ τῆ μιᾶ ἀνάμεσα στήν Ἀνατολή καί τὴ Δύση, ἀπὸ ὅπου ἐξαρτιόνταν διοικητικά καί ἐκκλησιαστικά ἀντίστοιχα, καί ἀπὸ τὴν ἄλλη στό ἐσωτερικὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταξύ τῶν ἐπισκόπων.

Τὰ βαθύτερα αἷτια αὐτῆς τῆς πρώτης ρήξης τοῦ ἐπισκόπου - βικαρίου Θεσσαλονίκης μέ τὸν πάπα εἶναι πράγματι δυσδιάκριτα. Θά μπορούσε ἴσως νά ὑποθέσει κανεῖς πὼς καταρχὴν ἡ καταγωγὴ τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδρέα ἀπὸ τὴν Ἱεράπολη τῆς Συρίας, ὅπου ὁ ἐρησκευτικὸς ἀγὼνας πῆρε τὴν δεξιτερὴ μορφή του³¹, συνέβαλε στὸ νά δεῖ μέ κάποια συμπάθεια τὴν τάση τοῦ αὐτοκράτορα Ζήνωνα καί τοῦ πατριάρχη Ἀκάκιου ὑπὲρ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Νομίζουμε ἀκόμα ὅτι καί ὁ κίνδυνος στὸν ὁποῖο βρισκόταν, τὴν περίοδο ἀκριβῶς πού προηγήθηκε καί ὡς τὸ 482, ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας ἐξαιτίας τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων (καταστροφὴ τῶν Στόβων, πολιορκία τῆς Ἡράκλειας Λύγκου κλπ.), ἔκανε φανερό ὅτι μόνο μέ τὴ στρατιωτικὴ ὑποστήριξη τῆς Κωνσταντινουπόλεως θά μπορούσε ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης νά ἀσκεῖ τὰ ἐκκλησιαστικά του καθήκοντα καί ὅτι ἐπομένως ἡ πλήρης ἐνταξή, διοικητικὴ καί ἐκκλησιαστικὴ, τοῦ Ἰλλυρικοῦ στήν Ἀνατολή ἀποτελοῦσε μιὰ ἀναγκαιότητα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἀνδρέας πῆρε ἐνεργά μέρος στήν ἄμυνα τῆς Θεσσαλονίκης φαίνεται ὅτι ἀποτελέσσε τὸ βασικὸ λόγον γιὰ νά συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ νέου προσανατολισμοῦ. Τὴν κρίσιμότητα τῆς κατάστασης στή Μακεδονία ἐπιτείνει προφανῶς ἡ ἀποδιάρθρωση τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα πού διαπιστώσαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο.

Μιὰ πειστικότερη μαρτυρία πού φωτίζει ἀκόμη περισσότερο τὸ πρόβλημα τῆς στροφῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδρέα πρὸς τὸ πατριαρχεῖο τῆς Κων-

σταντινούπολης είναι αυτή που παραδίδει ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Λέων Α' στην Ομιλία που αναφέραμε πιο πάνω, ότι δηλαδή ο αυτοκράτορας Αναστάσιος πρόσφερε χίλια χρυσά νομίσματα στην Εκκλησία της Θεσσαλονίκης. Φαίνεται μάλιστα ότι το ποσό αυτό ήταν πράγματι μεγάλο, αν το συγκρίνουμε με το συνολικό απόθεμα της Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης, που, σύμφωνα πάντα με τον Λέοντα, ανέρχεται σε 800 νομίσματα. Η περιουσία δηλαδή της Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης, χάρη στο θαύμα που έκανε ο επίσκοπος Ανδρέας -καί είναι ένδεικτικό το γεγονός ότι αποδίδεται σε θαύμα- υπερδιπλασιάστηκε. Είναι δυνατό να θεωρήσει κανείς αναξιόπιστες τις λεπτομερείς πληροφορίες του Λέοντα σχετικά με τη δωρεά αυτή, π.χ. το συγκεκριμένο χρηματικό ποσό. Δεν νομίζουμε ωστόσο ότι μπορεί με τον ίδιο τρόπο να αμφισβητήσει και την ένισχυση που πρόσφερε η κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης προς την Εκκλησία της Θεσσαλονίκης την περίοδο ακριβώς που οι συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, δηλαδή οι πιέσεις του πάπα σχετικά με την καταδίκη του πατριάρχη Ακάκιου, οι επιδρομές στην επαρχία Μακεδονίας, ή γενικότερη εξασθένηση της Ρώμης, μετά την κατάληψη της Δύσης από τους Ουιγόντους (476) κλπ., και κυρίως η πολιτική-διοικητική εξάρτηση του Ιλλυρικού από την Κωνσταντινούπολη έκαναν αναγκαία και ευνόησαν τη στροφή των επισκόπων Θεσσαλονίκης προς την Ανατολή. Νομίζουμε λοιπόν ότι αυτή η ευνόικη συγκυρία έκανε συγχρόνως και την κεντρική εξουσία να στραφεί προς τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης. Η χρηματική ένισχυση της Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης που πρόσφερε ο αυτοκράτορας Αναστάσιος ήταν, κατά τη γνώμη μας, ή επιβράβευση της στάσης που κράτησε ο επίσκοπος Ανδρέας ως προς το Ενωτικόν του Ζήγωνα. Συγχρόνως όμως γινόταν φανερό ότι η εκκλησιαστική εξάρτηση του Ιλλυρικού από την Κωνσταντινούπολη ήταν και αναγκαία και αποτελεσματική.

Την ίδια στάση υπέρ του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κράτησε και ο διάδοχος του επισκόπου Θεσσαλονίκης Ανδρέα, Δωρόθεος. Το γεγονός όμως αυτό καθώς και η εξέγερση με επικεφαλής το Βιτελιανό στη Θράκη, προκάλεσε για άλλη μια φορά τη διάσταση ανάμεσα σε σαράντα επισκόπους του Ιλλυρικού και τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης (515)³². Ενώ δηλαδή οι επίσκοποι Ιλλυρικού σ' όλη τη διάρκεια περίπου του 5ου αιώνα

είχαν ταχθεί με τό πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως ντε τήν επίλυση τῶν ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων τους, πού δημιουργεῖσε ἡ ἀμεση ἐξάρτηση ἀπό τόν ἐπίσκοπο - βικάριο Θεσσαλονίκης, τώρα στρέφονται πρὸς τή Δύση, πιεζόμενοι προφανῶς ἀπὸ τῶν πάπα νῶ δηλώσουν τήν ἀντίθεσή τους πρὸς τό Ἐνωτικόν τοῦ Ζήνωνος. Γαρὰ τίς ἀντιδράσεις αὐτές ὁ ἐπίσκοπος Λωρόθεος καί ὁ ἱερέας Ἀριστείδης πού τόν διαδέχτηκε ἀργότερα στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης, κράτησαν ἐχθρική στάση πρὸς τοὺς ἐπεσταλμένους τοῦ πάπα, ὅταν αὐτοὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τόν ἐπίσκοπο Λωρόθεο νά ὑπαγράψει τό κείμενο πού ὁ πάπας Ὀρμίοδος (514-23) ἀπερῶνε στὸν αὐτοκράτορα Ἰουστίνου (518-27) γιὰ τήν καταδίκη τοῦ πατριάρχη Ἀκακίου καί τῶν διαδόχων του (520).³³

Ἀκόμα ὅμως καί μετὰ τό θάνατο τοῦ Ἀναστάσιου (518) καί τήν ἄρση τοῦ σχίσματος τοῦ Ἀκακίου ἐπὶ Ἰουστίνου (519), ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἀριστείδης κράτησε σταθερή στάση ὑπὲρ τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλά καί ἀργότερα στὰ μέσα τοῦ βουαῖωνα, στή διαμάχῃ πού ξέσπασε μετὰ τήν ἔκδοσιν ἀπὸ τῶν Ἰουστινιανὸ τοῦ διατάγματος σχετικὰ μέ τήν καταδίκη τῶν Τριῶν Κεφαλαίων (545), οἱ ἐπίσκοποι Θεσσαλονίκης τάχθηκαν γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά ὑπὲρ τῆς αὐτοκρατορικῆς παράταξης. Στὴ σύνοδο μάλιστα πού συνκλήθηκε γιὰ τὴ λύση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ στήν Κωνσταντινούπολιν τὸ 553, ἐκτὸς ἀπὸ τόν ἐπίσκοπο Ζαπάρων Σαβινιανό, οἱ ὑπόλοιποι ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, δηλαδὴ ὁ βενίγνος Ἡρακλείας Λύγκου, πού ἐκπροσωποῦσε τόν Ἡλία Θεσσαλονίκης, ὁ Ἀλέξανδρος Ἀμφιπόλεως καί ὁ Φωκῆς Στόβων τάχθηκαν μέ τήν αὐτοκρατορικὴ παράταξη.

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἔληξε ἡ ἐρησκευτικὴ αὐτὴ διαμάχη εἶναι γνωστός. Οἱ ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τήν καταδίκη τῶν Τριῶν Κεφαλαίων καί κυρίως ἡ μεταστροφή τοῦ πάπα καί ἡ ὑπεράσπιση ἀπὸ μέρους του τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου αὐτῆς ἔθεσαν τέλος στὶς ἀντιδράσεις ὅλων σχεδὸν τῶν κατὰ τόπους ἐπισκόπων. Μὲ τήν ἔκβαση αὐτὴ τό κύρος τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ἐπαμένως καί τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης, αὐξάνεται σὲ σχέση μέ τοὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριὰ ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης μόνο τυπικὰ ἐκπροσωπεῖ τόν πάπα στό Ἰλλυρικό. Παρόλα αὐτὰ ἡ θεσμικὴ ἀλλαγὴ, ἡ ἔνταξη δηλαδὴ τοῦ Ἰλλυρικοῦ στό πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπό-

λεως, τοῦ τμήματος τουλάχιστον ἐκείνου πού ἀπέμεινε στή βυζαντινὴ δια-
καιοδοσία, θά γίνεи πολὺ ἀργότερα, τὸν 8ο αἰῶνα, μέσα σέ ἓνα κλίμα ἑ-
ντονης θρησκευτικῆς διαμάχης, ὅταν ἡ μακροχρόνια πολιτικὴ κυριαρχία
θά κάνει ἀναγκαία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξάρτηση τοῦ Ἱλλυρικοῦ ἀπὸ
τὴν Κωνσταντινούπολη.

Μετά τὴν παραπάνω ἀνάλυση τῶν σχετικῶν δεδομένων ἐγιναν ἀρχικὰ
φανερές οἱ συνθῆκες καὶ τὸ εἶδος ἐξάρτησης τοῦ Ἱλλυρικοῦ καὶ εἰδι-
κότερα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἀπὸ τὴ Ρώμη διοικητικά καὶ ἐκκλησια-
στικά. Ἀργότερα, ὅταν οἱ πολιτικές συνθῆκες διαροροποιήθηκαν (χωρι-
σμός τῆς αὐτοκρατορίας 395), τὸ Ἱλλυρικό ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν Κων-
σταντινούπολη διοικητικά καὶ ἀπὸ τὴ Ρώμη ἐκκλησιαστικά.
Αὐτὴ ἡ διπλὴ ἐξάρτηση προκάλεσε σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 5ου αἰῶνα συνεχεῖς προστριβές καὶ διχασμὸ τῶν ἐκκλησιαστι-
κῶν ἀρχῶν ἀνάμεσα στοὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἱλλυρικοῦ καὶ τὸν ἐπί-
σκοπο - βικάριο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅταν στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα ἐμ-
φανίστηκε τὸ χριστολογικὸ πρόβλημα πού ἔθετε τὸ "Ἐνωτικόν" τοῦ Ζή-
νωνος καὶ ταυτόχρονα ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ κατάσταση στὴν ἐπαρ-
χία Μακεδονίας ἔκανε σαφὲς τὴν ἀνάγκη στενότερης καὶ πληρέστερης
ἐξάρτησης τῶν ἐξαφῶν αὐτῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ τελευταία
αὐτὴ διαμόχη πῆρε ἐντελὺς διαφορετικὴ τροπὴ. Οἱ ἐπίσκοποι Θεσσαλο-
νίκης, στὴν ἀρχὴ μὲ κάποια συμβιβαστικὴ τέρση ἀνέμεσαν στὴν Κωνσταντι-
νούπολη καὶ τὴ Ρώμη ἀργότερα ὁμοῦ ἐκδηλώνοντας ρητὰ τὴν ἀντίθεσή
τους μὲ τὸν πάπα, τάχθηκαν μὲ τὸ μέρος τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀντί-
θετα οἱ ἐπίσκοποι τῶν ὑπόλοιπων ἐπαρχιῶν τοῦ Ἱλλυρικοῦ ἔην συμφω-
νήσαν ποτέ μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ νεστοριανισμοῦ πού κυριαρχοῦσε στὴς
ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀντιτάχθηκαν καὶ στὴν Κων-
σταντινούπολη καὶ στοὺς ἐπισκόπους Θεσσαλονίκης. Ἡ διαμάχη πῆρε τέ-
λος ὅταν ὁ πάπας ἀναγκάστηκε νὰ συμφωνήσει (τέλος 553) μὲ τὴν ἀπόφα-
ση τῆς πέμπτης οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ Ἱδίου ἔτους στὴν ὁποία ἐπι-
κράτησε ἡ αὐτοκρατορικὴ παράταξη. Γίνεται ἔτσι σαφὲς ὅτι ἡ τροπὴ αὐ-
τὴ τῶν γεγονότων δικαίωσε καὶ ἐνίσχυσε τὸ κύρος τοῦ ἐπισκόπου
Θεσσαλονίκης καὶ ὡς πρὸς τὸν πάπα, ὁ ὁποῖος ἀναγκάστηκε τελικὰ νὰ ὑ-
ποχωρήσει, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς ὑπόλοιπους ἐπισκόπους τοῦ Ἱλλυρι-
κοῦ.

Ἡ παραπάνω ἀνάλυση τῶν προβλημάτων ποῦ ἀφοροῦν τήν ἐκκλησιαστική ὀργάνωση τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἔδειξε ἀκόμα τήν καθοριστική σημασία τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου τῆς ἐπαρχίας Ἰλλυρικοῦ σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τά δύο κέντρα ἐξάρτησης καί τίς διεκδικήσεις ποῦ πρόβαλαν καθῶς ἐπίσης καί τίς ἀντικρουόμενες καί ἀντιστατικές σχέσεις τοῦ ἐπισκόπου - βικαρίου Θεσσαλονίκης μέ τοὺς ὑπόλοιπους ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας Ἰλλυρικοῦ. Ἐνινε ἀκόμα φανερό ὅτι ἡ στάση τῶν ἐπισκόπων κάθε ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας διαφοροποιεῖται, καθῶς ἀμφιταλαντεύονται ἀνάμεσα στήν Ἀνατολή καί τή Δύση, γιά κάποιους συγκεκριμένους πολιτικούς λόγους (ἔνταξη στό ἀνατολικό τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας, ἀμνηστία καί πλήρη σύνδεση μέ τήν Κωνσταντινούπολη γιά ὀποτελεσματικότερη διασφάλιση τοῦ Ἰλλυρικοῦ) καί γιά ἄλλους λόγους ποῦ ἀφοροῦν τήν ἰδιαιτέρη παράδοση τῶν περιοχῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου.³⁴

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ΄

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Α. ΟΙ πόλεις της ἐπαρχίας Μακεδονίας: Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀρχαία στὴ
στὴ μεσαιωνικὴ πόλη

Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ πόλεις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα ἔχουν ἀποτελέσει ἀντικείμενο πολλῶν μελετῶν¹. Ἔτσι γιὰ τὸ χαρακτῆρα, τίς λειτουργίες καὶ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης ἔχουν διατυπωθεῖ διαφορετικὲς καὶ συχνὰ ἀντικρουόμενες ἀπόψεις. Παρόλα ὅμως αὐτὰ στὰ πλαίσια τῶν παραπάνω μελετῶν οἱ πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἐλάχιστα ἀσασχόλησαν τοὺς μελετητές.² Στὸ κεφάλαιο λοιπὸν αὐτό θὰ ἐκθέσουμε ἀρχικὰ τὰ δεδομένα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν πηγῶν τῆς περιόδου ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα, στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ καθορίσουμε, ὅσο αὐτό εἶναι δυνατό, τὴ νέα μορφή πού πῆρε ἡ πρωτοβυζαντινὴ πόλη, τίς νέες λειτουργίες στίς ὁποῖες ἡ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία τὴν προσανατόλισε καὶ τέλος θὰ ἐπισημάνουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ συγκεκριμένους μακεδονικὲς πόλεις ἐπιβίωσαν στὴ διάρκεια τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε.

Πληροφορίες γιὰ τίς μακεδονικὲς πόλεις τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ὑπάρχουν σὲ ὀρισμένες σκόρπιες φιλολογικὲς πηγές τῆς περιόδου πού μελετᾶμε. Ἡ πιὸ βασικὴ πηγή γιὰ τὸ θέμα αὐτό εἶναι ὁ Συνέκδημος τοῦ Ἱεροκλέους πού γράφτηκε στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527/8)³. Στὸν κατάλογο αὐτό ἀπαριθμοῦνται χωριστὰ οἱ πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας πρώτης καὶ Μακεδονίας δευτέρας. Γενικά ὁ Συνέκδημος ἔχει θεωρηθεῖ ἀξιόπιστη πηγή, γι' αὐτὸ στηριζόμαστε στίς πληροφορίες του καὶ ἀκολουθοῦμε τὴ γεωγραφικὴ καὶ διοικητικὴ σειρά μέ τὴν ὁποία παραθέτει τίς μακεδονικὲς πόλεις. Ἄλλη βασικὴ πηγή εἶναι οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν συνόδων πού συγκλήθηκαν ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα. Τέλος χρησιμοποιήσαμε τὰ συμπεράσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν πού ἔχουν φέρει στὸ φῶς πλούσιο ὕλικό τὸ ὁποῖο δι-ασαφνίζει προβλήματα σχετικὰ μέ τὴν ταύτιση, τὴ σπουδαιότητα καὶ τὸ χαρακτῆρα τῆς μακεδονικῆς πόλης τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο.

Ἀνάμεσα στίς πόλεις πού ἐξετάζουμε στή συνέχεια δέν συμπεριλαμβάνουμε τή Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα τῆς Ἰδίας ἐπαρχίας καί τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ ἀπό τό 441, γιατί ἀναφερθήκαμε ἐπανειλημμένα σ' αὐτή στά κεφάλαια πού προηγήθηκαν ἐπισημαίνοντας τόν πολιτικό, στρατιωτικό καί ἐκκλησιαστικό τῆς ρόλο καθώς καί τή θέση της στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου πρὶν καί μετὰ τίς ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές. Δέν ἐξετάζουμε οὔτε τή θάσο καί τή Σαμοθράκη, πού σύμφωνα μέ τό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀνήκουν διοικητικά στήν ἐπαρχία Μακεδονίας, γιατί ἀποτελοῦν ἰδιαίτερο ἀντικείμενο ἔρευνας συνδεδεμένο περισσότερο μέ τήν ἱστορία τοῦ νησιοῦ στό ὅποιο ἀνήκουν παρὰ μέ τήν ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί εἰδικότερα μέ τίς μακεδονικές πόλεις.

Ἀντίθετα συμπεριλαμβάνουμε στό κεφάλαιο αὐτό τήν Κασσάνδρεια, παρόλο πού δέν ἀναφέρεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους, γιατί μαρτυρεῖται σέ ἄλλες γραπτές πηγές (ἐπισκοπικοί κατάλογοι κλπ.). Ἔτσι ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν μακεδονικῶν πόλεων πού θά ἐξετάσουμε ἀνέρχεται σέ τριάντα ἑξί.

Ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη

Πέλλα

Ἡ Πέλλα, ἀπό τίς σπουδαιότερες ἀρχαῖες πόλεις τῆς Μακεδονίας,⁴ ἀναφέρεται στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα, τό 333, στό Ὀδοιπορικό τοῦ Μπορντώ (606) ὡς ἕνας ἀπό τοὺς σταθμούς τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ καί χαρακτηρίζεται ὡς "civitas".⁵

Τόν 5ο αἰῶνα ἡ Πέλλα ἀναφέρεται ἀπό τόν ἱστορικό Jordanes, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἀρχηγός τῶν Γότθων Θεοδέρικος ἦρθε σέ συμφωνία μέ τίς βυζαντινές ἀρχές (473), γιά νά ἐγκατασταθεῖ στήν εὐφορη περιοχή νοτιοδυτικά τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.⁶ Ἡ τελευταία μνεῖα τῆς Πέλλας τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο βρίσκεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους. Στόν κατάλογο αὐτό κατατάσσεται ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης (638 3).

Ἡ ἀρχαία Πέλλα, ὅπως εἶναι γνωστό, τοποθετεῖται στό δυτικό ἄκρο τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Παλαιά Πέλλα.⁷ Οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν καί τά δεδομένα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν φανερώουν τήν παρακμή καί τήν ἐρήμωση τῆς πόλης ἀπό τό 2ο μ.Χ. αἰῶνα τό ἀργότερο.⁸ Στό διάστημα πού ἀκολουθεῖ στή θέση τῆς ἀρχαίας Πέλλας τίποτε δέν φανεώνει τήν ὑπαρ-

ξη ζωής. Ἀντίθετα στήν κοντινή τοποθεσία Λουτρά τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (πρώην Pei-Banja), ὅπου τοποθετοῦν τό βαλανεῖο πού ἀναφέρουν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς,⁹ βρέθηκε ἕνα ρωμαϊκό μιλιάριο καί δύο νομίσματα χρυσά τῆς περιόδου τοῦ Θεοδόσιου καί τοῦ Βαλεντινιανοῦ.¹⁰ Οἱ ἐλάχιστες αὐτές ἐνδείξεις θέτουν λοιπόν τό πρόβλημα τῆς μεταφορᾶς τῆς Πέλλας στήν ὕστερη ρωμαϊκή καί τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο δυτικότερα τῆς ἀρχαίας πόλης, πιθανόν ἐξαιτίας τοῦ ἔλους πού ὑπῆρχε ἐκεῖ (βλ. χάρτη 2 καί 3).

Εἶναι γνωστό ὅτι μετά τό τέλος τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου στή διάρκεια τοῦ 7ου αἰώνα μεταξύ Βεροίας καί Θεσσαλονίκης, ἐπομένως στήν περιοχή τῆς Πέλλας, ἐγκαθίσταται ἕνα ἀπό τά σλαβικά ἔθνη οἱ Δρογκουβίτες. Τό γεγονός αὐτό καθώς καί ἡ ἀπουσία κάθε μνείας σχετικά μέ τήν Πέλλα τῇ μεταγενέστερη περίοδο ὡς τόν 9ο αἰώνα¹¹ μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ πόλη καταστράφηκε ἢ παρήκμασε ἐξαιτίας τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν. Μέ τά στοιχεῖα λοιπόν πού εἶναι ὡς τώρα γνωστά δέν μπορούμε νά δώσουμε καμιά βέβαιη ἀπάντηση στά προβλήματα σχετικά μέ τούς λόγους μεταφορᾶς τῆς πόλης στή γειτονική τοποθεσία, τήν ἀνάπτυξή της, τήν ἵδρυση ἐπισκοπικῆς ἑδρας (βλ. πῶς πάνω) καί τέλος σχετικά μέ τό χρόνο καταστροφῆς ἢ ἐγκατάλειψής της. Αὐτό θά γίνει δυνατό μόνο μετά τή διενέργεια συστηματικῶν ἀνασκαφῶν στή θέση Λουτρά τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Εὐρωπος

Δύο μόνο πηγές μνημονεύουν τήν πόλη Εὐρωπο σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Τόν 5ο αἰώνα ἀναφέρεται ἀπό τόν Jordanes μαζί μέ ὀρισμένες ἀκόμη πόλεις τῆς ἰδίας περιοχῆς¹² καί τόν 6ο αἰώνα στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (638 4) ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης.

Ἡ ταύτιση τοῦ ἀρχαίου Εὐρωποῦ ἔγινε μετά τήν ἀνάγνωση μιᾶς ἐπιγραφῆς πού βρέθηκε ἀπό τό Σ. Β. Κούγέα στό σημερινό χωριό Εὐρωπός (πρώην Ἀσικλάρ, νομός Κιλκίς) στή δεξιὰ ὄχθη τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ¹³.

Τά ἐρεῖπια τῆς ἀρχαίας πόλης ἐντοπίστηκαν στό λόφο νοτιοδυτικά τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ¹⁴. Στή βόρεια κλιτύ τοῦ λόφου τῆς ἀκρόπολης τοῦ ἀρχαίου Εὐρωποῦ, πού εἶναι φύσει ὀχυρός καί ἐλέγχει τή γύρω περιοχή, βρέθηκαν "θραύσματα κεραμίδων καί ἀγγείων προϊστορικῆς, κλασσικῆς, ἐλληνιστικῆς, ρωμαϊκῆς καί βυζαντινῆς ἐποχῆς"¹⁵. Αὐτά εἶναι, ἀπ' ὅσο ξέ-

ρουμε, τά μόνα ιστορικά καί ἀρχαιολογικά στοιχεῖα πού ἔχουν ἔρθει στό φῶς. Ὁ Εὐρώπος δέν ἀποτελέσσε ποτέ ἐπισκοπική ἔδρα.

Δῖον

Τό Δῖον, μιά ἀπό τίς ἀρχαῖες μακεδονικές πόλεις, ἐπιβίωσε σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου καί ἀποτελέσσε ἔδρα ἐπισκοπῆς ἀπό τόν 4ο κιόλας αἰῶνα. Γνωστοί ἐπίσκοποι Δίου εἶναι ὁ Παλλάδιος (343) καί ὁ Στέφανος (431).¹⁶ Τό Δῖον τοποθετεῖται στό σημερινό ὁμόνυμο χωριό (πρώην Μαλαθριά, νομός Πιερίας), σέ ἀπόσταση 4 χλμ. ἀπό τή θάλασσα.¹⁷ Ἡ θέση ἀνάμεσα στόν Ὀλυμπο καί τή θάλασσα στήν πεδιάδα, στό δρόμο πού ὁδηγεῖ ἀπό τή Μακεδονία στό νοτιότερο ἑλλαδικό χῶρο, δίνει στήν πόλη καίρια στρατηγική σημασία. Ἐκτός ἀπό τήν ἀναφορά τοῦ ιστορικοῦ Jordanes¹⁸, τό Δῖον ἀναφέρεται γιά τελευταία φορά τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ὡς πόλη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης (638 5).

Ἡ πόλη φαίνεται ὅτι διατήρησε τή σπουδαιότητά της τουλάχιστον ὡς καί τόν 5ο αἰῶνα, ἴσως γιατί ἀποτελοῦσε κόμβο τῆς ὁδοῦ πού διασταυρωνόταν μέ τήν Ἑγνατία καί πού συνέδεε τό βόρειο τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ μέ τίς νότιες ἐπαρχίες.¹⁹ Παρόλα αὐτά ἀπό πολεοδομική ἀποψη τό Δῖο περιορίστηκε τήν περίοδο πού μελετᾶμε ἀπό τήν πλευρά τοῦ ποταμοῦ Βαφύρα (σημ. Χελοπότάμος).²⁰ Επίσης στό τεῖχος διακρίνονται ἐπιδιορθώσεις τῆς ἴδιας περιόδου.²¹

Στό ἐσωτερικό τοῦ τείχους οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές ἔφεραν στό φῶς δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές μέ μωσαϊκό δάπεδο: ἡ πρώτη μέ σύνθρονο, τοιχογραφίες καί ψηφιδωτά δάπεδα χρονολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα καί καταστράφηκε, σύμφωνα μέ τή M. Spiro, ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Οὐνων ἢ τῶν Γότθων (447 ἢ 479). Ἡ δεύτερη βασιλική, χτισμένη στή θέση τῆς προηγούμενης, μέ βαπτιστήριο χρονολογεῖται στό δεύτερο μισό τοῦ 6ου αἰῶνα.²² Νεώτερες ἐπίσης ἀνασκαφές ἔξω ἀπό τή νότια πλευρά τῶν τειχῶν καί τήν ὀχυρωματική τάφρο ἀποκάλυψαν "ἐρείπια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς".²³ Ὅθι ἀξίζει ἀκόμη νά ἀναφερθεῖ ὅτι στό ρωμαϊκό θέατρο τῆς πόλης τό πιό πρόσφατο νόμισμα πού βρέθηκε χρονολογεῖται στήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Α'.²³

Μέ βάση μιά ἐπιγραφή σέ ἐπιτύμβια πλάκα πού βρέθηκε στό Δῖο καί πού ἀναφέρει "(Μάξ- ἢ Δέκ-) ἱμμος ἀρχισυνάγωγος", ὑποθέτουν ὅτι στήν πόλη ὑπῆρχε ἐβραϊκή κοινότητα.²⁴

Παλιότερα ὑποστηρίχτηκε ἡ ἀποψη ὅτι τό Δῖο καταστράφηκε στό δεύ-

τερο μισό του 5ου αιώνα εξαιτίας των επιδρομών των Γότθων στην περιοχή αυτή.²⁵ Η πληροφορία αυτή φαίνεται πράγματι να επιβεβαιώνεται από τις πρόσφατες ανασκαφές. Η αιτία όμως στην οποία αποδίδεται η καταστροφή και η εγκατάλειψη της πόλης είναι οι επανειλημμένοι σεισμοί (518;). Έτσι, σύμφωνα πάντα με αρχαιολογικές ενδείξεις, τα εύρηματα του 5ου αιώνα είναι ελάχιστα, ενώ του 6ου απουσιάζουν σχεδόν εντελώς.^{25a} Βέβαια σε όριστικά συμπεράσματα δεν μπορούμε να καταλήξουμε, γιατί τα αποτελέσματα των ανασκαφικών έρευνών στο Δίο δεν αποτέλεσαν ως τώρα αντικείμενο συνθετικών μελετών ή τουλάχιστον θέμα αναλυτικών χρονικών, ώστε με βάση την οικοδομική δραστηριότητα, την κυκλοφορία νομισμάτων κλπ. να διατυπώσουμε κάποια συμπεράσματα σχετικά με την ανάπτυξη και την παρακμή της πόλης.

Συνδυάζοντας τα παραπάνω δεδομένα, μαρτυρίες πηγών και αρχαιολογικά εύρηματα, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι οι επιδρομές του 5ου αιώνα προκάλεσαν τέτοιες καταστροφές οι οποίες στη γενικότερη αναστάτωση του 6ου αιώνα (επιδρομές, σεισμός του 518 κλπ.) αποδείχτηκαν καθοριστικές. Τέλος το γεγονός ότι το Δίο βρισκόταν ακριβώς στο δρόμο που ακολούθησαν οι Κουτρίγοι (559) και οι Άβαροσλάβοι (τέλος 6ου-άρχες 7ου αιώνα), κατευθυνόμενοι από τις βόρειες επαρχίες του Ίλλυρικού προς τον έλλαδικό χώρο, νομίζουμε ότι αποτελεί μία επιπλέον εξήγηση για το μαρασμό της πόλης τον 6ο αιώνα.²⁶

Βέροια

Η Βέροια, κτισμένη στην ίδια θέση όπου και η σημερινή πόλη "ένταϊς ὑπωρείαις τοῦ Βερμίου ὄρους", ήταν στη ρωμαϊκή περίοδο μία από τις πιο σημαντικές μακεδονικές πόλεις. Η παραμονή του ἀποστόλου Παύλου σ' αυτή και κυρίως το γεγονός ότι ἀποτελοῦσε σπουδαῖο ὁδικό κόμβο,²⁷ ήταν οι βασικότεροι λόγοι που, όπως ἀναφέραμε πιο πάνω, συνετέλεσαν στην ἐδραίωση τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ στο σχηματισμό ἐπισκοπικῆς ἑδρας πού μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορά τό 325.

Ἐκτός ἀπό τούς ἐπισκοπικούς καταλόγους τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰώνα ἡ Βέροια μνημονεύεται ἀπό τόν ἱστορικό Jordanes ἀνάμεσα στίς μακεδονικές πόλεις πού βρίσκονταν στήν περιοχή ἡ ὁποία παραχωρήθηκε στόν ἀρχηγό τῶν Γότθων Θεοδέρicho.²⁸ Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές ἔφεραν στό φῶς ὁρισμένα ἀπό τά κτίρια τῆς πόλης τήν περίοδο πού μελετάμε: Μία παλαιοχριστιανική βασιλική βρισκόταν στή θέση τῆς σημερινῆς Παλαιᾶς Μη-

τρόπολης²⁹ και μιὰ δεύτερη ανέσκαψαν πρόσφατα.³⁰ Εντοπίστηκαν επίσης τμήματα ψηφιδωτῶν θαπέδων πού χρονολογούνται στό τέλος τοῦ 5ου ἤ τόν 6ο αἰῶνα.³¹

Ὅπως αναφέραμε καί πιο πάνω στή Βέροια ὑπῆρχε ἀπό τή ρωμαϊκή κιόλας περίοδο μιὰ ἐβραϊκή κοινότητα. Καμιά ὁμως φιλολογική πηγή δέν κάνει λόγο, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, γι' αὐτή. Τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα (τάφοι, ἐπιγραφές κλπ.) εἶναι τά μόνα στοιχεῖα πού διαθέτουμε σχετικά μέ τό θέμα αὐτό.³²

Ἐνδιαφέρουσα γιά τήν ἱστορία τῆς πόλης εἶναι μιὰ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή πού ἀναφέρει "...Ἰωάννης νέος υἱός Ζηνοβίου τοῦ ΕΔΕ/ ἐκδίκου ἐτελεύτησεν ἐτῶν η' μη(νί)/ Μαρτίου ς' ἰνδικτιῶνος θ'".³³

Ὁ 6ος αἰῶνας ἀποτελεῖ τήν πιο σκοτεινή περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς πόλης. Ἡ Βέροια, ἐνῶ ἀναφέρεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης, δέν ξέρουμε ἂν πράγματι ἐξακολουθοῦσε νά ἀποτελεῖ, ὅπως καί τούς προηγούμενους αἰῶνες, ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα κέντρα τῆς Μακεδονίας. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ πόλη ἔχασε τή σημασία πού διατηροῦσε ὡς τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο ἐνισχύεται ἀπό τίς παρακάτω ἐνδείξεις: α) ἐλάχιστα ἀρχαιολογικά στοιχεῖα εἶναι γνωστά ἀπό τόν 6ο αἰῶνα καί β) ἡ νοτιοδυτική αὐτή περιοχή τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δοκιμάστηκε ἐπανειλημμένα ἀπό ἐπιδρομές τῶν Γότθων τοῦ Θεοδέριχου (479), τῶν Κουτρίγούρων (559) καί τῶν Ἀβαροσλάβων (τελευταῖες δεκαετίες 6ου-ἀρχές 7ου αἰῶνα), φαίνεται λοιπόν ὅτι στήν περιοχή αὐτή συνέβη μιὰ δημογραφική κάμψη μέ ἀποτέλεσμα τήν παρακμή τῆς Βέροιας πού βρισκόταν, ὅπως καί τό Δῖον, στό δρόμο ἀκριβῶς πού ὁδηγοῦσε ἀπό τήν ἐπαρχία Μακεδονίας στό νοτιότερο ἐλλαδικό χῶρο. Ἡ ἐρήμωση πού ἐπικράτησε ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀκριβῶς στήν περιοχή γύρω ἀπό τή Βέροια ἐγκαταστάθηκε τόν 7ο αἰῶνα ἓνα ἀπό τά σλαβικά φύλα οἱ Δρογουβίτες.³⁴

Ἑορδαία

Ἡ Ἑορδαία εἶναι ἀπό τίς λιγότερο γνωστές μακεδονικές πόλεις. Στήν ἀρχαιότητα Ἑορδαία ὀνομαζάταν ἡ περιοχή πού ἐκτεινόταν ἀπό τὰ βόρεια τῆς Κοζάνης ὡς τά ἀνατολικά τῆς λίμνης Καστοριάς³⁵ καί συγχρόνως μιὰ ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἰδίας περιοχῆς. Τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο ἡ μοναδική μνεία τῆς πόλης Ἑορδαίας βρίσκεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱε-

ρακλέους(638 7).³⁶ Ο έκδοτης του κειμένου αυτού Ε.Κορίτση την τοποθετεί, με βάση τα συμπεράσματα των αρχαιολογικών ανασκαφών, στη θέση Μορανλή(σημ.Ρυάκι, νομός Κοζάνης). Τα ευρήματα που ήρθαν στο φως είναι όλα αρχαία ή ρωμαϊκά.³⁶

Έτσι το γεγονός ότι η Έφορδαία δεν έγινε ποτέ επισκοπική έδρα καθώς και το ότι η μνεία της Στα Συνέκδημο του Ίεροκλέους δεν διασταυρώνεται από άλλη πηγή ούτε από τα ως τώρα γνωστά αρχαιολογικά ευρήματα, μάς κάνει να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μία αγροτική περιοχή που "αστικοποιήθηκε" πριν από το 527/8, όπως το Κλίμα Μεστικόν και πιθανόν και η Άλμωπία(βλ.πιο κάτω). Πάντως η περιοχή της αρχαίας Έφορδαίας παραμένει από τις πιο ανεξερεύνητες περιοχές της Μακεδονίας.

Έδεσσα

Η πρωτοβυζαντινή Έδεσσα εντοπίζεται, με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα, στην τοποθεσία Λόγγος, στα νότια κοντά στη σημερινή πόλη. Συγκεκριμένα στη θέση αυτή έχουν ανασκαφεί δύο βασιλικές από τις οποίες ή μία του πρώτου μισού του δού αιώνα ή λίγο μεταγενέστερη έχει και σύνθρονα. Η δεύτερη στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας χρονολογείται στον 7ο αιώνα. Τέλος μία τρίτη βασιλική υποθέτουν ότι βρισκόταν στη θέση του νεώτερου ναού του αγίου Νικολάου.³⁷ Στην ίδια τοποθεσία βρέθηκε μία ομάδα παλαιοχριστιανικών τάφων.³⁸ Σε παλαιότερες ανασκαφές επισημάνθηκαν επίσης τα τείχη της αρχαίας πόλης και το αποχετευτικό σύστημα.³⁹ Στην καντινή τοποθεσία Κιουπρί βρέθηκαν παλαιοχριστιανικοί τάφοι και επιτύμβια επιγραφή της ίδιας περιόδου.⁴⁰

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παλαιοχριστιανικές επιγραφές, κυρίως επιτύμβιες, της Έδεσσας που έχουν δημοσιευθεί, γιατί ανάμεσα σε άλλα αναφέρουν παικίλια επαγγέλματα: "ΙΧΘΥΣ ΧΜΓ / +Α+Ω+/ Μημόρια δύο ένα Δαυλιτίου/ Ψάλτου και τό / ένα Μαύρου οίκοδόμου και της συμβίου αυτού Δομνίανας+ Έμμανουήλ έλέησον ήμās".⁴¹ "Μημόριον Διονυσίου γναφός και Δημητρίου στρατιώτου Νουμερίου Γερμανικιανού",⁴² "Μημόριον διαφέροντα Ιωάννου οθωνιακού και της συμβίου αυτού Δάμη...",⁴³ "Μημόριον Δροσερίας και Εϋδοξίας και Άνθεμίου είατρού και της συμβίου αυτού Σοφίας". "Μημόριον Άγαθοκλίας παρθένου και Διακόνου", "Μημόριον των άγιων Πέτρου και Παύλου", "Μημόριον Ιουστίνου ίππούατρού και της συμβίου αυτού Δημητριάς".⁴⁴

Ἡ Ἑδεσσα, σημαντικὸς σταθμὸς τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, χαρακτηρίζεται σὲ ὁδοιπορικὸ τοῦ Μπορντῶ (333) καθὼς καὶ σὲ δύο ἐπιγραφές τῆς περιόδου τῆς βασιλείας τοῦ Λικινίου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Α' ὡς "πόλις" (*civitas*).⁴⁵ Τὸν 5ο αἰῶνα ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ Μάλλχο⁴⁶ καὶ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα σὲ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (638-8) ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης.

Ὅπως ὑποθέσαμε καὶ πιὸ πάνω, ἡ Ἑδεσσα ἦταν ἀπὸ τὸν 5ο ἕως αἰῶνα ἐπισκοπικὴ ἔδρα. Γιά πρώτη ὁμῶς φορά ἀναφέρεται ρητὰ στὰ πρακτικὰ τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῃ συνόδου (691/2).

Ἀπὸ σύντομο χρονικὸ τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ ἔχουν ὡς τώρα γίνεи στὴν Ἑδεσσα μαθαίνουμε ὅτι σὲ ἐσωτερικὸ τῆς μεγάλης πύλης τοῦ νότιου τε-
λους διακρίνεται ἓνα στρώμα καταστροφῆς ποὺ προήλθε ἀπὸ πυρκαγιά "βαλ-
μένη πιθανότατα ἀπὸ ἐπιδρομεῖς". Ἡ καταστροφή αὕτὴ χρονολογεῖται μὲ
βάση τὰ εὐρήματα τὸ 550.^{46a} Πιὸ συγκεκριμένα οἱ πρόσφατες ἀνασκαφικὲς
ἐρευνες στὴ θέση Λόγγος δείχνουν ὅτι ἡ Κάτω Πόλη ἐγκαταλείφθηκε στὰ
τέλη τοῦ 6ου αἰῶνα ἐξαιτίας τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν "καὶ ξανακατοική-
θηκε πρόχειρα καὶ εὐκαιριακὰ στὰ ὑστεροβυζαντινὰ χρόνια".^{46b} Μετὰ λοι-
πὸν τὰ συμπεράσματα τῶν τελευταίων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν τίθεται σὲ
ἀμφισβήτηση ἡ χρονολόγηση τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ποὺ ἀνσπé-
ραμε στὸν 7ο αἰῶνα. Τὰ συμπεράσματα ἐπίσης αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ συνδυα-
στοῦν μὲ τίς πόρπες ποὺ βρέθηκαν σὲ τάφο στὴ θέση Κούφια Πέτρα τῆς Ἑ-
δεσσας καὶ ποὺ ὑποστηρίχτηκε ὅτι εἶναι σλαβικὲς.⁴⁷ Ἄν πράγματι ὁ χαρα-
κτηρισμὸς αὐτὸς εἶναι σωστός, τότε ἡ Ἑδεσσα εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους
τόπους ὅπου οἱ Σλάβοι τοῦ 7ου αἰῶνα ἄφησαν κάποια ἱχνη. Πάντως ἡ ἐπιβε-
βαίωση ἢ ἡ ἀπόρριψη τῶν παραπάνω ὑποθέσεων καὶ ἀπόψεων ποὺ ἀναφέρθηκαν
θὰ γίνεи δυνατὴ μόνο μὲ τὴ συνέχιση τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν. Μιά με-
λέτη συνθετικὴ γιὰ τὰ κτίρια ποὺ ἀνασκάπτονται, τοὺς τάφους, τὰ διάφορα
κινητὰ εὐρήματα καὶ κυρίως τὰ νομίσματα θὰ ἔδινε μιὰ πληρέστερη εἰκόνα
τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης.

Κέλλη

Ἡ Κέλλη μαρτυρεῖται στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα σὲ τὸ *Itinerarium Anto-*
nini (319) καὶ σὲ ὁδοιπορικὸ τοῦ Μπορντῶ (606) ὡς σταθμὸς τῆς Ἑγνατίας
ὁδοῦ (*mansio Gellis*) ἀνάμεσα σὲ σταθμὸ *Ad Duodecimum* (16 ρωμ. μίλια) καὶ
Grande (14 ρωμαϊκὰ μίλια). Ἡ Κέλλη, ὅπως τὸ Ἀκόντισμα καὶ ἡ Ἀ-

πολλωνία, αναφέρεται για πρώτη φορά ως πόλη στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους (638·9).

Ἡ ταύτιση τῆς Κέλλης ἀποτέλεσε τὸ ἀντικείμενο μιᾶς μελέτης τοῦ Ch.Edson. Μετά ἀπὸ ἐξαντλητικὴ λοιπὸν ἔρευνα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς ὁ Ch.Edson καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Κέλλη βρισκόταν νότια τῆς λίμνης τῶν Πετρῶν, ἀνάμεσα στὶς τοποθεσίες Ἀμύνταιο (πρώην Σόροβιτς) καὶ Βέγορα (πρώην Νόβιγκραντ)⁴⁸. Πρόσφατα ἡ ταύτιση αὕτη ἐπιβεβαιώθηκε. Ὁ P.A.Mac Kay τὴν τοποθετεῖ στὰ Βέγορα ἢ στὴ γύρω περιοχὴ⁴⁹. Ἀκόμα ὅμως καὶ μετὰ τὴν ταύτιση τῆς Κέλλης ἡ ἀνάπτυξή της καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης, ἂν πράγματι πρόκειται γιὰ πόλη, παραμένουν ζητήματα πού μόνον οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες μποροῦν νὰ φωτίσουν. Πρέπει πάντως νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ Κέλλη δὲν ἀποτέλεσε ἔδρα ἐπισκοπῆς τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο. Ἀντίθετα σὲ μεταγενέστερη περίοδο φαίνεται ὅτι ἰδρύθηκε ἐπισκοπὴ ,γιατί ἀναφέρεται στὴ Notitia 1555A (ἀρχές 9ου αἰῶνα).⁵⁰

Ἀλμωπία

Ἡ μοναδικὴ πηγὴ τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου πού ἀναφέρει τὴν πόλη Ἀλμωπία εἶναι ὁ Συνέκδημος τοῦ Ίεροκλέους(638 10). Ἀπὸ τὴ σειρὰ μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρεται, μετὰ τὴν Ἑδεσσα καὶ τὴν Κέλλη, φαίνεται πὼς βρισκόταν στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας πρώτης. Παρατηροῦμε ἐπίσης ὅτι στὴν παραπάνω μνεία γιὰ πρώτη φορά χαρακτηρίζεται ὡς πόλη, ἐνῶ στὶς ἀρχαῖες πηγές καὶ τὸ Στέφανο Βυζάντιο Ἀλμωπία ὀνομαζόταν μιὰ περιοχὴ στὴν ὁποία βρίσκονταν οἱ πόλεις Ὅρμα, Εὐρωπος καὶ Ἀψαλος⁵¹.

Γιὰ τὸ λόγο λοιπὸν αὐτὸ ἡ F.Παραζοῦ ἀναρωτιέται μήπως θά ἔπρεπε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τὸ διοικητικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς αὐτῆς μεταφέρθηκε σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς παραπάνω πόλεις, τὸ πιθανότερο στὸν Εὐρωπο, πού ὅμως πῆρε τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς στὴν ὁποία ἀνῆκε, δηλαδὴ Ἀλμωπία⁵². Ἀντίθετα ὁ Ν.Χ.Παπαδάκης ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ δύο πόλεις καὶ τὶς τοποθετεῖ σὲ διαφορετικὲς τοποθεσίες. Κατὰ τὴ γνώμη του, ἡ Ἀλμωπία βρισκόταν στὸ φρούριο τοῦ χωριοῦ Ζλάτινα (σημ.Χρυσῇ, νομὸς Πέλλης)στὸν ποταμὸ Μογλενίτσα, κοντὰ στὶς πηγές τοῦ Λουδία ποταμοῦ, ὅπου σώζονται τείχη μὲ ἀκέραι-

ους τρεῖς πύργους καί ἐσωτερικό περίβολο.⁵³ Ακριβῶς στήν ἴδια τοποθεσία νεώτεροι ἐρευνητές τοποθετοῦν τόν ἀρχαῖο Εὐρωπο⁵⁴.

Ανεξάρτητα ἀπό τήν ταύτιση τῆς Ἀλμωπίας θά πρέπει στό σημεῖο αὐτό νά παραβάλουμε τήν περίπτωση τῆς πόλης αὐτῆς μέ τήν Ἑορδαία: Πρόκειται γιά ὀνόματα περιοχῶν τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας πού μόνο στό Συνέκδημο ἀναφέρονται ὡς πόλεις. Τό γεγονός ὅτι δέν ἔχουν ἐντοπιστεῖ ὡς τώρα ἔχνη παλαιοχριστιανικῆς πόλης στίς περιοχές αὐτές καθῶς καί τό ὅτι δέν ἔγιναν ἐπισκοπικές ἔδρες μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε πῶς πρόκειται γιά ἀγροτικές περιοχές πού "ἀστικοποιήθηκαν" πρίν ἀπό τό 527/8, ὅπως καί τό Κλίμα Μεστικόν (βλ. παρακάτω).

Λάρισσα (= Ἀρνισσα ἢ Τύρισσα ;)

Ἔχει ὑποστηριχτεῖ ἡ ἀποψη ὅτι στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (638 11) τό ὄνομα Λάρισσα πρέπει νά διορθωθεῖ σέ Ἀρνισσα⁵⁵. Ὁ N.G. L. Hammond συσχετίζει τή μνεία αὐτή μέ ἓνα χωρίο τοῦ ἱστορικοῦ Jordanes, στό ὁποῖο ἀναφέρεται μαζί μέ τήν Ἡράκλεια ὡς πόλη τῆς Θεσσαλίας. Βέβαια ἡ τελευταία αὐτή μνεία εἶναι βέβαιο ὅτι δέν εἶναι ἀξιόπιστη, γιατί, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ Λάρισσα ἦταν Θεσσαλική πόλη⁵⁶, ἡ Ἡράκλεια δέν ὑπῆρξε παρὰ μόνο μακεδονική. Ἡ ἀνακριβής αὐτή πληροφορία τοῦ Jordanes πρέπει μάλλον νά ἀποδοθεῖ σέ μεταγενέστερη προσθήκη. Μὲ βάση ὅμως τὰ παραπάνω τίθεται τό ἐρώτημα μήπως ἡ Λάρισσα δέν μνημονεύεται ἀντί τῆς Ἀρνισσας, πού ἐξάλλου δέν ἀναφέρεται σέ καμιά πηγὴ σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε, ἀλλὰ εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη καί στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους.

Μία ἄλλη ὑπόθεση κάνει ἡ F. Parazoglou: θεωρεῖ πιθανό νά ἀναφέρεται ἡ πόλη Λάρισσα ἀντί τῆς πόλης Τύρισσα καί ὄχι ἀντί τῆς Ἀρνισσας, α) γιατί δέν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ Ἀρνισσα ὑπῆρξε πόλη καί β) γιά παλαιογραφικούς λόγους, ἐπειδὴ δηλαδή πιό εὐκόλα ἀντικαθίσταται ἡ Τύρισσα παρὰ ἡ Ἀρνισσα ἀπὸ τὴ Θεσσαλική πόλη Λάρισσα⁵⁷. Τὴν Τύρισσα ὁ N.G.L. Hammond τοποθετεῖ στὴ θέση Παλαιόν ἀνατολικά τῆς Ἑδεσσας, ὅχι πάντως μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα, ἐνῶ τὴν Ἀρνισσα στό πέραςμα Kiriš Derven, σέ μία ἀπὸ τίς τοποθεσίες Σωτήρ ἢ Πέτραι⁵⁸.

Πάντως οἱ παραπάνω ὑποθέσεις γιά τὴν ταύτιση τῆς Λάρισσας θά ἐπιβεβαιωθοῦν μόνο μετὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἐρευνα τῆς περιοχῆς. Πρὸς τό παρόν ἡ ταύτιση ἀλλὰ καί ἡ ὑπαρξὴ της παραμένει προβληματική.

Ἡράκλεια Λύγκου (Ἡράκλεια Lyncestis)

Ἡ Ἡράκλεια Λύγκου εἶναι μιά ἀπό τίς πιό γνωστές καί σημαντικές πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Ἰδρύθηκε τὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα σέ ἀπόσταση 2 περίπου χλμ. νότια τῆς σημερινῆς πόλης Bitola⁵⁹. Ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιό κεντρικοὺς κόμβους τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς Ἑγνατίας οδοῦ, γιατί ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ περνοῦσε κι ἄλλος δρόμος ποὺ ὁδηγοῦσε ἀπὸ τίς βορειότερες πρὸς τίς νοτιότερες ἐπαρχίες τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Τὰ κτίρια ποὺ ἀνέσκαψαν στὴν Ἡράκλεια Λύγκου, δύο βασιλικές, ἐπισκοπεῖο, βαπτιστήριο κλπ., διακοσμημένα μὲ ψηφιδωτά δάπεδα, φανερώνουν ἄκριβῶς τὴ σπουδαιότητα ποὺ εἶχε ἡ πόλη ὡς ἀστικό κέντρο καί ἔδρα ἐπισκοπῆς σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου.⁶⁰

Γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 343, ὁπότε ἀναφέρεται στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς ὁ πρῶτος γνωστός ἐπίσκοπος τῆς πόλης Εὐάγριος, ὡς τὸ 449, ὁπότε γίνεται γνωστός ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου ὁ ἐπίσκοπος Κυντίλλος, καμιά ἄλλη μαρτυρία δέν παραδίδεται σχετικὰ μὲ τὴν Ἡράκλεια Λύγκου. Τὸ 479, σύμφωνα μὲ τὸ Μάλχο, ὁ Θεοδῆριχος "προϋὼν ἦλθεν ἐπὶ τὴν Ἡράκλειαν τὴν ἐν Μακεδονίᾳ, καὶ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει πολλά καὶ παντοδαπά τῇ στρατιᾷ καὶ αὐτῷ ἀποστείλαντος δῶρα, τὴν τε χώραν ἀπαθὴ πᾶσαν διεφύλαξε, καὶ οὐδὲν τοὺς οἰκοῦντας ἐνταῦθα παραλυπῶν ἐκ τῶν ταύτῃ μόρων τὸ πλῆθος ἐπιεικῶς ἐπειρᾶτο διάγειν"⁶¹. Στὸ παραπάνω χωρίο εἶναι φανερό ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλης (ἀρχιερεὺς) παίζει πρωτεύοντα ρόλο σέ θέματα ποὺ ἀφοροῦν ἀκόμη καί τὴν ἄμυνα τῆς πόλης, παραγκωνίζοντας, ἀπ' ὅ, τι φαίνεται, τίς τοπικές ἀρχές. Ἡ περιγραφή αὐτὴ μᾶς δίνει πράγματι ἀνάγλυφη τὴν εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει μιά πρωτοβυζαντινὴ πόλη: Μέσα σέ ἓνα κλίμα κινδύνου, ἐξαιτίας τῶν ἐπιδρομῶν, δημιουργοῦνται οἱ ὁροι ἐκεῖνοι ποὺ κάνουν φανερὴ τὴν ὑποβάθμιση τῆς σημασίας τοῦ πολιτικοῦ ρόλου τῶν τοπικῶν βουλῶν (*curiae*) καί τὴν αὔξηση τῆς σπουδαιότητος ποὺ ἀποκτᾷ ἡ Ἐκκλησία στὸ πρόσωπο τοῦ ἐπισκόπου.

Μιά ἄλλη ἐξίσου πολύτιμη μαρτυρία γιὰ τὴν Ἡράκλεια μᾶς δίνει στὸ ἴδιο κείμενο ὁ Μάλχος. Διηγεῖται δηλαδὴ ὅτι, στὸ διάστημα ποὺ ὁ Θεοδῆριχος εἶχε στρατοπεδεύσει κοντὰ στὴν Ἡράκλεια, οἱ κάτοικοι τῆς πόλης εἶχαν καταφύγει "ἐς φρούριον ἰσχυρόν". Ἔτσι ὁ Θεοδῆριχος "τά πλείστα τῆς πόλεως ἐμπρήσας, ἀνδρῶν οὔσης ἐρήμου, εὐθύς ἀπανίσταται". Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ φαίνεται ὅτι οἱ νέες ἀμυντικές ἀνάγκες τῆς Ἡράκλειας, ποὺ δημιουργοῦνται ἐξαιτίας τῶν γοθηκῶν ἐπιδρομῶν, δέν ἱκανοποιοῦνται προφανῶς λόγῳ τῆς ἑλλειψῆς ἐπαρκῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Εἶναι εὐκο-

λο νά φανταστεί κανείς ότι οι ανάγκες αυτές θά γίνουν πιο επιτακτικές τόν 6ο αιώνα εξαιτίας των άβαροσλαβικών επιδρομών και αντίστοιχα ή άποδυνάμωση των στρατιωτικών σωμάτων. θά ένταθεϊ επί Ίουστινιανού μετά τήν άναχώρηση μεγάλου μέρους των στρατευμάτων του Ίλλυρικού πρός τήν Ίταλία. Μέσα από αυτή τή διαδικασία άνασφάλειας και έγκατάλειψης του πληθυσμού στό Ίλλυρικό, οι φυσικές όχυρές τοποθεσίες θά άποτελέσουν ίδανικούς χώρους για καταφύγιο του πληθυσμού. Οι ίδιες τοποθεσίες στη μεταγενέστερη περίοδο θά γίνουν βάσεις οργανωμένων στρατιωτικών σωμάτων και οι νέες πόλεις θά πάρουν έτσι τή μορφή κάστρου.⁶²

Γιά τό διάστημα μετά τήν άποχώρηση των γοθικών στρατευμάτων από τήν περιοχή τής Ήράκλειας τό 479 έχουν σωθεϊ περισσότερες πληροφορίες σχετικά μέ τήν πόλη. Καταρχήν φαίνεται ότι επιχειρήθηκε μία σημαντική οίκοδομική δραστηριότητα, προφανώς για τήν άπεκατάσταση των καταστροφών πού προκάλεσαν οι επιδρομείς. Άκριβώς τά ψηφιδωτά δάπεδα όρισμένων έκκλησιαστικών κτηρίων, τρεις βασιλικές, από τίς όποιες ή μία επισκοπική, τό κατηχουμένειο, τό επισκοπεϊο κλπ., χρονολογούνται στό τέλος του 5ου αιώνα και σ' όλη τή διάρκεια του 6ου.⁶³ Από τά κτίρια πού έχουν άνασκαφεϊ ιδιαίτερο ένδιαφέρον παρουσιάζει έννα συγκρότημα μικρών κατοικιών χτισμένων άκριβώς πάνω στό ρωμαϊκό θέατρο τής πόλης. Χρονολογούνται στό δεύτερο μισό του 6ου αιώνα. Ή κατασκευή τους εϊναι πρόχειρη, τά ύλικά τους εύτελη και τό μέγεθός τους μικρό.⁶⁴ Στο ίδιο διάστημα χρονολογούνται οι έργασίες στό ψηφιδωτό δάπεδο του επισκοπεϊου (τρίτο τέταρτο 6ου αϊ.) και του παρεκκλησίου στά βόρεια (9η δεκαετία 6ου αϊ.).⁶⁵ Ιδιαίτερα οι τελευταίες αυτές έργασίες στό παρεκκλησιο θά μπορούσαν νά συγκριθοϋν από τήν άποψη τής ποιότητας μέ τίς κατοικίες του ρωμαϊκού θεάτρου πού άναφέραμε. Οι ίδιες αυτές έργασίες δείχνουν έμμεσα ότι τήν περίοδο αυτή έγιναν κάποιες καταστροφές στην πόλη. Συγχρόνως ή χαμηλή ποιότητα των άλικών πού χρησιμοποιήθηκαν καθώς και ή τεχνική τους φανερώνουν χαμηλότερα βιατικά επίπεδο συγκριτικά μέ εκείνο τής προηγούμενης περιόδου.

Άπό τήν άλλη μεριά τά νομισματικά εύρήματα τής Ήράκλειας εϊναι μάρτυρες μιας άπότομης έρήμωσης και παρακμής τής πόλης. Συγκεκριμένα από τά έπτά νομίσματα, πού βρέθηκαν κατά τή διάρκεια των άνασκαφών των έτων 1959-61, δύο ανήκουν στην περίοδο τής βασιλείας του Άναστασίου

(491-518), ένα του Ίουστινιανού(527-65) και τέσσερα του Ίουστίνου (565-78).⁶⁶ Στίς κατοικίες του ρωμαϊκού θεάτρου πού αναφέραμε βρέθηκαν συνολικά 6 νομίσματα του Ίουστινιανού, 28 του Ίουστίνου Β', 14 του Τιβερίου(578-82) και 16 του Μαυρικού(582-602). Τά τελευταία 16 νομίσματα είναι όλα των έτων 583/4⁶⁷. Τέλος ένα νόμισμα του νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης των έτων 584/5, πού βρέθηκε στην Ήράκλεια Λύγκου, αποτελεί την τελευταία μαρτυρία για την ύπαρξη ζωής στην πόλη αυτή.⁶⁸ (βλ. πίνακα 2).

Συμπερασματικά θά μπορούσαμε νά υποστηρίξουμε ότι οι πληροφορίες των πηγών και τά αρχαιολογικά εύρήματα για την ιστορία και τή θέση της Ήράκλειας ανάμεσα στις άλλες πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας είναι αποκαλυπτικές και σχετικά ικανοποιητικές σε αριθμό. Ή Ήράκλεια Λύγκου γίνεται από τό πρώτο μισό του 4ου αιώνα επισκοπική έδρα. Προφανώς λόγω της καίριας γεωγραφικής της θέσης και της εύφορης και πυκνοκατοικημένης ένδοχώρας της(βλ. χάρτη 1) αποκτάει γρήγορα κάποια σπουδαιότητα και στην πρωτοβυζαντινή περίοδο. Είναι ένδεικτικό ότι ο επίσκοπος Ήράκλειας αντικαθιστά τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης στη λεγόμενη ληστρική σύνοδο(449) και στη σύνοδο της Χαλκηδόνας(451) και υπογράφει 7ος κατά σειρά.

Οι γοτθικές επιδρομές του τέλους του 5ου αιώνα προκάλεσαν σοβαρές καταστροφές στην πόλη. Ή ζωτικότητα όμως και ή οικονομική της δύναμη δεν φαίνεται νά κάμθηκε. Τό κέντρο της πόλης, πού συγκέντρωνε τά εκκλησιαστικά κτήρια, αναμορφώνεται την επόμενη περίοδο. Οί γενικότερες αντίξοες συνθήκες στην έπαρχία Μακεδονίας και σ'όλόκληρο τό Ίλλυρικό τον επόμενο αιώνα (στρατολόγηση των στρατευμάτων για τον πόλεμο στη Δύση, εγκατάλειψη του Ίλλυρικού για τή διασφάλιση των άνατολικών συνόρων, σεισμός του 518, λοιμός του 586 κλπ.) καθόρισαν αποφασιστικά τή μεταγενέστερη πορεία της πόλης. Οί αρχαιολογικές ανασκαφές δείχνουν άκριβώς μιá κάμψη στο δεύτερο μισό του 6ου αιώνα. Στη διάρκεια της κρίσιμης αυτής περιόδου οι σλαβικές επιδρομές πού προηγήθηκαν από την πολιορκία της Θεσσαλονίκης(586) προκάλεσαν άνεπανόρθωτες καταστροφές. Μέ βάση τά αρχαιολογικά δεδομένα, κυρίως νομίσματα, ή καταστροφή της πόλης χρονολογείται στις τελευταίες δεκαετίες του 6ου αιώνα, λίγο πριν τό 586.⁶⁹

Ή εικόνα αυτή της Ήράκλειας Λύγκου, έτσι όπως την αναλύσαμε πού πάνω, περιέχει ορισμένα νέα στοιχεία πού μπορούν νά χαρακτηριστούν ά-

κριβώς ως μεσαιωνικά, βυζαντινά. Τό πρώτο είναι ή ισχύς πού αποκτά ό παράγοντας Έκκλησία στό πρόσωπο του επισκόπου καί τό δεύτερο ή διαμόρφωση τών συνθηκών πού συντελοῦν αργότερα στην επικράτηση ενός νέου τύπου πόλης-κάστρο. Οι επιδρομές συνέβαλαν ως ένα σημεῖο στην εμφάνιση καί τών δύο αὐτῶν φαινομένων.

Ἀντανία

Ἡ μοναδική μνεία τῆς Ἀντανίας σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου βρίσκεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱερακλέους (639 2α).

Στούς ἀρχαίους συγγραφείς καί τό Στέφανο Βυζάντιο ή Ἀντανία ἀναφέρεται, ὅπως καί ή Ἀλμωπία, ως τμήμα τῆς Μακεδονίας, "Ἀντανία, μοῦρα Μακεδονίας". Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία δύο ἐπιγραφῶν τῶν Στόβων καί τῆς Ἡράκλειας Λύγκου οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς αὐτῆς ὀνομάζονταν Ἀντανοί. Οι ἐπιγραφές αὐτές ἀποτελέσαν τό ἀντικείμενο δύο μελετῶν τοῦ M. Holleaux καί L. Robert⁷⁰. Ὁ τελευταῖος μάλιστα καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι ή μνεία αὐτή μαρτυρεῖ τήν ὕπαρξη μιᾶς πόλης καί ὅχι τῆς περιοχῆς ὅπου κατοικοῦσαν οἱ Ἀντανοί. Τήν Ἀντανία τοποθετεῖ στό βορειοανατολικά τῆς Ἡράκλειας Λύγκου στην κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ἐριγόνα (σημ. Crna) ἀνάμεσα στην Ἡράκλεια Λύγκου καί τούς Στόβους. Πιο συγκεκριμένα ὁ N.G.L. Hammond ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι προτιμότερο νά τοποθετήσουμε τήν Ἀντανία στό Resen, τό σταθμά τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ. Δέχεται τήν προσθήκη Ἀντανία Γεμίνδου, ἔτσι δηλαδή ὅπως διαρθρώνεται ἀπό τόν E. Honigsmann, γιατί νομίζει ὅτι ή περιοχή τοῦ Resen ὀνομαζόταν Γέμινδος καί γι' αὐτό ή πόλη πήρε τήν προσωνομία Γεμίνδου⁷¹ (βλ. χάρτη 2).

Παρά τίς προσπάθειες πού ἐγιναν νά ἐντοπιστεῖ καί νά ταυτιστεῖ ἀκριβέστερα ή Ἀντανία, ή μνεία τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους παραμένει μοναδική, χωρίς νά διασταυρώνεται οὔτε ἀπό ἄλλες γραπτές πηγές οὔτε ἀπό ἀρχαιολογικά εὑρήματα.

Νίκαια

Ἡ Νίκαια εἶναι μιά ἀπό τίς πόλεις - σταθμούς πού πλεγχαν τήν Ἐγνατία ὁδό. Τό ὄνομά της ἀναφέρεται μόνο στό Ὀδοιπορικό τοῦ Ἀντωνίου, τό ὁποῖο τήν τοποθετεῖ 34 ρωμαϊκά μίλια ἀνατολικά τῆς Λυχνιδου (σημ. Ὀχρίδα) καί 11 δυτικά τῆς Ἡράκλειας Λύγκου.⁷² Στην ἀντίστοιχη θέση στό Ὀδοιπορικό τοῦ Μπορντώ (607) σημειώνεται ὁ σταθμός Parambo-

1ε 12 ρωμαϊκά μίλια δυτικά της Ἡράκλειας Λύγκου. Ἡ μοναδική, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, μνεία τῆς Νικαίας, στίς πηγές τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου βρίσκεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (639 3). Στό κείμενο αὐτό κατατάσσεται στήν ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη.

Μέ βάση τίς παραπάνω πληροφορίες ἀρκετές τοποθεσίες προτάθηκαν γιά τήν ταύτιση τῆς Νικαίας. Ὁ Kiepert καί ὁ Miller πρότειναν τήν τοποθεσία Kažani, ὅπου τοποθετεῖται καί ὁ σταθμός τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ Castra ἢ Parembole,⁷³ ἐνῶ ὁ N.G.L.Hammond τή θέση Capari, λίγο νοτιο-ανατολικότερα.⁷⁴ Πρόσφατες ἀνασκαφικές ἐρευνες στό χωριό Gorno Srpci στή θέση Grmadiste ἐπιτρέπουν τήν τοποθέτηση τῆς Νίκαιας μέ ἀρκετά μεγάλη πιθανότητα στή θέση αὐτή.⁷⁵ (βλ. χάρτη 2) Ἐδῶ ἀποκάλυψαν μιὰ νεκρόπολη. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα εὐρήματα συμπεριλαμβάνεται μιὰ ρωμαϊκή δίγλωσση (ἐλληνική-λατινική) ἐπιγραφή.⁷⁶ Στήν ἴδια θέση ἐντοπίστηκε μιὰ παλαιοχριστιανική βασιλική πού δέν εἶναι ὅμως δυνατό νά χρονολογηθεῖ.⁷⁷

Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ Νίκαια ἐντοπίστηκε στήν παραπάνω τοποθεσία, ἡ ὑπαρξή της τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο ὡς πόλης παραμένει προβληματική, ὅχι μόνο γιατί ἡ μνεία τοῦ Συνέκδημου τοῦ Ἱεροκλέους δέν διασταυρώνεται ἀπό ἄλλη πηγή ἢ ἀπό ἀνάλογα ἀρχαιολογικά εὐρήματα, ἀλλά καί γιατί ἀκόμα δέν ἔγινε ποτέ τήν περίοδο πού μελετᾶμε ἐπισκοπική ἐδρα.⁷⁸ Αὐτό ἐξηγεῖται, κατὰ τή γνώμη μας, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ πόλη, ὅπως ἐξάλλου καί ἡ ὁδός πού ἤλεγχε, ἔχασε μετά τόν 5ο αἰῶνα τή στρατιωτική σημασία της.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἐρήμωση τῆς Νικαίας νομίζουμε ὅτι οἱ ἐπιδρομές μάλλον τῶν Ἀβαροσλάβων στό τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα, παρά οἱ ἐπιδρομές τῶν Γότθων στό τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα, προκάλεσαν τήν καταστροφή τῆς πόλης, ὅπως ἀκριβῶς καί τῆς γειτονικῆς Ἡράκλειας Λύγκου τήν ἴδια περίοδο. Ἀκριβῶς ἡ εἰκόνα ἐρήμωσης καί καταστροφῆς στήν περιοχή τοῦ Κερραμῆσιου κάμπου πού περιγράφει ἔμμεσα ὁ συγγραφέας τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου (§288), δηλαδή βορειότερα ἀπό τή Νίκαια κοντά στό σημερινό Πρίλεπ, δέν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι καί ἡ Νίκαια εἶχε ἐρημωθεῖ τόν 7ο αἰῶνα, ἂν δέν εἶχε καταστραφεῖ ἢ ἐρημωθεῖ στή διάρκεια τοῦ προηγούμενου αἰῶνα.

Δόβηρος

Ἡ πόλη Δόβηρος ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ἱστορικό τοῦ 5ου αἰῶνα Ζώσιμο, καθὼς διηγεῖται τίς ἐπιδρομὲς τῶν Γότθων τοῦ ἔτους 268, "...εἰς τὴν μεσόγειαν ἀναβάντες(οἱ Γότθοι) τὰ περὶ Δοβῆρον καὶ Πελαγονίαν ἐλητ-ζοντο πάντα χωρία"⁷⁹. Ἡ πρώτη ὁμῶς ρητὴ μαρτυρία τοῦ Δοβήρου τὴν πρωτοβυζαντινῇ περίοδῳ βρίσκεται στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου(449)καὶ τῆς Χαλκηδόνος(451). Ἀναφέρεται ἐπίσης στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης(639 4)⁸⁰.

Σύμφωνα μὲ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς νεώτερους μελετητές, ἱστορικούς καὶ ἀρχαιολόγους, ὁ Δόβηρος βρισκόταν στὰ βόρεια τῆς λίμνης Δοϊράνης. Συγκεκριμένα στῇ θέσῃ Navi Doiran, ὅπου ταυτίζεται ὁ σταθμός Tauriana, μετὰ τίς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τῶν τελευταίων χρόνων ἀποκαλύφθηκε παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς διαρρύθμιση χρονολογεῖται στίς ἀρχές τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ(527-65). Ἐπίσης στὴν κοντινὴ τοποθεσίᾳ S. Νικολίτ ἀνέσκαψαν μιὰ δεύτερη βασιλικὴ πού χρονολογεῖται στὴν ἴδια περίοδῳ μὲ τὴν πρώτη. Μὲ βάση λειπὸν τὰ παραπάνω ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἡ Blaga Aleksova ὑποθέτει ὅτι στὴν περιοχὴ αὐτῇ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὴν πόλιν Δόβηρο⁸¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ ἀνασκαφές πού εἶχαν γίνῃ παλαιότερα στὰ νότια τῆς λίμνης Δοϊράνης, νοτιοανατολικά τοῦ ὁμώνυμου σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, ὅταν τυχαῖα ἐντοπίστηκε κτίριο μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο(μέσα περίπου 5ου αἰ.), ἔκαναν τὸ Χ.Ι.Μακαρόνα νὰ υποθέσει ὅτι ἐκεῖ βρισκόταν ὁ Δόβηρος.⁸² Ἔτσι ἡ τοποθέτησή του στὴ μιὰ ἢ στὴν ἄλλη τοποθεσίᾳ παραμένει πρὸς τὰ παρὸν ὑποθετικὴ.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν παρακμὴ καὶ ἐξασφάλισιν τοῦ Δοβήρου, μπορούμε νὰ υποθέσουμε, παίρνοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω στοιχεῖα καθὼς καὶ τὴν κατάστασιν πού ἐπικρατοῦσε στὴν ἐπαρχίᾳ Μακεδονίας τὸν 6ο αἰῶνα, ὅτι ὁ Δόβηρος, ὅπως ἐξάλλου καὶ οἱ περισσότερες πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ἐγκαταλείφθηκε ἢ καταστράφηκε στὸ τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα ἢ τὸ πιθανότερο τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 7ου, ὅταν οἱ Ἀβαροσλάβοι κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἀπὸ τὸ δρόμο ἀκριβῶς στὸν ὁποῖο βρισκόταν ὁ Δόβηρος. Ἡ ἐπιδρομὴ αὐτὴ καθὼς καὶ ἡ χρονολόγησή της ἔγινε γνωστὴ ἀπὸ τίς καταστροφές στοὺς Φιλίππους καὶ δύο θησαυροὺς στὴ Θάσο.⁸³

Ἰδομένη

Ἡ Ἰδομένη, σταθμός τῆς ὁδοῦ πού ὀδηγοῦσε ἀπό τή Θεσσαλονίκη στήν πόλη Scupi, ἀναφέρεται στήν Tabula Peutingeriana καί στήν Κοσμογραφία τοῦ Ἀωνύμου τῆς Ραβέννας⁸⁴. Στήν πρωτοβυζαντινὴ ἐπίσης περίοδο μνημονεύεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ὡς πόλη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης(639 5).

Ἡ τελευταία προσπάθεια νά ταυτιστεῖ ἡ Ἰδομένη ἔγινε πρόσφατα ἀπὸ τῆς B.Dragojević-Josifovska μετὰ τίς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στό χωριὸ Marvinci στὴ θέση Isar Kale ἀνατολικά τοῦ Ἀξιού ποταμοῦ⁸⁵. Συγκριμένα στὴ θέση αὕτη ἔχουν βρεθεῖ ἴχνη τῶν τειχῶν τῆς πόλης πού χρονολογοῦνται στό τέλος τοῦ 3ου ἢ στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα⁸⁶. Ἡ Ἰδία ὑποθέτει ὅτι τὸ τεῖχος αὐτὸ πιθανόν χτίστηκε γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη ἀμυνα τῆς πόλης στὴ διάρκεια τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων, στό δεύτερο μισό τοῦ 3ου αἰῶνα, οἱ ὅποιοι θά ἐφθασαν καί ὡς τὴν τοποθεσία αὕτη, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸ Ζώσιμο πέρασαν καί ἀπὸ τίς πόλεις Πελαγονία καί Δόβηρο. Βρέθηκε ἐπίσης καί τὸ ὑδραυλικὸ σύστημα τῆς πόλης.

Τὰ εὐρήματα πού βεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἰδομένης στήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο εἶναι ἐλάχιστα. Γιὰ τὸν 4ο αἰῶνα βρέθηκε ἓνα νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου Β', ἐνῶ γιὰ τὸν 5ο καί τὸν 6ο αἰῶνα μόνο μερικὰ ὀστρακα. Τέλος ἡ B.Dragojević-Josifovska καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ πόλη καταστράφηκε μάλλον ἀπὸ κάποιο ἰσχυρὸ σεισμό(518;)⁸⁷. Ἡ Ἰδομένη δὲν ἔγινε ποτέ ἔδρα ἐπισκοπῆς.

Βράγυλος

Ἡ ρωμαϊκὴ πόλη Βράγυλος ταυτίστηκε μετὰ τὴν ἀνεύρεση μιᾶς τιμητικῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὸν Ἀδριανό(117-38), κοντὰ στό χωριὸ Μεταλλικό βορειοδυτικὰ τοῦ Κιλκίς, πού ἀναφέρει "Αὐτοκράτορα Καίσαρα Τραϊανόν Ἀδριανόν Σεβαστόν καί Σαβεῖναν Σεβαστήν Βραγυλίων ἡ βουλῇ καί ἡ πόλις καί ἡ πολιτεία"⁸⁸.

Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἰδίας πόλης τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο διαθέτουμε μόνο τὴ μνεία της στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης(639 6). Καθὼς οἱ παραπάνω πληροφορίες τῶν πηγῶν καί ἡ ἀπουσία ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἀφήνουν πολλὰ ἀναπάντητα ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὴν πρωτοβυζαντινὴ πόλη, γίνεται φανερὴ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν πραγματοποίηση συστηματικῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευ-

νών στη θέση που ταυτίστηκε ή Βράγυλος. Έτσι, μόνο πρωτοβυζαντινά αρχαιολογικά ευρήματα θα επιβεβαιώσουν τη μνεία του Συνέκδημου του Ίεροκλέους για την ύπαρξη της πόλης την περίοδο που μελετάμε. Το γεγονός επίσης ότι ή Βράγυλος δεν έγινε ποτέ επισκοπική έδρα κάνει ακόμα πιο προβληματική τη μαρτυρία του Συνέκδημου.

Πρίμανα

Η πόλη Πρίμανα αναφέρεται για πρώτη φορά την πρωτοβυζαντινή περίοδο στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους ανάμεσα στις πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας πρώτης (639 7). Οι νεώτεροι μελετητές την ταυτίζουν με το σταθμό Ρεννανα που σημειώνεται στο Όδοιπορικό του Μπορντώ ανάμεσα στην Αμφίπολη και το σταθμό Euripidis⁸⁹. Αυτή όμως ή ταύτιση των δύο τοπωνυμίων δεν φαίνεται πιθανή, γιατί, αν δεχτούμε ότι ο Ίεροκλής καταγράφει τις πόλεις ακολουθώντας γεωγραφική σειρά, τότε θα πρέπει να τοποθετήσουμε την πόλη Πρίμανα βορειότερα στην περιοχή ανάμεσα στη Βράγυλο (σημ. Μεταλλικό, νομός Κιλκίς) και στην Παρθικόπολη (σημ. Sandanski), την οποία αναφέρει άμέσως μετά.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω ή ύπαρξη της πόλης Πρίμανα είναι προβληματική, γιατί καμιά άλλη πηγή της πρωτοβυζαντινής περιόδου δεν την αναφέρει και επιπλέον γιατί δεν είναι γνωστή ούτε από άλλες αρχαίες ή ρωμαϊκές πηγές ως πόλη ούτε από αρχαιολογικά ευρήματα.

Παρθικόπολις

Σ' όλη τη διάρκεια της πρωτοβυζαντινής περιόδου ή Παρθικόπολις, πόλη της έπαρχίας Μακεδονίας πρώτης, αναφέρεται στους επισκοπικούς καταλόγους της συνόδου της Σαρδικής (343) και της συνόδου της Χαλκηδόνας (451)⁹⁰ καθώς επίσης και στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους (639 8).

Για την ταύτιση της Παρθικοπόλεως έχουν διατυπωθεί πολλές υποθέσεις. Η επικρατέστερη είναι αυτή που υποστήριξε ή F. Parazoglou, ότι δηλαδή ή Παρθικόπολη πρέπει να τοποθετηθεί στη βουλγαρική πόλη Sandanski (πρώην Sveti Vrač), όπου οι αρχαιολογικές ανασκαφές έφεραν στο φως σημαντικά ευρήματα της ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής περιόδου ως τον 6ο αιώνα⁹¹.

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε το τείχος της πόλης που χρονολογείται στον 4ο αιώνα⁹². Στο έσωτερικό του έντοπίστηκαν τέσσερις παλαιοχρ.

στιανικές βασιλικές. Ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο καὶ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 6ου αἰώνα⁹³. Ἀπὸ τὶς ὑπολοιπες οἱ δύο δὲν ἔχουν ἀνασκαφεῖ, ἐνῶ ἡ τελευταία μελετήθηκε πρόσφατα καὶ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ἡ πρώτη τῆς μορφῆ χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰώνα. Κάποιες μεταγενέστερες ἐπισκευές στὴ βασιλική αὐτὴ φανερῶνουν τὶς καταστροφές πού προκάλεσαν οἱ ἐπιδρομές τῶν Γότθων μετὰ τὴν ἡττα τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων στὴν Ἀδριανούπολη (378).⁹⁴ Οἱ τρεῖς ἀπὸ τὶς παραπάνω βασιλικές τῆς Παρθικοπόλεως καθὼς καὶ ἓνα βαπτιστήριο (4ου-5ου αἰώνα) σχημάτιζαν τὸ θρησκευτικὸ κέντρο τῆς πόλης.⁹⁵

Στὴν πόλη ἐντοπίστηκαν ἐπίσης τρεῖς νεκροπόλεις. Στὴ μία ἀπὸ αὐτὲς, πού χρονολογεῖται στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, βρέθηκαν δύο ἐπιγραφές πού ἀναφέρουν κάποιους ἐκκλησιαστικούς λειτουργούς.⁹⁶ Μία δεύτερη νεκρόπολη ἐντοπίστηκε κοντὰ στὴ σημερινή πόλη.⁹⁷ Ἐνα τμῆμα τῆς τρίτης νεκρόπολης πού ἐρευνήθηκε πρόσφατα προσφέρει ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Παρθικόπολη: Συγκεκριμένα ἀπὸ τοὺς 26 τάφους σὲ ἓνα μόνο, πού εἶναι καὶ ὁ πιὸ πρόσφατος, ἔχει ταφεῖ κάποιος χριστιανός. Ἡ νεκρόπολη αὐτὴ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου ὡς τὴν 7ῃ ἢ 8ῃ δεκαετία τοῦ 5ου αἰώνα. Ἐπομένως ὁ μοναδικὸς χριστιανικὸς τάφος χρονολογεῖται πρὸς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα.⁹⁸

Ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τὰ νομίσματα εἶναι αὐτὰ πού παρουσιάζουν ἐπίσης ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Στὴν τελευταία ἀπὸ τὶς νεκροπόλεις πού ἀναφέραμε πιὸ πάνω βρέθηκαν 56 νομίσματα τῆς περιόδου ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 3ου ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα. Δυστυχῶς δὲν εἶναι γνωστὸ τὸ νομισματοκοπεῖο ἀπὸ ὅπου προέρχονται, ὁρισμένα μόνο ἀπὸ αὐτὰ ξέρουμε ὅτι κόπηκαν στὴ Θεσσαλονίκη.⁹⁹ Ἐνας θησαυρὸς πού χρονολογεῖται τὸ 378 καὶ περιεῖχε 250 νομίσματα συνδέεται μὲ τὶς ἐπιδρομές τῶν Γότθων τῆς περιόδου αὐτῆς.^{99a} Ἐνας δεύτερος θησαυρὸς περιεῖχε συνολικὰ 25 νομίσματα (1 Ἰουστίνου Α' (518-27), 8 Ἰουστινιανοῦ Α' (527-65) τῶν νομισματοκοπειῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Κυζίκου καὶ 16 Ἰουστίνου Β' (565-78) τοῦ νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης)¹⁰⁰ (βλ. πίνακα 2). Ὅπως ἀναφέραμε καὶ πιὸ πάνω, τὰ νομισματικὰ εὐρήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, δηλαδή οἱ θησαυροί, συνδέονται μὲ τὶς ἐπιδρομές τῶν Ἀβαροσλάβων τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰώνα καὶ συχνὰ ἀποτελοῦν ρητὴ καὶ βέβαιη μαρτυρία γιὰ τὸν κίνδυνο τῶν ἐπιδρομῶν πού διέτρεχαν οἱ κάτοικοι αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Πιὸ συγκεκριμένα ὁ παραπάνω θησαυρὸς συνδέεται κατὰ πάσα πι-

θανότητα μέ τις επιδρομές των Άβαροσλάβων προς τόν έλλαδικό χῶρο τῶν ἐτῶν 578/9, οἱ ὁποῖες κατέληξαν στήν ἀνεπιτυχή πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης τό 586¹⁰¹.

Μέ βάση λοιπόν τά παραπάνω, δηλαδή τό θησαυρό τῶν 25 νομισμάτων τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ.,μποροῦμε νά χρονολογήσουμε τήν καταστροφή ἢ τουλάχιστον τήν παρακμή τῆς πόλης,στά χρόνια πρίν ἀπό τό 586. Οἱ Σλάβοι προφανῶς κατέστρεψαν τήν Παρθικόπολη, ὅπως ἐξάλλου λίγο ἀργότερα τά Βάργαλα, τό φρούριο στή θέση Βαβα καί τήν Ἡράκλεια Λύγκου. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ πόλη δέν καταστράφηκε ἐντελῶς αὐτή τήν περίοδο,τότε αὐτό θά συνέβη ἀναμφισβήτητα στή δεύτερη φάση τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν, λίγο πρίν ἀπό τό 620, γιατί τότε οἱ Ἄβαροσλάβοι εἶναι βέβαιο ὅτι πέρασαν ἀπό τό δρόμο πού ὁδηγοῦσε ἀπό τά βόρεια πρὸς τά νοτιοανατολικά τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Μάρτυρες αὐτῆς τῆς τελευταίας ἐπιδρομῆς εἶναι οἱ καταστροφές στούς Φιλίππους καί δύο θησαυροί στή θάσο.¹⁰²

Ἡράκλεια Στρυμόνος (ἀρχ.Ἡράκλεια Σιντικῇ)

Ἡ Ἡράκλεια Στρυμόνος, μιά ἀπό τίς λιγότερο γνωστές πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης, ἀναφέρεται σ'ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου μία μόνο φορά στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους(639 9).

Γιά τήν ταύτιση τῆς πόλης προτάθηκαν διάφορες τοποθεσίες.¹⁰³ Ἡ πιό πιθανή θέση τῆς Ἡράκλειας Στρυμόνος φαίνεται πῶς εἶναι στό σημερινό Σιδηρόκαστρο(νομός Σερρών), ὅπου ὑπάρχει μεσαιωνικό φρούριο χτισμένο στά ἐρείπια ἀρχαίου καί ἔχουν βρεθεῖ πολλές ρωμαϊκές ἐπιγραφές πού μαρτυροῦν τήν ὕπαρξη στή θέση αὐτή.¹⁰⁴ Παρόλα αὐτά ἡ ἀπουσία πρωτοβυζαντινῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καθώς ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι ἡ Ἡράκλεια Στρυμόνος δέν ἔγινε ποτέ ἐπισκοπική ἔδρα, κάνει προβληματική τή μνεία της στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους.

Σέρραι

Οἱ Σέρρες, μιά ἀπό τίς πόλεις τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας,ἀναφέρεται σ'ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου μία μόνο φορά στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης(639 10)¹⁰⁵. Ἡ μαρτυρία αὐτή τοῦ Ἱεροκλέους ἀποδεικνύεται ἀ-

ξιόπιστη, μιά και οι Σέρρες έγιναν έδρα επισκοπής τό αργότερο από τις αρχές του 5ου αιώνα¹⁰⁶.

Παρόλα αυτά τά αρχαιολογικά εύρήματα της πρωτοβυζαντινής περιόδου είναι ελάχιστα: Βρέθηκαν μερικά παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα¹⁰⁷ και μία επιγραφή πού αναφέρει "+ 'Αναστασίου αναγνώστου και της συμβίου αυτού Ματρώνας". Μιά ομάδα παλαιοχριστιανικών τάφων έντοπίστηκε στη θέση του σημερινού επισκοπικού μεγάρου.¹⁰⁸

Φίλιπποι

Οι πρωτοβυζαντινοί Φίλιπποι, στη θέση ακριβώς της ρωμαϊκής πόλης, είναι από τις πιο γνωστές και μελετημένες πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας.¹⁰⁹ Η ανάπτυξη της ή ή υποβάθμιση της σπουδαιότητάς της συνδέθηκε με τή σπουδαιότητα της Έγνατίας οδού της οποίας ακριβώς αποτελούσε σημαντικό σταθμό. Έχει λοιπόν υποστηριχτεί ότι τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο οι Φίλιπποι δέν είναι πιά μιά ρωμαϊκή πόλη-σταθμός. Ό έκχριστιανισμός της πόλης, ή ίδρυση επισκοπικής έδρας από τόν 1ο κιώλας αιώνα και ή μεταβολή της πολιτικής ίσορροπίας, πού δημιουργείται με τό χωρισμό της αυτοκρατορίας(395)καίπou άντανακλάται στη σημασία των δ-δων της χερσονήσου του Αΐμου, μεταβάλλουν αντίστοιχα τό χαρακτήρα και τη λειτουργία των Φιλίππων.¹¹⁰ Η υποβάθμισή τους φαίνεται και από τό γεγονός ότι στις συνόδους Έφέσου(449) και Χαλκηδόνας(451) τόν επίσκοπο θεσσαλονίκης αντικαθιστά ό Ήρακλείας Λύγκου και όχι ό Φιλίππων, όπως συνέβη στη σύνοδο της Έφέσου(431). Παρόλα όμως αυτά οι Φίλιπποι παραμένουν μία από τις πιο σημαντικές πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας και από τόν 5ο αιώνα της έπαρχίας Μακεδονίας πρώτης, όπως αναφέρεται στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους(640 1).

Οι μεταπολεμικές ανασκαφικές έρευνες έκαναν γνωστές τις πολεοδομικές μεταβολές στο κέντρο των Φιλίππων και έφεραν στο φως πλούσιο επιγραφικό υλικό¹¹¹. Συγκεκριμένα, με βάση τά δεδομένα των αρχαιολογικών ανασκαφών φαίνεται ότι ή ρωμαϊκή αγορά, από όπου περνούσε ή Έγνατία οδός, εγκαταλείφθηκε κατά πάσα πιθανότητα στη διάρκεια του 4ου αιώνα¹¹². Στην ίδια θέση οικόδομήθηκε τόν ίδιο και τόν επόμενο αιώνα ένα ολόκληρο λατρευτικό συγκρότημα, βασιλικές, οκτάγωνο, επισκοπείο κλπ.¹¹³, πού αποτέλεσε τό νέο κέντρο της πόλης. Ανέσκαψαν επίσης δύο κοιμητήρια: α) ανατολικά extra muros στο χωριό Κρηνίδες,

ὅπου βρίσκεται καὶ μιὰ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική¹¹⁴ καὶ β) δυτικὰ στό χωριὸ Λυδία. Ἐνα τρίτο νεκροταφεῖο ἐντοπίστηκε στὰ βόρεια τοῦ πρώτου ἀλλὰ δὲν ἐρευνήθηκε πλήρως ἀκόμη.¹¹⁵

Οἱ ἐπιδρομὲς τῶν Γότθων, κυρίως μετὰ τὴν ἡττα τῶν-βυζαντινῶν στρατευμάτων στὴν Ἀδριανούπολη (378), προκάλεσαν ὀρισμένες κατα-
στροφές στοὺς Φιλίππους.¹¹⁶ Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα, σύμφωνα μὲ τὸν ἱστορι-
κὸ Μάλο, ἓνα τμῆμα τῶν Γότθων κατευθύνθηκε πρὸς τοὺς Φιλίππους καὶ
"τὰ πρὸ τοῦ ἄστεος ἐνέπησαν μόνον, οὐδὲν ἄλλο δεινὸν εἰργάσαντο"
(473).¹¹⁷ Παρόλα αὐτὰ φαίνεται ἀπὸ τίς μαρτυρίες τῶν πηγῶν καὶ τὰ ἀρ-
χαιολογικὰ δεδομένα ὅτι σ'ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιό-
δου, μὲ ἓνα μικρὸ διάλειμμα στό τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα, οἱ οἰκοδομικὲς
καὶ ἄλλες δραστηριότητες (λειτουργία ἐργαστηρίων, κυκλοφορία νομι-
σμάτων κλπ.) συνεχίστηκαν μὲ τὴν ἴδια ἐνταση στοὺς Φιλίππους.

Ἀντίθετα στό τέλος τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου περατρεῖται,
μὲ βάση πάντα τὰ συμπεράσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, μιὰ ἀπότο-
μη παρακμὴ τῆς πόλης ἐξαιτίας προφανῶς τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν.
Συγκεκριμένα ἐντοπίστηκαν καταστροφές κτιρίων, ἐργαστηρίων κλπ. ποὺ
χρονολογήθηκαν γενικά στὰ διάστημα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα ὡς τὸ
617.¹¹⁸ Πιὸ ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὸ θέμα ποὺ μελετᾶμε εἶναι ἡ καταστροφὴ
ἀπὸ πυρκαγιὰ στὰ ἐπισκοπεῖο ποὺ χρονολογεῖται, μὲ βάση ἓνα νόμισμα τῆς
περιόδου τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610-41), στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ-
ῶνα.¹¹⁹ Καθὼς καὶ ἡ καταστροφὴ καὶ ἐγκατάλειψη ὀρισμένων κτιρίων στίς
ἀρχές τοῦ ἰδίου αἰῶνα.¹²⁰ Πράγματι τὸ τέλος τῆς δεύτερης δεκαετίας
τοῦ 7ου αἰῶνα φαίνεται νὰ εἶναι ὁ πιὸ πιθανὸς χρόνος τῆς ἀβαρο-
σλαβικῆς ἐπιδρομῆς στοὺς Φιλίππους, γιατί, ὅπως ἀναφέραμε καὶ πιὸ
πάνω, μετὰ τὸ 615 αἱ Ἀβαροσλάβοι, ἀφοῦ κατέστρεψαν τίς μεγάλες πό-
λεις Ναῦσσό, Σαρδική κλπ., κατευθύνθηκαν πρὸς τὰ νοτιοανατολικά τῆς
ἐπαρχίας Μακεδονίας. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀπειλήθηκε ἀπὸ
μιὰ ἐπιδρομὴ ἀκριβῶς στό διάστημα αὐτό, δηλαδὴ στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ
τὸ 620, βεβαιώνεται ἐπίσης ἀπὸ δύο θησαυροὺς ποὺ βρέθηκαν στὴ θά-
σα.¹²¹ καὶ ἀπὸ τὴ χρονολόγησι τοῦ πιὸ πρόσφατου στρώματος τῶν Φιλίπ-
πων ποὺ φανερώνει τίς καταστροφές ἢ τὴν ἐγκατάλειψη ὀρισμένων κτι-
ρίων.¹²²

Ἐχει ἐπίσης ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἐμπορικὴ ὁδὸς τῶν Φιλίππων, ὅπως

ἐξάλλου καί ἡ Ἑγνατία, πού, ὅπως ἀναφέραμε, περνοῦσε ἀπό τό κέντρο τῆς πόλης, ἐγκαταλείφθηκε ἀπό τόν 7ο αἰώνα. Αὐτό τό συμπεραίνουμε ἀπό τά νομίσματα πού βρέθηκαν στά στρώματα ἐπιχώσεως καί μελετήθη - καν: Τά πιό πρόσφατα εἶναι τῆς περιόδου τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582-602).¹²³

Γιά τήν ἐπόμενη περίοδο οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές ἔφεραν στό φῶς ἐλάχιστες ἐνδείξεις γιά τήν ὑπαρξη ζωῆς στούς Φιλίππους¹²⁴. Ἀπό τά νομίσματα πού βρέθηκαν στόν ἀρχαιολογικό χῶρο τῆς πόλης 135 περίπου χρονολογοῦνται στόν 4ο καί 5ο αἰώνα¹²⁵, 16 στόν 6ο αἰώνα (ἀπό αὐτά 2 Ἰουστίνου Α', 8 Ἰουστινιανοῦ, 1 Ἰουστίνου Β', 3 Μαυρικίου)¹²⁶ καί 9 μόνο στόν 7ο αἰ. (2 Φωκά, 4 Ἡρακλείου, 1 Ἰουστινιανοῦ Β', 1 Τιβερίου Β')¹²⁷ (βλ. πῖνακα 2). Κανένα νόμισμα τοῦ 8ου αἰ. δέν βρέθηκε. Ἐνῶ στή μεταγενέστερη περίοδο (9ος-10ος αἰ.) ἀντιστοιχοῦν 12 νομίσματα.¹²⁸ Τήν ἑξέως ἀναλογία παρουσιάζουν καί τά νομισματικά εὐρήματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν ἀπό τό 1973-8 στό ἀνατολικό νεκροταφεῖο τῶν Φιλίππων, στή θέση Κρηνίδες, καί στό ἀνατολικό τεῖχος τῆς πόλης: 78 νομίσματα χρονολογοῦνται στόν 4ο-5ο αἰώνα καί 14 στόν 6ο-7ο (Ἀναστάσιος Α' 2, Ἰουστίνος Α' 1, Ἰουστινιανός 4, Ἰουστίνος Β' 2, Τιβέριος 2, Μαυρίκιος 2, Φωκάς 1, βλ. πῖνακα 2). Τά ἀμέσως μεταγενέστερα νομίσματα πού βρέθηκαν στόν ἴδιο χῶρο (4) χρονολογοῦνται στό 12ο αἰώνα.¹²⁹

Ἀνάμεσα στά εὐρήματα τῆς περιόδου ἀπό τόν 7ο αἰώνα κ.έ. συμπεριλαμβάνονται καί ὀρισμένα ὀστρακα σλαβικῆς κεραμικῆς¹³⁰. Παρόλο πού οἱ ἀνασκαφικές ἐρευνες δέν ἔχουν ὀλοκληρωθεῖ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τό θέμα αὐτό, θά μπορούσαμε νά συνδυάσουμε τά ἀρχαιολογικά αὐτά εὐρήματα μέ τή μαρτυρία τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, σχετικά μέ τήν ἐγκατάσταση στήν περιοχή τοῦ Στρυμόνα ἐνός σλαβικοῦ φύλου τόν 7ο αἰώνα¹³¹. Γιά τόν αἰώνα αὐτό ὡς τόν 9ο ἡ ἀπουσία μαρτυριῶν καί ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων -ἐξαίρεση ἀποτελοῦν μιᾶ ἀναφορά τοῦ ἐπισκόπου Φιλίππων στούς καταλόγους τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ συνόδου (691/2) καί 9 μόνο νομίσματα τοῦ 7ου αἰώνα-φανερώνει τή συρρίκνωση καί παρακμή τῆς πόλης¹³². Στήν περίοδο αὕτη θά πρέπει κατὰ πάσα πιθανότητα νά χρονολογήσουμε "τά πρόχειρα κτίσματα" στό χῶρο τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ πού ἀνέσκαψαν πρόσφατα¹³³. Μέσα σ' ἐνα κλίμα καταστροφῶν καί ἐρήμωσης τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου οἱ Φίλιπποι, ὅπως ἐξάλλου καί ἡ Ἑγνατία ὁδός, ἔχουν χάσει ἐντελῶς τή ση-

μασία καί τή λειτουργικότητα πού διατηροῦσαν, ἔστω καί μειωμένη, στὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου.

Ἀμφίπολις

Ἡ Ἀμφίπολη ὑπῆρξε τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, ὅπως καί τὴ ρωμαϊκή, μιά ἀπὸ τίς πρὸ σημαντικές μακεδονικὲς πόλεις. Βρισκόταν κοντὰ στὴν ἀνατολική ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνα νότια τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης κοινότητος¹³⁴. Καθὼς γειτόνευε μὲ τοὺς Φιλίππους καί συγχρόνως ἀποτελοῦσε σταθμὸ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, ἡ Ἀμφίπολη ἐκχριστιανίστηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους κιόλας αἰῶνες καί ἐξελίχτηκε σέ σπουδαῖο ἐκκλησιαστικὸ κέντρο¹³⁵. Ὡς ἔδρα ἐπισκοπῆς ἀναφέρεται ρητὰ γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως(553).

Οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου σχετικὰ μὲ τὴν Ἀμφίπολη εἶναι ἐλάχιστες. Ἀναφέρεται στὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα, τὸ 333, στὸ ὁδοιπορικὸ τοῦ Μπορντώ, "civitas Amphipolim",¹³⁶ καί ἀργότερα (527/8) στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀνάμεσα στὶς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης(640 2).

Ἀντίθετα ἀπὸ τίς γραπτὲς πηγές, οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες μᾶς δίνουν μιά πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τὴ θέση τῆς πόλης, τὰ τεῖχη πού περιέβαλλαν τὴν ἀκρόπολη καί τὰ κτίρια πού οἰκοδομήθηκαν τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο. Συγκεκριμένα ἀνέσκαψαν τέσσερις παλαιοχριστιανικὲς βασιλικές,¹³⁷ τὸ ἐπισκοπεῖο, ἓνα παλαιοχριστιανικὸ περίκεντρο κτίριο τοῦ 5ου αἰῶνα¹³⁸ καί μία ρωμαϊκὴ ἔπαυλη κοντὰ στὴ βασιλική Α¹³⁹.

Σύμφωνα μὲ τὴ F. Παζαρογίου ἡ Ἀμφίπολη καταστράφηκε καί παρήκμασε στὴ διάρκεια τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν.¹⁴⁰ Πράγματι ἡ μελέτη τῶν νομισμάτων πού βρέθηκαν στὸ χῶρο τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἐπιβεβαιώνει τὴν παραπάνω ἄποψη. Ἀπὸ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν νομισμάτων 52 καλύπτουν τὸ διάστημα ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 5ο αἰῶνα,¹⁴¹ ἐνῶ 11 μόνο νομίσματα χρονολογοῦνται στὸν 6ο αἰῶνα.¹⁴² Τὰ πρὸ πρόσφατα ἀπὸ αὐτὰ κόπηκαν στὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Θεσσαλονίκης στὰ χρόνια 571/2 καί 572/3. Ἐνα τρίτο νόμισμα χρονολογεῖται στὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου(582-602)(βλ. πῖνακα 2). Γιὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες δὲν διαθέτουμε παρὰ μόνο ἓνα τεσσαρακοντανούμμιο τοῦ Θεοφίλου(829-42).¹⁴³

Παρόλο λοιπὸν πού δὲν παραδίδεται καμιά σαφὴς χρονολογικὴ ἐνδειξη

γιά τήν καταστροφή τῆς Ἀμφίπολης, θά μπορούσαμε νά τή συνδέσουμε μέ τό δεύτερο κύμα ἐπιδρομῶν τῶν Ἀβαροσλάβων, πού χρονολογήσαμε στή δεύ-
τερη δεκαετία τοῦ 7ου αἰώνα. Οἱ καταστροφές στούς Φιλίππους πού ἐπι-
σημάναμε πιό πάνω καί ὁ θησαυρός πού βρέθηκε στή θάσο μαρτυροῦν
ἀκριβῶς ὅτι στή νοτιοανατολική περιοχή τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἐπι-
χειρήθηκε μιὰ ἐπιδρομή. Ἐνας ἀκόμη θησαυρός πού βρέθηκε στόν ὄρμο
Ξενοφώντος Σάνης δείχνει ἐπιπλέον ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς στράφηκαν πρός
τά δυτικά καί τή Χαλκιδική, περνώντας βέβαια ἀπό τήν Ἀμφίπολη.

Παρόλα αὐτά ἡ συμμετοχή ἑνός ἐπισκόπου Ἀμφιπόλεως ἀργότερα στήν
Πενθέκτη ἐν Τρούλλῳ σύνοδο (691/2) δέν θέτει σέ ἀμφισβήτηση τήν παρα-
πάνω ἀποψη γιά τήν παρακμή τῆς πόλης ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα.¹⁴⁴ Ὁ-
πως εἶναι γνωστό, συχνά ἐπισκοπικές ἐδρες, καί γενικότερα ἡ δομή τῆς
ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης, διατηροῦνται ἀκόμη καί μετά τήν καταστροφή
τῆς πόλης - ἐπισκοπῆς. Ἐκτός ἀπό τήν Ἀμφίπολη πιθανόν καί οἱ Στό-
βοι¹⁴⁵ ἀποτελοῦν ἕνα ἀκόμα δείγμα τῆς ἐμμονῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρ-
χῶν στήν προϋπάρχουσα ὁργάνωση.

Ἀπολλωνία

Μακεδονικές πόλεις μέ τό ὄνομα Ἀπολλωνία ὑπῆρχαν στήν ἀρχαιότητα
καί τή ρωμαϊκή περίοδο περισσότερες ἀπό μία. Ἀπό τή γεωγραφική σει-
ρά ὅμως μέ τήν ὁποία ἀναφέρονται οἱ πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας
πρώτης στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους, δηλαδή ἀνάμεσα στήν Ἀμφίπολη
καί τή Νεάπολη (640 3), γίνεται φανερό ὅτι πρόκειται γιά τήν Ἀπολλω-
νία τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας, στήν περιοχή πού στήν ἀρχαιότητα ὀνομα-
ζόταν Ἡδωνίδα.¹⁴⁶

Ἡ ἀρχαία Ἀπολλωνία τοποθετεῖται στή θέση πού ὑψώνεται ὁ Πύργος
Ἀπολλωνίας, 6 χλμ. περίπου ἀνατολικά ἀπό τά Λουτρά τῶν Ἐλευθερῶν
(νομός Καβάλας).¹⁴⁷ Σύμφωνα μέ τό Στράβωνα ὁ Φίλιππος Β' κατέστρεψε
ἀνάμεσα σέ ἄλλες πόλεις καί τήν Ἀπολλωνία.¹⁴⁸ Μετά ἀπό αὐτό δέν
εἶναι γνωστό ἂν ἡ πόλη ξανακτίστηκε στήν ἴδια θέση. Ἔτσι ἡ Ἀπολλω-
νία θά παραμένει μιὰ ἀπό τίς λιγότερο γνωστές μακεδονικές πόλεις τῆς
πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, ἐωσότου γίνουν συστηματικές ἀνασκαφικές
ἐρευνες πού θά διαφωτίσουν τό πρόβλημα τῆς ἀκριβέστερης ταύτισής
της καί θά ἐπιβεβαιώσουν τή μοναδική μνεία της τήν περίοδο πού μελε-
τάμε στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους.

Νεάπολις

Ἡ Νεάπολη, στή σημερινή Καβάλα, ἦταν ἀπό τά ρωμαϊκά κιόλας χρόνια σημαντικό λιμάνι¹⁴⁹ καί σταθμός τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ. Παρά τό γεγονός ὅτι στό Ὀδοιπορικό τοῦ Μπορντώ (333) ἀναφέρεται ὡς *mutatio*,¹⁵⁰ ἀργότερα στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (527/8) ἡ Νεάπολη συμπεριλαμβάνεται ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης (640 4). Πράγματι ἔχει ὑποστηριχτεῖ ἡ ἄποψη ὅτι στήν πρωτοβυζαντινή μόνο περίοδο ἡ Νεάπολη ἀποτέλεσε πόλη, ἐνῶ προηγουμένως ὑπαγόταν στούς Φιλίππους.¹⁵¹

Τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἀπό τήν πρωτοβυζαντινή Νεάπολη περιορίζονται μόνο σέ ὀρισμένα ἀρχιτεκτονικά μέλη¹⁵². Ἐχουν ἐπίσης ἐντοπιστεῖ τά παλαιότερα τμήματα τοῦ βυζαντινοῦ καί μεταβυζαντινοῦ τείχους τῆς Καβάλας¹⁵³.

Δέν εἶναι βέβαιο ἂν τό φρούριο πού ἀναφέρει ὁ Προκόπιος στό Περὶ κτισμάτων ἔργο του ταυτίζεται μέ τή Νεάπολη πού, ὅπως ἀναφέραμε, περικλειόταν καί αὐτή ἀπό ἰσχυρό τεῖχος¹⁵⁴.

Ἡ Νεάπολη δέν ἔγινε σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ἔδρα ἐπισκοπῆς.

Ἀκανθος

Ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης μετά τή Νεάπολη καί πρίν τή Βέργη ἀναφέρεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἡ Ἀκανθος (640 5), γνωστή ἀπό τήν ἀρχαιότητα¹⁵⁵. Ἡ Ἀκανθος ταυτίστηκε στήν Ἱερίσσο¹⁵⁶ ἥνοτιότερα στήν περιοχή μεταξὺ Ἱερισσοῦ καί Νέων Ρόδων, ὅπου βρέθηκαν ἔχνη ἀρχαίου τείχους¹⁵⁷.

Καθώς ἡ μνεία τῆς Ἀκάνθου στό Συνέκδημο δέν διασταυρώνεται μέ ἄλλες μαρτυρίες τῶν φιλολογικῶν πηγῶν, μόνο συστηματικές ἀνασκαφικές ἐρευνες μποροῦν νά ἐπιβεβαιώσουν τή μοναδική αὐτή μνεία τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο.¹⁵⁸

Ἡ Ἀκανθος δέν ἔγινε ποτέ ἐπισκοπική ἔδρα¹⁵⁹.

Βέργη

Ἀπό τίς λιγότερο γνωστές μακεδονικές πόλεις τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, ἡ Βέργη, ἀναφέρεται μόνο στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (640 6) ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης¹⁶⁰. Διάφοροι με-

λειτητές έχουν ασχοληθεῖ με τὴν ταύτιση τῆς ἀρχαίας καὶ ρωμαϊκῆς Βέρ-
νης βασιζόμενοι στίς λιγοστές πληροφορίες τῶν πηγῶν. Ἀπὸ τίς
τοποθεσίες πού ἔχουν προταθεῖ ἡ πιὸ πιθανή, μέ βάση τίς πηγές καὶ τὰ
ἀρχαιολογικά εὐρήματα φαίνεται νά εἶναι ἡ ὀχυρὴ θέση Παλαιοχώριο κο-
ντά στή σημερινή Βέργη(πρώην Κοπάτσι, νομός Σερρών).¹⁶¹

Ἐπειδὴ ὅμως τίποτε σχετικό δέν μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξη κάποιας πρω-
τοβυζαντινῆς πόλης οὔτε στό Παλαιοχώριο οὔτε στίς ἄλλες τοποθεσίες
πού ἔχουν προταθεῖ γιὰ τὴν ταύτιση τῆς Βέρνης, ἡ μνεῖα της στό Συνέκ-
δημο τοῦ Ἱεροκλέους παραμένει τουλάχιστον πρὸς τό παρόν προβληματική.

Ἄραλος (= Ἀργίλος;)

Ἡ μοναδική μνεῖα τῆς Ἀράλου τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο βρίσκε-
ται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους(640 7). Σ' αὐτόν κατατάσσεται ἀνάμε-
σα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης. Ἡ ἀκριβὴς ταύτιση της,
καθὼς δέν διαθέτουμε ἄλλα στοιχεῖα, εἶναι πρὸς τό παρόν ἀδύνατη. Ἡ
F. Παρζογίου τὴν ταυτίζει μέ τό σταθμὸ Arason, πού σημειώνει ὁ Ἀνώ-
νυμος Γεωγράφος τῆς Ραβέννας καὶ ἡ Tabula Peutingeriana, καὶ μέ τὴν
Ἄρρωλο, πού ἀναφέρει ὁ Πτολεμαῖος¹⁶². Πιο συγκεκριμένα ὁ Δ. Σαμάρης
τοποθετεῖ τὴν ἀρχαία πόλη στό λόφο Ἰσσάρ, 4 χλμ. περίπου νότια τοῦ
χωριοῦ Νικόκλεια(νομός Σερρών), ὅπου σώζονται ἐρεῖπια ἀρχαίου τείχους.
Δέν ἀποκλείει πάντως καὶ τὴν ταύτιση τῆς Ἀράλου μέ τὴν πόλη Ἀργίλο,
τὴν ὁποία ὁ P. Perdrizet τοποθετεῖ 6 χλμ. περίπου δυτικὰ τοῦ Στρυμόνα
στήν ὀχυρὴ θέση Παλαιόκαστρο(νομός Σερρών)¹⁶³.

Μέ βάση τίς παραπάνω ἐλάχιστες μαρτυρίες τῶν πηγῶν ἡ ταύτιση ἄλ-
λά καὶ ἡ ὕπαρξη τῆς Ἀράλου τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο παραμένει προ-
βληματική, μιά καὶ σέ καμία ἀπὸ τίς παραπάνω θέσεις, Ἰσσάρ καὶ Πα-
λαιόκαστρο, δέν σημειώνεται οἰκισμός ἢ εὐρήματα τῆς περιόδου πού με-
λετάμε.

Κλίμα Μεστικόν

Τὸ Κλίμα Μεστικόν ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορά στό Συνέκδημο τοῦ Ἱ-
εροκλέους ὡς πόλη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης(640 8α). Ὅπως σωστά
ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τὸν ἐκδότη τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, E. Honigsmann, κλίμα ὀ-
νομαζόταν μιά περιοχὴ, πιθανόν σέ πλανιά βουνοῦ, καὶ ὄχι μιά συγκεκρι-
μένη πόλη. Ὁ ἴδιος τοποθετεῖ τό Κλίμα Μεστικόν στίς ἐκβολές τοῦ

Νέστου¹⁶⁴ στις πλαγιές του βουνού κοντά στο Σαρῆ-Σαμπάν (σημ. Χρυσούπολις) και τό Τσομπανλή (σημ. Ἀβραμυλιά).

Ἡ χρονολόγηση τῆς "ἀστικοποίησης" τῆς περιοχῆς αὐτῆς δέν εἶναι γνωστῇ. Οὐτε ἀκόμη μπορούμε νά υποθέσουμε ἂν ἡ πληροφορία αὐτή τοῦ Συνέκδημου ἀναφερόταν καί στόν κατάλογο τοῦ ἔτους 460 πού χρησιμοποίησε ὁ Ἱεροκλῆς ἢ ἂν εἶναι ἀπό τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού συμπλήρωσε ὁ Ἰδιος τό 527/8, ὅταν δηλαδή ἔγραψε τό Συνέκδημο. Ἐτσι δέν μπορούμε νά θεωρήσουμε παρά μόνο τά ἔτη 527/8 ὡς *terminus ante quem* γιά τή διοικητική αὐτή μεταρρύθμιση.

Στήν περιοχή ὅπου τοποθετοῦν τό Κλίμα Μεστικόν, δυτικά τοῦ Νέστου στά χωριά Ξεριᾶς καί Διαλεχτό, οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές ἀποκάλυψαν ἱχνη ἀρχαίων οἰκισμῶν, ἐνῶ στό Ἀκροβούνι βρέθηκε λατινική ἐπιγραφή.¹⁶⁵ Γιά τήν πρωτοβυζαντινὴ ἀντίθετα περίοδο εἶναι γνωστός μόνο ὁ σταθμός (mutatio) τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ Purdis καί δυτικότερα στό χωριό Λεύκη ἓνας ἀκόμη σταθμός-φρούριο.¹⁶⁶

Ποιά ὅμως σκοπιμότητα ἐξυπηρετοῦσε ἡ "ἀστικοποίηση" τῆς ἀγροτικῆς αὐτῆς περιοχῆς; Ὁ Ν. Σβορώνος ἔχει γενικά ἐπισημάνει ὅτι "λόγοι στρατιωτικοί, δημοσιονομικοί καί οἰκονομικοί ἐξηγοῦν τήν οἰκιστική καί διοικητική αὐτή δραστηριότητα" καί ὅτι οἱ ἀγροτικές αὐτές περιοχές ἦταν "ἰδιοκτησία τοῦ κράτους ἢ τοῦ στέμματος ἢ τῶν ἐκάστοτε αὐτοκρατόρων".¹⁶⁷ Πράγματι τό γεγονός ὅτι στήν ἐπαρχία Μακεδονίας τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ὑπῆρχαν αὐτοκρατορικές γαῖες βεβαιώνεται ἀπό τή μνεία σέ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης ἐνός ὑπαλλήλου, τοῦ Φλ. Καλλίστου, "ἐπιτρόπου χωρίων δεσποτικῶν" (325-50).¹⁶⁸ Μποροῦμε λοιπόν νά υποθέσουμε, μέ βάση τή μαρτυρία αὐτή, ὅτι ἡ περιοχή δυτικά τοῦ Νέστου, τό Κλίμα Μεστικόν, ἀποτελοῦσε τμήμα αὐτῶν τῶν "δεσποτικῶν χωρίων". Ἐνας ἀκόμη λόγος "ἀστικοποίησης" αὐτῆς τῆς περιοχῆς ἦταν προφανῶς καί ἡ στρατηγική σπουδαιότητά της, γιατί ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀπό ἐδῶ περνοῦσε ἡ Ἑγνατία ὁδός, ἡ περιοχή βρισκόταν κοντά στό Ἀκόντισμα τό στενὸ πέρασμα ἀπὸ τή Θράκη πρὸς τή Μακεδονία, "per artas praecipitesque vias" ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ Ἀμμιανός Μαρκελλίνος. Φαίνεται λοιπόν ὅτι δημοσιονομικοὶ λόγοι -ἐξασφάλιση τῆς εἰσπραξῆς τῶν φόρων- καί στρατιωτικοὶ -ἀποτελεσματικότερος ἔλεγχος καί ἄμυνα τῆς περιοχῆς- συνέβαλαν στή διοικητική αὐτὴ μεταρρύθμιση. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς λόγους πού τήν ἐπέβαλαν, αὐτὴ ἡ μεταρρύθμιση θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν μιὰ πρωτοβουλία πού ἀπέ-

βλεπε στην οικονομική ανόρθωση και την εξισορρόπηση των πόλεων ως στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν κέντρων.

Ἀκόντισμα

Ἡ μοναδική μνεία τοῦ Ἀκοντίσματος ὡς πόλης τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης βρίσκεται στοῦ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους(640 8b). Ὅπως ἀναφέραμε καὶ στην ἀρχή τῆς ἐργασίας μας, τὸ Ἀκόντισμα σημειώνεται ἐπίσης καὶ στοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Μπορντώ ὡς mansio,⁹ ρωμαϊκά μίλια(=13 χλμ.) ἀνατολικά τῆς Νεάπολης (σημ.καβάλα). Μετά ἀπὸ λεπτομερὴ τοπογραφικὴ ἔρευνα, μὲ βάση τίς πληροφορίες τῶν πηγῶν καὶ τὰ ἀρχαιολογικά εὗρηματα, ἡ Χ.Κουκούλη-Χρυσανθάκη τοποθετεῖ τὸ Ἀκόντισμα στὰ ἀνατολικά τῆς σημερινῆς Νέας Καρβάλης, ἐνῶ στὰ δυτικά τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πόλη¹⁶⁹.

Εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ καταλόγου τῶν πόλεων τοῦ Συνέκδημου ὅτι τὸ Ἀκόντισμα δὲν χαρακτηρίζεται στοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Μπορντώ ὡς civitas, ἐνῶ σὲ ἕνα χωρίο τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελίνου Ἀκόντισμα ὀνομάζεται ἀπλῶς τὸ στενὸ πέρασμα στὴν ἴδια θέση¹⁷⁰. Βέβαια τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὸ 333, ὅποτε γράφτηκε τὸ Ὀδοιπορικὸ τοῦ Μπορντώ, ὡς τὸ 460, ὅποτε χρονολογεῖται ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε τὰ στοιχεῖα ποὺ παραδίδει ὁ Ἱεροκλῆς τὸ 527/8, εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο, ὥστε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ σταθμὸς (mansio) Ἀκόντισμα ἐξελίχτηκε σὲ πόλη. Οἱ γενικότερες ὁμως κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθῆκες, ἔτσι ὅπως διαγράφονται τὴν περίοδο ποὺ μελετᾶμε, δὲν νομίζουμε ὅτι εὐνοοῦν τὴν αὐξηση τῆς σπουδαιότητος μικρότερων οἰκισμῶν. Ἴσως αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατό, ἂν αὐξανε ταυτόχρονα καὶ ἡ σημασία τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας βρίσκονταν οἱ οἰκισμοὶ αὐτοί. Ἀντίθετα ἔχει ὑποστηριχτεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ σπουδαιότητα τῆς Ἑγνατίας μειωνόταν ὅλο καὶ περισσότερο στὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου μετὰ τὸ χωρισμὸ τῆς αὐτοκρατορίας (395) καὶ τὴν κατάληψη τῆς Δύσης ἀπὸ τοὺς Γότθους(476).¹⁷¹ Ἔτσι καὶ ἡ γενικότερη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάσταση στὴν αὐτοκρατορία καὶ συγχρόνως τοπικοὶ παράγοντες δὲν δικαιολογοῦν τὴ μετατροπὴ ἀπλῶν οἰκισμῶν -ὅπως ἕνας σταθμὸς- σὲ πόλεις στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας τὴν περίοδο ποὺ μελετᾶμε. Τὸ γεγονὸς ἐπίσης ὅτι τὸ Ἀκόντισμα δὲν ἐγίνε ἐδρὰ ἐπισκοπῆς κάνει ἀκόμη πιὸ προβληματικὴ τὴ μνεία τῆς πόλης αὐτῆς στοῦ Συνέκδημο.

Κασσάνδρεια

Ἡ Κασσάνδρεια (ἀρχ. Ποτίδαια) εἶναι ἡ μοναδική μακεδονική πόλη πού δέν ἀναφέρεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους. Τό γεγονός ὅτι πρόκειται πράγματι γιά πόλη βεβαιώνεται ἀπό τή ρητή μαρτυρία τοῦ Προκόπιου καθώς καί ἀπό τήν ἱδρυση ἐπισκοπικῆς ἑδρας.¹⁷²

Σύμφωνα μέ τόν ἱστορικό τοῦ 5ου αἰ. Ζώσιμο οἱ Γότθες στό δεύτερο μισό τοῦ 3ου αἰῶνα "ἄχρι τε Ἀθω παρενεχθέντες, κακεῖσε τῶν πλοίων ἐπιμέλειαν ποιησάμενοι, Κασσάνδρειαν καί Θεσσαλονίκην ἐπολιόρκουν" (268)¹⁷³. Πολύ ἀργότερα, τό 540, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, "οὐννικόν τι ἔθνος", ἀφοῦ κατέλαβαν 32 φρούρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ, "πόλιν δέ τήν Κασσάνδρειαν κατεστρέψαντο βίᾳ ...οὐ τειχομαχῆσαντες πρότερον"¹⁷⁴. Ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι μέ πρωτοβουλία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπισκευάστηκε καί τό "διάτείχισμα" πού βρισκόταν "κατά τήν εἰσοδον" τῆς χερσονήσου Παλλήνης¹⁷⁵.

Ἐνῶ ἡ Κασσάνδρεια ἀποτελέσε μιᾶ πόλη-ἐπισκοπή τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, γεγονός πού μᾶς βεβαιώνει γιά τήν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐκτεταμένης οἰκοδομημένης ἑκτασης καί ἑνός ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου μέ ναοὺς, ἐπισκοπεῖο κλπ., παρόλα αὐτά ἐλάχιστα εἶναι τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα πού διαθέτουμε.¹⁷⁶

Ἐπαρχία Μακεδονία δευτέρα

Στόβοι

Ἀπό τίς σπουδαιότερες ρωμαϊκές πόλεις τῆς βόρειας περιοχῆς τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, οἱ Στόβοι βρίσκονται στή συμβολῇ τῶν ποταμῶν Ἀξιοῦ καί Ἐριγόνα (σημ. Crna), δύο χλμ. νότια ἀπὸ τό σημερινό χωριό Gradsko. Στή ρωμαϊκή καί τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο οἱ Στόβοι ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς σταθμοὺς τῆς ὁδοῦ πού διέσχιζε ὅλη τὴ βόρεια περιοχή τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί ὁδηγοῦσε ἀπὸ τό Σίρμιο (σημ. Srem Mitrovica) στή Ναῖσσό (σημ. Niš) καί τὴ Θεσσαλονίκη¹⁷⁷.

Τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο οἱ Στόβοι διατήρησαν τὴ σπουδαιότητά τους. Ἐγιναν ἐπισκοπικὴ ἑδρα πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη οἰκουμένηκὴ σύνοδο (325) καί σύμφωνα μέ τό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (641 2) πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ὑπαρξῆς της (μέσα 5ου αἰ.-535/45).

Τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα τῶν Στόβων μαρτυροῦν πράγματι τὴν ὑπαρ-

ξη ενός σημαντικού διοικητικού καί εκκλησιαστικού κέντρου. Στά κτίρια της πρωτοβυζαντινής περιόδου πού ανέσκαψαν περιλαμβάνονται τρεις βασιλικές, από τις οποίες ή μία επισκοπική, ένα επισκοπείο, βαπτιστήριο κλπ.¹⁷⁸ Αποκαλύφτηκε ακόμη μία έβραϊκή συναγωγή-πού φαίνεται ότι από τό τέλος του 4ου αιώνα μετατράπηκε σέ χριστιανικό ναό.¹⁷⁹ Η ύπαρξη έβραϊκής κοινότητας στους Στόβους μαρτυρείται ήδη από τό τέλος του 3ου αιώνα. Μία επιγραφή χαραγμένη σέ κολόνα του άτριου της συναγωγής άναφέρει τόν Πολύχαρμο "πατέρα της έν Στόβοις συναγωγής".¹⁸⁰ Στήν πόλη ανέσκαψαν επίσης ένα σπίτι (domus Fullonica) κατάλληλα διαμορφωμένο για τήν ύφανση καί τή βαφή ύφασμάτων. Οι διάφορες φάσεις του χρονολογούνται από τόν 1ο ως τόν 6ο αιώνα.¹⁸¹ Σέ μικρή απόσταση από τούς Στόβους ανέσκαψαν μία ακόμη βασιλική καί τάφους.¹⁸²

Η F. Παζαρογλου συμπεραίνει μέ βάση τά αρχαιολογικά εύρηματα ότι στό τέλος του 4ου αιώνα κάποια καταστροφή συνέβη στους Στόβους (σεισμός ή πάγωμα του Άξιου), καί ότι άμέσως μετά οι ζημιές αποκαταστάθηκαν.¹⁸³ Ένας θησαυρός επίσης από 69 άσημένια νομίσματα καί 4 χρυσά του τέλους του 4ου αιώνα πού βρέθηκαν στό θέατρο φανερώνει ότι ή πόλη κινδύνεψε από επιδρομή, πιθανόν των Γότθων του Άλαρίχου (395).¹⁸⁴

Έναν αιώνα περίπου άργότερα, τό 479, νέος κίνδυνος απείλησε τούς Στόβους. Σύμφωνα μέ τόν ιστορικό Μάλχο, ό θευδέριχος άρχηγός των Γότθων "τήν πρώτην της Μακεδονίας πόλιν τούς Στόβους έπόρθησε καί των γε στρατιωτών των ταύτη έμφορευούντων τούς αντίστάντας απέκτεινεν".¹⁸⁵

Ο K. Petron υποστηρίζει άκριβώς ότι οι καταστροφές πού προκάλεσαν οι Γότθοι κατά τή διάρκεια της επιδρομής αυτής ήταν καθοριστικές στην ιστορία της πόλης.¹⁸⁶ Σύμφωνα όμως μέ άλλους μελετητές ό σεισμός του 518 προκάλεσε τις μεγαλύτερες καταστροφές.¹⁸⁷ Η όριστική πάντως καταστροφή καί έρήμωση των Στόβων πρέπει νά χρονολογηθεί έναν αιώνα άργότερα, τό 571 περίπου, όταν οι Άβαροσλάβοι, χωρίς νά συναντήσουν καμιά αντίσταση, λεηλατούσαν τις βόρειες έπαρχίες του Ίλλυρικού. Τά νομισματικά εύρηματα των Στόβων είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά για τό θέμα αυτό. Βόρεια της μεγάλης βασιλικής βρέθηκαν 5 χρυσά νομίσματα. Τά δύο από αυτά χρονολογούνται στην περίοδο της βασιλείας του Ίουστινιανού (527-65), ένω τά υπόλοιπα τρία στην περίοδο της βασιλείας του Ίουστίνου Β' (565-78).¹⁸⁸ (βλ. πίνακα 2). Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι καί τά σκόρπια νομίσματα πού έχουν βρεθεί ως τώρα στους Στόβους δέν

ξεπερνούν τό διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ τελευταίου αὐτοῦ αὐτοκράτο-
ρα. Ἀπό τό θησαυρό λοιπόν τῶν 5 χρυσῶν νομισμάτων, ἀπό τό γεγονός
ὅτι στό τέλος τοῦ 6ου αἵωνα καταστράφηκε ἡ ἐπισκοπική βασιλική¹⁸⁹
καθώς καί ἀπό τήν ἀπότομη ἔλλειψη νομισμάτων τήν ἐπόμενη περίοδο,
μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Στόβοι καταστράφηκαν τήν περίοδο τῆς
βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Β' (565-78) κατὰ πάσα πιθανότητα ἕξαιτίας
κάποιας ἐπιδρομῆς. Πιό συγκεκριμένα, ἀπό θησαυροῦς πού βρέθηκαν στίς
βορειότερες πόλεις τοῦ Ἰλλυρικοῦ, φαίνεται ὅτι τό 571 οἱ Σλάβοι ἐ-
πιχείρησαν μιᾶ ἐπιδρομή,¹⁹⁰ στή διάρκεια τῆς ὁποίας ἔφτασαν ὡς τοῦς
Στόβους, τοῦς ὁποίους κατέστρεψαν. Γιά τήν ἐπιδρομή αὐτή καμιά φιλο-
λογική πηγή δέν κάνει λόγο.

Ἡ καταστροφή τῶν Στόβων στό τέλος τοῦ 6ου αἵωνα δέν νομίζουμε
ὅτι μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ἕξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπίσκοπος Στό-
βων ἀναφέρεται στούς καταλόγους τῆς ἕκτης (680/1) καί τῆς Πενθέκτης
ἐν Τρούλλῳ συνόδου (691/2). Ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, ὁ VI. Ρορονίε
ὑποστήριξε πρόσφατα ὅτι ἡ ἐπανεμφάνιση τῆς ἐπισκοπῆς Στόβων μπορεῖ νά
ἐξηγηθεῖ μέ τήν ἐγκατάσταση στήν περιοχή αὐτή (Κεραμήσιος κάμπος)
τῶν Σερμησιάνων, ἀκριβῶς στό τέλος τοῦ 7ου αἵωνα¹⁹¹.

Ἄργος

Ἡ μοναδική μνεῖα τοῦ Ἄργους ὡς πόλης τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας
δευτέρας βρίσκεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (641 3). Ἡ ταύτιση
τῆς πόλης ἐγίνε δυνατή μετά τήν ἀνεύρεση τριῶν ἐπιγραφῶν πού ἀνέφεραν
τήν "Ἀργεσταίων πόλιν", ἡ πρώτη στήν περιοχή ἀνάμεσα στά χωριά Ska-
činci, Vodovratī καί Viničani¹⁹², ἡ δεύτερη ἐπιγραφή στό Πρίλεπ καί ἡ
τρίτη στό χωριό Skačinci. Μέ βάση λοιπόν τίς παραπάνω πληροφορίες ἡ
B. Josifovska καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι τό Ἄργος πρέπει νά βρισκό-
ταν στή θέση Vidin grad, ὅπου διακρίνεται ἀρχαῖος οἰκισμός¹⁹³. Μετά ἀ-
πό νεώτερες ἐρευνες τῆς ἴδιας, τό Ἄργος τοποθετεῖται ἀκριβέστερα στή
θέση Sv. Ilija σέ μικρή ἀπόσταση καί δυτικά στό χωριό Viničani, ὅπου
ἐντοπίστηκαν χριστιανικοὶ τάφοι καί κτίριο μικρῶν διαστάσεων¹⁹⁴. Τό
Ἄργος δέν ἐγίνε ποτέ ἔδρα ἐπισκοπῆς.

Αἷστραιον

Μία ἀπό τίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας, τό Αἷστραιον,
ἀναφέρεται σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου γιά πρώτη

καί μοναδική φορά στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους (641 4).¹⁹⁵ Η ίδια πόλη βέβαια ήταν γνωστή κατά την αρχαιότητα καί τή ρωμαϊκή περίοδο, αλλά συγκεκριμένες πληροφορίες που θά βοηθοῦσαν νά τήν ταυτίσουμε δέν ἀναφέρονται σέ κείμενα ἀρχαίων συγγραφέων που μνημονεύουν τό Αἷστραιον.¹⁹⁶

Γιά τό λόγο αὐτό ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες ὑποθέσεις σχετικά μέ τήν ταύτιση τοῦ Αἷστραίου. Ὅρισμένοι μελετητές τοποθετοῦν τήν πόλη στή σημερινή Strumica¹⁹⁷ (πρώην Τιβεριοῦπολις). Ἡ ταύτιση ὁμως αὐτή φαίνεται ἐλάχιστα πιθανή, γιατί ἡ ἐπαρχία Μακεδονία δευτέρα, στήν ὁποία ἀνήκει τό Αἷστραιον τοποθετεῖται βορειότερα ἀπό τήν Παρθικόπολη (σημ. Sandanski), δηλαδή ἀπό τήν ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη. Ἔτσι ἡ F. Parazoglou ὑποθέτει ὅτι τό Αἷστραιον πρέπει νά τοποθετηθεῖ στή θέση Radovište.¹⁹⁸ Πιο συγκεκριμένα, ὁ A. Keramidžiev τοποθετεῖ τό Αἷστραιον στήν ὀχυρή θέση Pilan Tere κοντά στο χωριό Damjan που περικλειόταν ἀπό τείχη (βλ. χάρτη 2).¹⁹⁹ Οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές ἔφεραν στο φῶς ἔχνη οἰκοδομημάτων, ἀνάμεσα σ'αὐτά καί μιὰ παλαιόχριστιανική βασιλική, διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα καί νομίσματα που χρονολογοῦνται ὡς τόν 4ο αἰώνα. Σέ ἀπόσταση μάλιστα 1 χλμ. βορειοανατολικά τῆς ἴδιας τοποθεσίας, στή θέση Mademska reka, βρέθηκαν ἔχνη ἀπό μεγάλα καμίνια γιά λιῶσιμο σιδήρου, δοχεῖα γιά τήν τήξη κλπ. Ἐπίσης στή θέση Ruženo brdo ἐντοπίστηκαν ἔχνη μεταλλουργείου.

Τό Αἷστραιον δέν ἔγινε ἔδρα ἐπισκοπῆς τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο.

Πελαγονία

Ἡ Πελαγονία ἦταν στή ρωμαϊκή περίοδο ἡ πρωτεύουσα τῆς τέταρτης μερίδος τῆς Μακεδονίας. Τότε ἀκριβῶς μαρτυρεῖται πρώτη φορά πόλη Πελαγονία, ἐνῶ στήν ἀρχαιότητα αὐτό ἦταν τό ὄνομα τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀκριβὴς θέση τῆς Πελαγονίας δέν εἶναι γνωστή.²⁰⁰ Τίς μόνες πληροφορίες σχετικά μέ τήν πόλη τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο βρίσκουμε στόν ἱστορικό Ζώσιμο καί τό Συνέκδημο τοῦ Ίεροκλέους. Ὁ Ζώσιμος ἀναφέρει ὅτι οἱ Γότθοι τό δεύτερο μισό τοῦ 3ου αἰώνα "τά περί Δόβηρον καί Πελαγονίαν ἐλήζοντο πάντα χωρία",²⁰¹ γεγονός που φανερώνει ὅτι οἱ πόλεις αὐτές βρίσκονταν σέ σχετικά μικρή ἀπόσταση μεταξύ τους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά στο Συνέκδημο ἡ Πελαγονία ἀναφέρεται ἀνάμεσα στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας (641 5).

Μέ βάση τίς φιλολογικές πηγές καί τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἡ Πε-

λαγονία πρέπει να τοποθετηθεί 1 χλμ. δυτικά του Prilepec στη θέση Dolište, όπου έχουν βρεθεί αρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικής βασιλικής και ψηφιδωτά δάπεδα²⁰².

Είναι γνωστό, παρόλα αυτά, ότι στους επισκοπικούς καταλόγους της συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως (553) ο επίσκοπος Ἡρακλείας Λύγκου υπογράφει "Benignus Heraclaeae Pelagoniensis"²⁰³. Ο προσδιορισμός αυτός, Pelagoniensis, καθώς και άλλες μεταγενέστερες μνείες,²⁰⁴ οδήγησε στην ταύτιση των δύο πόλεων, Ἡράκλειας Λύγκου και Πελαγονίας. Σύμφωνα με τη F. Parazoglou, η Πελαγονία καταστράφηκε εξαιτίας των επιδρομών των Γότθων στο τέλος του 5ου αιώνα ή και αργότερα. Τό 553 λοιπόν δεν υπήρχε παρά μόνο μία περιοχή που ονομαζόταν Πελαγονία και σ' αυτή βρισκόταν η Ἡράκλεια Λύγκου. Έτσι εξηγείται, σύμφωνα με την ίδια, γιατί ο επίσκοπος Ἡρακλείας υπέγραψε τα πρακτικά της συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως προσδιορίζοντας επίσης και τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο στον οποίο βρισκόταν η έδρα του, δηλαδή η Ἡράκλεια Λύγκου.²⁰⁵

Αν δεχτούμε την παραπάνω άποψη της F. Parazoglou, ότι δηλαδή η Πελαγονία καταστράφηκε στο τέλος του 5ου αιώνα, τότε η μνεία της πόλης στο Συνέκδημο του Ἱεροκλέους τō 527/8 δεν είναι αξιόπιστη. Γίνεται έτσι φανερό ότι ο Ἱεροκλής αντέγραψε από την πηγή του 460 και τα στοιχεία εκείνα που δεν ίσχυαν πιά στην εποχή του.

Βάργαλα

Σύμφωνα με μία επιγραφή τα Βάργαλα ανήκαν ως τō 371 στην ἐπαρχία Δαρδανίας, δηλαδή στη διοίκηση Δακίας²⁰⁶. Πότε ακριβώς συμπεριλήφθηκε η πόλη αυτή στην ἐπαρχία Μακεδονίας, δηλαδή στην ομώνυμη διοίκηση, δεν είναι γνωστό. Υποθέτουμε ότι αυτό θα συνέβη ή μετά την κατάργηση της ἐπαρχίας Μακεδονίας *salutaris*, στο τέλος του 4ου αιώνα, ή μετά το σχηματισμό της ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας, στα μέσα του 5ου αιώνα.²⁰⁷ Πάντως πριν από τō 451, μιά και ο επίσκοπος Βαργάλων Δαρδάνιος αναφέρεται στους επισκοπικούς καταλόγους της συνόδου της Χαλκηδόνας, που συγκλήθηκε τō ίδιο έτος, ανάμεσα στις μακεδονικές πόλεις-ἐπισκοπές και μετά τον επίσκοπο Στόβων.²⁰⁸

Από τις ανασκαφικές έρευνες που έγιναν ως τώρα η πόλη εντοπίστηκε στην τοποθεσία Goren Kozjak. Φαίνεται όμως ότι πριν από τον 5ο αιώνα βρισκόταν στη γειτονική τοποθεσία Doljen Kozjak, η οποία όμως, παρά

τίς επιδιορθώσεις του τείχους, τό 371, δέν πρόσφερε αρκετή ασφάλεια στους κατοίκους. Στη θέση λοιπόν Goren Kozjak χτίστηκε, άμέσως μετά τή μετακίνηση πληθυσμού τόν 5ο αιώνα, τείχος καί λίγο άργότερα, στό δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα, βασιλική. Ίδρυτής της φέρεται σύμφωνα μέ μιά επιγραφή ό επίσκοπος Έρμίας. Κοντά στή βασιλική υπάρχει επίσης βαπτιστήριο, διακονικό κλπ. Φαίνεται ότι ό σεισμός του 518 προκάλεσε κάποιες καταστροφές στά Βάργαλα, όπως έξάλλου καί σέ άλλες μακεδονικές πόλεις, καί γι' αυτό ή βασιλική τουλάχιστον χρειάστηκε όρισμένες επιδιορθώσεις. Παρόλα όμως αυτά ή ζωή φαίνεται νά συνεχίζεται σ' όλη τή διάρκεια του 6ου αιώνα.

Ίδιαίτερο ένδιαφέρον γιά τήν ιστορία των Βαργάλων παρουσιάζει ένας θησαυρός πού βρέθηκε στά νότια τής πόλης καί πού περιείχε ένα χρυσό δαχτυλίδι, 13 χρυσά νομίσματα καί 270 χάλκινα.²⁰ Από τό συνολικό άριθμό των νομισμάτων αυτών, 2 χρονολογούνται στήν περίοδο τής βασιλείας του Άναστασίου (491-518), 6 του Ίουστίνου Α' (518-27), 29 του Ίουστινιανού (527-65), 119 του Ίουστίνου Β' (565-78), 60 του Τιβερίου (578-82) καί 42 του Μαυρικού (582-602). Σέ μεγαλύτερο άριθμό βρίσκονται τά νομίσματα των τελευταίων κυρίως έτών 574/5, 580/1, 583/4, 584/5. Από τά 42 νομίσματα τής περιόδου τής βασιλείας του Μαυρικού, 5 χρονολογούνται τό 582/3, 25 τό 583/4 (2 μέ μερικές άμφιβολίες) καί 10 τό 584/5 (βλ. πίνακα 2). Ο θησαυρός αυτός είναι φανερό ότι θάφτηκε μέσα σέ κλίμα φόβου καί άνασφάλειας, πού επικρατούσε προφανώς έξαιτίας των άβαροσλαβικών επιδρομών. Η μελέτη αυτού του θησαυρού μάς έπιτρέπει νά χρονολογήσουμε τήν επιδρομή τό έτος 585. Άκριβώς τό έτος αυτό είναι γνωστό ότι αί Άβαροσλάβοι έπιχειρούν μιá καταστρεπτική επιδρομή, γιά νά καταλήξουν στή Θεσσαλονίκη τήν όποία πολιορκούν γιά πρώτη φορά (586). Στη διάρκεια τής ίδιας επιδρομής καταστρέφεται ή Ηράκλεια καί τό φρούριο στή θέση Baba.²¹

Στό διάστημα πού άκολούθησε, δέν είναι γνωστό άν οι Σλάβοι έγκαταστάθηκαν στά Βάργαλα. Η παρουσία τους όμως είναι βέβαιη, μέ βάση τά αρχαιολογικά εύρήματα, πολύ άργότερα (9ος-10ος αιώνας).

Κελαινίδιον

Τό Κελαινίδιον άναφέρεται σ' όλη τή διάρκεια τής πρωτοβυζαντινής περιόδου μία μόνο φορά στό Συνέκδημο του Ίεροκλέους, άνάμεσα στις πό-

λεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας(641 7). Ὁ E.Honigmann ὑποθέτει ὅτι ἡ πόλη αὐτή βρισκόταν στή σημερινή τοποθεσία Kluč, 33 χλμ. νοτιο-ανατολικά τῆς Strumica στούς πρόποδες τοῦ ὄρους Belasica. Κατά τή γνώμη του, πρόκειται γιά τήν ἴδια πόλη πού οἱ μεταγενέστεροι βυζαντινοί ἱστορικοί ὀνομάζουν Κλειδίον²¹¹. Ἡ F. Parazoglou ἀντίθετα δέν δέχεται τήν ὑπόθεση αὐτή καί τοποθετεῖ τήν πόλη Κελαινίδιον βορειότερα στήν καὶλάδα τοῦ ποταμοῦ Bregalnica²¹².

Ἐτσι τὰ Κελαινίδιον παραμένει μιά ἀπό τίς λιγότερο γνωστές πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας. Εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ πόλη αὐτή δέν ἔγινε ποτέ ἔδρα ἐπισκοπῆς.

Ἀρμονία

Ἡ μοναδική μαρτυρία τῆς Ἀρμονίας σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου βρίσκεται στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους(641 8). Γιά τήν ταύτιση τῆς πόλης ὁ I.Venedikon πρότεινε τό χωριό Trabotinište²¹³. Ἀντίθετα ὁ Ivan Mikulčić ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Ἀρμονία βρισκόταν κατὰ πάσα πιθανότητα βορειότερα στή θέση Kalata στή συμβολή τῶν ποταμῶν Bregalnica καί Kamenica κοντά στό σημερινό χωριό Makedonska Kamenica. Στή θέση αὐτή διακρίνεται περιτειχισμένη ἀκρόπολη καί τρεῖς πύλες. Στό ἐσωτερικό ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ δύο βασιλικές. Ἡ μία χρονολογεῖται στό διάστημα ἀπό τό τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς τήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐνῶ ἡ δεύτερη δέν εἶναι δυνατό νά χρονολογηθεῖ. Διακρίνονται ἐπίσης τὰ ἴχνη μιᾶς τρίτης βασιλικῆς. Βόρεια τῆς πόλης ἔχει ἐντοπισθεῖ νεκροταφεῖο καί ἕνας ἀκόμη ναός²¹⁴.

Τά παραπάνω εὐρήματα κάνουν πιθανή τήν ὑπαρξη κάποιας πόλης στήν τοποθεσία αὐτή. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ἐκτός ἀπό σημαντικό ἐκκλησιαστικό κέντρο ἦταν συγχρόνως καί σπουδαῖο οἰκονομικό κέντρο, γιὰτί βρισκόταν σέ περιοχὴ μέ πλούσιο ὑπέδαφος καί ἐγκαταστάσεις μεταλλείων. Ἡ Ἀρμονία δέν ἔγινε στήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ἐπισκοπικὴ ἔδρα.

Ζάπαρα

Τὰ Ζάπαρα, πόλη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους(641 9) καί ἀπὸ τούς ἐπισκοπικούς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως(553). Ὁ ἐπίσκοπος "Zapparenae civitatis" ὑπάγεται, ὅπως ἐξάλλου καί ὁ ἐπίσκοπος Στόβων, στό μη-

τροπολίτη της Ἰουστινιανῆς πρώτης, σύμφωνα μέ μιὰ Νεαρά (XI) τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ ἔτους 535.

Ἡ θέση ὅπου βρισκόταν ἡ πόλη Ζάπαρα δέν εἶναι γνωστή. Ἀφοῦ ὅμως ἀνῆκε στήν ἐπαρχία Μακεδονία δευτέρα, θά πρέπει νά τήν τοποθετήσουμε στά βόρεια, στήν περιοχή ὅπου βρίσκονταν καί οἱ ἄλλες μακεδονικές πόλεις τῆς ἰδίας ἐπαρχίας (Στόβοι, Βάργαλα κλπ.). Μέ βάση λοιπόν τά παραπάνω, οἱ θέσεις Carari, δυτικά τῆς σημερινῆς πόλης Bitola,²¹⁵ καί Sandanski, ὅπου τοποθετήσαμε τήν Παρθικόπολη,²¹⁶ πρέπει νά ἀποκλειστούν. Ὁ I. Venedikon ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πόλη Ζάπαρα βρισκόταν ἀνατολικά ἀπό τά Βάργαλα στό χωριό Carareno, στήν περιοχή Durniško, ὅπου ἐντοπίστηκαν ἱχνη βασιλικῆς.²¹⁷ Ἡ F. Parazoglou ὅμως νομίζει ὅτι πρέπει νά ἀναζητήσουμε τά Ζάπαρα πιό ἀνατολικά. Συνδέει λοιπόν τήν τοποθεσία Ζεαπουρίες, πού ἀναφέρει ὁ Προκόπιος καί πού τοποθετεῖ στήν περιοχή τῆς πόλης Παυτά (=Παυτάλια, σημ. Kjustendil), μέ τήν πόλη Ζάπαρα²¹⁸.

Οἱ ἀναφορές τῶν πηγῶν καί τά ἀρχαιολογικά δεδομένα πού παραθέσαμε παραπάνω σχετικά μέ τίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο μᾶς ὁδηγοῦν σέ ὁρισμένα συμπεράσματα γιά τήν ὁργάνωση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου πού ὁριοθετήσαμε στήν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας μας καί τὸ χαρακτῆρα τῶν μακεδονικῶν πόλεων.

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν πόλεων (civitates) τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πού ἀναφέρονται ρητὰ στίς πηγές τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ἀνέρχεται σέ 37²¹⁹. Σύμφωνα μέ τὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους 29 ἀνήκουν στήν ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη καί 8 στήν ἐπαρχία Μακεδονία δευτέρα. Ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, οἱ δύο αὐτές διοικητικές ἐνότητες σχηματίστηκαν μετὰ τὸ χωρισμὸ τῆς ἐνιαίας ἐπαρχίας Μακεδονίας τὸν 5ο αἰῶνα. Πρὶν ἀπὸ τὴ διοικητικὴ αὐτὴ μεταρρύθμιση ἡ ἐνιαία ἐπαρχία Μακεδονία ἐκτεινόταν στὸν ἴδιο γεωγραφικὸν ὅμως καὶ περιορισμένον²²⁰ σὲ βόρεια.

Οἱ πόλεις Πέλλα, Εὐρωπας, Ἑορδαία, Κέλλη, Ἀλμωπία, Ἀντανία, Βράγυλος, Πρίμανα, Ἡράκλεια Στρυμόνος, Ἀπολλωνία, Νεάπολις, Ἀκανθος, Βέργη, Ἄραλος, Κλίμα Μεστικόν, Πελαγονία καί Κελαινίδιον ἀναφέρονται σ' ὁλόκληρη τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο μόνο στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ὡς πόλεις τῆς ἐπαρχίας πρώτης ἢ δευτέρας. Ἡ διενέργεια βέβαια συστηματικῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν μπορεῖ νά ἐπιβεβαιώσει τήν ὁ-

παρξη τῶν πόλεων αὐτῶν. Εἰδικά ὅμως γιά τίς πόλεις Ἑορδαία καί Ἀλμπία, ἄν πράγματι εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεση πού κάναμε ἀναλύοντας τίς σχετικές πηγές, ὅτι δηλαδή ἀποτελοῦν, ὅπως καί τὸ Κλίμα Μεστικόν, "ἀστικοποιημένες" ἀγροτικές περιοχές, τότε οὔτε οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές μποροῦν νά ἐπιβεβαιώσουν τήν ὑπαρξή τους. Κι αὐτό εἶναι ἐπόμενο, ἀφοῦ οἱ οἰκισμοί αὐτοί μόνο σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ διοικητικό καί φορολογικό σύστημα φαίνεται νά ἀποτέλεσαν "πόλεις" τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Ἔτσι λοιπόν, παρά τὸ γεγονός ὅτι ὁρισμένα προβλήματα παραμένουν πρὸς τὸ παρόν ἀδιερεύνητα, οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν καί τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα μᾶς ἐπιτρέπουν νά δώσουμε μιά ἀρκετά πειστική ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα πού θέσαμε παραπάνω. Ἀντίθετα σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν οἰκονομική κατάσταση τῶν πόλεων, ἐκτός ἴσως ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἡ εἰκόνα πού συνθέτουν τὰ γνωστά ὥς τώρα στοιχεῖα εἶναι ἐλλιπέστερη.

Συγκρίνοντας τὸν ἀριθμὸ τῶν μακεδονικῶν πόλεων (75 περίπου), τίς ὁποῖες μελέτησε ἡ F. Παρραζογίου γιά τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο²²¹, καθὼς καί τῶν πόλεων (100 περίπου) πού ἀναφέρει ὁ Στέφανος Βυζάντιος (6ος μ.Χ. αἰ.) στὸ ἔργο του Ἑθνικά γιά τήν ἀρχαιότητα καί γιά τὸ γεωγραφικὸ χῶρο πού ἐξετάζουμε²²², γίνεται φανερό ὅτι περισσότερες ἀπὸ τίς μισές μακεδονικές πόλεις εἶχαν ἐξαφανιστεῖ²²³ ἢ εἶχαν πέσει σέ παρακμὴ²²⁴ πρὶν ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα καί στὴ διάρκεια τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ, ὅποτε ἡ οἰκονομική, κοινωνική καί πολιτική κρίση, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστό, ξέσπασε στὴν αὐτοκρατορία, κατὰφερε καί στὸ θεσμό τῆς πόλης τὸ τελικὸ καί ἀποφασιστικὸ πλήγμα. Ἔτσι ἀπὸ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν μακεδονικῶν πόλεων τῆς ρωμαϊοκρατίας καί τῆς ἀρχαιότητος μόνο 37 διασώθηκαν ὥς τὸ τέλος τῆς περιόδου πού μελετᾶμε.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι πολλές ἀπὸ τίς πόλεις πού ἐπιβίωσαν ὥς τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο ἀποτελοῦσαν σημαντικὰ κέντρα καί στὴ διάρκεια τῆς ρωμαϊοκρατίας, διοικοῦνταν μάλιστα μὲ εἰδικὸ καθεστῶς: ἡ Θεσσαλονίκη καί ἡ Ἀμφίπολη ἦταν πόλεις *liberae* ἢ Πέλλα, τὸ Δίον, ἡ Κασσάνδρεια καί οἱ Φίλιπποι ἦταν *coloniae* οἱ Στόβοι *municipium* ἢ Ἑδεσσα, ἡ Βέροια καί ἡ Ἡράκλεια Σιντική (= Ἡράκλεια Στρυμόνος) ὑπήκοοι πόλεις.²²⁵ Ἐνδεικτικὸ εἶναι ἐπίσης ὅτι καί οἱ ὑπόλοιπες πόλεις τῆς Μακεδονίας προϋπῆρξαν ὥς ἀστικά κέντρα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἢ τουλάχιστον ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο καί ὅτι καμία νέα πόλη δὲν ἱδρύθηκε στὸ γεωγραφικὸ χῶρο πού μελετᾶμε σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου²²⁶.

Ἡ ἐξαφάνιση παλαιότερων ἀστικῶν κέντρων δέν ἀφορᾷ μιά συγκεκριμένη μόνο περιοχὴ τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ἀλλὰ χαρακτηρίζει ὅλη τὴν ἀντίστοιχη γεωγραφικὴ ἐνότητα. Καί στή βορειότερη ζώνη, δηλαδή ἀπὸ τοὺς Στόβους ὡς τὴν Παρθικόπολη, καί στὰ νότια τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια Λύγκου καί τὸ Δῖον ὡς τοὺς Φιλίππους, μειώθηκε ἐξίσου ὁ ἀριθμός τῶν πόλεων, μέ ἀποτέλεσμα ἡ νοτιότερη αὐτὴ περιοχὴ νά συγκεντρῶσει, ὅπως καί πρὶν, τίς περισσότερες πόλεις (βλ. χάρτη 2). Παρατηροῦμε δηλαδή ὅτι τὸ ἀστικό δίκτυο στήν ἐπαρχία Μακεδονίας εἶναι κατὰ πολὺ ἀραιότερο συγκριτικά μέ τίς προηγούμενες περιόδους. Ἡ ἐξαφάνιση τῶν παλαιῶν ἀστικῶν κέντρων εἶναι ὁμοιόμορφη σ' ὅλη τὴν ἐκτασὴ τῆς ἐπαρχίας. Ἡ μείωση παρόλα αὐτὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόλεων δέν φαίνεται νά ἐπέφερε καμιά ἀλλαγὴ στή δομὴ τοῦ δικτύου. Ἀντίθετα οἱ σπουδαιότερες πόλεις συνέχισαν νά ἀποτελοῦν σημαντικά ἀστικά κέντρα καί στήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο καί ἡ Θεσσαλονίκη παρέμεινε πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας²²⁷.

Τὸ πρόβλημα τῶν αἰτίων τῆς ἐξαφάνισης ἢ παρακμῆς τῶν ἀρχαίων καί ρωμαϊκῶν πόλεων ἀπασχόλησε πολλοὺς μελετητές καί προτάθηκαν διάφορες ἐρμηνεῖες. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ παρακμὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου γενικά καθὼς καί οἱ καταστροφές καί ἡ παρακμὴ τῶν πόλεων ἀποδόθηκαν βασικά στίς ἐπιδρομὲς τῶν διαφόρων φύλων ποὺ εἰσχωροῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς αὐτοκρατορίας²²⁸. Ἀπὸ ἄλλους ὅμως μελετητές, κυρίως τῆς σοβιετικῆς σχολῆς, οἱ ἐπιδρομὲς θεωρήθηκαν ὡς ἐξωτερικὸς παράγοντας ποὺ συνέβαλε ἀπλῶς καί μόνο στήν ἐπιτάχυνση τοῦ ρυθμοῦ ἐξαφάνισης ἢ παρακμῆς τῶν πόλεων. Ἀντίθετα ὡς βασικὴ αἰτία, σύμφωνα μέ τοὺς ἱστορικοὺς αὐτοὺς, προβάλλεται ἡ ταυτόχρονη παρακμὴ τοῦ δουλοκτητικοῦ τρόπου παραγωγῆς²²⁹. Πράγματι ἔνα τόσο σύνθετο ἱστορικὸ φαινόμενο δέν μπορεῖ παρὰ νά ἔχει βαθύτερα οἰκονομικά καί κοινωνικά αἷτια καί μάλιστα αὐτὰ πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στήν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα. Τὸ ζήτημα ὅμως αὐτὸ δέν μπορεῖ νά μᾶς ἀπασχολήσει, γιατί ξεφεύγει ἀπὸ τὰ χρονικά ὅρια τῆς ἐργασίας μας.

Ἐχει ὥστόσο ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ πόλεις τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ἔπαψαν νά εἶναι πολιτικά κέντρα καί ἔγιναν περισσότερο διοικητικά καί ἐκκλησιαστικά²³⁰. Γιὰ τὴ διαδικασία μεταβολῆς τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης διαθέτουμε ἐλάχιστες μαρτυρίες. Ὅπως ἀναφέραμε καί πιὸ πάνω, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος αὗξησε τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τῆς συγκλήτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συγκεντρώνοντας συγκλητικούς ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ Ρώμη, ἀλλὰ καί ἀπὸ ἄλλες ἐπαρχίες τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί εἰδικὰ τὴν ἐπαρχία Μα-

κεδονίας²³¹. Εκτός όμως από τη συγκέντρωση των συγκλητικῶν τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν στήν Κωνσταντινούπολη βασικοί παράγοντες πού συνετέλεσαν στήν ἐπιβράδυνση τῆς ἀνάπτυξης τῶν πόλεων θεωροῦνται ἀπό τό Ν.Σβορῶνο ἡ μετατροπῇ τῶν τοπικῶν βουλῶν τῶν πόλεων (*curiae*) σέ μιὰ κληρονομική μεσαία τάξη, ὁ περιορισμός τοῦ ρόλου τους σέ δημοσιονομικά κυρίως θέματα καθώς καί τό γεγονός ὅτι ἡ πόλη ἔχασε ἓνα τμήμα τῶν ἐσόδων της μέ τήν κρατικοποίησή τους ἢ τή δήμευση τῶν γαιῶν πού ἀνήκαν σ' αὐτή, καί πού δόθηκαν στό στρατό καί τήν Ἐκκλησία.²³²

Οἱ στρατιωτικές ἐπίσης μεταρρυθμίσεις κυρίως τοῦ Κωνσταντίνου Α', ἡ συγκέντρωση δηλαδή τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τοῦ στρατοῦ στίς πόλεις καί οἱ ἐπιβαρύνσεις τοῦ ταμείου τῆς πόλης καί τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ γιά τή διατροφή καί συντήρηση τῶν στρατευμάτων (*μιτᾶτα*)²³³, ἦταν μιὰ ἀκόμη αἰτία νά ἐξασθενίσουν οἰκονομικά οἱ πόλεις. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἐνῶ θά περίμενε κανεῖς ὅτι ἡ νέα αὐτή διάταξη τοῦ στρατοῦ στό ἐσωτερικό τῆς αὐτοκρατορίας θά ἐξασφάλιζε τουλάχιστον τήν ἄμυνα τῶν πόλεων σέ περιπτώσεις ἐπιδρομῶν, παρόλα αὐτά ἐπισημαίνεται ἀπό τοὺς ἰδίους τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς ἀνεπάρκεια ἢ καί ἀπουσία τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων πού στρατοπέδευαν σέ πόλεις οἱ ὁποῖες τυχαίνει μάλιστα νά εἶναι ἀπό τά μεγαλύτερα κέντρα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Τό γεγονός αὐτό εἶχε ἀρχικά σάν ἀποτέλεσμα νά ὑποστοῦν σοβαρές καταστροφές ὀρισμένες πόλεις, ὅπως οἱ Στόβοι στό τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα ἀπό τοὺς Γότθους καί ἓνα περίπου αἰῶνα ἀργότερα (570) ἀπό τοὺς Σλάβους. Ἐπίσης ἡ Κασσάνδρεια τό 540 ἀπό τοὺς Βουλγάρους. Τό τέλος ὅμως ἀρκετῶν μακεδονικῶν πόλεων, πού ἦταν συγχρόνως καί ἐπισκοπές, ἐπῆλθε λίγο πρὶν ἀπό τήν πρώτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (586) καί στή δεύτερη δεκαετία τοῦ 7ου αἰῶνα, ὅταν οἱ Ἀβαροσλάβοι ἐπιχειροῦσαν ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές: Ἡ Παρθικόπολις, τὰ Βάργαλα, ἡ Ἡράκλεια Λύγκου καταστράφηκαν στήν πρώτη φάση, ἐνῶ οἱ Φίλιπποι, ἡ Θάσος καί πιθανότατα ὁ Δόβηρος καί ἡ Ἀμφίπολις στή δεύτερη (μετά τό 615/6).

Ἀπό τά παραπάνω μπορεῖ κανεῖς νά ὑποθέσει ὅτι, ἀφοῦ οἱ πιό σημαντικές πόλεις-ἐπισκοπές καί διοικητικά κέντρα -ὅπως οἱ Στόβοι, πού ἦταν πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δευτέρας, καί ἡ Ἡράκλεια Λύγκου- δέν μπόρεσαν νά ἀντισταθοῦν ἀποτελεσματικά στίς σλαβικές ἐπιδρομές, ἦταν ἐπόμενο καί οἱ πόλεις πού δέν ἀποτελοῦσαν διοικητικά ἢ ἐκκλησιαστικά κέντρα, πού βρίσκονταν μακριά ἀπό τίς κεντρικές ὁδοὺς καί πού

δέν αναφέρονται ξανά μετά τό τέλος τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, νά ἐξαφανίστηκαν κατά τή διάρκεια καί ἐξαιτίας τῶν ἰδίων αὐτῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν.²³⁴ Εἶναι πιθανό ἐπίσης ὀρισμένες ἀπό τίς πόλεις αὐτές νά εἶχαν ἤδη περιπέσει σέ παρακμή ἐξαιτίας τῶν καταστροφῶν πού προκάλεσε ὁ σεισμός τοῦ 518.²³⁵ Ἀκόμη νά εἶχαν ἐξασθενήσει καί νά παρουσίαζαν κάποια δημογραφική κάμψη ἐξαιτίας τοῦ "παμφάγου καί παντοφθόρου" λοιμοῦ, ὁ ὁποῖος λίγους μῆνες πρίν ἀπό τήν πρώτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (Σεπτέμβριος 586) ἐξαπλώθηκε, σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, "οὐ τῇ πόλει δέ μόνον, ἀλλά καί τῇ χώρᾳ πάση" (ξ30). Στήν παρακμή ὀρισμένων ἀστικῶν κέντρων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πιθανό εἶναι τέλος νά συνετέλεσε ἐκτός ἀπό τά παραπάνω καί ὁ λιμός πού, σύμφωνα μέ τό ἴδιο κείμενο "συνεἶχε τήν πόλιν (Θεσσαλονίκην) ἅμα καί τήν ὅλην χώραν" στό διάστημα πού ἀκολούθησε μετά τήν ἴδια πολιορκία(ξ69).²³⁶

Σύμφωνα λοιπόν μέ τίς πληροφορίες αὐτές φαίνεται ὅτι οἱ σλαβικές ἐπιδρομές τοῦ τέλους τοῦ 6ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰώνα, πού ἦταν καί οἱ πιό καταστρεπτικές γιά τά ἀστικά κέντρα, βρῆκαν τίς περισσότερες πόλεις ἀποδιοργανωμένες καί ἐξασθενημένες ἀπό στρατιωτική καί δημογραφική ἀποψη, ἐξαιτίας τῶν φυσικῶν καταστροφῶν, τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό μέρους τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, τήν ὁποία ἐπισημάναμε σέ προηγούμενο κεφάλαιο, καί τέλος μέ ἀποδεκατισμένη τήν ἀγροτική ἐνδοχώρα τους (βλ. τό ἐπόμενο κεφάλαιο).

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο οἱ κάτοικοι μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, δηλαδή τῆς Ἡράκλειας Λύγκου καί τῆς Θεσσαλονίκης, ἀντιμετώπισαν τίς ἐπιδρομές τῶν Γότθων στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα καί τῶν Ἀβαροσλάβων ἓνα αἰώνα ἀργότερα εἶναι ἐνδεικτικός γιά τό θέμα πού μελετᾶμε ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, μελετώντας τίς σχετικές πηγές, τό γεγονός ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἡράκλειας Λύγκου κατέφυγαν στήν πιό κοντινὴ φυσική ὁχυρή θέση καθὼς καί τό ὅτι οἱ "ἄνδρες τῆς πόλεως" (τῆς Θεσσαλονίκης) στρατολογήθηκαν γιά τήν ὑπεράσπισή της δείχνουν ὅχι μόνο τίς δυνατότητες τῶν ἐπιδρομῶν ἀλλά κυρίως τό μέγεθος τῆς στρατιωτικῆς, οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς παρακμῆς τῶν πόλεων στή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Παράλληλα ἡ ἀξιοποίηση φυσικῶν ὁχυρῶν θέσεων καί ἡ στρατολόγησις τοῦ πληθυσμοῦ, φαινόμενα πού παρατηροῦνται σέ ιδιαίτερα κρίσιμες περιόδους,²³⁷ μᾶς ὁδηγοῦν στίς ἀπαρχές τῆς διαδικασίας

μεταμόρφωσης τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης σέ μεσαιωνική πόλη-κάστρο μέ-
σα στά πλαίσια τοῦ γένου διοικητικοῦ-στρατιωτικοῦ συστήματος, πού ἐφαρ-
μόστηκε τὴν ἐπόμενη περίοδο στὴν αὐτοκρατορία, δηλαδή τοῦ συστήματος
τῶν θεμάτων.

Ἐνῶ λοιπόν οἱ παραπάνω πολιτικές, στρατιωτικές καί κοινωνικές
συνθήκες πού διαμορφώθηκαν τὴν περίοδο πού μελετᾶμε ἦταν ἀρνητικές γιὰ
τὴν ἐπιβίωση καί ἀνάπτυξη τῶν πόλεων, παράλληλα παρατηρεῖται, σύμφωνα
μέ τόν Ν.Σβορώνο, μιὰ προσπάθεια ἀνόρθωσης τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, κα-
θώς "τό διοικητικό σύστημα τῶν πόλεων εἰσάγεται σέ καθαρά ὡς τότε ἀγρο-
τικές περιοχές, τοὺς "ρεγεῶνες", τὰ "κλίματα", τὰ "σάλτα" κλπ."²³⁸.

Πράγματι στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορά
ἡ πόλη τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας Κλίμα Μεστικῶν πού τοποθετεῖται
δυτικά τοῦ Νέστου ποταμοῦ. Γιὰ ὀρισμένους λόγους, τοὺς ὁποίους ἀναφέρα-
με πιο πάνω, νομίζουμε ὅτι στὴν ἴδια περίπτωση πρέπει νά ἐντάξουμε ἐπί-
σης τὴν Ἑορδαία καί τὴν Ἀλμωπία πού μνημονεύονται στὴν ἴδια πηγὴ ὡς
μακεδονικές πόλεις. Οἱ λόγοι πού ἔκαναν τόν Ἱουστινιανό ἢ κάποιον ἀπὸ
τοὺς προηγούμενους αὐτοκράτορες νά εἰσαγῶν τὸ διοικητικό σύστημα τῆς
πόλης στὴν ἀγροτική περιοχὴ δυτικά τοῦ Νέστου καί πιθανότατα καί στίς
δύο ἄλλες περιοχές δέν εἶναι γνωστοί. Μποροῦμε μόνο νά ὑποθέσουμε ὅτι
τό μέτρο αὐτό ἐφαρμόστηκε γιὰ δημοσιονομικούς λόγους (συστηματικότερος
ἐλεγχος καί συλλογὴ φόρων) ἢ γιὰ στρατιωτικούς (ἀποτελεσματικότερη ἄ-
μυνα τῆς περιοχῆς πού ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ θράκη πρὸς τὴ Μακεδονία). Ἄν
πράγματι εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεση πού κάναμε, ὅτι δηλαδή ἡ Ἑορδαία καί
ἡ Ἀλμωπία ἀποτελοῦσαν ἀγροτικές περιοχές πού διοικοῦνταν μέ βάση
τό καθεστῶς τῆς πόλης, τότε ἡ προσπάθεια ἀνόρθωσης τῆς ἀστικῆς οἰ-
κονομίας φαίνεται ὅτι πῆρε στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας σημαντικές προ-
εκτάσεις. Θά πρέπει ὥστόσο νά σημειώσουμε ὅτι τὰ μέτρα αὐτά δέν ἦ-
ταν ἀρκετά ὥστε νά μεταβάλουν μέ τρόπο καθοριστικό τὸ ἀστικό δίκτυο,
ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Σ'
ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἀγροτικό χαρακτῆρα τῶν πόλεων τὴν περίοδο πού μελετᾶ-
με πρέπει νά θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι καθόριζε ὡς ἓνα βαθμὸ καί τὴ φυσιο-
γνωμία τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Σύμφωνα μέ ἓνα χωρίο τῆς πρώτης
συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἀγίου Δημητρίου ὀρισμένοι κάτοικοι τῆς
Θεσσαλονίκης ἐπιδίδονται σέ ἀγροτικές ἀσχολίες, π.χ. ἀμπελοκαλλιέρ-
γεια, "ἐν προαστείοις καί ἀγροῖς" (§127).²³⁹

Ἕνας ἄλλος παράγοντας πού φαίνεται νά ἔδωσε νέα ὄψη καί
νέο χαρακτῆρα στά ἀστικά κέντρα τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου εἶναι ἡ

ϊδρυση ἐπισκοπῶν. Μὲ τὴν ἐδραίωση δηλαδὴ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὸν αὐξανόμενο ρόλο τῆς Ἐκκλησίας ὁργανώθηκε ἕνα νέο δίκτυο, τῶν πόλεων - ἐπισκοπῶν. Ἀλλὰ διέφεραν ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες πόλεις, πού δὲν ἔγιναν ἐπισκοπικές ἑδρες, ὄχι μόνο σὲ ὀρισμένα πολεοδομικά χαρακτηριστικά (μετατροπὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κέντρου, forum, σὲ ἐκκλησιαστικὸ κέντρο μὲ τὴν οἰκοδόμηση βασιλικῶν, ἐπισκοπείου κλπ.),²⁴⁰ ἀλλὰ κυρίως στὸ γεγονός ὅτι εἶχαν ἐπικεφαλῆς ἐκτός ἀπὸ τίς πολιτικές ἀρχές καὶ ἕναν ἐπίσκοπο, ὁ ὁποῖος, ὅπως τονίσαμε σὲ προηγούμενα κεφάλαια, ἔπαιζε πρωτεύοντα ρόλο καὶ σὲ μὴ ἐκκλησιαστικά θέματα.

Συγκεκριμένα ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν μακεδονικῶν πόλεων 15 μόνο ἀποτελέσαν ἑδρες ἐπισκοπῶν. Θί ὑπόλοιπες 22 παρέμειναν ἀπλὰ ἀστικά κέντρα, παρὰ τίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος (451) καὶ τὰ νομοθετικά μέτρα τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, πού προέβλεπαν τὴν ἵδρυση ἐπισκοπικῆς ἑδρας σὲ κάθε ἀστικὸ κέντρο²⁴¹. Τὰ κριτήρια πού λήφθηκαν ὑπόψη ἀρχικά, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα, ἦταν ἡ ὑπάρξη χριστιανικῆς κοινότητος (Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Στόβοι). Στὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου καὶ κυρίως τὸν 4ο καὶ 5ο αἰῶνα, ὅταν διευρύνθηκε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὁργάνωση καὶ ἰδρύθηκαν οἱ περισσότερες ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ἐπιλέγονταν τὰ σημαντικότερα κέντρα: Ἡράκλεια Λύγκου, Παρθικόπολις, Ἀμφίπολις, Δῖον κλπ. Πόλεις πού βρίσκονταν μακριὰ ἀπὸ τίς κεντρικότερες ὁδοὺς δὲν ἔγιναν τελικὰ ἐπισκοπές (Εὐρωπος, Ἀντανία, Ἰδομένη, Βράγυλος, Πρίμανα, Ἡράκλεια Στρυμόνος, Ἀκανθος, Βέργη, Ἀραλος, Αἷστραιον, Πελαγονία, Κελαινῖδιον, Ἀρμονία). Λιγότερες εἶναι οἱ περιπτώσεις τῶν πόλεων πού βρίσκονταν κατὰ μῆκος τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ καὶ δὲν ἔγιναν ἐπισκοπές (Ἀκόντισμα, Νεάπολις, Νίκαια, Κέλλη).

Ἕνα ἀκόμη κριτήριον γιὰ τὴν ἵδρυση ἐπισκοπικῆς ἑδρας ἦταν ἴσως ἡ ἀξιόλογη οἰκονομικὴ δραστηριότητα καὶ ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη μιᾶς πόλης. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν πού ἔχουν δημοσιευθεῖ, ἡ παραπάνω ἄποψη ἐνισχύεται: Οἱ πόλεις πού δὲν ἔγιναν τελικὰ ἐπισκοπές, δηλαδὴ οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς μισές, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσαν, συγκριτικά μὲ τίς ὑπόλοιπες, λιγότερο σημαντικούς οἰκισμούς, γι' αὐτὸ παρήκμασαν ἐντελῶς καὶ δὲν ἐμφανίζονται τὴν περίοδο πού ἀκολουθεῖ. Ἔτσι, μὲ βάση τὰ παραπάνω, φαίνεται λιγότερο πιθανὴ ἡ ὑπόθεση πού θὰ μπορούσε κάποιος νὰ κάνει, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἵδρυση νέων ἐ-

πισκοπικῶν ἐδρῶν διακόπηκε ἐξαιτίας τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ βου αἵωνα.

Στά νέα ἐκκλησιαστικά κέντρα, τίς πόλεις - ἐπισκοπές, παρατηροῦνται, ἐκτός ἀπό ὁρισμένα ἐξωτερικά πολεοδομικά γνωρίσματα, νέες σχέσεις μεταξύ τῶν πολιτῶν, τοῦ ἐπισκόπου καί τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Τό παράδειγμα ποῦ ἀναφέραμε σέ προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά μέ τήν ἔντονη ἀμφισβήτηση, τήν ὁποία, σύμφωνα μέ τόν ἱστορικό Μάλχο, οἱ "πολιταί" τῆς Θεσσαλονίκης ἐξέφρασαν ἐναντίον τοῦ Ἰωάννη ὑπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ (479), εἶναι ἐνδεικτικό. Διαπιστώσαμε δηλαδή ὅτι ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ ὑπαρχος, δέν θεωρήθηκε ἄξιος τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν πολιτῶν, οἱ ὅποιοι μάλιστα τοῦ ἀφαιροῦν "τάς κλεῖς τῶν πυλῶν"²⁴². Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀφήνεται ἔμμεσα νά ἐννοηθεῖ ὅτι οὔτε οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες "τά τε ἱερά γένη καί οἱ ἐν ταῖς ἀξίαις" θεωροῦνται ἀπό τοὺς ἐξαγριωμένους πολίτες ὡς ὑπεύθυνοι καί ἄξιοι νά ἀναλάβουν τήν ἀπόκρουση τῶν ἐπιδρομῶν Γότθων. Τό ρόλο τοῦ πολιτικοῦ-στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ καί ὑπερασπιστῆ τῆς Θεσσαλονίκης τόν ἀναθέτουν στὸν ἐπίσκοπο.

Παρόμοιο παράδειγμα ἀναφέρεται στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τοῦ Μάλχου σχετικά μέ τήν ἀπόκρουση τῶν Γότθων στήν Ἡράκλεια Λύγκου. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ἐπίσκοπος Ἡρακλείας "τὴν χώραν ἀπαθὴ πᾶσαν διεφύλαξε" ὠροδοκῶντας τοὺς Γότθους. Στὸ βίο ἐπίσης τοῦ ὁσίου Δαβίδ ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης στέλνεται, καί μάλιστα μέ πρωτοβουλία τοῦ ὑπάρχου Ἰλλυρικοῦ, νά συναντήσῃ τόν Ἰουστινιανὸ καί νά μεσολαβήσῃ γιὰ τὴ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὴν Πρώτη Ἰουστινιανὴ στὴ Θεσσαλονίκη. Τελικὰ ὅμως, ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης δέν ἦταν δυνατό νά ἀφήσῃ τὴν πόλιν "ἀδιοίκητον", ἀναλαμβάνει νά φέρῃ σὲ πέρας τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ὁ ὁσίου Δαβίδ. Ἀκόμη καί ἂν θεωρήσουμε ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ βίου ὑπερβάλλει, θέλοντας νά ἐξάρῃ τὴν προσωπικότητα τοῦ ὁσίου Δαβίδ καί νά τονίσῃ τὴν ἐκτίμησιν ποῦ ἔτρεφαν γι' αὐτόν, δέν μπορούμε ὥστόσο νά παραγνωρίσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποκλειστικά ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες θεωρήθηκαν κατάλληλοι γιὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς.²⁴³ Οἱ σχέσεις τέλος τοῦ ἐπισκόπου καί τῶν πολιτῶν δίνονται ἀνάγλυφα στὸ ἰδ' θαῦμα τοῦ ἀγίου Δημητρίου, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι "πολύτεκνος θυγατέρα" τοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου (ζ'132).

Σύμφωνα λοιπὸν μέ τὰ παραπάνω, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἐπισκόπου ἀρχικά κάλυψε τὸ κενὸ ποῦ δημιουργήθηκε στήν πολιτικὴ ζωὴ

μέ την κατάργηση της αὐτονομίας τῶν πόλεων. Ἡ αὐξανόμενη ἐπιπλέον σπουδαιότητα τῆς Ἐκκλησίας, μέ την ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς κρατικῆς θρησκείας, τήν οἰκονομική της ἰσχὺ²⁴⁴ καί τήν κοινωνική της προσφορά²⁴⁵, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν ἐμφάνιση, ἀνάμεσα στοὺς ἐκπροσώπους τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καί τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντες τῆς πόλης, μιᾶς τρίτης ἐξίσου σημαντικῆς ἀρχῆς, τοῦ ἐπισκόπου. Συχνά μάλιστα τὸ κύρος ποὺ ἀσκούσε ὁ ἐπίσκοπος στὸ δῆμο τῆς πόλης-ἐπισκοπῆς, ὅπου ἔδρευε, ξεπερνοῦσε ἐκεῖνο τῶν ἄλλων ἀρχῶν καί γιὰ λόγους ποὺ ἀναφέραμε πρὶν πᾶν καί γιὰ ἄλλους συγκυριακοὺς, π.χ. πολιτική διαφωνία μέ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας κλπ. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λόγους θεωροῦμε τήν ἵδρυση ἐπισκοπῆς καθοριστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς πρωτοβυζαντινῆς πόλης καί γιὰ τίς ἰσορροπίες ποὺ δημιουργοῦνται στὶς νέες αὐτές συνθηκὲς μεταξύ τοῦ ἐπισκόπου, τοῦ δήμου καί τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν.

Καθὼς ὅμως ἡ ἵδρυση ἐπισκοπῆς θεωρήθηκε καθοριστικὸ κριτήριον γιὰ τὴ δημιουργία ἐνός νέου τύπου πόλης, τίθεται ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς περιορισμένης ἐπέκτασης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας. Τὸ γεγονὸς δηλαδὴ ὅτι ἀπὸ τίς 37 πόλεις οἱ 22 δὲν ἔγιναν ἐπισκοπές μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἐνδειξη γιὰ τὸ βαθμὸ τῆς οἰκονομικῆς καί δημογραφικῆς ἀνάπτυξής τους τὴν ἴδια περίοδο. Ἡ ἀπουσία ὁποιασδήποτε μαρτυρίας σχετικὰ μέ τίς πόλεις αὐτές καθὼς καί τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχουν γίνει συστηματικὲς ἀνασκαφές δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καταλήξουμε σὲ ὀριστικὰ συμπεράσματα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ γεωγραφικὴ τους θέση, ἡ ἀραιὰ κατοικημένη ἐνδοχώρα τους (βλ. χάρτη 2) καί ἡ γενικότερη πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων, ποὺ ἀπέβλεπε στὴ δημιουργία κλειστῶν ἐπαγγελμάτων στὴν πόλη καί τὴν καθήλωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ στὴν ὑπαιθρο, εἶχε ἀναπόφευκτα σάν ἀποτέλεσμα νὰ περιορίζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν πόλεων. Ἔτσι οἱ 22 αὐτές πόλεις, ἐνῶ παρέμειναν τυπικά, ὅπως καί στὴ ρωμαϊκὴ περίοδο, *civitates*, δὲν ἀποτέλεσαν τελικὰ οὔτε διοικητικὰ οὔτε ἐκκλησιαστικὰ κέντρα.

Γιὰ τήν οἰκονομική καί δημογραφικὴ κατάσταση τῶν μακεδονικῶν πόλεων δὲν ἔχουν ὡς τώρα γραφεῖ ἐιδικὲς μελέτες. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ διερευνήσουμε τὸ πρόβλημα αὐτὸ μέ βάση τίς μαρτυρίες τῶν πηγῶν καί τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν ποὺ ἐκθέσαμε παραπάνω γιὰ κάθε πόλη χωριστά. Εἶναι φυσικὸ ἀνάμεσα στὶς πόλεις τῆς ἐπαρ-

χίας Μακεδονίας ή Θεσσαλονίκη, ως έδρα διοικητικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καί ως σημαντικός σταθμός τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, νά συγκεντρῶνει τή μεγαλύτερη οἰκονομική δραστηριότητα. Ἔτσι δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι σέ φιλολογικά κείμενα καί ἐπιγραφές συναντοῦμε τό μεγαλύτερο ἀριθμό ἐπαγγελμάτων συγκριτικά μέ τίς ἄλλες μακεδονικές πόλεις, χωρίς βέβαια νά ὑπολογίζουμε τοὺς κρατικούς ἀξιωματοῦχους, πολιτικούς καί στρατιωτικούς, τοὺς ὑπαλήλους τῶν διαφόρων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, τοῦ νομισματοκοπέου, πού ἀποτελοῦσε κρατικό μονοπώλιο, καί τέλος τοὺς ἐκκλησιαστικούς λειτουργούς. Συγκεκριμένα τά ἐπαγγέλματα πού ἀναφέρονται σέ φιλολογικές πηγές καί ἐπιγραφές εἶναι τά παρακάτω: δικολόγος,²⁴⁶ δεκανός, παιδαγωγός, διδάσκαλος, λεπτουργός(=ξυλογλύπτης ή ἐπιπλοποιός), ἱματιοπράτης, ἡνίοχος.²⁴⁷ Μικρότερος ἀριθμός ἐπαγγελμάτων ἀναφέρεται σέ ἐπιγραφές τῆς Ἑδεσσας: οἰκοδόμος, γναφεύς, ὀθονιακός(=ἐμπορος ὑφασμάτων), ἱατρός, ἱπποῦατρός· καί τῶν Φιλίππων: ἱατρός, μάγειρος, ὑποδέκτης(=εἰσπράκτορας φόρων), ὀθονίτης(=ἐμπορος ὑφασμάτων), ἐνῶ γιά τίς ὑπόλοιπες πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δέν ἔχουμε, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, παρόμοιες μαρτυρίες.

Συντεχνιακές ἐνώσεις (συνήθειαι, corpora, collegia) τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων, οἱ ὁποῖες συστάθηκαν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα στίς πόλεις ὀλόκληρης τῆς αὐτοκρατορίας, δέν γίνονται γνωστές εἰδικά γιά τίς μακεδονικές πόλεις. Σέ μία μόνο ἀχρονολόγητη ἐπιτύμβια ἐπιγραφή, πού βρέθηκε στό χωριό Καλαμπάκι (νομός Δράμας), ἀναφέρεται ὁ "Ἰούλιος ἀρκάρις(=ταμίης) ἀργενταρίων". Σέ δύο ἐπίσης ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα ἀναφέρεται ἡ "συνήθεια τῶν πορφυροβάφων" καί τό "collegium naviculariorum".²⁴⁸ Μέ βάση λοιπόν τίς ἐπιγραφές αὐτές ὑποθέτουμε ὅτι καί στήν πρωτοβυζαντινή περίοδο οἱ βαφεῖ καί οἱ πλοιοκτῆτες (navicularii) ἐξακολούθησαν νά συγκροτοῦν ἕνα συντεχνιακό σῶμα, καθῶς ή Θεσσαλονίκη συνέχισε νά ἀποτελεῖ σπουδαῖο ἐμπορικό κέντρο καί κόμβο θαλάσσιων συγκοινωνιῶν σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Α' ἐπισκεύασε τό λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης²⁴⁹ καθῶς καί ἀπό τίς συχνές μαρτυρίες διακίνησης ἐμπορευμάτων καί ἀνθρώπων ἀπό τίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας πρὸς τή Θεσσαλονίκη καί ἀντίστροφα. Μόνο στό τέλος τῆς περιόδου πού μελετᾶμε, ἐπὶ κάποιες ἑμμεσες πληροφορίες τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, διαφαίνεται μιὰ κάμψη τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῶν ναυκλήρων.

Συγκεκριμένα αναφέρεται στο β' θαύμα, όπου εξιστορούνται γεγονότα του 618, "σιτοφόρους όλκάδας μετά και έτέρων διαφόρων ειδών πλείστας...έ-
κάστης ημέρας άνενδότης εισέρχεσθαι...". Αυτά όμως τά καράβια είναι βέ-
βαιο ότι δέν άνήκαν σέ θεσσαλονικείς ναυκλήρους αλλά σέ ξένους κι αυτό
φαίνεται από τά γεγονός ότι οί ίδιοι οί ναύκληροι τών παραπάνω
πλοίων έλεγαν ότι οδηγήθηκαν στη θεσσαλονίκη "από τινος καγγελάριου",
δηλαδή του άγίου Δημητρίου(ξ209).²⁵⁰ Η παραπάνω υπόθεση πού κάναμε για
μιά ένδεχόμενη κρίση της οικονομικής δραστηριότητας τών πλοιοκτητών της
θεσσαλονίκης φαίνεται νά έπαληθεύεται από μιά δεύτερη έμμεση αναφορά
του άνώνυμου συγγραφέα της ίδιας συλλογής. Στο δ' θαύμα δηλαδή, όπου έ-
ξιστορείται ο λιμός του 676 στη θεσσαλονίκη, αναφέρεται ότι οί τοπικοί
άρχοντες και ο δήμος αποφάσισαν νά στείλουν στίς θήβες και τή Δημητριά-
δα "τά ύπολειφθέντα σκεύη τε και μονόξυλα"(ξ254). Η συγκεκριμένη φράση
πού χρησιμοποιεί ο άνώνυμος συγγραφέας, ένω έπιβεβαιώνει τή συνέχιση
της διεξαγωγής του έμπορίου από τούς ίδιους τούς θεσσαλονικείς, συγχρό-
νως δηλώνει, κατά τή γνώμη μας, τή μείωση τών πλοίων ("τά ύπολειφθέντα")
πού διέθεταν οί θεσσαλονικείς πλοιοκτήτες, ή όποία πιθανότατα όφεί-
λεται στίς άλλεπάλληλες πολιορκίες της πόλης από τά διάφορα σλαβικά
φύλα.

Η άνάλυση τών παραπάνω πληροφοριών για τά έπαγγέλματα στα όποια
επιδίδεται ο πληθυσμός τών άστικών κέντρων της έπαρχίας Μακεδονίας
και γενικότερα για τήν οικονομική δραστηριότητα πού αναπτύσσεται σέ δ-
ρισμένα από αυτά, μās οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ή μεγαλύτερη οικονομική
κίνηση συγκεντρώνεται στη θεσσαλονίκη, ένω πολύ μικρότερη σέ πόλεις -
σταθμούς της Έγνατίας όδοϋ και έκκλησιαστικά κέντρα(Φίλιπποι, Έδεσσα,
Ηράκλεια Λύγκαι).

Για τήν πληρέστερη διερεύνηση του ζητήματος της οικονομικής κατά-
στασης τών μακεδονικών πόλεων στην πρωτοβυζαντινή περίοδο είναι επίσης
άπαραίτητα νά έξετάσουμε τήν ύπαρξη και τυχόν επέκταση της μεγάλης έγ-
γείας ιδιοκτησίας. Οί σχετικές μαρτυρίες τών πηγών είναι και σ'αυτή
τήν περίπτωση έλάχιστες αλλά διαφωτιστικές. Συγκεκριμένα στο βίο του
Πορφυρίου επισκόπου Γάζης, ο όποιος γεννήθηκε και έζησε όλόκληρο σχεδόν
τό δεύτερο μισό του 4ου αιώνα στη θεσσαλονίκη, αναφέρεται ότι τό τμήμα
της έγγείας οικογενειακής περιουσίας ("κτήματα") πού άνήκε προσωπικά σ'
αυτόν πουλήθηκε τά 392 περίπου αντί 3000 χρυσών νομισμάτων. Από τό έ-

διο κείμενο πληροφορούμαστε ότι ο Πορφύριος κατείχε επίσης "έσθηματα καί άργυρώματα" καθώς και "άλλους χρυσοῦς χιλίους τετρακοσίους". Δυστυχώς δέν αναφέρεται στο βίο αυτό τίποτα σχετικά με τά υπόλοιπα μέλη της οίκογένειάς του, παρά μόνο γενικά ότι "γένος ἦν αὐτοῦ-ἐπίσημον".²⁵¹ Εἶναι πάντως πιθανό νά κατείχαν άνωτερα άξιώματα, όπως ο ἴδιος ο Πορφύριος ο όποῖος κατέλαβε μιά από τίς άνώτερες βαθμίδες της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, έγινε δηλαδή επίσκοπος Γάζης.

Παρόμοιες αναφορές σχετικά με την ύπαρξη εὔπορων πολιτῶν της Θεσσαλονίκης βρίσκουμε καί στην πρώτη συλλογή τῶν θαυμάτων τοῦ άγίου Δημητρίου. Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι ο "κύρις Μηνάς" καί ο Ἰωάννης, "εἰς τῶν παλαιῶν δικολόγων της περιφανοῦς Θεσσαλονίκης", πρόσφεραν γιά την κατασκευή τοῦ κιβωρίου τοῦ άγίου Δημητρίου έβδομήντα πέντε καί σαράντα λίτρες άργύρου αντίστοιχα (ζ60 καί 61). Στην ἴδια συλλογή αναφέρεται επίσης ότι όρισμένοι Θεσσαλονικεῖς "καί πλούτῳ καί φρονήσει καί δούλοις άκμάζουσι καί έμπειροπολέμοις έκαλλωπίζοντο, καί εν τοῖς σκρινίοις τῶν ὑπάρχων τοῦ Ἰλλυρικοῦ πρῶτοι έτύγχανον,..." (ζ129).

Γιά τίς υπόλοιπες πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας παρόμοιες αναφορές δέν παραδίδονται. Από λίγες όμως έμμεσες καί διάσπαρτες μαρτυρίες διαφαίνεται ή ύπαρξη κάποιας εὔπορης τάξης πού συγχρόνως κατέχει κάποια άξιώματα. Στην Ἡράκλεια Λύγκου π.χ. ο Vinica domesticus, στρατιωτικός κατά πάσα πιθανότητα άξιωματοῦχος, δωρίζει ένα χρηματικό ποσό γιά την κατασκευή τοῦ μωσαϊκοῦ θαπέδου μιᾶς από τίς βασιλικές της πόλης.²⁵² Την ύπαρξη μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας στους Φιλίππους βεβαιώνει καί μιά έπιγραφή πού βρέθηκε στην ἴδια πόλη καί πού αναφέρει "Νίκανδρος πραγματευτής".²⁵³ Όπως εἶναι γνωστό, πραγματευτής ή έπίτροπος (actor) εἶναι ο διαχειριστής της άκίνητης περιουσίας ενός γαιοκτήμονα, ο όποῖος κατοικεῖ στην πλησιέστερη πόλη. Τέλος τῶ νομίσματα πού βρέθηκαν στίς υπόλοιπες πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας (Στόβοι, Βάργαλα, Παρθικόπολις καί θάσος²⁵⁴) μαρτυροῦν την ύπαρξη κάποιων εὔπορων κατοίκων στίς πόλεις αυτές καί γενικότερα την άνθιση της νομισματικής οίκονομίας.

Οί αρχαιολογικές επίσης άνασκαφές, σ'όσες τουλάχιστον πόλεις της της Μακεδονίας έχουν γίνει, μάς δίνουν μιά ικανοποιητική εἰκόνα: Ἡ άνοικοδόμηση κτιρίων, κυρίως εκκλησιαστικῶν συγκροτημάτων, με πρωτοβουλία εκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν άρχῶν²⁵⁵ παρατηρεῖται γενικά σ'όλόκληρη

τήν έκταση τῆς ἐπαρχίας καί μαραῦμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι μέ τόν ἴδιο περίπου ρυθμό συνεχίζεται σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Συχνά μάλιστα τά κτίρια παύ κτίζονται στό κέντρο τῶν πόλεων, ὅπου βρισκόταν ἡ ρωμαϊκή ἀγορά (forum), διαφοροποιοῦν ριζικά τήν ὑπάρχουσα πολεοδομική διάταξη καί δημιουργοῦν νέους "πυρῆνες"²⁵⁶. Καθώς ἡ οἰκοδομική αὐτή δραστηριότητα φαίνεται νά πῆρε μεγάλες διαστάσεις, μποροῦμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἔδωσε κάποια ὥθηση στήν οἰκονομία καί εὐνόησε τό ἐμπόριο. Εἶναι γνωστά π.χ. ὅτι ὁμάδες τεχνιτῶν, ἐργαστήρια, μετακινοῦνταν στίς διάφορες πόλεις κοντινῶν ἐπαρχιῶν καί κατασκεύαζαν μωσαϊκά δάπεδα²⁵⁷ καί ὅτι ἡ θάσος ἐξήγαγε μάρμαρο στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου, τήν Ἰταλία κλπ. Πράγματι κιονόκρανα τῆς Ἑδεσσας καί τῶν Σερρών πού σώζονται ὡς σήμερα ἔχουν κατασκευαστεῖ ἀπό θαλασσινό μάρμαρο.

Σέ ὀρισμένα διαστήματα τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ἐπιχειρεῖται ἐπίσης ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν διαφόρων πόλεων (Θεσσαλονίκη,²⁵⁸ Βόργαλα, Παρθικόπολις, Δῖον) καί συγχρόνως διαπιστώνεται, μέ βάση τά μιλιάρια πού ἔχουν βρεθεῖ κατά τόπους καί πού χρονολογοῦνται κυρίως στό πρῶτο μισό τοῦ 4ου αἰῶνα, ἰδιαίτερη φροντίδα γιά τήν Ἑγνατία ὁδό.

Σχετικά μέ τό ἐμπόριο καί τή διακίνηση ἀνθρώπων καί ἐμπορευμάτων ἀπό τίς μακεδονικές πόλεις πρὸς τίς ὑπόλοιπες ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας καί ἀντίστροφα διαθέταμε ἐλάχιστες πληροφορίες. Ἡ *Expositio totius mundi et gentium*, κείμενα πού γράφτηκε ἀκριβῶς στά μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα, εἰδικά γιά τή Μακεδονία μᾶς πληροφορεῖ ἀρχικά ὅτι ὑπῆρχε ποικιλία καί ἐπάρκεια προϊόντων, "*abudans omnia*". Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ ἐπίσης τό ἐμπόριο ἀναφέρει: "*negotium vero eicit(Macedonia) ferrum, plumam, aliquotiens enim et lardum et caseum dardanicum. Et habet civitatem splendide, Thessalonicam, quae est et ipsa una eminentium*". Καί πῶς κάτω "*hinc Lemnus ipsa sibi sufficiens, vinum autem multum faciens Macedoniae et Thraciae regioni*"²⁵⁹.

Τά ἐμπορεύματα, οἱ ταξιδιῶτες, αἱ ἐκκλησιαστικά ἢ κρατικοὶ ὑπάλληλοι διακινοῦνται μέσω τῶν χερσαίων καί τῶν θαλασσίων ὁδῶν. Εὐνοϊκός παράγοντας γιά τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῶν μακεδονικῶν πόλεων εἶναι τό γεγονός ὅτι ἀπό τό ἀνατολικότερο ὡς τό δυτικότερο ἄκρο τῆς ἡ ἐπαρχία Μακεδονία διασχίζεται ἀπὸ τή σπουδαιότερη ὁδὸ πού ἐνώνει τήν παλαιὰ καί τή νέα Ρώμη, τήν Ἑγνατία. Χαρακτηριστικό εἶναι

ὅτι 10 ἀπὸ τῆς 29 πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας πρώτης ποῦ ἀναφέρονται στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱερακλέους ἀποτελοῦσαν κόμβους τῆς ὁδοῦ αὐτῆς (Ἱράκλεια Λύγκου, Νίκαια, Κέλλη, Ἐδεσσα, Πέλλα, Θεσσαλονίκη, Ἀμφίπολις, Φίλιπποι, Νεάπολις, Ἀκόντισμα).

Ἀναφέραμε πρὶν πάντων ὁρισμένες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐμπορικῆς κίνησης σὲ πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ Θεσσαλονίκη ἡ κίνηση αὐτὴ συνεχίζεται καὶ στὸ τέλος τοῦ 6ου καὶ τὸν 7ο αἰῶνα παρὰ τὴν κρίσιμη στρατιωτικὴ κατάσταση ποῦ δημιουργήσαν οἱ ἀβαροσλαβικὲς ἐπιδρομὲς καὶ οἱ σλαβικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ πολιορκίες. Ἔτσι π.χ. ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου πληροφοροῦμαστε ὅτι καὶ στὴ διάρκεια τῆς πρώτης (586) καὶ τῆς δεύτερης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης (618) ἀπὸ τοὺς Ἀβαροσλάβους δὲν διακόπηκε ἡ προμήθεια σίτου ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Σικελία (570κ.ε. καὶ 209)²⁶⁰ οὔτε ἀργότερα οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγές τῶν Θεσσαλονικέων, ἀπὸ τὴ θάλασσα βέβαια, μὲ τοὺς Βελεγεζῆτες (676/8), ποῦ εἶχαν στὰ μεταξύ ἐγκατασταθεῖ στὴ Θεσσαλία.²⁶¹ Ἀντίθετα σ' ὅ,τι ἀφορᾷ μικρότερα ἀστικά κέντρα, ὅπως ἡ θάσος, φαίνεται ὅτι οἱ καταστροφές ποῦ προκάλεσαν οἱ σλαβικὲς ἐπιδρομὲς (617/20) εἶχαν σὰν συνέπεια ἀνάμεσα σὲ ἄλλα καὶ τὴν πλήρη ἀνακοπή τῆς ἐμπορικῆς κίνησης. Ἔτσι τὸ ἐμπόριο μαρμάρου ἀπὸ τὴ θάσος πρὸς τῆς ἐπαρχίες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὴν Ἱταλία καὶ τὴ Συρία, ποῦ παρατηρεῖται σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 7ου αἰῶνα διακόπτεται ἐντελῶς.²⁶² Τέλος μιὰ ἀκόμη ἐνδειξὴ γιὰ τὴν παρακμὴ τοῦ ἐμπορίου τὸν ἴδιο αἰῶνα καὶ τὴν τάση πρὸς τὴν κλειστὴ οἰκονομία -μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὴ Θεσσαλονίκη- εἶναι ἡ μείωσις τῆς κυκλοφορίας τῶν νομισμάτων στῆς πόλεις (βλ. πίνακα 2).

Συμπερασματικὰ λοιπὸν μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὰ ρωμαϊκὰ δίκτυα τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας διατηρήθηκε καὶ τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο παρὰ τὴν καταστροφὴ πολλῶν πόλεων τὸν 3ο αἰῶνα. Μιὰ προσπάθεια ἐνίσχυσης τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας μὲ τὴ δημιουργία πόλεων σὲ ἀγροτικὲς περιοχές (κλίμα Μεσσηνικὴ καὶ πιθανόν Ἑορδαία καὶ Ἀλμωπία) δὲν ἐπέφερε καθοριστικὲς ἀλλαγές.

Αὐτὸ ποῦ παρουσιάζει ἴσως ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ ἀναλογία

ανάμεσα στις πόλεις που έγιναν επισκοπές (15) και σέ κεῖνες που ἔμειναν ἀπλά ἀστικά κέντρα (22). Ἡ διεύρυνση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης, παρόλο που δὲν πῆρε τίς διαστάσεις που προβλέπονταν ἀπὸ νομοθετικές καὶ ἐκκλησιαστικές ἀποφάσεις, καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἐπισκόπου που ἐγκαινιάζει νέες πολιτικές ἰσορροπίες, φαίνεται νά ἔδωσαν μιὰ ὠθηση στις μακεδονικές πόλεις τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Ἔτσι γίνεται φανερό τελικά ὅτι ἡ ἵδρυση ἐπισκοπικῆς ἑδρας σέ μιὰ πόλη, ὅπως ἐξάλλου καὶ οἱ προσπάθειες τῶν διαφόρων αὐτοκρατόρων γιὰ τὴν ἀνόρθωση τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, λειτούργησε ὡς ἀντισταθμιστικός παράγοντας στὴν πολιτική καὶ οἰκονομική παρακμὴ τῶν πόλεων τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Ἀντίθετα οἱ πόλεις που δὲν έγιναν ἐπισκοπές περιέπεσαν βαθμιαῖα σέ παρακμὴ, γεγονός που δείχνει ἔμμεσα ὅτι ἡ ἵδρυση ἐπισκοπῶν συναρτᾶται μὲ τὴν οἰκονομική καὶ δημογραφική κατάσταση τῶν ἀντίστοιχων πόλεων. Καθὼς λοιπόν ἡ τελευταία αὐτὴ περίπτωση ἀφορᾷ τίς περισσότερες ἀπὸ τίς μισὲς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, μπορούμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἐξαφάνισης τῶν ρωμαϊκῶν πόλεων παρατεινόταν καὶ στή διάρκεια τῆς περιόδου που μελετᾶμε καὶ ὅτι τελικά πῆρε μεγαλύτερες διαστάσεις ἀπὸ αὐτές που μπορούμε νά ὑπολογίσουμε βασιζόμενοι στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους.

Τέλος οἱ ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές, μὲ τίς καταστροφές που προκάλεσαν στὰ περισσότερα ἀστικά κέντρα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας (585/6 καὶ μετὰ τὸ 615/6), ἀπὸ τὴ μιὰ ἀνέκοψαν τὴν ἐξέλιξη τῶν πόλεων καὶ κυρίως τῶν πόλεων-ἐπισκοπῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κατάφεραν τὸ τελικὸ πλήγμα σέ κεῖνες που ἐπιβίωναν ὡς ἀπλά ἀστικά κέντρα στή διάρκεια τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Ἔτσι ἡ καταστροφή τῶν ἀστικῶν κέντρων φαίνεται νά πῆρε στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας μεγαλύτερες διαστάσεις ἀπὸ ὅ,τι στή Μικρὰ Ἀσία.²⁶³ Οἱ νέες πόλεις, που ἐμφανίζονται τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο ἢ οἱ ἐλάχιστες πόλεις που ἐπιβίωσαν, ἀναδιοργανῶνται ὡς πόλεις-κάστρα μὲ βάση τίς νέες οἰκονομικές καὶ στρατιωτικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά αὐτῶν τῶν νέων πόλεων καθὼς καὶ τὴ διαδικασία μεταμόρφωσής τους παρακολουθήσαμε μελετώντας τὰ δεδομένα τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου.

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις ἰσχύουν σέ πολὺ μικρὸ βαθμὸ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ Θεσσαλονίκη. Ὅχι μόνον ὁ ρόλος -οἰκονομικός, διοικητικός, ἐκκλησιαστικός- τῆς πρωτεύουσας τῆς Μακεδονίας ἦταν διαφορετικός, ἀλλὰ

κατόρθωσε επιπλέον νά επιβιώσει μετά τίς άβαροσλαβικές επιδρομές καί νά άποτελέσει στήν κρισιμότερη περίοδο τής χερσονήσου τοῦ Αἴμου(τέλος 6ου-άρχές 7ου αἰώνα) τό "προσφύγιον" τοῦ πληθυσμοῦ ἄλλων ἀστικῶν κέντρων πού καταστράφηκαν ἀπό τούς ἐπιδρομεῖς. Ὁ ἀγώνας τῶν Θεσσαλονικέων γιά τήν ἀπόκρουση τῶν Ἀβαροσλάβων καί ἡ ρημασία πού εἶχε τή συγκεκριμένη περίοδο ἡ ἐπιβίωση τής Θεσσαλονίκης ἀποτελοῦν τό κεντρικό θέμα καί περιγράφονται ἀνάγλυφα στίς δύο συλλογές τῶν θαυμάτων τοῦ πολιούχου τῆς ἁγίου Λημητρίου.

β. Άγροτικές εγκαταστάσεις στην έπαρχία Μακεδονίας

Η μελέτη των αγροτικών εγκαταστάσεων στην έπαρχία Μακεδονίας αποτελεί ένα αναγκαίο συμπλήρωμα μετά τις πόλεις, στην προσπάθεια για μία ολοκληρωμένη διερεύνηση του γεωγραφικού χώρου που εξετάζουμε. Η άπουσία οποιασδήποτε περιγραφικής αλλά και συνθετικής μελέτης σχετικά με τα προβλήματα που παρουσιάζει ή διερεύνηση των αγροτικών εγκαταστάσεων ειδικά την πρωτοβυζαντινή περίοδο¹ μάς υποχρεώνει να παραθέσουμε αρχικά όλο το σχετικό υλικό που συλλέξαμε με βάση τις φιλολογικές πηγές και τα αρχαιολογικά δεδομένα. Η σύνταξη αυτού του "corpus" των δεδομένων για τις αγροτικές εγκαταστάσεις εξυπηρετεί ένα διπλό στόχο: α) να θέσει στη διάθεση και άλλων μελετητών, ιστορικών και αρχαιολόγων, τα στοιχεία με βάση τα οποία διατυπώνονται κάποια πρώτα συμπεράσματα για το είδος και τη λειτουργία των αγροτικών οικισμών β) να αποτελέσει ένα πρώτο "δείγμα" σε μελλοντική απόπειρα συνολικής διερεύνησης του βαλκανικού αγροτικού χώρου αυτή την περίοδο. Είναι αυτόνομο βέβαια ότι η αντιπροσωπευτικότητα αυτού του δείγματος μπορεί να κριθεί μόνο ύστερα από ανάλογες έρευνες στον υπόλοιπο βαλκανικό χώρο.

Τα κριτήρια με τα οποία συλλέξαμε το παρακάτω υλικό είναι βασικά δύο: α) Καταγράψαμε αναλυτικά τους οικισμούς που κατονομάζονται στις γραπτές πηγές από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα, ακόμα κι αν δεν έχουν ταυτιστεί. Επίσης τους οικισμούς της ίδιας περιόδου που έγιναν γνωστοί από τις αρχαιολογικές ανασκαφές και που, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν ξέρουμε ακόμα το όνομά τους. β) Περιοριστήκαμε στο γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας που, όπως είδαμε, αποτελεί ταυτόχρονα και ιδιαίτερη διοικητική περιφέρεια. Η ιδιαιτερότητα αυτή του γεωγραφικού χώρου σε συνδυασμό με τη χρονική ομοιογένεια της περιόδου που μελετάμε εξασφαλίζει, νομίζουμε, συνοχή στο υλικό που συλλέξαμε, προϋπόθεση απαραίτητη για τη διατύπωση κάποιων συμπερασμάτων.

Η κατάταξη του υλικού αυτού σε ευδιάκριτες και κατάλληλες κατηγορίες αποτελεί μία άλλη αναγκαία προϋπόθεση για την κατασκευή μίας

έγκυρης "τυπολογίας" τῶν ἀγροτικῶν ἐγκαταστάσεων. Οἱ κατηγορίες στίς ὁποῖες μπορούμε νά κατατάξουμε τό ὕλικό πού διαθέτουμε εἶναι περιορισμένες, ὅχι τόσο γιατί ἐλάχιστα εἶναι τά γνωστά στοιχεῖα, ὅσο γιατί οἱ πληροφορίες ἢ τά εὐρήματα πού διαθέτουμε εἶναι ἐτερόκλητα καί ἀσυνεχῆ, π.χ. ἀπό ἓνα οἰκισμό εἶναι γνωστοί κάποιοι τάφοι, ἀπό ἄλλο γνωρίζουμε τό τεῖχος του, ἐνῶ ἀπό ἓνα τρίτο μόνο μερικά νομίσματα. Αὐτή ἡ ἀνομοιογένεια καί ἀσυνέχεια τῶν δεδομένων μάς ὑποχρέωσε νά μελετήσουμε τοὺς οἰκισμούς αὐτοὺς μέ βάση τίς ἐπόμενες κατηγορίες: γεωγραφική θέση (στά βόρεια, νότια, κοντά σέ πόλη κλπ.), γεωφυσική θέση (σέ πεδιάδα, βουνό, κοντά σέ ποτάμι, σέ λίμνη κλπ.), στρατηγική θέση (κοντά σέ δρόμο, σέ φυσικό πέρασμα κλπ.), ὕπαρξη τείχους, εἶδος ἰδιοκτησίας(βίλλα), μέγεθος τοῦ οἰκισμοῦ ὅπου αὐτό δηλώνεται.

Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν οἰκισμῶν πού παραθέτουμε ἀνέρχεται στοὺς 251. Προτιμήσαμε νά τοὺς παραθέσουμε ἀρχικά κατ' ἀλφαβητική σειρά (μέ βάση τό λατινικό ἀλφάβητο), μιά καί ἔτσι γίνεται εὐκολότερη ἡ παράλληλη ἀνάγνωση τοῦ κειμένου καί τοῦ χάρτη 2. Ὑπογραμμίζουμε τά τοπωνύμια πού συναντῶνται σέ κείμενα τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Ξεχωριστά παραθέτουμε, ἐπίσης κατ' ἀλφαβητική σειρά, 30 σταθμούς (mansio, mutatio) μεγάλων ὁδῶν, κυρίως τῆς Ἑγνατίας, καθὼς καί τοποθεσίες ὅπου βρέθηκαν δρομοδείκτες(βλ. χάρτη 2).

*Αχλαδοχώρι (νομός Σερρών)

Ἐξί χλμ. βορειοανατολικά τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ ἐντοπίστηκαν "ἐρείπια πολίσματος ρωμαϊκῶν χρόνων ὡς καί τάφοι". Νομίσματα 3ου-4ου αἰ.² Ἐπίσης λείψανα πολίσματος ρωμαϊκῶν καί βυζαντινῶν χρόνων ἀνασκάφηκαν καί στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Ἀλῆ Μποτούς, βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ. Τό νεκροταφεῖο τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ βρισκόταν στήν πλατεία τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ³.

*Αδριάντιον

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.⁴

*Αγγίστα (νομός Σερρών)

Στήν κορυφή τοῦ λόφου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννη βρέθηκαν δύο ἐπὶ κρانا παραστάδων. Χρονολογοῦνται στὸν 6ο αἰῶνα⁵.

Ἁγία Παρασκευή (νομός Κοζάνης)

Σέ μικρή απόσταση έξω από τό χωριό ἐντοπίστηκε καί ἀνασκάφηκε τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο. Ὑπῆρχε καί βαπτιστήριο, βρέθηκε σχεδόν ἀκέραια ἡ κτιστή κολυμβήθρα. Στά χαμηλά μέρη τῶν τοίχων διακρίνονται τοιχογραφίες (6ου αἵωνα ;)⁶.

Ἁγιον Πνεῦμα (νομός Σερρών)

Στόν ὄχυρό λόφο Γραδησκο, βόρεια τῆς κοινότητος, "σώζονται λείψανα τειχῶν ἀκροπόλεως ρωμαϊκῶν πιθανότατα χρόνων". Βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκῶν καί πρώιμων βυζαντινῶν χρόνων.⁷

Στή θέση Κριάκουρους, 5 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ, στούς νότιους πρόποδες τοῦ Μενοίκιου καί σέ ὑψόμετρο 500 μ. περίπου ἐντοπίστηκε λατομεῖο πού λειτουργοῦσε ἀπό τόν 1ο μ.Χ. αἶωνα. Ἡ ἐκμετάλλευσή του διακόπηκε κατά πάσα πιθανότητα στά μέσα τοῦ 4ου αἵωνα.⁸

Ἅγιος Ἀθανάσιος (νομός Πέλλης)

Βρέθηκαν παλαιοχριστιανικά ἀρχιτεκτονικά μέλη.⁹

Ἅγιος Ἀντώνιος (νομός Πιερίας)

Στήν κορυφή Ἁγ. Ἀντωνίου πού ἀνήκει στήν κεντρική συστάδα τοῦ Ἁγ. Ὀλύμπου καί ἔχει ὑψόμετρο 2817 μ. ἦρθαν στό φῶς διάφορα εἰρημια καί νομίσματα τά ὅποια "ἀποτελοῦν ἀποδείξεις ὀργανωμένης λατρείας τοῦ Διός Ὀλύμπου". Συγκεκριμένα ἀπό τά νομίσματα πού βρέθηκαν ἓνα εἶναι ρωμαϊκό καί τά ὑπόλοιπα 25 τοῦ 4ου καί 5ου αἵωνα: 8 Κωνσταντίου Β', 1 Κωνσταντίνων, 1 Ἰουλιανοῦ, 2 Βάλεντος, 2 Βαλεντινιανοῦ Β', 2 Θεοδοσίου Α', 3 Ἀρκαδίου, 1 Ὀνωρίου καί 1 χρυσό Λέοντος Α' (457-74)¹⁰.

Ἅγιος Μάμας (νομός Χαλκιδικῆς)

Βρέθηκαν ρωμαϊκά, παλαιοχριστιανικά καί βυζαντινά ἀρχιτεκτονικά μέλη.¹¹

Ἁγρας (νομός Πέλλης)

Στό ὕψωμα Φιλόκαστρο (Κούλα ἢ Κάλιο) 4 χλμ. δυτικά τῆς Ἑδεσσας ἐντοπίστηκε φρούριο πού ἐλέγχγει τήν Ἑγνατία ὁδó. Γύρω ἀπό αὐτό ὑπῆρχαν σπίτια καί παλαιοχριστιανική βασιλική.¹²

Ἀκρέμβα

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 1), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἀκρινή (νομός Κοζάνης)

Στοὺς πρόποδες τοῦ Βερμίου, 30 χλμ. βορειοδυτικά τῆς Κοζάνης, ἐντοπίστηκε τρίκογχος παλαιοχριστιανικός ναός μέ ψηφιδωτό δάπεδο καί μαρμαροθετήματα (5ος αἰώνας).¹³

Ἄλωρος (νομός Πέλλης)

Ἀνέσκαψαν παλαιοχριστιανικό κτίσμα μέ πολύχρωμο μαρμαροθέτημα καί παλαιοχριστιανικούς τάφους.¹⁴

Ἀναρράχη (νομός Κοζάνης)

Σέ ἀπόκρημνη κορυφή (ὕψ. 1103 μ.) νοτιοδυτικά τῆς Πτολεμαίδας διακρίνονται τείχη. Βρέθηκε ἓνα νόμισμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Φαίνεται ὅτι τὸ τεῖχος ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἀφοῦ χρησιμοποιήθηκε παλιότερο ὕλικό.¹⁵ Προφανῶς τὸ φρούριο αὐτὸ ταυτίζεται μέ κάποιο ἀπὸ αὐτὰ πού ἀναφέρει ὁ Προκόπιος στὸ ἔργο του Περὶ κτισμάτων.

Ἄψαλος (νομός Πέλλης)

Στὴ θέση αὕτῃ τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πόλη Ἄψαλο. Βρέθηκε κογχωτὸ κτίσμα μέ ψηφιδωτὸ δάπεδο καλῆς ποιότητος.¹⁶

Arangel (TIR VIIe)

Στὴ θέση Mega (Manastirište) στὴν πεδιάδα 1 χλμ. δυτικά τοῦ χωριοῦ διακρίνονται τὰ ἐρείπια μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (5ος-6ος αἰώνας).

Ἀργικιανόν

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 7), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Ἀρτεμίσιον (νομός Θεσσαλονίκης)

Τὸ Ἀρτεμίσιον ἀναφέρεται ἀπὸ τόν Προκόπιο ἀνάμεσα στά φρούρια τῆς Μακεδονίας πού ἀνοικοδομήθηκαν μέ πρωτοβουλία τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί σέ σχέση μέ τόν ποταμὸ Ρήχιο.¹⁷ Ἔτσι εἶναι δυνατό νὰ ταυτιστεῖ, μόνο ἂν γίνεи γνωστὸ ποιὸς ποταμὸς ὀνομαζόταν Ρήχιος. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ Γαλλικὸ ποταμὸ δυτικά τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ἄλλοι προτείνουν τόν ποταμὸ πού ἀπὸ τὴ Βόλβη χύνεται στὸ Στρυμονικὸ κόλπο.¹⁸ Ὁ Μ. Χρυσόχοος μάλιστα, πού ὑποστηρίζει τὴ δεύτερη ἀποψη, τοποθετεῖ τὸ Ἀρτεμίσιον κοντά

στή θάλασσα, στή νότια περιοχή τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ, ὅπου ὑπάρχει ὕψωμα καί ἔχνη μεσαιωνικοῦ κτιρίου. Πρόσφατα διατυπώθηκε ἡ ἀποψη ὅτι τό Ἄρτεμίσιον βρισκόταν στή σημερινή Ρεντίνα, ὅπου διακρίνεται τμήμα ὀχυρώσεων τοῦ βου αἰῶνα, παλαιοχριστιανική βασιλική κλπ.¹⁹

Atište (TIR VII f)

Ἐντοπίστηκε vicus τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου καί παλαιοχριστιανική βασιλική.

Αὐλῶν

Ἡ Αὐλῶν ἀναφέρεται ἀπό τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 42) ἀνάμεσα στά φρούρια πού ἀνοικοδόμησε ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ M. Vickers, μέ βάση τή γεωγραφική σειρά πού ὁ Προκόπιος παραθέτει τά ὀνόματα τῶν φρουρίων τῆς Μακεδονίας, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Αὐλῶν πρέπει νά τοποθετηθεῖ κάπου ἀνάμεσα στή λίμνη Βόλβη καί τή Νεάπολη (σημ. Καβάλα).²⁰ Πιο συγκεκριμένα ἡ M. Perrin ὑποθέτει ὅτι πρόκειται γιά τήν τοποθεσία Αὐλῶν πού ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης (IV 103 1) καί πού ἀνῆκε στήν ἀρχαία Μυγδονία. Γιά τό λόγο αὐτό τήν τοποθετεῖ στήν περιοχή ἀνάμεσα στή λίμνη Βόλβη καί τό Στρυμονικό κόλπο.²¹

Baba

Σέ ὀχυρή τοποθεσία καίριας στρατηγικῆς σημασίας 5 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ Πρίλεπ ἐντοπίστηκε φρούριο. Στούς πρόποδες τοῦ λόφου βρέθηκε θησαυρός μέ 100 περίπου νομίσματα. Ἀπό αὐτά μελετήθηκαν τελικά τά 51 καί καλύπτουν ὅλα τά ἔτη ἀπό τό 562/3 ὡς τό 578/9. Τρία ἀκόμη νομίσματα ἀντιστοιχοῦν στά ἔτη 580/1, 583/4 καί 584/5. Μέ βάση τήν τελευταία αὐτή χρονολογία ὁ θησαυρός αὐτός συνδέθηκε μέ τίς ἐπιδρομές καί τήν πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τοὺς Ἀβαρασλάβους (586). Φαίνεται ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς, κατευθυνόμενοι ἀπό τήν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Bregalnica πρὸς τά νότια, πέρασαν ἀπό τή μιά ἀπό τίς στενές διόδους Pletvar ἢ Derven (σημ. Babuna), δυτικά καί βόρεια τοῦ Prilep ἀντίστοιχα²² (βλ. χάρτη 1).

Βάβας

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 19), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Βάβδος (νομός Χαλκιδικής)

Στό ναό τοῦ χωριοῦ βρέθηκε μαρμάρινος ἄμβωνας πού χρονολογεῖται τόν 5ο αἰώνα καί προέρχεται ἀπό ἄγνωστη παλαιοχριστιανική βασιλική τῆς περιοχῆς.²⁴

Barešani (TIR VIIg)

Στή θέση Otažna maala στό βόρειο τμήμα τοῦ χωριοῦ βρέθηκαν ἀνάμεσα σέ ἄλλα νομίσματα ἀπό τόν 3ο ὡς τόν 5ο αἰώνα. Στή θέση Dumanoc μέσα σέ τάφους βρέθηκαν νομίσματα τοῦ 4ου αἰώνα καί ἐντοπίστηκε καί μία μικρή παλαιοχριστιανική βασιλική. Τέλος στήν τοποθεσία Selište διακρίνονται ἱχνη τείχους τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου.

Barovo (TIR IXf)

Στή θέση Dabot καί στή θέση Grobana ἐντοπίστηκαν δύο μικρές νεκροπόλεις. Ἡ πρώτη χρονολογεῖται στόν 4ο αἰώνα καί ἡ δεύτερη στό διάστημα ἀπό τό 2ο ὡς τόν 4ο αἰώνα.

Βασιλικά (νομός Θεσσαλονίκης)

Βρέθηκε παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο²⁶.

Βασιλικά Ἀμύντου

Φρούριο τῆς Μακεδονίας πού σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ M. Vickers ὑποθέτει ὅτι πρόκειται γιά τὴν ἀρχαία πόλη Αἰγαί-Ἑδεσσα²⁷.

Bašino Selo (TIR VIIIe)

Σέ στρατηγική θέση στό λόφο Kale, 3 χλμ. ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ, διακρίνονται ὑπολείμματα τείχους μέ διάμετρο 120 μ. Στό ἐσωτερικό του ὑπάρχουν ἐρείπια κτιρίων καί ὁστρακα ρωμαϊκῆς καί βυζαντινῆς περιόδου.

Στή θέση Teke, 4 χλμ. ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ, βρέθηκε θησαυρός μέ 25 νομίσματα: ὁρισμένα ἀπό αὐτά εἶναι τοῦ 4ου καί 5ου αἰώνα καί τὰ ὑπόλοιπα χρονολογοῦνται στήν περίοδο ἀπό τόν Ἀναστάσιο Α' (491-518) ὡς τόν Ἰουστινιανό (527-65)²⁸.

Βάζινος

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 8), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Begnište (TIR VIIIIf)

Στή θέση Ravnište βρέθηκαν νομίσματα τοῦ 3ου αἰώνα, Λικινίου καί

Κωνσταντίνου Α'. Στή θέση Pisan Kamen ανέσκαψαν νεκρόπολη(2ος-4ος αϊ.).

Belo Pole (TIR VII f)

Νοτιοανατολικά του χωριού στή θέση Visoi βρέθηκαν νομίσματα 4ου αιώνα. Στή θέση Manastirište στο μέσο μεγάλης πεδιάδας έντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική(5ος-6ος αϊ.). Επίσης στο ύψωμα Markov Ćardak διακρίνονται ίχνη τείχους(6ος αϊ.).

Beloište (TIR VII d)

Στή θέση Gradište διακρίνεται τείχος. Βρέθηκαν επίσης δοστρακα ρωμαϊκά καί μεσαιωνικά καί νομίσματα 5ου καί 6ου αιώνα²⁹.

Belovište (TIR VI e)

Στή θέση Sv.Spas ανέσκαψαν πλούσια άγροικία(villa rustica) μέ προσκτίσματα. Νομίσματα 3ου-4ου αιώνα.

Beranci (TIR VII f)

Στή θέση Ženski dol βρέθηκαν τάφοι μέ νομίσματα 4ου αϊ.

Στή θέση Gradište σέ λόφο 2 χλμ. δυτικά του χωριού έντοπίστηκε τείχος.Στό έσωτερικό του βρέθηκαν νομίσματα 3ου αιώνα καί των άρχων του 4ου³⁰.

Στή θέση Ristov Kladenec έντοπίστηκαν τάφοι μέ νομίσματα των άρχων του 4ου αιώνα.

Βεργίνα(Βλάγανα)³¹-Παλατίτσα (νομός Ήμαθίας)

Ανάμεσα στίς τοποθεσίες αυτές βρέθηκε ένα νόμισμα του 4ου αιώνα μέ έφθαρμένη παράσταση Βαλεντίου ή Βαλεντιανού καί δυσανάγνωστη έπιγραφή.³² Μετά από πρόσφατες άνακαλύψεις στον άρχαιολογικό χώρο της Βεργίνας ύποστηρίζεται ότι έδω βρισκόταν ή πρώτη πρωτεύουσα των Μακεδόνων Αιγαί.³³

Βογιάς

Αταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τον Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 49), άνοικοδομήθηκε στά χρόνια του Ίουστινιανού.

Bogdanci (TIR X f)

Στή θέση Sveta gora ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική καί νεκρόπολη 2ου-5ου αιώνα.

Βοϊράνη (νομός Δράμας)

Κοντά στίς πηγές Βοϊράνης ανάμεσα στά χωριά Άγιος Άθανάσιος καί Κεφαλάρι έντοπίστηκε κτιριακό συγκρότημα μέ ψηφιδωτό δάπεδο πού περι-

λαμβάνει εκτός των άλλων ληνούς και αποθήκες. Χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 5ου αιώνα. Φαίνεται ότι στη γύρω περιοχή καλλιερгоύσαν αμπελία και παρήγαγαν κρασί. Πάνω σε ένα από τα πιθάρια που βρέθηκαν είναι χαραγμένο το όνομα 'Ανδρέας.³⁴

Βολβός

Φρούριο της Μακεδονίας που, σύμφωνα με τον Προκόπιο, ανοικοδομήθηκε στα χρόνια του 'Ιουστινιανού. "Όλοι οι έρευνητές το τοποθετούν κοντά στη λίμνη Βόλβη."³⁵

Bonče (TIR VIIIf)

Έντοπίστηκε μεγάλη εγκατάσταση κοντά στο δρόμο που οδηγεί στο Maritono. Βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά και του Κωνσταντίου Β'.

Βοσκοχώρι (νομός Κοζάνης)

Κοντά σε έρείπια αρχαίας πόλης, που πιθανόν καταστράφηκε από επιδρομή, βρέθηκε παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο και σύμβολο. Μπροστά στην είσοδο του τέμπλου υπάρχει επιγραφή "Φίλιππος και Δομειτία υπέρ ευχής έποίησαν μνήσθητι". Πιθανόν η βασιλική καταστράφηκε από πυρκαγιά. Βρέθηκε ένα νόμισμα του Κωνσταντίου Β' (337-61). Η βασιλική χρονολογείται στις αρχές του 6ου αιώνα.³⁶

Βουρβωόδην

Αταύτιστο φρούριο που, σύμφωνα με τον Προκόπιο, ανοικοδομήθηκε στα χρόνια του 'Ιουστινιανού.³⁷

Brailovo (TIR VIIIf)

Ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική.

Στη θέση Manastir Sv. Ilija, 1 χλμ. νότια του χωριού, ανέσκαψαν δεύτερη παλαιοχριστιανική βασιλική (4ος-5ος αιώνα). Στην όρεινή και άπροσιτη θέση Kale, 5 χλμ. ανατολικά του χωριού, έντοπίστηκε τείχος. Στο εσωτερικό βρέθηκε μεταξύ των άλλων ένα νόμισμα του 'Ιουστινιανού.

Στη θέση Tumba, 2 χλμ. νότια του χωριού, βρέθηκαν δύο τάφοι του 4ου αιώνα. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν πέντε ρωμαϊκές επιτύμβιες στήλες στη μία από τις οποίες αναφέρεται η κόμη(;) "Μαδεχέρραι" (3ος αιώνα). Ο τάφος αυτός χρονολογείται στον 4ο-5ο αιώνα.³⁸

Βοιγίτης

Και το φρούριο αυτό, όπως ο Βολβός και η Αϋλώνα, τοποθετείται κοντά στη λίμνη Βόλβη και ανοικοδομήθηκε, σύμφωνα με τον Προκόπιο, στα χρόνια του 'Ιουστινιανού.³⁹

Budur Čiflik (TIR IXf)

Στή θέση Orizarski grobišta, Vodenica ανέσκαψαν νεκρόπολη (3ος-5ος αί.). Ιδιαίτερα πλούσιος σέ κτερίσματα ένας τάφος κάποιας γυναίκας (4ος αί.).

Bukovo (TIR VIIg)

Στή θέση Monastir Preobraženje, 1 χλμ. νοτιοδυτικά του χωριού, έντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική.

Στή θέση Kutlište, 1,5 χλμ. βορειοανατολικά του χωριού, βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά καί του Κωνσταντίου Β'.

Čelopeci (TIR VII f)

Στή θέση Sv. Ilija ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική.

Χανιώτη (νομός Χαλκιδικής)

"Στή θέση πού κτίστηκε τό νέο χωριό βρέθηκαν ίχνη εγκαταστάσεων των κλασικών καί παλαιοχριστιανικών χρόνων".⁴⁰

Χάραδρος

Φρούριο πού τοποθετείται στην ανατολική άκτή του Άθω καί πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο άνοικοδομήθηκε στά χρόνια του Ίουστινιανού.⁴¹
Χαριτωμένη (νομός Δράμας)

Έντοπίστηκε άρχαίος καί ρωμαϊκός οικισμός. Επίσης στό λόφο κοντά στις πηγές του Άγγίτου ποταμού έπισημάνθηκε φρούριο, τό όποιο όμως έμεινε άνεξερεύνητο. Δέν είναι έπομένως βέβαιο άν υπήρχε στην τοποθεσία αυτή οικισμός την πρωτοβυζαντινή περίοδο.⁴²

Χορτιάτης (νομός Θεσσαλονίκης)

Στή θέση του σημερινού δημοτικού σχολείου του χωριού βρέθηκαν "λείψανα από χριστιανικό ναό μέ ψηφιδωτά δάπεδα, παλαιοχριστιανικών μάλλον χρόνων".⁴³

Χορτοκόπι (νομός Καβάλας).

Στό Κάτω Χορτοκόπι ή Παληόπραβο βρέθηκαν τέσσερα κομμάτια παλαιοχριστιανικού θωρακίου καί άλλα άρχιτεκτονικά μέλη.⁴⁴

Damjan (TIR IXe)

Στή θέση Crkvište ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο. Στή θέση Beljanica έντοπίστηκε όρυχεΐο μέ στοές πού λειτουργούσε σ' όλη τή διάρκεια της άρχαιότητας. Στήν περιοχή αυτή τοποθετούν την πόλη Αϊστραιον.⁴⁵

Davidovo (TIR IXf)

Στή θέση Varijanta κοντά στον Άξιό ποταμό και τον αρχαίο δρόμο, 2,5 χλμ. βόρεια του χωριού, βρέθηκε νεκρόπολη 4ου-5ου αιώνα.

Debrešte (TIR VIIIf)

Στή θέση Kale, Gradište κοντά σέ δρόμο έντοπίστηκε τείχος μέ πύλεις καί πύργους. Στό έσωτερικό του βρέθηκαν άντικείμενα της περιόδου από τίς αρχές του 4ου αιώνα ως τό τέλος του 6ου. Έξω από τό τείχος άνέσκαψαν τάφους του 4ου αιώνα. Από τόν 7ο ως τόν 9ο αιώνα δέν φαίνεται νά υπάρχει ζωή στην ίδια θέση.⁴⁶ Έντοπίστηκε καί παλαιοχριστιανική βασιλική.

Delisinci (TIR VIIIe)

Στή θέση Gradište βρέθηκε φρούριο της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Demir Kapija (TIR IXf)

Ο οικισμός αυτός βρίσκεται στή συμβολή των ποταμών Άξιού καί Bosava στο στενό πέρασμα σέ θέση καίριας στρατηγικής σημασίας. Έδω ταυτίζουν τό σταθμό Stenae, γνωστό από ρωμαϊκά όδοιπορικά καί γεωγραφικά κείμενα⁴⁷. Στή θέση Cerknište άνέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική πού χρονολογείται στά μέσα του 6ου αιώνα. Έντοπίστηκαν επίσης τάφοι του 5ου-6ου αϊ. καί μιá νεκρόπολη πού χρονολογείται στην περίοδο από τόν 5ο π.Χ. έως τόν 4ο μ.Χ.αί.⁴⁸

Στό ύψωμα Kale υπάρχει φρούριο. Στό έσωτερικό του βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά, του Κωνσταντίνου Α' κ.ά.

Desono (TIR VIIIf)

Στήν όρεινή καί άπρόσιτη θέση Kale, 4 χλμ. από τό χωριό, έντοπίστηκε φρούριο. Άνάμεσα σέ όστρακα βρέθηκαν καί νομίσματα 5ου καί 6ου αϊώνα.

Devič (TIR VIIe)

Στή θέση Devina Kula κάτω από τό μεσαιωνικό τείχος διακρίνονται τμήματα τείχους της ύστερης αρχαιότητας. Βρέθηκαν νομίσματα της περιόδου του Άναστάσιου Α' (491-518), Ιουστίνου Α' (518-27) καί Ιουστινιανού (527-65).

Στή θέση Pešta στο στενό πέρασμα 1 χλμ. δυτικά του ποταμού Treška διακρίνονται υπολείμματα τείχους της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Dolenci (TIR Castra=Parembole, VIIIf)

Έντοπίστηκε κάστρο. Ένα χλμ. ανατολικά στην τοποθεσία *Suní Livadi* ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική με μωσαϊκό δάπεδο.⁵⁰

Dolni Balvam (TIR IXe)

Στή θέση *Vrčva*, 2 χλμ. νοτιοδυτικά του χωριού, ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική.

Dolni Disan (TIR IXf)

Στή θέση *Kačeví Gramadi*, 1 χλμ. δυτικά του χωριού, βρέθηκαν νομίσματα του Κωνσταντίνου Α' και του Ίουστινιανού.⁵¹

Dolno Čičevo (TIR VIIIf)

Στήν ορεινή θέση *Kale Gradište*, 2 χλμ. δυτικά του χωριού, υπάρχει τείχος και ΐχνη οικισμού της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Dolno Egri (TIR VIIg)

Στήν έλwδη θέση *Tumba* βρέθηκαν νομίσματα 3ου-4ου αιώνα.

Dolno Gjurgjanci (TIR VIIIf)

Σέ οροπέδιο, στή θέση *Gradište* έντοπίστηκε τείχος. Φαίνεται ότι πρόκειται για κάποιο οικισμό (*oppidum*) της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά και του Βαλεντινιανού.

Νοτιοδυτικά της τοποθεσίας *Gradište* στην πεδιάδα βρέθηκαν τάφοι (3ος-4ος αϊ.).

Donje Oreovo (TIR VIIIf)

Στή θέση *Čair* σέ οροπέδιο που έλέγχει την πεδιάδα, μισό χλμ. βορειοδυτικά του χωριού, υπάρχει τείχος. Νομίσματα 4ου αιώνα.

Στή θέση *Kale Gradište*, 1 χλμ. ανατολικά του χωριού, έντοπίστηκε δεύτερο τείχος που στό έσωτερικό του περιέκλειε ακρόπολη επίσης περιτειχισμένη. Νομίσματα 4ου αιώνα και της περιόδου του Ίουστινιανού.

Δράμα (νομός Δράμας)

Στό προαύλιο του ναού των Ταξιαρχών έγινε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα και έντοπίστηκε ή φάση του 4ου αιώνα.⁵² Βρέθηκε επίσης ένα τμήμα παλαιοχριστιανικού κοσμήτου.⁵³

Dreveno (Probištipsko)

Στή θέση Barbeš βρέθηκε επιγραφή του 4ου αιώνα⁵⁴.

Δρυμός (νομός Θεσσαλονίκης)

Βρέθηκε κιονόκρανο που πιθανόν χρονολογείται στο πρώτο μισό του 6ου αιώνα⁵⁵.

Dunje (TIR VIII f)

Στή θέση Crknica βρέθηκαν νομίσματα της περιόδου του Κωνσταντα και του Ίουστινιανού Α'.

Στή θέση Gradiste τοποθετούν την αρχαία πόλη ή κώμη Δοστωνέοι.⁵⁶
Dvoriste (TIR Xe)

Στή θέση Crkva στο κέντρο του χωριού ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική.

Έδεσσα

Αταύτιστο φρούριο που, σύμφωνα με τον Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 3), ανοικοδομήθηκε στά χρόνια του Ίουστινιανού.

Edinakonci (TIR VII f)

Στή θέση Crkvište έντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική.

Έξοχή (νομός Κοζάνης)

Σέ ένα από τά περάσματα του Βερμίου βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά και του Θεοδοσίου Α'.⁵⁷

Έκκλησιολώρι (νομός Πέλλης)

Τρία χλμ. βόρεια της Έδεσσας βρέθηκαν παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη, πιθανόν κάποιας βασιλικής, και τάφοι της ίδιας περιόδου.⁵⁸

Έλευθερούπολις (νομός Καβάλας)

Παλαιοχριστιανική βασιλική⁵⁹.

Έλιά (νομός Χαλκιδικής)

Με βάση τή μαρτυρία πέντε έγγραφων της μονής Ξενοφώντος του Άθω, στη θέση αυτή υπήρχε παλαιοχριστιανική βασιλική ("παλαιοεκκλησία Πέτρου και Παύλου", "πεπαλαιωμένος ναός").⁶⁰ Στο νάρθηκα βρέθηκαν 5 τάφοι. Ο ναός καταστράφηκε τόν 6ο αιώνα, αλλά επισκευάστηκε και λειτούργησε για ένα διάστημα.⁶¹

Έμποριο (νομός Κοζάνης)

Στό λόφο κοντά στο χωριό διακρίνεται τείχος που γενικά χρονολογείται στο διάστημα μετά τόν Ίουστινιανό.⁶²

Ἐπανωμή (νομός Χαλκιδικῆς)

Στό ναό τοῦ ἁγίου Γεωργίου βρίσκεται ἐπιγραφή τῆς περιόδου τοῦ Κωνσταντίνου Α'.⁶³

Ἐθνικό (νομός Φλωρίνης)

Σέ κιβωτιόσχημο τάφο ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου βρέθηκαν ἀνάμεσα σέ ἄλλα δύο χάλκινα ἀσάρια τοῦ Κωνσταντίνου Β' (337-61)⁶⁴.

Εὐριστον (TIR VIIIIf)

Κοντά στό σημερινό χωριό Drenovo⁶⁵ στή θέση Gradište ταυτίζουν τήν πόλη Εὐριστον πού ἀναφέρεται στήν Tabula Peutingeriana καί τόν Ἀνώ-
νυμο Γεωγράφο τῆς Ραβέννας⁶⁶. Βρέθηκε τιμητική ἐπιγραφή στό θεοδόσιο Α'. Στή θέση Kartozon Rid ἀνάμεσα σέ ρωμαϊκά ὄστρακα καί ἐρείπια ρω-
μαϊκῶν κτιρίων βρέθηκαν κεραμικά 4ου-5ου αἰώνα. Στή θέση Vrano Brdo ἀνέσκαψαν τάφους τοῦ 4ου καί 5ου αἰώνα. Στή θέση Mutičanski Dol στήν κοιλάδα, 2 περίπου χλμ. βορειοδυτικά τοῦ χωριοῦ, ἐντοπίστηκε μεγάλη πα-
λαιοχριστιανική βασιλική (4ος-5ος αἰ.). Τέλος στή θέση Valevica υπάρ-
χουν τάφοι τοῦ 4ου-5ου αἰώνα. Ἀπό τή ρωμαϊκή αὐτή πόλη περνοῦσε ὁ δρό-
μος πού συνέδεε τήν Ἡράκλεια Λύγκου μέ τοὺς Στόβους (Tab. Peut., στ. 580,
χάρτης 162). Τήν περίοδο ὅμως πού μελετᾶμε δέν ἀναφέρεται σέ καμιὰ πηγή
ὡς πόλη.

Γαλάτιστα (νομός Χαλκιδικῆς)

Στόν περίβολο τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων διακρίνονται ὑπολείμ-
ματα παλαιοχριστιανικῶν κτιρίων καθώς καί τμήματα ὑποκαύστου.⁶⁷ Μεγάλο
παλαιοχριστιανικό κτίσμα ἐντοπίστηκε καί δυτικά ἀπό τή θέση Πανίκοβα
κοντά στήν παραπάνω τοποθεσία.⁶⁸ Ἐντοπίστηκε ἓνα στρώμα καταστροφῆς
τὴν ὁποία προκάλεσαν προφανῶς οἱ ἐπιδρομεῖς τοῦ 6ου αἰώνα.⁶⁹ Στό ξωκ-
κλήσι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, κοντά στά μεταλλεῖα τοῦ Βάβ-
δου καί τόν Ἀνθεμούσιο ποταμό, ὀγκώδη παλαιοχριστιανικά θω-
ράκια ἔχουν ἐντοιχιστεῖ σέ βρύση.⁷⁰ Σέ ἀπόσταση 3,5 χλμ. βορει-
οδυτικά τοῦ χωριοῦ τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία Ἀνθεμοῦς.⁷¹

Γαληψός (νομός Καβάλας)

Ἀνέσκαψαν κιβωτιόσχημους λαξευτούς τάφους τῶν ὕστερον ρωμαϊκῶν
χρόνων.⁷²

Γεντιανόν

Ἀταύτιστο φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο,
ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.⁷³

Gječerli (TIR Xe)

Σε χαμηλό ύψόμετρο στη θέση Mala Tumba βρέθηκαν νομίσματα της περιόδου από τον Άναστάσιο ως τον Ίουστινιανό. Χαμηλότερα⁷⁴ εντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική.

Gjuzemelci (TIR VIIe)

Στη θέση Bela Crkva εντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική.

Glišić (TIR IXf)

Στην όρεινή τοποθεσία Gradište εντοπίστηκε τεῖχος. Νομίσματα 4ου αἰώνα.

Golemo Ilino (TIR VIIIf)

Στην όρεινή θέση Gradište, 1 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ χωριού, εντοπίστηκε τεῖχος τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου χτισμένο πάνω σέ ρωμαϊκό. Νομίσματα 4ου-6ου αἰώνα.

Golemo Konjari (TIR VIIIf)

Ἀνάμεσα στοῦ χωριό αὐτό καί τό χωριό Malo Konjari βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (5ος αἰώνας).

Gorna Banjica (TIR VIe)

Στην όρεινή θέση Gradište εντοπίστηκε φρούριο 4ου-6ου αἰώνα.

Gorno Djurdjanci (στην περιοχή τοῦ Bregalnica)

Ἀνέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική⁷⁵.

Γουρασσών

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 15), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Gradec (TIR VIe)

Στό κέντρο τοῦ χωριού βρέθηκε παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο. Ἐντοπίστηκαν ὕστερορωμαϊκοί τάφοι⁷⁶.

Gradešnica (TIR VIIIf)

Στην όρεινή θέση Pešta, 2 χλμ. δυτικά τοῦ χωριού, εντοπίστηκε φρούριο.

Βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά καὶ Κωνσταντίνου Α', Κωνσταντίου Β', Ἰουστίνου Α' καὶ Ἰουστινιανού⁷⁷. Στὴ θέση Lesnica βρέθηκαν ἐπίσης νομίσματα 4ου-5ου αἰώνα.

Graešnica (TIR VIIg)

Στὴν ὄρεινὴ θέση Kale, μισό χλμ. δυτικά τοῦ χωριοῦ, ὑπάρχει φρούριο. Βρέθηκαν νομίσματα 4ου-6ου αἰώνα.

Στὴ θέση Markojica βρέθηκαν ἐπίσης νομίσματα 3ου-4ου αἰώνα.

Graište (TIR VIIf)

Στὴν ὄρεινὴ θέση Gradište, ὅπου τοποθετῶν τὴν ἀρχαία πόλη Βρυάνιον⁷⁸, βρέθηκαν νομίσματα Κωνσταντίνου Α', Κωνσταντίου Β', Κωνσταντα, Βαλεντινιανού Α', Βάλεντα, Ἰουστίνου Α' καὶ Ἰουστινιανού⁷⁹.

Grnčiste (TIR VIIe)

Στὴ θέση Gaber βόρεια τοῦ χωριοῦ βρέθηκε ἓνα νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου Β'.⁸⁰

Ivanjevci (TIR VIIf)

Στὰ βόρεια τοῦ χωριοῦ βρέθηκαν δύο κιονόκρανα ἀπὸ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική.

Jegunovce (TIR VIIId)

Στὴν ὄρεινὴ θέση Gradište, 3 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ, ἐντοπίστηκε φρούριο τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου.

Στὴ θέση Rudnik Hroma ἀνέσκαψαν τάφους τοῦ 4ου αἰώνα.

Καλαμπάκι (νομός Δράμας)

Βρέθηκε κιονόκρανο παλαιοχριστιανικῶν χρόνων καὶ ἐπιγραφή "Ἰούλιος Εὐτυχῆς ἀρκάρις ἀργενταρίων ἐνθάδε κεῖται".⁸¹

Κάλαρνος

Φρούριο τῆς Μακεδονίας πού σύμφωνα μὲ τὸν Προκόπιο ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανού. Ὁ Κάλαρνος ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Pomponius Mela καὶ τοποθετεῖται στὴν ἀκτὴ ἀνάμεσα στό Στρυμόνα ποταμό καὶ τὸν Ἄθω. Μὲ βάση τὴν πληροφορία αὐτὴ ἡ M. Perrin ταυτίζει τὸ φρούριο αὐτό μὲ τὴ σημερινὴ τοποθεσία Παλαιόχανο, ὅπου ὁ Μ. Χρυσόχοος ὑπέθετε ὅτι βρισκόταν τὸ φρούριο Ἀρτεμίσιον.⁸²

Καλλιθέα (νομός Χαλκιδικής)

Ἐπισημάνθηκαν ἀρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐντοιχισμένα στοὺς τοίχους τοῦ ἄλλοτε μετοχίου τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁸³.

Καλλιθέα (νομός Δράμας)

Στὴ θέση Τουμπεκῆ βρέθηκε θησαυρὸς πού ἀποτελεῖται ἀπὸ 8 φύλλεις καὶ ἡ ἀπόκρυψη τοῦ ὁποῖου πραγματοποιήθηκε τὸ 328/9 περίπου. Στὰ νομίσματα αὐτὰ ἐκπροσωπεῖται ἀποκλειστικά ὁ οἶκος τοῦ Κωνσταντίνου Α' με σαφὴ ὑπεροχὴ τῶν κοπῶν τοῦ ἰδρυτῆ τοῦ⁸⁴.

Κάμινος

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα με τὸν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.⁸⁵

Κάνδιδα

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα με τὸν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.⁸⁶

Karbinci

Ἐντοπίστηκε παλαιοχριστιανικὴ βασιλική (;).⁸⁷

Καριανή (νομός Καβάλας)

Βρέθηκε τμήμα μαρμάρινης λεκάνης παλαιοχριστιανικῶν χρόνων ἐντοιχισμένο σὲ σπίτι τοῦ χωριοῦ πού φέρει τὴν ἐπιγραφή "μεμνησθαι ὑπὲρ τοῦ προσενεγκαντος".⁸⁸ Προφανῶς ἐκεῖ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴ θέση Γαιῶδουρόκαστρο, 4 χλμ. ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ ὅπου τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία Γαληψό.

Καρυοχώρι (νομός Κοζάνης)

Βρέθηκαν 30 νομίσματα ἀπὸ τὰ ὅποια ἀρχαῖα, ρωμαϊκά, τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου καθὼς καὶ πολὺ μεταγενέστερα.⁸⁹

Κασσωπᾶς

Ἀταύτιστο φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα με τὸν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 9), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Κάσσωπες

Ἀταύτιστο φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα με τὸν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 30), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Κάτω Λιποχώρι (νομός Πέλλης)

Βρέθηκε παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο⁹⁰.

Katunci (TIR XI f)

Ἀνέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο. Βρέθηκε επίσης θησαυρός με 40 χάλκινα νομίσματα της περιόδου του Ἰουστινιανού⁹¹. Τό πιο πρόσφατο νόμισμα φέρει τή χρονολογία 542/3⁹². Ὁ θησαυρός αὐτός, ὅπως ἐξάλλου καί οἱ ὑπόλοιποι τοῦ 6ου αἰώνα, συνδέονται με τίς ἐπιδρομές τῶν Ἀβαροσλάβων στήν ἐπαρχία Μακεδονίας.

Kavadarci (TIR IX f)

Στή θέση Manastirište, 2 χλμ. νοτιοανατολικά τῆς πόλης, ἐντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική. Στή θέση Onogo βρέθηκαν τάφοι καί νομίσματα τοῦ 4ου αἰώνα. Τέλος στή θέση Babin Dol, 5 περίπου χλμ. ἀνατολικά τῆς πόλης, βρέθηκαν ὀστρακα 4ου αἰώνα.

Kočani

Ἀνέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική.⁹³

Κολχίδα (νομός Κιλκίς)

Σέ ἀπόσταση 1,5 χλμ. ἀνατολικά τοῦ οἰκισμοῦ στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ Γαλλικοῦ ποταμοῦ στό λόφο τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐντοπίστηκε τμήμα τῆς ἀψίδας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Στά δυτικά καί βόρεια τῆς βασιλικῆς βρίσκεται νεκροταφεῖο τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς καί παλαιοχριστιανικῆς περιόδου (4ος-5ος αἰώνας). Ἡ βασιλική βρισκόταν στήν ὁδὸ πού ἔκρινε τή Λητή ἢ τὸ Λαγκαδᾶ μετὰ τὸ Κιλκίς. Ὑποθέτουν ὅτι ὁ οἰκισμός αὐτός ταυτίζεται μετὰ τὸ σταθμὸ Gallicum (Callicum).⁹⁴

Κολοβαΐση (TIR VIII f)

Ἡ ἀρχαία πόλη ἔχει ταυτιστεῖ μετὰ Treskavec, τή θέση Zlatovrv, ἀπὸ μιᾶ ἐπιγραφῆ τοῦ 200 μ.Χ. πού βρέθηκε ἐκεῖ.⁹⁵ Ἡ τοποθεσία αὐτὴ βρίσκεται σέ ὕψόμετρο 1250 μ. Ἐνα τεῖχος κατασκευάστηκε στήν περίοδο τῆς ὕστερης ρωμαιοκρατίας. Βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (5ος αἰώνας).

Κολοβῶνα

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μετὰ τὸν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανού.⁹⁶

Kosturino (TIR X f)

Ἐντοπίστηκαν ἐγκαταστάσεις γιὰ σιδηρουργικὲς ἐργασίες. Στή θέση Bukovik-Prigori υπάρχει, μεγάλη ποσότητα χαλκοῦ.⁹⁷ Στή θέση Manasti -

rište, 2 περίπου χλμ. βορειοανατολικά του χωριού, ανέσκαψαν οικισμό της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου με παλαιοχριστιανική βασιλική και νεκρόπολη.

Κουμαρκιάνα

Ἀταύτιστο φρούριο της Μακεδονίας πού, σύμφωνα με τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.⁹⁸

Κουντουριώτισσα (σημ.Κονταριώτισσα) (νομός Πιερίας)

Στό βυζαντινό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου σώζονται παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα, πού πιθανόν προέρχονται ἀπό τό γειτονικό Δίον.⁹⁹

Κραταιά

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα με τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 23), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Κρηνίδες (νομός Καβάλας)¹⁰⁰

Ἐντοπίστηκε κτιριακό συγκρότημα πιθανόν λουτρών ἔξω ἀπό τά τείχη τῶν Φιλίππων στά ἀνατολικά της πόλης, ὅπου βρίσκεται τό ρωμαϊκό καί παλαιοχριστιανικό νεκροταφεῖο. Χρονολογεῖται στούς ὕστερους ρωμαϊκοὺς χρόνους καί καταστράφηκε ἀπό πυρκαγιά. Ἀνέσκαψαν παλαιοχριστιανικό καμαρωτό τάφο, στὸν ὁποῖο ὑπῆρχαν δύο νομίσματα της περιόδου τοῦ Κωνσταντίνου Α',¹⁰¹ καθώς ἐπίσης ἕξι παλαιοχριστιανικοὺς τάφους καί μία κοιμητηριακή βασιλική.¹⁰²

Κρίτζανα Ἐπανωμῆς (νομός Θεσσαλονίκης)

Γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τῶν κτιρίων τοῦ μετοχίου της Ἀγίας Ἀναστασίας χρησιμοποιήθηκαν παλαιοχριστιανικά θωράκια, πεσσίσκοι τέμπλου, ἓνα ἀμφικιόνιο καί ἄλλα ἀρχιτεκτονικά μέλη.¹⁰³

Krkliino (TIR VIIIf)

Στὴ θέση Sv.Ilija βρέθηκαν νομίσματα τοῦ 4ου αἰώνα.

Kruševica (TIR VIIIf)

Στὴν ὀρεινὴ θέση Gramadje, 1 χλμ. νότια τοῦ χωριού, ἐντοπίστηκε τεῖχος της ὕστερης ρωμαϊκής περιόδου. Μέσα σὲ τάφο βρέθηκε ἐπίσης κάβιστρο τοῦ 4ου αἰώνα.

Κρυνάνα

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα με τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 20), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Kurbinovo (TIR VIIg)

Σέ απόσταση 1 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ ἐντοπίστηκε μικρό φρούριο τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου. Στή θέση Sv.Spas βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς πάνω στήν ὁποία ἔχει κτιστεῖ νεώτερη.

Κύρρου. (νομός Πέλλης)

Φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.¹⁰⁴ Πρέπει μάλλον νά τοποθετήσουμε τό φρούριο αὐτό στό σταθμό (mutatio) τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ Scurio, πού τοποθετεῖται στό χωριό Ἀραβησσός στή θέση Παλιόκαστρο¹⁰⁵ ἢ, σύμφωνα μέ τόν Hammond, στό χωριό Τριφύλλι.¹⁰⁶ Στήν πρώτη ἀπό τίς παραπάνω τοποθεσίες τοποθετοῦν καί τήν ἀρχαία πόλη Κύρρος.¹⁰⁷

Λάγης

Ἀταύτιστο φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 22), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Λευκάδια (νομός Ἡμαθίας)

Στή θέση Τσιφλίκι ἀνέσκαψαν κτίριο μέ ψηφιδωτό δάπεδο (τέλος 4ου-ἀρχές 5ου αἰώνα). Βρέθηκε εἰκοσανούμιο τοῦ Ἰουστινιανοῦ.¹⁰⁸ Στή θέση Μπαλτανέτο ἐντοπίστηκε ρωμαϊκό κτίριο (βίλλα) μέ ψηφιδωτά δάπεδα. Βρέθηκε ἓνα ρωμαϊκό νόμισμα καί ἓνα τοῦ Κωνσταντίνου Β' (337-61).¹⁰⁹

Ἀνάμεσα στή Νάουσα, τὰ Λευκάδια καί τόν Κοπανό τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλη Μίεζα (TIR, Mieza IXg).

Λεύκη (νομός Καβάλας)

Ἐντοπίστηκε παλαιοχριστιανικό κτίσμα καί φρούριο. Βρέθηκε ἓνα μιλιάριο τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα (211-17)¹¹⁰.

Λευκόπετρα (νομός Ἡμαθίας)

Στή θέση ὅπου ἀνέσκαψαν ἓνα Ἱερό Μητρός Θεῶν Αὐτόχθονος βρέθηκαν νομίσματα τῆς περιόδου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.χ. αἰ. ὡς τό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα.¹¹¹ Ἐπίσης ἐπιγραφές, περισσότερες ἀπὸ 100, σχετικές μέ ἀφιερώσεις δούλων στή θεά, τῆς περιόδου ἀπὸ τό 169 ὡς τό 362 μ.χ.¹¹²

Lešok (TIR VIId)

Στή θέση Leska βρέθηκαν νομίσματα 5ου-6ου αιώνα¹¹³ καί έντοπίστη στήκε παλαιοχριστιανική βασιλική. Επίσης στή θέση Kale, όπου μικρό castellum, βρέθηκαν νομίσματα 4ου-6ου αιώνα.

Λητή (νομός Θεσσαλονίκης)

Βρέθηκαν παλαιοχριστιανικά τάφοι γιά τήν κατασκευή τῶν οποίων έχει χρησιμοποιηθεῖ ὑλικό τῆς περιόδου ἀπό τόν 1ο π.Χ. ἕως τόν 1ο μ.Χ. αῖωνα.¹¹⁴

Λιμνασί

Ἀταύτιστο φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 27), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Λιμνηδήριον

Ἀταύτιστο φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.¹¹⁵

Λογγούρι (νομός Καβάλας)

Μεταξύ Ἀμφιπόλεως καί Ὀφρυλίου στή θέση Λογγούρι βρέθηκαν παλαιοχριστιανικά ἀρχιτεκτονικά μέλη καί έντοπίστηκαν τάφοι.¹¹⁶

Lopatice (TIR VIIIf)

Στή θέση Medelska voda βρέθηκε χάλκινος παλαιοχριστιανικός σταυρός. Majdan

Στίς τοποθεσίες Bogatica, I χλμ. νότια τοῦ χωριοῦ, Toplik, βόρεια τοῦ χωριοῦ στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ Majdanska ποταμοῦ, καί Alšar, 500μ. νότια τοῦ χωριοῦ στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ ἴδιου ποταμοῦ, ὑπάρχουν ἔχνη ἐκμετάλλευσης τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου στή ρωμαϊκή καί πρωτοβυζαντινή περίοδο. Στήν πρώτη ἀπό τίς παραπάνω τοποθεσίες έντοπίστηκε καί οἰκισμός.¹¹⁷

Makovo (TIR VIIIf)

Στή θέση Latinska Crkva διακρίνονται θεμέλια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Malovište (TIR VIIIf)

Στό κέντρο τοῦ χωριοῦ βρέθηκαν νομίσματα 2ου-4ου αῖωνα.

Μαργαρίτα (νομός Πέλλης)

Ὁ νεώτερος ναός τοῦ χωριοῦ ἔχει κτιστεῖ προφανῶς πάνω σέ παλαιοχριστιανικό. Σ' ὅλη τή γύρω περιοχή ὑπάρχουν ὁστρακα τῆς ὕστερης ρωμαϊ-

κῆς περιόδου καί τῆς πρωτοβυζαντινῆς.¹¹⁸ Βρέθηκε ἕνα νόμισμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Θεσσαλονίκης.¹¹⁹

Βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ σέ ἀπόκρυμνη κορυφή ὑπάρχει φρούριο τό πάχος τοῦ ὁποίου ὑπερβαίνει τά δύο μέτρα. Τό ψηλότερο τμήμα τοῦ βράχου ἀποτελεῖ τήν ἀκρόπολη πού περιβάλλεται καί αὕτῃ μέ περίβολο.¹²⁰ Μαριανά (νομός Χαλκιδικῆς)

Σχεδόν ὁλόκληρη ἡ κόγχη τοῦ ἀγίου Βήματος παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς σώζεται κοντά στόν πύργο τῶν Μαριανῶν βόρεια τῆς Ὀλύθου. Στήν τοποθεσία αὕτῃ ὑπῆρχε πιθανότατα οἰκισμός, ἀλλά δέν ἔχουν γίνει ἀνασκαφικές ἐρευνες πρός τό παρόν.¹²¹

Mečkuevci (TIR IXe)

Στή θέση Gradište διακρίνονται ὑπολείμματα τείχους (oppidum). Βρέθηκαν νομίσματα τῆς περιόδου τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α'.

Mediana

Ἡ τοποθεσία αὕτῃ ἀναφέρεται ἀπό τόν ἱστορικό τοῦ 5ου αἰῶνα Jordanes μαζί μέ τή Βέροια, τό Δῖον, τήν Πέλλα κλπ.¹²², ἀλλά δέν ἔχει πρός τό παρόν ταυτιστεῖ.

Μελίχιζα

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 40), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Melnica

Στή θέση Sadevite ἐντοπίστηκε οἰκισμός τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου πού ἐγκαταλείφθηκε πρός τό τέλος τοῦ 6ου αἰ. Ἀπό τότε δέν ξανακατοικήθηκε. Στήν περιοχή αὕτῃ γινόταν ἐκμετάλλευση τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου.¹²³

Μένδη (νομός Χαλκιδικῆς)

Ἀνάμεσα σέ ἀρχαῖα καί ρωμαϊκά νομίσματα βρέθηκε καί ἕνα τοῦ Κωνσταντίνου Β'.¹²⁴

Μέτιζος

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 6), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Μηλέα - Καρυές (νομός Πιερίας)

Ἀνάμεσα στά δύο αὐτά χωριά ἐντοπίστηκε τεῖχος καί κινητά εὐρήματα ἀπό τά ἑλληνιστικά ὡς τά παλαιοχριστιανικά χρόνια. Βρέθηκαν ἐπίσης τμήματα παλαιοχριστιανικῶν θωράκων κλπ.¹²⁵

Μοјno (TIR VIIIIf)

Στή θέση Rupa, 1 χλμ. περίπου βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ, ἀνέσκαψαν ἓνα σπίτι πού χρονολογεῖται, μέ βάση τὰ νομίσματα πού βρέθηκαν στόν ἴδιο χώρο, στόν 5ο αἰώνα. Τό σπίτι αὐτό ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει ὡς τίς ἀρχές τοῦ 6ου αἰώνα.¹²⁶

Στή θέση Sipur βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά, τοῦ Κωνσταντίνου Α' καί τοῦ Βάλεντος καί ἐντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική (5ος αἰώνας).¹²⁷

Στίς τοποθεσίες Elenik καί Uma βρέθηκαν νομίσματα 4ου αἰώνα.¹²⁸ Τά τελευταῖα χρονολογημένα εὐρήματα ἀπό τήν περιοχή τοῦ Μοјno εἶναι ὀρισμένα νομίσματα τοῦ Ἀναστάσιου (491-518). Φαίνεται ὅτι μετά τίς ἀ- βαροσλαβικές ἐπιδρομές ἡ περιοχή αὐτή ἐπαψε νά κατοικεῖται.

Μονή Ἰβήρων

Σώζεται παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο.¹²⁹

Μουσεῖον (νομός Πιερίας ;)

Φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Μέ βάση μιὰ μαρτυρία τοῦ Στέφανου Βυζάντιου, τό φρούριο αὐτό τοποθετεῖται στήν περιοχή τοῦ Ὀλύμπου.¹³⁰

Μουσοθένη (νομός Καβάλας)

Σέ σπίτι τοῦ χωριοῦ βρέθηκε ἐπιγραφή τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου.¹³¹

Mržičko (TIR IXf)

Φρούριο σέ ὄρεινή καί ἀπόκρυμνη περιοχή στή θέση Vlasov Grad, 6 περίπου χλμ. νοτιοανατολικά τοῦ χωριοῦ. Βρέθηκαν νομίσματα Κωνσταντίνου Α' καί Κωνσταντίου Β'.

Mrzen (TIR VIIIf)

Στή θέση Padarnica στίς πλαγιές τοῦ βουνοῦ, 2 χλμ. νοτιοανατολικά τοῦ χωριοῦ, διακρίνονται ἱχνη τείχους. Βρέθηκαν νομίσματα ἑλληνιστικά, ρωμαϊκά, τοῦ Θεοδοσίου, Ἀναστάσιου καί Ἰουστινιανοῦ.

Μικρό Σούλι (νομός Σερρών)

Ἀνέσκαψαν δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Στή μία ἀπό αὐτές βρέθηκε καί ἡ λειψανοθήκη τοῦ ἐγκαινίου. Χρονολογοῦνται κατὰ πάσα πιθανότητα στόν 6ο αἰώνα.¹³² Στή θέση Μαρίνα βορειοδυτικά τῆς κοινότητάς στήν κορυφή τοῦ λόφου βρέθηκε μιλιάριο πού εἶχε χρησιμοποιεθεῖ ὡς κολόνα στήν Ἀγία Τράπεζα τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ.¹³³

Νάουσα (νομός Ήμαθίας)

Ἀνέσκαψαν ψηφιδωτό δάπεδο πού πιθανόν χρονολογεῖται στούς ὀ-
στερους ρωμαϊκοὺς καί παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους (βλ. καί Λευκάδια).¹³⁴

Νέα Ἡράκλεια (νομός Χαλκιδικῆς)

Βρέθηκε ἀσημένια λειψανοθήκη τοῦ 4ου αἰώνα.¹³⁵

Νέα Καλλικράτεια (νομός Χαλκιδικῆς)

Βρέθηκε ἐπιγραφή πού ἀναφέρει ΚΑΤΑΦΥΓ / NONANAK καί πού χρονολο-
γεῖται μέ βάση τόν τύπο τῶν γραμμάτων στό τέλος τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς
περιόδου.¹³⁶

Νέα Κώμη (νομός Καβάλας)

Νότια ἀπό τό χωριό διακρίνεται περίβολος, ἡ νεώτερη φάση τοῦ ὁ-
ποίου χρονολογεῖται στήν ἐποχή τοῦ Κωνσταντίνου Α'. Τό φρούριο ἦταν
φυλάκιο-σταθμός τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ. Λίγο νοτιότερα βρέθηκε μιλιάριο
τῶν χρόνων τοῦ Λικινίου.¹³⁷

Νέα Μηχανιώνα (νομός Θεσσαλονίκης)

Σέ τάφο βρέθηκε ἀσσάριο τοῦ Κωνσταντίνου Β'.¹³⁸

Νεάπολις

Φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθη-
κε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ὁ Προκόπιος χρησιμο-
ποιεῖ ἀρχαῖζοντες ὅρους, ἡ M. Perrin ὑποθέτει ὅτι τό φρούριο αὐτό ἐ-
χει μᾶλλον σχέση μέ τὴν Παλλήνη παρά μέ τὴ Νεάπολη (σημ. Καβάλα).¹³⁹
Ἡ ὑπόθεση ὅμως αὐτὴ δέν φαίνεται νά εὐσταθεῖ, γιατί ὁ Προκόπιος ἐ-
χει ἤδη ἀναφέρει τό τοπωνύμιο Παλλήνη (IV 3 20).

Νέα Σκιώνη (νομός Χαλκιδικῆς)

Σύμφωνα μέ μία πληροφορία τό ξωκλήσι τῆς Παναγίας Θανερωμένης
εἶναι κτισμένο πάνω σέ παλαιοχριστιανικά ἐρείπια.¹⁴⁰
Nebregono (TIR VIII f)

Στὴ θέση Dreniče, 2 περίπου χλμ. νοτιοανατολικά τοῦ χωριοῦ, ὅπου
βρισκόταν οἰκισμός τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου, βρέθηκαν νομίσματα
τοῦ 6ου αἰώνα.

Στὴ θέση Manastirište, 2 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ, βρέ-
θηκαν ἀρχιτεκτονικά μέλη καί ἔχνη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Νεόκαστρον (νομός Ήμαθίας)

Ἐντοπίστηκε παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μέ ψηφιδωτό δάπεδο.¹⁴¹

Νικήτη (νομός Χαλκιδικής)

Ἀνέσκαψαν τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο καί σύνθρονο¹⁴². Ἐντοπίστηκε ἐπίσης δεύτερη βασιλική πάνω στήν ὁποία ἔχει κτιστεῖ ὁ νεώτερος ναός τοῦ ἁγίου Γεωργίου νοτιοανατολικά τοῦ χωριοῦ. Χρονολογεῖται κατά πάσα πιθανότητα στόν 6ο αἰώνα· καταστράφηκε ἀπό πυρκαγιά. Κοντά στή βασιλική βρέθηκαν ἑπτά τάφοι.¹⁴³

Ἐξήντα περίπου μέτρα βορειοδυτικά τῆς τελευταίας αὐτῆς βασιλικῆς στήν περιοχή Ἅγιος Γεώργιος ἀνέσκαψαν μία ἀκόμα τρίκλιτη βασιλική τοῦ 5ου αἰώνα μέ πλούσια διακόσμηση καί ἡμικυκλικό σύνθρονο. Καί ἡ βασιλική αὐτή φαίνεται ὅτι καταστράφηκε βίαια. Μετά τήν καταστροφή της δέν ἀναικοδομήθηκε ποτέ.¹⁴⁴

Nikodin (TIR VIIIf)

Στή θέση Želkoc διακρίνονται ἔχνη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Νησί (νομός Πέλλης)

Ὁ νεώτερος ναός στό μικρό νησί τοῦ ἔλους ἔχει κτιστεῖ πάνω σέ παλαιοχριστιανική βασιλική.¹⁴⁵

Νησί (νομός Ἡμαθίας)

Ἐντοπίστηκε ἐκτεταμένος συνοικισμός τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου. Διατυπώθηκε ἡ ὑπόθεση πώς πρόκειται γιά κάποια πόλη τοῦ 3ου ἢ 4ου αἰώνα.¹⁴⁶

Nošpal (TIR VIIIf)

Στή θέση Latinska crkva, στήν πεδιάδα νοτιοδυτικά τοῦ χωριοῦ ἐντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική.

Novi Doiran (TIR Xf)

Ἀνέσκαψαν βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο πού χρονολογεῖται στίς ἀρχές τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.¹⁴⁷ Τάφοι τῆς περιόδου ἀπό τό 2ο ὡς τόν 6ο αἰώνα. Στήν περιοχή τῆς σημερινῆς πόλης ἐντοπίζεται ἀπό ὀρισμένους μελετητές ὁ σταθμός Tauriana.¹⁴⁸

Νύμφιον

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ.¹⁴⁹

Ὀλυμπιάς (νομός Χαλκιδικῆς)

Ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ στή θέση Λιοτόπι πάνω στή βραχώδη χερσό- νησο ἐντοπίστηκε βυζαντινό τεῖχος. Στή θέση αὐτή τοποθειοῦν τά Στάγει- ρα¹⁵⁰. Ὁκτώ χλμ. νοτιοανατολικά τῆς Ὀλυμπιάδος στήν περιοχή Ζέπκο στή θέση Ἁγ. Νικόλαος ἐντοπίστηκε μικρός οἰκισμός τῆς ὕστερης ρωμαϊ- κῆς περιόδου καί παλαιοχριστιανική βασιλική¹⁵¹.

Ὀπιᾶς

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 45), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Ὀπιον

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 28), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Orašje (TIR VIIId)

Στήν ὀρεινή θέση Oraško Kale διακρίνεται τεῖχος μέ δύο πύργους. Βρέθηκαν νομίσματα 5ου-6ου αἰώνα.

Στή θέση Sobor σέ ἀπόσταση 2,5 χλμ. ἀπό τό χωριό ἐντοπίστηκε οἰ- κισμός τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου μέ παλαιοχριστιανική βασιλική. Νομίσματα 4ου-5ου αἰώνα.

Orizari (Kočansko)

Στή θέση Krusarski Rid ἐντοπίστηκε νεκρόπολη 5ου-6ου αἰώνα¹⁵².

Ὀρμα (νομός Πέλλης)

Στή θέση αὐτή ταυτίζουν τήν ἀρχαία πόλη Ὀρμα. Βρέθηκαν νομίσματα 6ου αἰώνα.¹⁵³

Παλατιανό (νομός Κιλκίς)

Φρούριο μέ ἀκρόπολη, πού πιθανόν ἤλεγχε τίς βόρειες διαβάσεις ἀπό τήν κεντρική καί ἀνατολική Μακεδονία. Μαζί μέ ἄλλα ἀρχαῖα ἀντικείμενα βρέθηκαν νομίσματα Λικινίου καί Βάλεντος.¹⁵⁴

Παναγίτσα (νομός Πέλλης)

Ἐντοπίστηκε μεγάλη παλαιοχριστιανική νεκρόπολη.¹⁵⁵

Πανόραμα (νομός Θεσσαλονίκης)

*Ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτά δάπεδα¹⁵⁷.

Παρθένον

*Αταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα με τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 10), ανοικοδομήθηκε επί *Ιουστινιανού.

Πασκάς

*Αταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα με τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 41), ανοικοδομήθηκε επί *Ιουστινιανού.

Πέλεκον

*Αταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα με τόν Προκόπιο, ανοικοδομήθηκε *Ιουστινιανού. *Ο *Α.Δ. Κεραμόπουλλος υποστήριξε ότι τό φρούριο αυτό πρέπει νά ταυτιστεί με τό χωριό Πέτραι κοντά στην ομώνυμη λίμνη.¹⁵⁸

Pešterica

Στήν κοιλάδα 7 χλμ. βορειοανατολικά του Πρίλεπ, κοντά στον ποταμό Oreovčeka, εντοπίστηκε βίλλα. *Από τούς ληνούς πού βρέθηκαν φαίνεται ότι στην περιοχή αυτή καλλιεργούσαν αμπέλια και παρήγαν κρασί. Νομίσματα της περιόδου από τό δεύτερο μισό του 3ου αί. ως τό Βαλεντινιανό Α' (364-75). *Η βίλλα καταστράφηκε από φωτιά και εγκαταλείφθηκε¹⁵⁹.

Στή νεκρόπολη βορειοδυτικά της βίλλας βρέθηκαν ανάμεσα σε άλλα αντικείμενα, κοσμήματα και 43 νομίσματα του Κωνσταντίου Β.¹⁶⁰

Petina

*Η τοποθεσία αυτή αναφέρεται από τόν ιστορικό του 5ου αιώνα Jordanes ανάμεσα στις πόλεις Βέροια, Λίον κλπ.¹⁶¹ Ως civitas αναφέρεται και από τόν *Ανώνυμο Γεωγράφο της Ραβέννας (IV 9 46). *Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι πρόκειται για την πόλη Πύδνα,¹⁶² ενώ αντίθετα άλλοι δέν αποδέχονται την ταύτιση αυτή.¹⁶³ Ασχέτα πάντως με τό πρόβλημα αυτό, τό γεγονός ότι κανένα από τά δύο παραπάνω τοπωνύμια δέν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των πόλεων της επαρχίας Μακεδονίας πρώτης και δευτέρας πού συνέταξε ο *Ιεροκλής μās εμποδίζει, παρά τή ρητή μαρτυρία του *Ανώνυμου Γεωγράφου, νά συμπεριλάβουμε την Petina στις πόλεις της επαρχίας Μακεδονίας.

Petrallinci (TIR Xf)

Στή θέση Rančina στην πεδιάδα, 1 χλμ. βόρεια του χωριού, έντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική. Τάφοι 3ου-4ου αιώνα. Νομίσματα της περιόδου του Ίουστινιανού¹⁶⁴.

Πετρούσα (νομός Δράμας)

Βρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικών χρόνων¹⁶⁵.

Petrovo (TIR XIIIf)

Βρέθηκε επιτύμβια επιγραφή 6ου αιώνα, "Ἐνθάδε κῆτε Πέτρος/ ὁ μακαριώτατος πρεσβύτερος/ ὅστις σεμνῶς ἐδοῦ/ λευσεν τῷ θεῷ καὶ τῇ/ ἀγία ἐκκλησίᾳ/ α ἔτη μ' ἔτελεύτησεν/ δέ μηνί Φεβρουαρίου/ κς' ἰνδικτιώνι ι"¹⁶⁶.

Φασκίαι

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 24), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ίουστινιανού.

Φλαμουριά (νομός Πέλλης)

Στόν κάμπα τοῦ χωριού έντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική¹⁶⁷.
"Φρούριον τῆς καλλινίκου μάρτυρος Ματρώνης"

Στήν πρώτη συλλογή τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου (ξ119) ἀναφέρεται ὅτι κοντά στή Θεσσαλονίκη βρισκόταν τό φρούριο τῆς μάρτυρος Ματρώνης (βλ. παραπάνω σελ. 129).

Πλακιδιανή

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε ἐπί Ίουστινιανού.¹⁶⁸

Πλευρόν

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 46), ἀνοικοδομήθηκε στά χρόνια τοῦ Ίουστινιανού.

Podbredje (TIR VIIId)

Στή θέση Manastirište στην πεδιάδα, 2 χλμ. δυτικά του χωριού βρίσκεται παλαιοχριστιανική βασιλική.

Ποδοχώρι (νομός Καβάλας)

Βασιλική 6ου αιώνα¹⁶⁹. Στή θέση Ἀκροπόταμος ἀνέσκαψαν τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική μέ δύο νάρθηκες καί βαπτιστήριο. Καταστράφηκε ἀπό πυρκαγιά.¹⁷⁰

Prilep (TIR VIIIIf)

Στή θέση Karataš άνέσκαψαν τάφους 3ου-4ου αιώνα.

Πρινιάνα

Ήταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 12), άνοικοδομήθηκε επί Ίουστινιανού.

Πρόδρομος (νομός Πέλλης)

Βρέθηκε έπιτύμβιο μνημείο τής δψιμης ρωμαϊκής αρχαιότητας μέ έπιγραφή.¹⁷¹ Νομίσματα ρωμαϊκά καί Κωνσταντίνου.¹⁷²

Προσοτσάνη (νομός Δράμας)

Βρέθηκαν παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη καί σπαράγματα ψηφιδωτού, πού άνήκαν προφανώς σέ κάποια παλαιοχριστιανική βασιλική.¹⁷³

Πυργαδίκια (νομός Χαλκιδικής)

Ή ναός του άγίου Δημητρίου μέσα στό χωριό είναι κτισμένος πάνω σέ έρείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής.¹⁷⁴

Πύργοι (νομός Δράμας)

Στή θέση Καλές στήν κορυφή όχυρου λόφου τής όροσειρας Μπόζ Ντάγ υπάρχει φρούριο ρωμαϊκών, βυζαντινών καί μεταβυζαντινών χρόνων.¹⁷⁵

Πύργοι (νομός Κοζάνης)

Έντοπίστηκε τό ύδρευτικό δίκτυο τής άκρόπολης καί τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου παλαιοχριστιανικού ναού. Νομίσματα έλληνιστικά, ρωμαϊκών καί βυζαντινών χρόνων φυλάσσονται στό δημοτικό σχολείο Πύργων.¹⁷⁶

Rakle (TIR VIIIIf)

Στή θέση Čaršija crkva, 4 χλμ. άνατολικά του χωριού, άνέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική μέ άψίδα.

Rapeš (TIR VIIIIf)

Στίς τοποθεσίες Dračeica, 2 χλμ. περίπου νοτιόανατολικά του χωριού, καί Duškonec, 4 περίπου χλμ. βορειοδυτικά, βρέθηκαν νομίσματα 3ου-4ου αιώνα.

Έπίσης στίς τοποθεσίες Stari Lozja, 3 χλμ. βορειοανατολικά του χωριού στήν κοιλάδα του παραπόταμου Daboka, καί Čukī βρέθηκαν νομίσματα του 4ου αιώνα.

Raven (TIR VIe)

Στή θέση Kale-Kalaja κοντά στον ποταμό Jelovicka υπάρχει αρχαίο

καί μεσαιωνικά φρούριο. Βρέθηκαν νομίσματα του Βαλεντινιανού(364-75) και Ίουστινιανού(527-65)¹⁷⁷. Έντοπίστηκε επίσης παλαιοχριστιανική βασιλική.

Resava (TIR VIIIf)

Στή θέση Laka καί Podrid βρέθηκαν τάφοι 3ου-4ου αιώνα. Στήν κοντινή θέση Čakovec έντοπίστηκε villa rustica.¹⁷⁸

Ροδοχώρι (νομός Ήμαθίας)

Μέσα σέ κιβωτιόσχημο τάφο βρέθηκε χάλκινη τοξωτή πόρπη(3ος-4ος αιώνας)¹⁷⁹.

Ροδολίβος (νομός Σερρών)

Βρέθηκε παλαιοχριστιανικός τάφος. Νομίσματα 4ου, 5ου αιώνα καί ένα του Κωνσταντος Β'(641-68)¹⁸⁰. Βρέθηκε επίσης ένα παλαιοχριστιανικό κιονόκρανα καί ένεπίγραφη πλάκα¹⁸¹.

Rosoman (TIR VIIIf)

Στή θέση Crkva νοτιοδυτικά του χωριού υπάρχει παλαιοχριστιανική βασιλική(5ος-6ος αϊ.). Έπίσης στή θέση Palikura ,3 χλμ. δυτικά των Στόβων, άνέσκαψαν μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο καί βαπτιστήριο (μέσα 6ου αιώνα).¹⁸²

Rožden (TIR VIIIf)

Στή θέση Arpičko στίς πλαγιές του βουνού βορειοδυτικά του χωριού βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά καί βυζαντινά. Από τίς στοές καί τά υπόλειμματα σκουριάς πού υπάρχουν στήν περιοχή φαίνεται ότι γινόταν εκμετάλλευση του άρκετου πλούτου στή ρωμαϊκή καί πρωτοβυζαντινή περίοδο.¹⁸³

Σάνη, Όρμος Ξενοφώντος (νομός Χαλκιδικής)¹⁸⁴

Σέ παχύ στρώμα καύσεως βρέθηκαν 9 χρυσά νομίσματα: 2 Τιβερίου Κωνσταντίνου(578-82), 3 Μαυρικίου(582-602), 4 Φωκά (602-10) καί 2 Ηρακλείου(610-41). Βρέθηκαν επίσης άρχιτεκτονικά μέλη καί έντοπίστηκε μεγάλο τριμερές κτίσμα καί τάφοι τής πρώιμης βυζαντινής περιόδου.¹⁸⁵ Στή Μεγάλη Κύψα(camping Σάνη) έντοπίστηκε ρωμαϊκή άγροικία,ή όποία μέ κάποιες οίκοδομικές αλλαγές συνέχισε νά υπάρχει ως τόν 9ο αιώνα.¹⁸⁶

Σίκλαι

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περί κτισμάτων IV 4 4), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Slepče (TIR VIIe)

Στή θέση Dva Daba βρέθηκαν νομίσματα 3ου-4ου αἰώνα. Ἐπίσης στή θέση Sokolica βρέθηκε ἓνα κιονόκρανο καί ἐντοπίστηκαν ἔχνη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Slivica (TIR VIIIg)

Στή θέση Grepta στήν πεδιάδα τοῦ ποταμοῦ Crna, 1 χλμ. νότια τοῦ χωριοῦ, βρέθηκε θησαυρός μέ νομίσματα 4ου αἰώνα καί στή θέση Šiprot τάφοι καί νομίσματα τοῦ ἰδίου αἰώνα.

Slp (TIR VIIIE)

Στή θέση Kale, κοντά στό δρόμο πού ὁδηγεῖ ἀπό τοὺς Στόβους στή Σκόπια (Scupi), ἐντοπίστηκε φρούριο τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου.

Σοχός (νομός Θεσσαλονίκης)

Στή γύρω περιοχή βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά, τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰώνα καί ἄλλα πού χρονολογοῦνται ὥς τήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Α' (802-11).¹⁸⁷

Sofilari (TIR IXe)

Στή θέση Crkvište διακρίνονται ἔχνη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Σφηκιά-Ριζώματα (νομός Ἡμαθίας)

Ἀνάμεσα στά δύο αὐτά χωριά βρίσκεται ἡ νεώτερη βασιλική τοῦ ἀγίου Δημητρίου πού χτίστηκε πάνω σέ παλαιοχριστιανική.¹⁸⁸

Srbino (TIR VIe)

Στή θέση Zvezdino Kale ἐντοπίστηκε φρούριο (castellum) τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου. Στή θέση Samokov, στή στενή κοιλάδα πού σχηματίζεται στή συμβολή τῶν ποταμῶν Srbinoška καί Šimnička διακρίνονται ἔχνη ὀρυχείου τῆς ἴδιας περιόδου.

Stari Grad (TIR VIIIE)

Στήν όρεινή θέση Kale, 2 χλμ. περίπου νοτιοδυτικά τοῦ χωριοῦ, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε ρωμαϊκός καί πρωτοβυζαντινός οἰκισμός¹⁸⁹.

Staro Lagovo

Πέντε χλμ. νοτιοδυτικά τοῦ Πρίλεπ ἀνέσκαψαν τάφο τοῦ δεύτερου τρίτου τοῦ 4ου αἰώνα. Βρέθηκαν 13 νομίσματα, 1 Δαλματίου (335-7), 5 Κωνσταντίου Β' (337-61) καί διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα.¹⁹⁰

Στρατώνιον (νομός Χαλκιδικῆς)

Στήν κορυφή παραθαλάσσιου ὑψώματος ἀνέσκαψαν κτιστό τάφο, τό δάπεδο τοῦ ὁποῖου εἶναι στρωμένο μέ πήλινες πλάκες. Μία ἀπό αὐτές φέρει τήν ἐπιγραφή ΘΕΟΥ. Στή θέση αὐτή τοποθετοῦν τήν ἀρχαία πόλη Στρατονίκη¹⁹¹.

Streževno (TIR VIIIf)

Στή θέση Kale στούς πρόποδες τοῦ βουνοῦ, 1 χλμ. περίπου βορειοανατολικά τοῦ χωριοῦ ἐντοπίστηκε φρούριο καί μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική.

Strugovo (TIR VIIIf)

Στή θέση Latinski grobišta βρέθηκαν τάφοι καί νομίσματα τοῦ 4ου αἰώνα.

Strumica (ἀρχ. Τιβεριούπολις, TIR Xf)

Στή θέση τῆς σημερινῆς πόλης στόν ποταμό Strumenica (ἀρχαῖος Πόντος)¹⁹² τοποθετοῦν τήν Τιβεριούπολη,¹⁹³ ὅπου μαρτύρησαν, σύμφωνα μέ τό Θεοφύλακτο ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος (11ος αἰ.), 15 χριστιανοί. Ἔχουν μάλιστα ἐντοπίσει στή θέση Sveti 15 mučenici παλαιοχριστιανική βασιλική, πού εἶχε κτισθεῖ πρὸς τιμή τους.^{193a} Σύμφωνα μέ τό παραπάνω κείμενο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοφυλάκτου, τήν Τιβεριούπολη κατέστρεψαν οἱ Ὅμβροι, δηλαδή οἱ Ἰβάροι.¹⁹⁴

Στή θέση Nova Rošta ἐντοπίστηκε νεκρόπολη καί βρέθηκαν νομίσματα τοῦ 3ου-4ου αἰώνα(;). Ἐπίσης στήν ὀρεινή θέση Markovo Kale ἀνέσκαψαν τάφους τοῦ 4ου αἰώνα.

Στύβερρα (TIR VIIIf)

Ἀπό ἐπιγραφές πού βρέθηκαν στό χωριό Čerigovo ταύτισαν τή ρωμαϊκή πόλη Stuberra¹⁹⁵. Βρέθηκε ἓνα νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου Α'.¹⁹⁶

Sušica (TIR VIe)

Στή θέση Braneica ανέσκαψαν νεκρόπολη 3ου-4ου αιώνα.

Suvodol (TIR VIIIIf)

Στή θέση Stara crkva στίς όχθες τοῦ μικροῦ ποταμοῦ Sinevir στή νότια τοῦ χωριοῦ ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο (6ος αἰ.).¹⁹⁷ Βρέθηκε επίσης βάση πού φέρει στίς τρεῖς πλευρές της ἐλληνικές ἐπιγραφές σχετικές μέ ἀπελευθέρωση δούλων (3ος-4ος αἰ.).¹⁹⁸ Tarinci (στήν περιοχή τοῦ Bregalnica)

Στή θέση Crkvište καί στό λόφο κοντά στό χωριό ἐντοπίστηκαν δύο ἀρχαῖα ἱερά πού χρησιμοποιοῦνταν ἀργότερα ἀπό χριστιανούς.¹⁹⁹
Θέρμα (νομός Θεσσαλονίκης ;)

Φρούριο τῆς Μακεδονίας πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο, ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.²⁰⁰ Ὁ M. Vickers ὑποθέτει, μέ βάση τή γεωγραφική σειρὰ πού φαίνεται νά ἀκολουθεῖ ὁ Προκόπιος, ὅτι τό φρούριο Θέρμα πρέπει νά τοποθετηθεῖ στήν περιοχή μεταξύ τῆς Βόλβης καί τῆς Νεαπόλεως (σημ. Καβάλα). Ἐπομένως πιστεύει ὅτι δέν πρόκειται γιά τή Θέρμη πού τήν ταυτίζουν μέ τή Θεσσαλονίκη.²⁰¹ Πιο συγκεκριμένα ὁ M. Χρυσόχοος τοποθετεῖ τό φρούριο Θέρμα στή ἀνατολική τῆς Βόλβης κοντά στό Ρήχιο ποταμό, ὅπου ὑπάρχει λόφος μέ ἀρχαῖο τεῖχος καί πηγὴ μέ "ὑπόθερμα" νερά.²⁰²

Θήστεον

Ἀταύτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 12), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Tikveš

Στή θέση Šakalica ανέσκαψαν παλαιοχριστιανική βασιλική καί στίς τοποθεσίες Rabienica καί Razbienica δύο βίλλες (villae rusticae).²⁰³

Titov Veles (TIR VIIIf)

Στή θέση Vinarski vizbi, 2 χλμ. βόρεια τῆς πόλης, βρέθηκαν τάφοι 2ου-4ου αιώνα. Ἐδῶ τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία Βυλαζώρα, τό σύνορο Μακεδονίας καί Δαρδανίας.²⁰⁴

Τορώνη (νομός Χαλκιδικής)

Ἡ ἀρχαία πόλη Τορώνη, πού τοποθετεῖται στὸν ἑκκωφό λιμένα²⁰⁵ στὴ δυτική πλευρά τῆς Σιθωνίας, φαίνεται ὅτι τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ἔπαψε νὰ ἀποτελεῖ μὴ τ²⁰⁵ Σιθωνίας, δὲν μνημονεύεται οὔτε στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ἀλλὰ οὔτε καὶ σὲ ἄλλη φιλολογικὴ πηγὴ. Οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες, παρόλα αὐτά, μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ ἴδιος χώρος ἔξακολούθησε νὰ κατοικεῖται καὶ πῶς συγκεκριμένα ὅτι ὁ πρωτοβυζαντινὸς οἰκισμὸς ἐπεκτάθηκε πρὸς τὰ βορειοανατολικά ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας Τορώνης.

Πρόσφατα ἀνέσκαψαν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τειχῶν μὴ τρὶς κλιττὴ βασιλική: ἀποκαλύφθηκαν ὑπολείμματα συνθρόνου, ψηφιδωτοῦ θαπέδου κλπ. Περιορισμένες ἔρευνες ἔγιναν σὲ δύο ἀκόμα παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τειχῶν καὶ στὸ νεκροταφεῖο²⁰⁶. Στὴν τοποθεσίᾳ ἐπίσης Λήκυθο ἐντοπίστηκε μὴ ἀκόμα παλαιοχριστιανικὴ βασιλική²⁰⁷. Ἀπὸ τίς βασιλικὲς αὐτὲς ἡ πρώτη παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὅχι μόνο γιατί ἔχει χτιστεῖ πάνω σὲ ἓνα τεχνητὸ λόφο, ἀλλὰ κυρίως γιατί χρονολογεῖται στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 6ου αἰῶνα, μὲ βάση ἓνα νόμισμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ πού βρέθηκε στὸ στρώμα τῆς ἐπιχωμάτωσης καὶ πού χρησιμεύει ὡς terminus post quem γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς βασιλικῆς αὐτῆς. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ οἰκοδόμησὴ τῆς δὲν τέλειωσε, ὑποθέτουν ὅτι ὀφείλεται σὲ κάποια ἀπὸ τίς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀβαροσλάβων²⁰⁸.

Τούμπα (νομός Κιλκίς)

Ἀνέσκαψαν τάφους. Βρέθηκαν δύο νομίσματα θεοδόσιου Α' (379-95) καὶ Ὀνώριου (395-423).²⁰⁹

Tremnik (TIR IXf)

Στὴ θέση Anska Češma βρέθηκαν τάφοι καὶ νομίσματα 4ου αἰῶνα. Στὴ θέση Crknište ἀποκαλύφθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πού προέρχονται ἀπὸ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική. Σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι χαραγμένη ἐλληνικὴ ἐπιγραφή²¹⁰.

Trstenik (TIR VIIIe)

Στὴ θέση Stara crkva βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἔχνη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Στὴ θέση Gradište ἐντοπίστηκε φρούριο τῆς

ΰστερης ρωμαϊκῆς περιόδου.

Tumševiste (TIR VIe)

Στή θέση Manastirište βρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Tursko

Βορειοδυτικά τοῦ Prilep στό χωριό Tursko στήν τοποθεσία Mioῖν Dab ἔντοπίστηκε μωσαϊκό δάπεδο τοῦ 4ου αἰώνα.^{210a}

Valandovo (TIR Xf)

Ἀνέσκαψαν μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτό δάπεδο καί τάφους(4ος-5ος αἰ.). Στή θέση Stanina Češma διακρίνεται παλαιοχριστιανική βασιλική (;) καί θέρμες μέ ψηφιδωτό δάπεδο. Νομίματα 3ου-6ου αἰώνα. Στή θέση Manastirište, ὅπου ὑπάρχει καί μεσαιωνικό φρούριο, βρέθηκαν τάφοι καί νομίματα 3ου-4ου αἰώνα. Ἐπίσης στήν ἀπόκρημνη τοποθεσία Isar Kula βρέθηκαν νομίματα 4ου-6ου αἰώνα.

Ἕνας θησαυρός ἀργυρῶν νομισμάτων τῆς περιόδου τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου(610-41) καί τοῦ Κωνσταντίνου Β'(641-68) βρέθηκε κοντά στό χωριό.²¹¹ Εἶναι φανερό ὅτι ὁ θησαυρός αὐτό πρέπει νά συνδεθεῖ μέ τίς ἀναστατώσεις πού προκάλεσαν οἱ ἐπιδρομές καί ἐγκαταστάσεις τῶν Σλάβων στήν ἐπαρχία Μακεδονίας σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 7ου αἰώνα.

Varoš

Στήν ὀρεινή θέση Markovo Kuli ἔντοπίστηκε ἰσχυρό φρούριο. Βρέθηκαν νομίματα 4ου-6ου αἰώνα. Ἐδῶ τοποθετοῦν ὀρισμένοι μελετητές τήν ἀρχαία πόλη Κεράμιαι.²¹²

Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό χωριό, στή θέση Tašačica, ἀνέσκαψαν 47 παλαιοχριστιανικούς τάφους. Βρέθηκαν δύο νομίματα τοῦ Κωνσταντίνου Α' καί Κωνσταντίνου Β'.²¹³ Στή θέση Rezervoar βρέθηκαν νομίματα 6ου αἰώνα. Τέλος στή θέση Bakalica, 2 χλμ. βορειοδυτικά τοῦ Πρίλεπ, ἀνέσκαψαν νεκρόπολη. Βρέθηκαν νομίματα τοῦ 3ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰώνα.²¹⁴

Vitolište (TIR VIIIIf)

Βρέθηκε ἓνα νόμισμα τοῦ 614/5.²¹⁵ Στή θέση Gramadje ἀνέσκαψαν νεκρόπολη. Νομίματα 3ου-4ου αἰ. Στήν ἴδια θέση στίς δχθες τοῦ Sadna ποταμοῦ καί στή θέση Konačeno ἔντοπίστηκε ὁ χώρος ὅπου γινόταν ἐκμετάλλευση τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου.²¹⁶

Vrapčiče (TIR VIe)

Στή θέση Toplišnica, στους πρόποδες του βουνού Gradišče, 1 χλμ. βόρεια του χωριού, έντοπίστηκε vicus της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου και παλαιοχριστιανική βασιλική (2ος-6ος αϊ.).

Υγέα

Ἀταϋτιστο φρούριο πού, σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο (Περὶ κτισμάτων IV 4 26), ἀνοικοδομήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Zagorani (TIR VIIIf)

Στή θέση Popoica βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά καί τοῦ Κωνσταντίνου Α'. Στή θέση Latinska crkva βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά μέλη πού πιθανόν ἀνήκουν σέ παλαιοχριστιανική βασιλική.

Železna Reka (TIR VIIe)

Στή θέση Rudnice, 5 περίπου χλμ. νοτιοανατολικά τοῦ χωριού, διακρίνονται ἔχνη ὀρυχείου τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου.

Želino (TIR VIIe)

Στή θέση Belo Pole στήν πεδιάδα έντοπίστηκε οἰκισμός τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου.

Živojno (TIR VIIIg)

Στίς θέσεις Selsko mesto καί Saät tumba βρέθηκαν τάφοι μέ νομίσματα ρωμαϊκά καί τοῦ Κωνσταντίνου Α'. Ἐπίσης στίς τοποθεσίες Selišče, Popov ago, Na trapčinjata, Keralot, Vlaku καί Beli Kamenja βρέθηκαν νομίσματα καί τάφοι 3ου-4ου αἰώνα. Στίς τοποθεσίες Zabrdο καί Gradišče βρέθηκαν νομίσματα ὅλης τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου.²¹⁷ Τό πιό πρόσφατο νόμισμα χρονολογεῖται στό 589/90²¹⁸.

Zovik (TIR VIIIIf)

Στή θέση Lenišče βρέθηκαν νομίσματα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου ὡς τό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα. Ἐπίσης στίς τοποθεσίες Gorna Crkva, Gornji Lozja καί Gradišče Čebrensko βρέθηκαν νομίσματα ρωμαϊκά καί τοῦ 4ου αἰώνα²¹⁹.

Zrze (TIR VIIe)

Στά δυτικά του χωριού βρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη και έντοπίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική (5ος αἰ.).

Žvan (TIR VIIIf)

Βρέθηκαν τάφοι και νομίσματα 4ου αιώνα. Στή θέση Gradište έντοπίστηκε τείχος, στο έσωτερικό του οποίου υπάρχει περιτειχισμένη ακρόπολη.

Σταθμοί τών κεντρικών οδών - θέσεις δρομοδεικτών

Ad Decimum (νομός Θεσσαλονίκης)

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδού 10 ρωμαϊκά μίλια (15 χλμ. περίπου) δυτικά της Θεσσαλονίκης στη σημερινή Άγκιαλο.²²⁰

Ad Duodecimum

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδού 12 ρωμ. μίλια (18 χλμ. περίπου) δυτικά τών Φιλίππων (It. Hier. 604).

Ad Duodecimum (νομός Πέλλης)

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδού 12 ρωμ. μίλια δυτικά της Έδεσσας, βόρεια από τό Καρά Μπουρούν.²²¹

Άλεξάνδρεια (νομός Ήμαθίας)

Βρέθηκε μιλιάριο με ελληνική και λατινική επιγραφή.²²²

Apollonia (νομός Θεσσαλονίκης)

Σταθμός (mansio) της Έγνατίας οδού, 11 ρωμαϊκά μίλια ανατολικά του σταθμού Heracleustibus (σημ. Στίβος). Έχει υποστηριχτεί ή άποψη ότι δέν πρόκειται για την αρχαία πόλη Άπολλωνία Μυγδονική (σημ. Καλαμωτό, νομός Θεσσαλονίκης), αλλά για ένα ομώνυμο σταθμό που ιδρύθηκε άκριβώς επί της Έγνατίας οδού για την έξυπνέτηση τών Άπολλωνιατών.²²³

Άρέθουσα (νομός Θεσσαλονίκης)

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδού, 20 ρωμαϊκά μίλια δυτικά της Άμφίπολης.²²⁴ Ο Μ. Χρυσόχοος τοποθετεί την Άρέθουσα κοντά στη λίμνη Βόλβη και στη δεξιά όχθη του Ρήχιου ποταμού.²²⁵

Brucida

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδοῦ, 31 ρωμ. μίλια (46 χλμ. περίπου) δυτικά της Ἡράκλειας Λύγκου. Ἀποτελοῦσε τὸ σύνορο τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου νέας στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα.²²⁶

Domerus

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδοῦ, 13 ρωμ. μίλια ἀνατολικά της Ἀμφίπολης (It. Hier. 604).

Duodea (νομός Θεσσαλονίκης)

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδοῦ, 13 ρωμ. μίλια (20 χλμ. περίπου) ἀνατολικά της Θεσσαλονίκης στὴ σημερινή θέση "Ἅγιος Βασίλειος".²²⁷

Εὐριστον βλ. σελ. 243

Gellis βλ. Κέλλη σελ. 186-7

Gephira

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδοῦ, 20 ρωμ. μίλια (30 περίπου χλμ.) δυτικά της Θεσσαλονίκης, ὅπου σήμερα ἡ τοποθεσία (Νέα) Χαλκηδῶν²²⁸. Ἀνάμεσα στὴν τοποθεσία αὐτή καὶ τὸ χωριὸ Κουφάλια τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πόλη Ἴχνη. Στὸ χωριὸ Κουφάλια βρέθηκε θησαυρὸς ἀπὸ 19 χάλκινα νομίσματα τοῦ 3ου αἰῶνα.²²⁹

Grande

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδοῦ, 27 ρωμ. μίλια ἀνατολικά της Ἡράκλειας Λύγκου στὸ στενὸ πέρασμα Kirli Derven.²³⁰

Heracloustibus

Σταθμός (mutatio) της Έγνατίας οδοῦ, 27 ρωμ. μίλια (40 χλμ. περίπου) ἀνατολικά της Θεσσαλονίκης στὴ σημερινή τοποθεσία Στίβος.²³¹

Λεύκη βλ. σελ. 249

Λιβάδιον (νομός Πιερίας)

Βρέθηκε μιλιάριο πού χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξύ 308-24.²³²
Μαυρολεύκη (νομός Δράμας)

Βρέθηκε ἐπιτύμβια ἐπιγραφή σύμφωνα μέ τὴν ὁποία στὴ θέση αὐτὴ ὑπῆρχε, κατὰ πάσα πιθανότητα σὲ δρόμῳ πού ὡδηγοῦσε στὴν Έγνατία οἰά, κατάλυμα τὸ ὁποῖο διαχειριζόταν ἓνας δοῦλος, "Vitalis C. Lavi Fausti servus idem filius, verna domi natus hic situs est. Vixit annos XVI institor tabernas Aprianas, ab hospita acceptus,...".^{232a} Σύμφωνα μέ τὸν P. Perdrizet ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ χρονολογεῖται μετὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνα.

Melitonus

Σταθμός (mutatio) τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, 13 ρωμ. μίλια ἀνατολικά τῆς Ἡράκλειας Λύγκου. Ὁ Hammond τὴν τοποθετεῖ κοντὰ στὴν τοποθεσία Κάτω Καλλινίκη καὶ ὑποθέτει ὅτι ὁ γειτονικός παραπόταμος τοῦ Crna ὀνομαζόταν Μελιτών.²³³

Μικρὸ Σούλι βλ. σελ. 252

Νέα Κώμη βλ. σελ. 253

Νέο Σούλι (νομὸς Σερρών)

Βρέθηκε μιλιάριο.²³⁴

Parambole

Σταθμός (mutatio) τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, 12 ρωμ. μίλια δυτικά τῆς Ἡράκλειας Λύγκου (It. Hier. 607).

Pennana

Σταθμός (mutatio) τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, 10 ρωμ. μίλια δυτικά τῆς Ἀμφίπολης.²³⁵

Purdis

Σταθμός (mutatio) τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, 18 ρωμ. μίλια (27 χλμ. περίπου) ἀνατολικά τῆς Νεαπόλεως (σημ. Καβάλα) (βλ. παραπάνω σελ. 20, σημ. 6-7).

Πράσινος κήπος (νομὸς Ἡμαθίας)

Βρέθηκε μιλιάριο μέ ἐπιγραφή τοῦ 140/1 μ.Χ.²³⁶

Ριζάρι (νομὸς Πέλλης)

Βρέθηκε μιλιάριο τῆς ἐποχῆς τοῦ Λικινίου, πού δίνει τὴν ἀπόσταση ἐνός μιλίου προφανῶς ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα.^{236α}

Scurio βλ. Κύρρου σελ. 249

Σταυρός (νομὸς Ἡμαθίας)

Βρέθηκε μιλιάριο μέ ἐπιγραφή τοῦ 3ου καὶ ἄλλη τοῦ 4ου αἰώνα.^{236β}

Stenae βλ. Demir Karija σελ. 240

Tauriana βλ. Novi Dojran σελ. 254

Ὁ ἀριθμός τῶν οἰκισμῶν πού ἐξετάστηκαν παραπάνω εἶναι

251. Ἄν ὑπολογίσει κανεῖς καί τούς οἰκισμούς πού ἀναφέρονται μέ τὰ σημερινά μικροτοπωνύμια, ἀσφαλῶς ὁ ἀριθμός τους εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερος. Μέ τήν προϋπόθεση ὅτι τό ὕλικο πού συγκεντρώσαμε ἀποτελεῖ ἕνα ἀντιπροσωπευτικό δείγμα, θά προσπαθήσουμε νά διερευνήσουμε τόν τύπο καί τή λειτουργία τῶν ἀγροτικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Ἡ κατανομή τῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν στό γεωγραφικό χῶρο πού μελετᾶμε εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἀπό πολλές ἀπόψεις. Συγκεκριμένα παρατηροῦμε ὅτι στό δυτικό τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἡ πυκνότητα τῶν οἰκισμῶν εἶναι μεγαλύτερη ἀπό ὅ,τι στό ἀνατολικό. Αὐτό ἐξηγεῖται, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας καταρχήν τή μορφολογία τοῦ ἐδάφους καί κατὰ δεύτερο λόγο τή θέση τῆς περιοχῆς αὐτῆς ὡς πρὸς τό ὁδικό δίκτυο τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Πράγματι τό δυτικό τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, καθὼς διασχίζεται ἀπό πολλούς καί μεγάλους ποταμούς (Ἄξιός, Ἐριγῶν σημ. Crna, Λουδίας) περικλείει εὐφορες ἐκτάσεις. Συγχρόνως κατὰ μήκος τῶν ποταμῶν αὐτῶν περνοῦν σημαντικοί δρόμοι πού ἐνώνουν τίς βόρειες ἐπαρχίες τοῦ Ἰλλυρικοῦ μέ τίς νότιες²³⁷ καί τὰ πιδά μεγάλα μακεδονικά κέντρα μεταξύ τους (Στόβοι-Ἡράκλεια Λύγκου-Θεσσαλονίκη). Οἱ παραπάνω εὐνοϊκοὶ ὁροὶ συνέβαλαν ἐπίσης στήν ἐπιβίωση τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο.

Ἄν συγκρίνουμε τό χάρτη 2 μέ τό χάρτη τῆς Tabula Imperii Romani, στὸν ὁποῖο σημειώνονται οἱ ἀρχαῖοι καί κυρίως οἱ ρωμαϊκοὶ οἰκισμοί, παρατηροῦμε ἀρχικά μιὰ σημαντικὴ ἀραίωση, ὁμοιόμορφη γιὰ ὁλόκληρη τήν ἔκταση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου πού μελετᾶμε. Ἀντίστοιχα διαπιστώνουμε, μέ βάση τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα, ὅτι ἀπὸ τούς οἰκισμούς πού ἀναφέραμε πιδά πάνω ὅλοι προϋπῆρξαν στή ρωμαϊκὴ τουλάχιστον περίοδο, ἐνῶ ἀντίστοιχα δὲν φαίνεται νά ἱδρύθηκαν νέοι.²³⁸ Συσχετίζοντας λοιπὸν τίς παρατηρήσεις πού διατυπώσαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο γιὰ τίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, διαπιστώνουμε ὅτι τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ἐπιβίωσε μικρότερος ἀριθμός οἰκισμῶν, εἴτε ἦσαν ἀστικοὶ εἴτε ἀγροτικοί. Ἡ σύμπτωση αὐτὴ φανερώνει ἀκριβῶς τὴ στενὴ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στοὺς παράγοντες πού καθορίζουν τόν τύπο καί τίς λειτουργίες τῆς πόλης καί τοῦ χωριοῦ.²³⁹

Μέ βάση τήν ὁρολογία πού χρησιμοποιεῖται στίς πηγές τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου καθὼς καί τὰ δεδομένα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν διακρίνουμε ὁρισμένους τύπους ἀγροτικῶν ἐγκαταστάσεων: τὴ villa rustica, τὸ "χωρίον", τὸ "φρούριον" καί τούς σταθμούς. Γιὰ μεθοδολογικούς

λόγους μπορούμε νά διακρίνουμε δύο ομάδες: τούς οίκισμούς πού έχουν σχέση μέ τήν ἀγροτική ἐκμετάλλευση (*villa rustica*, χωρῖον) καί τούς υπόλοιπους πού δέν σχετίζονται μ'αὐτή (φρούρια, σταθμοί τῶν κεντρικῶν ὁδῶν). Ἐκτός ἀπό τή διερεύνηση τοῦ χαρακτήρα τῶν κατοικημένων χώρων θά ἐπιχειρήσουμε, παρά τήν ἔλλειψη περιγραφῶν καί τήν ἀποσπασματικότητα τῶν πληροφοριῶν πού εἶναι ὡς τώρα γνωστές, νά μελετήσουμε ἐπίσης τίς σχέσεις ἐργασίας πού ἐπικρατοῦν στόν ἀγροτικό χώρο.

Οἱ βίλλες (*villae rusticae*), τύπος κατοικίας πού κυριαρχοῦσε τή ρωμαϊκή περίοδο καί ὡς τόν 3ο αἰῶνα στή Δύση,²⁴⁰ συναντῶνται πολύ πιό σπάνια στήν Ἀνατολή²⁴¹ καί εἰδικότερα στήν ἐπαρχία Μακεδονίας. Μιά βίλλα εἶναι ἓνα οἰκοδομικό συγκρότημα πού ἀποτελεῖται ἀπό τήν κατοικία τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς γῆς, τίς κατοικίες τοῦ προσωπικοῦ πού ἐργαζόταν γι' αὐτόν καί καλλιεργοῦσε τή γῆ (*fundus*) καθώς καί ἀπό ἐργαστήρια καί ἄλλους χώρους, ὅπου γινόταν ἡ ἐπεξεργασία τῶν προϊόντων πού παρήγαγαν (ληνοί κλπ.). Συγκεκριμένα στό γεωγραφικό χώρο πού ἐξετάζουμε ἔχουν ἐντοπιστεῖ κατά τή διάρκεια ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν ὀκτώ *villae rusticae* (βλ. χάρτη 2: Belonište, Βοῦράνη, Λευκάδια, Pešterica, Resava, Σάνη, Tikveš 2).²⁴² Εἰδικά στή Βοῦράνη καί Pešterica βρέθηκαν ληνοί, γεγονός πού δείχνει ὅτι στή γύρω περιοχή καλλιεργοῦσαν, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, ἀμπέλια καί παρήγαγαν κρασί. Μέ βάση ὀρισμένες ἐνδείξεις, π.χ. ἀπό τή θέση ὅπου εἶναι κτισμένες ὀρισμένες βίλλες (Pešterica), υποθέτουμε ὅτι μέρος τοῦ προσωπικοῦ ἀσχολιόταν ἐπίσης καί μέ τήν κτηνοτροφία, γεγονός πού θά ἐξασφάλιζε στούς κατοίκους τῆς βίλλας ἓνα εἶδος αὐτάρκειας.

Τά τελευταῖα ἐλάχιστα δείγματα αὐτοῦ τοῦ τύπου οἰκισμοῦ στήν ἐπαρχία Μακεδονίας πού ἀναφέραμε πιό πάνω ἐπιβίωσαν ὡς τόν 4ο αἰῶνα. Τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ἐξαφανίζεται τόν ἴδιο αἰῶνα τό εἶδος αὐτό ἀγροτικῆς κατοικίας καί ἐκμετάλλευσης πρέπει νά ἀναζητήσουμε σέ ἐξωτερικούς καί ἄλλους παράγοντες πού ἀφοροῦν τήν οἰκονομική καί κοινωνική ἐξέλιξη τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπό πρώτη ἄποψη διαπιστώνουμε ὅτι οἱ παλαιῶν βίλλες καταστράφηκαν ἐξαιτίας τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων τόν 4ο αἰῶνα. Οἱ ἐπιδρομές ὅμως δέν μποροῦν νά ἀποτελέσουν ἱκανοποιητική ἐξήγηση, γιατί καί στίς υπόλοιπες περιοχές τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἡ παρακμή καί ἡ μαζική ἐγκατάλειψη αὐτοῦ τοῦ τύπου οἰκισμοῦ εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀπό τήν ἐμφάνιση τῶν ἐπιδρομῶν.²⁴³ Ἡ ἐξήγηση πού ἔχει προταθεῖ

καί τήν ὁποία θεωροῦμε πειστική βρίσκεται στή γενικότερη κρίση τοῦ δουλοκτητικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Καθώς ἡ ἐπιβίωση τῆς *villae rusticae*, τῆς μέσης δηλαδή ἰδιοκτησίας γῆς, στηριζόταν ἀποκλειστικά στήν ἐργασία δούλων, ἦταν ἐπόμενο ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τους νά ἔχει ἄμεσες ἐπιπτώσεις στόν τύπο αὐτό ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης.²⁴⁴

Ἄν ὅμως ἡ *villa rustica* δέν κυριάρχησε στό γεωγραφικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας οὔτε πρίν ἀπό τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο οὔτε στό διάστημα αὐτό, τότε ποιός ἦταν ὁ συχνότερος καί πιό χαρακτηριστικός τύπος ἀγροτικῆς κατοικίας καί ἐκμετάλλευσης στό χῶρο αὐτό; Ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν οἰκισμῶν, πού ἀναλυτικά ἀναφέραμε πιό πάνω, ἀνήκουν σ' αὐτό πού οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τῆς περιόδου πού μελετᾶμε ὀνομάζουν "χωρίον". Τὰ χαρακτηριστικά πού συγκεντρώνουν οἱ ἀγροτικοὶ οἰκισμοὶ αὐτοῦ τοῦ τύπου μποροῦν νά συνοψιστοῦν στά παρακάτω: Εἶναι χτισμένοι συχνότερα σέ εὐφορες πεδιάδες ἢ σέ πρόποδες βουνῶν, σέ χαμηλό σχετικὰ ὑψόμετρο κατὰ μῆκος τῶν μεγάλων ποταμῶν καί ὁδῶν. Σέ ποσοστὸ μικρότερο κατανέμονται στό γεωγραφικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας οἱ ὀρεινοὶ οἰκισμοὶ (πρβλ. χάρτες 1 καί 2). Ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς αὐτοῦ τοῦ τύπου οἱ περισσότεροὶ δέν περιβάλλονται ἀπὸ τεῖχος, ἐνῶ τὸ 1/4 περίπου εἶναι "τειχήρεις".²⁴⁵ Φαίνεται μάλιστα, μέ βάση τὰ δεδομένα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, ὅτι τὰ τεῖχη αὐτὰ προϋπῆρχαν καί στῇ ρωμαϊκῇ περίοδῳ. Ὅρισμένα μάλιστα ἀπὸ τὰ "χωρία" πού ἀναφέραμε ἀποτελοῦσαν πόλεις πρίν ἀπὸ τὴν κρίση πού συντάραξε τὴν αὐτοκρατορία τὸν 3ο αἰῶνα.²⁴⁶ Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικό ὅτι μερικά ἄλλα χωριά βρίσκονται σέ τόσο κοντινὲς ἀποστάσεις μετὰξὺ τους (1-2 χλμ.), ὥστε δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀποτελοῦσαν ὁμάδες (*Bašino selo, Beranci, Brailono, Dević* κλπ.). Τέλος ἡ ἔκταση πού καταλαμβάνει κάθε χωριὸ ποικίλλει.

Μέ βάση τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα πού ἔχουν γίνει ὡς τώρα γνωστὰ ἡ διερεύνηση αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀγροτικῆς κατοικίας καί ἐκμετάλλευσης, δηλαδή τοῦ χωριοῦ, δέν εἶναι εὐκόλῃ. Δυστυχῶς δέν διαθέτουμε συγκριτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὶς πόλεις καί τὰ χωριά τῆς περιόδου πού μελετᾶμε. Αὐτὸ ὅμως πού εἶναι καθοριστικό γιὰ τὴ συγκεκριμένη κοινωνία εἶναι ὅτι ἡ ἀγροτικὴ παραγωγή ἀποτελεῖ τὴν πρωταρχικὴ πηγὴ πλεονάσματος. Ἔτσι θεωροῦμε πὺ σημαντικὴ καί συγκρόνως ἐνδεικτικὴ ἀπὸ οἰκονομικὴ καί κοινωνικὴ ἀποψη τὴ μελέτη τῶν

ἀγροτικῶν αὐτῶν οἰκισμῶν. Παίρνοντας ὑπόψη μας τήν πραγματικότητα αὐτή καθώς καί τό χαμηλό στάδιο ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτικῆς τεχνολογίας, θεωροῦμε εὐλογητή μέγιστη ἐκμετάλλευση τῶν πιό εὐφορῶν περιοχῶν τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου πού μελετᾶμε.²⁴⁷ Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι σέ ὁρισμένες ἐγκαταστάσεις μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀσχολεῖται καί μέ μή ἀγροτικές ἐργασίες, στά μεταλλεῖα, λατομεῖα κλπ. (Kosturino, Rožden, Srbino, Vitolište, Železna Reka). Σύμφωνα μάλιστα μέ μιᾷ μαρτυρία τοῦ Παύλου Σιλεντιάριου, γιά τή διακόσμηση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινούπολης χρησιμοποιοῦντο ἄργυρος ἀπό τό Παγγαῖο.²⁴⁸

Γιά τήν ἀγροτική ἐκμετάλλευση στά "χωρία" τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας δέν ἀναφέρεται, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, καμιά πληροφορία στίς πηγές τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Ὁ μόνος οἰκονομικός - κοινωνικός νεωτερισμός πού παρατηρεῖται γενικά στό Ἰλλυρικό, ἐπομένως καί στή Μακεδονία, εἶναι ἡ ἐφαρμογή ἑνός νόμου τοῦ 371, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο γενικεύεται καί στό χωρο αὐτό, ὅπως στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες καί στή Θράκη, ἡ παρουσία τῶν παροίκων (coloni).²⁵⁰ Ὁ θεσμός αὐτός συνίσταται στή σύναψη μιᾶς διηνεκοῦς σύμβασης σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ πάροικος καθώς καί οἱ ἀπόγονοί του ὑποχρεοῦνται νά καλλιεργοῦν τή γῆ πού τοῦς παραχωρεῖται καί νά παραδίδουν μέρος τῆς παραγωγῆς στό γαιοκτήμονα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὁ θεσμός τῶν παροίκων ἀπέβλεπε στήν ἐξεύρεση καλλιεργητῶν καί τήν καθήλωσή τους στή γῆ, τή συστηματική καλλιέργειά της καί ἐπομένως τήν τακτική συλλογή τῶν φόρων.²⁵¹ Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐξασφαλιζόταν ἐπίσης ἡ δυνατότητα εὐκολότερης στρατολόγησής τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.²⁵²

Ἔτσι μέ βάση τά παραπάνω ἡ ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ καί στό Ἰλλυρικό, χωρίς νά ξέρουμε ποιές διαστάσεις εἶχε πάρει εἰδικά στήν ἐπαρχία Μακεδονίας, φανερώνει τήν αὐξανόμενη δύναμη τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων καθώς καί τή φυγή καί τήν ἀραίωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, μετά τήν ἐφαρμογή τῶν δημοσιονομικῶν μέτρων τοῦ Διοκλητιανοῦ (285-304).²⁵³ Τίς ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές τῶν Γότθων τόν 4ο αἰῶνα κλπ. Ἡ οἰκονομική καί κοινωνική κατάσταση πού διαφαίνεται μέσα ἀπό τήν ἀνάλυση τοῦ νόμου τοῦ 371 ἐπιβεβαιώνεται ἐπίσης καί ἀπό μιᾶ σειρά ἔμμεσων μαρτυριῶν πού περιέχονται σέ πηγές τῆς περιόδου πού μελετᾶμε.

Συγκεκριμένα ἓνα χωρίο τῆς Ἱστορίας νέας τοῦ Ζώσιμου, σχετικά μέ τήν ἐξαθλίωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἐξαιτίας τῆς ἐπιβολῆς βαρῆς φορολογίας στίς ἐπαρχίες Μακεδονίας καί Θεσσαλίας λίγο πρὶν ἀπό τό 380,

ἀποτελεῖ, κατά τῇ γνώμῃ μας, διαφωτιστικὸ στοιχεῖο: "Οὐ γάρ χρήματα μόνον ἀλλὰ καὶ γυναικεῖος κόσμος καὶ ἐσθῆς πᾶσα, μέχρι καὶ αὐτῆς ὡς εἰπεῖν τῆς τὴν αἰδῶ σκεποῦσης, ὑπὲρ τῶν τεταγμένων ἐδίδετο φόρων· καὶ ἦν πᾶσα πόλις καὶ πᾶς ἀγρός οἰμωγῆς καὶ θρήνων ἀνάμεστος, τοὺς βαρβάρους ἀπάντων ἀνακαλούντων καὶ τὴν ἐξ ἐκείνων ἐπισπωμένην βοήθειαν".²⁵⁴

Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά ἡ μείωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τὴν ἴδια περίοδο διαφαίνεται ἔμμεσα σὲ ἓνα χωρίο τοῦ Θεμίστιου(385). Στὰ πλαίσια μιᾶς φιλειρηνικῆς πολιτικῆς -λίγα χρόνια πρὶν ἡ αὐτοκρατορία εἶχε συνάψει συνθήκη μὲ τοὺς Γότθους οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ὡς φοιδαῖτοι στὰ ἐδάφη της(382)- ὁ Θεμίστιος κάνει ἐκκλήση στοὺς θράκες καὶ Μακεδόνες ἀγρότες πού εἶχαν βρεῖ καταφύγιο στίς περιτειχισμένες πόλεις νά ἐπανέλθουν στὴν ὑπαιθρο: "Δεῦτ'ἴτε, ὦ θράκες ὦ Μακεδόνες... ἔξιτε οὖν ἤδη θαρσύνετε ἐκ τῶν τειχισμάτων· ὥρα ὑμῖν τὰς ἐπάλξεις ἀπολιποῦσι βοῶν καὶ ἀλότρων ἐπιμελεῖσθαι καὶ ὀρεπᾶνας θῆγειν ἀντὶ ξιφῶν καὶ ἀκοντίων".²⁵⁵

Παράλληλα μὲ τὴν κατάσταση αὐτὴ φαίνεται νά παίρνει εὐρύτερες διαστάσεις ἡ ἐπέκταση τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας. Μιὰ ἔμμεση ἀπόδειξη γι' αὐτὸ καὶ εἰδικά γιὰ τὴν ἐπαρχία Μακεδονία βρίσκουμε σὲ ἓνα νόμο τοῦ 370 ἢ 373. Μ'αὐτόν ὁ αὐτοκράτορας Βάλης ἐπιχειρεῖ νά ἐμποδίσαι τοὺς μεγάλους γαιοκτήμονες ("possessores") τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ κυρίως τῆς Μακεδονίας νά προσλαμβάνουν τοὺς ἐργάτες τῶν μεταλλείων τῆς γειτονικῆς θράκης, οἱ ὅποιοι, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐγκατέλειπαν τὸν τόπο ἐργασίας τους ἐξαιτίας τῆς ἐπιβολῆς βαρύτερης φορολογίας.²⁵⁶

Ἡ ἀθλία οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν καὶ συγχρόνως ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, ἐπομένως καὶ στὴ Μακεδονία, φαίνεται ὅτι συνεχίζεται στὸν 5ο καὶ 6ο αἰῶνα. Τὰ χρέη τῶν ἀγροτῶν σὲ χρῆμα καὶ σὲ σιτάρη φαίνεται ὅτι γίνονταν συχνά ἡ αἰτία νά χάνουν τὴ γῆ πού τοὺς ἀνῆκε. Ἀκριβῶς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιχειρεῖ νά ἀνακόψει στὸ Ἰλλυρικὸ τὴν ἰδιοποίηση τῶν γαιῶν, ἀπὸ μέρους τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων μέσω τοῦ δανεισμοῦ, καὶ νά διασφαλίσαι, τηρώντας κάποιες προϋποθέσεις, τὴ διατήρηση τῆς μικρῆς ἐλεύθερης ἰδιοκτησίας(535).²⁵⁷ Ἀντίστοιχες περιπτώσεις σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες πραγματοποιεῖται ἡ συγκέντρωση τῆς γῆς τῶν ἐλεύθερων καλλιεργητῶν στὰ χέρια τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων τὸν 4ο αἰῶνα σὲ ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας παραδίδονται κυρίως στὸ ἔργο τοῦ Λιβάνιου Περὶ τῶν Προστασιῶν.²⁵⁸ Οἱ παραπάνω νόμοι, ἐνῶ δείχνουν ὅτι τὸ κράτος πῆρε κατὰ καιροὺς κάποια μέτρα

γιά τήν προστασία τῆς ἐλεύθερης μικρῆς ἰδιοκτησίας, συγχρόνως ὑπογραμμίζουν τήν ἀπουσία οὐσιαστικῶν μέτρων γιά τόν περιορισμό τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας στή διάρκεια τῆς περιόδου πού μελετᾶμε. Αὐτό πιθανότατα ὀφείλεται καί στο γεγονός ὅτι οἱ μεγάλοι ἰδιοκτήτες γῆς εἶναι ἡ Ἱδια ἡ ἄρχουσα τάξη, δηλαδή ὁ αὐτοκράτορας, οἱ κρατικοί ὑπάλληλοι, ἡ Ἐκκλησία. Ἄν στήν ἀπουσία οὐσιαστικῶν μέτρων γιά τήν ἐνίσχυση τῆς μικρῆς ἐλεύθερης ἰδιοκτησίας προσθέσουμε ἐπίσης τίς ἀντίξοες συνθήκες πού εἶχε νά ἀντιμετωπίσει ὁ ἀγροτικός πληθυσμός, ἐξαιτίας τῆς ἄμεσης καί ἔμμεσης φορολογίας, τῆς στρατολόγησης, τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν λοιμῶν (μετά τό 542 καί τό 586),²⁵⁹ τῶν φυσικῶν καταστροφῶν (σεισμός 518) κλπ. μπορούμε νά φανταστοῦμε τήν ἀνάγκη ἀναζήτησης δανείου ἢ "προστασίας" καί τήν ἐξάρτησή του ἀπό τοὺς "δυνατοῦς".

Πράγματι τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα σχετικά μέ τοὺς ἀγροτικούς οἰκισμούς, χωρίς νά ἐπιτρέπουν τή διατύπωση ὀριστικῶν συμπερασμάτων, ἀφήνουν ὥστόσο νά διαφαίνεται μιὰ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκιῶν στή διάρκεια τῆς περιόδου πού μελετᾶμε. Συγκεκριμένα ἀπό τοὺς 200 περίπου ἀγροτικούς οἰκισμούς (villae rusticae, χωρία) πού ἀναφέραμε πρὶ πάντων ἀναλυτικά μόνο τό 1/4 εἶναι βέβαιο ὅτι ἐπιβίωσαν ὡς τόν 6ο αἰῶνα. Παρόλο πού δέν ἀποκλείεται ὁ πραγματικός ἀριθμός νά εἶναι μεγαλύτερος, ἡ παραπάνω ὥστόσο ἀναλογία ἀποτελεῖ μιὰ ἐνδειξη γιά τήν κατακόρυφη ἔλκτωση τῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν, πολύ περισσότερο μάλιστα ἀφοῦ ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τίς σύγχρονες πηγές. Ἀπό αὐτές κυρίως ὅσες παραδίδουν τίς ἐπιδρομές τοῦ 6ου αἰῶνα ἀναφέρονται ἐπανειλημμένα στίς καταστροφές χωριῶν καί τή μεταφορά πληθυσμῶν στά βόρεια, μέ ἓνα λόγο περιγράφουν ἀνάγλυφα τή "σκυθική ἐρημία" πού ἀπλώθηκε.²⁶⁰ Πρέπει μάλιστα νά σημειώσουμε ὅτι οἱ καταστροφές στόν ἀγροτικό χῶρο προηγήθηκαν καί ἐπιπλέον διήρκεσαν μεγαλύτερο διάστημα (6ος αἰῶνας), συγκριτικά μέ τήν κατάληψη μεγάλων ἀστικῶν κέντρων (τελευταῖες δεκαετίες 6ου-ἀρχές 7ου αἰῶνα).

Μέ βάση τίς παραπάνω μαρτυρίες τῶν πηγῶν γιά τήν οἰκονομική καί κοινωνική κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τή συγκεκριμένη δημοσιονομική πολιτική τῶν αὐτοκρατόρων καί τέλος μέ βάση τή στρατιωτική κατάσταση πού ἐπικράτησε στή Μακεδονία κυρίως στό τέλος τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, μπορούμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἐλάχιστα περιθώρια ἔμειναν γιά τή διατήρηση τῆς μικρῆς ἐλεύθερης ἰδιοκτησίας, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἴδιοι αὐτοὶ παράγοντες ἀποδεικνύονταν εὐνοϊκοί ἢ πάντως δέν ἀποτε-

λεσαν ουσιαστικό φραγμό για τη συγκέντρωση της γης σε λίγους. Οι αναφορές για την ύπαρξη μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας που διαθέτουμε ειδικά για την έπαρχία Μακεδονίας είναι ελάχιστες αλλά ενδεικτικές. Αφορούν τον αυτοκράτορα, την Έκκλησία και τον ιδιωτικό τομέα. Στον πρώτο ανήκουν "δεσποτικά χωρία" τη διαχείριση των οποίων αναλάμβανε ο "ἐπίτροπος". Το όνομα άκριβώς ενός "ἐπιτρόπου" παραδίδεται σε επιγραφή της Θεσσαλονίκης που χρονολογείται τον 4ο αιώνα: "ϜΛ.Κάλλιστος διασημότατος ἐπίτροπος χωρίων δεσποτικῶν...". "Ανάμεσα στα "δεσποτικά χωρία" πρέπει να συμπεριληφθεῖ και μία άλυκη κοντά στη Θεσσαλονίκη την οποία ο αυτοκράτορας Ίουστινιανός Β' (685-95), όπως μαθαίνουμε από μία επιγραφή, δώρησε στην Έκκλησία Θεσσαλονίκης (688). Μία επίσης επιγραφή που βρέθηκε στην άριστερή όχθη του Στρυμόνα στην περιοχή της Αμφιπόλης και που αναφέρει "Ὁρ(ο)ς Ἐκκ(λησίας) Ἀμφιπο(λιτῶν) [ἢ Ἀμφιπό(λεως)]" επιβεβαιώνει το γεγονός ότι και ἡ Έκκλησία - ἐπισκοπή Ἀμφιπόλεως διέθετε έγγειο ιδιοκτησία κοντά στην πόλη.²⁶¹ Τέλος αξίζει να αναφέρουμε τις ελάχιστες πληροφορίες που διαθέτουμε σχετικά με την κατοχή γης από ιδιώτες. Για την οίκογένεια του Θεσσαλονικέως Πορφυρίου μιλήσαμε παραπάνω.²⁶² Σύμφωνα επίσης με μία μαρτυρία του Ίωάννη, συγγραφέα της πρώτης συλλογής των θαυμάτων του άγίου Δημητρίου, στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης υπήρχαν "προάστεια καὶ ἀγροὶ" (ξ123,127). Όπως είναι γνωστό, τὰ "προάστεια" είναι συνήθως μεγάλα κτήματα που ανήκουν σε ξέναν ή περισσότερους μεγάλους ιδιοκτήτες...καλλιεργούνται από ένοικιαστές είτε από παρόικους, είτε από μισθωτούς, είτε ακόμη από δούλους". Σχετικά όμως με τὰ συγκεκριμένα "προάστεια" της Θεσσαλονίκης δεν ξέρουμε ούτε σε ποιόν ανήκαν ούτε ποιοί τὰ καλλιεργοῦσαν και με ποιά σχέση εργασίας.²⁶³ Άγνωστο παραμένει επίσης αν ανήκε σε κρατικό ή εκκλησιαστικό φορέα ή σε ιδιώτη ή ιδιοκτησία που διαχειριζόταν ο "Νίκανδρος πραγματευτής", που αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο.²⁶⁴

Από την άλλη μεριά διαθέτουμε ακόμη λιγότερες ενδείξεις κι αυτές άβέβαιες για την ύπαρξη μικρής ελεύθερης ιδιοκτησίας. Όπως είναι γνωστό, ο τύπος άγροτικού οίκισμού που συγκέντρωνε μικρούς ελεύθερους ιδιοκτήτες γης ήταν σίη μητροκωμίες. Σύμφωνα με τον G.Dagron ή μητροκωμία βρίσκεται, ως προς την έκταση που καταλαμβάνει και ως προς την οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων της (άγροτικές εργασίες, βιοτεχνία),

ανάμεσα στην πόλη και τό χωριό.²⁶⁵ Γενικά έχει υποστηριχτεί ότι ο τύπος αυτός οίκισμου συναντάται κυρίως στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, τή θράκη και λιγότερο στον έλλαδικό χῶρο.²⁶⁶ Συγκεκριμένα σ'ό,τι άφορᾷ τήν έπαρχία Μακεδονίας,οί πηγές τής περιόδου πού μελετᾷμε δέν άναφέρουν ούτε τό όνομα κάποιας μητροκωμίας αλλά ούτε καν τόν όρο αυτό. Άπό τήν ἄλλη μεριά μέ βάση τά άρχαιολογικά δεδομένα πού αναφέραμε άναλυτικά πιό πάνω παρόμοιος τύπος άγροτικού οίκισμου άναγνωρίζεται δύσκολα. Έλάχιστα όνόματα οίκισμῶν θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε πού νά έξασφαλίζουν τούς παραπάνω όρους: Μικρό Σούλι, Νικήτη,Τορώνη, Μοjho και Εϋριστον. Πιθανό φαίνεται επίσης νά άποτελοϋσαν μητροκωμίες και οίκισμοί πού,όπως αναφέραμε πιό πάνω,άποτελοϋσαν μαζί μέ άλλους κοντινούς οίκιστικές (και φορολογικές;) ένότητες.²⁶⁷ Είται χαρακτηριστικό ότι σέ κάθε παρόμοια ένότητα ένας άπό τούς οίκισμούς περιβάλλεται μέ τείχος πού κατά πάσα πιθανότητα σέ περίπτωση έπιδρομής προστατεύει τούς κατοίκους και τῶν άλλων μικροοίκισμῶν τής ίδιας ομάδας (Barešani, Belo Pole, Graešnica, Varoš, Živojno, Zonik).

Οί άγροτικοί οίκισμοί πού υποθέσαμε ότι άποτελοϋσαν μητροκωμίες, δηλαδή κατοικοϋνταν κυρίως άπό μικρούς έλεύθερους καλλιεργητές, φαίνεται νά είται πράγματι έλάχιστοι. Χωρίς παρόλα αυτά νά άποκλείουμε τήν ύπαρξη μικρής ιδιοκτησίας και στους υπόλοιπους άγροτικούς οίκισμούς, διαπιστώνουμε, μέ βάση τίς έμμεσες και άμεσες πληροφορίες τῶν πηγῶν και τά άρχαιολογικά δεδομένα πού διαθέτουμε ὡς τώρα,²⁶⁸ ότι ή μικρή έλεύθερη ιδιοκτησία δέν φαίνεται νά πήρε σημαντικές διαστάσεις. Έτσι τά παραπάνω δεδομένα ζείχουν τήν ταυτόχρονη ανάπτυξη τής μεγάλης ιδιοκτησίας στις ανατολικές επαρχίες και στή Μακεδονία τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο. Άντίθετα ὅμως σ'ό,τι άφορᾷ τή μικρή έλεύθερη ιδιοκτησία δέν μπορούμε νά ίσχυριστοϋμε τό ίδιο. Για λόγους πού δέν μπορούμε στή μελέτη αυτή νά διερευνήσουμε, φαίνεται ότι ο τύπος αυτός ιδιοκτησίας δέν γνώρισε ανάλογη ανάπτυξη στή Μακεδονία μέ εκείνη πού περιγράφει ο Λιβάνιος στό έργο του Περί τῶν Προστασιῶν για τίς ανατολικές επαρχίες ή σχετικά πρόσφατες μελέτες για τή θράκη.

Όπως αναφέραμε πιό πάνω,άλλοι τύποι έγκατάστασης στον άγροτικό χῶρο τής επαρχίας Μακεδονίας είται τά φρούρια και οί σταθμοί τῶν ὁδῶν. Οί έγκαταστάσεις αυτές διαφέρουν άπό τούς οίκισμούς πού ήδη μελετήσαμε, δηλαδή τή villa rustica και τό "χωρίον", στό ότι δέν

ἀποτελοῦν μονάδες ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης. Τό "φρούριον" εἰδικά ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τούς κρίκους τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος. Σ' αὐτό σταθμεύει μόνιμα ἓνα στρατιωτικό σῶμα καί σέ περίπτωση ἐπιδρομῆς καταφεύγουν καί οἱ κάτοικοι τῶν πιό κοντινῶν οἰκισμῶν. Ὅρισμένες φορές βέβαια ἓνα φρούριο φαίνεται νά συνυπάρχει μέ ἑναν ἀγροτικό οἰκισμό, κυρίως ὅταν αὐτός βρίσκεται σέ καίρια στρατηγική θέση (στενό πέρασμα, ἔλεγχος ὁδοῦ κλπ.) (βλ. χάρτη 2). Δέν διαθέτουμε ὁμως καμία ἐνδειξη ὅτι κάθε "τειχῆρης" οἰκισμός ἀποτελοῦσε καί "φρούριον".

Συγκεκριμένα ὀνόματα φρουρίων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἀναφέρει ὁ Προκόπιος στό ἔργο του Περί κτισμάτων μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀνοικοδόμησής τους ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἀπό τὰ 47 ὀνόματα φρουρίων πού καταγράφει -πιθανότατα ὑπῆρχαν περισσότερα- ἐλάχιστα μποροῦμε νά ταυτίσουμε ἢ νά τοποθετήσουμε κατὰ προσέγγιση (βλ. χάρτη 2: Ἀρέθουσα, Ἀρτεμίσιον, Αὐλῶν, Βασιλικά Ἀμύντου, Βολβός, Βριγίζης, Κάλαρνος, Κύρρου, Μουσεῖον, Νεάπολις, Νύμφιον, Πέλεκον, Θέρμα). Σύμφωνα μέ μιὰ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη, συγγραφέα τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, φρούρια ὑπῆρχαν ἐπίσης "περί τήν πόλιν (Θεσσαλονίκη)" (§123). Δίνει μάλιστα σέ ἄλλο σημεῖο τῆς διήγησής του τό ὄνομα ἑνός ἀπό αὐτά "φρούριον τῆς καλλινίκου μάρτυρος Ματρώνης" (§119). Ἐκτός ἀπό τή Θεσσαλονίκη καί στήν Ἡράκλεια Λύγκου ὑπῆρχε σέ κοντινή ἀπόσταση "φρούριον ἰσχυρόν". Σ' αὐτό κατέφυγαν οἱ "Ἡρακλειῶτες" σύμφωνα μέ τόν ἱστορικό Μάλχο κατὰ τή διάρκεια μιᾶς ἐπιδρομῆς τῶν Γότθων (479).²⁶⁹ Μέ βάση ἐπίσης τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα ἐντοπίσαμε ὀρισμένα ἀκόμη φρούρια τὰ ὁποῖα δέν ἀποκλείεται νά συμπεριλαμβάνονται στόν κατάλογο πού παραδίδει ὁ Προκόπιος (βλ. χάρτη 2).

Τά φρούρια κατανέμονται στό γεωγραφικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας κατὰ μήκος τῶν κυριότερων ὁδῶν, σέ καίριες στρατηγικές θέσεις καί κοντά σέ μεγάλες πόλεις. Δέν λείπουν παρόλα αὐτά καί φρούρια πού βρίσκονταν μακριά ἀπό κεντρικές ὁδοὺς καί πόλεις καί στά ὁποῖα κατέφευγε ἀποκλειστικά ἀγροτικός πληθυσμός (Βολβός, Χάραδρος κλπ.) Οἱ καταστροφές πού υπέστησαν τὰ φρούρια τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἀπό τίς ἐπιδρομές ἦταν σημαντικές, ἄν κρίνουμε ἀπό τόν ἀριθμό τῶν φρουρίων πού σύμφωνα μέ τόν Προκόπιο ἀνοικοδομήθηκαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ στά μέσα τοῦ 6ου αἰῶνα. Ἀλλά καί στό διάστημα πού ἀκολούθησε ὡς τό τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα ἡ κατάσταση φαίνεται νά ἐπιδεινώνεται. Ὁ συγγραφέας

της πρώτης συλλογής των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου αναφέρει ότι συγχρόνως με την πρώτη πολιορκία της Θεσσαλονίκης (586) οι Σλάβοι κατέλαβαν και τα φρούρια που βρίσκονταν γύρω της (ξ123). Ο θησαυρός επίσης που βρέθηκε στη θέση Baba δείχνει ότι την ίδια τύχη είχε κι αυτό το φρούριο.²⁷⁰ Με βάση τα παραπάνω και όρισμένες επίσης ένδειξεις, όπως π.χ. απουσία οποιουδήποτε αντικειμένου που να χρονολογείται μετά τον 6ο αιώνα στα υπόλοιπα φρούρια που έντοπίσαμε, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το δίκτυο των φρουρίων της πρωτοβυζαντινής περιόδου αποδιαρθρώθηκε εξαιτίας των καταστροφών που προκάλεσαν οι άβαροσλαβικές επιδρομές (τέλος 6ου-άρχες 7ου αι.).²⁷¹ Ο τύπος των φρουρίων αυτών, πού, όπως αναφέραμε, δεν ήταν άλλα από τα ρωμαϊκά,²⁷² δεν εξυπηρετούσε τις νέες στρατιωτικές και οικονομικές-κοινωνικές ανάγκες που διαμορφώθηκαν μετά την εγκατάσταση των Σλάβων και Βουλγάρων και το σχηματισμό των θεμάτων στη χερσόνησο του Αΐμου. Μέσα σ' αυτές τις νέες συνθήκες το άμυντικό δίκτυο ταυτίζεται αναγκαστικά με το δίκτυο των οικισμών κυρίως των πόλεων (πόλη-κάστρο), όπως αντίστοιχα τα στρατιωτικά σώματα συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία.²⁷³

Άλλου τύπου εγκαταστάσεις στον αγροτικό χώρο της επαρχίας Μακεδονίας, που δεν έχουν σχέση με την αγροτική εκμετάλλευση, είναι οι σταθμοί κατά μήκος των κυριότερων οδών. Ο λόγος ύπαρξης των εγκαταστάσεων αυτών είναι ή καλύτερη λειτουργία των χερσαίων δρόμων μέσω των οποίων διακινούνταν ο στρατός, οι κρατικοί και εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι, οι έμποροι και τα προϊόντα. Τη μέριμνα για τη λειτουργία των σταθμών αυτών είχε μια κρατική υπηρεσία (cursus publicus), την οποία επέβλεπε ο prae-fectus praetorio και οι έπαρχοι.²⁷⁴

Ο προσκυνητής του Μπορντώ καταγράφοντας στο όμνυμο οδοιπορικό του τους σταθμούς και τις πόλεις κατά μήκος της Έγνατίας οδοῦ, διακρίνει δύο είδη σταθμών, τις mansiones και mutationes (βλ. χάρτη 2). Ο πρώτος όρος, mansio (μονή), δηλώνει τους σταθμούς όπου οι ταξιδιώτες εύρισκαν κάποιο κατάλυμα. Αντίθετα ο δεύτερος, mutatio, όρίζει απλούστερες εγκαταστάσεις, απαραίτητες μόνο για την ξεκούραση ή την αλλαγή ζώων. Από τα υπόλοιπα οδοιπορικά που διαθέτουμε (Itinerarium Antonini, Tabula Peutingeriana) κανένα δεν κάνει τη διάκριση αυτή ανάμεσα στους σταθμούς που καταγράφουν κατά μήκος των οδών από την Ηράκλεια Λύγκου στους Στόβους και από την πόλη αυτή στη Θεσσαλονίκη.

Ἀπό τό δυτικότερο ὡς τό ἀνατολικότερο σημείο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας σημειώνονται στό Ὀδοιπορικό τοῦ Μπορντώ 6 πόλεις, 3 mansiones καί 16 mutationes. Ἀντίστοιχα στήν ὁδὸ πού ἐνώνει τήν Ἡράκλεια Λύγκου μέ τοὺς Στόβους ἡ Tabula Peutingeriana ἀναφέρει 2 σταθμούς, ἐνῶ στήν ὁδὸ πού βρίσκεται κατὰ μῆκος τοῦ Ἀξιού καί ἐνώνει τή Θεσσαλονίκη μέ τοὺς Στόβους σημειώνει 5 σταθμούς.²⁷⁵

Ἡ ὁργάνωση τῶν ὁδικῶν αὐτῶν κόμβων καί ἡ σημασία τους δέν παρέμεινε ἀμετάβλητη σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς περιόδου πού μελετᾶμε. Τὴ μεγαλύτερη φροντίδα γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ καί τὴν καλύτερη ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στήν παλαιὰ καί τὴ νέα Ρώμη ἔδειξαν οἱ αὐτοκράτορες κυρίως τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου αἰώνα.²⁷⁶ Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῶν μιλιαρίων τὰ ὁποῖα ἔχουν βρεθεῖ σὲ διάφορες τοποθεσίες κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ αὐτῆς καί ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη πυκνότητα σταθμῶν, κυρίως mutatio, πού παραδίδονται στό Ὀδοιπορικό τοῦ Μπορντώ (333) ἀπὸ ἐκείνους πού καταγράφονται στό Ὀδοιπορικό τοῦ Ἀντωνίνου (συμπλήρωμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ, 280-90).

Ἀπὸ τίς μεγάλες ὁδοὺς δέν ἔλειπαν ἐπίσης οἱ ἰδιωτικές ἐγκαταστάσεις, ἐστιατόρια, ξενοδοχεῖα κλπ. Γιὰ τὴν ἐπαρχία Μακεδονία διαθέτουμε ἓνα μοναδικό, ἀπ' ὅσο ξέρουμε παράδειγμα: Ὁ P. Perdrizet ἀναφέρει μιὰ ἐπιτύμβια λατινικὴ ἐπιγραφή πού βρέθηκε στό χωριὸ Μαυρολεύκη (πρῶην Καρακαβάκ, νομός Δράμας) καί πού ἀναγράφει τὸ ὄνομα ἐνὸς παρόμοιου καταλύματος, "Tabernae Aprianæ".²⁷⁷

Ἡ πολιτικὴ, οἰκονομικὴ καί κοινωνικὴ κατάσταση λοιπὸν πού φαίνεται νὰ ἐπικρατοῦσε τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο στήν ἐπαρχία Μακεδονίας (ἐντονη συγκεντρωτικὴ τάση καθὼς καί ὑπαρξὴ χρηματικῆς οἰκονομίας, ἀστικῆς ζωῆς καί ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας) μᾶς κάνει νὰ συμφωνήσουμε περισσότερο μέ τὴν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἰδιότυπο κοινωνικὸ σχηματισμό²⁷⁸ παρά γιὰ μιὰ "προφειδωδὴ" περίοδο.²⁷⁹

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ λοιπὸν τὸ δίκτυο τῶν οἰκισμῶν (ἀστικῶν καί ἀγροτικῶν) τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου στήν ἐπαρχία Μακεδονίας διαπιστώσαμε, μετὰ τὴν ἀνάλυση καί διερεῦνηση τῶν σχετικῶν δεδομένων, ὅτι ταυτίζεται μέ τὸ ρωμαϊκὸ δίκτυο. Παρόλα αὐτὰ δέν ἐπιβίωσε τὴν περίοδο πού μελετᾶμε ὁ ἱ-

διος αριθμός οικισμών. Πολλοί οικισμοί -πόλεις και χωριά- εξαφανίστηκαν τόν 3ο αιώνα και άλλοι παρήκμασαν στους αιώνες που ακολούθησαν. Παρά τό γεγονός ότι ή δομή τοῦ οικιστικοῦ δικτύου παρέμεινε ή ίδια τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο, παρατηροῦνται ὡστόσο ὁρισμένες μεταβολές στό χαρακτήρα καί τή λειτουργία τῶν πόλεων. Ἀντίστοιχα καί στους ἀγροτικούς οικισμούς ἐφαρμόζονται νέοι θεσμοί που καθορίζουν τίς σχέσεις τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας καί τήν ὀργάνωση τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης.

Συνοπτικά ἀναφέρουμε τόν περιορισμό τοῦ πολιτικοῦ ρόλου τῶν πόλεων, στά πλαίσια τῆς συγκεντρωτικῆς πολιτικῆς τῶν αὐτοκρατόρων, καί τή συγκέντρωση σέ μικρό ἀριθμό πόλεων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας. Συνήθως οἱ ἴδιες αὐτές πόλεις ἐπιλέγονται ὡς διοικητικά ἢ ἐκκλησιαστικά κέντρα (ἐπισκοπές). Ἀκριβῶς ή τελευταία αὐτή λειτουργία τῶν πόλεων μέ ὅλες τίς οἰκονομικές καί ἰδεολογικές προεκτάσεις που μπορεῖ νά πάρει, ή "στρατικοποίηση" τοῦ πληθυσμοῦ τους γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἡβαιοσλάβων καί τέλος ή "ἀγροτοποίησή" τους εἶναι στοιχεῖα τά ὁποῖα ἀπλῶς ἀρχίζουν νά διαγράφονται τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο, ἐνῶ στή μεσοβυζαντινή περίοδο ἀποβαίνουν καθοριστικά γιά τό χαρακτήρα καί τίς λειτουργίες τῆς πόλης.

Στόν ἀγροτικό ἐπίσης χῶρο ἡ ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ τῶν παροίκων (*coloni*), μέ τήν ὁποία οἱ αὐτοκράτορες τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου προσπάθησαν νά καλύψουν τό κενό που προκάλεσε ή βαθμιαία ἐξαφάνιση τῶν δούλων, δημιούργησε εὐνοϊκούς ὁρους γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας. Ἀντίθετα οἱ ἴδιες αὐτές συνθήκες μαζί μέ ἄλλους ἀντίξοους παράγοντες (ἐπιδρομές, βαριά φορολογία, στρατολόγηση, φυσικές καταστροφές) συνέβαλαν στή μείωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καί τόν περιορισμό τῆς μικρῆς ἐλεύθερης ἰδιοκτησίας.

Ἡ ἴδια ἐξελικτική πορεία παρακμῆς χαρακτηρίζει καί τά φρούρια καί τοὺς σταθμούς τῶν μεγάλων ὁδῶν: ἡ στρατιωτική ἀποδιοργάνωση που ἐπισημάνανε ἀπό τό τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα κορυφώνεται στά χρόνια που ἀκολουθοῦν, παρά τίς προσπάθειες τοῦ Ἰουστινιανοῦ νά ἀναδιοργανώσει τό ἀμυντικό δίκτυο τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Τό δίκτυο ἐπίσης τῶν σταθμῶν τῶν ὁδῶν, κυρίως τῆς Ἑγνατίας, πυκνώνει ἐξαιτίας τῶν συχνῶν μετακινήσεων τῶν ὑπαλλήλων, κρατικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν, τῶν στρατευμάτων, καί τῶν προϊόντων, μέ τήν κρατική φροντίδα τόν 4ο αἰῶνα. Ἀντίθετα μετά τήν κατάληψη τῆς Δύσης ἀπό τοὺς Ὀστρογότθους (476) παραμελεῖται καί ἀποδιοργανώνεται.

Τέλικά' οί άβαροσλαβικές επιδρομές καί οί σλαβικές εγκαταστάσεις τοῦ τέλους τοῦ 6ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνα ἀποδιαθρώνουν σέ μεγάλο βαθμό τό ἀστικό καί ἀγροτικό δίκτυο τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στό τέλος αυτής της διερεύνησης μπορεί κανείς να πει ότι η μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας της επαρχίας Μακεδονίας από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα στράφηκε γύρω από τρεις εξίσου καθοριστικούς άξονες: α) το χωρισμό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε δύο μέρη (395) -ό οποίος αναδεικνύει το πρόβλημα του πολιτικού διακανονισμού τόσο του Ἰλλυρικού όσο και της Μακεδονίας-, β) την επικράτηση του χριστιανισμού στις αρχές του 4ου αιώνα και την αναγνώρισή του ως επίσημης κρατικής θρησκείας στο τέλος του ίδιου αιώνα και γ) τις επιδρομές των διαφόρων φύλων που εισέδυσαν σ'αυτά τα εδάφη από βορρά.

Ειδικότερα η διοικητική οργάνωση της επαρχίας Μακεδονίας συνδέεται αναπόσπαστα με την αντίστοιχη κατάτμηση της αυτοκρατορίας που επιβλήθηκε σταδιακά στις αρχές του 4ου αιώνα, άμεσα μετά την οικονομική, πολιτική και κοινωνική κρίση του 3ου αιώνα. Ο χωρισμός της διοίκησης των Μουσίων στη χερσόνησο του Αἴμου και η δημιουργία στον ίδιο γεωγραφικό χώρο δύο διοικήσεων, Μακεδονίας και Δακίας, ενώ αρχικά αποσκοπούσε στην αποτελεσματικότερη διοικητική και στρατιωτική οργάνωση αυτών των περιοχών, δημιουργώντας συγχρόνως μία αύστηρά δομημένη διοικητική και στρατιωτική ιεραρχία υπαλλήλων άμεσα ή έμμεσα εξαρτημένων από τον αυτοκράτορα, ταυτόχρονα έφερε στην επιφάνεια για πρώτη φορά τις πολιτιστικές-γλωσσικές διαφορές των περιοχών αυτών, δηλαδή της Δακίας και της Μακεδονίας, όπως αυτές οι διαφορές κληροδοτήθηκαν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση.

Μέσα σ'αυτό το νέο διοικητικό σχήμα, που πιθανότατα στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο που μελετάμε εφαρμόστηκε το 326 περίπου, με τον όρο επαρχία Μακεδονίας προσδιορίζεται σε γενικές γραμμές ο γνωστός από την αρχαιότητα όμώνυμος γεωγραφικός χώρος, δηλαδή από τις λίμνες Πρέσπες δυτικά ως τον ποταμό Νέστο ανατολικά και από τη θέση Titon Veles (άρχ.Βυλαζώρα) περίπου στα βόρεια ως τον Όλυμπο στα νότια. Αυτός ο αναπροσδιορισμός της αρχαίας γεωγραφικής ένότητας είναι φανερό ότι δεν μπορεί να συμπεριλάβει την ευρύτερη όμώνυμη ρωμαϊκή επαρχία. Αυτή ωστόσο ή τελευταία θα εξακολουθήσει να επιβιώνει ενμέρει κάτω από την ονομασία διοίκηση Μακεδονίας. Συνεπώς ο γεωγραφικός χώρος της επαρχίας Μακεδονίας αποτελεί τώρα μία νέα ξεχωριστή ένότητα στα πλαίσια της όμώνυμης διοίκησης.

Αυτή η νέα γεωγραφική ένότητα αποκτά μία ιδιαίτερη συνοχή που ά-

πορρέει από τή σύμπτωση τῶν διοικητικῶν ὁρίων της μέ εὐδιάκριτες πολιτιστικές ἰδιαιτερότητες τοῦ πληθυσμοῦ της. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι πρόκειται γιά μιὰ συνεκτική ἀνθρωπογεωγραφική ἐνότητα. Αὐτός μπορεῖ νά εἶναι ἓνας ἀπό τούς βασικούς παράγοντες πού συνέβαλε στή διατήρηση τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ διοικητικοῦ σχήματος στούς αἰῶνες πού ἀκολουθοῦν. Οἱ δύο διοικητικές μεταρρυθμίσεις πού ἐφαρμόστηκαν εἰδικά στήν ἐπαρχία Μακεδονίας (σχηματισμός τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας *salutaris* στό τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα καί χωρισμός τῆς ἐνιαίας ἐπαρχίας Μακεδονίας σέ ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη καί δευτέρα στά μέσα περίπου τοῦ 5ου αἰῶνα), δέν ἀναιροῦν τόν παραπάνω ἰσχυρισμό, γιατί οἱ διοικητικές αὐτές μεταβολές ἀντανακλοῦν μάλλον τίς ἐπιπτώσεις ἐξωτερικῶν παραγόντων, δηλαδή τήν ἀνάγκη γιά πιό ἀποτελεσματική ἀπόκρουση τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν, τῶν ῥότων καί τῶν θύων ἀντίστοιχα.

Ἡ εἰκόνα εἶναι τελείως διαφορετική στήν εὐρύτερη διοικητική ἐνότητα πού περιλάμβανε τό δυτικό τμήμα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καί στήν ὁποία ἀνήκε ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας, δηλαδή στό Ἰλλυρικό. Σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 4ου αἰῶνα ἐπικρατοῦσε διοικητική καί πολιτική ἀστάθεια, καθώς αὐτό ἄλλοτε ἐντασσόταν στό δυτικό τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας καί ἄλλοτε ἀποτελοῦσε ξεχωριστή διοικητική ἐνότητα. Ἡ ἀστάθεια αὐτή παύει νά ὑπάρχει μέ τόν ὁριστικό χωρισμό τῆς αὐτοκρατορίας σέ δύο μέρη, τό ἀνατολικό καί τό δυτικό. Τό Ἰλλυρικό, ἐπομένως καί ἡ Μακεδονία, ἐξαρτᾶται στό ἐξῆς πολιτικά-διοικητικά ἀπό τό ἀνατολικό καί ἐκκλησιαστικά ἀπό τό δυτικό τμήμα. Ἡ διπλή αὐτή ἐξάρτηση διαιωνίζει τόν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στήν Κωνσταντινούπολη καί τή Ρώμη γιά τή διεκδίκηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Γιά τήν ἐπαρχία Μακεδονίας ὁ ἀνταγωνισμός ἀποβαίνει ὀξύς, γιατί ἡ ἔθνη ὑπόκειται σ' αὐτή τή διπλή ἐξάρτηση καί κυρίως γιατί σ' αὐτή ἀνήκει ἡ Θεσσαλονίκη, δηλαδή ἡ πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἐδρεῦουν τόσο οἱ ἐκκλησιαστικές (ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης-βικάριος τοῦ πάπα) ὅσο καί οἱ πολιτικές (ὑπαρχος Ἰλλυρικοῦ ἀπό τόν 5ο αἰῶνα) ἀρχές. Ἡ Θεσσαλονίκη συνεπῶς ἀποτελεῖ γιά τήν ἐπαρχία Μακεδονίας τό κομβικό σημεῖο αὐτῆς τῆς διπλῆς σύγκρουσης.

Ἀκριβῶς σέ ἀτμόσφαιρα πολιτικοστρατιωτικῆς ἐντασης (397/8) ὁ πάπας Σιρίκιος (384-99) κατοχυρώνει, σέ μιὰ στιγμή πού ἡ πλάστιγγα φάνηκε νά γέρνει πρὸς τό μέρος τῆς Ἀνατολῆς, τή δικαιοδοσία του στά ἐδάφη τοῦ Ἰλλυρικοῦ, μέ τό νά ὁρίσει τόν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ἀνύσιο τοποτη-

ρητή καί εκπρόσωπό του (βικάριο) σ'όλοκληρο τό 'Ιλλυρικό. Ἡ ἐνέργεια αὐτή τοῦ Σιρίκιου ἀποτέλεσε τήν ἀρχή γιά τή θεσμοθέτηση τοῦ βικαριά- του τοῦ 'Ιλλυρικοῦ ἀπό τόν πάπα Βονιφάτιο(418-22). Σ'αὐτή τήν ἐνέργεια ἡ ἐκκλησιαστική ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης σέ συνεργασία μέ τίς πο- λιτικές ἀρχές ἀπάντησε ποικιλότροπα. Στήν ἀπάντηση αὐτή πρέπει νά ἐντάξουμε, γιά νά ἐρμηνεύσουμε ἱκανοποιητικά, μιὰ σειρά ἀπό ἀλληλέν- δετα φαινόμενα, ὅπως ἡ ἐκδόση τοῦ νόμου σχετικά μέ τήν προσάρτηση τοῦ 'Ιλλυρικοῦ στή σφαίρα ἐπιρροῆς τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως(421) καί ἡ ἐνσωμάτωση τοῦ ἴδιου νόμου στό θεοδοσιανό κώδικα(437), ἡ ἐπέμ- βαση τῆς Κωνσταντινούπολης στίς ὑποθέσεις τοῦ βικαριάτου τοῦ 'Ιλλυρι- κοῦ σ'ὅλη σχεδόν τή διάρκεια τοῦ 5ου αἰώνα, ἡ προβολή τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀπό τόν ὑπαρχο τοῦ 'Ιλλυρικοῦ Λεόντιο καί τέλος ἡ χρηματική βοήθεια πού πρόσφερε ὁ αὐτοκράτορας Ἀναστάσιος στήν Ἐκκλη- σία Θεσσαλονίκης στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα.

Ἔτσι ἡ πρώτη προσέγγιση τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης μέ τίς ἐκκλη- σιαστικές καί πολιτικές ἀρχές τῆς Κωνσταντινούπολης ἔγινε δυνατή στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Ζήνων ἔθεσε τό θέμα τοῦ "Ἐνω- τικοῦ"(482). Οἱ λόγοι αὐτῆς τῆς νέας στροφῆς τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλονί- κης, πού συνέχιζαν νά εἶναι βικάριοι, φαίνεται πώς ξεπερνοῦν κατά πολύ τήν ἀρχική σύμπτωση τῶν ἀπόψεων τους σέ δογματικά θέματα μέ τήν Ἐκ- κλησία τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πολιτική ἐξάρτηση τοῦ 'Ιλλυρικοῦ ἀπό τήν Κων- σταντινούπολη, τό κυρίαρχο κοινό πολιτιστικό στοιχεῖο καθώς καί οἱ ταυτόσημες οἰκονομικοκοινωνικές σχέσεις στό 'Ιλλυρικό καί τήν Ἀνατο- λή, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι στάθηκαν οἱ εὐρύτεροι εὐνοϊκοί ὅροι αὐτῆς τῆς στροφῆς. Ἀπό τό ἄλλο μέρος οἱ ἐπιδρόμες τῶν Γότθων στή Μακεδονία στό ἴδιο διάστημα καί κυρίως ἡ κατάληψη τῆς Δύσης ἀπό τοὺς Γότθους(476) ἔδειξαν καθαρά ὅτι μόνον στά πλαίσια τοῦ πολιτικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ συγκροτήματος τῆς Ἀνατολῆς θά μπορούσε νά ἐπιβιώσει τό 'Ιλλυρικό ὡς τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας. Παρόλα αὐτά ἡ ὀριστική ἐνταξή του στήν Ἀνα- τολή θά πραγματοποιηθεῖ πολύ ἀργότερα (733), γεγονός πού φανερώνει τή σχετικά αὐτόνομη βαρύτητα τῶν πολιτικο-θρησκευτικῶν φαινομένων σέ σχέ- ση μέ τά ἄλλα αἰτήματα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητάς.

Ὁ ρόλος ὥστόσο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παράγοντα στήν ἐπαρχία Μακεδό- νιας δέν μπορεῖ νά μελετηθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τό συνολικό φαινόμενο τῆς

ἐξάπλωσης καὶ ἐδραίωσης τοῦ χριστιανισμοῦ σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ. Ἀπὸ τίς πόλεις-σταθμούς τῆς περιοδείας τοῦ ἀποστόλου Παύλου τρεῖς ἀνήκουν στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας (Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη, Βέροια), γίνονται ἀπὸ νωρὶς ἔδρες ἐπισκοπῶν καὶ χρησιμεύουν ἔτσι ὡς ὀρμητήρια γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς νέας θρησκείας στὴν ἐνδοχώρα. Οἱ μνεῖες σχετικὰ μέ τοὺς χριστιανούς ποὺ μαρτύρησαν στὶς μακεδονικὲς πόλεις, καὶ κυρίως στὴ Θεσσαλονίκη, παρὰ τὰ ἱστορικὰ προβλήματα ποὺ συχνὰ δημιουργοῦν, εἶναι πάντως ἐνδεικτικὲς γιὰ τὸ ρυθμὸ ἐξάπλωσης τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν χριστιανῶν κλπ. Χωρὶς νὰ λείπουν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ μαρτυρίες ποὺ βεβαιώνουν τὴν ἐπιβίωση τῶν εἰδωλολατρικῶν δοξασιῶν καὶ ἱερῶν στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας ἀκόμη καὶ ὡς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα, γίνεται πάντως φανερό ὅτι ἀπὸ τὸν 4ο κιόλας αἰῶνα ὁ χριστιανισμὸς ἦταν στὸ χῶρο αὐτὸ μιὰ κυρίαρχη πραγματικότητα. Τὸ διάταγμα τοῦ θεοδόσιου (392) γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημης κρατικῆς θρησκείας τὸ βεβαιώνει. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρεις οἱ χριστιανοὶ ἀντιμάχονταν καὶ τοὺς Ἑβραίους, συχνὰ χωρὶς τὴ συγκατάθεση τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν. Ἡ μετατροπὴ τῆς ἑβραϊκῆς συναγωγῆς τῶν Στόβων σὲ χριστιανικὸ ναὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ δείγματα ποὺ φανερῶνει ὅτι ὁ ἀγῶνας αὐτὸς δὲν περιορίστηκε στὸ ἰδεολογικὸ μόνον ἐπίπεδο.

Ἡ ἐξάπλωση καὶ ἐδραίωση τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ δημιουργία ἐπισκοπῶν στηρίζεται βέβαια στὴν ὕπαρξη ἑνὸς πυκνοῦ δικτύου οἰκισμῶν στὴν ἐπαρχία Μακεδονίας. Ἡ μελέτη αὐτοῦ τοῦ δικτύου, μέ βάση τὰ ὡς τώρα δεδομένα, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε ὅτι στὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ἐπιβίωναν οἱ ἴδιοι οἱ ρωμαῖκοὶ οἰκισμοί, πόλεις (*civitates*), περισσότερες στὸ νότιο τμήμα καὶ κυρίως κατὰ μῆκος τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, "χωρία" μέ ἰδιαίτερη πυκνότητα στὰ δυτικὰ καὶ "φρουρία". Ὁ ἀριθμὸς τους ὅμως μειώθηκε σημαντικὰ τὸν 3ο αἰῶνα καθὼς καὶ στὴ διάρκεια τῆς περιόδου ποὺ μελετᾶμε. Οἱ ἀπόπειρες "ἀστικοποίησης" ὀρισμένων ἀγροτικῶν οἰκισμῶν (Κλίμα Μεστικόν καὶ πιθανόν Ἑορδαία καὶ Ἀλμωπία) παρατηροῦνται σὲ περιορισμένη ἔκταση καὶ δὲν φαίνονται νὰ ἐπηρέασαν τὴν ὑπάρχουσα δομὴ τοῦ οἰκιστικοῦ δικτύου. Οἱ μόνες ἐγκαταστάσεις στὸν ἀγροτικὸ χῶρο ποὺ παρουσιάζουν τὸν 4ο αἰῶνα μιὰ αὔξηση εἶναι οἱ σταθμοὶ -κυρίως *mutatio*-κατὰ μῆκος τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ φανερῶνει τὴν αὐξανόμενὴ σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ δρόμου καὶ κατ'ἐπέκταση τῆς ἴδιας τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Ἐνῷ λοιπόν τό δίκτυο τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας μένει τό ἴδιο, ὁ χαρακτήρας παρόλα αὐτά τῶν πόλεων μεταβάλλεται βαθμιαῖα. Οἱ ἐπιδρομές, ἡ ἵδρυση ἐπισκοπῶν, ἡ συγκεντρωτική πολιτική τῶν αὐτοκρατόρων καί ἄλλοι λιγότερο σημαντικοί παράγοντες συμβάλλουν ὁ καθένας μέ ἰδιαίτερη βαρύτητα στή μεταβολή αὐτή. Βέβαια καί στήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ἡ μακεδονικὴ πόλη ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ ἔδρα διοικητικῶν, στρατιωτικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, νά συγκεντρώνει περισσότερο πληθυσμό πού ἀσκεῖ ποικίλα ἐπαγγέλματα, νά προσελκύει τὴ μεγαλύτερη ἐμπορικὴ κίνηση καί νά ἐγγυᾶται τέλος χάρις στὰ τεῖχη τῆς τὴν ἀσφάλεια τῶν κατοίκων της. Ἀντίθετα ὁ πολιτικός ρόλος πού ἐπαιξε ἡ πόλη βαθμιαῖα μειώνεται καί ἀντίστοιχα αὐξάνεται ἡ σπουδαιότητά της ὡς ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου. Μὲ τὴν παρουσία μάλιστα τοῦ ἐπισκόπου διαμορφώνονται νέες ἰσορροπίες στίς σχέσεις ἀνάμεσα σ' αὐτόν, τίς πολιτικές ἀρχές καί τό δῆμο. Συγχρόνως ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς παράγοντες τῆς πόλης. Αὐτὸ φαίνεται περισσότερο ἔντονα στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ ἀφαίρεση τοῦ πολιτικοῦ ρόλου τῆς πόλης, πού συνέβαλε ἔτσι ἔμμεσα καί μέ τὴ σειρά του στήν ὑποβάθμιση τοῦ οἰκονομικοῦ της ρόλου, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς συγκεντρωτικῆς πολιτικῆς, θά ἀποτελέσει μαζί μέ ἄλλους παράγοντες, ὅπως ἐπιδρομές, φυσικὲς καταστροφές (σεισμοί, λοιμοί), δημογραφικὴ κάμψη κλπ. τίς αἰτίες γιὰ τὴ βαθμιαία ἐξαφάνιση τῶν περισσότερων πόλεων. Σ' αὐτές κυρίως περιλαμβάνονται πόλεις ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς δρόμους μέ ἀραιοκατοικημένη ἀγροτικὴ ἐνδοχώρα. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις οἱ συνεχεῖς ἐπιδρομές καί ἡ στρατιωτικὴ ἀνεπάρκεια τὸν 6ο αἰῶνα στήν ἐπαρχία Μακεδονίας, ἀπόρροια μιᾶς πολιτικῆς πού ἔθετε σὲ πρώτη μοῖρα τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων ἢ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Δύσης καί τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἔκαναν φανερὴ τόσο τὴν ἀνάγκη γιὰ στρατολόγηση τῶν κατοίκων ὀρισμένων πόλεων ὅσο καί τὰ πλεονεκτήματα τῶν φυσικῶν ὀχυρῶν θέσεων γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση.

Τέτοια λοιπόν φαινόμενα ὅπως τὰ παραπάνω ὁδηγοῦν στήν παρακμὴ πολλῆς ἀπὸ τίς μακεδονικὲς πόλεις, οἱ ὁποῖες παρόλα αὐτά συνεχίζουν τυπικά νά χαρακτηρίζονται "πόλεις". Ἔτσι ἐξηγεῖται ἐπιπλέον γιατί αὐτές δὲν ἀποτέλεσαν τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο ἐπισκοπικὲς ἔδρες. Πράγματι μέ βάση αὐτὸ τό τελευταῖο κριτήριον οἱ πόλεις (civitates) τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἀνέρχονται σὲ 15, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες (urbes) σὲ 22. Αὕτῃ λοιπόν

ή σύνθεση του αστικού δικτύου μάς επιτρέπει να εξηγήσουμε γιατί από τον 5ο κιόλας αιώνα ή διεύρυνση της εκκλησιαστικής οργάνωσης είχε άγγιξει τα ανώτατα όριά της, χωρίς να επεκταθεί και στις υπόλοιπες πόλεις.

Σ' ό,τι αφορά το αγροτικό δίκτυο οι τύποι οικισμών που συναντάμε είναι ή *villa rustica*, το "χωρίον", το "φρούριον" και οι σταθμοί (*mansio* και *mutatio*) των μεγάλων οδών. Οι ελάχιστες βίλλες, κατάλοιπο της ρωμαϊκρατίας, που επιβιώνουν ως τον 4ο αιώνα, καταστρέφονται το διάστημα αυτό από τις επιδρομές των Γότθων. Ο τύπος αυτός αγροτικής κατοικίας και εκμετάλλευσης δεν εμφανίζεται εκ νέου την περίοδο που ακολουθεί, εξαιτίας της γενικότερης παρακμής του δουλοκτητικού συστήματος. Έτσι κυρίαρχος τύπος αγροτικού οικισμού στην επαρχία Μακεδονίας παραμένει το "χωρίον"; το οποίο όρισμένες φορές ταυτίζεται με το "φρούριον".

Οι παρατηρήσεις που διατυπώσαμε για το αστικό δίκτυο της επαρχίας Μακεδονίας ισχύουν και για το αγροτικό. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι ο μεγαλύτερος αριθμός αγροτικών οικισμών της ρωμαϊκής περιόδου επιβιώνει και την πρωτοβυζαντινή περίοδο σέ βαθμό που μάς επιτρέπει να υποστηρίξουμε μέ βεβαιότητα ότι πρόκειται για το ίδιο δίκτυο. Η εκμετάλλευση της γής παραμένει επίσης και την περίοδο που μελετάμε το ίδιο σημαντική πηγή πλούτου, όπως και επί ρωμαϊκρατίας. Παρόλα αυτά οι σχέσεις που διέπουν την αγροτική εκμετάλλευση μεταβάλλονται από τον 4ο αιώνα μέ την εφαρμογή του θεσμού των *coloni* (371). Το νέο αυτό δημοσιονομικό και οικονομικό μέτρο αποτελεί μία λύση στο πρόβλημα της μείωσης του αριθμού των δούλων και της εξασφάλισης φόρων και στρατιωτικού δυναμικού. Παράλληλα το μέτρο αυτό, ενώ αποτέλεσε ευνόϊκή προϋπόθεση για τη συνεχή και αποδοτική καλλιέργεια της γής, δημιούργησε ωστόσο σταδιακά, μαζί μέ άλλους παράγοντες που όδηγοῦσαν τον αγροτικό πληθυσμό στην εξαθλίωση (βαριά φορολογία, στρατολόγηση, φυσικές καταστροφές, επιδρομές κλπ.), ευνόϊκούς όρους για την επέκταση της μεγάλης ιδιοκτησίας σέ βάρος της μικρής ανεξάρτητης.

Τίς οικονομικές λειτουργίες, το δίκτυο των αστικών και αγροτικών οικισμών, τή δημογραφική κατάσταση και τέλος τή διοικητική, εκκλησιαστική και στρατιωτική οργάνωση που αναλύσαμε πιο πάνω ανέστειλαν και αποδιάρθρωσαν οι άβαροσλαβικές επιδρομές και οι σλαβικές εγκαταστάσεις στην επαρχία Μακεδονίας στο τέλος του 6ου και τίς αρχές του 7ου αιώνα. Το εμπόριο παρακμάζει, ενώ σέ μερικά κέντρα διακόπτεται έντελώς (βάρ-

γαλα, Παρθικόπολις, Ἡράκλεια Λύγκου, Ἀμφίπολις, Φίλιπποι, Θάσος). Οἱ οἰκονομικές δραστηριότητες τοῦ 5ου αἰώνα δίνουν τή θέση τους ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα στήν κλειστή οἰκονομία. Οἱ ἀγροτικοί οἰκισμοί ("χωρί-α") καταστρέφονται καί ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἐξανδραποδίζεται ἢ φονεύεται σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 6ου αἰώνα ἀπό τούς ἐπιδρομεῖς. Ἡ ἐξαθλίωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἐπιφέρει μέ τή σειρά της νέες κοινωνικές μεταβολές. Οἱ σλαβικές ἐπιδρομές, ἀντίθετα ἀπό κεῖνες τοῦ 4ου-5ου αἰώνα, δέν ἄφησαν ὅθικτα οὔτε τά ἀστικά κέντρα, ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν ὁποίων καταστράφηκε σέ πολύ μικρό διάστημα (τέλος 6ου-ἀρχές 7ου αἰ.). Ἔτσι οἱ Στόβοι καταστράφηκαν τό 570 περίπου, ἐνῶ ἡ Παρθικόπολις, τά Βάργαλα, ἡ Ἡράκλεια Λύγκου καί πιθανόν ἡ Νίκαια λίγο πρίν ἀπό τήν πρώτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (586). Ἡ καταστροφή τῶν ἀνατολικῶν πόλεων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας (Φίλιπποι, Θάσος, Ἀμφίπολις) ἀκολούθησε μετά τήν καταστροφή τῶν βορειότερων πόλεων τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Ναῖσσοῦ καί Σαρδικῆς, καί χρονολογεῖται στό τέλος τῆς δεύτερης δεκαετίας τοῦ 7ου αἰώνα (617/20). Εἶναι εὐκολο μέ βάση τά παραπάνω νά φανταστεῖ κανεῖς τήν τύχη τῶν πόλεων πού βρέθηκαν κατὰ μήκος τῆς πορείας πού ἀκολούθησαν οἱ ἐπιδρομεῖς καί ἰδιαίτερα ἐκεῖνων πού ἦταν λιγότερο σημαντικά κέντρα. Οἱ ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές τέλος ἦταν τό ἴδιο καταστρεπτικές καί γιά τά φρούρια τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας.

Μέ βάση λοιπόν τά παραπάνω γίνεται φανερό ὅτι οἱ ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές συνέπεσαν χρονικά μαζί μέ ἄλλα γεγονότα (κίνδυνος στά ἀνατολικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας, ἐξασθένιση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐξαιτίας τῆς στρατολόγησης γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἐκστρατείας πού ἐπιχείρησε ὁ Ἰουστινιανός στή Δύση, φυσικές καταστροφές κλπ.) καί συνέβαλαν μέ τή σειρά τους στήν ἐπιδείνωση τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτικῆς κρίσης. Ἔτσι ἐκτός ἀπό τίς συγκεκριμένες καταστροφές πού προκάλεσαν σέ πολλές πόλεις-ἐπισκοπές καί φρούρια ἀποδιάρθρωσαν τήν ἐκκλησιαστική καί στρατιωτική ὀργάνωση καί τό διοικητικό σύστημα τῶν ἐπαρχιῶν. Ἀκόμη περισσότερο ἔκαναν φανερό ὅτι ἡ ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ ἐπομένως καί ὁ ὕπαρχος δέν εἶχαν λόγο ὑπαρξης.

Μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες ἐρήμωσης καί καταστροφῆς στήν ἐπαρχία Μακεδονίας καί γενικότερα στήν ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ

καί ἡ αὐξανόμενη σπουδαιότητα πού ἀποκτᾷ ἡ Θεσσαλονίκη, τό μόνο δηλαδή μεγάλο ἀστικό κέντρο τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πού ἄντεξε στίς ἀβασσολαβικές ἐπιδρομές. Σ' αὐτό τό γεγονός στηρίζεται καί ἡ πασίγνωστη ἱστορική παράδοση γιά τό σωτήριο ρόλο πού ἐπαιξε ὁ πολιοῦχος τῆς ἁγίου Δημήτριος.

Αὕτη λοιπόν ἡ κρίσιμη κατάσταση πού δημιουργήθηκε τόν 6ο καί τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα κάνει αἰσθητή τήν ἀνάγκη γιά τήν ἀπόκρουση τῶν Σλάβων πού ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στήν ἐπαρχία Μακεδονίας, γιά τή διοικητική καί στρατιωτική ἀναδιάρθρωση, τήν ἔδρυση νέων πόλεων, τήν ἀνασυγκρότηση τῆς στρατιωτικῆς ὁργάνωσης καί τέλος τή διασφάλιση τῆς μικρῆς ἀνεξάρτητης ἰδιοκτησίας. Γιά νά γίνουν ὅμως αὐτά θά χρειαστεῖ νά ἀποκρουστεῖ ἀρχικά ὁ ἀπειλητικότερος κίνδυνος γιά τήν αὐτοκρατορία, οἱ Ἀραβες, καί στή συνέχεια νά θεωρηθεῖ καί ὁ χῶρος τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ὡς "ζωτικός" χῶρος τῆς αὐτοκρατορίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Pierre Vilar, Μαρξιστική ιστορία, ιστορία υπό οίκοδομήση, Ζάκ Λε Γκοφ-Πιέρ Νορά (έκδ.), Τό έργο τής 'Ιστορίας, μτφρ. Κλαίρη Μητσοτάκη, έκδ. Ράππα 1981, σελ. 177 καί σελ. 162 "Η ιστορία δέν είναι μόνο αλύσωση χρόνων, είναι καί αλύσωση χώρων".
2. Παρόμοια προβλήματα μέ αυτά πού αντιμετωπίζουμε στην έργασία μας έθεσε γιά πρώτη φορά ή Η. Ahrweiler, Les problèmes de la Géographie historique byzantine, Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies, Λονδίνο 1967, σελ. 465-73, γιά τήν περίοδο όμως μετά τόν 7ο αιώνα
3. Είναι γνωστό ότι "έκ τής 'Απολλωνίας εις Μακεδονίαν ή 'Εγνατία έστίν οδός προς έω, βεβηματισμένη κατά μίλιον καί καταστηλωμένη μέχρι Κυψέλων καί 'Εβρου ποταμού", Στράβων VII 7 4. Ch. Edson, The location of Cellae and the route of the via Egnatia in Western Macedonia, C. Ph. 46, (1951), σελ. 6, 11 κ. έ.
4. Miracles II, σελ. 84. Διαθέτουμε τώρα τήν κριτική έκδοση του Paul Lemerle. Μαζί μ' ένα δεύτερο τόμο μέ τό σχολιασμό του κειμένου, γραμμένο από τόν ίδιο, καί δύο παραρτήματα γιά τήν καταγωγή των Σλάβων καί τήν κατοικία τους, γραμμένα από τήν Irène Sorlin καί τό Vladislav Boronici αντίστοιχα, αποτελούν στην ουσία μιά πολύτιμη μελέτη γιά τήν ιστορία τής χερσονήσου του Αΐμου στο τέλος του 6ου καί τόν 7ο αιώνα.
5. Βλ. σχετικά Ν. Σβορώνος, Η έπιστήμη τής ιστορίας καί τό επάγγελμα του ιστορικού, 'Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας καί ιστοριογραφίας, Θεμέλιο 1982, σελ. 21-32. Του ίδιου, Σκέψεις γιά μιά εισαγωγή στη νεοελληνική ιστορία, στο ίδιο, σελ. 65-74.
6. Τόν κρατικό αυτό υπάλληλο ορισμένοι ονομάζουν έπαρχο του πραιτωρίου καί τή διοικητική μονάδα τής οποίας βρίσκεται έπικεφαλής έπαρχότητα, Γ. Θεοχαρίδης, Μακεδονία, σελ. 45 κ. έ.

Πράγματι ὁ ὄρος ἐπαρχότης ἀπαντᾷ, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, μιὰ φορά στοῦ βίου τοῦ ὁσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης, V. Rose, Leben des heiligen David von Thessalonike, Βερολίνο 1887, σελ. 9, "ὁ τὴν ἐπαρχότητα διέπων τοῦ Ἰλλυρικοῦ", καί μιὰ δεύτερη στά θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (§231, βλ. παραπάνω σελ. 30). Θεωρήσαμε παρόλα αὐτά ὅτι ὁ ὄρος ὑπαρχος εἶναι πιό δόκιμος, μιὰ καί ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Αὐδὸ, De Magistratibus populi romani, ἔκδ. R. Wuensch, Teubner, Στουτγάρδη 1903, ἀνατύπωση 1967, σελ. 64 καί 66, τὸν Ζώσιμο II 32 2 καί II 33 1 κλπ. Γιά τὴ σύγχυση πού ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στοὺς ὄρους ἐπαρχος-ὑπαρχος βλ. Miracles I, σελ. 39-40. Σέ ἀντιστοιχία πρὸς τὸν ὄρο ὑπαρχος χρησιμοποίησαμε τὸν ὄρο ὑπαρχία, ὅπως καί ὁ Διον. Α. Ζακυθηνός, Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071, ἐν Ἀθήναις 1977, σελ. 39. Ἀντίθετα ὁ ὄρος ἐπαρχότης σήμαινε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως, βλ. στό ἴδιο, σελ. 334, σημ. 3.

Μ Ε Ρ Ο Σ Α'

ΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Α. Όρια της έπαρχίας Μακεδονίας

1. Για τὰ όρια της έπαρχίας Μακεδονίας τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο βλ. Fanoula Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 87-96. Τά σχετικά τμήματα της γαλλικής περίληψης του βιβλίου αυτού παραθέτει ό Γ. Θεοχαρίδης, Μακεδονία, σελ. 30-1. Στο άρθρο του ό Α. Ιβίρκον, Makedonija ime i granici (Μακεδονία όνομα και σύνορα), Makedonski Pregled III, (1927), σελ. 1-22, αναφέρει μόνο τή διοίκηση Μακεδονίας, σελ. 3-4.
2. Στράβων VII fr. 10 και 33, όπου καθορίζονται τὰ ανατολικά όρια: "... τὸ Νέστον στόμα τοῦ διχορίζοντος Μακεδονίαν καί Θράκην ...". Είναι γνωστό ότι ή περιοχή ανατολικά του Στρυμόνα προσαρτήθηκε στη Μακεδονία από τὸ Φίλιππο τὸ 352 π.Χ. Από τὸ έτος αυτό ως και τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο ή Μακεδονία εκτείνεται μέχρι τὸ Νέστο. Προβλ. Amm. Marc. XVII 5 5.
3. Για τήν ταύτιση της πόλης βλ. Δημήτριος Λαζαρίδης, Κατάλογος στρατηγῶν Θράκης, ΑΕ (1953-4) 1, σελ. 244, σημ. 4, 5 και 6. Για τὰ αρχαία, ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά εύρήματα στη θέση Παράδεισος, Γ. Μπακαλάκη, Παρανέστιοι αρχαιότητες, Θρακικά 8 (1937), σελ. 8 κ.ξ.
4. Ζώσ. II 33 1 και σημ. 46, όπου ό Fr. Paschoud τοποθετεῖ τήν Τόπηρο 8 χλμ. ανατολικά του Νέστου
5. Mansi IV 1125.
6. "Mutatio Purdis finis Rhodopeae et Macedoniae", It. Hier. 603. Βλ. και Papazoglou, Makedonski gradovi,

- σελ.300.C.A.Walckenaer,Notice bibliographique et géographique sur l'Itinéraire de Bordeaux à Jerusalem, Παρίσι 1813,σελ.25.T.L.F.Tafel,De Via militari romanorum Egnatia qua Illyricum,Macedonia et Thracia iungebatur, Tübingen 1842,σελ.18κ.έ.Jones,Roman Empire,σελ.831.Κυριακίδης Στ.,Βυζαντιναί Μελέται,IV Τό Βολερόν,Θεσσαλονίκη 1937,σελ.107.Ο σταθμός Purdis δέν αναφέρεται στο "Οδοιπορικό του Άντωνίνου.
7. Ο K.Miller,Tab.Peut.,σελ.524,τοποθετεῖ τὸ σταθμὸ Purdis στὴ θέση Σαρῆ Σαμπάν (σημ.Χρυσούπολις)
8. It. Hier. 603. Papazoglou, Makedonski gradovi,σελ. 297 καί Χάιτω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Via Egnatia - Ἀκόντισμα, AAA 5₃(1972), σελ. 477 κ.έ. Ἀναφέρεται καί μέ τὸ ὄνομα Vicontissima, M.Pinder - G.Parthey, Guido Geographia, 108, σελ.535.
9. Ann.Marc.XXVII 4,8 καί XXVI 7,12 βλ. καί Lemerle, Philippes, σελ.70, σημ.5. Τὸ Ἀκόντισμα ἀναφέρεται καί σέ μιὰ ἐπιγραφή τοῦ 112 μ.Χ. ὡς τὸ ἀνατολικότερο σημεῖο τῆς Μακεδονίας: "... Vi]am a Dyrrachi(o)/usque Acontisma per provinciam Macedoniam/Longa intermissio-
ne neglectam/ perstitue[nd]am curavit/ a Dyr[r(achio) mi(lia)] P(assuum)..." ,Ch.Edson,The Location of Cellae, ὁ.π., σελ. 5, σημ.37 καί P.Collart,Philippes ville de Macédoine depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine, Παρίσι 1937,σελ.497,σημ.1.Tab.Peut.,σελ. 524.
- 10.Στ.Κυριακίδης,Βυζαντιναί Μελέται,ὁ.π.,σελ.110καί P.Col-

lart, Philippe, δ.π., πίν. 87. "Ενῷ δ' Honigmann, Συνέκδημος 640 8b, τοποθετεῖ τὰ "Ακόντισμα στήν κοινότητα Χαλκεροῦ. Πρβλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Via Egnatia, δ.π., σελ. 477, σημ. 14.

11. Συνέκδημος, δ.π.

12. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Via Egnatia, δ.π., σελ. 480 καί 482βλ. καί χάρτη, σελ. 483. P. Collart, Philippe, δ.π., σελ. 499.

13. Χάιδω Χρυσανθάκη, Ειδήσεις ἐκ τῆς θιασιᾶς Ἡπειροῦ, ΑΑΑ, 62 (1973), σελ. 239, σημ. 19 "Fines inter Thracas et Thasios terminus secundus".

14. It. Hier. 567, 8-9.

15. 'Ο Petăr Mutavčiev, Starijat drum prez Trajanova Vrata ('Ο ἀρχαῖος δρόμος μέσω τῆς πύλης τοῦ Τραϊανοῦ), Spirsanie na EAM, κη. LV, κλον istorico-filologičen i filosofsko-odštestven, 27 (Σόφια 1937), κυρίως σελ. 19-29, περιγράφει τὰ τοπογραφικά στοιχεῖα τῆς περιοχῆς καί ἀναλύει τίς ἀναφορές τῶν πηγῶν τοῦ 4ου αἰ. TIR, Soneium XII d.

16. PG 67 245. Οὕτε δ' Ἀμμωνός Μακελλίνος, XXVI 7 12, συ-
σχετίζει τὸ στενὸν Succis (Τισσοῦκας) μετὰ τὴν Μακεδονίαν:
"...tres aditus angustissimos, per quos provinciae tem-
ptantur arctos, unum per ripensem Daciar, alterum per
Succos notissimum, tertium per Macedonas quem appellant
Acontisra".

17. Βλ. Β.Ερ. κυρίως 1948,110· 1949,99.

18. V.Veļkov, Edin antičen grad v dolinata na Sredna Struma (Μιά αρχαία πόλη στην κοιλάδα του Μέσου Στρουμόνα), ΙΑΙ 26 (Σόφια 1963), σελ.141-56 και B.Geron, Proučvanija vārhu zapadnotrakiiskite zemi prez rimsko vreme (Μελέτες στις δυτικές θρακικές περιοχές κατά τη ρωμαϊκή περίοδο), GSUIFF 54₃ (1959-60), Σόφια 1961, σελ. 204 κ.έ.

19. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.86 βλ. και χάρτη. Για τη "γραμμή Jireček" βλ. Δημήτρη Κ.Σαμσάρη, Ὁ ἐξελληνισμός τῆς Θράκης κατά τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1980, σελ.321 κ.έ., όπου και βιβλιογραφία.

20. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.86.

21. Πρώτος ὁ Ivan Venedikov, ἀσχολήθηκε διεξοδικά με τὴν πόλη Βάργαλα καὶ δημοσίευσε τὴν ἐπιγραφή αὐτή, Bargala, Pazkopki i Proučvanija I (Σόφια 1948), σελ.84 κ.έ. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει κάποιο consularis τῆς ἐπαρχίας Δακίας (Prosopography I, Antonius Alypius₁₁) καὶ στήθηκε με τὴν εὐκαιρία τῆς κατασκευῆς μιᾶς πύλης τοῦ τείχους τῆς ἴδιας πόλης τό 370/1. Ὁ Jones ὁμως χρονολογεῖ τὴν ἴδια ἐπιγραφή τό 364/7.

22. Blaga Aleksova-Cyril Mango, Bargala: A preliminary report, DOP 25 (1971), σελ.266, πίν.1 καὶ χάρτη.

23. Mansi VII 28 καὶ Συνέκδημος 641 6.

24. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.81. Βλ. και παραπάνω σελ.262, σημ.204.

25. Πρβλ.τό χωρίο τοῦ Στράβωναπού παραθέσαμε πιδό πάνω σελ.19.
TIR.
26. It.Hier. 607 3.
27. Hammond,Macedonia,σελ.39,40(χάρτη 6)καί 46.Παπαζογλου,
Makedonski gradovi,σελ.67,195 κ.έ. καί χάρτη.
28. N.Vulić,Antički spomenici naše zemlje,Spomenik 71,τεῦχ.
55(1931),άρ.259 καί 260.Βλ. καί Prosopography I,Fl.Hy-
ginus ?praeses Epiri Novae ?324/37 καί Sofronius, v.p.
praeses Novae Epiri 351/4.Ετήν πρώτη έπιγραφή δέν εἶναι
βέβαιο αν έννοεῖται ὁ Κωνσταντίος ἢ ὁ Κώνστας.
29. Παπαζογλου,Makedonski gradovi,σελ.90,σημ.110.Πρβλ.Man-
si III 39B,42B.
30. Προκόπιος, 'Ανέκδοτα 18 42.Συνέκδημος 'Ιεροκλέους 653 8.
31. "Ως τήν περιοχή αὐτή έκτεινόταν ἡ Μακεδονία τόν 4ο π.Χ.
αί.βλ.N.G.L.Hammond,The western frontier of Macedonia in
the reign of Philip II,Ancient macedonian studies in ho-
nor of Ch.F.Edson,Θεσσαλονίκη 1981,σελ.199-217.
32. 642,11.Πρβλ.Προκόπιος,Περί κτισμάτων IV 3 9.Καί TIR.'Α-
ντίθετα ὁ 'Αντ.Δ.Κεραμόπουλλος, 'Ανασκαφαί καί έρευναι έν
τῇ "Ανω Μακεδονία,ΑΕ 1933,σελ.25-67,νομίζεи ότι ἡ Καισά-
ρεια ανῆκε στη Μακεδονία καί τήν ταυτίζει μέ τῇ θέση Κάστρο.
Γιά τήν ταύτισή της στην περιοχή τῆς σημερινῆς Καισαρείας,
Σ.Πελεκανίδου,Χριστιανική έπιγραφή έκ Καισαρείας τῆς "Ανω
Μακεδονίας,Εἰς μνήμην Κ. 'Αμάντου, 'Αθήναι 1960,σελ.463-7.
33. 642 12.Πρβλ.Προκόπιος,Περί κτισμάτων IV 3 1.Παπαζογλου,
Makedonski gradovi,σελ.88 κ.έ.'Υπῆρχαν δύο,κατά τῇ γνώ-
μη της,μία στη Θεσσαλία καί μία στη Μακεδονία.
34. Βλ.F.Παπαζογλου,La Macédoine Salulaire et la Macédoine
Seconde,BAB,σειρά 5η,42(1956),σελ.120,σημ.4.
35. "Αννης 'Αβραμέα, 'Η Βυζαντινή Θεσσαλία ὡς τό 1204,διδακτο-
ρική διατριβή,έν 'Αθήναις 1974,σελ.21 καί χάρτη.

36. Φιλοστόργιος, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία 147 14. Dimensuratio provinciarum, σελ.11 "Epiro, Achaia, Thessalia finiuntur ab oriente..., a septentrione montibus Pelio et Olympo...". Τό κείμενο αὐτό γράφτηκε τό 435 ἐπί Θεοδοσίου Β', γιά νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς σχολικό ἐγχειρίδιο, Wanda Wolska Conus, Deux contributions à l'Histoire de la Géographie, Travaux et Mémoires 5 (1973), σελ.259-79 εἰδικά τό δεύτερο μέρος "La carte de Théodose II: sa destination?", σελ.274 κ.έ. Πασχάλιον Χρονικόν 61 14 "Ὀλυμπος ἐν Μακεδονίᾳ" πρβλ. Στράβων VII 15 "Καί ἐστίν ὁ μὲν Ὀλυμπος τῆς Μακεδονίας ἡ δέ Ὅσσα τῆς Θεσσαλίας καί τό Πήλιον". Στέφανος Βυζάντιος, "Μοῦσειον, τόν Ὀλυμπον τόν ἐν Μακεδονίᾳ" καί Vibius Sequester, De fluminibus fontibus..., ἔκδ. Gelsomino Remus, Λιψία 1967, Teubner, στ.283 "Olympus Macedoniae".
37. Ostrogorsky, Ἱστορία Α', σελ.118. G.Dagron, Aux origines de la civilisation byzantine: langue de culture et langue d'Etat, R H 241, (1969), σελ.23-56.
38. Χαρακτηριστικό εἶναι τό χωρίο τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, "... ὥστε ἀπό βασιλείας εἰς ἐπαρχίαν τό σχῆμα μεταβαλεῖν (τὴν Μακεδονίαν) καί νῦν εἰς θέματος τάξιν καί στρατηγίδος αὐτήν καταλήξαι.", Περὶ τῶν θεμάτων, ἔκδ. A.Pertusi, Βατικανό 1952, σελ.87-8.
39. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.64 (339). Τῆς Ἑλίας, La Macédoine, ὁ.π., σελ.120, "limites historiques". Ἀσαφής ἀπ' αὐτῆς τὴν ἀποψη εἶναι καί ἡ φράση τοῦ Γ.Θεοχαρίδου, Μακεδονία, σελ.31, "Τά ὅρια τῆς Provincia Macedonia τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, ὡς καθώρισαν ταῦτα οἱ κατακτηταὶ Ῥωμαῖοι δι' ἰδιοῦς των διοικητικοὺς λόγους καί οὐχί δι' ἱστορικοὺς τοιοῦτους...". Καί σελ.41 "ἡ ἐπαρχία Μακεδονία (provincia

Macedonia) από τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος περιελάμβανε, ὡς εἴδομεν, ἐκτός τῆς ἱστορικῆς Μακεδονίας, ..." Οἱ ὑπογραμμίσσεις δικές μας. Καί σελ.43,44,46,217.

40. Φ.Πέτσας, Τό σύνορο Μακεδονίας-Θράκης καί τό νόημά του, Ἡ Καβάλα καί ἡ περιοχή της, Α' τοπικό συμπόσιο 18-20 Ἀπριλίου 1977, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1980, σελ.160, 164 καί σελ.162, ὅπου ἐπισημαίνεται, χωρίς νά ἐρμηνεύεται, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι "δέν ἐδίσταζαν νά ἀπλώνουν ἢ νά μικραίνουν τίς διοικητικές περιφέρειες τῆς αὐτοκρατορίας κατά βούληση". Ἐ' ὑπογράμμισις δική μας.

Β. Φυσική γεωγραφία της Μακεδονίας

1. Βλ. Hammond, Macedonia, σελ. 3 κ.έ., όπου ασχολείται διεξοδικά με τη φυσική γεωγραφία της περιοχής, βασιζόμενος στις σχετικές αναφορές των αρχαίων ελλήνων και λατίνων συγγραφέων καθώς και περιηγητών του περασμένου αιώνα. M. Sivinon, Ἡ γεωγραφική εἰκόνα τῆς Μακεδονίας, Μακεδονία 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ, Ἀθήνα 1982, σελ. 12-27. Ἕνας σημαντικός ἀριθμός μελετῶν σχετικὰ μετὰ τὴν γεωγραφία τῆς Μακεδονίας κυκλοφόρησε ἐπίσης στὸ δεῦτερο μισό τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα γιὰ τοὺς γνωστὸς πολιτικούς καὶ ἰδεολογικοὺς λόγους. Γιὰ νὰ περιοριστοῦμε στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία βλ. π.χ. Μ. Γ. Δήμιτσα, Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα, μέρος Α' Χωρογραφία, μέρος Β' Τοπογραφία, Ἀθήνησι 1870-4. Τοῦ Ἰδίου, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις..., Ἀθήνησι 1896. Ἰωάννου Ν. Καλοσύπη, Μακεδονία ἥτοι μελέτη οἰκονομολογική, γεωγραφική, ἱστορική καὶ ἐθνολογική τῆς Μακεδονίας, ἐκδ. Κάρολος Βέλπεργ, ἐν Ἀθήναις 1886. Παναγ. Γ. Παπακωνσταντίνου, Ἱστορική τε καὶ γεωγραφική ἐρευνὰ περὶ τοῦ πυρῆνος τοῦ ἀρχαίου Μακεδονικοῦ βασιλείου ἥτοι τῆς Ἠμαθίας, ἐν Ἀθήναις 1888.
2. Rav. An. Cosm., σελ. 51. Ἡ Cosmographia εἶναι παλαιότερο κείμενο ποὺ σώζεται σὲ λατινικὴ μετάφραση τοῦ 9ου αἰῶνα. Divisio Orbis Terrarum, ἐκδ. Al. Riese, Geographi latini minores, Heilbronnæ 1878, σελ. 17, κείμενο τοῦ 425 περίπου. Julii Honorii, Cosmographia, στό ἴδιον, σελ. 41, 42 καὶ 44.
3. Paulus Orosius, Historiarum adversus paganos, Al. Riese, Geographi latini minores, ὁ.π., σελ. 63. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, Cosmographia, σελ. 96 καὶ It. Ant., σελ. 48-9. Dimensuratio Provinciarum, ἐκδ. Al. Riese, Geographi latini minores, ὁ.π., σελ. 11, κείμενο τοῦ 425 περίπου, καὶ Στράβων

5. F. Papazoglou, The central Balkan Tribes in pre-roman times, Άμστερνταμ 1978, σελ. 151
6. 'Αποφύγαμε νά χρησιμοποιήσουμε, ὅσο αὐτό ἦταν δυνατό, αὐθαίρετα κριτήρια γιά τήν ῥοιοθέτηση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου τῆς Μακεδονίας, δηλ. βουνά, ποτάμια κλπ., χωρίς νά λάβουμε ὑπόψη τό ἱστορικό παρελθόν τῆς περιοχῆς. "Ἡ ἱδεολογική χρήση παρόμοιων κριτηρίων, γενικά τῆς γεωμορφολογίας, διαφαίνεται σέ πολλά χωρία νεώτερων καί σύγχρονων μελετῶν. Βλ. 'Ι. Ν. Καλοσύπη, Μακεδονία, ὁ. π., σελ. 16, "Ἡ Μακεδονία ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς καί ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον διαμερίσμασιν εἶναι οὕτως εὐφυῶς καί θαυμαστῶς ἐσχηματισμένη γεωλογικῶς καί ὁρογραφικῶς, ὥστε ἀποτελεῖ μακράν σειράν φυσικῶν προπυργίων, ὧν ἡ στρατηγική ἀξία εἶναι ἀνεκτίμητος. ... Τό μέγα προπύργιον τῆς Θεσσαλίας καί αὐτῆς τῆς 'Ελλάδος" καί σελ. 17 "τό ἔρεισμα καί ἡ σκέπη τῆς 'Ηπείρου καί ἡ ἀκαταγώνιστος ἀπό βορρᾶ καί ἀνατολῶν ἀκρόπολις τοῦ 'Ελληνισμοῦ". Βλ. ἐπίσης τήν κριτική πού ἀσκεῖ ὁ Μ. Γ. Δήμιτσας στό ἔργο τοῦ Ε. Kierpert, "Ἐλεγχος τῆς ἀρχαίας Γεωγραφίας Ε. Κειπέρτου ὡς πρός τήν Μακεδονίαν, ἐν 'Αθήναις 1879, καί τή βιβλιοκρισίαν τοῦ Φ. Πέτσα γιά τό βιβλίον τοῦ Ν. G. L. Hammond, Macedonia, στό Μακεδονικά 13 (1973), σελ. 481 κ. ἑ.
7. Miracles I, § 288. Γιά τήν πόλιν Κεράμναι βλ. σελ. 264
8. Γιά τίς γεωλογικές μεταβολές τῆς λίμνης βλ. Margaret Hasluck, A historical Sketch of the fluctuations of Lake Ostrovo in West Macedonia, The Geographical Journal 87₄ (1936), σελ. 338-47. Τῆς ἰδίας, Causes of the fluctuations in level of Lake Ostrovo, West Macedonia, στό ἴδιο 90₅ (1937), σελ. 446-57
9. 'Ἡ λίμνη τῶν Γιαννιτσῶν (ἀρχ. Λουδία) ἀποξηράνθηκε τό 1925
10. Γιά τή σημασία τῶν δρόμων αὐτῶν ὡς ὁδῶν ἐπικοινωνίας

καί διείσδυσης τῶν βορείων φύλων στή χερσόνησο τοῦ
Αἴμου βλ. Lemerle, *Invasions*, σελ. 273 κ.έ. καί χάρτη

11. Hammond, Macedonia, σελ. 202, σημ. 5

12. D.C. Samsaris, *La Navigation dans l'ancien lac de Cercini - lac de Cercin-
nitis d'après une inscription inédite trouvée dans le
village actuel de Paralimnion de Serrès, Μακεδονικά* 19
(1979), σελ. 420-3

Γ. Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας της Μακεδονίας

1. Μοναδική απ'όσο ξέρουμε εξαίρεση αποτελεί τό σχετικό με την οικονομική γεωγραφία του Βυζαντίου κεφάλαιο στο βιβλίο του Γεωργίου Τ.Κόλια, Ιστορική Γεωγραφία του ελληνικού χώρου, Αθήναι 1969²,σελ.257-307
- 1α.Α.Vasiliev, *Expositio totius mundi et gentium*.An anonymus Geographical Treatise of the Fourth cent.A.D., Seminarium Kondakovianum 8 (1936),σελ.1
2. Γεώργιος Μπακαλάκης, Ανασκαφή έν Καβάλα και τοίς πέριξ, ΠΑΕ 1938,σελ.97-8
3. Βλ.σελ.256
4. LXIII E
5. Μάλχος, απόσπασμα 18
6. Miracles I, §137 και 245.Γιά μεταγενέστερες περιόδους έχουμε περισσότερες και σαφέστερες πληροφορίες βλ. Angeliki E.Laiou-Thomadakis, Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study, Princeton-New Jersey 1977,σελ.28κ.έ. όπου και πηγές
7. Στο κείμενο της *Expositio* αναφέρεται ότι εξάγεται από τή Μακεδονία λαρδί (lardum, λάρδος) και τυρί (caseum) Δαρδανίας (§51)
8. Στους Φιλίππους βρέθηκε μιά επιγραφή της περιόδου πού μελετάμε, ή όποία αναφέρει κάποιο "μάγειρο" (=κρεοπώλη). Βλ. σελ.199,σημ.111
9. Για τίς επιγραφές βλ.σελ.185.Γιά τό εργαστήριο στους Στόβους βλ.σελ.209,σημ.181
10. Καί στή Θεσσαλονίκη σύμφωνα μέ μιά επιγραφή του 2ου αιώνα μ.Χ., Edson, άρ.291, ύπήρχε συντεχνία "πορφυροβάφων".
11. Gertrudis Böhlig, Ioannis Caminiatae de expugnatione Thessalonicae, Βερολίνο 1973,σελ.7,στ.50-54. Βλ. και μιά νεώτερη μελέτη πού επιβεβαιώνει τήν πληροφορία του Καμενιάτη Κωνστ.Ι. Ανανιάδη, Η λίμνη του Αγίου Βασιλείου. Συμβολή

- είς τήν μελέτην τῶν ἰχθυοτροφῶν λιμνῶν τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1949. Πρβλ. καί τό πολύ μεταγενέστερο ἔργο (1791) τῶν Δανιήλ Φιλιππίδη καί Γρηγορίου Κωνσταντῆ, Γεωγραφία Νεωτερικὴ περὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1970, σελ. 127 "Οἱ ποταμοὶ τῆς Μακεδονίας ἔχουν κοντά εἰς τὰ δι-άφορα ψάρια καί πλῆθος χέλια" σελ. 138 "Ἡ λίμνη τῆς (τῆς Ὀχρίδας) εἶναι ἡ μεγαλύτερη τῆς Μακεδονίας ἔχει πλῆθος χέλια, καί πέστροφαις ἐξαίρεταις καί μεγάλαις".
12. Edson, ἀρ. 24
13. Καί στό χωριό Ὁρεινὴ Σερρῶν ἐντοπίστηκε μεταλλουργεῖο ἃο ἀλλὰ δέν ἀναφέρεται ἂν λειτουργοῦσε τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο, Δημ. Κ. Σαμσάρης, Ἀρχαῖο κάστρο καί μεταλλουργεῖο σιδήρου κοντά στό σημερινό χωριό Ὁρεινὴ Σερρῶν, Μακεδονικά 19 (1979), σελ. 240-50. Ἡ βιβλιογραφία σχετικὰ μέ τὰ μεταλλεῖα τῆς Μακεδονίας στήν ἀρχαιότητα καί τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο εἶναι πρὶς πλούσια: Ἀθ. Σ. Γεωργιάδου, Χρυσεῖα-Ἀργυρεῖα κλπ. Μεταλλεῖα, ΑΕ 1915, σελ. 88-93. O. Davies, Ancient mines in Southern Macedonia, The Journal of the Royal anthropological Institute of Great Britain and Ireland 62, (1932), σελ. 145-62 καί χάρτης. Speros Vryonis Jr., The Question of Byzantine Mines, Speculum 37, (1962), σελ. 1-17
14. Στράβων ἀπόσπασμα 34
15. Παύλου Σιλεντιαρίου, Ἐκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἔκδ. Imm. Bekkeri, Βόννη 1837, στ. 679
16. Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ' (1978), σελ. 283
17. Στό χωριό Ἅγιον Πνεῦμα ἐντοπίστηκε ρωμαϊκὸ λατομεῖο, ποὺ φαίνεται ὅτι ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ τὸν 4ο αἰ. Βλ. σελ. 233
18. John J. Hermann, Jean-Pierre Sodini, Exportations de marbre Thasien à l'époque paléochrétienne: Les cas de chapiteaux ioniques, BCH 101, 2 (1977), σελ. 471-511

ΜΕΡΟΣ Β'

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Α.Διοικητική οργάνωση της έπαρχίας Μακεδονίας

1.Διοικητική θέση της έπαρχίας Μακεδονίας τόν 4ο αιώνα

1. P.Petit,Histoire générale de l'empire romain 3. Le Bas-Empire(284-395),Seuil,Παρίσι 1974,σελ.26.Jones,Roman Empire,σελ.42-3
2. Για τις εκδόσεις του Πίνακα της Βερόνας βλ.J.B.Bury,The provincial list of Verona,JRS 13(1923),σελ.128, σημ.3,4,5 καί 6.Γιά τήν όμοιογένεια καί τή χρονολόγηση του κειμένου διατυπώθηκαν δύο απόψεις: 'Ο Mommsen υποστήριξε ότι τό τμήμα του κειμένου,πού περιγράφει τή διοικητική οργάνωση του άνατολικού μέρους της αυτοκρατορίας,προηγείται χρονικά από τό υπόλοιπο καί ότι οι έπαρχίες του άνατολικού τμήματος παρουσιάζονται μέ γεωγραφική σειρά,ένω οι έπαρχίες του δυτικού ταξινομούνται σύμφωνα μέ κριτήρια πού άπορρέουν από τή διοικητική ιεραρχία.Οι έπαρχίες δηλ. πού διοικούνται από consularis προηγούνται,ένω εκείνες πού διοικούνται από praeses άκολουθούν.'Ο Jones όμως,The date and value of the Verona list,JRS 44(1954),σελ.21κ.έ.,διευκρινίζοντας τή σημασία πού είχε στις άρχές της βασιλείας του Διοκλητιανού ό όρος praeses,καταλήγει στό συμπέρασμα ότι τό κείμενο είναι όμοιογενές,ότι γράφτηκε στό διάστημα 312/20 καί τέλος ότι όλες οι έπαρχίες αναφέρονται μέ γεωγραφική σειρά,άπό βόρεια προς νότια.Jones,Roman Empire,σελ.43 καί χάρτη 1.Βλ.έπίσης IEE Στ'(1976),σελ. 606-7 χάρτη.
3. Τήν περίοδο αύτή ή Μακεδονία δέν είναι πιά συγκλητική έπαρχία. Μιά άπό τις μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού ήταν άκριβώς νά έξομοιώσει όλες τις έπαρχίες είτε αυ-

τές ήταν συγκλητικές, όπως η Μακεδονία, είτε είχαν ειδικά προνόμια, όπως η Ιταλία βλ. Rémondon, La crise, σελ. 124

4. Έχει διατυπωθεί η άποψη πως η Misia superior αποτελεί μία έπαρχία και η Margensis μία δεύτερη έπαρχία, Jones, The date, δ.π., σελ. 27, σημ. 40. Bury, The provincial list, δ.π., σελ. 135 κ.έ. - Th. Mommsen, Mémoires sur les provinces romaines et sur les listes qui nous en sont parvenues depuis la division faite par Dioclétien jusqu'au commencement du Ve siècle, RA, Νέα Σειρά, XIV (1866), σελ. 387.
5. Prosopography I, Ianuarinus₁.
6. Prosopography I, C. Caelius Saturninus signo dogmaticus, vir clarissimus, όπου και η χρονολόγηση, σελ. 1081. A.H.M. Jones, The date, δ.π., σελ. 21. Δεν μπορούσαμε να συμβουλευτούμε τη μελέτη του Mommsen, De Caelii Saturnini titulo, Nuove Memorie Dell' Instituto di corrispondenza archaeologica, Λιψία 1865, σελ. 298 κ.έ., όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι η έπιγραφή στην οποία αναφέρεται ο Caelius Saturninus ως κόμης D.N. Constantini Victoris Aug. και βικάριος του Praefectus Praetorio in Urba Roma καθώς και Per Moesias (C.I.L., VI, 1704) χρονολογείται στην περίοδο της μονοκρατορίας του Κωνσταντίνου Α', βλ. αναλυτικά J.B. Bury, The provincial list, δ.π., σελ. 134' πρβλ. και Jones, Roman Empire, σελ. 106, σημ. 62.
7. Prosopography I, Symmachus₁. Jones, Roman Empire, σελ. 106. και Otto Seeck, Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 N. Chr., Στουτ γάρδη 1919, σελ. 57. Στόν C.Th. II 4 1, τόμ. I₁, σελ. CXCVI Vicarii diocesum: ... Symmachus 319 Febr. 4 (2 4 1 Nom.) - Iul. 25 (2 15 1) και Magistratu non enuntiato: Symmachus 319 Febr. 4 (2 4 1 vic?) δεν αναφέρεται ο Σύμμαχος ρητά ως βικάριος Μακεδονίας.
8. A. Chastagnol, Les préfets du prétoire de Constantin, REA 70 (1968), σελ. 347

9. Για την αξιοπιστία του θεοδοσιανού κώδικα βλ. M.J. Higgins, Titles and dates in codex Theodosianus, Byz. 10 (1935), σελ. 621-40 και η "ἀπάντηση του Palanque", στο ίδιο, σελ. 641-2.
10. Piganiol, L'empire chrétien, σελ. 13. Jones, Roman Empire, σελ. 107 και 373. Lemerle, Philippe, σελ. 76.
11. C.Th. XI 3 2 (327 Feb. 27). Δέν αναφέρεται ὁ τίτλος ποὺ κατεῖχε ὁ Ἀκάκιος. Ὁ Jones, Roman Empire, σελ. 105, σημ. 61 καὶ 62· σελ. 107, σημ. 66 καὶ Prosopography I, Acacius₃, υποθέτει ὅτι ταυτίζεται μ' ἓναν ὁμώνυμο comes orientis. Ἐν πράγματι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, νομίζουμε τελικὰ ὅτι ἡ ἐπιλογή του γιὰ τὴ θέση τοῦ comes Μακεδονίας θὰ ἔγινε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο λόγω προσωπικοῦ δεσμοῦ, "φίλον ἡμέτερον". Ὁ Glanville Downey, A study of the comites orientis and the consulares Syriae, Princeton 1939, δέν θίγει τὸ θέμα αὐτό.
12. A. Chastagnol, Les Préfets, ὁ.π., σελ. 342-3
13. Rémondon, La crise, σελ. 124. Jones, Roman Empire, σελ. 105 κ.έ.
14. Εὐσεβίου, Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου βασιλέως, ἐκδ. Ivar Heikel, τόμ. I, Λιψία 1902, III 53.
15. Prosopography I, Fl. Gemellus₃ καὶ P. Perdrizet, Trois inscriptions latines de Roumélie, BCH 24 (1900), σελ. 542-52, ἀρ. 1. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ Προσωπογραφία, Θεσσαλονίκη 1955, σελ. 163. Jones, Roman Empire, σελ. 104 κ.έ., ὅπου ἀναλύεται ὁ ρόλος τῶν comites τῇ μεταβατικῇ αὐτῇ περιόδῳ. R. Guillard, Egrège-perfectissime-clarissime, EEBΣ 35 (1967), σελ. 21-7.

- 15α. Rémondon, La crise, σελ.124-5, 142.
16. Ν.Σβορώνος, Οίκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ', σελ.304. Jones, Roman Empire, σελ.106. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.344 κ.έ. καί 354.
17. Ζώσ. II 33 1 καί σημ.46, σελ.230-4. 'Ο Piganiol, L'empire chrétien, σελ.73, δέν θεωρεῖ ἀξιόπιστη τήν πληροφορία τοῦ Ζώσιμου, βλ. καί σελ.356, σημ.3. Οὔτε ὁ Jones, Roman Empire, σελ.101, δέχεται τό χωρισμό τῆς αὐτοκρατορίας σέ τέσσερις ὑπαρχίες· πρβλ. Ostrogorsky, Ἱστορία Α', σελ.93
18. J.-R. Palanque, Essai sur la préfecture du prétoire du Bas-empire, Παρίσι 1933, σελ.15-6.
19. A. Chastagnol, Les préfets, ὁ.π., σελ.342-3. Ὑπαρχος-Ἰλλυρικοῦ δέν μαρτυρεῖται τήν περίοδο αὕτη. Βλ. Prosopography I, σελ.1048.
20. Rémondon, La crise, σελ.142.
21. J.W. Eadie, The Breviarium of Festus. A critical edition with historical commentary, University of London, The Athlone Press, 1967, σελ.52, 9 κ.έ. βλ. καί σχόλια, σελ.117 καί τό παράρτημα κυρίως σελ.161-2. Γιά τή χρονολόγηση τοῦ κειμένου σελ.2 καί 155· Jones, Roman Empire III, σελ.381.
22. 'Ο Palanque, Essai, ὁ.π., σελ.1κ.έ., περιγράφει ἀνάγλυφα τινέα διοικητική κατάσταση: Ἐνῶ στήν προηγούμενη περίοδο ἡ ὑπαρχία παρέμενε "une fonction essentiellement ministérielle", στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε ἐξελί-

χτηκε σέ "fonction administrative". Stein, Histoire I, σελ.117κ.έ., όπου αναφέρονται λεπτομερειακά οι αρμοδιότητες του υπάρχου. Επίσης, Rémondon, La crise, σελ.139,142 και J.-R.Palanque, Les préfets du prétoire sous les fils de Constantin, Historia IV(1955), σελ.257-63. Ostrogorsky, Ιστορία Α', σελ.93 κ.έ.

23. C.Th.XI 30 16 βλ. και L.Bréhier, Le monde byzantin. Les institutions de l'empire byzantin, Παρίσι 1949, σελ.100 και Ostrogorsky, Ιστορία Α', σελ.93-4. "Η σχέση υπάρχου και βικάριου δίνεται ανάγλυφη σέ μιá έπιστολή του Λιβάνιου (362) του έτους 358 πρός τόν ύπαρχο του Έλλυρικοϋ, Άνατόλιο, καθώς αναφέρεται στό σύγχρονό του βικάριο Μακεδονίας, Μουσώνιο: "... λέγεται δέ Μουσωνίω τό σόν νεϋμα (Άνατολίου) νόμος είναι, και παλαιός γε. ό νόμος τόν ύπαρχον τοίς έχουσιν ό νϋν εκείνος όριστήν είναι τών έργων". Μέσα από τήν περιγραφή τής προσωπικότητας του Άνατολίου διαφαίνεται τό θεσμικό πλαίσιο πού επέτρεπε στόν ύπαρχο νά "όρίζει τά έργα" τών βικαρίων πού υπάγονταν στην ύπαρχία του.
24. Εϋάγγελος Χρυσός, Τό Βυζάντιον και οι Γότθοι. Συμβολή είς τήν έξωτερικήν πολιτική του Βυζαντίου κατά τόν Α' αιώνα, Θεσσαλονίκη 1972, σελ.48 κ.έ.
25. Μιά ένδιαφέρουσα άποψη για τόν ξεχωριστό ρόλο τής έλληνικής και λατινικής γλώσσας από τόν 4ο ως τόν 6ο αιώνα καθώς και τό πρόβλημα του χωρισμοϋ Άνατολής και Δύσης πραγματεύεται ό G.Dagrón, Aux origines de la civilisation byzantine: langue de culture et langue d'état, ό.π., σελ. 23 όπου αναφέρει, "En réalité il n'y a aucun parallélisme sur le plan linguistique entre l'Orient et l'Occident: le grec n'occupe pas à l'est la même place que le latin à l'Ouest; ..." και πιο κάτω σελ. 30 "la ligne

de partage est nette, qui divise sans confusion ce qui est du ressort de la romanité (l'empereur, l'armée, l'administration) et ce qui relève de l'hellénisme (l'ordre social, les échanges économiques, la culture)". "Όσον αφορά τά γλωσσικά σύνορα στην ύπαρχία Ἰλλυρικοῦ, ὁ G.Dagron βρίσκει πῶς προηγήθηκαν ἀκριβῶς τά πολιτικά, σελ.34 . Βλ. καί G.I.Bratianu, Etudes Byzantines d'histoire économique et sociale, Παρίσι 1938, σελ.60. Ἐπίσης Jones, Roman Empire II, σελ. 986 καί III, σελ.386-7, σημ.8.

26. Lemerle, Philippe, σελ.77 καί 78, σελ.84, "le domain latin et le domain grec".

26α. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. Ν.Σβορώνος, Ἡ Ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπό τή ρωμαϊκή μέχρι τή φραγκική κατάκτηση (1204), Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καί ἱστοριογραφίας, θεμέλιο 1982, σελ.108-9 κυρίως.

27. Πηγές σχετικές μέ τό χωρισμό τῆς αὐτοκρατορίας μετά τό θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου, βλ. Gilbert Dagron, Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451, P.U.F., Παρίσι 1974, σελ.29. Stein, Histoire I, σελ.132 καί Jones, Roman Empire, σελ. 112.

28. Sex. Aurelii Victoris, Epitome de Caesaribus, έκδ. F.Pichlmayr -R.Gruendel, Λιψία 1966². πρβλ. καί Anonymus Valesianus, έκδ. M.C.Mommsen, Auct.antt., τόμ. IX, 1892, σελ.7-11 καί έκδ. Westerhous, 1906. Jones, Roman Empire, σελ.102. Τό νομισματοκοπεῖο τῆς Θεσσαλονίκης κόβει τήν περίοδο αὐτή νομίσματα τοῦ Καίσαρα Δαλμάτιου, Maurice Jules, Numismatique Constantienne I, Παρίσι 1908, σελ.131 κ.ἐ. Τοῦ [Ἰδίου, L'atelier de Thessalonica pendant la période constantienne, N.Z. 33 (1901), σελ.111-45.

29. Les préfets, δ.π., σελ.347 κ.έ. καί 352. Πάντως ἡ διοικητική ὀργάνωση, ἔτσι ὅπως περιγράφεται ἀπό τό Chastagnol, παραμένει ὑποθετική.

30. Ἡ ἐπιγραφή αὐτή χρονολογεῖται στό διάστημα ἀπό τό Φεβρουάριο ὡς τόν Ὀκτώβριο τοῦ 337 καί ἀναφέρει τέσσερις ὑπάρχους. Σύμφωνα μέ τό Chastagnol, μετά τό Σεπτέμβριο τοῦ 337 ὁ τίτλος τοῦ Κωνσταντίνου Α' διορθώθηκε καί συγχρόνως σβήστηκε καί τό ὄνομα ἑνός ἀκόμη ὑπάρχου πού ἦταν χαραγμένο ἀμέσως μετά τόν Ablabius. Βλ. καί Piganiol, L'empire chrétien, σελ.82, σημ.3 καί 356.

31. A.Chastagnol, Les préfets, δ.π., σελ.347-8. Πρβλ. E. Stein, A propos d'un livre récent sur la liste des préfets du Prétoire, Byz. 9(1934), σελ.330-1, ὅπου ὑποστηρίζεται πώς ἡ ἐπιγραφή αὐτή δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά καταλήξουμε στή συνύπαρξη τεσσάρων ὑπάρχων.

32. Ζώσ.ΙΙ.39, σημ.52, σελ.245. Πρβλ. Ζωναρά, 26 15 "τῷ μέν Κώνσταντι προσκληρωθῆναι τήν Ἰταλίαν ... καί τό Ἰλλυρικόν καί τήν Μακεδονίαν ...".

33. Stein, Histoire I, σελ.132. Ἐνῶ σύμφωνα μέ τό Jones, Roman Empire, σελ.112, ἀπλῶς δόθηκε στόν Κωνσταντῖνο Β' κάποια προτεραιότητα. Βλ. καί Piganiol, L'empire chrétien, σελ.83

34. Στό ἴδιο, σελ.84

35. A.F.Norman, The Illyrian Prefecture of Anatolius, Rheinisches Museum für Philologie, Νέα σειρά, 100 (1957), σελ.258. Ξεχωριστή ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ μαρτυρεῖται ἀπό τίς 22 Ἰουνίου 347 ἕως 12 Μαΐου 352. Ἐπίσης καί στό διάστημα ἀπό 22 Ἰουλίου 355 ἕως τό 356. A.H.M. Jones, Collegiate prefectures, JRS 54(1964), πίν., σελ.88.

Ὁ J.-R. Palanque, *Du nouveaux sur la préfecture d'Illyricum au IVe siècle, Hommage à Marcel Renard, collection Latomus 102 (Βρυξέλλες, 1969)*, σελ. 660-5, καταλήγει στοῦ ὅτι ξεχωριστή ὑπαρχία Ἰλλυρικοῦ ὑπῆρξε ἀπὸ τὸ 345 ὡς τὸ 361. Βλ. καὶ *Prosopography I*, σελ. 1049 κ.έ.

36. Ζώσ. II 42 1 "Τούτῳ δέ τῳ τρόπῳ τὸν ἀδελφὸν ὁ Κώνστας ἐκποδὼν ποιησάμενος διὰ πάσης ὠμότητος ἐχώρει κατὰ τῶν ὑπηκόων, πᾶσαν ἀφόρητον ὑπερβαλλόμενος τυραννίδα".
37. Ζώσ. II 42 4.
38. Šašel J. The struggle between Magnentius and Constantine II for Italy and Illyricum, *Ž.A.* 21(1971), σελ. 205-16. Rémondon, *La crise*, σελ. 172, ὅπου καὶ οἱ κηγές. Piganiol, *L'empire chrétien*, σελ. 95 κ.έ.
39. Στὸ ἴδιο, σελ. 104 κ.έ., Ζώσ. III 1 κ.έ.
40. Jones, *Roman Empire*, σελ. 126, σημ. 30. *Prosopography I*, σελ. 1049 κ.έ.
41. Βλ. σημ. 35.
42. *Prosopography I*, Anatolius₃. *Amm. Marc. XI* 1, 2 κ.έ. σημ. 257-278. XXI, 6, 5. A. F. Norman, *The Illyricum prefecture*, ὁ.π., σελ. 253-7. Jones, *Roman Empire*, σελ. 586 καὶ Piganiol, *L'empire chrétien*, σελ. 110, σημ. 4 καὶ σελ. 357. Ὁ Palanque χρονολογεῖ στοῦ τέλος τοῦ 356 τὸ διορισμὸ τοῦ Ἀνατόλιου ὡς ὑπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, *Les Préfets du Prétoire*, ὁ.π., σελ. 263. Ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου, Guy Sabbah, ἀναφέρει πὺς ὁ Ἀνατόλιος ἦταν χριστιανός, ἐνῶ ὁ Jones καὶ ὁ Piganiol τὸν θεωροῦν εἰδωλολάτρη.

43. Amm.Marc.XIX 11,3. Jones, Roman Empire, σελ.830 κ. έ., σημ.14 όπου και πηγές.
44. Για την ταπεινή καταγωγή και τη σταδιοδρομία του βλ. Prosopography I, Flavius Florentinus₁₀.
45. 'Ο Α.Φ.Νorman, The Illyrian prefecture, δ.π., σελ.258 -9, προβάλλει εκτός από στρατιωτικούς και εκκλησιαστικούς λόγους σχηματισμού της ύπαρχίας 'Ιλλυρικού. 'Αλλά τέτοιους λόγους δεν μπορούμε να δεχτούμε, συμφωνώντας με τό J.-R.Palanque, Du nouveaux sur la préfecture, δ.π., σελ.602.
46. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.88.
47. Rémondon, La crise, σελ.163-4.
48. C.Th.VI 4 11. Dagron, Naissance, δ.π., σελ.127, σημ. 2 όπου και βιβλιογραφία και σελ.136, σημ.4.
49. 'Ο J.-R.Palanque, Essai, δ.π., σελ.35-36 και 106, υποστηρίζει πώς δημιουργήθηκε αυτή η ξεχωριστή ύπαρχία για λόγους ανταγωνισμού, βλ. του ίδιου, La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe siècle, Byz. 21(1951), σελ.6. Jones, Roman Empire, σελ.126, σημ.30. Για τις μεταρρυθμίσεις του 'Ιουλιανού, Stein, Histoire I, σελ.103.
50. Amm.Marc., δ.π., σημ.275. Βλ. και Jones, Roman Empire, σελ.117.
51. Θεμίστιος, Disc.XXXIV, XIII, βλ. Ostrogorsky, 'Ιστορία Α', σελ.97 κ.έ. Dagron, L'empire romain, σελ.8, 40, για

τό ρόλο του θεμίστιου στην αποστολή αυτή βλ. στο ίδιο, σελ. 217. Ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις για την προσωπικότητά του, για το γενικότερο κλίμα μέσα στο οποίο ένεργοῦσε καί τή σκοπιμότητα πού είχε ἡ συγκέντρωση διάσημων προσώπων στήν Κωνσταντινούπολη βλ. P. Lemerle, Ὁ πρῶτος βυζαντινός οὐμανισμός. Σημειώσεις καί παρατηρήσεις γιά τήν ἐκπαίδευση καί τήν παιδεία στό Βυζάντιο ἀπό τίς ἀρχές ὡς τόν 10ο αἰῶνα, μτφρ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1981, σελ. 54 κ.έ. Stein, Histoire I, σελ. 145, σημ. 89.

52. Prosopography I, Olympius, καί Paul Petit, Les Sénateurs de Constantinople dans l'oeuvre de Libanius, L'Antiquité Classique 26(1957), κυρίως σελ. 367 κ.έ. καί σελ. 376 κ.έ.
53. C.Th.VI 2 14 καί Dagron, Naissance, ὁ.π., σελ. 136.
54. XLIX 2. Πρβλ. Dagron, L'empire romain, σελ. 40, σημ. 28. Paul Petit, Les Sénateurs, ὁ.π., σελ. 350, σημ. 6 καί Rémondon, La crise, σελ. 180, ὅπου ἀναπτύσσονται καί ἄλλοι λόγοι πού συνετέλεσαν στήν παρακμή τῶν πόλεων.
55. EP. 70(359) πρὸς τόν Ὀλύμπιο καί 251(358/9?), 252(358/59?). Dagron, L'empire romain, σελ. 40, σημ. 29.
56. Στο ίδιο, σελ. 214 ὅπου καί πηγές.
57. Ν. Σβορώνου, Οἰκονομία-κοινωνία, ὁ.π., σελ. 288. Ὁ V. Velkov, Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Studies and Materials, Ἀμστερνταμ 1977, σελ. 76 κ.έ. θεωρεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ μοιράστηκε σέ μεγάλους γαιοκτήμονες, τήν Ἐκκλησία καί τό στρατό ὡς "μιά σημαντική ἐνδειξη ἐμφάνισης στοιχείων τῆς νέας φεουδαρχικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς".

58. Dagron, L'empire romain, σελ.78κ.έ., σημ.262,263.Γιά τή μεταβολή τοῦ ρόλου τῶν τοπικῶν βουλῶν βλ. Ν.Σβο-
ρώνου, Οἰκονομία-κοινωνία, ὁ.π., σελ.287 καί γιά τή
δημοσιονομική πολιτική τοῦ Ἰουλιανοῦ, σελ.288. Γιά
τήν ἀντίθεση τοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς πρὸς τήν πολιτική τοῦ
Κωνσταντίνου Α' καί τοῦ Κωνσταντίνου βλ. Rémondon, La
crise, σελ.165-6.
59. Dagron, L'empire romain, σελ.10,18.
60. Στό ἴδιο, σελ.59.
61. Or. I 57 74-7 "Consulares XV: ...Per Illyricum III,
Cretae, Macedoniae, Daciae mediterraneae".
62. Prosopography I, Calliopius₂, consularis Macedoniae 362.
K.Rhomiopoulou, New inscriptions in the archaeological
museum, Thessaloniki, Ancient macedonian Studies in ho-
nor of Ch.F.Edson, Θεσσαλονίκη 1981, σελ.304-5.
63. Prosopography I, Musonius₂ καί Aristophanes.
64. Rémondon, La crise, σελ.175 κ.έ. G.Dagron, Naissance,
ὁ.π., σελ.71.
65. J.W.Eadie, The Breviarium, ὁ.π., σελ.2. Ἐνῶ ὁ Jones, Roman
Empire III, σελ.381, τό χρονολογεῖ πρὶν ἀπὸ τό 368
66. J.W.Eadie, The Breviarium, ὁ.π., σελ.72
67. Στό ἴδιο, σελ.155.
68. C.Th.II 1 5.
69. Δέν ξέρουμε γιά ποιό λόγο ὁ Γ.Θεοχαρίδης, Μακεδονία,
σελ.56, θεωρεῖ πιθανό ἔτος σχηματισμοῦ τῶν διοική-
σεων Μακεδονίας καί Δακίας τό 369 ἢ 372.

70. Laterculus Polemii Silvii sive Schonhovianus, έκδ. O. Seeck, Notitia dignitatum, Βερολίνο 1876, ανατύπωση. 1962, σελ.254-60.
71. J.W.Eadie, The Breviarium, δ.π., σελ.155. Jones, Roman Empire III, σελ.381. J.B.Bury, The Notitia Dignitatum, JRS 10 (1920), σελ.135, σημ.3
72. Laterculus, δ.π., V 19.
73. Th.Mommsen, Mémoires sur les provinces romaines et sur les listes qui nous en sont parvenues depuis la division faite par Dioclétien jusqu'au commencement du Ve s., R.A., Νέα Σειρά, XIII₁ (1866), σελ.396, σημ.1 καί Lemerle, Philippe, σελ.77. C.Th. X 19 7 καί 8.
74. Ζωναρά, III, σελ.26 15 "τό Ἰλλυρικόν καί τήν Μακεδονίαν". Λιβανίου Or.II 515,19 "καί Μακεδονίας οὐ μικρόν καί τῆς Ἰλλυριῶν τήν πολλήν". Jordanes, 37 21, "Illyricum Macedoniamque". Γελάσιος Κυζικηνός, PG 85 1200 "Ἰλλυριοί-Μακεδονία". Aur.Victor, Epitome de Caesaribus, 41 20 "Illyricum ...Macedoniamque". "Άλλη διοίκηση ἢ ἐπαρχία τοῦ Ἰλλυρικοῦ δέν ἀναφέρεται, ἀπ'ὅσο ξέρουμε, μέ τόν ἴδιο τρόπο στά κείμενα τῆς ἴδιας περιόδου.
75. Not.Dign., Or.I 34. Th. Mommsen, Mémoires, δ.π., σελ.396
76. Lemerle, Philippe, σελ.77
- 76α. Εἰδικά ἐξάλλου στόν πρῶτο ἀπό τοὺς παραπάνω νόμους, C.Th. X 19 7, ὁ σύνδεσμος et μεταφράζεται μέ βάση τὰ συμφραζόμενα καί κυρίως.
77. Amm.Marc. 26 9 3 "Macedones cum Illyriis". Σωζομενός, 41 2, "Μακεδόνες καί Ἰλλυριοί" καί 15 15-6, "Μακεδόνες ... καί πᾶν τό Ἰλλυριῶν ἔθνος". Γιά τὰ ἐθνικά βλ. Κ. Ἀμάντου, Τὰ ἐθνολογικά ὀνόματα εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, Ἑλληνικά 2 (1929), σελ.97-104.

79. IV 2 17. Πρβλ. καί Popović, *Les témoins*, σελ.446, σημ.3.
80. Γιά τή χρονολόγηση βλ. *Miracles* IF, σελ.92-3 καί 161.
81. V.Grumel, *L'Illyricum de la mort de Valentinien 1er (375) à la mort de Stilicon (408)*, *REB* 9(1951), σελ. 7, σημ.1. Ἡ πληροφορία ποῦ δίνει ὁ Ζώσιμος, ὅτι ὁ Βαλεντινιανός Β' πῆρε καί τήν Ἀφρική καί τήν Ἰταλία, δέν γίνεται δεκτὴ ἀπὸ τὸ συγγραφέα.
82. Grumel, *L'Illyricum*, *δ.π.*, σελ.7 καί σημ.3, σελ.8. Palanque, *La préfecture*, *δ.π.*, σελ.7, σημ.2. Stein, *A propos d'un livre*, *δ.π.*, σελ.337 κ.έ.
83. Στὸ ἴδιο, σελ.337. Ὁ Grumel, *L'Illyricum*, *δ.π.*, σελ.8, καί ὁ Palanque, *La préfecture*, *δ.π.*, σελ.7, χρονολογοῦν τὴ διοικητικὴ αὐτὴ μεταρρύθμιση τὸ 375. Γιά τοὺς ὑπάρχουσ τῆς ξεχωριστῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ βλ. *Prosopography I*, σελ.1050-1.
84. Εὐ.Χρυσός, *Τὸ Βυζάντιον*, *δ.π.*, σελ.123 κ.έ.
85. Φιλοστόργιος, ἀπόσπ.47-S 46,34. Ζώσιμος IV 20 18 κ.έ. Εὐνάπιος, *Exc.de Sent.*, σελ.86, στ.6 κ.έ.· *Exc. de Leg.*, σελ.591 4 κ.έ. "...πόλεις γοῦν εὐαρίθμητοι καί ὀλίγαι τινὲς διεσώθησαν καί ἔτι σώζονται τειχῶν ἕνεκεν καί οἰκοδομημάτων· ἡ δὲ χώρα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπανάλωται καί ἔστιν ἀοίκητον καί ἄβατον διὰ τὸν πόλεμον". Οἱ καταστροφές ὁρισμένων μνημείων καί ἡ ἀνεύρεση ἐνός θησαυροῦ μέ περισσότερα ἀπὸ 250 νομίσματα στήν πόλη Sardanski (Γαρθικόπολις) συνδέονται μέ τίς ἐπιδρομές τῶν Γότθων αὐτῆς τῆς περιόδου. Βλ. σελ.197, σημ.99α
86. Dagron, *L'empire romain*, σελ.106
87. Grumel, *L'Illyricum*, *δ.π.*, σελ.5-46

88. Οἱ σύγχρονες ἢ λίγο μεταγενέστερες πηγές δέν μᾶς πληροφοροῦν μέ σαφήνεια γιά τό πειό ἀκριβῶς τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀνέλαβε ὁ Θεοδοσίος. Palanque, *La préfecture*, ὁ.π., σελ.9, ὅπου καί πηγές, καί σελ.6, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι τό πρόβλημα σχηματισμοῦ ξεχωριστῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ εἶναι διαφορετικό ἀπό τό πρόβλημα τοῦ χωρισμοῦ του σέ ἀνατολικό καί δυτικό. Πρβλ.Τ. L.Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, Βερολίνο 1839, σελ.337.
89. É.Demougeot, *A propos des partages de l'Illyricum en 386-95, Actes du VIe congrès international d'Etudes byzantines I*, 1950, σελ.87.
90. Ferdinand Lot, *La "Notitia dignitatum utriusque imperii" ses tares, sa date de composition, sa valeur*, REA 38(1936), Παράρτημα I, σελ.326, 333.
91. C.Th.IX 35 4(27 Μαρτίου 380). Πρβλ. Grumel, *L'Illyricum*, ὁ.π., σελ.9.
92. R.H.G.Carson - J.P.C.Kent, *Later Roman Bronze Coinage A.D. 324-498*, μέρος II, *Bronze roman imperial coinage of the Later Empire A.D. 346-498*, Λονδίνο 1965, σελ. 42-3. Πρβλ. F.Lot, *Notitia dignitatum*, ὁ.π., σελ.331.
93. Grumel, *L'Illyricum*, ὁ.π., σελ.11-2 καί 14.
94. Ἀγγελική Κωνσταντακοπούλου, Ἡ ἐπαρχία Μακεδονία *salutaris*. Συμβολή στή μελέτη τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης τοῦ Ἰλλυρικοῦ, *Δωδώνη* 10(1981), σελ.85-100.
95. Βλ. σχετικά στό ἴδιο, σελ.86κ.ε, ὅπου καί βιβλιογραφία. Ὡς τώρα δέν εἶχε ἀμφισβητηθεῖ ἡ χρονολόγησις πού εἶχε προτείνει ὁ Th.Mommsen, δηλαδή τό ἔτος 386. Πάντως τό γεγονός ὅτι σέ ἕνα νόμο τοῦ 386(C.Th.I 32 5) δέν ἀναφέρεται παρά μόνο ἡ (ἐπαρχία) Μακεδονίας, δέν φαίνεται νά ἀποκλείει τήν ὑπαρξήν τοῦ ἴδιου ἔτους τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας *salutaris*. Jones, *Roman Empire*, σελ.839.

96. Καί γιά τήν περίοδο αὐτή βλ. Grumel, *L'Illyricum*, δ.π.,
σελ.11-23

97. Ζώσ. IV 43,1

98. Ζώσ. IV 43,4. Πρβλ. Σωζ., σελ.318.

2. Διοικητική θέση της ἐπαρχίας Μακεδονίας μετά τό χωρισμό
τῆς αὐτοκρατορίας (395)

1. Ostrogorsky, Ἱστορία Α', σελ. 115. "Ἐτσι οἱ γεωγραφικοὶ ὅροι Ἀνατολή-Δύση καταλήγουν νά σημαίνουν πολύ ἀργότερα κάτι περισσότερο ἀπό δύο σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος. Τό περιεχόμενό τους φορτίζεται μέ ἓνα πλῆθος "ἱστορικῶν" στοιχείων, πού καθορίζονται ἀπό τήν κυρίαρχη εὐρωποκεντρική ἀντίληψη.
2. Not. dign., Oc. II 7-9 καί 28-34 Or. I 3 καί III 4-19. Γιά τό χωρισμό αὐτό βλ. Em. Demougeot, Les partages de l'Illyricum à la fin du IVe siècle, RH 1947, σελ. 30 κ.έ. Grumel, L'Illyricum, ὁ.π., σελ. 34. Ostrogorsky, Ἱστορία Α', σελ. 115. Lemerle, Philippes, σελ. 80. Jones, Roman Empire, σελ. 370.
3. Οἱ σύγχρονες πηγές ἀναφέρουν γιά τό λόγο αὐτό ἀντιφατικά στοιχεῖα, Grumel, L'Illyricum, ὁ.π., σελ. 28, σημ. 1.
4. "... ἐπὶ τούτοις Ἀλάρικος τῶν Θράκης ἀπανίστατο τόπων καί ἐπὶ Μακεδονίαν προῆει καί Θεσσαλίαν πάντα καταστρεφόμενος τά ἐν μέσῳ ...", Ζώσιμος V 5 5. Καί "Ὅτι κατὰ τοὺς προειρημένους χρόνους Ἀλάρικος Γότθος τό γένος, περί τά τῆς Θράκης ἄνω μέρη δύναμιν ἀθροίσας ἐπῆλθε τῇ Ἑλλάδι, καί τὰς Ἀθήνας εἴλε καί Μακεδόνας καί τοὺς προσεχεῖς λαλμάτας ἐληῖσατο ἐπῆλθε δέ καί τήν Ἰλλυρίδα ...", Φιλοστόργιος, PG 65 605 καί Ἰωάννης Ἀντιοχείας, "(Ἀλάρικος) πᾶσαν ὁμοῦ τήν Ἑλλάδα καί τά περί τήν Ἰλλυρίδα διεπόρθει", σελ. 610. Σωκράτης, PG 67 576.

5. Prosopography II, Eutropius, a.399 patricius.
7. Grumel, L'Illyricum, δ.π., σελ.42 κ.έ.
8. E.A.Thompson, A history of Attila and the Huns, 'Οξ-
φόρδη 1948, σελ. 24 κ.έ., όπου καί πηγές. Miroslava
Mirković, Sirmium, its history from the first century
A.D. to 582, "Sirmium" Archaeological Investigation
in Syrmian Pannonia I, Βελιγράδι 1971, σελ. 46, σημ.
278.
9. Jones, Roman Empire, σελ.193. Thompson, A history, δ.π.,
σελ.77 καί 78.
10. Θεοφάνης, Χρονογραφία, σελ.102. Jones, Roman Empire, σελ.
193-4. M.Mirković, Sirmium, δ.π., σελ.47.
11. 'Ο Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον ἢ Θεσσαλονίκη; (Έπανεξέτα-
σις μιᾶς κριτικῆς ἐξετάσεως τῆς περὶ τοῦ Ἀγίου Δημη-
τρίου παραδόσεως), Μακεδονικά 16(1976), σελ.302, ἀνα-
φέρει πὺς τοῦ παραχώρησε τή "διοίκηση" τῶν Μυσιῶν. Αὐ-
τὴ ὁμως εἶχε καταργηθεῖ ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα.
Τοῦ ἴδιου, Μακεδονία, σελ.75, καί 48.
12. E.Demougeot, A propos des partages, δ.π., σελ.87. J.-R.Pa-
lanque, La préfecture, δ.π., σελ.6. 'Ο Γ.Θεοχαρίδης, Μακε-
δονία, σελ.49, δέχεται καταρχήν ὅτι τό τμήμα τοῦ Ἰλλυ-
ρικοῦ ποῦ δόθηκε στό Θεοδόσιο "ὑπῆχθη διοικητικῶς εἰς
τὴν ἐπαρχότητα τῆς Ἀνατολῆς καί εἶχεν ἔδραν διοική-
σεως τὴν Θεσσαλονίκην". Ἀλλὰ πὶό κάτω, σελ.50, "Οὐδε-
μία ὁμως ἐπαρχότης Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἱδρύθη, ὡς
πιστεύεται, τὴν ἐποχὴν ταύτην (ἀρχὰς 379) καί οὐδεμία
ὀριστικὴ διανομὴ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐγένετο.", . Βλ. καί
σελ.97.

13. Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον, δ.π., σελ.302 κ.ε.Τοῦ [δίου, Μακεδονία, σελ.72, σημ.2, στηρίζεται στὸν Grumel, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν θίγει τὸ θέμα τῆς πρωτεύουσας τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Καί D.I.Pallas, L'Illyricum oriental. Aperçu historique. La problématique de son archéologie chrétienne, Θεολογία 50₁ (ἐν Ἀθήναις 1980), σελ.63.
14. Not.dign., Or.I 34.Στὸ κείμενο τοῦ Συνέκδημου δὲν ἀναφέρονται οἱ διοικήσεις Μακεδονίας καὶ Δακίας.
15. Valentin Rose, Leben des heiligen David von Thessalonike, Βερολίνο 1887, σελ.9 16, "βικάριον δέ ἦν μόνον ἔχων ἐν ταύτῃ τῇ τῶν Θεσσαλονικέων πόλει".
16. Jones, Roman Empire, σελ.373, σημ.18.
17. V.Rose, Leben, δ.π., σελ.9.Γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ἡ πολύτιμη αὐτὴ ἱστορικὴ πηγή, A.Vasiliev, Life of David of Thessalonica, Traditio 4 (1946), σελ. 115-47.
18. Jones, Roman Empire, σελ.193. Lemerle, Philippe, σελ.82 κ.ε. καὶ M.Mirković, Sirmium, δ.π., σελ.48 σημ. 286, ὅπου καὶ ἄλλες ἀπόψεις γιὰ τὴ χρονολόγηση.
19. M.Vickers, Sirmium or Thessaloniki? A critical examination of the St.Demetrius legend, BZ, 67 (1974), σελ. 338, σημ.14. Οἱ ἀπόψεις του, τουλάχιστον ὡς ἓνα βαθμὸ ἀντικρούστηκαν κυρίως ἀπὸ ἀρχαιολόγους. Βλ. παρακάτω στὸ κεφάλαιο εἰδικά γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη.
20. André Grabar, Quelques reliquaires de Saint Démétrios et le martyrium du Saint à Salonique, DOP 4 (1950), σελ. 1-28. Τοῦ [δίου, Un nouveaux reliquaire de Saint Démétrios, DOP 8 (1954), σελ.355-62. P.Lemerle, Saint-Démétrios de Thessalonique et les problèmes du martyrium et du transept, BCH 77 (1953), σελ. 660-94. Μαρίας Σ.

θεοχάρη, Ψηφιδωτή εικόν του Ἀγίου Δημητρίου καί ἡ ἀνεύρεσις τῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου εἰς Ἰταλίαν, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 53(1978), σελ.508-36. D.I. Pallas, Le cidorium hexagonal de Saint Démétrios de Thessalonique, Zograf 10(Βελιγράδι 1979), σελ.44-58. Βλ. ἐπίσης M.Vickers, Sirmium, δ.π., καί Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον, δ.π., ὅπου καί ἄλλη βιβλιογραφία.

21. M.Vickers, Sirmium, δ.π. καί Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον, δ.π. Βλ.καί Κων.Γ.Μπόνης, βιβλιοκρισία στό βιβλίο τοῦ Γ.Θεοχαρίδης, Μακεδονία, Θεολογία NB' (1981), σελ.994.
22. R.P.Louis Petit, Vie et Office de Saint Euthyme le Jeune, Bibliothèque hagiographique orientale, Παρίσι 1904, σελ.49,24.Βλ.καί πιά κάτω σελ.129 κ.έ. γιά τοὺς μάρτυρες τῆς Θεσσαλονίκης.
23. M.Vickers, Sirmium, δ.π., σελ.341 κ.έ.
24. H.Delehaye, Les légendes grecques de saints militaires, Παρίσι 1909, σελ.262-3.
25. Στό ἴδιο, σελ.262 20 κ.έ.
26. PG 116 1200.
27. Βιβλιοθήκη Φωτίου, PG 104 105A.
28. R.Romano, Pseudo-Luciano.Timarione. Testo critico, introduzione, traduzione, commentario e lessico, Νάπολη 1974, σελ.25-31.
29. Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον, δ.π., σελ.301-2.
30. M.Mirković, Sirmium, δ.π., σελ.48 κ.έ.
31. Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον, δ.π., σελ.305
32. H.Delehaye, Les légendes, δ.π., σελ.107

33. Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον, δ.π., σελ.281. J.Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain, Παρίσι 1918, σελ.82, σημ.3

34. Vl.Popović, Sirmium Ville imperiale, Akten des VII internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Trier 1965, Città del Vaticano, Βερολίνο 1969, σελ. 673, σημ.20. Στην πρώτη συλλογή τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου (ξ17) ἀναφέρεται ὅτι καί στήν Ἱερουσαλήμ ὑπῆρχε ναός πρὸς τιμὴ τοῦ ἴδιου ἁγίου.

35. Ὁ V.Popović, Sirmium, δ.π., σελ.673, προτείνει γενικά, χωρὶς νὰ ἀναπτύσσει, δύο πιθανές ὑποθέσεις ἀντικρουόμενες μεταξύ τους, δηλαδή εἴτε ὅτι σημαίνει μιὰ ἐπιρροή ἀπὸ τὴ Ραβέννα ἢ τὸ Σίρμιο εἴτε ὅτι προέρχεται ἀπὸ "δυνάμεις τῆς ἀνατολῆς". Ἀπὸ αὐτές βρίσκει δύσκολο νὰ ἐπιλέξει τὴ μίαν.

36. Delehaye, Les légendes, δ.π., σελ.107.

37. Βλ. τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῆς Μακεδονίας (1ος - 6ος αἰ.).

38. "... συναθροίζονται μὲν πανπληθεὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ μυροβλήτου Δημητρίου τὸν δὲ ναὸν τοῦ δεσπότου σωτῆρος Χριστοῦ παρατρέχουσιν, ... πλέον τιμῶσι οἱ ἑρσσαλονικεῖς τὸν μάρτυρα τοῦ Χριστοῦ", Fr.Miklosich-I.Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani I 77, σελ.175.

39. E.Honigmann, The original lists of the members of the council of Nicaea, the robber-synod and the council of Chalcedon, Byz. 16(1942-43), σελ.35, ἀρ.60,61,62,63.

40. Mansi VI 580, 847, 930· VII 28, 724C καὶ Eduard Schwartz, Über die Bischofslisten der Synoden von Chal-

- kedon, Nicaea und Konstantinopel, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Abt., νέα σειρά, 13 (Μόναχο 1937), σελ.39-40.
41. PG 85 1309.
42. E.Winkelman, Die Quellen der Historia Ecclesiastica der Gelasius von Cyzicus (nach 475), Byzantinoslavica 27(1966), σελ.104-30, καί Oehler, Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie 4(1861), σελ.439. Αναφέρει πώς τό κείμενο αὐτό γράφτηκε τό 475. Δέν μπορέσαμε νά βροῦμε τή μελέτη αὐτή.
43. Συνέκδημος, σελ. 5κ.ε.
44. 638 2 καί 641 2. Ἐνῶ ἀντίθετα οἱ Στόβοι καί τά Εἴργαλα ἀναφέρονται στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος (451) ὡς πόλεις τῆς Μακεδονίας πρώτης, Mansi VII 28 καί 724C καί E.Schwartz, Bischofslisten, δ.π., σελ.39.
45. Ἡ F. Papazoglou, La Macédoine, δ.π., ἀγνοεῖ τήν ἀναφορά τῆς Μακεδονίας πρώτης στούς καταλόγους τῆς ληστρικῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου καί στό κείμενο τοῦ Γελάσιου Κυζικηνοῦ καί ἀμφισβητεῖ τήν πληροφορία τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος γιά τήν ὕπαρξη τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, σελ.118.
46. Στό ἴδιο, σελ.119, σημ.1 καί 2 ὅπου καί οἱ πηγές.
47. Στό ἴδιο, σελ.118.
48. Βλ. παραπάνω, σημ.44.
49. Πρβλ. τίς περιπτώσεις Βαργάλων καί Στόβων στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους καί στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους. Εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικό ὅτι σέ μία μεταγενέστερη Notī-

tia τοῦ 8ου ἢ τό ἀργότερο τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰ. ἀναφέρεται ὁ ὅρος ἐπαρχία Μακεδονία πρώτη, J. Darrouzès, Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes, Παρίσι 1981, σελ. 19 καί 222.

50. Συνέκδημος 638 1b καί 641 1. Ἐπὶ τὴν διοίκησην Μακεδονίας οἱ ἐπαρχίαι Μακεδονία πρώτη, Κρήτη καί Νέα Ἡπειρος ἔχουν ἐπικεφαλῆς ἓνα consularis. Ἡ ἐπαρχία Ἑλλάδος (Ἀχαΐας) διοικεῖται ἀπὸ ἑνὸς ἀνθύπατο καί οἱ ὑπόλοιποι ἐπαρχίαι ἀπὸ ἡγεμόνων.
51. Not. dign., Or. I 76 καί 125. Ἐνας consularis διοικεῖ ἐπίσης τὴν ἐπαρχίαν Κρήτης, ἐνῶ τρεῖς ὑπόλοιποι ἐπαρχίαι, Θεσσαλία, Ἡπειρος παλαιά, Ἡπειρος νέα, διοικεῖ ἓνας praeses. Ἡ Ἀχαΐα ἔχει ἐπικεφαλῆς, σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο κείμενο, ἓνα proconsul, Or. XXI.
52. F. Papazoglou, La Macédoine, δ.π., σελ. 119.
53. Μάλχος, ἀπόσπασμα 2 καί 18 πρβλ. καί Jordanes, σελ. 131. Ostrogorsky, Ἱστορία Α', σελ. 125-6. Εἰδικὰ γιὰ τοὺς Στόβους βλ. K. Petrov, Pričinite i vreme to na zapustuvaneto na Stobi (Αἷτια καί χρόνος τῆς καταστροφῆς τῶν Στόβων), Istorija 3, (1967), σελ. 98-101.

3. Νέες συνθήκες στη χερσόνησο του Αΐμου (6ος αιώνας). Οι επιπτώσεις τους στη διοικητική οργάνωση

1. J. Zeiller, Les origines, δ.π., σελ. 164. F. Papazoglou, La Macédoine, δ.π., σελ. 120.
2. M. Mirković, Sirmium, δ.π., σελ. 50 κ.έ.
3. F. Papazoglou, La Macédoine, δ.π., σελ. 123, Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 "Υπό πόλιν Παυτά ... Ζεαπουρίες".
4. Mansi IX 199D
5. Jones, Roman Empire, σελ. 294, σημ. 60 και σελ. 374
6. L. Maksimović, Ceverni Ilirik u VI veku (L'Illyricum septentrional au VIe siècle), ZRVI 19 (1980), σελ. 32.
7. Βλ. παρόμοια περίπτωση Jones, Roman Empire III, σελ. 56, σημ. 60.
8. 'Ο άνώνυμος₅₀ ?vicarius Illyrici 425/50, Prosopography II, είναι ο τελευταίος γνωστός βικάριος στην ύπαρξία 'Ιλλυρικού για τό διάστημα ως τό 527. Άπ' όσο ξέρουμε, ούτε ως τό τέλος του 6ου αϊ. μνημονεύεται άλλος βικάριος τών διοικήσεων Μακεδονίας και Λακίας. Σέ επιγραφή του 535 αναγράφεται "...κάριος Άντωνίνος". 'Ο Edson, άρ. 804, άποκαθιστά "βικάριος". Πρβλ. B. Ep. 1977, 276 Inventaire II, άρ. 10 και Εύθ. Τσιγαρίδα-Κάτιας Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Κατάλογος χριστιανικών επιγραφών στα μούσεια της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1979, άρ. 6, οί όποιοι άποκαθιστούν "μακάριος".
9. Τό ίδιο χωρίο δέν άμφοισβητεΐται ούτε από τό Jones, Roman Empire, σελ. 450, σημ. 97. Miracles II, σελ. 69-70 και 176.
10. VII 15 14. Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή εις τήν χρονολόγησιν τών άβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602), Εύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινών Έρευνών 2 (έν Αθήναις 1970), σελ. 177. Πρβλ. Lemerle, Philippes, σελ. 114, σημ. 5.
11. Για τή χρονολόγησιν βλ. Miracles II, σελ. 161. 'Η τελευταία μνεία του 'Ιλλυρικού, Miracles I, §284.

12. Συνοπτική ανάλυση της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. P. Charanis, Observations on the history of Greece during the early Middle Ages, Balkan Studies 11, (1970), κυρίως σελ. 23-34. Γ. Βελουδής, Jacob Rhilipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού, Εταιρεία Μελέτης Νέου Έλληνισμού-Μνήμων Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 5, 1982
13. Διαφορετικές απόψεις διατυπώθηκαν πρόσφατα, αλλά δεν έγιναν γενικά αποδεκτές βλ. π.χ. Vasilka Tǎrkova - Zairova, Napadenija "varvarov" na okrestnosti Solun v pervoj polovine VI v. (Οι επιδρομές των "βαρβάρων" στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης στο πρώτο μισό του 6ου αιώ.), VV 16 (1959), σελ. 3-7. Υποστηρίζει, αποκλεισμένη στο κείμενο του Ιωάννη Ίσχου, Pratum Spirituale, P G. 87, 2920-4, πώς οι σλάβοι είχαν εγκατασταθεί από τις αρχές του 6ου αιώ. στην περιοχή της Θεσσαλονίκης. Της ίδιας, Našestvija i etnički prameni na Balkanite prez VI-VII v. (Invasions et changements ethniques dans les Balkans au VIe-VIIe siècle), Σόφια 1966, σελ. 57, 63 κ.έ. Τήν ίδια άποψη αναφέρει και σε μια πιο πρόσφατη μελέτη της, αλλά με κάποιους ενδοιασμούς, La ville de Salonique et son hinterland slave (jusqu'au Xe siècle), Actes du II congrès intern. des études du sud-est européen, B' (1972), σελ. 355-6. Βλ. επίσης J. Karayannopoulos, Zur Frage der Slavenansiedlungen auf dem Peloponnes, RESIE 9 (1971), σελ. 443-60, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι δεν υπάρχουν Σλάβοι στην Πελοπόννησο πριν το τέλος του 7ου ή την αρχή του 8ου αιώ. Βλ. και Miracles II, σελ. 62, σημ. 72.
14. J. Jurukova, Les invasions slaves au sud du Danube d'après les trésors monétaires en Bulgarie, Byzantino-bulgarica 3 (1969), σελ. 255-63. Jovan Kovačević, Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana (Η συμβολή της αρχαιολογίας στον καθορισμό της χρονολογίας των σλαβικών εγκαταστάσεων στα Βαλκάνια), Simpozijum, σελ. 57-83. Popović, Les témoins. Τοῦ ίδιου, La descente. Τοῦ ίδιου, Aux origines

16. Κριτική έκδοση του κειμένου και σχολιασμός από τον P.Lemerle, *La chronique improprement dite de Monervasia: le contexte historique et légendaire*, RIB 21(1963), σελ.5-49. Νεώτερη έκδοση από τον I.Dujčev, Cronaca di Monervasia, Introduzione, testo critico, traduzione et note, Παύλο 1976.
17. Αναλυτικά βλ. στο Δ' μέρος, σελ. 177 κ.έ.
18. Ρορονιέ, Aux origines, σελ.243.
19. Πρβλ. Ρορονιέ, La descente, σελ.611.
20. XXV, 29 κ.έ. Αύτες τīs επιδρομές πρὸς τὸ νότιο ἑλλαδικὸ χῶρο ὑπονοεῖ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ὁ Μένανδρος Προτήκτωρ, Excerpta de Legationibus, σελ. 208, §15 "ὅτι κραυζομένης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σκλαβηνῶν καὶ ἀκινταχόσε ἄλλεπαλλήλων αὐτῇ ἐπηροτήμενων τῶν κινδύνων, ὁ Τιβέριος ... πρεσβεύεται ... ὡς Βαϊανόν ..." καὶ ὁ Εὐ-άγριος, Ἑσκληριαστική Ἱστορία, σελ. 223, §10. Γιά τὸ γεωγραφικὸ ὅρο Ἑλλάς πού ἀναφέρουν καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς βλ. Eury, History II, σελ. 143-4 καὶ P.Charanis, Observations, ὁ.π., σελ. 1 κ.έ. Τοῦ ἴδιου, Hellas in the greek sources of the sixth, seventh and eighth centuries, Studies on the Geography of Byzantine Empire, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972. Καταλήγει στὸ συμπέρασμα πὺς ὁ ὅρος Ἑλλάς δηλώνει τὴ γεωγραφικὴ ἐκταση νοτιότερα ἀπὸ τīs θερμοπύλες μαζί μέ τὴν Πελοπόννησο. Πρβλ. τīs παρατηρήσεις μας γιά τὸ γεωγραφικὸ ὅρο Ἑλληνικό, σελ. 53 κ.έ.
21. Eury, History II, σελ.117, σημ.2. Ρορονιέ, Aux origines, σελ.232.
22. Ρορονιέ, Aux origines, σελ.233-4 ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Γιά τοὺς θησαυροὺς πού ἔχουν ὡς τώρα βρεθεῖ στὴν Πελοπόννησο βλ. Ἄννας Ἀβραμέα, Νομισματικοὶ "θησαυροὶ" καὶ μεμονωμένα νομίσματα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, Σύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν 5(1983), σελ.49-90
23. F.Barišić, Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori (Les miracles de st.Démétrius comme sources historiques), Βελιγράδι 1953, σελ.60-4. Ρορονιέ, Les témoins, σελ. 463. Τοῦ ἴδιου, Aux origines, σελ.239 καὶ Miracles II, σελ. 46-69 ὅπου ἐκτενὴς ἀνάλυση ὅλων τῶν δεδομένων σχετικὰ μέ τὴ χρονολόγηση τῆς πολιορκίας.

24. Διον.Α.Ζακυθηνού, Βυζαντινή Ιστορία, δ.π.,σελ.99-100. A.Burmov, Slavjanskite napadenija šrestu Solun v čudesata na Sv.Dimitra i tahnata hronologija (Les sièges de Thessalonique par les Slaves dans les "Miracula Sancti Demetrii Martyris" et leur chronologie), GSUFF 46₂ (1952), σελ.167-215. (Προβλ. την απάντηση στο άρθρο αυτό του Stojan Maslev, στο IIBI 6 (1956), σελ. 671-91). Istorija, δ.π.,σελ.38-9.
25. Πορονιτς, La descente,σελ.622.Για τους λόγους που συνηγορούν υπέρ της χρονολόγησης της πρώτης πολιορκίας της Θεσσαλονίκης τό 597, στο ίδιο σελ. 623 κ.έ. Του ίδιου, Les témoins,σελ.463.
26. Miracles I, §123, "τά περί τήν πόλιν φρούρια καί προάστεια καί ἀγρούς κατελάμβανον, ληϊζόμενοι πάντας καί τά πάντα ἐσθίωντες καί λεπτύνοντες, ...".
27. Ph.Jaffé, Regesta, 1113, 1176. Πορονιτς, Les témoins,σελ. 452-3. Εὐαγγέλου Κ.Χρυσού, Συμβολή, δ.π.,σελ.72 κ.έ.
28. Ἡ ἀξιοπιστία τοῦ κειμένου αὐτοῦ καί κυρίως οἱ πληροφορίες του γιά τό χρόνο τῆς μόνιμης ἐγκατάστασης τῶν Σλάβων στήν Πελοπόννησο (587/8) ἔχουν ἀμφισβητηθεῖ. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε Διον.Α.Ζακυθηνού, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι 1945, σελ.43 κ.έ. P.Lemerle, La chronique, δ.π., ὅπου καί παλαιότερη βιβλιογραφία. Ἀντίθετα ὁ P.Charanis, The Chronicle of Monemvasia and the question of the Slavonic Settlement in Greece, DOP 5 (1950), σελ.141-66 καί ὁ Fr.Barišič, Proces slovenske kolonizacije istočnog Balkana (Sur la colonisation slave des provinces orientales des Balkans), Simpozijum, σελ. 27, δέχονται τά ἱστορικά στοιχεῖα πού παραδίδει τό χρονικό. Ἡ τελευταία αὐτή ἀπόψη ἐνισχύθηκε πρόσφατα καθώς διασταυρώθηκε καί μέ ἄλλη πηγή. Miracles II, σελ. 62 κ.έ., σημ.72, 74. Πορονιτς, Aux origines, σελ.244-5.

29. Για τη χρονολόγηση του κειμένου αυτού, Miracles II, σελ. 72-3. Ο L. Maksimović υποστηρίζει πως οι Σλάβοι είχαν εγκατασταθεί στο Ίλλυρικό πριν από το 586, O hronologiji slovenskih upada na vizantijsku teritoriju krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina VI veka (Chronological notes about slavonic raids into byzantine territories at the end of the seventies and at the beginning of the eighties of the 6th century), ZRVI 8₂ (1964), σελ. 263-70. Σύμφωνα με το VI. Popović, La descente, σελ. 630, η επίδρομή μετά την παλιорκία της Θεσσαλονίκης (587/8) θα μπορούσε να αποτελέσει "την άπαρχή των πρώτων Σκλαβινιων κυρίως στη Μακεδονία, Ελλάδα και Πραιβαλιτάνη". Καί άλλου, Aux origines, σελ. 245, αναφέρει ότι δεν είναι άπίθανο οι Σλάβοι που έπιχείρησαν την επίδρομή του 587 να συνενώθηκαν με άλλους, που είχαν απομείνει από τις επίδρομές πριν από το 586.
30. Popović, La descente, σελ. 642, σημ. 174, όπου και βιβλιογραφία, καί Miracles II, σελ. 66, σημ. 81 για τις πόρπες που βρέθηκαν στη Μακεδονία, στην τοποθεσία Viničani καί στην Έδεσσα. Πρβλ. τα θραύσματα των άγγείων στους Φιλίππους, που χαρακτηρίζονται ως σλαβικά καί που, κατά τη γνώμη των αρχαιολόγων, μαρτυρούν την κατάληψη του χώρου αυτού τον 6ο - 7ο αιώνα καί αργότερα, BCH 103₂ (1979), σελ. 625. Όπως θα δοϋμε όμως πιο κάτω, θα πρέπει να αποκλείσουμε το διάστημα πριν από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ήρακλείου (610-41).
31. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, δ.π., σελ. 153 κ.έ.
32. Fr. Barišić, Proces, δ.π., σελ. 27. Popović, La descente, σελ. 627 κ.έ. όπου πηγές καί βιβλιογραφία.
33. Popović, La descente, σελ. 627 κ.έ. Τοϋ ίδιου, Aux origines, σελ. 246 κ.έ. Τοϋ ίδιου, Les témoins, σελ. 493 καί 496.

34. Τά γεγονότα πού περιγράφονται στό θαῦμα αὐτό χρονολογούνται ἀπό τόν P.Lemerle τό 617 καί 619, Miracles II, σελ.99 κ.έ.
35. Γιά τά νομισματικά εὐρήματα βλ.ἀναλυτικά σελ.200,σημ. 121 ,σελ.259,σημ.185 καί πίν.2.Δέν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ ἐπιδρομή αὐτή τῶν Ἀβαροσλάβων προηγήθηκε ἢ συνέπεσε μέ τό σεισμό πού ἀναφέρεται στό γ' θαῦμα καί τόν ὁποῖο ὁ Χ.Μπακιρτζής,τί συνέβη στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα στή θάσο;Γ' συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Ἀθήνα 29 καί 30 Ἀπριλίου καί 1 Μαΐου 1983, Ἀθήνα 1983,σελ.57-8,θεωρεῖ ὡς τήν κύρια καί μοναδική αἰτία τῆς καταστροφῆς τῆς πόλης τῆς θάσου καί τῆς γύρω περιοχῆς. Ἀντίθετα σέ πρόσφατο χρονικό τῶν ἀνασκαφῶν ἡ καταστροφή τῆς θάσου ἀποδίδεται στίς σλαβικές ἐπιδρομές, Καθημερινή 29/30-1-84
36. §179. Ὁ P.Lemerle χρονολογεῖ τήν ἐπιδρομή αὐτή τό 615, Miracles II,σελ.94
37. Miracles II,σελ.90 ὅπου καί βιβλιογραφία
38. G.Ostrogorski, Postanak tema Helada i Peloponez ('Ἡ γένεσις τῶν θεμάτων τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Πελοποννήσου), ZRVI 1 (1952),σελ.64-77 βλ. μετάφραση Ι.Α.Γαπαριανοῦ, Βαλκανική Βιβλιογραφία, τόμ.1ος, Συμπλήρωμα (Θεσσαλονίκη 1973), IMXA,σελ.203-29.Τό πρῶτο θέμα πού σχηματίστηκε στό χῶρο τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἶναι τό θέμα Ἑλλάδος (πρώτη μνεία 695),σελ.207.Γιά τήν ἔκταση πού καταλάμβανε,σελ.208κ.έ.Βλ. ἐπίσης Lemerle, Philippe, σελ.122,σημ.1.Πολύ ἀργότερα μαρτυρεῖται τό θέμα Μακεδονίας (789/802) καί τό θέμα Στρυμόνος (809/99), στό ἴδιο, σελ.127.Στό πρῶτο μισό τοῦ 9ου αἰ.χρονολογεῖται καί ἡ ἵδρυση τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης, στό ἴδιο,σελ.129 καί Γεοχαρίδου, Μακεδονία,σελ.222.Εἰδικά γιά τό θέμα Μακεδονίας βλ. Petăr Koledarov, Obrazuvane na tema "Makedonija" v Trakija ('Ἡ ἵδρυση τοῦ θέματος "Μακεδονία" στή Θράκη), IIIS 21 (1970),σελ.219-40, μετάφραση Ι.Θ.Λαμπρίδη, Βαλκανική Βιβλιογραφία, ὁ.π.σελ.231-78.Γιά τό θέμα Στρυμόνος,

M.Rajković, Oblast Strimona i tema Strimon ('Η περιοχή του Στρυμόνα και τό θέμα Στρυμόνος), ZRVI 59 (1958), σελ. 1-7

39. Miracles II, σελ. 128 κ.έ.
40. Πρβλ. τό ίδιο, σελ. 176, σημ. 274
41. Στο ίδιο, σελ. 43-4
42. Στο ίδιο, σελ. 80. 'Ο P. Lemerle θεωρεί πιθανό ότι ή αντίδικία αυτή του ύπάρχου και των τοπικών άρχόντων οδήγησε τους τελευταίους στον αυτοκράτορα. Μ' αυτό τον τρόπο έξηγεΐται, κατά τή γνώμη του, ή άπουσία τους πού αναφέρεται στο ιγ' θαύμα, §129.
43. Βλ. πιο πάνω σελ. 105-6
44. §121, 136, 161, 166.
45. Miracles II, σελ. 135.
46. 'Ανάγλυφη εΐκόνα των καταστροφών και της έρήμωσης στο βόρειο τμήμα του 'Ιλλυρικού τόν 7ο αΐ. μάς δίνει ο συγγραφέας της δεύτερης συλλογής των θαυμάτων του άγίου Δημητρίου, περιγράφοντας τήν κάθοδο των Σερμησιάνων μέ επικεφαλής τόν Κοϋβερ από τά βόρεια του Δούναβη ως τόν Κεραμήσιο κάμπο της Μακεδονίας (§288). Εΐδικότερα σ' ό, τι άφορā τίς έγκαταστάσεις των Σλάβων στην έπαρχία Μακεδονίας αναφέρονται όρισμένα σλαβικά "έθνη": οι Στρυμονίτες στον όμώνυμο ποταμό, οι Ρυγχίνοι στην περιοχή της Θεσσαλονίκης (Miracles II, σελ. 112-3, 245), οι Δρογουβίτες στην περιοχή της Βέροιας (στο ίδιο, σελ. 89-90, σημ. 112 και 113* σελ. 122, σημ. 185) και Σαγουδάτες λίγο νοτιότερα (στο ίδιο, σελ. 90, σημ. 114
47. Τελευταΐες μνεΐες σχετικά μέ τόν ύπαρχο 'Ιλλυρικού πρέπει νά θεωρηθοϋν αυτές πού αναφέρονται στα θαύματα του άγίου Δημητρίου. 'Ο "Βασίλειος ύπαρχος" πού μνημονεύεται σέ επίγραμμα και του όποιου ή προτομή βρέθηκε στην ανατολική πύλη των τειχών της Θεσσαλονίκης, πρέπει νά έζησε πριν από τό τέλος του 6ου αΐωνα (βλ. Inventaire I, σελ. 150, άρ. 2) και όχι στους αΐώνες πού άκολουθοϋν (Edson, άρ. 47)

48. 'Ο P.Lemerle, Miracles II, σελ.78, μιλάει για ένα είδος "milice communale". Βλ. και τό κεφάλαιο για τη στρατιωτική οργάνωση, σελ./21. Οι υπόλοιπες αναφορές σχετικά με τους τοπικούς άρχοντες στη δεύτερη συλλογή των θαυμάτων § 224, 252, 292.
49. Miracles II, σελ.79.
50. Στο ίδιο, σελ.84
51. Για τις οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις του φαινομένου αυτού βλ. Ν.Σβορώνος, Οικονομία-κοινωνία, δ.π., σελ.305. Τοῦ ἰδίου, Οικονομία - κοινωνία, ΙΕΕ Η', σελ.181.
52. Ν.Σβορώνος, 'Η ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ΙΕΕ Η', σελ.338.
53. A.Vasiliev, Life of David, δ.π. 'Ο βιογράφος συγχέει τή μεταφορά τῆς πρωτεύουσας τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ ἀπό τήν Πρώτη Ἰουστινιανή στή Θεσσαλονίκη μέ τή μεταφορά "ἐκ τοῦ Σιρμίου εἰς τήν Θεσσαλονικέων πόλιν" (441), V.Rose, Leben, δ.π., σελ.127.
54. A.Vasiliev, Life of David, δ.π., σελ.127.
55. Lemerle, Invasions, σελ.268-9.
56. Στο κείμενο τοῦ Συνέκδημου ἀναφέρονται ἕνας ἐπαρχος (κονσουλάριος) ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπαρχίας "Μακεδονίας α'" καί ἕνας ἡγεμὼν ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπαρχίας "Μακεδονίας β'". Τό πιθανότερο εἶναι, μετὰ τήν κατάργηση τῆς Μακεδονίας β', νά παρέμεινε ἐπικεφαλῆς τῆς ἐνιαίας ἐπαρχίας ὁ ἐπαρχος.
57. Miracles I, §197, 200.
58. Γενικά γιά τό θέμα αὐτό βλ. Π. "Ἀντερσον, Ἀπό τήν ἀρχαιότητα στόν φεουδαρχισμό, Ἀθήνα 1981, σελ.306-7

Β. Στρατιωτική οργάνωση στην έπαρχία Μακεδονίας
(4ος - 6ος αϊ.)

1. Ζώσ., τόμ.1,σελ.235,σημ.47.
2. Jones, Roman Empire,σελ.52
3. 'Η σχετική βιβλιογραφία είναι πλούσια, C.Jullian, De la réforme provinciale attribuée à Dioclétien, RH . 19 (Μάιος-Αύγουστος 1882). E.C.Nischer, The army reforms of Diocletian and Constantine and their modifications up to the time of the Notitia dignitatum, JRS 13 (1923),σελ.1-55. H.M.D.Parker, The legions of Diocletian and Constantine, JRS 23 (1933),σελ.185. D.van Berchem, L'armée de Diocletien et la réforme constantini- enne, Institut français d'archéologie de Beyrouth, Bibliothèque archéologique et historique 56 (1952).
4. N.Baynes, Three notes on the reforms of Diocletian and Constantine, JRS 15 (1925), κυρίως σελ.202-4, όπου αντι- κρούει την άποψη του Nischer, ότι δηλαδή ο Κωνσταντίνος Α' σχημάτισε πρώτος τὰ σώματα τῶν comitatenses. Βλ. H.M.D.Parker, The legions, ὁ.π.,σελ.183 καί 188-9 καί Jones, Roman Empire,σελ.607 κέ.
5. Ζώσ. II 33 3 "...στρατηλάτας καταστήσας, τόν μὲν τῆς ἵπ- που τόν δέ τῶν πεζῶν, εἰς τούτους τε τήν ἐξουσίαν τοῦ τάττειν στρατιώτας καί τιμωρεῖσθαι τοὺς ἀμαρτάνοντας με- ταθεῖς, παρείλετο καί ταύτης τοὺς ὑπάρχους τῆς αὐθεντί- ας". Πρὸς Aur.Victor, Περὶ τῶν καισάρων 41 12 καί 'Ιωάν- νης Λυδός, De magistratibus populi romani, ἐκδ. R.Wuensch, Teubner, Στουτγάρδη 1967, 2 10. Rémondon, La crise,σελ.139. Jones, Roman Empire,σελ.608-9
6. Not.dign., Or. IX, όπου αναφέρονται τὰ στρατιωτικά σώματα τὰ ὅποια ὑπάγονταν στὸ magister militum per Illyricum.

- Γιά τό Σίρμιο, ἔδρα τῶν πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, V. Rose, Leben, ὁ.π., σελ.9 "ἐν γάρ τοῖς καιροῖς ἐκείνοις ἡ ἐπαρχοῦς καί ὁ στρατός ἐν τῷ Σιρμίῳ ἐποῦντο".
7. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.367· Jones, Roman Empire, σελ.101 καί 256. Ostrogorsky, "Ἱστορία Α'", σελ.94
 8. Jones, Roman Empire, σελ.101
 9. Στοῖδιο, σελ.256. Velkov, Cities, ὁ.π., σελ.66. Prosopography I, σελ.1118 κ.ἐ.
 10. Ζώσιμος II 33 3. Jones, Roman Empire, σελ.44, σημ.11
 11. Prosopography I, Aur. Augustinianus
 12. Ἀνθιμος Δ. Ἀλεξούδης, Περὶ τινῶν νομισμάτων καί ἐπιγραφῶν Μακεδονίας καί Θράκης, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου τὰ περισωθέντα, Δ' (1865-70), Κωνσταντινούπολις 1871, σελ.125, Αὐρηλίῳ δουκὶ ἀφιερῶσθαι τόδε. Δῆμιττας, Μακεδονία, ἀρ.336(8), σελ.374, Αὐριλίῳ δουκὶ πληρωθεῖς στόλος. Ὁ δὲ Αὐρήλιος δὲν ἀναφέρεται οὔτε στὴν Prosopography οὔτε στοῖ Δ.Κανατσούλη, Μακεδονικὴ Προσωπογραφία, ὁ.π.
 13. Edson, ἀρ.45, ὅπου καί προηγούμενη βιβλιογραφία. Inventaire II, σελ.336-7.
 14. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.367.
 15. Ζώσ. IV 27.
 16. Ζώσ. II 34 2, σημ.47 καί II 38 4 γιὰ τὰ δημοσιονομικὰ μέτρα.
 17. Edson, ἀρ.631.
 18. Στοῖδιο, ἀρ.359. Inventaire II, σελ.325-6, ἀρ.17 ὅπου καί βιβλιογραφία.
 19. Edson, ἀρ.791 καί Εὐθ.Τσιγαοῖδα-Κάτιας Λοβέρδου-Τσιγαοῖδα, Κατάλογος, ὁ.π., ἀρ.25 πρὸς Inventaire II, σελ.331-2.

20. Β.Ερ. 1949,94 όπου και βιβλιογραφία. Για τόν τριβοῦ-
νο βλ. Piganiol, L'empire chrétien, σελ. 367.
21. Inventaire II, σελ.326 και 331, άρ.18. Για τούς Ate-
cotti, βλ. Jones, Roman Empire, σελ. 619.
22. Ὁ Edson, άρ. 792, τή χρονολογεῖ τόν 4ο αἰώνα ἢ και
αργότερα· ἄλλοι μελετητές τή χρονολογοῦν τόν 5ο αἰ.,
Εὐθ.Τσιγαρίδα - Κ.Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Κατάλογος, ὁ.π.,
άρ. 10.
23. Στό ἴδιο, άρ.13, πρβλ. Inventaire II, σελ.313 και 332.
24. Στό ἴδιο, άρ.9, σελ. 314-5, όπου και βιβλιογραφία.
Μιά ακόμη άχρονολόγητη ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης ἀνα-
φέρει τό Στέφανο "στρατιώτη", στό ἴδιο, σελ. 331.Πρβλ.
Edson, άρ. 336.
25. Ἰωάννης Ἀντιοχείας, σελ.608 πρβλ. Ζώσιμος. IV 44 κέ.
Piganiol, L'empire chrétien, σελ.279 κ.έ.
26. Σωζωμένος 339 3 κ.έ., πρβλ. Θεοφάνη Ὁμολογητή, σελ.113
27. Μάλχος, ἀπόσπασμα 18 και Prosopography II, Ioannes²⁹.
28. Jones, Roman Empire, σελ.894 κ.έ.
29. Στό δ'θαῦμα, §46-9 και για τήν πρώτη πολιορκία τῆς
Θεσσαλονίκης τό 586 γ'θαῦμα §121' ιδ', §144' ιε',
§172. Miracles II, σελ. 77-8.
30. Πρβλ. στό γ' θαῦμα τῆς δεύτερης συλλογῆς §219 "και
τοῦ πλείστου λαοῦ ἀόπλου ἐν τοῖς ἔξω τῆς πόλεως μέρε-
σι σποράδην ὑπάρχοντος", τό 620 περίπου, Miracles II,
σελ.110.
31. Ἡ συμμετοχή τῶν Θεσσαλονικέων εἶναι τόσο κα-
θολική ὥστε για πρώτη φορά ἀναφέρονται και γυναῖκες
(§193). Αὐτές ἀνακαλύπτουν, μέ τή μεσολάβηση βέβαια
τοῦ ἁγ.Δημητρίου, τό μέρος όπου εἶχε κρυφεῖ ὁ ἀρχη-
γός τῶν Σλάβων χάτζων και τόν λιθοβολοῦν μέχρι θανά-

του. Εκτός όμως από αυτό, νομίζουμε πως ο άνωνυμος συγγραφέας αναφέρει μόνο γυναίκες, και όχι γενικά τους θεσσαλονικείς, προφανώς, γιατί, κατά τη γνώμη του, αυτές ενεργοούν πιο αυθόρμητα και γιατί έτσι δίνεται πιο παραστατικά η εικόνα του άγανακτισμένου όχλου.

32. Miracles II, σελ.124, σημ.188 για τους άγριάνες.
33. Dagron, Naissance, ό.π., σελ. 355 κέ.
34. Ζώσ. II 22 1.
35. Prosopography I, Romanus, Για τους equites catafractarii βλ. Dietrich Hoffmann, Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum, Ντύσσελτοφ, 1969, σελ.69 κέ. Προβλ. και V.Beševliev, Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien, Βερολίνο 1964, άρ.52 "de numero catafractariorum".
36. Robert Mowat, Inscription romaine découverte par Louis Couve à Monastir, BCH 24(1900), σελ.247-53.
37. Β.Ερ. 1970,193·1971,393·1978,234.Στήν ίδια πόλη βρέθηκε επίσης μια ακόμα επιγραφή που αναφέρει "Νίκανδρος, στρατιώτης ...", Δήμιτσα, Μακεδονία, άρ.222.
38. Gordana Tomašević, Mosaïques paléochrétiennes récemment découvertes à Heraclée Lyncestis. Notices préliminaires, La Mosaïque greco-romaine II, IIe colloque international pour l'étude de la mosaïque antique, Βιέννη 30 Αύγουστου - 4 Σεπτεμβρίου 1971, Παρίσι 1975, σελ.387 κέ.
39. Στο ίδιο, σελ.388 κ.έ.βλ. και Jones, Roman Empire, σελ. 598,602 κ.έ., σημ.95 όπου και πηγές

40. 'Απόσπασμα 18.

41. R.Sherk, Roman Imperial Troops in Macedonia and Achaëa, American Journal of Philology 78₁ ('Ιανουάριος 1957), σελ.57. "Ίσως τό σῶμα αὐτό νά στάθμευε ἀρχικά στούς Στόβους καί γι'αὐτό ὀνομάστηκε ἔτσι, Balduin Sarría, στό Glasnik Skopskog naučnog društva II (1929), σελ.8. Πρὸβλ. ἀνάλογη περίπτωση Th.Sarikakis, Des Soldats macédoniens dans l'armée romaine, 'Αρχαία Μακεδονία II, σελ.435.

42. 'Απόσπασμα 18 καί Jordanes, σελ.131, 27. Jones, Roman Empire, σελ.226.

43. Βλ. παραπάνω σελ.209-10

44. Prosopography I, Licinianus₁. Καί P.Lemerle, Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1938, BCH 62(1938), σελ.476, ἀρ.2. Γιά τόν protector βλ. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.367 κ. ἔ. Stein, Histoire I, σελ. 57-8. Camille Jullian, Notes sur l'armée romaine du IVe siècle. A propos de protectores augustorum, Annales de la Faculté des Lettres de l'Université de Bordeaux, 6^ο ἔτος, νέα σειρά, 1₁(1884), σελ.81 κ.ἔ.

45. Lemerle, Philippe, σελ.102, σημ.1. Γιά τόν κεντυρίωνα βλ. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.367.

46. 'Απόσπασμα 2.

47. Βλ. παραπάνω σελ.209-1.

48. Προκόπιος, 'Υπὲρ τῶν πολέμων II 4 5. Stein, Histoire II, σελ.309. Lemerle, Invasions, σελ.285.

49. Δήμιτσα, Μακεδονία, ἀρ.34 καί Δημ.Κανατσούλη, Μακεδονική προσωπογραφία, δ.π., ἀρ.379.

50. Ἀντωνίου Ἀρχιμανδρίτου, Pojezdka v Rumeliju (Ταξίδι στη Ρουμελία), Πετρούπολη 1879, ἀρ.28.
51. Στό ίδιο, ἀρ.11.
52. Denis Feissel, Inscriptions chrétiennes grecques et latines de la Macédoine grecque (IIIe-VIe siècles), διδακτορική διατριβή 3ου κύκλου, πολυγραφημένη, Παρίσι 1979, ἀρ.112
53. Στό ίδιο, ἀρ.113
54. Prosopography I, Flabius. A.Keramitčiev, Novi epigrafski spomenici ot istočna Macedonija (New epigraphical monuments from east Macedonia), ŽA 15(1965), σελ. 112 κ.ε. Για τόν protector βλ. παραπάνω σημ.41.
55. Beševliev, Spätgriechische, δ.π., σελ.171-3, ἀρ.240. Jones, Roman Empire, σελ.53.
56. T.Ivanov, D.Serafinova, M.Nikolov, Razkopki prez 1960g. (Ανασκαφές κατά τό έτος 1960), IBAI 31(Σόφια 1969), σελ.205.
57. J.Arthur - J.A.R.Munro, Epigraphical notes from eastern Macedonia and Thrace, JHS 16(Λονδίνο 1896), σελ. 313-4.
58. Ζώσιμος I 29 2 καί 43 1 κ.ε.
59. Vita S.Ioannis Chrysostomi, PG 114 117A.
60. Grumel, L'Illyricum, δ.π., σελ.31, σημ.3 καί Εὐαγγέλου Κ.Χρυσοῦ, Συμβολή, δ.π., σελ.47 κ.ε. Ἴσως πρόκειται γιά τήν ίδια περιοχή ὅπου, σύμφωνα μέ τόν Jordanes, ἐγκαταστάθηκαν οἱ Γότθοι στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα.Βλ.

αμέσως πιο κάτω.

61. Σύμφωνα με τό Βίο τοῦ Ὑπατίου(+446) πάνω ἀπό ἑκατό πό-
λεις καταλήφθηκαν, A.-J. Festugière, Les moines d'Orient
II, Παρίσι 1961, σελ. 81, γαλλική μετάφραση. Προφανῶς ὁ ἀ-
ριθμός πού παραδίδεται εἶναι ὑπερβολικός, δείχνει ὅμως
τό μέγεθος τῶν καταστροφῶν πού προκάλεσαν οἱ Οὐνοὶ .
62. Jordanes, σελ. 131-2 καί Μάλχος, ἀπόσπασμα 18. Παρά τίς
διαφορές τῶν δύο κειμένων, ὁ M. Delacoulonche, Mémoire
sur le berceau de la puissance macédonienne des bords
de l'Haliacmon et de ceux de l'Axius, Archives des Mis-
sions scientifiques et littéraires 8 (1859), σελ. 228 κ.έ.,
ὑποθέτει ὅτι πρόκειται γιά τήν ἴδια ἐπιδρομή τῶν Γότ-
θων στή Μακεδονία βλ. καί Bury, History I, σελ. 262.
63. Τό 517 οἱ Ἄντες ἐπιχείρησαν μιᾶ ἐπιδρομή ὥς τίς θερμο-
πύλες, βλ. Lemerle, Invasions, σελ. 284 καί Miracles II, σελ.
229, σημ. 49. Stein, Histoire II, σελ. 105-6 ὅπου καί πηγές.
Τό 528 "ἤλθον οἱ βούλγαροι ἕως τῶν μερῶν τῆς θράκης" καί
στή σύγκρουσή τους μέ τοὺς βυζαντινοὺς συνέλαβαν τόν
Ἀκούμ, magister militum τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τόν ὁποῖο "ἐκρά-
τησαν εἰς τήν ἰδίαν πατρίδα μετά τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων",
θεοφάνης Ὁμολογητής, σελ. 218. Γιά τὰ φύλα πού εἰσχώρησαν
στά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας τόν 6ο αἰ. ὑπάρχει μιᾶ πραγ-
ματικά ὀγκώδης βιβλιογραφία. Γιά τοὺς Ἀβάρους βλ. G. Mora-
vcsik, Byzantinoturcica, τόμ. I₂, Βερολίνο 1958, σελ. 72-6
τόμ. II₂, σελ. 51-3. Βλ. ἐπίσης Vl. Popovici, La descente, σελ.
ὅπου καί βιβλιογραφία. Γιά τοὺς Πρωτοβούλγαρους κι ἄλλα
συγγενή φύλα, Istorija, ὁ.π., σελ. 59 κ.έ. Γιά τοὺς Σλάβους,
Niederle, Manuel de l'antiquité slave, Παρίσι 1923-6, 2 τό-
μοι. Irène Sorlin, Slaves et Sklavènes avant et dans les
miracles de saint Démétrius, Miracles II, παράρτημα III,
σελ. 219-34. καί Istorija, ὁ.π., σελ. 25 κ.έ.
Ὁ Προκόπιος, Ἀνέκδοτα, 18 20, ἀναφέρει "Οὐννοὶ τε
καί Σκλαβηνοὶ καί ἄνται σχεδὸν τι ἀνά πᾶν καταθέοντες
ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανός παρέλαβε τήν Ῥωμαίων ἀρχήν
ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταύτη ἀνθρώπους".

64. B.Croke, Justinian's Bulgar Victory Celebration, Byzantinoslavica 41₂ (Πράγα 1980), σελ.192κ.ε.
65. Προκόπιος, 'Υπέρ τῶν πολέμων VII 12 4 "Θορκας μὲν γὰρ καὶ Ἰλλυριοὺς ἐνδελεχέστατα περιελθόντες στοατιώτας ξυνήγομεν κομιδῇ ὀλίγους οἰκτοὺς οὐδέ τι ὀπλων ἐν χερσὶν ἔχοντας καὶ μάχης ὄντας παντάπασιν ἀμελετήτους". Καὶ ἀργότερα τὸ 549/50, "στρατιάν ἐπέστειλλε ἐκ τε Θορκῶν καὶ Ἰλλυριῶν ἀξιολογωτάτην", VII 39 9.Βλ. καὶ Jones, Roman Empire, σελ.299.
66. Lemerle, Invasions, σελ.284. Ὁ Ostrogorsky, 'Ιστορία Α', σελ.133, δὲν νομίζουμε ὅτι προσφέρει πειστικὴ ἐρμηνεία γιὰ τὸ σχέδιο ἀνακατάληψης τῆς Δύσης, προβλ. Γιάνη Κορδάτου, 'Ακμή καὶ παρακμή τοῦ Βυζαντίου', Ἀθήνα 1974⁴, σελ. 112 κ.ε. καὶ Διον. Ζακυθινοῦ, Βυζαντινὴ Ἱστορία, ὁ.π., σελ.86-9, ὅπου καὶ ἄλλες ἀπόψεις.
67. Προκόπιος, 'Υπέρ τῶν πολέμων II 4 5
68. Προκόπιος, 'Υπέρ τῶν πολέμων VII 11 13-6, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι λόγοι ποὺ συνέβαλαν σ' αὐτὴ τους τὴν ἀπόφαση
69. Προκόπιος, 'Υπέρ τῶν πολέμων VII 13 24
70. Βλ. σελ.197
71. Προκόπιος, 'Υπέρ τῶν πολέμων VII 38 9 καὶ Περί κτισμάτων IV 3.
72. A.Keramitčiev, Edno depo na ranovizantiski monetni od selo Selce, Prilepsko (Ἕνας θησαυρὸς πρωτοβυζαντινῶν νομισμάτων ἀπὸ τὸ χωριὸ Selce στὴν περιοχή τοῦ Πρίλεπ). Zbornik 3 (1959-60), Σκόπια 1961, σελ.53-68. Ἀπὸ τὰ νομίσματα ποὺ περιεῖχε ὁ θησαυρὸς μελετήθηκαν τὰ 214. Ἀπὸ αὐτὰ 29 χρονολογοῦνται στὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου, 82 τοῦ Ἰουστίνου καὶ 101 τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Boronič, La descente, σελ.610. TIR, Selce.
73. Ἀγαθίας E II 6-7. Lemerle, Invasions, σελ.286.
74. Boronič, La descente, σελ.611. Ἡ ἐπιδρομὴ αὐτὴ δὲν συνδέεται μὲ κανένα ἀρχαιολογικὸ εὑρημα.

75. Βλ. καί Ljubomir Maksimović, Ceverni Ilirik, δ.π., σελ. 38κ.ε'.
76. Ν. Σβορώνος, Οίκονομία-κοινωνία, δ.π., σελ. 283.
77. Bury, History II, σελ. 116. Lemerle, Invasions, σελ. 287-8. Poronič, La descente, σελ. 612.
78. Miracles II, σελ. 27, σημ. 2 όπου καί βιβλιογραφία.
79. B. Croke, Justinian's Bulgar Victory, δ.π., σελ. 189.
80. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, σελ. 257-9. Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι οἱ Σλάβοι στό δεύτερο μισό τοῦ 7ου αἰ. δέν ἤξεραν νά κατασκευάζουν πολιορκητικές μηχανές, γεγονός πού φαίνεται νά ἐπινόησε, γιά νά ἐξάρει τή θαυματουργική ἐπέμβαση τοῦ ἁγίου Δημητρίου (§ 271κ.ε.).
81. Βλ. καί Miracles II, σελ. 77 πρβλ. Ἰωάννης Λυδός, De magistratibus, δ.π., σελ. 64
82. P. Petit, Histoire générale, δ.π., σελ. 197-203.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Α. Διάδοση του χριστιανισμού στην έπαρχία Μακεδονίας (1ος-6ος αί.)

1. Jacques Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain, Παρίσι 1918. Τοῦ ἴδιου, L'expansion du christianisme dans la peninsule des Balkans du Ier au Ve siècle, Revue internationale des études balkaniques 1 (Βελιγράδι 1934-5), σελ. 414-9.
2. J. Zeiller, Les premiers siècles chrétiens en Thrace, en Macédoine, en Grèce et en Constantinople, Byz. 3, (1926), σελ. 215-31. Θεοχαρίδου, Μακεδονία, σελ. 35-40.
4. Lemerle, Philippe, σελ. 270. Τὸν ὄρο ἐπίσκοπος καὶ ἐπισκοπή γιὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα χρησιμοποιοῦμε με κάποια ἐπιφυλακτικότητα.
5. L. Petit, Les évêques de Thessalonique, EO 4 (1900-1), σελ. 137-8.
6. 'Απὸ ἓνα ἀγιολογικὸ κείμενο πληροφοροῦμαστε ἐπίσης ὅτι ὁ "πρωτόκλητος" Ἀνδρέας πέρασε καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας, Syn. Const., Nov. 30 265 πρὸβλ. Νικηφόρου Καλλίστου, 'Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία, PG 146 28. Ἡ σκοπιμότητα τῆς συγγραφῆς τοῦ ἀγιολογικοῦ αὐτοῦ κειμένου τὸν 8ο αἰῶνα ἔχει ἀναλυθεῖ ἀπὸ τὸν P. Lemerle, L'Orthodoxie byzantine et l'oecuménisme médiéval: Les origines du "schisme" des églises, Bulletin de l'Association Guillaume Budé, 4η σειρά, 2 (Παρίσι 1965), σελ. 235, καὶ ἡ ἀξιοπιστία του ἔχει ἀμφισβητηθεῖ.
7. Βλ. σελ. 68, σημ. 22.
8. Syn. Const., Apr. 16 καὶ Prosopography I, Dulcitius. Delehaye, Les origines, ὁ.π., σελ. 38, σημ. 2. Θεοχαρίδου, Σέρμιον, ὁ.π., σελ. 293, σημ. 2 ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Ἐχει ἐπισημανθεῖ καὶ παλιότερα ἡ ἀναξιοπιστία πληροφοριῶν σχετικὰ με τὴ χρονολόγησι τοῦ μαρτυρίου κάθε ἀγίου, H. Grégoire, Les per-

- sécutions dans l'empire romain, Académie royale de Belgique, Mémoires 46₁ (1964), σελ.42.
9. Miracles I, σελ.122, σημ.7. Πρόκειται για ναό που βρισκόταν σύμφωνα με τόν Α.Ε.Βακαλόπουλο, 'Ιστορικές έρευνες έξω από τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 17 (1977), σελ.35, έξω από τὰ δυτικά τείχη τῆς πόλης καί ὄχι γιά μονή, ὅπως ἀναφέρει ὁ G.Tafrali, Topographie de Thessalonique, Παρίσι 1913, σελ.24.
 10. Delehay, Les origines, ὁ.π., σελ.229, σημ.6. Syn.Const., Oct.1, Maius 26, Oct.13
 11. V.Rose, Leben, ὁ.π., σελ.13
 12. Syn.Const., Nov.9 καί Mart.13. Miracles II, σελ.75, σημ.97. Φ.Α.Δημητρακόπουλος, 'Άγιος 'Αλέξανδρος Πύδνης ἢ Θεσσαλονίκης, 'Ελληνικά 29 (1976), σελ.267-77 ὅπου καί βιβλιογραφία. Δέν μπορέσαμε νά βροῦμε τό ἄρθρο τοῦ F.Halkin, Saint Alexandre martyr de Thessalonique, Byzance et les Slaves, Mélanges I.Dujčev, Παρίσι 1979, σελ.213-5
 - 12α. Π.Ν.Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκη λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου, B.Z. 17 (1908), σελ.362.
 13. Syn.Const., Mart. 27.
 14. Syn.Const., Dec.30 καί DHGE. Τά λείψανα πού βρέθηκαν σέ παλαιοχριστιανική βασιλική στή Θεσσαλονίκη στήν ὁδὸ Γ' Σεπτεμβρίου (extra muros) εἶχε θεωρηθεῖ ὅτι ἦταν τῆς ἁγίας 'Ανυσίας, Μακεδονική Ζωή 175 (Δεκέμβριος 1980), σελ.10 καί BCH 105₂ (1981), σελ.827. Ἡ ὑπόθεση ὅμως αὐτή δέν φαίνεται νά εὐσταθεῖ, Τό Βῆμα 27-1-82. 'Αναλυτικότερα βλ. Εὐτέρπης Μαρκῆ-'Αγγέλλου, Τό σταυρικὸ μαρτύριο καί οἱ χριστιανικοὶ τάφοι τῆς ὁδοῦ τριτῆς Σεπτεμβρίου στή Θεσσαλονίκη, ΑΕ 1981, 'Αρχαιολογικά Χρονικά, ἐν 'Αθήναις 1983, σελ.53-69. Γιά τὸ ἐγκαίνιο τῆς βασιλικῆς καί τὰ νομίσματα πού βρέθηκαν στὸν ἴδιο χῶρο βλ. τὰ ἄρθρα τῆς Εὐτ.Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου καί τῆς Δ.Εὐγενίδου στὸ ἴδιο, σελ.70-81 καί 82-5 ἀντίστοιχα
 15. Delehay, Les origines, ὁ.π., σελ.230, σημ.1
 16. Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula, L.Fr.Ta-fel, Φρανκφούρτη 1832, φωτοαναστατική ἐκδόση 'Αμστερνταμ

- 1964,σελ.290,στ.91-2
17. Perdrizet, *Inscriptions de Salonique*, MAHER 25 (1905), σελ.88-9
18. R. Janin, Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Παρίσι 1975, σελ.397. Για την ακριβή τοποθεσία του ναού βλ. *Ι.Κ. Βασδραβέλλη, 'Ο βομβαρδισμός της έν Θεσσαλονίκη εκκλησίας του άγίου Μηνά παρά των Ένετων, Γέρας Άντωνίου Κεραμοπούλλου, *Αθήναι 1953, σελ.420-5
19. D. I. Pallas, *Investigations sur les monuments chrétiens de Grèce avant Constantin*, Cahiers Archéologiques 24 (1975), σελ.1-2, σημ.10 καί σελ.7.
20. Στο ίδιο, σελ.5.
21. Θεοχάρης Παζαράς, Δύο παλαιοχριστιανικοί τάφοι από τό δυτικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης, Ι' Διεθνές συνέδριον χριστιανικής Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 28/9 έως 4/10 1980, Περίληψεις ανακοινώσεων, σελ.72 καί Μακεδονικά 21 (1981), σελ.373-87.
22. Syn. Const., Nov. 7.
23. H. Delehay, *Saints de Thrace et de Mésie*, An. Boll. 31 (1912), σελ.174, 225 κ.έ. DHGE, *Amphipolis*. Fr. Halkin, *Une passion de Saint Mocius martyr à Byzance*, An. Boll. 83 (1965), σελ.5-22.
24. Fr. Halkin, *La passion de saint Théoctiste*, An. Boll. 73 (1955), σελ.60 κ.έ.
25. Θεοχαρίδου, Μακεδονία, σελ.37, σημ.Ε.
26. Για την άγία 'Ιερουσαλήμ, Γεώργιος Χιονίδης, 'Ιστορία της Βεροίας της πόλεως καί της περιοχής, Β' Βυζαντινοί χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1970, σελ.169, 189. Θεοχαρίδου, Μακεδονία, σελ.39, σημ.1, όπου αναφέρονται οί 40 παθόνει ως άγίες της Βεροίας. Πρόκειται όμως για μάρτυρες της Βερόης της

- Θράκης, βλ. Syn. Const., Sept. 1
27. Syn. Const., Aug. 21
28. Δήμιτσας, Μακεδονία, σελ. 395, αρ. 9
29. D. I. Pallas, Investigations, δ.π., σελ. 5, σημ. 25 καί 27
31. Θεοχαρίδου, Μακεδονία, σελ. 39, σημ. 3.
32. B. Ep. 1952, 130.
33. Delehayе, Les origines, δ.π., σελ. 241 κ.έ. Τοῦ ἱδίου, Saints de Thrace, δ.π., σελ. 240-1.
34. Delehayе, Les origines, δ.π., σελ. 231, σημ. 3.
35. Syn. Const., Oct. 9
36. Delehayе, Les légendes, δ.π., σελ. 27, 152.
37. Ἀκόμα καί γιά τό διάστημα ἀπό τόν 1ο ὥς τόν 3ο αἰ. ἐξετάζουμε τό γεωγραφικό χῶρο τῆς πρωτοβυζαντινῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καί ὅχι τῆς ἀπέραντης ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας, βλ. πῶ πάνω σελ. 17
38. H. Grégoire, Les persécutions, δ.π., σελ. 16 καί 42 κ.έ. Γιά τοὺς διωγμοὺς τοῦ 3ου αἰ. βλ. L. Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise I, Παρίσι 1906, σελ. 368 κ.έ.
39. Ὁ συγκρητισμὸς ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ συμπτώματα πτωτικῆς τῆς εἰδωλολατρίας. Εἰδικὰ γιά τοὺς Γτόβους τὸν 3ο μ.Χ. αἰ. βλ. Jordanka Jurukova, Religiosniat sincretizm v Trakija, Mizia i Makedonija spored monetite ot rimskata imperatorska epoha (Ὁ θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς στὴ Θράκη, Μυσία καί Μακεδονία μέ βάση τὰ νομίσματα τῆς αὐτοκρατορικῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς), ΙΑΙ 34 (Σόφια 1974), σελ. 23-50.

40. J.-M. Spieser, *La christianisation des sanctuaires païens en Grèce*, Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern. Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Athen 1976, σελ. 309-20.
41. Για τό Διονύσιον στή Θάσο βλ. BCH 105₂ (1981), σελ. 959
πρβλ. καί 946. Επίσης J.-M. Spieser, *La christianisation*, Ὡ.π., σελ. 311
42. Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας, Μαρτύριον τῶν ἁγίων ἱερομαρτύρων ἐκ τῶν ἐν Τιβερίουπόλει μαρτυρησάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, PG 127 176. Ἀθ. Ἀγγελόπουλος, Οἱ ἐκ τῶν ἱερομαρτύρων Τιβερίουπόλεως-Στρωμνίτης. Ἱστορικά προβλήματα καὶ λατρευτικὴ πραγματικότητα, Μακεδονικά 20 (1980), σελ. 463-84, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.
43. K. Kepeski, *Severozapadna nekropola na vilata rustica vo Pešterica kaj Prilep* (The north-western necropolis of the villa rustica in Pešterica near Prilep), MAA 2 (1976), σελ. 205-17.
44. Βλ. παραπάνω σελ. 213.
- 44α. K. Rhomiopoulou, *New inscriptions*, Ὡ.π., σελ. 304-5
- 44β. Για τό ἱερό τῆς Μητρός αὐτόχθονος καὶ τοῦ Δία βλ. παραπάνω σελ. 249, σημ. 111-2 καὶ 233, σημ. 10 ἀντίστοιχα. Για τοὺς Στόβους βλ. JFA 1_{1/2} (1974), σελ. 132
45. Jean Gaudement, *Société religieuse et monde laïc au Bas Empire*, Iura 10 (1959), σελ. 88
46. Βλ. ἐπίσης ἕναν οἰκογενειακὸ τάφο κάποιου εὐπόρου χριστιανοῦ στή Θεσσαλονίκη, ὁ ὁποῖος μέ βάση τὰ κτερίσματα καὶ τὰ νομίσματα ποὺ περιεῖχε χρονολογεῖται σὺν δεύτερο μισό τοῦ 4ου αἰῶνα, I. Α. Σακελλαράκη, Ἐκ Θεσσαλονίκης, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὁρλάνδον Β' (Ἀθήναι 1966), σελ. 375-91. Μιὰ ἀκόμα πληροφορία σχετικὰ μέ τὴν κοινωνικὴ σύνθεση τῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἴδια περίοδο βρίσκου-

- με στο βίο του αγίου Πορφυρίου επισκόπου Γάζης. Ο βιογράφος του αναφέρει χαρακτηριστικά ότι εγκατέλειψε "πατρίδα (Θεσσαλονίκη), λαμπρότητα γένους καί πλούτον άπειρον", H. Grégoire-M.A.Kugener, Marc le Diacre: Vie de Porphyre évêque de Gaza, Παρίσι 1930, σελ.4 καί 6.
47. V.Laurent, Une homélie inédite de l'archevêque de Thessalonique Léon, Studi e Testi 232, Mélanges Eugène Tisserant 2 (Βατικανό 1964), σελ.301. Γιά τήν προσωπικότητα του Λέοντος του φιλοσόφου ή Μαθηματικού καί άρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (840-3), βλ. P.Lemerle, "Ο πρώτος βυζαντινός ούμανισμός", δ.π., σελ.129 κ.έ. Είδικά γιά τήν 'Ομιλία, σελ.136-7.
 48. Γιά τήν εξάπλωση του χριστιανισμού στίς πόλεις καί τήν ύπαιθρο, βλ. J.Gaudement, Société, δ.π., σελ.88 κ.έ.
 49. Καί σέ μιá έπιγραφή τής θάσου του 2ου μ.Χ.αί. αναφέρεται "Ροδοκλής Μενίππου Σαμαρίτας χαΐρε", IG XII 8, 439. Άπό μιá αναθηματική έπιγραφή, "Θεῶ ὑψίστῳ", πού βρέθηκε στή γειτονική τοποθεσία Κερδύλιο (πρώην Κάτω Κρούσοβα, νομός Σερρών) ὁ Δ.Κανατσούλης, "Η μάκεδονική πόλις", δ.π., σελ.262, σημ.5, ὑποθέτει ὅτι στήν Ἀμφίπολη ὑπῆρχε πρίν ἀπό τόν 4ο αἰώνα ἐβραϊκή κοινότητα. Γιά τό Αἶον βλ. πιο πάνω σελ. 42, σημ.24.
 50. James Everett Seaver, Persecution of the Jews in the Roman Empire (300-438), University of Kansas 1952. E.Demougeot, L'Empereur Honorius et la politique anti juive, Collection Latomus XLIV Hommages à Léon Hermann, Latomus 1960, σελ.277-91. Rose-Marie Seyberlich, Die Judenpolitik Kaiser Justinians I, Deutsche historiker-Gesellschaft, Byzantinische Beiträge, έκδ. Johannes Irmscher, Akademie-Verlag, Βερολίνο 1964, σελ.73-80
 51. J.E.Seaver, Persecution, δ.π., σελ.
 53. βλ. πιο πάνω σελ.129, σημ.13
 54. V.Laurent, Une homélie, δ.π., σελ.300-1. Άλλη περίπτωση έκχριστιανισμού στήν Κρήτη, Γωκοῦτης, FG 67 826 κ.έ.

55. J.Wiseman-D.Mano-Zissi, Excavations at Stobi 1970, AJA 75 (1971), σελ.406-11. Τῶν ἱδίων, Excavations at Stobi 1971, AJA 76 (1972), σελ.408-11. Τῶν ἱδίων, Iskopavana u Stobima 1970-74 (Fouilles de Stobi 1970-74), Starinar 26 (1975), Βελιγράδι 1976, σελ.89-90. A.J.Karabel, The excavated Synagogues of Late Antiquity from Asia Minor to Italy: Ideology, iconography, organization, social context, XVI intern.byzantinistenkongress Wien 1981, Résumés der Kurzbeiträge 4.2.
56. Seaver J.E., Perscution, ὁ.π., σελ.42, 45 κ.έ.
57. C.Th. XVI 8 12 (397 Jun.17) καί XVI 8 21 (412 418? Aug.6)
 'Ο δεύτερος ἀπό τοὺς νόμους αὐτοὺς, ἐνῶ προστατεύει τίς συναγωγές, ἀναφέρει στό τέλος "...ita illud quoque monendum esse censemus, ne Iudaei forsitam insolescant elatique sui securitate quicquam praecipis in christianae reverentiam cultionis admittant". Βλ. καί J.E.Seaver, Persecution, ὁ.π., σελ.66 καί 70-1.
58. Σωζωμενός, 124 21
59. V.Rose, Leben, σελ.3-4. O.Tafrali, Topographie, σελ.101 καί 200
60. Α.Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, "Εκθεσις παλαιογραφικῶν καί φιλολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Θράκῃ καί Μακεδονίᾳ, 'Ο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος, παράρτημα ΙΖ' τόμου (1887), σελ.51-2
61. A.Vasiliev, Life, ὁ.π., σελ.137 κ.έ.
62. Α.Ευγγόπουλος, Τό καθολικόν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου ἐν Θεσσαλονίκῃ καί τό ἐν αὐτῇ ψηφιδωτόν, ΑΔ 12 (1929), σελ.142-80
63. Γιά τό θέμα αὐτό ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία βλ. Α.Ευγγόπουλος, Τό καθολικόν, ὁ.π. Στ.Πελεκανίδη, Παλαιοχριστιανικά μνημεῖα Θεσσαλονίκης. Ἀχειροποίητος, Μονή Λατόμου, Θεσσαλονίκη 1949, σελ.43 κ.έ. καί A.Vasiliev, Life, ὁ.π., ὅπου καί παλαιότερη βιβλιογραφία
64. Α.Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, "Εκθεσις, ὁ.π., σελ.52
- 64α. Εὐτέρπη Μαρκῇ, Τό Δεύτερο Ὀκτάγωνο τῆς Θεσσαλονίκης, Γ' συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας

- ας καί Τέχνης, 'Αθήνα 29 καί 30 'Απριλίου, 1 Μαΐου 1983, 'Αθήνα 1983, σελ. 51-2
65. Ο. Tafrali, Topographie, σελ. 24 πρβλ. Miracles I, σελ. 131, σημ. 2
66. V. Rose, Leben, σελ. 4
67. 'Ιωάννου Μόσχου (+619), Λειμών (Pratum spirituale), PG 87₃ 2924.
68. Lemerle, Philippe, σελ. 271, σημ. 3 καί Παπαδόπουλος Ι., Τινά περί τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς 'Αχειροποιήτου τῆς λεγομένης Εἰκοσιφοινίσσης, ΕΕΒΕ 5 (1928), σελ. 388.
69. Διονύσιος μητροπολίτης Δράμας, Βίος καί πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Γερμανοῦ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης ἐκ χειρογράφου τῆς Λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας, Ἐκκλησία 57 (1980), σελ. 40-2 καί 69-71.
70. Ι. Παπαδόπουλος, Τινά περί τῆς ἱερᾶς μονῆς, ὁ.π., σελ. 386 κ.έ. Μ. Καμπούρη, Νέα στοιχεῖα ἀπό τῆ μεσοβυζαντινῆ φάση τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης, Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης 5 (1971), σελ. 127-48 καί κυρίως σελ. 128 καί 130
71. C. Friedrich, Thasos, Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung 33 (1908), σελ. 238 καί D. Feissel, Un monastère paléochrétien à Thasos d'après une inscription peu connue, I διεθνές συνέδριον χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας, Περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Θεσσαλονίκη 23 Σεπτεμβρίου-4 Ὀκτωβρίου 1980, σελ. 34. Καί Χ. Μπακιρτζῆς, Τί συνέβη στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα στή θάσο;, Τρίτο συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, 'Αθήνα 29 καί 30 'Απριλίου, 1 Μαΐου 1983, 'Αθήνα 1983, σελ. 57-8
72. G. Gaudement, Société, ὁ.π., σελ. 90

β. Έδραϊωση του χριστιανισμού στην έπαρχία Μακεδονίας
(4ος - 6ος αί.)

1. P.Petit, Histoire générale, δ.π., σελ.132 κ.έ. Jones, Roman Empire, σελ.875
3. Βλ.τό επόμενο κεφάλαιο.
4. Γενικά για τόν επίσκοπο βλ. Jones, Roman Empire, σελ.874 κ.έ. κυρίως σελ.876-7, σημ.7 καί E.Popescu, Une liste des cités grecques datant du VIe siècle de notre ère, Actes du IIe congrès international des Etudes du sud-est européenne 2(1972), σελ.325, σημ.4 καί 5.
5. Βλ. παραπάνω, σελ.100 καί 110
6. G.Dagron, Entre village et cité: La bourgade rurale des IVE-VIIe siècles en Orient, Associazioni di studi tardo-antichi, Κοινωνία 3(Νεάπολη 1979), σελ.29.
7. Στο ίδιο, σελ.44 κ.έ.
8. Jones, Roman Empire, σελ.879, σημ.13.
9. Βασιστήκαμε στις δημοσιεύσεις αρχαιολόγων καί στην Tabula Imperii Romani
10. Στις επισκοπές της έπαρχίας Μακεδονίας δέν συμπεριλαμβάνουμε τελικά την Πέλλα καί την Τιβεσιούπολη, βλ. παραπάνω σελ.157-8

11. Pratum Spirituale, PG 87₃ 2829 κ.έ. L.Petit, Les évêques de Thèssalonique, EO 4 (1900-1), σελ.212-3 προβλ. και DHGE, Thalaleus.
12. E.Honigsmann, Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople, Byz. 11 (1936), πίν.Γ, άρ.43 και 109(162). Τοῦ ἱδίου, La liste originale des Pères de Nicée, Byz. 14 (1939), σελ.49, άρ.190. Mansi II 696 βλ. και DHGE II.
13. PG 25 368-393 και 365C.
14. Charles Joseph Hefélé, Histoire des Conciles d'après les documents originaux I, Παρίσι 1907, σελ.656-7 και 664-5. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.65 κ.έ.
15. Εὐσεβίου, Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου, IV 43 19-20 και Σωζομενός, 87 24 Petit, Les évêques, δ.π., σελ.139-40.
16. Petit, Les évêques, δ.π., σελ.140
17. Σωζομενός, 117 6 κ.έ.
18. Piganiol, L'empire chrétien, σελ.93 και Rémondon, La crise, σελ.154 κ.έ.
19. PG 25 629E. Petit, Les évêques, δ.π., σελ.140.
20. J.Zeiller, Les origines, δ.π., σελ.174-5 όπου και βιβλιογραφία.
21. Mansi III 387. Βλ. και τήν ἐπιστολή τοῦ ἱδίου ἔτους(365) τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἰταλίας πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἰλ-λυρικοῦ, στήν ὁποία τοὺς συγχαίρουν πού τάχθηκαν ὑπέρ

- των αποφάσεων της συνόδου της Νικαίας. Mansi III 391D κ. έ. Ίσως καί η έπιστολή του Germinius στάλθηκε άκριβώς μέ τήν εύκαιρία αύτή στους έπισκόπους του Ίλλυρικοῦ, γιά νά δηλώσει δηλ. τήν αντίθεσή του μέ τους άρειανίζοντες έπισκόπους του Ίλλυρικοῦ. Zeiller, Les origines, ό.π., σελ. 174 πρβλ. Hefélé, Histoire I₂, ό.π., σελ. 983.
22. Η έπιστολή αύτή παραδίδεται από τό Θεοδώρητο Κύρρου, PG 82 1221 πρβλ. Mansi III 488.
23. Mansi III 451-2 βλ. καί Hefélé, Histoire I₂, ό.π., σελ. 982 κ. έ.
24. G. Bardy, Sur un synode de l'Illyricum (375), Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétiennes 2 (1912), σελ. 259-74.
25. PG 32 433.
26. G. Bardy, Sur un synode, ό.π., σελ. 271.
27. Mansi IV 485. Piganiol, L'empire chrétien, σελ. 228.
28. Petit, Les évêques, ό.π., σελ. 140 κ. έ. Α. Μ. Παπαδοπούλου, "Αχόλιος ή Άσχόλιος έπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Γρηγ. Παλαμάς 44 (1961), 144-55. Πρβλ. Μ. Le Quien, Oriens christianus, Παρίσι 1740, φωτοαναστατική έκδ. Graz 1958, II, στ. 30-1, όπου αναφέρεται μετά τόν Ήρέμιο.
29. Σωκράτης, PG 67 572*305 πρβλ. Σωζομενός, 305 3 κ. έ.
30. Στο ίδιο, 309 2. Σωκράτης, PG 67 576. E. Honigmann, The original lists, ό.π., σελ. 21. Πρβλ. καί τή μνεία του Άχόλιου σέ έπιστολή πού στέλνουν οί έπίσκοποι πού παραβρέθηκαν στή σύνοδο της Κωνσταντινούπολης, Mansi III 581.

31. Mansi III 620. J.-R. Palanque, Saint Ambroise et l'empire romain. Contribution à l'étude des rapports de l'Eglise et de l'Etat à la fin du IVe siècle, Παρίσι 1933, σελ. 78. J. Zeiller, La date du concile d'Aquilée (3 sept. 381), Studia Bizantina e Neoellenica 5 (1939), σελ. 327-32. Rémondon, La crise, σελ. 199.
32. Σχετικά με τη θέση της "παλαιάς" και της "νέας Ρώμης", βλ. τις παρατηρήσεις του P. Lemerle, L'Orthodoxie byzantine, δ.π., σελ. 228 κ.έ.
33. PG 32 609 κ.έ. Βλ. Petit, Les évêques, δ.π., σελ. 140, σημ. 7.
34. Jaffé, Regesta, 237, 238 πρβλ. Silva-Tarouca C., Epistularum romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos collectio Thessalonicensis, Ρώμη 1937, σελ. 16 κ.έ. και 18 κ.έ. Καί V. Crumel, Les origines du vicariat apostolique de Thessalonique, Actes du XIe congrès international des Etudes byzantines 2 (Βελιγράδι 1964), σελ. 451-2.
35. Petit, Les évêques, δ.π., σελ. 141.
36. Στο ίδιο, σελ. 141 και DHGE II 909-10 και Hefélé, Histoire 2, δ.π., σελ. 80-2. Jaffé, Regesta, 261.
37. Mansi III 689-90.
38. Palladius, Dialogus de vita S. Jos., PG 47 13. Βλ. επίσης επιστολή του ίδιου του 'Ιωάννη Χρυσοστόμου PG 52 706. PG 114 1201. Rémondon, La crise, σελ. 202.
39. Petit, Les évêques, δ.π., σελ. 141-2.
40. Στο ίδιο, σελ. 142.
41. Mansi IV 1124, 1140-1. Θεοδώρητος Κύρρου, PG 83 1476-81.

42. Mansi IV 305 καὶ 435-6 ἀντίστοιχα. Hefélé, Histoire 2, ὁ.π., σελ. 211.
43. Petit, Les évêques, ὁ.π., σελ. 142-3. DHGE II 1444-6.
44. Jaffé, Regesta, 394. Mansi V 1087-8, Concilium Illyricum.
45. Honigmann, The original lists, ὁ.π., σελ. 34. Mansi VI 565, 580, 608, 648, 837· VII 4, 97, 120, 272, 401, 679, 724C. Γιά τή σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος βλ. Jones, Roman Empire, σελ. 219-21.
46. Jaffé, Regesta, 440. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ἀπὸ τοὺς⁶ ἐπισκόπους Θεσσαλίας πού εἶχαν ταχθεῖ μέ τό μέρος τῆς Κωνσταντινούπολης, σ' ὅ, τι ἀφοροῦσε τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τόν ἐπίσκοπο-βικάριο Θεσσαλονίκης καί τό σχηματισμό τοῦ βικαριάτου, ἁτάσσονται στή λεγόμενη ληστρική σύνοδο τῆς Ἐφέσου ὑπέρ τοῦ Νεστορίου, Grumel, Le vicariat de Thessalonique et le premier rattachement de l'Illyricum oriental au patriarcat de Constantinople, Annuaire de l'École des législations religieuses 1950-1, Παρίσι 1952, σελ. 62, σημ. 3.
47. Petit, Les évêques, ὁ.π., σελ. 143-4. DHGE II 1606.
48. Mansi VII 709. Σύμφωνα μέ τό Χ. Μπακιρτζή, Sur le donateur et la date de Mosaïques d'Acheiropoietos à Thessalonique, Actes du IXe congrès international d'archéologie chrétienne, Ρώμη 1975, σελ. 37-44, ἡ ἀφιερωματική ἐπιγραφή τῆς Ἀχειροποιήτου ἀναφέρει τόν ἱερέα Ἀνδρέα πού ἐκπροσώπησε τόν ἐπίσκοπο Εὐξίθεο στή σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος καί δχι τό μεταγενέστερο ὁμώνυμο ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης.
49. Petit, Les évêques, ὁ.π., σελ. 143.
50. V. Laurent, Une homélie, ὁ.π., σελ. 300, § 6.

51. Στο ίδιο,σελ.289,291.Προβλ.στό Συνέκδημο του 'Ιεροκλέους, όπου αναφέρονται τρεῖς πόλεις μέ τό ὄνομα αὐτό πού ἀνήκουν στίς ἐπαρχίες Φρυγία Πακατιανή,Εὐφρατησία καί 'Αραβία,665,2*712,11*722,11 ἀντίστοιχα.
52. Μάλχος,ἀπόσπασμα 18 καί DHGE,ὁ.π.
53. V.Laurent,Une homélie,ὁ.π.,σελ.301,§7.
54. Petit,Les évêques,ὁ.π.,σελ.144.DHGE XIV 691.M.Le Quien, Oriens christianus,ὁ.π.,"Dorotheus haereticus".Προβλ.Θεόδωρος 'Αναγνώστης,'Εκκλησιαστική 'Ιστορία,ΡΓ 86,217,"τόν Θεσσαλονίκης ἐπίσκοπον Θεόδωρος ἱστορικός πατριάρχην ὀνομάζει,ἀλόγως,μή εἰδώς τό διατί".Προβλ.Η.Gregoire,Notes épigraphiques,Byz.8(1933),σελ.71 καί Rose,Leben,ὁ.π.,σελ.7,"ἀρχιεπίσκοπος Δωρόθεος".
55. P.Charanis,Church and State in the Later Roman Empire. The religious policy of Anastasius the First 491-518,Θεσσαλονίκη 1974²,σελ.53,σημ.64.
56. Petit,Les évêques,ὁ.π.,σελ.144.
57. Rose,Leben,ὁ.π.,σελ.9.
58. Laurent,Une homélie,ὁ.π.,σελ.301,§7.
59. Rose,Leben,ὁ.π.,σελ.14.Δέν αποκλείεται ὅμως νά μή διάδεχτηκε τόν ἐπίσκοπο 'Αριστείδη.Ἐξάλλου αὐτό δέν ἀναφέρεται ρητά,γιατί ὁ συγγραφέας στηρίζεται σέ προσωρική παράδοση,ἡ ὁποία μάλιστα ἀπέχει πολύ ἀπό τό χρόνο συγγραφῆς τοῦ κειμένου.
60. Petit,Les évêques,ὁ.π.,σελ.145.

61. Mansi IX 173, 190E, 191E, 194B, 262B. Ev. Chrysos, Die Bischofslisten des V oecumenischen Konzils (Konstantinopel 553), Βόννη 1966, σελ. 26 καί 136
62. Εὐαγγέλου Κ. Χρυσοῦ, Ἡ ἐκκλησιαστική πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ Τρία Κεφάλαια καὶ τὴν Ε' Οἰκουμένην Σύνοδον, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 41.
63. Δήμιτσα, Μακεδονία, ἀρ. 719 (357)
64. Χ. Μπακιρτζής, Νεώτερες παρατηρήσεις στὴν κτιτορική ἐπιγραφή τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, Βυζαντινά 11 (Θεσσαλονίκη 1982), σελ. 165-80 ὅπου καὶ βιβλιογραφία
65. Petit, Les évêque, ὁ.π., σελ. 213. DHGE XV 1476-7. Miracles I, §51.
66. Jaffé, Regesta, 1497.
67. Edson, ἀρ. 46 καὶ Miracles II, σελ. 27, σημ. 2.
68. Jaffé, Regesta, 1921.
69. P. Lemerle, Les anciens recueils des miracles de saint Démétrius et l'histoire de la péninsule balkanique, BAB, 5η σειρά, 65 (1979), σελ. 396. Miracles II, σελ. 80.
70. Mansi III 42, 46
71. Honigmann, The original lists, ὁ.π., σελ. 34. Mansi VI 580.
72. Ἀπόσπασμα 18.
73. Mansi IX 173C, 190E (Benignus Heracleae Pelagoniensis), 191E, 194B, 197AB, 262B, 389B. Chrysos, Die Bischofslisten, ὁ.π., σελ. 26, 41, 43.
74. Ivanka Nikolajević-Stojković, Ranovizantiska arhitektonska dekorativna plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Goru (La décoration architecturale sculptée de l'époque du Bas-Empire en Macédoine, en Serbie et au Montenegro), Βελιγράδι 1957, σελ. 42.

75. S. Vailhé, *Les évêques des Philippines*, EO 3 (1899-1900), σελ. 266 κ.έ., αναφέρει την πληροφορία του Μ. Μεοτζίδη, Οι Φίλιπποι, Κωνσταντινούπολη 1900, ότι στη σύνοδο της Νικαίας πήρε μέρος ο επίσκοπος Φιλίππων Νικόλαος, αλλά δεν είναι γνωστό σε ποιά πηγή αναφέρεται η πληροφορία αυτή.
76. Mansi III 38D, 42, 48. Καί ΠΑΕ 1975 (1977), σελ. 101, πίν. 93β.
77. ΑΔ 27 (1972), Β' 2 Χρον., σελ. 575, πίν. 520α. Προβλ. Feissel, Inscriptions, δ.π., άρ. 196 "(δι)α(φ)έρο(ν)/Μαυρεν/τίου/+μ(εγαλο)π(ρεπεστάτου)+//ΜΕΓΕΟ..Ν/διαφέρ(ον) τῆ/Φιλιππισ(ίων)/ἀ(γία) ἐκκλ(ησίᾳ)".
78. Mansi IV 1124, 1132D, 1133, 1140, 1180, 1184, 1212, 1280E, 1304E, 1305C, 1363, 1425·V 541D, 542B, 543C-D, 572E, 587A, 588, 611, 711C. DHGE XVII.
79. Jaffé, Regesta, 304 (414 περίπου).
80. Lemerle, Philippes, σελ. 271, σημ. 2.
81. Mansi VII 28. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ. 35, άρ. 59 καί σελ. 58. Lemerle, Philippes, σελ. 271.
82. Προκόπιος, Ὑπέρ τῶν πολέμων V 3 5. Για τόν ὄρο ἱερεὺς= επίσκοπος βλ. E. K. Chrysos, Die Amaler-Herrschaft in Italien und das Imperium Romanum. Der Vertragsentwurf des Jahres 535, Byz. 51 (1981), σελ. 446, σημ. 52
83. Mansi XI 993A
84. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ. 35, άρ. 60 καί σελ. 58, άρ. 385.
85. Feissel, Inscriptions δ.π., άρ. 184
86. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ. 35 καί 58 αντίστοιχα.
87. Mansi II 214, 701. Honigmann, La liste originale, δ.π., σελ. 44, σημ. 1.
88. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ. 58, άρ. 387. Βλ. καί παραπάνω σελ. 75

89. Ivanka Nikolajević-Stojković, Ranovizantiska, δ.π., σελ.85.
90. J. Zeiller, Les origines, δ.π., σελ.164 και Stein, Histoire II, σελ.661-2. Πρβλ. Papazoglou, La Macédoine, δ.π., σελ.115 και 123. Εύ.Χρυσού, Ἡ ἐκκλησιαστική πολιτική, δ.π., σελ.116-7.
91. Mansi XI 613, 628, 645A, 673C. Βλ. και R. Riedinger, Die Präsenz und Subskriptionslisten des VI oekumenischen Konzils (680-1) und der Papyrus Vind G. 3, Μόναχο 1979, σελ.16. Και Mansi XI 993B
92. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.237 και 353. Ostrogorsky, Byzantine Cities, δ.π., σελ.58
93. Popović, Aux origines, σελ.250 κ.έ.
94. Miracles II, σελ.137 κ.έ. όπου αναλύεται ολόκληρο τό ε' θαύμα.
95. Mansi VI 952* VII 28, 127, 161, 724C και Honigmann, The original lists, δ.π., σελ.58, άρ.388.
96. Bl. Aleksova-C. Mango, Bargala, δ.π., σελ.268.
97. Mansi III 39, 42, 47
98. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ.58 και 79. Mansi VI 577* VII 28, 161, 683, 724C.
99. Beševliev, Spätgriechische, δ.π., σελ.171, άρ.239.
100. Mansi VI 577, 952* VII 28, 161B, 724C.
101. Δήμιτσα, Μακεδονία, άρ.1585 (466). H. Gelzer, Byzantinische Inschriften, BZ 3 (1894), σελ.24.
102. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ.35, άρ.62.
103. Βλ. παραπάνω, σελ.208
104. Honigmann, La liste originale, δ.π., σελ.55 και 58.

105. Mansi III 39B, 42D, 46, 65.

106. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ. 35 καί 40. Mansi VI 847, 930.

107. Mansi VI 568, 609, 941, 977, 1070 πρβλ. καί E. Schwartz, Aus den Akten des Concils von Chalkedon (451), Μόναχο 1925, I, πράξις Η', Σεβαστιανός Βερώνης ἀντί Βεροίας. Πρβλ. Honigmann, The original lists, δ.π., σελ. 51, ἀρ. 56. M. Le Quien, Oriens christianus, δ.π., στ. 71-2, IV Timotheus. Ἀλλά ὁ Τιμόθεος εἶναι ἐπίσκοπος τῆς Θρακικῆς πόλης Βερώνης καί ὄχι τῆς μακεδονικῆς Βεροίας πρβλ. DHGE VIII 885

108. M. Le Quien, Oriens christianus, δ.π., στ. 83 καί P. Perdrizet, Voyage dans la Macédoine Première I. Inscriptions de la région Strymonique, BCH 18 (1894), σελ. 427. DHGE II 1349.

109. Perdrizet, Voyage, δ.π., σελ. 426-7 καί Δήμιτσα, Μακεδονία, ἀρ. 889 (47).

110. Mansi IX 175, 392A ὅπου ἀναφέρεται "Alexander Amphipoleos primae Armeniae". Ὁ E. Stein, Histoire II, σελ. 662, σημ. 1, δι-
ορθώνει σέ primae Macedoniae. E. Chrysos, Die Bischofsli-
sten, δ.π., σελ. 29, ἀρ. 69. Πάντως ἡ μνεῖα τῆς ἐπαρχίας Μα-
κεδονίας πρώτης τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι ἀναχρονιστικὴ,
γιατὶ δέν ὑπάρχει πιά παρὰ μόνο ἡ ἐνιαία ἐπαρχία Μακεδο-
νίας.

111. Mansi XI 993B.

112. Mansi III 39, 42, 48.

113. Mansi IV 1153.

114. Mansi XI 993B πρβλ. Ostrogorsky, Byzantine Cities, δ.π.,
σελ. 59, σημ. 56.

115. A.Struck, Inschriften aus Makedonien, Mitteilungen des Kaiserlich deutschen Archaeologischen Instituts. Athenische Abteilung. 27 (1902), σελ.314.
116. DHGE XIV 1421.
117. E.Chrysos, Die Bischofslisten, σελ.44, 133, σημ.16, 134. Τοῦ [δίου, Ἡ ἐκκλησιαστική πολιτική, ὁ.π., σελ.115 κ.έ.
118. PG 25 337B. Mansi III 45 DHGE III 547. Honigsmann, The original lists, ὁ.π., σελ.36, ἀρ.86 καί σελ. 51, ἀρ.77. Ὁρθόδοξη καί Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια Β', σελ.862 καί Γ', σελ.241
119. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.115.
120. Δ.Κανατσούλης, Ἡ μακεδονική πόλις..., Μακεδονικά 6 (1964-5), σελ.4, σημ.4. Στό Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους, 720 2, ἀναφέρεται μόνο ἡ Πέλλα τῆς ἐπαρχίας Παλαιστίνης Β'.
121. Δ.Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Πέλλα I Ἱστορική ἐπισκόπησις καί μαρτυρίαι, ἐν Ἀθήναις 1971, σελ.95 κ.έ.
122. G.I.Konidaris, Die neue in Parallelen Tabellenausgabe der Not.Episcopatum und die Echtheit der Not.D.cod. Paris.1555A, Χαριστήριον εἰς Α.Κ. Ὁρλάνδον Δ' (1967-8), σελ.258. Βλ. καί τῇ νέα ἐκδοσὶ J.Darroutès, Notitiae, ὁ.π., σελ.32-3.
123. Mansi VII 365.C.J. 3 35 (36).
124. PG 126 176 καί 1201 κ.έ., ὅπου ὁ Θεοφύλακτος ἀφηγεῖται τὴν πρωτοβουλία τοῦ Βόρι νά μεταφέρει μέ μεγάλη ἐπισημότητα τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων ἀπὸ τὴν Τιβεριοῦπολιν "εἰς τὴν τῆς Βραγαληνίτιζης ἐπισκοπὴν", πού εἶναι καί τό κύριο θέμα τοῦ βίου αὐτοῦ. Καί ὁ L.Petit, Le Monastère de Notre-Dame de Pitié en Macédoine, Izvestija russkago arheologičesko Instituta v' Konstantinopol' 6 (Σόφια 1900), σελ.96, θεωρεῖ ἀναξιόπιστη τὴν πληροφορία αὐτή. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.254-5
125. Honigsmann, The original lists, ὁ.π., σελ.24. Ἡ σειρὰ μέ τὴν ὁποία καταγράφει ὁ Εὐσέβιος τίς ἐπαρχίες, ἀπ' ὅπου προέρ-

χονταν οἱ ἐπίσκοποι πού πήραν μέρος στή σύνοδο τῆς Νικαίας, εἶναι αὐτή πού ἀκολουθοῦσαν οἱ παλαιότεροι κατά-
 λογοι, δηλαδή χωρίς γεωγραφική σειρά

126. Honigmann, La liste originale, δ.π., σελ. 41
127. Στό ἴδιο, σελ. 55, ἀρ. 227. V.N. Peneševič, Sinajskij spisok' otcov' Nikejskago pervago vselenskago sobora, Izvestija Imperatorskoj Akademii Nauk, 6η σειρά, 2 (Πετρούπολη 1908), σελ. 301, πρβλ. D. Lebedev, Spisok episkopov pervago vselenskago sobora v 318 imen, Zapiski Rossiiskoi Akad. Nauk, 8η σειρά, 13 (Πετρούπολη 1922), σελ. 97
128. Γιά τήν ἱδρυση ἐπισκοπῶν στή Δύση τόν 4ο αἰῶνα βλ. P. Petit, Histoire générale, δ.π., σελ. 133
129. Συνέκδημος 638 lb - 641 9
130. E. Popescu, Une liste, δ.π., σελ. 325, σημ. 4 καί 5.
131. Γιά τό πρόβλημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργάνωσης τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας πρώτης καί δευτέρας, βλ. πιό πάνω, σελ. 82 μ.ε.
 Γιά τήν Πρώτη Ἰουστινιανή, Jones, Roman Empire, σελ. 893.
132. Βλ. πιό πάνω σελ. 83
133. Mansi XI 457, 520, 552, 584, 604, 612, 640, 669, 688
134. Mansi XI 989A
135. Γιά τά προβλήματα πού παρουσιάζει τό κείμενο αὐτό βλ. J. Darrouzès, Notitiae, δ.π., σελ. 20-33 καί 235-6.

Γ. Ἐκκλησιαστικές ἐριδες στήν ἐπαρχία Μακεδονίας. Τό βικασιά-
το τοῦ Ἰλλυρικοῦ

1. Rémondon, La crise, σελ. 148-9. Figaniol, L'empire chrétien,
σελ. 44 κ. ἐ.
2. Στό ἴδιο, σελ. 63 κ. ἐ.
3. Στό ἴδιο, σελ. 90 κ. ἐ. Σωκράτης, PG 67 245, "Διεσπάτο οὖν τῆς
Ἀνατολῆς ἡ Δύσις καί ἦν ὁρος τῆς κοινωνίας αὐτοῖς, τό ὁ-
ρος τό λεγόμενον Τισοῦκισ, ὅπερ ἐστί Ἰλλυριῶν τε καί Θρα-
κῶν καί ἕως μέν τοῦ ὁρους τούτου ἀδιέθορος ἦν ἡ κοινωνία
διαφόρου τυγχανούσης τῆς πίστεως περαιτέρω δέ ἀλλήλοις
οὐκ ἐκοινωνοῦν".
4. J. Zeiller, Les origines, ὁ. π., σελ. 3 καί 205.
5. Στό ἴδιο, σελ. 440 κ. ἐ.
6. Σωκράτης, PG 67 188. Σωζομενός, 305 7-8
7. Chronique de Jean évêque de Nikiou, ἐκδ. καί μτφρ. H. Zo-
tenberg, Παρίσι 1883, σελ. 330-1 καί M. H. Zotenberg, Mémoire
sur la chronique byzantine de Jean, évêque de Nikiou, Jour-
nal Asiatique 12 (Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1878), 7η σειρά,
σελ. 269. Ἡ ὑπαρξη ἀρειανῶν ὑπονοεῖται καί σέ μιᾶ ἐπιτύμ-
βια ἐπιγραφῇ τῶν Φιλίππων, "Κύριε ἐλέησον ἡμᾶς καί ἀνάστη-
σον ἡμᾶς τοῦς ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει ἐνθάδε κοιμηθέντας" (μέσα
4ου αἰῶνα), D. Pallas, Les monuments, ὁ. π., σελ. 106-7, σημ. 219
8. Γ. Τ. Κόλια, Ἡ προβυζαντινὴ Θεσσαλονίκη καί ἡ στάσις τοῦ
390, Ἀθῆναι 1935, κυρίως σελ. 63-79. I. Hahn, Ἡ ἐξέγερση τοῦ
390 καί τό ἱστορικό της πλαίσιο, Byzantinisch-Neugrichi-
sche Jahrbücher 19 (1966), σελ. 350-67.
9. Ὁ Πορφύριος, ἀργότερα ἐπίσκοπος Γάζης, στό τέλος τοῦ 4ου
αἰῶνα ἐγκατέλειψε τή Θεσσαλονίκη καί πῆγε ἀρχικά στήν
Αἴγυπτο καί μετὰ στά Ἱεροσόλυμα. Ὁ Δαβίδ πού ἀνακηρύχθη-
κε ὁσιος Θεσσαλονίκης καί ὁ Ἀβολᾶς, μεσοποταμιοί καί οἱ
δύο, ἦρθαν καί μόνασαν στή Θεσσαλονίκη κλπ.

10. L.Duchesne, *L'Illyricum ecclésiastique*, BZ 1 (1892), σελ. 531-50. S.-L.Greenslade, *The Illyrian churches and the vicariate of Thessalonica 378-95*, Journal of Theological Studies 46 (1945), σελ. 17-30. V.Grumel, *Les origines*, δ.π., όπου και άλλη βιβλιογραφία.
11. Οι έπιστολές αυτές έχουν αποτελέσει ένα corpus, C.Silva-Tarouca, Epistularum romanorum pontificum per Illyricum aliosque episcopos Collectio Thessalonicensis, Ρώμη 1937. Για τη γνησιότητα της συλλογής αυτής, Duchesne, *L'Illyricum*, δ.π., σελ. 538 και V.Grumel, *Le vicariat de Thessalonique*, δ.π., σελ. 53, σημ. 2. Lemerle, *Philippe*, σελ. 241 κ.έ. Είδικά για τη γνησιότητα της έπιστολής XVI της ίδιας συλλογής, Evangelos Chrysos, *Zur Echtheit des "Rescriptum Theodosii ad Honorium"* in der *"Collectio Thessalonicensis"*, Κληρονομία 4₂ (Θεσσαλονίκη 1972), σελ. 240-7.
12. V.Grumel, *Les origines*, δ.π., σελ. 455.
13. Στο ίδιο, σελ. 452-3.
14. Στο ίδιο, σελ. 454.
15. C.Silva-Tarouca, Epistularum, δ.π., σελ. 20, 18 κ.έ. και Grumel, *Les origines*, δ.π., σελ. 455.
16. Συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στα όνόματα των άλλων παπών πιθανόν λόγω του κύρους του, Grumel, *Le vicariat*, δ.π., σελ. 63.
17. Grumel, *Les origines*, δ.π., σελ. 455-6 και Jones, *Roman Empire*, σελ. 211-2, 388-9. Ένώ ο Γ.Θεοχαρίδης, Μακεδονία, σελ. 110-1, υποστηρίζει ότι ο πάπας Ίννοκέντιος (401;-417) είναι ο ιδρυτής του βικαριάτου του Ίλλυρικού.

18. Grumel, *Les origines*, δ.π., σελ. 453
19. Στο ίδιο, σελ. 456
20. Στο ίδιο, σελ. 456 κ.έ.
21. Στο ίδιο, σελ. 460-1 και Grumel, *Le vicariat*, δ.π., σελ. 50.
22. Θεόδωρος Ἀναγνώστης, Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία, PG 66 217.
23. Grumel, *Le vicariat*, δ.π., σελ. 51-2.
24. C.Th. XIII II 45.
25. C.Silva-Tarouca, *Epistularum*, δ.π., σελ. 27-32 προβλ. και ἐπιστολές τοῦ ἱεῖου ἔτους (422) πρὸς τὸ Ροῦφο καὶ τοὺς ἐπίσκοπους Θεσσαλίας, σελ. 32 κ.έ. καὶ 34-5. Grumel, *Le vicariat*, δ.π., σελ. 58 κ.έ.
26. Στο ίδιο, σελ. 62.
27. Chrysos, *Zur Echtheit*, δ.π., σελ. 245 κ.έ.
28. Βλ. τίς ἐπιστολές τῶν παπῶν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἰαλυρικοῦ καὶ τὸ βικάριο Θεσσαλονίκης, Jaffé, *Regesta*, 366 (ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Κελεστίνου, 422-32)· 393, 394, 396 (ἐπιστολές τοῦ πάπα Σίξτου Γ', 432-40)· 403, 404, 409, 411 (ἐπιστολές τοῦ πάπα Λέοντος, 440-61). Γιά τὴ στάση ποὺ κράτησαν οἱ ἐπίσκοποι Παλαιᾶς Ἡπείρου ἐναντίον τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἀναστασίου, στὴ σύνοδο ποὺ ἐγίνε στὴν Ἱδία πόλη, βλ. Χρυσός, *Συμβολή*, δ.π., σελ. 102-3.
29. Jones, *Roman Empire*, σελ. 227 κ.έ. καὶ F.Charanis, *Church*, δ.π., σελ. 43, σημ. 23.
30. Jaffé, *Regesta*, 617, 638. Charanis, *Church*, δ.π., σελ. 46-7 καὶ 53.
31. Στο ίδιο, σελ. 46 καὶ 58. Προβλ. καὶ πρὸς πάντα σελ. 148, σημ. 51.

32. Σύμφωνα με τό Γ.Θεοχαρίδη,Μακεδονία,σελ.118,ή ρήξη ανάμεσα στους 40 αυτούς επισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ καί τόν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ἔχει "προσωπικόν χαρακτήρα" καί "δέν ἀπεσκοπεῖ νά διακηρύξει τήν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Πάπα ἐπί τοῦ Ἰλλυρικοῦ".Πρβλ.Charanis,Church,ὀ.π.,σελ.103.
33. L.Duchesne,La réaction chalcédonienne sous l'empereur Justin(518-27),MAHER 33(1913),σελ.344-5 ὅπου καί πηγές. Βλ. καί Jaffé,Regesta,852.
34. Οἱ ἀπόψεις πού διαμορφώνονται,χωρίς τή μελέτη ὅλων τῶν ἱστορικῶν παραγόντων πού ἀναφέραμε,καταλήγουν νά ἐρμηνεύουν τά ἱστορικά γεγονότα μέ βάση τή "φυσική" τάξη τῶν πραγμάτων ἢ τά "προσωπικά" κίνητρα.Τελικά αὐτή ἡ ἀντίληψη ὁδηγεῖ, κατά τή γνώμη μας,στό νά ὑπεραπλουστεύεται ἡ ἱστορική πραγματικότητα καί νά θεωρεῖται "φυσική" ἢ "περιστασιακή",ἀνάλογα κάθε φορά μέ τό θέμα καί τήν ἐποχή,βλ.Θεοχαρίδου,Μακεδονία,σελ.103-25.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ'

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Α. Οι πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας: *Η μετάβαση από την αρχαία στη μεσαιωνική πόλη

1. E.Kirsten, Die byzantinische Stadt, Berichte zum XI internationalen Byzantinisten-Kongress, Μόναχο 1958, σελ.1-48 καί σημ. σελ.1-32 βλ. καί τίς παρεμβάσεις τῶν D.Zakythinos καί P.Lemerle στό Diskussionsbeiträge zum XI internationalen byzantinisten Kongress München 1958, Μόναχο 1961, σελ.75-102. G.Ostrogorsky, Byzantine cities in the early Middle Ages, DOP 13 (1959), σελ.45-66. G.L.Kurbatov, Nekatorie problemi razloženiija antičnogo polisnogo stroja v vostočnih provincijah rimskoj imperii IV veka, Vestnik Lenigradskogo universiteta, serija istorija, jazika i literaturi 1960, τεύχ.2, σελ.47-61. N.V.Pigoulefskaja, Gorod i derevnja v Vizantii v IV-VI vv., Actes du XIIe Congrès international d'Etudes byzantines, Ochrid 10-16 septembre 1961 I, Βελιγράδι 1963, σελ.1-8 βλ. επίσης τήν παρέμβαση τοῦ P.Lemerle, σελ.275 κ.έ. καί τοῦ P.Charanis, σελ.285 κ.έ. A.H.Jones, The greek City from Alexander to Justinian, Ὁξφόρδη 1966. G.L.Kurbatov, Osnovie problemi vnutrennevo razvitiija vizantijskogo goroda v IV-VII v., Λένινγκραντ 1971. Τοῦ ἴδιου, Razloženiije antičkoj gorodskoj sobstvennosti v Vizantii IV-VII vv., VV 35 (1973), σελ.19-32. M.Ja.Sju-zjumov, O funkcijah rannevizantiskogo goroda, Antičnaja Drevnost i Srednie Veka 14 (Sverdlovsk 1977), σελ.34-51. Γιά τίς πόλεις τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου βλ. Velizar Velkov, Seloto i gradāt v Trakija prez IV-VI v. ot n.e., Istoričeski Pregled 11, 4 (1955), σελ.32-55. Τοῦ ἴδιου, Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Studies

- and Materials, "Αμοτερονταμ 1977"², α' έκδ. 1959. D. Manozissi, Pogled na pitanija urbanizacije i urbanizma u Ilirikumu (Question de l'urbanisation et de l'urbanisme en Illyricum), Zbornik Narodnog Muzeja 4 (Βελιγράδι 1964), σελ. 93-111. V. Beševliev, Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l'époque du Haut Moyen Age, Et. B. 5 (1966), σελ. 207-20. E. Popescu, Une liste des cités grecques datant du VIe siècle de notre ère, Actes du II congrès international des Etudes du sud-est européennes B (1972), σελ. 323-32. G. L. Kurbatov-G. E. Lebedeva, K voprosu o harakteriskite balkanskogo goroda IV-V vekov, Sredne-vekoviji gorod 2 (Saratov 1974), σελ. 46-52. Σπ. Βρυώνης, Χερσόννησος τοῦ Αἴμου. Οἱ πόλεις, ΙΕΕ Ζ' (1978), σελ. 429-39.
2. Ἡ F. Papazoglou συμπεριέλαβε στή μελέτη της Makedonski gradovi u rimsko doba, Σκόπια 1957, ὁρισμένα στοιχεῖα γιά τίς μακεδονικές πόλεις τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου βλ. καί I. Mikulčić, Za goleminata na docnoantičkite gradovi vo Makedonija (Über die Grösse der spätantiken Städte in Makedonien), Istorija 10₂ (Σκόπια 1974), σελ. 347-68 καί ŽA 24₁ (1974), σελ. 191-212.
 3. Συνέκδημος, σελ. 1-2
 4. Δέσποινας Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Πέλλα I Ἱστορική ἐπισκόπησης καί μαρτυρίαι, ἐν Ἀθήναις 1971
 5. Γιά τίς ἀναφορές τῆς Πέλλας σέ ἄλλα ὁδοιπορικά, Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Πέλλα, ὁ.π., σελ. 16-7.
 6. βλ. παραπάνω σελ. 114, σημ. 62.
 7. Δ. Παπακωνσταντίνου - Διαμαντούρου, Πέλλα, ὁ.π. Στή μελέτη αὕτη βρίσκονται συγκεντρωμένες οἱ μαρτυρίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τῶν νεώτερων περιηγητῶν καθώς καί τά συμπεράσματα τῶν ἀνάσκαφῶν σχετικά μέ τήν ἀρχαία πόλη. Τῆς ἑ-
δίας, Προβλήματα περί τήν τοπογραφίαν τῆς Πέλλης, Ἀρχαία Μακεδονία II, σελ. 343-58. Σύμφωνα μέ τό Στράβωνα, VII 23, ἡ Πέλλα "ἔχει λίμνην πρό αὐτῆς, ἐξ ἧς ὁ Λουδίας ποταμός
ρεῖ· τήν δέ λίμνην πληροῖ τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ ἀπόσπασμα"
(βλ. χάρτη 3).

8. Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Πέλλα, δ.π., σελ. 92-3.
9. Στο ίδιο, σελ. 56-7.
10. ΑΔ 20 (1965), Β' Χρον., σελ. 420. Στο δυτικό άκρο του λόφου στο χωριό Παλαιά Πέλλα, σύμφωνα με μαρτυρίες ορισμένων περιηγητών βρίσκονταν έρείπια χριστιανικού ναού, Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Προβλήματα, δ.π., σελ. 352, όπου και βιβλιογραφία. Της ίδιας, Πέλλα, δ.π., σελ. 90, σημ. 4.
11. Βλ. παραπάνω σελ. 157, σημ. 121.
12. 'Eurora', Βλ. και πιο πάνω σελ. 114, σημ. 62 προβλ. Στέφανος Βυζ., "Εύρωπος, πόλις Μακεδονίας". Πτολεμαῖος III 13 §39, "Ἡμαθίας, Εὐρωπος".
13. Σ. Β. Κουγέας, Νίκη ρωμαίου στρατηγοῦ τιμωμένη ὑπὸ μακεδονικῆς πόλεως, Ἑλληνικά 5 (1932), σελ. 5-16. Βλ. και Χ. Ι. Μακαρόνα, Χρονικά ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά 1 (1940), σελ. 491, σημ. 1 και Παρζοσίου, Makedonski gradovi, σελ. 134.
14. Φ. Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1966-7, Μακεδονικά 9 (1969), σελ. 178
15. ΑΔ 23 (1968), Β' 2 Χρον., σελ. 338-9. Βλ. και Φ. Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1966-7, δ.π., σελ. 179.
16. Βλ. και παραπάνω σελ. 156.
17. Στράβων VII 17, "τό Δίον ἡ πόλις οὐκ ἐν τῷ αἰγιαλῷ τοῦ θερμαίου κόλπου ἐστὶν ἐν ταῖς ὑπαρείαις τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλ' ὅσον ἐπτὰ ἀπέχει σταδίους". Γ. Μπακαλάκης, "Ανασκαφὴ Δίου 1964-71", Ἀρχαία Μακεδονία II, σελ. 254.
18. Βλ. παραπάνω σελ. 114, σημ. 62.
19. Ἀναφέρεται και σέ παλαιότερα ὁδοιπορικά και γεωγραφικά κείμενα, It. Ant. 328 2 και Rav. An. Cosm. V 12 43.
20. Θ. Θεοφύλακτος, Παρατηρήσεις στὴ Νικόπολη τῆς Ἠπείρου, I διεθνὲς συνέδριο χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 1980, ὑπὸ ἐκτύπωση.
21. Βλ. παλαιοχριστιανικὴ ἀνοδομή σέ ἓνα ἀπὸ τοὺς πύργους τοῦ περιβόλου, ἐνῶ σέ ἄλλα σημεῖα φαίνεται ὅτι τὰ τεῖχος ἦταν χαμηλότερο τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, ΑΔ 21

- (1966),σελ.346 καί 347 καί Γ.Μπακαλάκης, 'Ανασκαφή Δίου, δ.π.,σελ.252-3.
22. Marie Spiro, Critical Corpus of the Mosaic Pavements on the greek Mainland fourth/sixth centuries with architectural Surveys, I, Νέα 'Υόρκη-Λονδίνο 1978,σελ.521-37.
- 22α. ΠΑΕ 1981 Α' (1983),σελ.63
23. ΑΔ 29 (1973-4), Β'3 Χρον.,σελ.699.
24. Γ.Σωτηριάδου, 'Ανασκαφαί Δίου Μακεδονίας, ΠΑΕ 1930,σελ.50.
25. Γ.Σωτηριάδης, 'Αρχαῖος μακεδονικός τάφος εἰς τό Δῖον, 'Ημερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1931,σελ.503.
- 25α. Δημ.Παντερμαλῆ, Δῖον, 'Ιστορία τῆς Μακεδονίας ἀπό τά προϊστορικά χρόνια ὥς τό 1912, 'Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἀρ.63, Θεσσαλονίκη 1983,σελ.86
26. Γ.Σωτηριάδου, 'Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας, ΠΑΕ 1928,σελ.254
27. Στράβων VII 26. It.Ant.328 4
28. Βλ. σελ.114,σημ.62
29. D.Pallas, Les monuments, δ.π.,σελ.80.
30. ΑΔ 29 (1973-4), Β'3 Χρον.,σελ.757-8. Γιά ἕνα ἄλλο παλαιοχριστιανικό κτήριο βλ.Α.Δερζιώτης, Παλαιοχριστιανικόν κτίσμα ἐν τῇ πόλει τῆς Βεροίας, ΑΑΑ 7₂ (1974),σελ.174-82. Γιά τά νεκροταφεῖο τῆς πόλης τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο, ΑΔ 28 (1973), Χρον.,σελ.439. ΑΔ 29 (1973-4), Β'3 Χρον.,σελ.721-3. Χ.Μακαρόνα, Χρονικά ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά 2 (1941-52),σελ.626 κ.έ.
31. M.Spiro, Corpus, I, δ.π.,σελ.557-61.
32. Β.Ερ. 1961,381. Hellenica III (1946),σελ.104-7 καί XI-XII (1960),σελ.394,ἀρ.8. BCH 102₂ (1978),σελ.706.
33. Feissel, Inscriptions, ἀρ.121 καί Δήμιτσα, Μακεδονία,σελ.86,ἀρ.107.
34. Βλ. παραπάνω σελ.93 ,σημ.46.
35. Hammond, Macedonia, χάρτη 11 καί Papazoglou, Makedonski gradovi, χάρτη. TIR. Στέφανος Βυζ., "Εορδαῖται, δύο χώραι Μυγδονίας καί Μακεδονίας".
36. Χ.Ι.Μακαρόνα, 'Εκ τῆς Ἑλιμείας καί τῆς Ἑορδαίας ἀρχαιολογική συλλογή Κοζάνης, ΑΕ 1936, Παράρτημα-Ἀρχαιολογική

- κά χρονικά, σελ. 2-14, άρ. 2, 6, 23 και Άντ. Α. Κεραμόπουλος, Άρχαϊα λείψανα τής Άνω Μακεδονίας, ΑΔ 14 (1931-2), Παράρτημα, σελ. 35
37. D. Pallas, Les monuments, σελ. 82-6. ΑΔ 25 (1970), Β' Χρον., σελ. 414. Επίσης για ένα κτίριο του 5ου αϊ. με ψηφιδωτό δάπεδο βλ. M. Spiro, Corpus, I, δ. π., σελ. 581-2.
38. ΑΔ 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ. 707-10 και 739.
39. ΑΔ 8 (1923), σελ. 259-69 και έφημ. Τά Νέα 26-1-84
40. BCH 76 (1952), σελ. 228
41. Feissel, Inscriptions, άρ. 152
42. Δήμιτσας, Μακεδονία, σελ. 48, άρ. 34
43. ΑΕ 1911, σελ. 101, άρ. 20 και σελ. 106, άρ. 46 (όθωνιακός= έμπορος ύφασμάτων).
44. J. H. Mordtmann, Inscripfen aus Edessa, Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung 18 (1893), σελ. 415-9, άρ. 3 και 5. B. Ep. 1964, 245, όπου και βιβλιογραφία (ίπποϊατρός= κτηνίατρος).
45. It. Hier. 606 B. Ep. 1974, 330, "τόν μέγιστον και θειότατον αυτοκράτορα Ουαλέριον Δικίννιον Εύσεβή Εύτυχή Σεβαστόν ή πόλις εύτυχώς α'". Πρόκειται για ένα μιλιάριο που βρέθηκε στη θέση Ριζάρι σε απόσταση 1 ρωμαϊκού μιλίου από την Έδεσσα και P. Perdrizet, Trois inscriptions latines de Roumélie, BCH 24 (1900), σελ. 542, "... in civitate Edessensi...".
46. Άπόσπασμα 18
- 46α. Έφημ. Ή Καθημερινή 24/25-7-83. Για τίς έπιδρομές αυτής τής περιόδου βλ. σελ. 115-6
- 46β. Έφημ. Τά Νέα 26-1-84 και Ή Αύγή 10-1-84
47. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρονικά, σελ. 307 Μακεδονικά 15 (1975), σελ. 206-8 και Πορονίδ, Aux origines, σελ. 254 και χάρτη σελ. 253. Ή άποψη ότι πρόκειται για σλαβικές πόρπες έχει άμφισβητηθεί, Démétrios Pallas, Données nouvelles sur quelques boucles et fibules considérées comme avars et slaves et sur Corinthe entre le VIe et le IXe s., Byzantinobulgari-ca VII (1981), σελ. 309

48. Ch. Edson, The location of Cellae, δ.π., σελ. 1-16 πρβλ. Ν.Γ. Παππαδάκι, 'Εκ τῆς Ἀνω Μακεδονίας, Ἀθηνᾶ 25 (1913), σελ. 450 κ.έ., ὅπου ἀναφέρει ἐπιγραφή "Φ.Εὐπορος Βέβαιος λιθογλύφος οἰκῶν Κέλλιον...". Βλ. καί Δ. Κανατσούλη, Ἡ Μακεδονική πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Μακεδονικά 4 (1955-60), σελ. 251, σμ. 14
49. Pierre A. Mac Kay, The route of the Via Egnatia around Lake Ostrovo, Ἀρχαία Μακεδονία II, σελ. 206
50. J. Darrouzès, Notitiae, δ.π., σελ. 236
51. Στέφανος Βυζ., "Ἀλμωπία χώρα τῆς Μακεδονίας", βλ. καί TIR. Γιά τὰ ρωμαϊκά καί βυζαντινά ἀρχαιολογικά εὐρήματα τῆς περιοχῆς, Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Ἀνασκαφαί καί ἔρευναι ἐν Μακεδονίᾳ, ΠΑΕ 1934 (Ἀθῆναι 1935), σελ. 67-70.
52. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 130, σμ. 9. Ἀντίθετα ἡ μαρτυρία τοῦ Ἱεροκλέους γιά τὴν ὕπαρξη πόλης μετὸ ὄνομα Ἀλμωπία δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸ Χρ. Γ. Ἀνδρεάδης, Ἀλμωπες καί Ἀλμωπία, Πλάτων 16 (1964), 31/32, σελ. 320.
53. Ν.Γ. Παππαδάκι, 'Εκ τῆς Ἀνω Μακεδονίας, Ἀθηνᾶ 25₄ (1914), σελ. 453 κ.έ. πρβλ. M. Delacoulonche, Mémoire sur le berceau de la puissance macédonienne des bords de l'Haliacmon et de ceux de l'Axius, Archives des Missions scientifiques et littéraires 8 (1859), σελ. 166 κ.έ., ὃ ὁποῖος τοποθετεῖ τὴν Ἀλμωπία, ὅπως ὁ Leake καί ὁ Kiepert, στὰ Μογλενά. Ὁ Εὐρωπος τῆς Ἀλμωπίας, σύμφωνα μετὸ Ν.Γ. Παππαδάκι, δ.π., σελ. 454, βρισκόταν στὴ θέση Κουλάς τοῦ Ρουδίνου. Ἀντίθετα ὁ Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλλος, Ἀνασκαφαί, δ.π., σελ. 68, ταυτίζει μετὸ φρούριο τοῦ Ζλατίνου (σμ. Χρυσῇ) τὴ Διοκλητιανούπολη ποὺ ἀναφέρεται στὴ Notitia 1555A ὑπὸ τὸν Θεσσαλονίκης, J. Darrouzès, Notitiae, δ.π., σελ. 235
54. Χρ. Ἀνδρεάδης, Ἀλμωπες, δ.π., σελ. 320 καί Hammond, Macedonia, σελ. 166-7
55. Hammond, Macedonia, σελ. 108 ὅπου καί βιβλιογραφία
56. Τὴν ὑπόθεση αὕτῃ ἐνισχύει ἡ μνεία σὲ μεταγενέστερο κατάλογο μετωνομασίας πόλεων, G. Parthey, Hieroclis, Appendix 2, στ. 75, "Ἄργος Θετταλικὸν τό νῦν Λάρισσα". Καί ὁ

εδονίας", βλ. κα

ταγενέστερο κα

- "Αντ.Δ.Κεραμόπουλλος, 'Ανασκαφαί καί ἔρευναι ἐν τῇ "Ανω Μακεδονίᾳ, ΑΕ 1933, σελ.46, σχολιάζοντας ἓνα χωρίο τοῦ ἔργου Περί κτισμάτων τοῦ Προκοπίου (IV 3 7), ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Ἀάρισσα βρισκόταν στή Θεσσαλία καί ἡ Καισάρεια στή Μακεδονίᾳ.
- 57.. Παπαζογίου, Makedonski gradovi, σελ.124-5
- 58.. Hammond, Macedonia, σελ.108 καί 160 βλ.καί TIR, Petrai.
 "Ο "Αντ.Δ.Κεραμόπουλλος, "Ερευναι ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ΠΑΕ 1933, σελ.63, ἀναφέρει ὅτι στήν περιοχή γύρω ἀπό τό χωρίο Πέτραι βρέθηκαν νομίσματα ἀρχαῖα, ρωμαϊκά καί βυζαντινά. BCH 58, (1934), σελ.256. Βλ.καί σύντομο χρονικό πρόσφατων ἀνασκαφῶν, Τά Νέα 24-1-84, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἀτά ἕδω χωριά, στή θέση Γκράτιστα, ἐντοπίστηκε οἰκισμός ἐλληνιστικῶν χρόνων πού ἀποτελοῦσε καί σταθμό τῆς "Εγνατίας. Βλ.καί Πολυξένη "Αδάμ Βελένη, "Ελληνιστικός αἰκισμός μέ ἱστορικά τεκμήρια στίς Πέτρες "Αμυνταίου, Μακεδονικῇ Ζωῇ 213 (Φεβρουάριος 1984), σελ.26-31. Πάντως ὁ αἰκισμός ἡ ἡ πόλη δέν ἔχει ταυτιστεῖ πρός τό παρόν.
- 60.. N.Duvai-VI. Popović, Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum, Εἰσηγήσεις, σελ.386-7. Γιά τήν ἐπισκοπή "Ηρακλείας βλ. σελ.151
- 61.. "Απόσπασμα 18
- 62.. D.A. Zakythinos, La grande brèche dans la tradition historique de l'Hellénisme du septième au neuvième siècle, Χαριστήριον εἰς Α.Κ. "Ορλάνδον Γ' (1966), σελ.318, σημ.57 ὅπου καί βιβλιογραφία.
- 63.. G.C. Tomašević, Mosaïques, ὁ.π., σελ.385-99. "Ορισμένες ἀμφιβολίες διατυπώνει ὁ Puth E. Kolarik, The floor mosaics of eastern Illyricum. The northern regions, Εἰσηγήσεις, κυρίως σελ.191 κ.ἐ. καί 198-203, σχετικά μέ τά μωσαϊκά πού ἡ G. Tomašević χρονολογεῖ στό δεύτερο μισό τοῦ 6ου αἰῶνα.
- 64.. Tome Janakievski, Docnoantička mikrostanbena celina vrz rimskiot teatar vo Heraclea Lyncestis (Late an-

- tique micro dwelling entity found above the theatre in Heraclea Lyncestis), MAA 3 (1977), σελ. 81-100
65. G. Tomašević, Mosaïques, δ.π., σελ. 396-8
66. Dragica Simoska, Moneti najdeni vo Herakleja Lincesti-dska za vreme na arheološkite iskopuvana i konzervatorskite raboti vo godinite 1959-61 (Νομίσματα πού βρέθηκαν στην Ἡράκλεια Λύγκου τήν περίοδο τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν καί τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως τά ἔτη 1959-61), Herakleja II (Bitola 1965), σελ. 77-80.
67. Tome Janakievski, Naodi na vizantiski moneti vo grad-bite 5A i 5B od docnoantičkata mikrostanbena celina vrz rimskiot teatar vo Heraclea Lyncestis (Funde byzantinischer Münzen in den objekten 5A und 5B aus dem spätantiken Mikrowohnkomplex oberhalb des römischen Theatass in Heraclea Lyncestis), MAA 4 (1978), σελ. 189-99.
68. Popović, Aux origines, σελ. 243, σημ. 46.
69. Peco Srbinovski, Resultati od iskopuvanjata vo 1976 godina (The building and the floor mosaics in sector IV of Heraclea Lyncestis. Results of the excavation performed in 1976), MAA 5 (1979), σελ. 99-110, χρονολογεῖ τήν ὕπαρξη ἐνός κτιρίου ἀπό τά μέσα τοῦ 3ου ὡς τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 6ου αἰῶνα (584).
70. Maurice Holleaux, Epigraphica, REG 11 (1898), σελ. 273-8 καί L. Robert, Ἀντιανοί, REG 47 (1934), σελ. 31-6.
71. Hammond, Macedonia, σελ. 86, σημ. 3 καί χάρτη 6.
72. It. Ant. 318 5 πρὸ βλ. Rav. An. Cosm., IV 9 41 καί Στέφανος Βυζ., "Νίκαια, πόλις... τρίτη ἐν Ἰλλυρίδι..."
73. Βλ. παραπάνω σελ. 241, σημ. 50 καί σελ. 268
74. Hammond, Macedonia, χάρτη 7

75. T.Janakievski, Prilog kon prašanjeto za ubikacija na antičkata naselba Nicea. Stanica na Via Egnatia (A contribution to the question of the antique settlement Nicea, a station of the Via Egnatia), MAA 2 (1976), σελ. 189-203.
76. T.Janakievski, Dvojazicen natpis ot G.Srpci, ŽA 16 (1966), σελ. 259-61.
77. T.Janakievski, Ramenska Tuba, Bitola - Kāsnoanticka bazilika, A.Pr. 8 (1966), σελ. 145-6. Βρέθηκαν ακόμα, 1 χλμ. ανατολικά της βασιλικής, 7000 περίπου βυζαντινά νομίσματα αλλά δεν αναφέρεται σε ποιά περίοδο χρονολογούνται.
78. Πρβλ. τη Notitia 1555A, J.Darrrouzès, Notitiae, δ.π., σελ. 236.
79. Ζώσιμος, I 43. Παρόλα αυτά ο N.G.L.Hammond, Macedonia, σελ. 75, σημ. 4 και σελ. 200 κ.έ., υποστηρίζει ότι στο χωρίο αυτό αναφέρεται η ομώνυμη περιοχή και όχι η πόλη Δόβηρος την οποία τοποθετεί στη Στρούμιτσα.
80. Πρβλ. Στέφανος Βυζ., "Δόβηρος, πόλις Παιονίας". Βλ. και σελ. 152, σημ. 84.
81. Bl.Aleksova, Kompleks iskopavanja u N.Dojranu, A.Pr. 2 (1960), σελ. 135-9. Βλ. και TIR, Novi Dojran και Nikolić.
82. X.I.Μακαρόνα, Ανασκαφή παρά την λίμνην της Δοϊράνης, Μακεδονικά 1 (1940), σελ. 227-35, όπου και βιβλιογραφία για τις παλαιότερες προσπάθειες ταύτισης της πόλης. M.Spiro, Corpus, I, δ.π., σελ. 584-7. Η Παπαζoglou, Makedonski gradovi, σελ. 248-52, υποστηρίζει ότι ο Δόβηρος βρισκόταν βορειότερα από τό όρος Belasica και νοτιότερα από τη θέση Radovište, ο Hammond, Macedonia, σελ. 201, τόν τοποθετεί στη σημερινή Strumica, ενώ ο A.Keramidčiev, Radoviškata kotlina. Rezultati od arheološkoto rekognosciranje, Istorija 6, (1970), σελ. 155-9, προτείνει την περιοχή όπου βρίσκονται τα χωριά Drvoš (TIR, Xf) και Dobrošinci.

83. Βλ. παραπάνω σελ. 200, σημ. 121-2
84. Tab. Peut., στ. 573, χάρτης 162. Rav. An. Cosm., IV 9 37. Προβλ. Στέφανος Βυζάντιος, "Ἰδουμηναί, πόλις Μακεδονίας"
85. Ἐνῶ δ' E. Honigsmann, Συνέκδημος, σελ. 14, προτείνει τὸ χωριό Miletkovo δυτικά τοῦ Ἀξιοῦ, προβλ. I. Venedikov, Bar-gala, ὁ.π., σελ. 82 καὶ Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 132-3.
86. Borka Dragojević-Josifovska, Izveštaj o arheološkom iskopavanju kod sela Marvinaca, Godišen Zbornik na Filozofski Fakultet na universitetot 19 (Σκόπια 1967), σελ. 338. Γιά τὰ ρωμαϊκά εὐρήματα πού μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ πόλης στὴν ἴδια θέσθ βλ. τῆς ἴδιας, ŽA 8 (1958), σελ. 295-9· ŽA 9 (1959), σελ. 285 κ. ἐ. ὅπου καὶ χάρτης· ŽA 15 (1965), σελ. 137-45.
87. B. Dragojević-Josifovska, Izveštaj, ὁ.π., σελ. 344.
88. A. J. A. 57₄ (1953), σελ. 286. Βλ. καὶ Hammond, Macedonia, σελ. 179.
89. It. Hier. 604. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 256. Βλ. καὶ Συνέκδημος, σελ. 14. Ὁ Hammond, Macedonia, σελ. 196, τοποθετεῖ τὸ σταθμὸ Pennana στὸ Bromiscus, ἐκεί δηλαδή ὅπου ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς τῆς Βόλβης (πρώην Tashli), καὶ ὑποθέτει ὅτι τὸ ὄνομα αὐτό, Pennana, προέρχεται ἀπὸ ἓνα εἶδος θαλασσινῶν πού βρίσκονταν στὶς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ αὐτοῦ. Δέν ταυτίζει ὅμως τὸ σταθμὸ Pennana μέ τὴν πόλη Πρίμανα. Προβλ. Fontes Graeci Historiae Bulgariae II, Σόφια 1958, σελ. 91, ὅπου σύμφωνα μέ τὸ Miller ἡ πόλη Πρίμανα τοποθετεῖται στὴν περιοχή τῆς Νιγρίτας στὴ θέσθ Κορροβούνια (πρώην Γενῆ Μαχαλέ).
90. Βλ. παραπάνω σελ. 154, σημ. 97-9.

91. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.278-9. Ἀντίθετα ὁ V.Beševliev, Le nom antique de Sveti Vrač (Bulgarie) siège episcopale au VIe siècle, Byzantinoslavica 23₁ (Πράγα 1962), σελ.1-5, τοποθετεῖσθιν πόλιν Sandanski τὰ Ζάπαρα. Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ ἀντέκρουσε ἡ F.Papazoglou, Notes d'épigraphie et de topographie macédoniennes, BCH 87 (1963), σελ.535-44.
92. TIR, Sandanski.
93. Noël Duval-Vladislav Popović, Urbanisme et Topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l' Illyricum, Εἰσηγήσεις, σελ.388. Γιὰ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδον τῆς μιᾶς ἀπὸ τῶν βασιλικῶν βλ.Π. Ἀσημακοπούλου-Ἀτζακᾶ, Τὰ παλαιοχριστιανικὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, Εἰσηγήσεις, σελ.250-1 ὅπου καὶ βιβλιογραφία.
94. Alexandra Dimitrova, Die frühbyzantinische Stadt bei Sandanski im Licht der archäologischen Forschungen, Etudes Balkaniques 15₄ (Σόφια 1979), σελ.138.
95. Στὸ ἴδιον, σελ.144. Γιὰ τὸ βαπτιστήριον βλ. Bera Ivanova, Stari crkvi i monastiri v bălgarskit' zemī (IV-XII v.), Godišnik na narodnija muzej za 1922-5 god., Σόφια 1926, σελ.550-1.
96. V.Velkov, Novi epigrafski dannī za antičnaja istorija na grad Sandanski, IBAI 24 (1961), σελ.250-1 καὶ V.Beševliev, Spätgriechische, ὁ.π., ἀρ.242 καὶ 243: "Ἐμνημον + Ἀνδρέου τοῦ εὐλαβεστάτου ψάλτου + καὶ ἡ τοῦτου σύμβιος Εὐδοκία ἡκ' (ἐτῶν) ἐτελεύτησεν μηνὸς Δεκεμβρίου κβ Ἰνδικτιῶνος 5" (5ου-6ου αἰῶνα). "Κρισπίνου ὑποδιακόνου" (6ου αἰῶνα). Μία ἀκόμα ἐπιγραφή ἀναφέρει κάποιον Δημήτριον "πριμικίριον" (6ου αἰ.), στό ἴδιον, ἀρ.241.
97. T.Gerasimov, Rannohristijanska grobnica pri gr.Sandan-

- ski (Sv.Vrač), IAI 29 (1966), σελ.222-4. Βλ. και Ivanka Nikolajevič, *Necropoles et tombes chrétiennes en Illyricum oriental*, Εἰσηγήσεις, σελ.353-5.
98. Georgi Kuzmanov, *Kāsnoantičen nekropol v Sandanski*, Arheologija 20₁ (1978), σελ.13-21 και J.Jurukova, *Monetnrite nahodki otkriti v Bālgarija prez 1975 i 1976 g.*, Arheologija 20₄ (1978), σελ.60.
99. G.Kuzmanov, *Kāsnoantičen nekropol*, δ.π., σελ.19-20.
- 99α. A.Dimitrova, *Die frühbyzantinische Stadt*, δ.η., σελ.138
100. I.Jurukova, *Monetnrite nahodki otkriti v Bālgarija prez 1971 i 1972 g.*, Arheologija 19₁ (1977), σελ.71.
101. Kovačević, *Arheološki prilog*, δ.π., σελ.74. Popović, *La descende*, σελ.620.
102. Βλ. παρακάτω σημ.121 και 122.
103. Δημητρίου Κ.Σαμάρη, *Ἱστορική γεωγραφία τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατά τὴν ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976, σελ.120-3, ὅπου και βιβλιογραφία.
104. Στό ἴδιο, σελ.121. Τὴν ἴδια τοποθεσία προτείνει και ἡ Κ.Φωμιοπούλου, ΑΔ 19 (1964), Β'3 Χρον., σελ.379, μετὰ τὴν ἀνεύρεση μιᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔτους 156 μ.Χ. στή συνοικία Τσερκέζικα τοῦ Σιδηρὸκαστροῦ.
105. Βλ. και Ζωναρᾶς, *Σύνοψις Ἱστοριῶν III*, σελ.6.
106. Βλ. παραπάνω σελ.152, σημ.85 και 86.
107. J.J.Hermann-J.-P.Sodini, *Exportations de marbre thasien à l'époque paléochrétienne: le cas de chapiteaux ioniques*, BCH 101₂ (1977), σελ.506, σημ.107.
108. Γιά τὴν ἐπιγραφή, ΔΧΑΕ 5 (1905), σελ.73, ἀρ.103. BCH 105₂ (1981), σελ.831 και Χαρ.Πέννα, *Παλαιοχριστιανικοί τάφοι στὶς Σέρρες*, Σερραϊκά Χρονικά 7 (1976), σελ.37-44.

109. Στράβων VII 41, "οἱ δὲ Φίλιπποι Κρηνίδες ἐκαλοῦντο πρό-
τερον, κατοικία μικρά· ἠϋξήθη δὲ μετὰ τὴν περί Βροῦτον
καί Κάσσιον ἦτταν". Γιά τή ρωμαϊκή περίοδο βλ. P. Collart, Philippes ville de Macédoine, ὁ.π. Γιά τήν πρωτοβυζαντι-
νή βλ. P. Lemerle, Philippes et la Macédoine orientale à
l'époque chrétienne et byzantine, ὁ.π. Γιά τίς Κρηνίδες
βλ. σελ. 248, σημ. 100-2.
110. Lemerle, Philippes, σελ. 69 κ.έ.
111. "+ Ἰωάννου+μαγίρου", J. Coupry, Un joueur de marelle au
marché de Philippes, BCH 1946, σελ. 102-5. "Κοιμητήριον
Παύλου πρεσβυτέρου καί ἱατροῦ Φιλιππησίων...", ΑΔ 1955,
σελ. 162-4. "Κυμντήριον διαφέροντα Ἀγάθης διακόνου καί
Ἰωάννου ὑποδέκτου καί ὠθονίτου", Féissel, Inscriptions,
ἀρ. 210 (ὑποδέκτης=εἰσπράκτορας. ὠθονίτης=ἐμπορος ὑφασμά-
των). βλ. καί πιό πάνω σελ. // . Γιά τίς χριστια-
νικές ἐπιγραφές ποῦ εἶχαν βρεθεῖ πρίν ἀπό τό 1945 βλ.
Lemerle, Philippes, σελ. 91-102. βλ. ἐπίσης ΑΕ 1955 (1961),
σελ. 162-8 ΠΑΕ 1976 (1978), σελ. 129.
112. Στ. Πελεκανίδη, Συμπεράσματα ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ Ὀκτα-
γώνου τῶν Φιλίππων σχετικά μέ τά μνημεῖα καί τήν τοπο-
γραφία τῆς πόλης, Ἡ Καβάλα καί ἡ περιοχή τῆς, Α' τοπικό
συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 149 κ.έ.
113. D. Pallas, Les monuments, ὁ.π., σελ. 110-20, ὅπου καί βιβλι-
ογραφία. Γιά τή βασιλική πάνω στήν ὁποία κτίστηκε τό
Ὀκτάγωνο καί ἡ ὁποία, μέ βάση μιᾶ ἐπιγραφή στό ψηφι-
δωτό δάπεδο, χρονολογεῖται στό πρῶτο μισό τοῦ 4ου αἰ.
M. Spiro, Corpus, I, ὁ.π., σελ. 629-36. βλ. καί πιό πάνω σελ.
151, σημ. 76.
114. BCH 105₂ (1981), σελ. 835.
115. Χ. Ι. Πέννας, Παλαιοχριστιανικές ταφές στοῦς Φιλίππους,
Ἡ Καβάλα καί ἡ περιοχή τῆς, Α' τοπικό συμπόσιο, Θεσσα-
λονίκη 1980, σελ. 437-44 ὅπου καί παλαιότερη βιβλιογραφία
116. BCH 103₂ (1979), σελ. 625-104 (1980), σελ. 712. Καί στό θέα-
τρο ἐντοπίστηκε ἓνα στρώμα καταστροφῆς μέ πεσμένα κε-

ραμίδια και έντονα ίχνη πυρκαγιάς", αλλά δεν έρευνήθηκε, ΑΔ 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ. 786.

117. *Απόσπασμα 2

118. ΠΑΕ 1971, σελ. 78. BCH 104 (1980), σελ. 712 και 103₂ (1979), σελ. 595

119. ΠΑΕ 1971, σελ. 78

120. BCH 104₂ (1980), σελ. 703, 705 και 707

121. O. Picard, Trésors et circulation monétaire à Thasos du IVe au VIIe siècle après J.-C., BCH Supplement V Thasiaca 1979, σελ. 451 κ.έ., πίν. VI και A. Muller, III. Terrain Valma, BCH 104₂ (1980), σελ. 726. Προβλ. και πιο πάνω σελ. 89, σημ. 35

122. Μιά βίλλα που οικόδομήθηκε στις αρχές του 5ου αιώνα 5ου αιώνα έγκαταλείφθηκε όχι πριν από το τέλος του 6ου αί. BCH 96 (1972), σελ. 941-9. Για την εγκατάλειψη άλλων κτηρίων βλ. BCH 100 (1976), σελ. 792 και 102₂ (1978), σελ. 814.

123. ΠΑΕ 1975 A (1977), σελ. 94.

124. BCH 103₂ (1979), σελ. 595.

125. ΠΑΕ 1959, σελ. 58*1962, σελ. 178*1970, σελ. 59 και 61*1971, σελ. 74, 78 και 82*1972, σελ. 75-6, 81-2*1974, σελ. 67, 69, 71-2*1975, σελ. 92-4*1976, σελ. 117, 119-20*1977, σελ. 67-71, 74*1978, σελ. 67. BCH 103₂ (1979), σελ. 625 και 104₂ (1980), σελ. 710.

126. ΠΑΕ 1970, σελ. 57*1971, σελ. 78, 80*1972, σελ. 81-2*1974, σελ. 72*1975, σελ. 94-6, 98*1976, σελ. 119-20*1977, σελ. 70-1.

127. BCH 104₂ (1980), σελ. 707. ΠΑΕ 1970, σελ. 59*1971, σελ. 76, 78, 83*1973, σελ. 59*1976, σελ. 119*1978, σελ. 67.

128. ΠΑΕ 1970, σελ. 61·1971, σελ. 74, 76, 83·1972, 76, 82·1973, σελ. 57·1976, σελ. 117, 119-20·1977, σελ. 69.
129. Βασιλική 'Αθανασοπούλου-Πέννα, Νομίσματα ἀνασκαφῶν Φιλίππων, ΑΔ 32 (1977), Α' Μελέται, σελ. 55-8.
130. BCH 103₂ (1979), σελ. 624-5 καί 626, εἰκ. 14. Καί 104₂ (1980), σελ. 703, 707, εἰκ. 22.
131. Miracles I, §232, "...παντός τοῦ τῶν Σκλαβίνων ἔθνους, ἦτουν ἄμφω τὰ μέρη, τουτέστι τῶν τε ἀπό τοῦ 'Ρυγχίνου ἔτι μὴν καί τῶν τοῦ Στρυμόνος, ..." καί §242, 243, "οἱ τοῦ Στρυμῶνος Σκλάβοι" βλ. καί §257, 277, 278. Σύμφωνα μέ τόν P. Lemerle, Miracles II, σελ. 128-33, τὰ γεγονότα ποῦ περιγράφονται στό θαῦμα αὐτό χρονολογοῦνται στά χρόνια 676 καί 677-8.
132. Lemerle, Philippe, σελ. 118
133. ΠΑΕ 1971, σελ. 85 πρβλ. τίς κατοικίες ποῦ χτίστηκαν πάνω στό ρωμαϊκό θέατρο τῆς 'Ηράκλειας Λύγκου, βλ. παραπάνω σελ. 140, σημ. 64. οὐ χτίστηκαν πό
134. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, PG 37 25C, "Ἀμφιπολίτης Στρυμῶν". Γιά τήν ταύτιση τῆς 'Αμφίπολης βλ. Δ. Σαμσάρη, "Ιστορική γεωγραφία", ὁ.π., σελ. 137, σημ. 3 καί Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ. 288 κ.έ.
135. 'Από τήν 'Αμφίπολη πέρασε καί ὁ ἀπόστολος Παῦλος στήν πρώτη περιοδεία του, Πράξεις τῶν 'Αποστόλων 17 1, "Διοδεύσαντες δέ τήν 'Αμφίπολιν καί τήν 'Απολλωνίαν ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ...".
136. It. Hier. 604.
137. 'Η βασιλική Α χρονολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ 6ου αἰ., D. Pallas, Les monuments, ὁ.π., σελ. 97 καί M. Spiro, Corpus, I, ὁ.π., σελ. 587-607. 'Η βασιλική Β χρονολογεῖται ἀπό τὰ ψηφιδωτά δάπεδα ὅχι νωρίτερα ἀπό τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ., στό ἴδιο, σελ. 607-10 καί ἡ Γ στό τέλος τοῦ 5ου-ἀρχές 6ου αἰ., στό ἴδιο, σελ. 611-29.
138. Τό ἔργον τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας κατά τό 1978 (1979), σελ. 17-22.

139. Στο ίδιο, 1976, σελ. 37. ΠΑΕ 1975, σελ. 74-9.
140. F. Papazoglou, Eion-Amphipolis-Chrysopolis, ZRVI 2 (1953), σελ. 14.
141. ΠΑΕ 1967, σελ. 88·1969, σελ. 58·1970, σελ. 54·1971, σελ. 48-9·1972, σελ. 61-2·1973, σελ. 41-2·1981, σελ. 32
142. Δεν συμπεριλαμβάνουμε 7 έφθαρμένα νομίσματα πού χρονολογούνται γενικά στον 5ο-6ο αιώνα. ΠΑΕ 1966, σελ. 42·1967, σελ. 88·1969, σελ. 58·1970, σελ. 54·1972, σελ. 62·1978, σελ. 63·1981, σελ. 32
143. ΠΑΕ 1969, σελ. 58
144. Ostrogorsky, Byzantine Cities, δ.π., σελ. 58 όπου καί βιβλιογραφία, σημ. 46.
145. Είδικά για την περίπτωση των Στόβων έχει προταθεί μία άλλη υπόθεση βλ. πιο πάνω σελ. 153, σημ. 93-4.
146. Πρβλ. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 292-3. Βλ. καί παραπάνω σελ. 266, σημ. 223.
147. Δ. Σαμσάρη, Ιστορική γεωγραφία, δ.π., σελ. 157, σημ. 2.
148. Στράβων VII 33 καί 35.
149. Lemerle, Philippe, σελ. 73. Βλ. Πράξεις Ἀποστόλων 16 11-12, "Ἀναχθέντες δέ ἀπό Τρῳάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην τῇ δέ ἐπιούσῃ εἰς Νέαν πόλιν καθεῖθεν εἰς Φιλίππους..." καί βίο τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου (+103), PG 5 984.
150. It. Hier. 603. It. Ant. 321 1.
151. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 296-7, σημ. 81.
152. Γ. Μπακαλάκη, Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα, ΑΕ 1936, σελ. 48 καί ΠΑΕ 1938 (1939), σελ. 97-8, στο Παλαιό Τσιφλίκι.

153. Φανή Μαλλούχου-Sandro Tufano, Ἡ ἀκρόπολη τῆς Καβάλας, Ἡ Καβάλα καί ἡ περιοχή της, σελ. 344-5.
154. Βλ. παραπάνω σελ. 253
155. Πρβλ. Στράβων VII 31 "...Ἀκανθος ἐπὶ τῷ ἰσθμῷ τοῦ Ἀθῶ κειμένη πόλις, Ἀνδρίων κτίσμα, ἀφ' ἧς συχνοὶ καὶ τὸν κόλπον Ἀκάνθιον καλοῦσι".
156. Συνέκδημος, σελ. 15 πρβλ. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 162 καὶ 305, σημ. 13. Δήμιτσα, Μακεδονία, σελ. 643-4, ἀρ. 788, "ὄρ(ος) Δή(μητρος) Ἀκ(ανθίας)" ἢ ὅπως τὴν ἀποκαθιστοῦν οἱ J. Arthur-J. A. R. Munro, Epigraphical notes from eastern Macedonia and Thrace, JHS 16 (1896), σελ. 313, "ὄρ(ος) Δή(μου) Ἀκ(άνθου)". Βλ. BCH 103, (1979), σελ. 318, ἀρ. 76.
157. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρον., σελ. 309. TIR, Akanthos. Εἰδικὰ γιὰ τὸ τεῖχος βλ. Γιαν. Ἀποστολίδη, Ἀκανθος. Ἐπισσός-Ἱερισσός, Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς 23-4 (Θεσσαλονίκη 1973), σελ. 18 κ. ἐ.
158. Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα βυζαντινὰ εὐρήματα μνημονεύεται μιὰ ἀχρονολόγητη ἐπιγραφὴ, Φ. Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1968-70, ὁ. π., σελ. 253.
159. Πρβλ. τὴ διήγηση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἐπίσκοπος Ἀκάνθου ἐπὶ Κωνσταντίνου Α' ἦταν ὁ Μάρκος, Γιαν. Ἀποστολίδη, Ἀκανθος, ὁ. π., σελ. 40.
160. Πρβλ. Στέφανος Βυζ., "Βέργη πόλις Θράκης πρὸς τῇ χερρονήσῳ", ἐνῶ ὁ Στράβων, VII 36, ἀναφέρει ὅτι ἦταν κώμη. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό F. Papazoglou, Notes, ὁ. π., σελ. 533.
161. Δ. Σαμοάρης, Ἱστορικὴ γεωγραφία, ὁ. π., σελ. 114-7 ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία. TIR, Berga.
162. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 272 καὶ χάρτη.

163. Δ. Σαμσάρης, Ιστορική γεωγραφία, σελ. 118-9 όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. TIR, Argilos = Ἀρρωλος. Περιγραφή τοῦ Παλαιόκαστρου βλ. P. Perdrizet, Voyage dans la Macédoine première, BCH 18 (1894), σελ. 434-6.
164. Γιά τήν παραλλαγή τοῦ ὀνόματος Νέστος-Μέστος, Γ. Μπακαλάκη, Παρანέστιοι ἀρχαιοῖτες, Θρακικά 8 (1937), σελ. 28.
165. Φ. Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1966-7, δ. π., σελ. 209-10.
166. Βλ. παραπάνω σελ. 20 καί 249. Λίγο νοτιοανατολικότερα στό χωριό Ποντολίβαδο τοποθετοῦν τήν ἀρχαία πόλη Πίστυρο, ἐμπόριο τῶν θασιῶν, Χ. Χρυσανθάκη, Εἰδήσεις ἐκ τῆς θιασιδ' Ἡπεύρῳ, AAA 6₂ (1973), σελ. 238 κ. ἐ. Στήν ἴδια περιοχή στό χωριό Πετροπηγή βρέθηκε ἐνεπίγραφη πλάκα τοῦ 101 μ. Χ., Φ. Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1968-70, δ. π., σελ. 335.
167. Ν. Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, δ. π., σελ. 289. Στήν ἴδια περίπτωση συμπεριλαμβάνει ἐκτός ἀπό τά "κλίματα" καί τά "σάλτα". Πράγματι στό Συνέκδημο, 643 1-2, ἀναφέρονται οἱ "πόλεις" τῆς Θεσσαλίας Σάλτος Βουραμήσιος καί Σάλτος Ἰόβιος.
168. Βλ. Προσωπογραφία δημοσίων λειτουργῶν, σελ. 421.
169. ΑΔ 22 (1967) Β' 2 Χρον., σελ. 420-1. Βλ. καί παραπάνω σελ. 8, σημ. 8-12.
170. Amm. Marc. XXVII 4 8.
171. Lemerle, Philippe, σελ. 70 κ. ἐ. ΠΑΕ 1971, σελ. 85.
172. Προκόπιος, Ὑπέρ τῶν πολέμων II 4 5. Γιά τήν ἐπισκοπή βλ. ἐπισκοπή βλ.
παραπάνω σελ. 155
173. Ζώσιμος I 43
174. Προκόπιος, Ὑπέρ τῶν πολέμων II 4 5 καί Περί κτισμάτων IV 3 20 κ. ἐ. Stein, Histoire II, σελ. 309
175. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 3. Ἐωστά, νομίζουμε, ὑποστηρίχτηκε ὅτι ὁ Προκόπιος ὀνομάζει τήν χερσόνησο Κασσάνδρας Παλήνη, βλ. Μ. Perrin, Procopé, δ. π., σελ. 164-5. Πρβλ. Στράβων VII 27, "Παλήνην χερρόνησος ἥ ἐν τῷ ἰσθμῷ ἡ πρὶν μὲν Ποτίδαια, νῦν δὲ Κασσάνδρεια" καί Καμενιάτης, ξ 67 6, "...περί τά τέλη τῆς νήσου τῆς καλουμένης Παλήνης". Μία λεπτομερέστερη περιγραφή τοῦ γεωγραφικοῦ αὐ-

τοῦ χώρου βρίσκει κανείς σέ μιὰ πολύ μεταγενέστερη πηγή, ἕνα χρυσόβουλλο τοῦ 1407 τοῦ Ἰωάννη Ζ' Παλαιολόγου, Actes de Xéropotamou, ἔκδ. J. Bompaire, Παρίσι 1964, σελ. 206, στ. 10 κ. ἐ.

176. Μιά ἀψίδα πού βρέθηκε στή θέση Βάλτα (σημ. Κασσάνδρα) χρονολογεῖται στά μέσα τοῦ 6ου αἰώνα, D. Feissel-J.-P. Sordini, Un arc byzantin à Kassandra (Valta), BCH 103, (1979), σελ. 321-6
177. Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ. 235-40
178. Γιά τὰ μνημεῖα τῶν Στόβων γενικά, N. Duval-Vl. Πορονίτς, Urbanisme, ὁ.π., σελ. 383 κ. ἐ. Εἰδικά γιά τήν ἐπισκοπική βασιλική τοῦ Φιλίππου μέ βαπτιστήριο πού χρονολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. καί ξαναχτίστηκε στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα ἤ τόν ἐπόμενο, Bl. Aleksova, Episkopal basilika at Stobi, Excavations and researches 1970-80, XVI intern. byzantinistenkongress Wien 4-9/10/81. Résumés der Kurzbeiträge, Βιέννη 1981. Στό μωσαϊκό δάπεδο τῆς ἐπισκοπικῆς βασιλικῆς ἀποκαλύφθηκε ἐπιγραφή "ὕπερ εὐχῆς τῆς ματρῶνας ἡ εὐλαβεστάτη διακόνισσα τήν ἐξέδραν ἐψήφωσεν", AJA 77⁴ (1977), σελ. 397. Γιά μιὰ ἀκόμα ἐπιγραφή στήν ἴδια βασιλική βλ. σελ. 109, σημ. 39
179. Βλ. παραπάνω σελ. 137, σημ. 55. Ἡ ὕπαρξη ἐβραϊκῆς κοινότητας στοὺς Στόβους μαρτυρεῖται καί σέ ὀρισμένες ἐπιγραφές, Hellenica I, σελ. 26 καί II, σελ. 145.
180. J. Wiseman-Dj. Mano-Zissi, Excavations in Stobi 1970, AJA 75 (1971), σελ. 407.
181. Βλ. κυρίως Dj. Mano-Zissi-J. Wiseman, Iskopavanja u Stobima 1970-4, Starinar 26 (1975), σελ. 91-3. Τῶν ἰδίων, Excavations at Stobi 1973-4, JFA 1 (1974), σελ. 138 κ. ἐ.
182. K. Petrov, Revidiranata osnova i arhitektonskite osobenosti na grobišnata bazilika vo Stobi, Godišen Zbornik 27₁ (1975), σελ. 153-75.
183. F. Παπαζογλου, Natpis iz Nemezejona i datovanje stobskog pozorišta (L'inscription de Némeseion et la date du théâtre

âtre de Stobi), ŽA 1 (1951), σελ.279-92. Τῆς ἰδίας, Makedon-ski gradovi, σελ.239. N.Duval-Vl.Popović, Urbanisme, δ.π., σελ.384 γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τείχους πρὸς τὸν Ἐριγὼνα (τέλος 4ου αἰῶνα).

184. J.Wiseman-Dj.Mano-Zissi, Excavations, δ.π., σελ.133

185. Βλ. σελ.110, σημ.42

186. K.Petrov, Pričinite i vremeto na zapustuvaneto na Stobi, Istorija 3, (1967), σελ.98-101

187. J.Maximović, Contribution à l'étude des fresques de Stobi, Cahiers Archéologiques 10 (1959), σελ.214 καὶ J.Wiseman-Dj.Mano-Zissi, Excavations, δ.π., σελ.139

188. Popović, Les témoins, σελ.460, σημ.1, ὅπου ἀναφέρονται καὶ πληροφορίες ἀπὸ ἀδημοσίευτο ὑλικό. Τοῦ ἰδίου, Aux origines, σελ.243. Dj.Mano-Zissi-J.Wiseman, Iskopavana u Stobima 1970-4, δ.π., σελ.94

189. J.Wiseman-Dj.Mano-Zissi, Excavations at Stobi 1975, JFA 3, (1976), σελ.291

190. Popović, La descente, σελ.613

191. Βλ. σελ.153, σημ.93 καὶ 94

192. B.Josifovska, Nekoliku neizdadeni grčki i latinski natpisi od Makedonija (Μερικὲς ἀδημοσίευτες ἐλληνικὲς καὶ λατινικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τῆς Μακεδονίας), ŽA 3 (1953), σελ.223-5, ὅπου καὶ βιβλιογραφία γιὰ τίς ἄλλες δύο ἐπιγραφές

193. Βλ. καὶ TIR, Argos VIIIE

194. B.Josifovska-Dragojević, Prilog lokalizovanju grada

- Argosa u Peoniji (Contribution à la localisation de la ville d'Argos en Péonie), ŽA 15 (1965), σελ. 117-35. TIR, Argos. Στο χωριό Viničani βρέθηκε επίσης μιά πόρπη ολαβική, Ρορονιό, La descente, σελ. 642, όπου και βιβλιογραφία.
195. Πρβλ. Στέφανος Βυζ., "Ἀστραία πόλις Ἰλλυρίας. Ἀδριανός Ἀλεξανδριάδος α' οἱ δ' ἔχον Ἀστραιάν τε Δόβηρά τε".
196. Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ. 252-5.
197. P. Miljković-Pepel, Les monuments paléochrétiens et paléobyzantins dans la région de Strumica, Xe congrès international d'Archéologie chrétienne. Résumés des communications, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτεμβρίου-4 Οκτωβρίου 1980, σελ. 63 και Ἀ. Ἀγγελόπουλος, Οἱ ἱερομάρτυρες Τιβερίουπόλεως, δ.π., σελ. 473.
198. Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ. 250 και 252 κ.έ. και ὁ Hammond, Macedonia, σελ. 201-2, τοποθετεῖ τὸ Αἰστραϊον βόρεια ἢ βορειοδυτικὰ τοῦ Δοβήρου (=Strumica).
199. A. Keramidciiev, Radoviškata kotlina, δ.π., σελ. 159 κ.έ. πρβλ. TIR, Astraion και Šopur.
200. Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ. 205 κ.έ. όπου και πηγές.
201. Βλ. σελ. 194, σημ. 79.
202. TIR, Pelagonia και Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ. 210.
203. Βλ. παραπάνω σελ. 151, σημ. 73.
204. Ἰωάννης Κίναμος, σελ. 127 "ἐν Ἡρακλείᾳ ἐγένετο τῶν Μουσῶν, ἣν Πελαγονίαν τινὶ γλώττῃ κατακολουθοῦντες Ῥωμαῖοι νῦν ὀνομάζουσι"

205. F. Papazoglou, Herakleja i Pelagonija, ŽA 4 (1954), κυρίως
σελ. 339 κ. έ. Τῆς ίδιας, Makedonski gradovi, σελ. 203-10.

206. Βλ. παραπάνω σελ. 22.

207. Για τίς διοικητικές αυτές αλλαγές βλ. 'Α. Κωνσταντακο-
πούλου, 'Η έπαρχία Μακεδονία salutaris, δ. π. Βλ. επίσης
πίό πάνω σελ. 57-8

208. Βλ. παραπάνω σελ. 154, σημ. 95

209. Bl. Aleksova-C. Mango, Bargala, δ. π., σελ. 273 κ. έ.

210. Βλ. σελ. 190-1 καί 235.

211. TIR, Kluč.

212. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 246.

213. I. Venedikov, Bargala, δ. π., σελ. 83 καί Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 246. Bl. Aleksova, Appendix. Mediaeval churches in the bregalnica region, DOP 25 (1971), σελ. 279.

214. TIR, Kamenica Xe. I. Mikulčič-A. Keramitčiev, Sondažna re-
kognosciranje gornjeg toka Bregalnice, A. Pr. 10 (1968),
σελ. 224-8. I. Mikulčič, Dva bezimeni docnoantički grada
vo istočna Makedonija (Deux villes anonymes de la Basse
antiquité en Macédoine d'est), Zbornik 6-7 (1967-74),
Σκόπια 1975, σελ. 115-30. Τοῦ ίδιου, Dve ranohriscianske
crkve kod Makedonske Kamenice (Deux églises paléochré-
tiennes près de Makedonska Kamenica), Starinar, N. S., 27
(1976), Βελιγράδι 1977, σελ. 181-90. Bl. Aleksova, Appendix,
δ. π., σελ. 279.

215. Συνέκδημος, σελ. 16

216. V. Beševliev, Le nom antique, δ. π.

217. I. Venedikov, Bargala, δ.π., σελ. 83, σημ. 6.
218. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 247-8. Αναφέρει επίσης και μία επιγραφή που βρέθηκε στο χωριό Plešinci (βλ. TIR, Plešanci), νότια της πόλης Kratovo, και που αναφέρει το έθνικό Καρσασηνός.
219. Σ' αυτό τον αριθμό συμπεριλαμβάνεται η Θεσσαλονίκη που εξετάστηκε σε προηγούμενα κεφάλαια και η Κασσάνδρεια, παρόλο που δεν αναφέρεται στο Συνέκδημο του Ίεροκλέους. Αντίθετα δεν συνυπολογίζεται η Λάρισα, για τους λόγους που αναφέραμε πιο πάνω, σελ. 188, ή Θάσος και η Σαμοθράκη
220. Βλ. παραπάνω το κεφάλαιο για τα όρια της επαρχίας Μακεδονίας.
221. F. Papazoglou, Makedonski gradovi. Και Δ. Κανατσούλης, 'Η μακεδονική πόλις από της εμφάνισέως της μέχρι των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου, Μακεδονικά 4 (1955-60), σελ. 232-314. 5 (1961-3), σελ. 15-101. 6 (1964-5), σελ. 1-61.
222. Στεφάνου Βυζαντίου, Έθνικά, εκδ. Meinekius Augustus, Graz 1958. Στόν κατάλογο αυτό η Μακεδονία περιορίζεται στην περιοχή δυτικά του Στρυμόνα, όπως δηλαδή πριν από το 357 π.Χ. Γενικά παρατηρείται ότι το κείμενο που έφτασε ως έμας έχει αντιγραφεί από μία συλλογή που βρήκε ο Στέφανος ο Βυζάντιος το 535, χωρίς να γίνει η παραμικρή προσπάθεια προσαρμογής των πληροφοριών στα δεδομένα του 6ου αιώνα. Η παράλειψη ορισμένων πόλεων στα Έθνικά εξηγείται ίσως, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το κείμενο σώζεται αποσπασματικό. Βλ. A. Diller, Pausanias in the middle ages, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 87 (1956), σελ. 84-97.
223. Jones, Roman Empire, σελ. 716-7.
224. Βλ. στο επόμενο κεφάλαιο για τους αγροτικούς οικισμούς:

- Ἄψαλος, Ἀρέθουσα, Εὐριστον, Κύρρος, Μίεζα (βλ. Λευκάδια), Λητή, Στάγειρα (βλ. Ὀλυμπιάς), Ὀρμα, Στρατινίκη (βλ. Στρατώνιον), Στύβερρα, Τορώνη, Κεράμειαι (βλ. Varoš). Εἰδικά ἡ Τορώνη, ἂν πράγματι δέν ἀποτελοῦσε πόλη τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, φαίνεται μέ βάση τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ὅτι ἦταν ἕνας σημαντικός οἰκισμός (μητροκωμία;).
225. Δ. Κανατσούλη, Ἡ Μακεδονικὴ πόλις, Μακεδονικά 4 (1955-60), σελ. 308 κ. ε.
226. Δύο μόνο πόλεις, τὰ Βάργαλα καί ἡ Πέλλα, μεταφέρθηκαν σέ κοντινὴ τοποθεσία, ὅπου ἐξασφαλίζονταν ἀσφαλέστεροι καί καλύτεροι ὅροι διαβίωσης τῶν κατοίκων, βλ. παραπάνω σελ. 212-3 καί 181.
227. Ἡ ἵδρυση βέβαια τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς (535) στή διοίκηση Δακίας προκάλεσε τήν ἀναδιάρθρωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης. Ἀλλά ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ διήρκεσε ἕνα πολὺ σύντομο διάστημα καί δέν ἐπηρέασε γενικότερα τήν ὑπάρχουσα κατάσταση.
228. P. Petit, Histoire générale, ὁ. π., σελ. 241 κ. ε., ὅπου ἀναφέρονται οἱ βασικότερες ἀπόψεις γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Βλ. ἐπίσης τὸ συλλογικὸ ἔργον μέ τὸν τίτλον The end of the Roman Empire. Decline or Transformation?, ἐκδ. D. Kagan, Lexington Massachusetts Toronto 1978². Εἰδικά γιὰ τὴ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μακεδονικῶν πόλεων βλ. A. H. M. Jones, The greek City from Alexander to Justinian, Oxford 1966, σελ. 91.
229. A. Každan, Vizantiiskie goroda v VII-XI v., Sovetskaja arheologija 21 (1954), σελ. 164-88. Βλ. καί τήν ἐπισκόπηση τῆς σλαβικῆς βιβλιογραφίας τῶν τελευταίων χρόνων γιὰ τὸ θέμα αὐτό τῆς Irène Sorlin στὰ Travaux et Mémoires 2 (1967), σελ. 512 κ. ε. καί 7 (1979), σελ. 535 κ. ε.
230. Ν. Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ', σελ. 287 κ. ε. Γιὰ τίς συγκεντρώσεις τῶν ἀρχόντων τῶν πόλεων κάθε ἐπαρχί-

- ας (concilium, κοινόν) που συνεχίζονταν τόν 4ο καί 5ο αί.
βλ. V. Velkon, Cities, δ.π., σελ. 71-2 καί Jones, Roman Empire,
σελ. 864
231. Βλ. παραπάνω σελ. 48, σημ. 48
232. Ν. Σβορώνος, Οίκονομία-κοινωνία, δ.π., σελ. 287-8
233. Είναι χαρακτηριστικό ότι όρισμένοι βυζαντινοί συγγραφείς αποδίδουν τήν εξέγερση τών Θεσσαλονικέων (390) στίς οικονομικές αυτές επιβαρύνσεις, Θεοφάνης 113, 12 "διὰ τά μίτᾱτα τοῦ στρατοῦ" καί άλλες πηγές βλ. I. Hahn, "Ἡ εξέγερση τοῦ 390 στή Θεσσαλονίκη καί τό ιστορικό της πλαίσιο", δ.π., σελ. 358. Jones, Roman Empire, σελ. 629.
234. Π. χ. Εὐρώπος, Νίκαια, Βράγυλος, Ἀκανθος, Ἀκόντισμα, Ἀργος, Αἰστραιον, Πελαγονία, Κελαινίδιον, Ἀρμονία καί Ζάπαρα.
235. V. Grumel, La Chronologie, PUF, Παρίσι 1958, σελ. 478, όπου μαρτυρεῖται κι ἕνας ἀκόμη σεισμός στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου (522). Βλ. παραπάνω σελ. 195 γιά τήν Ἰσομένη. Σύμφωνα μέ τόν ἀνώνυμο συγγραφέα τῆς δεύτερης συλλογῆς τών θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἡ Θεσσαλονίκη, προφανῶς καί άλλες πόλεις τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, δοκιμάστηκε ἀπό συνεχεῖς σεισμούς (620), "τῆς γάρ ἐπιμόνου τῶν σεισμῶν ἀλλεπαλλήλου ἐλεύσεως, ἣν θεωρεῖν τήν στερεάν γῆν τήν φύσιν τῷ φόβῳ ἐναλλάξασαν, καί καθάπερ θάλατταν ἐκ βιαίων ἀνέμων κυματομένην, καί τοὺς οἴκους ὥσπερ ναῦς ἐν τρικυμίαις κλυδωνιζομένους, ..." (§ 218). Γιά τή χρονολόγηση Miracles II, σελ. 104 κ. ἐ.
236. Γιά τή δημογραφική κάμψη αὐτῶν τῶν χρόνων, πού ὑπολογίζεται στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου ὥς 40%, βλ. Ν. Σβορώνος, Οίκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Η', σελ. 182 κ. ἐ.
237. Παρόμοιες περιπτώσεις στή χερσόνησο τοῦ Αἴμου βλ. V. Velkon, Cities, δ.π., σελ. 69.
238. Ν. Σβορώνος, Οίκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ', σελ. 289.
239. Ὁ G. Ostrogorsky, Byzantine Cities, δ.π., σελ. 65, θεωρεῖ τόν ἀγροτικό χαρακτήρα τῶν βυζαντινῶν πόλεων ὡς στοιχεῖο πού τίς διαφοροποιεῖ ἀπό τίς ἀρχαῖες πόλεις. Γιά τά "προάστεια" καί τοὺς "ἀγρούς" βλ. Ν. Σβορώνος, Οίκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Η', σελ. 188, 198.

240. Γιά τίς πολεοδομικές αλλαγές πού γνώρισαν οἱ ρωμαϊκές πόλεις μετά τήν ἱδρυση τῶν ἐπισκοπῶν βλ. N. Duval-Vl. Poronidis, Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum, Εἰσηγήσεις, σελ. 369-402 καί Γ. Λάββας, Οἱ πόλεις τῶν "χριστιανικῶν βασιλικῶν": Μιά συμβολή στήν πολεοδομία τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, Εἰσηγήσεις, σελ. 403-45.
241. Βλ. παραπάνω σελ. 158, σημ. 123
242. Μάλχος, ἀπόσπασμα 18
243. Γιά τά προβλήματα πού δημιουργεῖ τό κείμενο αὐτό βλ. τό βλ. παραπάνω σελ. 97, σημ. 53.
244. Εἰδικά γιά τήν Ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονίκης παραδίδεται ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδρέα διέθετε 800 χρυσά νομίσματα καί ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Ἀναστάσιος (491-518) πρόσφερε ἄλλα 1000. Τόν 7ο ἐπίσης αἰῶνα ὁ Ἰουστινιανός Β' (685-95) πρόσφερε στήν ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Δημητρίου μιὰ ἀλυκή, Edson, ἀρ. 24.
245. Ὅπως εἶναι γνωστό ἡ Ἐκκλησία διέθετε διάφορα φιλανθρωπικά ἱδρύματα. Ἐνα πτωχοκομεῖο στή γειτονική Λυχνιδό μνημονεύεται τόν 6ο αἰ., Εὐ. Χρυσοῦ, Συμβολή, δ.π., σελ. 85, σημ. 1.
246. Miracles I, § 61
247. Edson, ἀρ. 66, 374, 397, 787, 795, 842. Inventaire II, σελ. 330 καί 332. Σέ ἐπιγραφή ἐπίσης τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 6ου αἰῶνα μνημονεύονται, σύμφωνα μέ τήν ἀποκατάσταση πού ἔχει προταθεῖ, "Ἐμπόροι Ἀπαμεῖς ἀπό κώμης Θεοδέων", Εὐθ. Τσιγαρίδα-Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Κατάλογος, δ.π., ἀρ. 31
248. Edson, ἀρ. 291 καί 1041
249. Βλ. παραπάνω σελ. 108, σημ. 34
250. Πρβλ. τό θ' θαῦμα ὅπου ἐξιστοροῦνται γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ Θωκᾶ (602-10) ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ἡράκλειου (610-41), ὅτι δηλαδή ὁ ἅγιος Δημήτριος "ἐκ πλείστων καί διαφόρων χωρῶν ὀλκάδας ... ἀπέστειλε" (§ 74)

- 251 H.Grégoire, -M.-A.Kugener, Marc le Diacre: Vie de Porphyre évêque de Gaza, Παρίσι 1930, σελ.4 και 6.
252. Βλ. παραπάνω σελ.109, σημ.38-39
253. Feissel, Inscriptions, αρ.224. 'Ο ίδιος ὄρος (actor) αναφέρεται και σε παλαιότερες επιγραφές των Φιλίππων 2ου-3ου αί.Β.Ερ.1938, 217.Ρ.Perdrizet, Inscriptions de Philippes, BCH 24(1900), σελ.313κ.έ.
- 254.Οἱ Bl.Aleksova-C.Mango, Bargala, δ.π., σελ.273, υποθέτουν ότι ο θησαυρός αυτός θά ήταν οίκονομίες κάποιου αγρότη ή τεχνίτη.Γιά τή θάσο O.Picard, Trésors, δ.π.
- 255.Στή Θεσσαλονίκη ο ὕπαρχος Λεόντιος κτίζει ναό πρός τιμή του ἁγίου Δημητρίου.Στούς Στόβους ο ἐπίσκοπος Φίλιππος "οἰκοδόμησε" μιὰ ἀπό τίς βασιλικές τῆς πόλης κλπ.
- 256.Βλ.παραπάνω τή σημείωση 24ο.
- 257.Παναγιώτα Ἀσημακοπούλου-Ἀτζακᾶ, Τά παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, Εἰσηγήσεις, κυρίως σελ.248, 255-6.
- 258.Γεωργίου Γούναρη, Τά τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, IMXA Θεσσαλονίκη 1976, σελ.12κ.έ.Βλ.ἐπίσης σχετικές ἐπιγραφές Εὐθ.Τσιγαρίδα-Κ.Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Κατάλογος, δ.π., σελ.93-4, αρ.66. Inventaire I, σελ. 151 κ.έ. Edson, αρ.46 και 279.
- 259.Expositio totius mundi et gentium, ἐκδ.Jean Rougé, Cerf Παρίσι 1966.Γιά τή χρονολόγηση τοῦ κειμένου, σελ.9κ.έ., γιά τή σπουδαιότητά του ὡς ἱστορικῆς πηγῆς, σελ.83.Βλ. ἐπίσης A.Vasiliev, Expositio totius mundi et gentium, An anonymus geographic treatise of the Fourth century A.D., Seminarium Kondakovianum 8(1936), σελ.1κ.έ.
- 260.Βλ.πιό ἀναλυτικά Ν.Σβορώνος, Ἡ ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ΙΕΕ Η', σελ.338.
261. Miracles, §254, "Τότε βουλή των κρατούντων και των πολιτών γίνεται ὥστε τά ὑπολειφθέντα σκεύη τε και μονόξυ-

λα μετά τῶν λεχθέντων δέκα καράβων, ὥς λοιπόν καί αὐτῶν
τάς δαπάνας καταπραγματευσαμένων, σταλῆναι εἰς τὰ τῶν
θηβῶν καί Δημητριάδος μέρη πρὸς τοὺς τοῦ ἔθνους τῶν
Βελεγεσιτῶν, ὀφείλοντας ἐξ αὐτῶν ξηροὺς καρπούς ἐξωνή-
σασθαι, ...". Ἐνδεικτικὴ εἶναι καί ἡ μνεία "Κομ)μερκιαρίου
ἀ/ποθήκης Θεσ/σαλονί)κ(ης)" στὸν 7ο αἰῶνα, Δήμιτσα, Μακεδο-
νία, ἀρ. 633 (270).

262. J. J. Hermann- J. -P. Sodini, Exportations, ὁ.π., σελ. 510

263. G. Ostrogorsky, Byzantine Cities, ὁ.π., σελ. 66.

8. Ἀγροτικές ἐγκαταστάσεις στήν ἐπαρχία Μακεδονίας

1. Γιά τή Θράκη V.Velkov, *Seloto i gradāt*, ὁ.π. Τοῦ ἑδίου, *Ponjakoj problemi na kāsnoantickoto selo v Trakija*, *Istoričeski Pregled* 12₅ (1956), σελ.93-110. Τοῦ ἑδίου, *Les campagnes et la population rurale en Thrace au IV-VIe s.*, *Byzantinobulgarica* 1 (Σόφια 1962), σελ.31-6. Γενικά γιά τά Βαλκάνια μέ ἀναφορές στήν πρωτοβυζαντινή περίοδο P.St. Koledarov, *Kām vāprosa za razvitieto na selištnata mrežna i na nejnite elementi v središnata i iztočnata čast na Balkanite ot VII do XVII v.* (On the development of the network of inhabited localities and of its elements in the central and eastern parts of the Balkans from the 7th to the 17th centuries), *III* 18 (1967), σελ.89-146
2. ΑΔ 19 (1964), Β' 3 Χρον., σελ.379
3. ΑΔ 23 (1968), Β' 3 Χρον., σελ.360
4. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 2. V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De aedificiis"*, *Ἀμστερνταμ* 1970, σελ.47 καί 48
5. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρον., σελ.352, πίν. 359γ.
6. ΑΔ 20 (1965), Β' 3 Χρον., σελ.475 καί 26 (1971), Β' 2 Χρον., σελ.446-7. D.Pallas, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Βατικανό 1977, σελ.90.
7. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρον., σελ.352, πίν.359α.
8. Δ.Κ.Σαμσάρη, Το λατομεῖο μαρμάρου τοῦ ἀρχαίου Μονοῖκου (;) τοῦ Ὀδομαντικοῦ, Μακεδονικά 18 (1978), σελ.226-39.
9. Φ.Πέτσας, Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1968-70, Μακεδονικά 15 (1975), σελ.203-4, πίν.129α.

10. Β.Κυριαζόπουλος-Γ.Λιβαδάς, 'Αρχαιολογικά ευρήματα επί της κορυφής του 'Ολύμπου "Άγιος 'Αντώνιος, ΑΔ 22(1967), Α' Μελέται, σελ.6-14, πίν.5-15.Τό γεγονός ότι ή τοποθεσία αυτή βρίσκεται στή Μακεδονία επιβεβαιώνεται από ένα χωρίο του Φιλόπονους, στό ίδιο, σελ.10:Βλ. καί παραπάνω σελ. /34.
11. Robinson David M., II Inscriptions from Macedonia.1938, Transactions of the American Philological Association 69(1938), σελ.61
12. BCH 82₂ (1958), σελ.766
13. ΑΔ 16(1960), σελ.227-8 καί BCH 84(1960), σελ.767.Πρβλ. M.Spiro, Corpus, I, δ.π., σελ.547-55(β'μισό 5ου αϊ.).
14. ΑΔ 17(1961-2), Β' Χρον., σελ.258
15. 'Α.Δ.Κεραμοπούλλου, "Ερευναι έν Δυτική Μακεδονία, ΠΑΕ 1933, σελ.63-4. TIR
16. ΑΔ 17(1961-2) Β' Χρον., σελ.258
17. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 3 30 "παρά τε τās του 'Ρηχίου ποταμού έκβολάς καί τήν της θαλάσσης ήϊόνα φρούριον φκοδομήσατο('Ιουστινιανός) έχυρώτατον, καινουργήσας αυτός, όπερ 'Αρτεμίσιον έπωνόμασται".
18. Th.L.Tafel, De Thessalonica, σελ.272 καί M.Perrin, Procope de Cesarée. Les edifices. Traduction et commentaire, Διατριβή 3ου κύκλου, δακτυλογραφημένη, Παρίσι 1974, σελ.168, σημ.309. Μ.Χρυσοχόος, Τά Μακεδονικά Τέμπε, δ.π., σελ.40.
19. Ν.Κ.Μουτσόπουλος, "Η εξέλιξη του όχυρου οίκισμου της Ρεντίνας στή Μακεδονία, Β' συμπόσιο βυζαντινής καί μεταβυζαντινής άρχαιολογίας καί τέχνης, 'Αθήνα 9-11 'Απριλίου 1982, 'Αθήνα 1982, σελ.59-61.
20. M.Vickers, Where was Procopius' Therme?, The Classical Review, νέα σειρά, 24(1974), σελ.10-11.

21. M. Perrin, Procopé, ὁ.π., σελ. 183 καὶ 184. Ἀντίθετα ὁ Μ. Χρυσοχόος, Τὰ μακεδονικά Τέμπε, ὁ.π., σελ. 43, νομίζει ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει κάποια πόλη Αὐλών, ἀλλὰ τὸ στενὸ μεταξὺ τῆς Βόλβης καὶ τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου.
22. K. Kepeski, Ranovizantiska ostava na bronzeni moneti od mestoto Baba kaj Prilep (An early byzantine Hoard of Bronze Coins from the Hill Baba at Prilep) , MAA 3 (Πρίλεπ 1977), σελ. 181-92.
24. Ἰωάν. Ἀθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, ἐκδ. Μάλλιαρης-Παιδεία, 1982², σελ. 251.
26. J.-P. Sodini, La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum, Εἰσηγήσεις, σελ. 44. σημ. 104. Ἀ. Βαμβακούδη, Τὰ βασιλικά τῆς Χαλκιδικῆς, Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς 11-12 (1966), σελ. 411.
27. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 39. M. Vickers, Where was Procopius' Therme?, ὁ.π., σελ. 10-11. Ἐνῶ ἡ Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντοπούρου, Πέλλα, ὁ.π., σελ. 93-4, προτείνει τὴν ἀκρόπολη τῆς Πέλλας.
28. A. Keramitčiev, Beleški od rekognosciraneto vo Strumičkiot bazen i po dolinata na Vardar, Zbornik 3 (1959-60), Σκόπια 1961, σελ. 115-6. Τοῦ ἴδιου, Poedinecni i kolektivni naodi na moneti vo 1957 godina, στό ἴδιο, σελ. 120.
29. Bl. Aleksova, Srednovekovni naogališta vo Polozite (Mediaeval sites in the Pologs), Glasnik na INI 3₁ (1959), σελ. 225.
30. I. Mikulčič, Pelagonija u svetlosti arheoloskih nalaza od egejske seobe do Avgusta, Σκόπια 1966, σελ. 65
31. B. Ep. 1977, 269 ὅπου καὶ βιβλιογραφία
32. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρον., σελ. 339 καὶ 340.
33. Βλ. τὰ πρῶτα συμπεράσματα τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου, Μακεδονική Ζωή 202 (Μάρτιος 1983), σελ. 8-10
34. ΑΔ 27 (1972), Β' Χρον., σελ. 574. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Ληνοὶ εἰς τὰς πηγὰς τῆς Βοῦράνης (Α. Μακεδονία), ΑΕ 1973, Ἀρχαιολογικά Χρονικά, σελ. 36-49

35. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 43 πρβλ. καὶ Στέφανος Βυζ.,
"Βόλβη πόλις καὶ λίμνη". M. Vickers, *Where was Procopius' Therme?*, ὁ.π., σελ. 11. M. Perrin, *Procopé*, ὁ.π., σελ. 183 καὶ 184. TIR. Πρβλ. V. Beševliev, *Zur Deutung*, ὁ.π., σελ. 45. Πιθανόν ὅμως νά πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸ Βολβός πού βρισκόταν στό Κατεπανίκιον τῆς Καλαμαρίας, νοτιοδυτικά τῆς Χαλκιδικῆς βλ. Jacques Lefort, *Villages de Macédoine. Notices historiques et topographiques sur la Macédoine orientale au Moyen Age 1. La Chalcidique occidentale*, Παρίσι 1982, σελ. 39-45.
36. Ἀ. Εὐγγόπουλος, Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Βοσκοχωρίου, *Μακεδονικά* 1 (1940), σελ. 8-23. Πρβλ. M. Spiro, *Corpus* I, ὁ.π., σελ. 541-7 χρονολογεῖ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς βασιλικῆς στὰ μέσα τοῦ 5ου καὶ τὰ ψηφιδωτὰ στίς ἀρχές τοῦ 6ου αἰώνα.
37. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 18. Ὁ V. Beševliev, *Zur Deutung*, ὁ.π., σελ. 48, ὑποθέτει ὅτι τὸ ὄνομα αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ Βορβορώδης καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Βόρβορον κοντὰ στὴν Πέλλα.
38. A. Keramitčiev, *Novootkrieni spomenici od selo Erailovo - Prilepsko*, *Zbornik* 3 (1959-60), Σκόπια 1961, σελ. 45-51.
39. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 44. M. Vickers, *Where was Procopius' Therme?*, ὁ.π., σελ. 11 καὶ M. Perrin, *Procopé*, ὁ.π., σελ. 183.
40. Ἰωαν. Ἀθ. Παπαγγέλου, *Χαλκιδική*, ὁ.π., σελ. 102.
41. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 29 πρβλ. Σκύλακος Καρυανδέως Περὶ πλους τῆς Οἰκουμένης, ἔκδ. E. Miller, Παρίσι 1839, σελ. 214, *Χαραδρία*. M. Perrin, *Procopé*, ὁ.π., σελ. 184. Γιὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος βλ. V. Beševliev, *Zur Deutung*, ὁ.π., σελ. 45.
42. *ΑΔ* 23 (1968), Β' 3 Χρον., σελ. 356.
43. Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλος, Ἱστορικὲς ἐρευνες, ὁ.π., σελ. 7-8.
44. *ΑΔ* 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ. 838.
45. Βλ. παραπάνω σελ. 211, σημ. 199.

46. Boško Babić, Izveštaj za makedonskapolskite arheološki istraživanja na lokalitetot Gradište kaj seloto Debrešte -1976 godina (Rapport sur les fouilles exécutées par l'équipe macédonno-polonaise sur le site de Gradište près du village de Debrešte en 1976), MAA 4(1978), σελ.205-15. Τοῦ Ἰδίου κ.ἄ., Arheološki istraživanja na lokalitetot Gradište kaj selo Debrešte, MAA 2(1976), σελ.251-62
47. Blaga Aleksova, Prosek Demir Kapija. Slovenska nekropola i slovenske nekropole u Makedoniji, Σκόπια-Βελιγράδι 1966, σελ.15.
48. Στο Ἰδίο, σελ.20-3. V. Sokolovska, Arheološki istraživanja vo Demir Kapija (Archaeological excavations at Demir Kapija), MAA 4(1978), σελ.93-111.
50. T. Janakievski, Ramenska Tumba, Bitola kāsnoantička bazilika, A. Pr. 8(1966), σελ.145-6. Τοῦ Ἰδίου, Mozaikot na podot vo centralniot brod na ranohristijanskata bazilika kaj lokalitetot "Cuvi Livadi" c. Dolenci-Bitola, Ranohrišćanski Mozaici u Jugoslaviji. Materijali XVIII, Bitolj 1978, σελ.67-74
51. A. Keramitčiev, Beleški, Ῥ. π., σελ.114
52. ΑΔ 28(1973), Β' Χρον., σελ.451, πίν.405α
53. ΑΔ 29(1973-4), Β'3 Χρον., σελ.853
54. Βλ. παραπάνω σελ.112, σημ.54
55. J.-P. Sodini, La sculpture, Ῥ. π., σελ.36, σημ.42.
56. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.210-1 καί Hammond, Macedonia, σελ.88 καί 89, σημ.1.
57. BCH 83(1959), σελ.699.
58. Ν.Κ. Μουτσοπούλου, Οἱ ἐκκλησίες τοῦ νομοῦ Πέλλης, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1973, σελ.17. Τουριστικός ὁδηγός νομοῦ Πέλλης, ἐκδ. νομαρχία Πέλλης 1973, σελ.94-5.
59. ΑΔ 29(1973-4), Β'3 Χρον., σελ.830.
60. Ἰωακείμ Ἀθ. Παπάγγελος, Μνημειακὴ τοπογραφία τῆς Σιθω-

νίας μέ βάση τά ἀγιορειτικά Εγγράφα, Β' συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης, Ἀθήνα 9-11 Ἀπριλίου 1982, Ἀθήνα 1982, σελ.84, ὅπου καί οἱ πηγές.

61. Ἰωακ. Ἀθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, ὁ.π., σελ.139 καί 141-2.
62. Α.Δ.Κεραμοπούλλου, Ἐρευναι, ὁ.π., σελ.65.
63. D.Feissel-M.Sève, La Chalcidique vue par Charles Ave-
zou (April-mai 1914), II Inscriptions, BCH 103 (1979), σελ.
290κ.ε., ἀρ.14.
64. ΑΔ 24 (1969), Β' Χρον., σελ.334-5.
65. Βρέθηκε νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου Α' (306-37), Αρ.Κερα-
mitčiev, Poedinecni, ὁ.π., σελ.119.
66. Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ.243-4 καί В.Ер. 1969,
456.
67. ΑΔ 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ.770, πίν.559 γ καί δ.
68. Ἰωακείμ Ἀθ. Παπαγγέλου, Συμβολή στήν ἱστορία καί τήν
ἀρχαιολογία τῆς περιοχῆς τῆς Γαλατίστης, Χρονικά τῆς
Χαλκιδικῆς 33-4 (1978), σελ.68 καί χάρτη.
69. Τοῦ ἴδιου, Χαλκιδική, ὁ.π., σελ.27
70. Τοῦ ἴδιου, Συμβολή, ὁ.π., σελ.69
71. Ch.Edson, Strepsa (Thucydides 1 61 4), C.Ph.50, (1955), σελ.
171-2.
72. ΑΔ 23 (1968), Β' 2 Χρον., σελ.356.
73. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 11. Μ. Perrin, Procopé, ὁ.
π., σελ.189, σημ.380. Γιά τήν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος
βλ. V. Beševliev, Zur Deutung, ὁ.π., σελ.48.
74. Α. Keramitčiev, Beleški, ὁ.π., σελ.112.
75. Bl. Aleksova, Appendix, ὁ.π., σελ.278.
76. I. Mikulčič, Teritorija Skupa (Das Territorium von Scupi),
ΖΑ 21 (1971), σελ.468.

77. Mikulčič, Pelagonija, ὁ.π., σελ.65.
78. Прβλ. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ.223-4.
79. Mikulčič, Pelagonija, ὁ.π., σελ.64.
80. B.Josifovska-Dragoevič, Izveštaj za arheološkoto reko-
gnosciranje po dolinata na Sreden Vardar, Zbornik 4-5
(1961-6), Σκόπια 1966, σελ.108.
81. ΑΔ 23(1968), Β' 3 Χρον., σελ.356-7. BCH 59₂ (1935),
σελ.403 κ.ε. Καί A.Salač, Inscriptions du Pangée de la ré-
gion de Drama-Cavalla et de Philippes, BCH 47(1923), σελ.
78 (ἀρχαρικάριος ἢ ἀρχάριος=ὁ εἰσπράκτορας τῆς ἐπιβολῆς,
τοῦ φόρου σέ εἶδος ποῦ προορίζοταν γιά τήν πρωτεύουσα.
Ἀργεντάριος=ἀργυρομοιβός).
82. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 51 πρβλ. Στέφανος Ευζ.,
"Κάλαρνα πόλις Μακεδονίας" καί Pomponius Mela, Chro-
graphia II 2,30, "inter Strymona et Athon Turris Calar-
naea et portus Capru limen, urbs Acanthos et Echinia".
M.Perrin, Procopé, ὁ.π., σελ.184. Βλ. καί παραπάνω σελ.234-5
83. Ε.Ν.Τσιγαρίδας, Χριστιανικά ἀρχαιότητες εἰς τόν χῶρον
τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνος Διός εἰς Καλλιθέαν Χαλκιδικῆς,
ΑΑΑ 5₁ (1972), σελ.35-8.
84. Γιάννης Τουράτσογλου - Κ.Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Ρωμαϊκοί
καί βυζαντινοί νομισματικοί "θησαυροί" ἀπό τό βορειο-
ελλαδικό χῶρο στήν ἐφορεία βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Θεσ-
σαλονίκης, ΑΔ 31(1976), Α' Μελέται, Ἀθήναι 1980, σελ.29.
85. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 46. V.Beševliev, Zur
Deutung, ὁ.π., σελ.45.
86. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 37. V.Beševliev, Zur
Deutung, ὁ.π., σελ.44 καί 50.
87. Μ. καί D.Garašanin, Arheološke beleške sa rekoznosci-

- ranja u istočnoj Makedoniji, Zbornik na Štipskiot narodni muzej 1 (Στίπ 1958-9), σελ. 82 και Bl. Aleksova, Appendix, δ.π., σελ. 273
88. Γ. Μπακαλάκη-Γ. Ε. Μυλωνά, Γαληψός-Θασίων έμποριον, ΑΕ 1938, σελ. 58
89. BCH 81 (1957), σελ. 499
90. Sodini, La sculpture, δ.π., σελ. 47, σημ. 122
91. T. Gerasimov, Kolektivni nahodki na moneti prez poslednite godini 1949, IBAI 18 (1952), σελ. 400
92. J. Jurukova, Les invasions, δ.π., σελ. 259. Popović, La descente, σελ. 610
93. Bl. Aleksova, Appendix, δ.π., σελ. 280
94. Σωτήρης Κίσσας, Προανασκαφικές έρευνες στην περιοχή Ζωοδόχου Πηγής οίκισμοῦ Κολχίδας δήμου Κιλκίς, Τρίτο συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 29 και 30 Απριλίου, 1 Μαΐου 1983, Αθήνα 1983, σελ. 37-8. Προβλ. Hammond, Macedonia, σελ. 179 τοποθετεί τό σταθμό Gallicum ανάμεσα στο Άγιονέρι και την Πικρολίμνη
95. L. Robert, Actes d'affranchissement en Macédoine, Hellenica I (1940), σελ. 71 και Δ. Κανατσούλη, Η μακεδονική πάλις από της έμφανίσεώς της μέχρι των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου, Μακεδονικά 4 (1955-60), σελ. 251, σημ. 16.
96. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 38. V. Beševliev, Zur Deutung, δ.π., σελ. 47.
97. A. Keramidčiev, Izvori za rudarstvo i metalurgija ta vo antička Makedonija (The origins of mining and Metallurgy in Antique Macedonia), MAA 3 (1977), σελ. 111.
98. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 16. V. Beševliev, Zur Deutung, δ.π., σελ. 49.
99. ΑΔ 28 (1973), Β' 2 Χρον., σελ. 491, πίν. 449β.
100. Στέφανος Βυζ., "Κρηνίδες πόλις Μακεδονίας ὅς ὁ Φίλιππος μετωνόμασε Φιλίππου".
101. ΑΔ 23 (1968), Β' 2 Χρον., σελ. 353-4, πίν. 300β.
102. BCH 102₂ (1978), σελ. 724. Και Π. Άσημακοπούλου-Άτζακά, Τά παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα, δ.π., σελ. 246, σημ. 315

103. Θεοχάρης Παζαράς, Ἡ κτητορική ἐπιγραφή τοῦ μετοχίου τῆς ἀγίας Ἀναστασίας στή Κρίτζανα Ἐπανωμῆς, Μακεδονικά 10 (1970), σελ. 144.
104. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 14. It. Hier. 606 3. 8λ. παραπάνω σελ. 114, σημ. 62 καὶ Jordanes, σελ. 132, στ. 11, "in civitate Cerras". Πρβλ. Στέφανος Βυζ., "Μανδαραί μέρος τῆς μακεδονικῆς Κύρρου".
105. Γ. Μπακαλάκη, Τό λατομεῖο τῆς ἀρχαίας Κύρρου (:), Ἀρχαία Μακεδονία I, κυρίως σελ. 182-3.
106. Hammond, Macedonia, σελ. 49, 57-8, 159-60.
107. Ἀνδρέας Κ. Βαβρότσας, Ἐπιγραφή ἐξ Ἀραβησσοῦ Πέλλης, Ἀρχαία Μακεδονία II, σελ. 7-11.
108. BCH 84 (1960), σελ. 770 καὶ M. Spiro, Corpus, I, δ. π., σελ. 564-9.
109. ΑΔ 20 (1965), Β' 3 Χρον., σελ. 436 καὶ BCH 54₂ (1930), σελ. 498.
110. ΑΔ 22 (1967), Β' 2 Χρον., σελ. 422.
111. ΑΔ 21 (1966), Β' 2 Χρον., σελ. 354.
112. Marijana Rici, Slavery in the province of Macedonia during the first three centuries of the empire, VIII διεθνές συνέδριον ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἐπιγραφικῆς 4/8-10-82, Ἀθήνα 1982, σελ. 137.
113. Bl. Aleksova, Srednovekovni, δ. π., σελ. 222.
114. Miracles I, § 280 πρβλ. Στέφ. Βυζ., "Λητή πόλις Μακεδονίας". BCH 68-9 (1944-5), σελ. 431 καὶ Χ. Ι. Μακαρόνα, Χρονικά ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά 2 (1941-52), σελ. 616.
115. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 17. V. Beševliev, Zur Deutung, δ. π., σελ. 48.
116. ΑΔ 28 (1973), Β' 2 Χρον., σελ. 504.
117. A. Keramidčiev, Za staroto rudarstvo vo Mariovo (Old Mining in Mariovo), MAA 2 (1976), κυρίως σελ. 243-5.
118. ΑΔ 17 (1961/2), Β' Χρον., σελ. 258 καὶ J.-P. Sodini, La sculpture, δ. π., σελ. 85, σημ. 407.

Βυζ., "Λητή πόλις"

119. Ν.Κ. Μουτσοπούλου, Οἱ ἐκκλησίαι τοῦ νομοῦ Πέλλης, ὁ.π., σελ. 18-9
120. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλλος, Ἀνασκαφαί καί ἔρευναι ἐν Μακεδονίᾳ, ΠΑΕ 1934, ἐν Ἀθήναις 1935, σελ. 68-9
121. Ἰωαν. Ἀθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, ὁ.π., σελ. 27 καί 135 κή, 5.π., σελ. 27
122. Βλ. παραπάνω σελ. 114, σημ. 62 πρβλ. Rav. An. Cosm. IV 9 43-7, "Item non longe a super scripta Thessalonica sunt civitates, id est Ceras Europa Mediana Petina Bircum Quesium". Παπαζογλου, Makedonski gradovi, σελ. 99, σημ. 11, ὅπου δέν δέχεται τήν ταύτιση τῆς Mediana μέ τή Μεθώνη (σημ. Λεφτεροχώρι, νομός Πιερίας) ποῦ προτείνει ὁ Mommsen. Γιά τή Μεθώνη βλ. Στράβων VII 20.
123. Α. Keramidčiev, Za staroto rudarstvo na Mariovo (Old Mining in Mariovo), ΜΑΑ 4 (1978), κυρίως σελ. 119-21.
124. Φ. Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1968-70, ὁ.π., σελ. 246.
125. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρον., σελ. 312.
126. I. Mikulčič, Nepoznat antički grad kaj Mojno (Eine unbekannte antike Stadt bei Mojno), GZFFUS 22 (1970), σελ. 326-7
127. Στο ίδιο, σελ. 340
128. Στο ίδιο, σελ. 339-40
129. Ἰωαν. Ἀθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, ὁ.π., σελ. 272 φωτογραφία. Γιά τή χερσόνησο τοῦ Ἀθῶ τούς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνες, βλ. D. Papachryssanthou, Actes de Prôtaton, Archives de l'Athos VII, Παρίσι 1975, σελ. 3 κ. ἐ. ὅπου καί πηγές
130. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 52. Στέφ. Βυζ., "Μοῦσειον, τόπος περὶ τόν Ὀλυμπόν τόν ἐν Μακεδονίᾳ". M. Perrin, Procopé, ὁ.π., σελ. 185.
131. Α. Salač, Inscriptions du Pangée, ὁ.π., σελ. 52-3
132. Θανάσης Παπαζῶτος, Τά χριστιανικά μνημεῖα τοῦ Σέμαλτου, Μακεδονικά 16 (1976), σελ. 250-68.
133. ΑΔ 22 (1967), Β' 2 Χρον., σελ. 426.

134. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρον., σελ. 329
135. ΑΔ 22 (1967), Β' 1 Χρον., σελ. 377 καί Μ.Μιχαηλίδης, 'Αργυρά λειψανοθήκη τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, ΑΑΑ 2₁ (1969), σελ. 48-9. Πάνος Θεοδωρίδης, Γιά τήν προέλευση τῆς λειψανοθήκης τῆς Νέας Ἡράκλειας, Τρίτο συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Ἀθήνα 29 καί 30 Ἀπριλίου, 1 Μαΐου 1983, σελ. 27-8
136. D. Feissel-M. Sève, La Chalcidique vue par Charles Avezou (Avril-mai 1914), II Inscriptions, δ.π., σελ. 295, ἀρ. 21.
137. Χ.Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Οἱ ἀποικίες τῆς θάσου στό Β. Αἰγαῖο. Νεώτερα εὐρήματα, Ἡ Καβάλα καί ἡ περιοχή της. Ἀ' τοπικό συμπόσιο 18-20 Ἀπριλίου 1977, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 309-25.
138. ΑΔ 24 (1969), Χρονικά₂, σελ. 304
139. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 50. Perrin, Procopé, δ.π., σελ. 184.
140. Ἰωακ. Ἀθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, δ.π., σελ. 109-10.
141. ΑΔ 17 (1961/2), Β' Χρον., σελ. 257-8.
142. ΑΔ 28 (1973), Β' 2 Χρον., σελ. 497-8. 17-8.
143. ΑΔ 27 (1972), Β' Χρον., σελ. 571-2 καί Ἰωακ. Ἀθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, δ.π., σελ. 139.
144. Ν. Νικονάνος, Παλαιοχριστιανική βασιλική Νικήτης Χαλκιδικῆς (πρώτη ἀνακοίνωση), Β' συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης, Ἀθήνα 9-11 Ἀπριλίου 1982, Ἀθήνα 1982, σελ. 76-7.
145. ΑΔ 16 (1960), σελ. 226, πίν. 199α. D. Pallas, Les monuments, δ.π., σελ. 86.
146. ΑΔ 22 (1967), Β' 2 Χρον., σελ. 413 καί 21 (1966), Β' 2 Χρον., σελ. 354-5.
147. Bl. Aleksova, Kompleks iskopavanja u N. Dojranu, Α. Pr. 2 (1960), σελ. 136-7. Βλ. καί D. Vučković-Todorović, Nekoliko arheoloških predmeta kraj Dojranskog Jezera, Muzej

- 7 (Βελιγράδι 1952), σελ. 164-7.
148. Προβλ. Hammond, Macedonia, σελ. 178, τήν τοποθετεί στο Πο-
λύκαστρο (νομός Κιλκίς).
149. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 5 και Στράβων
VII 32, "Νυμφαῖον ἐν τῷ Ἀθωνί πρὸς τῷ Σιγγιτικῷ".
Perrin, Procope, ὁ.π., σελ. 184.
150. ΑΔ 24 (1969), Β' Χρον., σελ. 309 και
Ἰωακείμ Ἀθ. Παπαγγέλου, Τοπογραφικὲς παρατηρήσεις στὰ
ἀρχαῖα Στάγειρα, Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς 35 (1979), σελ.
137-41.
151. Στὸ ἴδιο, σελ. 137, σημ. 14 και 138, σημ. 16
152. Bl. Aleksova, Appendix, ὁ.π., σελ. 278
153. TIR, Norma VIIIg και Τουριστικὸς ὁδηγὸς Νομοῦ Πέλλης
1973, σελ. 110.
155. ΠΑΕ 1938 (1939), σελ. 97-8 και ΑΔ (1967), Β' Χρον., σελ.
400-3
156. BCH 105₂ (1981), σελ. 823.
157. ΑΔ 28 (1973), Β' 2 Χρον., σελ. 498-501
158. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 21. Ἀ.Δ. Κεραμοπούλλου, "Ε-
ρευναι, ὁ.π., σελ. 61-2. Προβλ. Ν.Γ. Παπαδάκι, Ἐκ τῆς Ἀνω
Μακεδονίας, Ἀθηνᾶ 25 (1913), σελ. 450
159. K. Kepeski, Villa rustica vo Pešterica kaj Prilep (Vil-
la rustica in Pešterica near Prilep), MAA 2 (1976), σελ.
143-9.
160. K. Kepeski, Severozapadna nekropola na vilata rustika
vo Pešterica kaj Prilep (The north-western necropolis
of the villa rustica in Pešterica near Prilep), MAA
2 (1976), σελ. 205-17. Βλ. και παραπάνω σελ. 133-4
161. Βλ. σελ. 114, σημ. 62
162. Hammond, Macedonia, σελ. 132, σημ. 4 και χάρτη 12. Βλ. και
Μακαρόνα, Χρονικὰ ἀρχαιολογικὰ, Μακεδονικὰ 2 (1941-52),
σελ. 625 και Φ.Μ. Πέτσας, Χρονικὰ ἀρχαιολογικὰ 1968-70,
ὁ.π., σελ. 256
163. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 101, σημ. 17

164. A. Keramitčiev, Beleški, δ.π., σελ. 113 καί 115.
165. ΑΔ 19 (1964), Β' 3 Χρον., σελ. 379.
166. Beševliev, Spätgriechische, δ.π., σελ. 176-7, άρ. 244.
167. Ν.Κ. Μουτσοπούλου, Οι έκκλησίες, δ.π., σελ. 40.
168. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων IV 4 25. V. Beševliev, Zur Deutung, δ.π., σελ. 49.
169. Π. Ἀσημακοπούλου-Ἀτζακά, Τά παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, Εἰσηγήσεις, σελ. 250, σημ. 341.
170. ΑΔ 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ. 838-41.
171. Ν.Κ. Μουτσοπούλου, Οι έκκλησίες, δ.π., σελ. 23.
172. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Ἀνάσκαφαί, δ.π., σελ. 70.
173. ΑΔ 27 (1972), Β' 2 Χρον., σελ. 576.
174. Ἰωακ. Ἀθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, δ.π., σελ. 197.
175. ΑΔ 25 (1970), Β' 2 Χρον., σελ. 402.
176. Τουριστικός ὁδηγός νομοῦ Κοζάνης, σελ. 159
177. Bl. Aleksova, Srednovekovni, δ.π., σελ. 232.
178. K. Kepeski, Villa rustica vo Pešterica, δ.π., σελ. 148, σημ. 13
179. ΑΔ 24 (1969), Β' 2 Χρον., σελ. 329.
180. Ν. Ζήκος, Παλαιοχριστιανικός τάφος στό Ροβολίβος, Μακεδονική Ζωή 137 (Ὀκτώβριος 1977), σελ. 42-3.
181. J.-P. Sordini, La sculpture, δ.π., σελ. 77, σημ. 336 καί Feissel, Inscriptions, άρ. 191.
182. I. Nikolajević-Stojković, Ranovizantiska, δ.π., σελ. 90.
183. A. Keramidčiev, Za staroto rudarstvo vo Mariovo, δ.π., κυρίως σελ. 239-43.
184. Ἐδῶ τοποθετοῦν τήν ἀρχαία πόλη Σάνη, Δ. Δ. Ζάγκλη, Χαλκιδική. Ἱστορία Γεωγραφία, Θεσσαλονίκη 1956, σελ. 71-2. Στέφανος Βυζ., "Σάνη, πόλις Θράκης μεταξύ Ἀθῶ καί Παλλήνης".

185. ΑΔ 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ. 676. Ίωακ. Αθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, δ.π., σελ. 88. Βλ. και παραπάνω σελ. 263
186. Ίωακ. Αθ. Παπαγγέλου, Χαλκιδική, δ.π., σελ. 88.
187. Φ.Μ. Πέτσα, Χρονικά αρχαιολογικά 1966-7, δ.π., σελ. 170.
188. ΑΔ 16 (1960), σελ. 225.
189. Β. Josifovska-Dragoević, Izveštaj, δ.π., σελ. 112-3.
190. Κ. Kepeski, Eden docnoantički grob od sela Staro Lagovo -Prilepsko (One late antique grave at the village Staro Lagovo near Prilep), ΜΑΑ 4 (1978), σελ. 151-7.
191. ΑΔ 18 (1963), Β' 2 Χρον., σελ. 211.
192. Περιγραφή της θέσης όπου βρισκόταν η Στραύμιτσα, Βλ. Γρηγορά, Έκδ. Βόννης, σελ. 379, στ. 8-13
193. Βλ. παραπάνω σελ. 133, σημ. 42 και σελ. 158
- 193α. Koco Dimče, Miljković-Pepok Petar, Rezultatite od arheološke iskopivanja vo 1973 g. vo crkvata "Sv. 15 Tiveriopol-ski Mačenic" -Strumica, Zbornik 8-9 (1978), σελ. 93-104
194. G. Moravcsik, Byzantinoturcica II, σελ. 61 και 188. Branko Panov, Opšttestveno-političkite priliki vo strumickata oblast od krajot na VI do početok na X vek (La situation politique et sociale de la région de Strumica à partir du VIe jusqu'au Xe siècle), GINI 5 (1967), σελ. 203-4, σημ. 18.
195. F. Papazoglou, Une nouvelle inscription de Tchepigovo, ΖΑ 3 (1953), σελ. 215-21.
196. D. Vučković-Todorović, Stuberra, Antičnoe poselenie v sele Čepigove v okrestnostjah Prilepa, Archaeologia Jugoslavica 4 (Βελιγράδι 1963), σελ. 89.
197. I. Nikolajević-Stojković, Ranovizantiska, δ.π., σελ. 90. Ο. Fr. Mesesnel, Die Ausgrabung einer altchristlichen basilika in Suvodol, IBAI 10 (1936), σελ. 192, τη χρονολογεί στο τέλος του 5ου ή τις αρχές του 6ου αλ.

198. Borka Josifovska, Vodič niz lapidarium, έκδ. Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, Σκόπια 1961, ἀρ. 400
199. Bl. Aleksova, Appendix, ὁ.π., σελ. 278
200. Προκόπιος, Περί κτισμάτων IV 4 48 πρβλ. Στέφανος Βυζ. "Θέρμη, πόλις θέρμης... ἔστι καὶ θερμαῖος κόλπος"
201. M. Vickers, Where was Procopius' Therme?, ὁ.π., σελ. 10-1. Ταῦ Ἐδίου, Therme and Thessaloniki, Ancient macedonian Studies, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 330.
202. Μ. Χρυσόχοος, Τά Μακεδονικά Τέμνη, ὁ.π., σελ. 38.
203. A. Keramitčiev-I. Mikulčič, Tikveš-Kavadarci, A. Pr. 9 (1967), σελ. 185-6 καὶ I. Mikulčič, Antická Villa rustica vo Tikveš, GZFFUS 23 (1971), σελ. 269-83.
204. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 231 κ. ἔ. Hammond, Macedonia, σελ. 78 κ. ἔ. Βλ. καὶ πρὸ πάνω σελ. 23.
205. B. D. Merritt, Ἡ Τορώνη, Χρονικά Χαλκιδεικῆς 19-20 (1970), σελ. 35-43 καὶ Ἀ. Καμπίτογλου, Ἀνασκαφή Τορώνης, ΠΑΕ 1975 Α' (1977), σελ. 107 χάρτης καὶ 1981 Α' (1983), σελ. 39
206. Νίκος Νικονάνος, Χριστιανική Τορώνη, Α' συμπόσιο βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, "Νεώτερα εὐρήματα-νεώτερες ἐρευνες", Ἀθήνα 28-30 Ἀπριλίου 1980, Ἀθήνα 1981, σελ. 63-4 καὶ ΑΔ 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ. 776, πίν. 568 α-γ.
207. ΑΔ 29 (1973-4), Β' 3 Χρον., σελ. 770-1.
208. BCH 105₂ (1981), σελ. 831.
209. BCH 78 (1954), σελ. 140.
210. A. Keramitčiev, Beleški, ὁ.π., σελ. 116
- 210α. Peca Srbinovski, Podnite mozaici vo Pelagonija, Materija-11 18 (Bitola 1978), σελ. 58
211. Popovič, Les témoins, σελ. 503, σημ. 7
212. Ἡ F. Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 223, τοποθετεῖ

- τὴν πόλιν Κεράμιαι στὴ θέση Markov Grad. Hammond, Macedonia, σελ. 67, χάρτη 9
213. B. Babić, Tašačica. Varoš, Prilep- nekropola, A. Pr. 3 (1961), σελ. 99-100.
214. B. Babić, Bakalica, Prilep- nekropola, A. Pr. 3 (1961), σελ. 97-8.
215. Popović, Aux origines, σελ. 243.
216. A. Keramidčiev, Za staroto rudarstvo na Mariovo, δ. π., κυρίως σελ. 114-8.
217. Mikulčić, Pelagonija, δ. π., σελ. 64-5.
218. Popović, Aux origines, σελ. 243.
219. Mikulčić, Pelagonija, δ. π., σελ. 65, καὶ Ap. Keramitčiev, Poedinečni, δ. π., σελ. 120.
220. It. Hier. 605. Hammond, Macedonia, σελ. 49, χάρτη 14. TIR
221. Hammond, Macedonia, σελ. 51, χάρτη 7
222. ΑΔ 19 (1964), Β' 3 Χρον., σελ. 359, BCH 92₂ (1968), σελ. 896, εικ. 18
223. Χ. Ι. Μακαρόνας, Ἀπολλωνία ἡ Μυγδονική, Ἀρχαία Μακεδονία II, σελ. 189-94 ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία
224. It. Hier. 604, "mutatio Euripidis, ibi positus est Euripidis poeta". Amm. Marc. XXVII 4 8, "...Acontisma: cui proxima Arethusa cursualis est statio, in qua visitur Euripidis sepulcrum, tragoediarum sublimitate conspicui, et Stagira ubi Aristotelem (ut Tullius ait), fundentem aureum flumen, accipimus natum". Πρὸς Στέφανος Βυζ., Ἀρέθουσα, πόλις Θράκης". TIR.
225. Μ. Χρυσόχοος, Τὰ μακεδονικά τέμνη ἦτοι τὰ στενά τῆς Ἀρεθούσης (Ἀρέντα ἢ Πεντίνα Μπουγάς), Παρνασσός 8 (ἐν Ἀθήναις 1904), σελ. 42 βλ. καὶ Hammond, Macedonia, σελ. 196, χάρτη 17. Πρὸς Στράβων VII 36, "πρὸς δὲ τῇ λίμνῃ Βόλβη Ἀρέθουσα".

226. It. Hier. 607, 2 "finis Macedoniae et Epiri". Papazoglou, Makedonski gradovi, σελ. 195 και Hammond, Macedonia, σελ. 86, σημ. 3, χάρτη 6. TIR.
227. It. Hier. 605. Hammond, Macedonia, σελ. 195-6, χάρτη 7
228. It. Hier. 605. Στ. Βυζ., "Ιχναί η Άχναί, πόλις Μακεδονίας... ἔστι δέ και ἑτέρα τῆς ἀνατολικῆς πόλις", προβλ. Hel-lenica II (1946), σελ. 86, σημ. 4 και 87, σημ. 4 και 5. Hammond, Macedonia, σελ. 49, χάρτη 14.
229. John Touratsoglou, The Koufalia/1966 hoard of 3rd c. greek imperials in the numismatic collection of the Thessaloniki museum, Ancient macedonian studies in honor of Ch. F. Edson, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 315-24
230. It. Hier. 606 Hammond, Macedonia, σελ. 57 και 108, χάρτη 7. Βλ. και σελ. 188, σημ. 58
231. It. Hier. 605 Hammond, Macedonia, σελ. 196, χάρτη 17
232. K. Rhomiopoulou, New inscriptions, δ. π., σελ. 303-4
- 232α. P. Perdrizet, Trois inscriptions latines de Roumélie, BCH 24 (1900), σελ. 544 κ. ε.
233. It. Hier. 606. Hammond, Macedonia, σελ. 58, χάρτη 8. Τοῦ ἑδίου, The western frontier of Macedonia, δ. π., σελ. 214
234. Φ. Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1966-7, Μακεδονικά 9 (1969), σελ. 213, ἀρ. 225
235. It. Hier. 604. Hammond, Macedonia, σελ. 195, ὑποθέτει ὅτι Pennana ὀνομαζόταν και ὁ ποταμός πού ἀπό τή Βόλβη χύνεται στό Στρυμονικό κόλπο (παλαιότερα Tashli).
236. Ἰωάννου Π. Τουράτσογλου, Μιλιάρια τοῦ μουσείου Βεροῦ-ας, Μακεδονικά 9 (1969), σελ. 317-8.
- 236α. Φ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά 7 (1966-7), σελ. 308, ἀρ. 103.
- 236β. ΑΔ 20 (1965), Β' 3 Χρον., σελ. 435, πίν. 491β και Ἰωάννου Τουράτσογλου, Μιλιάρια, δ. π., σελ. 318-20.
237. Lemerle, Invasions, σελ. 276.
238. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ὀρισμένοι σταθμοί (mutatio) τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, πού δέν μαρτυροῦνται πρίν ἀπό τόν 4ο αἰώνα, Brucida, Purdis κλπ.

239. Τή σχέση αυτή τονίζει ή N.V.Pigulevskaja, *Gorod i derevnja v Vizantii v IV-VI vv.*, Actes du XIIe congrès International d'Etudes Byzantines 10-16 septembre 1961, I Βελιγράδι 1963, σελ.1-8.
240. Τό θέμα αυτό έχει μελετηθεῖ ικανοποιητικά από δυτικούς ιστορικούς καί ἀρχαιολόγους, βλ. Jean Chapelot-Robert Fossier, *Le village et la Maison au Moyen Age*, Hachette, Παρίσι 1980, σελ.49κ.έ. όπου πλούσια βιβλιογραφία.
241. Στο βιβλίο τῆς E.Patlagean, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance 4e-7e siècles*, Παρίσι 1977, όπου ἀναλύονται τά δεδομένα τῶν πηγῶν πού ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τίς ἀνατολικές ἐπαρχίες, δέν ἀναφέρεται αὐτός ὁ τύπος ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης.
242. Οἱ villae rusticae πού ἐντοπίστηκαν στίς τοποθεσίες Bončejca στό Prilep, Tursko στήν περιοχή τῶ Prilep, Preŭar στό δρόμο κοντά στά ἑλληνικά σύνορα καί στό χωριό Drenovo στή θέση Bečireva Česma-Gramage δέν συνυπολογίζονται, γιατί δέν ξέρουμε ἀν πράγματι ὑπῆρχαν ὥς καί τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο βλ. K.Kepeski, *Villa rustica vo Pešterica*, δ.π., σελ.148. Γιά μιὰ βίλλα στή θάσο, BCH 96₂ (1972), σελ.941-9
243. Στο γεωγραφικό χῶρο πού μελετᾶμε ἡ βίλλα ποτέ δέν ὑπῆρξε κυρίαρχος τύπος ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης, ὅπως στή Δύση βλ. Π. Ἀντερσον, Ἀπό τήν ἀρχαιότητα στόν φεουδαρχισμό, δ.π., σελ.305.
244. P.Petit, Histoire générale de l'Empire romain. 2 La crise de l'Empire (161-284), Παρίσι 1974, σελ.35
245. Ἀπό τά 190 περίπου χωριά πού ἀναφέραμε 50 μόνο περι-κλείονται ἀπό τεῖχος. Στόν ἀριθμό αὐτό δέν ὑπολογίζουμε τά φρούρια πού ἀναφέρει ὁ Προκόπιος καί ἀπό τά ὁποῖα μερικά δέν ἀποκλείεται νά συνυπῆρχαν μέ ἀγροτικούς οἰκισμούς, βλ. παρακάτω γιά τά φρούρια.

246.Βλ.σελ.216,σημ.224

247.Π."Αντερσον, Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό, δ.π., σελ.314, όπου καί βιβλιογραφία.

248.Παύλου Σιλεντιαρίου, Εκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας, έκδ. Imm.Bekkeri, Βόννη 1837, στ.678-80.

250.С.Ј. XI 53(52). Στο νόμο αὐτό ἀναφέρονται ἐκτός ἀπό τοὺς παροίκους (coloni) καί οἱ inquilini. Γιά τόν ὅρο αὐτό βλ. Jones, Roman Empire, σελ.799.

251.Ποῦ ὀφείλεται καί πῶς καθιερώνεται ἡ ἐμμεση ἀγροτική ἐκμετάλλευση μετὰ τόν 3ο αἰ.βλ.Ν.Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ', σελ.299κ.ἐ. Καί Jones, Roman Empire, σελ.795 κ.ἐ. καί 1051.Р. Lemerle, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance, RH 219, (1958), σελ.33κ.ἐ. Σύμφωνα μέ τόν Fr.Tinnefeld, Die frühbyzantinische Gesellschaft, Μόναχο 1977, σελ.45κ.ἐ., ἡ ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ τῶν παροίκων εἶναι ἓνα δημοσιονομικό καί οἰκονομικό συγχρόνως μέτρο.

252.Velkov, Les campagnes, δ.π., σελ.62.

253.Ν.Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, δ.π., σελ.285.

254.Ζώσιμος IV 32 2-3. "Ὅλο τό χωρίο εἶναι γραμμένο μέ τήν γινωστή ἐμπάθεια τοῦ ἱστορικοῦ Ζώσιμου γιά τό Θεοδόσιο. Γενικά γιά τό φορολογικό σύστημα αὐτῆς τῆς περιόδου βλ.Ν.Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ', σελ.284κ.ἐ.

255.Θεμίστιος Or. 34, τόμ. II, σελ.228, στ.3-14. Velkov, Les campagnes, δ.π., σελ.51-2. Στή Μακεδονία πάντως ἡ ἐγκατάσταση φοιδεράτων φαίνεται νά πῆρε μικρότερες διαστάσεις ἀπό ὅ,τι στή Θράκη.

256.С. Th. X 19 7. Velkov, Les campagnes, δ.π., σελ.43.

257.Νεαρά 33. Πρβλ. καί τίς Νεαρές 32 καί 34 τοῦ ἴδιου ἔτους γιά τή Θράκη. Jones, Roman Empire, σελ.775, σημ.16 καί 779.

- Σύμφωνα μέ τόν Jones οί δανειστές ήταν κρατικοί υπάλληλοι καί πιθανόν συλλέκτες τῶν φόρων. Velkov, *Les campagnes*, δ.π., σελ. 61-2.
258. Λιβανίου Περὶ τῶν Προστασιῶν, ἐκδ. Louis Harmand, *Publications de la Faculté de Clermont-Ferrand*, PUF Παρίσι 1955.
259. Jones, *Roman Empire*, σελ. 287-8.
260. Προκοπίου, Περὶ τῶν κτισμάτων IV 3 22 "οὐ πολλῶ πρότερον καταθέοντες τὰ ἐκείνη (Κασσανδρεία) χωρία". Προκοπίου "Υπέρ τῶν πολέμων II 4 6 μετά τήν κατάληψη τῆς Κασσανδρείας "τά τε χρήματα ἔχοντες αἰχμαλώτων τε μυριάδας δυοκαίδεκα ἀπαγόμενοι ἐπ' οἴκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν, οὐδενός σφίσιν ἐναντιώματος ἀπαντήσαντος" (540). Στό ἴδιο, VII 38 19 μετά τήν κατάληψη τῆς Θρακικῆς Τοπήρου "καί ἅπαντας ἐκτεινον (Σκλαβηνοί) ὥστε γῆν ἅπασαν, ἥπερ Ἰλλυριῶν τε καί Θρακῶν ἐστὶ, νεκρῶν ἐμπλεων ἐπὶ πλεῖστον ἀτάφων γενέσθαι" (549/50). Βλ. καί J. Jurukova, *Les invasions slaves*, δ.π., σελ. 258-9.
261. Edson, ἀρ. 351 καί 24 καί J. Roger, *Inscriptions de la région de Strymon*, RA 24₂ (1945), σελ. 53. Εἰδικά γιά τήν τοποθεσία ὅπου βρισκόταν ἡ ἀλυκὴ βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος ἀγίου Δημητρίου*, B. Z. 17 (1908), σελ. 354 κ. ἐ.
262. Βλ. παραπάνω σελ. 225-6
263. Ν. Σβορώνος, *Οἰκονομία-κοινωνία*, ΙΕΕ Η', σελ. 188
264. Βλ. παραπάνω σελ. 226, σημ. 253. Μιά ἄλλη ἐπιγραφή τῆς περιοχῆς τῶν Φιλίππων, ἔτσι ὅπως ἀποκαταστάθηκε ἀπό τόν D. Feissel (βλ. πρὶό πάνω σελ. 151, σημ. 77) μᾶς βεβαιώνει γιά τήν κατοχὴ ἐγγείας ἰδιοκτησίας ἀπὸ τήν Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων καθὼς ἐπίσης καί ἀπὸ ἐναν ἀξιωματοῦχο, τόν Μαυρέντιο.
265. G. Dagron, *Entre village et cité*, δ.π., κυρίως σελ. 34-5. Lemerle, *Esquisse*, δ.π., σελ. 37. Βλ. καί πρὶό πάνω γιά τοὺς χωροεπισκόπους σελ. 142
266. Dagron, *Entre village et cité*, δ.π., σελ. 31. Velkov, *Les campagnes*, δ.π.

267. Στο ίδιο, σελ. 33
268. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές εκτός των μεγάλων πόλεων περιορίζονται αποκλειστικά στην αποκάλυψη δημοσίων ή εκκλησιαστικών κτιρίων (θέρμες, βασιλικές κλπ.). Οι αγροτικοί οικισμοί αντίθετα δεν προσελκύουν τό ενδιαφέρον των ελλήνων κυρίως αρχαιολόγων.
269. Αντίθετα τούς Στόβους προφύλασσε φρουρά πού ήταν έγκατεστημένη μέσα στην πόλη. Βλ. παραπάνω σελ. 209, σημ. 185.
270. Βλ. παραπάνω σελ. 235
271. Ένδεικτικό είναι ότι, από τά 47 όνόματα φρουρίων πού αναφέρει ο Προκόπιος τόν 6ο αιώνα, μόνο 1 (Βολβός) αναφέρεται στίς πηγές τής μεταγενέστερης περιόδου, χωρίς νά είμαστε βέβαιοι ότι πρόκειται για τό ίδιο τοπωνύμιο.
272. Γλωσσολογική ανάλυση των τοπωνυμίων πού αναφέρει ο Προκόπιος έπιχειρήθηκε από τόν V. Beševliev, Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De aedificiis", Αμστερνταμ 1970. Ο P. S. Koledarov, Ethnical and Political preconditions for regional Names in the Central and Eastern Parts of the Balkan Peninsula, An Historical Geography of the Balkans, έκδ. Fr. W. Carter, Λονδίνο 1977, σελ. 299, έπισημαίνει ότι από τόν 8ο αιώνα οι νέες συνθηκές επέβαλαν τή χρήση μιās άλλης όνοματοθεσίας.
273. Καί στην πρωτοβυζαντινή περίοδο υπήρχαν γαίτες (στρατιωτικά κτήματα) πού ανήκαν σέ στρατιώτες (limitanei ή castellani) καί ήταν μάλιστα άπαλλαγμένες από φόρο. Lemerle, Esquisse, δ. π., σελ. 34, σημ. 3 καί RH 219₃ (1958), σελ. 65. Συστηματική όμως καί έκτεταμένη συμμετοχή των στρατιωτικών σωμάτων στην παραγωγή παρατηρούμε από τό 10 αί. καί μετά.
274. Jones, Roman Empire, σελ. 830 κ. έ.
275. Για τά όδοιπορικά αυτά βλ. Raymond Chevallier, Les voies romaines, Παρίσι 1972, σελ. 23-34. Δυστυχώς δέν μπορέσαμε νά βρούμε τό βιβλίο F. O'Sullivan, The Egnatian Way, Newton Abbot 1972.

276. Βλ. καί σελ. 47 για τόν Ἀνατόλιο praefectus praetorio τοῦ Ἰλλυρικοῦ

277. Βλ. σελ. 267. R. Chevalier, Les voies romaines, ὁ.π., σελ. 218 κ.ε.

278. Ν. Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ', σελ. 305. Τοῦ Γ-δίου, Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καί τό ἐπάγγελμα τοῦ ἱστορικοῦ, Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καί ἱστοριογραφίας, Θεμέλιο 1982, σελ. 28-9

279. Hélène Antoniadis-Bibicou, Byzance et le mode de production asiatique, Sur le "mode de production asiatique", CERM, Editions Sociales, Παρίσι 1974², σελ. 195-227.

Στό ἄρθρο αὐτό ὁ φεουδαρχικός καί ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς παρουσιάζονται ὡς οἱ μόνες δυνατές ἀπαντήσεις στό πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας. Γι' αὐτό καί ἡ ἀναίρεση τῆς δεύτερης, δηλαδή τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ὁδηγεῖ ἀναγκαστικά στήν ἀποδοχή τῆς πρώτης, δηλαδή στό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγῆς, χωρίς ἔτσι νά τίθεται αὐτή σέ συζήτηση. Μία ἀπό τίς ἰδιαιτερότητες τῆς βυζαντινῆς φεουδαρχίας θεωρεῖται ἀπό τή συγγραφέα τό γεγονός ὅτι προηγήθηκε μιᾶ "προφεουδαρχική" περίοδος (4ος-10ος αἰώνας). Τήν κεντρική ἰδέα τῆς ἀποψης αὐτῆς βρίσκει κανεῖς στό Γιάννη Κορδάτο, Ἀκμή καί παρακμή τοῦ Βυζαντίου, Ἀθήνα 1974⁴, α' ἔκδοση 1953, σελ. 29.

Π Ρ Ο Σ Ω Π Ο Γ Ρ Α Φ Ι Ε Σ

Δημόσιοι λειτουργοί καί υπάλληλοι στήν ἐπαρχία Μακεδονίας

Dulcitius ἡγεμών(praeses),304(Prosopography I,Dulcitius₂)

Domitius Catafronius procurator sacrae monetae Thessalonicensis vir perfectissimus, μέσα 4ου αἰώνα (Inventaire II,ἀρ.2)

Ὁλύμπιος ;consularis Macedoniae(ἀρχων Μακεδονίας),356 περίπου (Prosopography I,Olympius₃)

Καλλιόπιος κονσουλάριος Μακεδονίας, 362 (Prosopography I,Calliopius₂)

Atarbuis ;consularis Macedoniae, 359 καί 364 (Prosopography I)

Felix ;consularis Macedoniae 365-6 (Prosopography I,Felix₄)

Δαγαλάιφος ὕπατος, 366 (RE IV 1901,1983.Inventaire II,ἀρ.3.Εὐθ.Τσιγαρίδα-Κ.Λοβέρδου-Τσιγαρίδα,Κατάλογος χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν στά μουσεῖα τῆς Θεσσαλονίκης,Θεσσαλονίκη 1979,ἀρ.14)

Fl.Mallius Theodorus ;consularis Macedoniae, 378 περίπου (Prosopography I,Fl.Mallius Theodorus₂₇)

Φλ.Κάλλιστος ἐπίτροπος χωρίων δεσποτικῶν(procurator rei privatae),διοσημότατος,325-50 (Edson,ἀρ.351.Inventaire II,ἀρ.1.Prosopography I,Fl.Callistus₄)

Barbatio,Eutropii advocati,notarius vir clarissimus,τέλος 4ου-5ος αἰ.
(Inventaire II,ἀρ.16)

Εὐθύριος ἀπό ἐπάρχων,4ος-5ος αἰ. (Εὐθ.Τσιγαρίδα-Κ.Λοβέρδου- Τσιγαρίδα,
Κατάλογος,δ.π.,ἀρ.27)

Βαρδίων παλατῖνος,5ος αἰ. ἡ ἀργότερα (Edson,ἀρ.781 καί Inventaire II,
σελ.331)

Δημήτριος κόμης καί ἀπό νομεραρίων λαμπρότατος, 519(Inventaire II,ἀρ.9)

Φλάβιος Λαμπάδιος καί Φλάβιος Ὁρέστης ὕπατοι μεγαλοπρεπέστατοι,;525 καί
532 (Inventaire II,ἀρ.11)

Φλάβιος Βιλισάριος ὕπατος μεγαλοπρεπέστατος 535(Inventaire II,ἀρ.12 πρβλ.
B.Ερ.1951,135'1977,276)

Μαρτῖνος ἐπαρχικός ,525 (B.Ερ. 1977,276)

Στρυμόνιος σεκρετάριος,5ος-6ος αἰ.(Feissel,Inscriptions,δ.π.,ἀρ.106,ἐπι-
γραφή Βεροίας)

Ζηνόβιος ἔκδικος (Feissel, *Inscriptions*, ἀρ. 121, ἐπιγραφή Βεροίας)
 Βασιλίδης τῶν ἐν τέλει, τέλος 6ου αἰ. (Laurent, *Une homélie*, ὁ.π., σελ. 301)

στρατιωτικοὶ ἀξιωματοῦχοι στήν ἐπαρχία Μακεδονίας

Flavius ex protectori, ; 4ος αἰ. (*Prosopography I*, Keramičiev, *Novi epigrafski spomenici ot istočna Makedonija*, ΖΑ 15 (1965), σελ. 112-3)

Romanus praepositus equitum Catafractarium Pictavenses, τέλος 3ου-ἀρχές 4ου αἰ. (*Prosopography I*, Romanus₁)

Licinianus protector de scola seniorum peditum, τέλος 3ου-ἀρχές 4ου αἰ.
 (*Prosopography I*, Licinianus₁)

Μαρτύριος στρατηλατιανός (magistrianus), 4ος-5ος αἰ. (*Inventaire II*, σελ. 331-2)

*Ανδρέας Κομιτᾶς τριβοῦνος νοταρίων (ΑΕ 1955 (1961), σελ. 167)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Θεσσαλονίκης

Θαλέλαιος πρίν ἀπό τή σύνοδο τῆς Νικαίας (;)

*Αλέξανδρος 325-336 (;)

*Αέτιος 342

*Ηρέμιος 355

Ρουφινιανός; 362-6/7

Παυλῖνος 375(;)-378(;;)

*Αχόλιος 380-383/4

*Ανύσιος 391(;)-406/7

Ροῦφος 408(;)-419(;;)

*Αναστάσιος 434-451

Εὔδοξος

*Ανδρέας τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 5ου αἰώνα

Δωρόθεος ἀρχές τοῦ 6ου αἰώνα-πρίν ἀπό τό 535

*Αριστείδης

Σέργιος

*Ηλίας 553

Κωνσταντῖνος 570-5 ;

Εὐσέβιος 597(;)-πρίν ἀπό τό 606

Ἡρακλείας Λύγκου
 Εὐάγριος 343
 Κυντίλλος (;)449-451(;;)
 Ἀνώνυμος 479
 Βενίγνος 553
 Ἰωάννης(;) 550 περίπου

Φιλίππων
 Πορφύριος 343
 Φλαβιανός 431-(;)
 Σώζων 449 καὶ 451
 Δημήτριος 533

Δοβήρου
 Εὐσέβιος (;)449-451(;;)

Σερρῶν
 Πρεκτήκιος (;)
 Μαξιμῖνος (;)449-451(;;)

Στόβων
 Βουῦδιος 325
 Νικόλαος 451
 Φίλιππος τέλος 5ου αἰῶνα
 Φωκᾶς 553

Βαργάλων
 Δαρδάνιος 451
 Ἑρμίας τέλος 5ου-ἀρχές 6ου αἰῶνα

Παρθικοπόλεως
 Ἰωνᾶς 343
 Ἰωάννης 451
 Ἰωάννης 6ος αἰῶνας

θάσου

Ὀνωρᾶτος 451

Κασσανδρείας

Ἑρμογένης 449

Βεροΐας

Ἀντώνιος 325

Γερόντιος 343

Λουκᾶς 449

Σεβαστιανός 451

Ἀμφιπόλεως

Λίκκων

Ἀλέξανδρος 553

Δίου

Παλλάδιος 343

Στέφανος 431

Ἑδέσσης

Ἀνώνυμος

Ζαπάρων

Σαβινιανός 553

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Πηγές

* Ιστορικοί - Χρονογράφοι

- Ammianus Marcellinus, Res gestae, Livri XIV-XVI έκδ. E. Gallatier-J. Fontaine. Livri XVII-XIX έκδ. G. Sabbah. Livri XXIII-XXV έκδ. J. Fontaine, Collection Budé, "Les Belles Lettres", Παρίσι 1968-77. Για τα υπόλοιπα βιβλία βλ. στή σειρά Loeb Classical Library, έκδ. C. Clark
- Ευάγγελος, Ἑκκλησιαστική Ἱστορία, έκδ. J. Bidez-L. Parmentier, Λονδίνο 1898, ἀνατύπωση Ἀμστερνταμ 1964
- Ζωναρᾶς, Σύνοψις Ἱστοριῶν, έκδ. M. Pinder, Βόννη 1841-97, 3 τόμοι
- Ζώσιμος, Ἱστορία Νέα, έκδ. L. Mendelssohn, Λιψία 1887, ἀνατύπωση Hildesheim 1963. Τά δύο πρῶτα βιβλία ἐξέδωσε ὁ Fr. Paschoud, "Les Belles Lettres", Παρίσι 1971
- Θεμίστιος, Λόγοι, έκδ. H. Schenkl κ. ἄ., Λιψία 1965-74, 3 τόμοι
- Θεοφάνης Ὁμολογητής, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883-5, ἀνατύπωση Hildesheim 1963, 2 τόμοι
- Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, Ἱστορίαι, έκδ. C. de Boor-P. Wirth, Λιψία 1887, ἀνατύπωση Στουτγάρδη 1972
- Ἰωάννης Ἀντιοχείας, Ἱστορία Χρονική, C. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum IV, Παρίσι 1869, σελ. 535-622
- Iohannis Ephesini Historiae ecclesiasticae, pars tertia latina versio, έκδ. Brooks Ernest Walter, Corpus Scriptorum christianorum orientaliū 106, Scriptores syri 55, Louvain 1952
- Jordanes, Romana et Getica, έκδ. Th. Mommsen, Monumenta Germaniae Historica V₁, Βερολίνο 1882, ἀνατύπωση 1961
- Λιβάνιος, Ἐπιστολαί, έκδ. P. Foerster, Λιψία 1921-2, ἀνατύπωση Hildesheim 1963, 2 τόμοι
- Λιβάνιος, Orationes, έκδ. R. Foerster, Λιψία 1903-8, ἀνατύπωση Hildesheim 1963, 4 τόμοι
- Μάλχος, έκδ. C. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum IV, Παρίσι 1868, σελ. 111-32
- Προκόπιος, Περί κτισμάτων, έκδ. J. Haury, Λιψία 1964
- Προκόπιος, Ὑπέρ τῶν πολέμων, έκδ. J. Haury-G. Wirth, Λιψία 1962
- Προκόπιος, Ἀνέκδοτα, έκδ. J. Haury, Λιψία 1963
- Σωκράτης Σχολαστικός, Ἑκκλησιαστική Ἱστορία, PG 67(1864), στ. 29-842
- Σωζομενός, Ἑκκλησιαστική Ἱστορία, έκδ. J. Bidez-G. C. Hansen, Βερολίνο 1960

Ὀδοιπορικά - Γεωγραφικά κείμενα

- O.Cuntz, Itinerarium Hierosolymitanum sive Burdigalense καὶ Antonini Augusti Itineraria provinciarum et maritimum, Itineraria Romana I, Λιψία 1929
- Ernest Honigmann, Le Synekdèmos d'Hiérokles et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Βρυξέλλες 1939
- H.L.Jones, The Geography of Strabo, Loeb Classical Library, III Λονδὺν 1961
- Miller Konrad, Itineraria Romana. Römische Reisewege an der hand der Tabula Peutingeriana Dargestellt, Στουτγάρδη 1916, ἀνατύπωση Ρώμη 1964
- J.Rougé, Expositio totius mundi et gentium, κείμενο, γαλ. μετάφραση, σχόλια. Σειρά "Sources chrétiennes" 124, Παρίσι 1966
- J.Schnetz, Ravennatis Anonymi Cosmographia, Itineraria Romana II, Λιψία 1940

Νομικά κείμενα

- J.W.Eadie, The Breviarium of Festus. A critical edition with historical commentary, University of London, The Athlone Press 1967
- Th.Mommsen-P.M.Meyer, Codex Theodosianus, I₁₋₂-II, Βερολίνο 1904-5
- R.Schoell-G.Kroll, Justiniani Novellae, Βερολίνο 1912, ἀνατύπωση 1954
- Otto Seeck, Notitia dignitatum, Βερολίνο 1876, ἀνατύπωση 1962

Πρακτικά συνόδων - Ἐπισκοπικοί κατάλογοι - Ἐπιστολές παπῶν
Chrysos Evangelos, Die Bischofslisten des V Oekumenischen Konzils (Konstantinopel 553), Βόννη 1966

- Honigmann E., Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople, Byz. 11(1936), σελ. 429-49
- "" La liste originale des Pères de Nicée, Byz. 14(1939), σελ. 17-76
- "" The original lists of the members of the council of Nicaea, the Robber-synod and the council of Chalcedon, Byz. 16(1942-3), σελ. 20-80
- "" Une liste inédite des pères de Nicée, Byz. 20(1950), σελ. 63-71
- J.D.Mansi, Sacrorum Consiliorum Nova et Amplissima Collectio, Firenze-

Venezia 1754-98, ἀνατύπωση Graz 1960-1

C.Silva - Tarouca, Epistularum romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos collectio Thessalonicensis, Ρώμη 1937

Βίοι ἁγίων - θαύματα

H.Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Βρυξέλλες 1902

H.Grégoire-M.A.Kugener, Marc le Diacre: Vie de Porphyre évêque de Gaza, Παρίσι 1930

P.Lemerle, Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius, I Le texte, II Commentaire, έκδ. του CNRS, Παρίσι 1979-81

Rose Valentin, Leben des heiligen David von Thessalonike, Βερολίνο 1887

*Επιγραφές - Σφραγίδες - Νομίσματα

V.Beševliev, Spätgriechische und Spätlateinische Inschriften aus Bulgarien, Βερολίνο 1964

R.A.G.Carson-J.P.C.Kent, Later roman bronze coinage A.D.324-498 μέρ. II Bronze roman imperial coinage of the Later Empire A.D.346-498, Λονδίνο 1965

Ch.Edson, Inscriptiones Graecae pars X₂, I: Inscriptiones Thessalonicae et vicinae, Βερολίνο 1972

D.Feissel, Inscriptions chrétiennes grecques et latines de la Macédoine grecque (IIIe-VIe siècles), thèse de 3e cycle, δακτυλογραφήμ ἑνη, Παρίσι 1979

D.Feissel-J.-M.Spieser, Inventaire en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance II Les Inscriptions de Thessalonique. Supplément, Travaux et Mémoires 7(1979), σελ.303-48

P.Perdrizet, Voyage dans la Macédoine Première. I Inscriptions de la région Strymonique, BCH 18(1894), σελ.416-45 καί 19(1895), σελ.109-12

"" Le cimetière chrétien de Thessalonique, MAHER 19(1899), σελ.541-8

"" Trois inscriptions latines de Roumélie, BCH 24(1900), σελ.542-52

J.-M.Spieser, Inventaire en vue d'un recueil des inscriptions historique de Byzance I. Les Inscriptions de Thessalonique, Travaux et Mémoires 5(1973), σελ.145-180

Γ.Τουράτσογλου-Κ.Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Ρωμαϊκοί και βυζαντινοί νομισματικοί "θησαυροί" από τό βορειοελλαδικό χώρο στην έφορεία βυζαντινών αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, ΑΔ 31(1976), Α' Μελέται, 'Αθήναι 1980, σελ. 23-48

Ευθ.Τσιγαρίδα - Κ.Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Κατάλογος χριστιανικών έπιγραφών στα μουσεία της Θεσσαλονίκης, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 1979

Γ.Ζacos-A.Veglery, Byzantine Lead Seals I, μέρη I-III και ξεχωριστός τόμος με πίνακες, Βασιλεία 1972

Λόγοι - Διηγήσεις

Vitalien Laurent, Une homélie inédite de l'archévêque de Thessalonique Léon le Philosophe sur l'annonciation (25 mars 842), Studi e Testi 232, Mélanges Eugène Tisserant 2 (Βατικανό 1964), σελ.281-302

Α.Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Έκθεσις παλαιογραφικών και φιλολογικών έρευνών εν Θράκη και Μακεδονία, 'Ο έν Κωνσταντινουπόλει ελληνικός φιλολογικός σύλλογος. 'Αρχαιολογική έπιτροπή, Παράρτημα ΙΖ' τόμου(1887), κυρίως σελ.51-2, "Διήγησις έπωφελής περί της θεανδρικής εικόνας του κυρίου ήμών 'Ιησού Χριστού της φανερωθείσης έν τη κατά Θεσσαλονικέων μονή των Λατόμων συγγραφείσα παρά 'Ιγνατίου μοναχού και καθηγουμένου της μονής του 'Ακαπνίου".

II Βοηθήματα

'Ελληνικά

'Αθ. 'Αγγελόπουλος, Οί ιε' ιερομάρτυρες Τιβεριουπόλεως-Στρωμνίτης. 'Ιστορικά προβλήματα και λατρευτική πραγματικότητας, Μακεδονικά 20 (1980), σελ.463-84

Βασιλική 'Αθανασοπούλου-Πέννα, Νομίσματα άνασκαφών Φιλίππων, ΑΔ 32(1977), Α' Μελέται, σελ.55-8

Πέρυ 'Αντερσον, 'Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό, έκδ. 'Οδυσσέας, 'Αθήνα 1981

'Αποστ.Ε.Βακαλόπουλος, 'Ιστορικές έρευνες έξω από τά τείχη της Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 17(1977), σελ.1-38

Μαργαρίτου Γ.Δήμιτσα, 'Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθεΐσα κατά τάς πηγάς και τά βοηθήματα, Μέρος πρώτον Χωρογραφία, Μέρος Β' Τοπο-

γραφία, Ἀθήνησι 1870-4

Μ.Γ.Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθαις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις ἤτοι πνευματικῇ καὶ ἀρχαιολογικῇ παράστασις τῆς Μακεδονίας..., Ἀθήνησι 1896

Διον.Α.Ζακυθιναῦ, Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071, Ἐν Ἀθήναις 1977

Γ.Θεοχαρίδης, Σίρμιον ἢ Θεσσαλονίκη; (Ἐπανεξέτασις μιᾶς κριτικῆς ἐξέτασεως τῆς περὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου παραδόσεως), Μακεδονικά 16 (1976), σελ.269-306

" " Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους (285-1354), Μακεδονικῇ Βιβλιοθήκῃ, Θεσσαλονίκη 1980

Χ.Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Via Egnatia-Ἀκόντισμα, ΑΑΑ 5₃ (1972), σελ.474-84

Β.Κυριαζόπουλος-Γ.Λιβαδάς, Ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου Ἀγίος Ἀντώνιος, ΑΔ 22(1967), Α' Μελέται, σελ.6-14, πίν. 5-15

Ἀγγελικὴ Κωνσταντακοπούλου, Ἡ ἐπαρχία Μακεδονία *salutaris*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς διοικητικῆς ὁργάνωσης τοῦ Ἰλλυρικοῦ, Δωδώνη 10 (1981), σελ.85-100

Γ.Λάββα, Οἱ πόλεις τῶν "χριστιανικῶν βασιλικῶν": Μιά συμβολὴ στὴν πολεοδομία τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, Εἰσηγήσεις, σελ.403-45

Γ.Μπακαλάκη, Τα λατομεῖα τῆς ἀρχαίας Κύρρου(;), Ἀρχαία Μακεδονία I, σελ.172-183

Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολὴ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀβαρικῶν καὶ σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Μαυρικίου(585-602), Σύμμεκτα Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν 2(ἐν Ἀθήναις 1970), σελ.145-206

Ἀ.Ξυγγόπουλος, Τὰ καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ψηφιδωτόν, ΑΔ 12(1929), ἐν Ἀθήναις 1932, σελ.142-80

" " Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Βοσκοχωρίου, Μακεδονικά 1(1940), σελ.8-23

Georg Ostrogorsky, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους Α', Ἱστορικὲς ἐκδόσεις Στ.Βασιλόπουλος, Ἀθήναι 1978

Π.Ν.Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου, ΒΖ 17(1908), σελ.321-81 καὶ πίν.Ι-ΧΧΙΙΙ

Θανάσης Παπαζώτος, Τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τοῦ Σέμαλτου, Μακεδονικά 16 (1976), σελ.250-68

Δέσποινα Παπακωνσταντίνου - Διαμαντούρου, Πέλλα I Ἱστορικὴ ἐπισκόπη-

- σις καί μαρτυρίαι, διδακτορική διατριβή, ἐν Ἀθήναις 1971
- Φ.Μ. Πέτσα, Χρονικά ἀρχαιολογικά 1966-7, Μακεδονικά 9 (1969), σελ. 101-223
- " " Χρονικά ἀρχαιολογικά 1968-70, Μακεδονικά 15 (1975), σελ. 171-355
- Δημήτριος Κ. Σαμσάρης, Τό ὁδικό δίκτυο τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπό τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς τή ρωμαϊκή κατάκτηση, Μακεδονικά 14 (1974), σελ. 123-38
- " " Ἱστορική γεωγραφία τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τήν ἀρχαιότητα, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 1976
- " " Τό λατομεῖο τοῦ ἀρχαίου Μονοίκου(;) τοῦ Ὀδομαντικοῦ, Μακεδονικά 18 (1978), σελ. 226-40
- Ν. Σβορώνος, Οἰκονομία-κοινωνία, ΙΕΕ Ζ' (1978), σελ. 278-305 καί Η' (1979), σελ. 180-213
- " " Ἡ ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ΙΕΕ Η' (1979), σελ. 334-43
- " " Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καί τό ἐπάγγελμα τοῦ ἱστορικοῦ, Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καί ἱστοριογραφίας, Ἱστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο 1982, σελ. 21-32
- " " Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τή ρωμαϊκή μέχρι τή φραγγικὴ κατάκτηση (1204), στό ἴδιο, σελ. 95-115
- " " Διάγραμμα οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης (4ος-19ος αἰῶνας), Ἀρχαιολογία 7 (Μάιος 1983), σελ. 66-71
- Μ. Sivinighon, Ἡ γεωγραφικὴ εἰκόνα τῆς Μακεδονίας, Μακεδονία 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καί πολιτισμοῦ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1982, σελ. 12-26
- Στοιχεῖα Συστάσεως καί Ἐξελίξεως τῶν Δήμων καί Κοινοτήτων (ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου ΔΝΖ' τοῦ ἔτους 1912 καί ἐφεξῆς), ἔκδ. τῆς Κεντρικῆς Ἐνώσεως Δήμων καί Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1961-2, τόμοι 8, 15, 18, 20, 26, 37, 38, 43, 48.
- Ἰωάννου Τουράτσογλου, Μιλιάρια τοῦ Μουσείου Βεροῖας, Μακεδονικά 9 (1969), σελ. 317-22
- Ἄννα Τσιτουρίδου, Βυζαντινὴ Μακεδονία. Παλαιοχριστιανικοὶ χρόνοι. Πολιτικὴ Ἱστορία. Οἰκονομικὴ καί κοινωνικὴ ἐξελίξις κοινωνικὸς καί πνευματικὸς βίος. Παλαιοχριστιανικὴ Τέχνη, Μακεδονία 4000 χρόνια ἑλληνικῆς Ἱστορίας καί πολιτισμοῦ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1982, σελ. 224-49
- Εὐαγγέλου Κ. Χρυσοῦ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ Τρία Κεφάλαια καί τὴν Ε' Οἰκουμένην Σύνοδον, Θεσσαλονίκη 1969
- " " Τό Βυζάντιον καί οἱ Γότθοι. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ

Βυζαντίου κατά τόν Δ' αιώνα, "Ιδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη 1972

Μιχ. Χρυσόχοος, Τά Μακεδονικά Τέμπε ητοι τά στενά τῆς Ἀρεθοῦσης (Ἀρέντα ἡ Ρεντίνα Μπουγάζ), Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός Ἐπετηρίς ἔτος Η', ἐν Ἀθήναις 1904, σελ. 35-45

Ξένα

Hélène Ahrweiler, Les problèmes de la géographie historique byzantine, Proceedings of the XIIIth International congress of byzantine Studies, Λονδίνο 1967, σελ. 465-73

Blaga Aleksova, Appendix. Mediaeval churches in the Bregalnica region, DOP 25(1971), σελ. 278-81

" " -Cyril Mango, Bargala, A preliminary report, DOP 25(1971), σελ. 265-77

Dimitar Angelov, Istorija na Vizantija 395-867, Σόφια 1976⁶

Alan R.H. Baker-John D. Hamshere κ.ά. (eds), Geographical Interpretations of Historical Sources, Newton Abbot 1970

Fr. Barišić, Čuda Dimitrija Solunskog kao Istoriski izvori (Les Miracles de St Démétrius comme sources historiques), Βελιγράδι 1953

V. Beševliev, Le nom antique de Sveti Vrač (Bulgarie), Byzantinoslavica 23, (Πράγα 1962), σελ. 1-5

" " Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "de aedificiis", Ἀμστερνταμ 1970

J.B. Bury, A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.), I-II Λονδίνο 1889, ἀνατύπωση Ἀμστερνταμ 1966

" " The Notitia Dignitatum, JRS 10(1920), σελ. 131-54

" " The Provincial list of Verona, JRS 13(1923), σελ. 127-51

Francis W. Carter (ed.), An Historical Geography of the Balkans, Academic Press, London-New-York-San Francisco 1977

P. Charanis, On the social structure of the Later Roman Empire, Byz. 17(1944-5), σελ. 39-57

" " Church and State in the Later Roman Empire. The religious policy of Anastasius the First 491-518, Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Θεσσαλονίκη 1974²

A. Chastagnol, Les préfets du Prétoire de Constantin, REA 70(1968), σελ. 321-52

- Raymond Chevallier, Les voies romaines, Armand Colin, Collection U, Παρίσι 1972
- Evangelos Chrysos, Zur Echtheit des "Rescriptum Theodosii ad Honorium" in der "Collectio Thessalonicensis", Κληρονομία 4₂ (Θεσσαλονίκη 1972), σελ. 240-7
- Brian Croke, Hormisdas and the Late Roman Walls of Thessalonica, Greek Roman and Byzantine Studies 19₃ (1978), σελ. 251-7
- Gilbert Dagron, L'Empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'Hellenisme: Le témoignage de Themistios, Travaux et Mémoires 3 (1968), σελ. 1-248
- " " Aux origines de la civilisation byzantine: Langue de culture et langue d'Etat, RH 241₁ (1969), σελ. 23-56
- O. Davies, Ancient Mines in Southern Macedonia, The Journal of the Royal anthropological Institute of Great Britain and Ireland 62 (1932), σελ. 145-162
- H. Delehaye, Les légendes grecques de saint militaires, Παρίσι 1909
- Emilienne Demougeot, De l'unité à la division de l'Empire romain 395-410. Essai sur le gouvernement impérial, Παρίσι 1951
- " " L'empereur Honorius et la politique antijuive, Collection Latomus 44, Hommage à Léon Hermann, Latomus 1960, σελ. 277-91
- " " A propos des partages de l'Illyricum en 386-95, Actes du VIe congrès International d'Etudes byzantines I (1950), σελ. 87-92
- Th. Desdèvises-du-Dezert, Géographie ancienne de la Macédoine, Παρίσι 1863
- Borka Dragojević-Josifovska, Izveštaj o arheološkom iskopavanju kod sela Marvinaca, GZFFUS 19 (1967), σελ. 307-47
- " " Prilog lokalizovanju grada Argosa u Peoniji (Contribution à la localisation de la ville d'Argos en Péonie), ŽA 15₁ (1965), σελ. 117-35
- Noël Duval-Vladislav Popović, Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum, Ελληνισμός, σελ. 369-402
- Ch. Edson, The location of Cellae and the route of the Via Egnatia in Western Macedonia, C. Ph. 56₁ (1951), σελ. 1-16
- M. and D. Garašanin, Arheološke beleške sa rekognosciranja u istočnoj Makedonii, Zbornik na Štipskiot naroden muzej 1 (1958-9), σελ. 67-93
- Boris Gerov, A propos de la population et des localités de la vallée du cours moyen de la Struma dans l'antiquité, Studia Balcanica, Σόφια 1970, σελ. 7-23

- L. Greenslade, The Illyrian churches and the Vicariate of Thessalonica 378-95, Journal of Theological Studies 46(1945), σελ. 17-30
- Timothy E. Gregory, Archaeological Survey in the Study of Byzantine Historical Geography, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 31/Beiheft XVI Internationaler Byzantinistenkongress Akten I/Beiheft 2.2
- Venance Grumel, Le vicariat de Thessalonique et le premier rattachement de l'Illyricum oriental au patriarcat de Constantinople, Annuaire de l'Ecole des législations religieuses 1950-1, Παρίσι 1952, σελ. 49-63
- " " L'Illyricum de la mort de Valentinien Ier(375) à la mort de Stilicon (408), REB 9(1954), σελ. 5-46
- " " Les origines du vicariat apostolique de Thessalonique, Actes du XIIe congrès international des Etudes byzantines 2(Βελιγράδι 1964), σελ. 451-61
- Rodolphe Guiland, Egrège-perfectissime-clarissime, EEBΣ 35(1967), σελ. 17-40
- N.G.L. Hammond, A History of Macedonia, Vol. I Historical Geography and pre-history, 'Οξφόρδη 1972
- A. Iširkov, Makedonija ime i granici, Makedonski Pregled 3₁(1927), σελ. 1-22
- Tome Janakievski, Prilog kon prašanjeto za ubikacija na antičkata naselba Nicea. Stanica na Via Egnatia (A contribution to the question of the antique settlement Nicea a station of the Via Egnatia), MAA 2(1976), σελ. 189-203
- A.H.M. Jones κ.ά., The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. I, A.D. 260-395, University Press of Cambridge 1971
- " " The social backround of the Struggle between Paganism and Christianity, A. Momigliano (ed.), The conflict, δ.π., σελ. 17-37
- " " The date and value of the Verona List, JRS 44(1954), σελ. 21-9
- " " The Later Roman Empire 284-602. A social Economic and administrative survey, 'Οξφόρδη 1964, 3 τόμοι
- B. Josifovska, Nekolku neizdadeni grčki i latinski natpisi od Makedonija, ŽA 3(1953), σελ. 223-44
- Jordanka Jurukova, Les invasions slaves au sud du Danube d'après les trésors monétaires en Bulgarie, Byzantinobulgarica 3(1969), σελ. 255-63
- Donald Kagan (ed.), The end of the Roman Empire. Decline or transformation?, Lexington, Massachusetts Toronto 1978²

- Konstantin Kepeski, Villa rustica vo Pešterica kaj Prilep (Villa rustica in Pešterica near Prilep), MAA 2(1976), σελ. 143-9
- " " Ranovizantiska ostava na bronzeni moneti od mestoto Baba kaj Prilep (An early byzantine Hoard of bronze coins from the Hill Baba at Prilep), MAA 3(1977), σελ. 181-92
- A. Keramitčiev, Novootkrieni spomenici od selo Brailovo-Prilepsko (Les nouvelles monuments funéraires du village Brailovo près de Prilep), Zbornik 3(1959-60), Σκόπια 1961, σελ. 45-51
- " " Beleški od rekognosciraneto vo Strumickiot bazen i po dolinata na Vardar, στό ἔθιο, σελ. 111-7
- " " Za staroto rudarstvo vo Mariovo (Old Mining in Mariovo), MAA 2(1976), σελ. 237-48
- " " Izvori na rudarstvoto i metalurgijata vo antička Makedonija (The origins of mining and metallurgy in Antique Macedonia), MAA 3(1977), σελ. 103-14
- " " Za staroto rudarstvo na Mariovo (Old Mining in Mariovo), MAA 4(1978), σελ. 113-26
- E. Kirsten, Die byzantinische Stadt, Berichte zum XI internationalen Byzantinisten Kongress, Μόναχο 1958, σελ. 1-48 καὶ σημειώσεις σελ. 1-32
- E. Kitzing, A survey of the early christian town of Stobi, DOP 3(1946), σελ. 81-162
- Petăr Koledarov, Istoričeskata geografija i nejnite zadači v Bălgarija, Pomoštni istoričeski disciplini 1 (Σόφια 1979), σελ. 190-210
- Jovan Kovačević, Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana (Ἡ συμβολή τῆς ἀρχαιολογίας στὸν καθορισμὸ τῆς χρονολογίας τῶν σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων στὰ Βαλκάνια), Simpozijum, σελ. 57-83
- G. L. Kurbatov, Osnovie problemi vnutrennevo razvitija vizantijskogo goroda v IV-VII v., Λένινγκραντ 1971
- " " -G. E. Lebedeva, K voprosu o harakteriskite balkanskogo goroda IV-V vekov, Srednevekoviji gorod 2 (Saratov 1974), σελ. 46-52
- Georgi Kuzmanov, Kăšnoantičen nekropol v Sandanski, Arheologija 20₁ (1978), σελ. 13-21
- Paul Lemerle, Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Recherche d'Histoire et d'Archéologie, Παρίσι 1945
- " " Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque ro-

- maine jusqu'au VIIIe siècle, RH 211(1954), σελ.265-308
- " " La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula S.Demetrii, B.Z. 46(1953), σελ.349-61
- " " Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: Les sources et les problèmes, RH 219('Ιανουάριος-Μάρτιος 1958), κυρίως σελ.32-74
- " " Les anciens recueils des miracles de saint Démétrius et l'histoire de la péninsule balkanique, BAB, 5η σειρά, 65(1979), σελ.395-415
- " " Sainte Mysia, Martyre à Thessalonique? Une question posée, Αν.Βοήθ. 100(1982), σελ.111-24
- F.Lot, La "Notitia dignitatum utriusque imperii" ses tares, sa date de composition, sa valeur, REA 38(1936), σελ.285-334
- Pierre A.Mac Kay, The route of the via Egnatia around Lake Ostrovo, Ἀρχαία Μακεδονία II, σελ.201-10
- Ljubomir Maksimović, Ceverni Ilirik u VI veku (L'Illyricum septentrional au VIe siècle), ZRVI 19(1980), σελ.17-53
- J.R.Martindale, The Prosopography of the Later Roman Empire II A.D.395-527, Cambridge 1980
- Santo Mazzarino, La fin du monde antique. Avatars d'un thème historiographique, Gallimard, Παρίσι 1973
- Michel Meslin, Le christianisme dans l'empire romain, PUF, Παρίσι 1970
- David Michael Metcalf, The copper coinage of Thessalonica under Justinian I, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Βιέννη 1976
- Ivan Mikulčič, Nepoznat antički grad kaj Mojno (Eine unbekannte antike Stadt bei Mojno), GZFFUS 22(1970), σελ.325-46
- " " Za goleminata na docnoantički gradovi vo Makedonija, Istorija 10₂ (1974), σελ.347-68
- " " Dva bezimeni docnoantički grada vo istočna Makedonija (Deux villes anonymes de la Basse antiquité en Macédoine d'Est), Zbornik VI-VII (1967-74), Σκόπια 1975, σελ.115-30
- " " Dve ranohrišćanske crkve kod Makedonske Kamenice (Deux églises paléochrétiennes près de Makedonska Kamenica), Starinar N.S. 27(1976), Βελγρόδι 1977, σελ.181-90
- Arnaldo Momigliano (ed.), The conflict between paganism and christianity in the fourth century, 'Οξφόρδη 1963
- Atanas Milčev, Arheologički razkopki i proučvanija v Dolinata Sredna Struma, GSUIFF 53₁ (1959), Σόφια 1960, σελ.339-449
- E.C.Nicher, The army reforms of Diocletian and Constantine and their modifi-

- cations up to the time of the Notitia dignitatum, JRS 13(1923), σελ. 1-55
- I. Ortiz de Urbina S.J., Nicée et Constantinople, Παρίσι 1963
- Georg Ostrogorsky, Byzantine Cities in the early Middle Ages, DOP 13(1959), σελ. 45-66
- Jean-Remy Palanque, Essai sur la préfecture du Bas-Empire, Παρίσι 1933
- " " Saint Ambroise et l'empire romain. Contribution à l'étude des rapports de l'Eglise et de l'Etat à la fin du IVe siècle, Παρίσι 1933
- " " La préfecture du Prétoire d'Illyricum au IVe siècle, Byz. 21(1951), σελ. 5-4
- " " Les Préfets du Prétoire sous les fils de Constantin, Historia 4(1955), σελ. 257-63
- D. Pallas, Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973, Βατικανό 1977
- " " L'Illyricum oriental. Apperçu historique. La problématique de son archéologie chrétienne, Θεολογία 50, (έν 'Αθήναις 1980), σελ. 62-76
- Fanoula Papazoglou, La Macédoine Salutaire et la Macédoine Seconde, BAB 5η σειρά, 42(1956), σελ. 115-24
- " " Makedonski gradovi u rimsko doba (Les cités macédoniennes à l'époque romaine), Σκόπια 1957
- " " Notes d'épigraphie et de topographie macédoniennes, BCH 87(1963), σελ. 517-44
- Evelyn Patlagean, Ancienne hagiographie byzantine et histoire sociale, Annales ESC 23, (1968), σελ. 106-26 και Variorum Reprints 1981, V
- Martine Perrin, Procopé de Césarée. Les édifices Livres IV, traduction et commentaire, fascicules 3, thèse de doctorat de 3ème cycle, δακτυλογραφημένη, Παρίσι 1974
- Paul Petit, Les évêques de Thessalonique, EO 4(1900-1), σελ. 136-45
- " " Histoire générale de l'empire romain 3. Le Bas-Empire (284-395), Seuil, Παρίσι 1974
- Konstantin Petrov, Pričinite i vremeto na zapustuvaneto na Stobi, Istorija 3, (Σκόπια 1967), σελ. 98-101
- André Piganiol, L'empire chrétien (325-395), PUF, Collection hier, Παρίσι 1972²
- P. Petrov, Slavjanskite plemena do sredata na VII v., Istorija na Bălgarija v četirinadecet toma, Istorija na Bălgarija 2. Părva Bălgarska dăržava, BAN, Σόφια 1981, σελ. 25-59
- Alfred Philippson, Das Byzantinische Reich als geographische Erscheinung, Berlin 1910

nung, Leiden 1939

N.V. Pigoulevskaja, Gorod i derevnja v Vizantii v IV-VI vv., fctes du XIIe congrès international d'Etudes byzantines, Ohrid 10-16 septembre 1961, I, Βελιγράδι 1963, σελ. 1-8

Vladislav Popović, Les témoins archéologiques des invasions avaro-slavs dans l'Illyricum byzantin, MEFRA 87(1975), σελ. 445-504

" " La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la mer Egée: Le témoignage de l'archéologie, Académie des Inscriptions et des Belles Lettres. Comptes rendus des Séances de l'année 1978, Παρίσι 1978, σελ. 596-648

" " Aux origines de la slavisation de Balkans: La constitution des premières sklavenies macédoniennes vers la fin du VIe siècles, στο ίδιο, 1980, σελ. 230-257

Roger Rémondon, La crise de l'Empire romain de Marc Aurèle à Anastase, PUF, La Nouvelle Clio, Παρίσι 1970²

L. Robert, Ἀντανοί, REG 47(1934), σελ. 31-6

James Everett Seaver, Persecution of the Jews in the Roman Empire (300-438), University of Kansas 1952

M. Ja. Sjuzumov, O funkcijah rannevizantiskogo goroda, Antičnaja Drevnost i Srednie Veka 14(Sverdlovsk 1977), σελ. 34-51

Gavro Škrivanič, About mediaeval roads in Macedonia, La Macédoine et les Macédoniens dans le passé, Institut d'Histoire nationale, Σκόπια 1970, σελ. 475-93

J.-P. Sodini, La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum, Είσηγήσεις, σελ. 31-119

Peco Srbinovski, Resultati od iskopuvanjata vo 1976 godina (The building and the floor mosaics in sector IV of Heraclea Lyncestis. Results of the excavation performed in 1976), MAA 5(1979), σελ. 99-110

Ernest Stein, Histoire du Bas-Empire I. De l'état romain à l'état byzantin (284-476) II. De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565), Paris/Bruges 1949, ανάπτυξη Ἀμστερνταμ 1968

Tabula Imperii Romani. Naissus-Dyrrachion-Scupi-Serdica-Thessalonike, Slovenska Akademija znanosti i umetnosti, Λιουμπλιάνα 1976

T.F.L. Tafel, De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972

- Vasilka Tăpkova-Zaimova, Našestvija i etnički promeni na Balkanite prez VI-VII v. (Invasions et changements ethniques dans les Balkans au VIe-VIIe siècles), B/N, Σόφια 1966
- E.H. Thompson, A history of Attila and the Huns, 'Οξφόρδη 1948
- Franz Tinnefeld, Die frübyzantinische Gesellschaft. Struktur-Gegensätze-Spannungen, Μόναχο 1977
- A. Vasiliev, Life of David of Thessalonica, Traditio 4(1964), σελ. 115-47
- V. Velkov, Săstojanie na proučvanijata vărhu prehoda ot antičnostta kăm srednovekovieto v Balkanskija poluostrov (L'état des études sur la transition de l'antiquité au Moyen age dans la péninsule balkanique), IBID 29(Σόφια 1974), σελ. 163-71
- M. Vickers, Sirmium or Thessaloniki? A critical examination of the St Demetrius Legend, B.Z. 67(1974), σελ. 337-50
- Speros Vryonis, Jr., The evolution of Slavic Society and the Slavic Invasions in Greece. The first Major Slavic Attack on Thessaloniki A.D. 597, Hesperia 50(1981), σελ. 378-90
- Jacques Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain, Παρίσι 1918
- " " Les premiers siècles chrétiens en Thrace, en Macédoine, en Grèce et en Constantinople, Byz. 3(1926), σελ. 215-31

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ *

*Αβαροι 69 84 89 106 117 120 153 261 343	*Αδρίας 19
*Αβαροσλάβοι 66 72 84 85 88 89 91 98 107 110 111 117 122 163 183 184 193 194 197 198 200 203 209 213 218 219 228 230 235 247 263 280 334	*Αέτιας 145 166 422
*Αβραμυλιά 206	*Αθανάσιος *Αλεξανδρείας 145 166
*Αγαθοκλία 185	*Αθῆναι 322
*Αγαθόπους 129 130	*Αθως 30 208 239 242 245 386 407 409 410
*Αγάπη 129 130	Αἰγαί 236 237
*Αγαπητός 130	Αἰγαῖο πέλαγος 28
*Αγάπιος 131	Αἴγυπτος 19 31 45 137 228 366
Αγγίστα 232	Αἴμος 19 21 25 - χερσόνησος 37 38 59 61-63 70 77 78 80 82 84-86 96-99 106 113-115 117 119 122 123 127 133 160 165 179 199 201 227 228 230 269 273 278 282 283 288 289 293 304 329 394
*Αγγίτης 239	Αἰστραιαν 33 34 79 210-211 221 239 390
*Αγία Παρασκευή 233	*Ακάκιος 13 39 40 309
*Αγιονέρι 405	*Ακάκιος μάρτυρας 132
*Αγιον Πνεῦμα 233 306	*Ακάκιος πατριάρχης Κων/λεως 172-174* - σχίσμα 143 149
*Αγιος *Αθανάσιος 233	*Ακανθος 204 215 221 386* -λος κόλπος 386
*Αγιος *Αθανάσιος 237	*Ακαπνίου μονή 137
*Αγιος *Αντώνιος 134 233	*Ακόντισμα 20 21 186 206 207 221 228 296 297
*Αγιος Μάμας 233	*Ακρέμβα 234
*Αγίου Βασιλείου λίμνη βλ. Κορωνία	*Ακούμ 343
*Αγίου *Όρους κόλπος βλ. Σιγγιτικός - χερσόνησος 29 30	*Ακρινή 234
*Αγρας 233	*Ακροβαούνι 206
*Αγρύκιος 111	*Ακυλητας σύνοδος 147 169 171
*Αγχίλαος 266	*Αλαμανοί 46
*Αδολᾶς 138	*Αλάριχος 61 62 113 118 209 322
*Αδριάνιον 232	
*Αδριανός 195	
*Αδριανούπολη 56 58 113 200	

* Παραλείπονται οἱ ὅροι Μακεδονία(ἐπαρχία), Μακεδόνες, τὰ ὀνόματα συγγραφέων καὶ τὰ μικροτοπωνύμια.

- *Αλεξάνδρεια 266
 *Αλεξάνδρεια 166
 *Αλέξανδρος ἐπ.θάσου 154
 *Αλέξανδρος ἐπ. *Αμφιπόλεως 156 163
 174 42Α
 *Αλέξανδρος ἐπ.θεσ/κης 74 129 138
 144 145 159 166 422
 *Αλέξανδρος μάρτυρας 129
 *Αλέξανδρος " 129

 *Αλῆ Μποτούς 232
 *Αλιάκμων 28 29
 *Αλμπία 185 187-188 192 215 216 220
 228 285 375
 *Αλπεις 45
 *Αλφειὸς μάρτυρας 129
 *Αλωρος 234
 *Αμβρόσιος ἐπ.Μιλάνου 147
 *Αμύνταιο 187
 *Αμφίπολη 29 112 128 130-132 135 144
155 156 160 161 164 196 202-3 216
 218 221 228 250 266-268 275 288 351
 384 424 *ἐπίσκοποι -424
 *Αναρράχη 234
 *Αναστάσιος αὐτοκρ.11 83 136 149 150
 173 174 190 201 213 236 240 244 252
 284 344 395
 *Αναστάσιος πάπας 169 170
 *Αναστάσιος ἐπ.θεσ/κης 148 151 368 422
 *Αναστάσιος 199
 *Ανατολῆς ὑπαρχία 23 41
 *Ανατόλιος 47 311 314 419
 *Ανδρέας ἐπ.θεσ/κης 122 135 136 148
 149 172 173 395 422
 *Ανδρέας ἐπ.*Αμφι/λεως 156
 *Ανδρέας ἐπ.Φι/πων 152

 *Ανδρέας ἱερεὺς 148 358
 *Ανδρέας 238
 *Ανθέμιος 185
 *Ανθεμοῦς 243
 *Ανθεμούσιος 243
 *Αννιβαλλιανὸς 45
 *Αντανία 192 215 221 * - Γεμίνδου 192
 *Αντανοῖ 192
 *Αντες 343
 *Αντίγονος 157
 *Αντωνῖνος 329
 *Αντώνιος 155 159 424
 *Ανυσία 129 135 347
 *Ανύσιος 147 169 170 283 422
 *Αξιὸς 28-9 78-9 86 89 181 195 208-9
 240 269 279 371
 *Απαμεῖς 395
 *Απολλωνία 186-7 203 215 384
 *Απολλωνία 293
 *Απολλωνία Μυγδονική 266
 *Απροΐτων παραπόρτιον 137 138 140 150
 *Αραβες 12 289
 *Αραβησσός 249
 *Αραλος 205 215 221 387
 *Αργικιανόν 234
 *Αργίλος 205
 *Αργος 79 210
 *Αργος Ὁρεστικόν βλ. Διοκλητι-
 ανούπολις
 *Αργυρούπολις 151
 *Αρέθουσα 266 277 393 413
 *Αρειος 166
 *Αρίας 112
 *Αριστείδης 149 150 174 422
 *Αριστοφάνης 51
 *Αρκάδιος 59 61 62 64 79 233
 *Αρκαδιούπολις 63
 *Αρνισσα 188

- *Αρμανία 33 34 79 83 214 221
 *Αρρωλος βλ. *Αραλος
 *Αρτεμήσιον 234-5 245 277 399
 *Αρχαγγέλων μονή 138-140
 *Ασημας 19
 *Ασία 45 146
 *Ασικλάρ βλ. Εὐρωπός
 *Ασκίαν 24 25 28
 *Αστραία 390
 *Ατιντανία 192
 *Αττίλας 63 65 113 119
 Αὔκτας 130
 Αὐλῶν 235 238 277 400
 Αὐρήλιος Γερόντιος 105
 Αὐρήλιος 102 118 338
 *Αφρική 45-47 319
 *Αχαΐα 40 42 45 54 - ἐπαρχία 39 40
 328
 *Αχλαδοχώρι 232
 *Αχάλιος 147 167 169 356 422
 *Αχρίδα 23 133 158 261
 *Αψαλος 187 234 393
 Βάβας 235
 Βάβδος 236 243
 Βάζινας 236
 Βαϊανός 117 331
 Βαλαμήρ 110
 Βαλεντινιανός Α' 52 53 146 181 245
 259
 Βαλεντινιανός Β' 55-59 64 233 319
 Βαλερία 41
 Βάλης 50 52 56 146 233 245 252 255
 273
 Βαλκανική χερσόνησος 85
 Βάλτα *Αργυρουπόλεως 151
 Βάργαλα 22 75 76 79 86 110 134 141
 144 153 160 161 163 164 198 212-3 215
 218 226-7 287-8 298 327 393 423*
 ἐπίσκοποι - 423
 Βαρδίων 421
 Βαρνοῦς 27-29
 Βασίλειος Καισαρείας 146 147
 Βασίλειος ὑπαρχος 335
 Βασιλίδης 135 422
 Βασιλικά 236
 Βασιλικά *Αμύντου 236 277
 Βάσσα 131
 Βαφύρας 182
 Βέγορα 187
 Βεγορρῆτις 29
 Βελεγεζήτες 32 93 228 397
 Βενενᾶτος 157
 Βενῖγνος 150 151 163 174 423
 Βέργη 204-5 215 221 386
 Βεργίνα 237
 Βέρμιο 28 29 183 234 242
 Βέρναν 24 25 28
 Βερόη 363
 Βέροια 40 74 112 127 128 131 132 135
 137 144 155 159 160 161 164 181 183 -
184 216 221 251 256 285 335 348 363
 421*424*ἐπίσκοποι - 424
 Βερτίσκοι 19 30
 Βηρυτός 47
 Βιλισάριος Φλάβιος 421
 Βιμινάκιον 29
 Βιταλιανός 173
 Βλάχανα 237
 Βογᾶς 237
 Βοῖράνη 32 237 270
 Βόλβη 29 33 235 238 262 266 379 400
 401 413 414
 Βολβός 238 277 401 418
 Βονιφάτιος πάπας 170 171 284

- Βονόσος 147
 Βόρις 364
 Βορᾶς 29
 Βοσκοχώρι 238
 Βούδιος 152 159 423
 Βουθέριχος 105 118
 Βούλγαρο βλ.Ραχώνι
 Βούλγαροι 111 115 119 163 218 278 343
 Βουρβοώδη 238
 Βούρινος 28
 Βραγύλιοι 195
 Βράγυλος 195-6 215 221
 Βρεταννία 58
 Βριγίλης 238 277
 Βροντοῦς ὄρη 30
 Βρυάνιον 245
 Βυζάντιο 16
 Βυζαντινοί 86 99 113 114 117 123 343
 Βυλαζώρα 23 24 28 262 282
 Γαῖνᾶς 113
 Γαλατία 46 122
 Γαλάτισσα 243
 Γαλέριος 141
 Γαληψός 243 246
 Γαλλικός ποταμός(ἀρχ. Ἐχέδωρος) 28 29 234 247
 Γαυδέντιος 132
 Γελάσιος πάπας 149
 Γέμινδος 192
 Γένολος 112
 Γεντιανόν 243
 Γεπίδες 69 82
 Γερμανός ἅγιος 139
 Γερμανός 116
 Γερόντιος ἐπ.Βεροίας 155 424
 Γιαννιτσῶν λίμνη βλ.Λουδία
 Γότθοι 32 43 56-58 60 63 64 77-79 82 102 105 106 110 113 114 119 133 149 151 167 172 180 182-184 193-5 197 200 208 209 211 212 218 219 222 270 272 273 277 283-5 311 319 322 342
 Γουρασσῶν 244
 Γρατιανός 55-58 64 113 146
 Γρηγόριος Α΄ πάπας 88 150
 Δαβίδ ὁσιος 97 138 222 366*βίος -65 97 129 137 149 150 222
 Δαγαλάιφος 421
 Δάκες 41
 Δακία 21 37 54*διοίκηση -22 23 25 38 39 43 44 46 53 56 58 61 65 79 83 84 168 212 282 317 324 329 393*ἐπαρχία - 298
 Δάκος βλ. Λαύκων
 Δαλματία 116
 Δαλμάτιος 45 261 312
 Δάμασος πάπας 146 147 169
 Δανούβιος 153
 Δαρδανία 23 28 37 262 305*ἐπαρχία - 22 54 212
 Δαρδάνιος ἐπ.Βαργάλων 154 212 423
 Δαρδανοί 28
 Δημητρία 185
 Δημητρία
 Δημητριάς 93 225 397
 Δημήτριος ἅγιος 15 31 33 64 67-72 107 130 144 225 226 260 284 289 339 395 396*βίος - 68-71*θαύματα -83 84 86-96 98 106 107 120 123 129 138 150 153 193 201 219 220 222 224 226 228 230 257 275 277 278 294 335 345 394 395*μυροβλήτης - 326
 Δημήτριος ἱερεὺς Φιλίππων 152 423

- Δημήτριος ἡγούμενος μονῆς Ἀπροΐτων 150
 Δημήτριος 105
 Δημήτριος 185
 Δημήτριος κόμης 421
 Διαλεχτά 206
 Διοκλητιανός 19 24 37 42 44 100 103 104 110 119 120 129 130 272 279 307
 Διοκλητιανούπολις 24 375
 Δίον 24 135 144 156 159-61 164 182-84 216-7 221 227 248 251 256 424*ἐπί-
 σκοποι - 424
 Διονύσιος 185
 Διονύσιος ἅγιος 129
 Διόνυσος 130
 Δόβηρας 74 144 152 160-1 164 194-5 211 218 378 390(Δόβηρα) 423*ἐπίσκοπος-423
 Δαϊράνης λίμνη 29 133 194
 Δομετία 238
 Δομνίανη 185
 Δομνῖνος 129
 Δαστωνέαι 242
 Δουλκίτιος 129
 Δουλκίτιος 185
 Δούναβης 13 37 43 47 84 106 108 109 114 117 123 335
 Δράμα 241*νομός - 32 224 237 239 241 245 246 258 267 279
 Δρογουβίτες 181 184 335
 Δροσερία 185
 Δρυμάς 242
 Δυρράχια 19
 Δύσμων βλ.Χορτιάτης
 Δύσμων 29 30
 Δωρόθεος 149 173 174 422
 Ἐβραῖοι 135 136 139
 Ἐβρος 19 293
 Ἐγνατία ὁδός 14 19 20 21 27-9 47 127 129 131 132 139 160 161 165 180 182 186 189 192 193 199 201 202 204 206 207 217 221 224 225 227 233 249 253 266-8 278-80 285 376 414
 Ἐδανα 242
 Ἐδεσσα 32 111 131 132 144 156 160 161 164 185-8 216 224 225 227 228 233 236 242 266 268 333 374 424*ἐπίσκοπος - 424
 Ἐθνικό 243
 Εἰκοσιφοινίσσης μονή 138-40
 Εἰρήνη 129
 Ἐκκλησιολόγοι 242
 Ἐλευθερούπολις 242
 Ἐλιά 242
 Ἐλικωνίς 129
 Ἐλιμεία 24
 Ἑλλάς 40 54 74 87 116 303 322 331 333* ἐπαρχία - 328* θέμα - 334
 Ἑλληνες 106
 Ἑμπόριο 242
 Ἐξοχή 242
 Ἑορδαία 184-5 188 215-6 220 228 285*-αι
 Ἐπανωμή 243
 Ἐπαφρόδιτος 127
 Ἐριγών(σημ. Crna) 29 208 260 268 269 389
 Ἑρμίας ἐπ. Βαργάλων 154 213 423
 Ἑρμογένης ἐπ. Κασσανδρείας 155 424
 Ἑρουλοί 69
 Εὐάγριος ἐπ. Ἡρακλείας Λύγκου 151 189 42
 Εὐάγριος 86
 Εὐγένιος 59 122
 Εὐδοκία 380
 Εὐδοξία 185
 Εὐδοξος 148 422
 Εὐθύριος 421

Εὐνάπιος 50	118 144 148 150 <u>151</u> 153 159-61 163-4
Εὐξεινός πόντος 45	172 174 188 <u>189-92</u> 193 198-9 212 213
Εὐξίθεος 148 358	217-9 221-2 225-6 228 243 267-9 277-
Εὐριστον 243 267 276 393	279 288 384 390 423*ἐπίσκοποι- 423
Εὐρώπη 137	*Ηράκλεια Στρυμόνος(ἀρχ.*Ηράκλεια Σιντι
Εὐρωπός 181	κή) <u>198</u> 215 216 221
Εὐρωπος <u>181</u> <u>182</u> 187 188 215 221 375	*Ηράκλειος αὐτοκράτορας 14 89 91 111 12
Εὐσέβιος ἐπ.Δοβήρου 152 423	200 201 259 264 333 395
Εὐσέβιος ἐπ.Θεσ/κης 150 222 422	*Ηρακλειῶται 32 277
Εὐστάθιος 130	*Ηρέμιος 145 166 422
Εὐτρόπιος 62 80 119	*Ηρέμιος 159
*Εφεσσός 152*σύνοδος - 20 74 147 148	Θαλέλαιος 144 422
152 156 160 171 199 358*ληστρική σύ-	Θάσιοι 21
νοδος -76-78 138 148 151 152 157 160	Θάσος 74 89 132 135 138-140 144 <u>154</u> 160
189 191 194 199 327	161 164 180 194 198 200 203 218 226-228
*Εχέδωρος βλ.Γαλλικός ποταμός	288 334 392 396 424*ἐπίσκοπος - 424
Ζαβεργάν 116	Θεμιστίας 49 50 273 315 316
Ζάπαρα 79 83 141 144 <u>157</u> 161 163 164	Θεόγνιος 131
174 <u>214-5</u> 380 424* ἐπίσκοπος -424	Θεοδόσιος Α'55 57-9 61 64 79 103 105 11
Ζαχαρίας 138	119 139 141 147 167 168 181 233 242 243
Ζεαπουρίες 83 215	252 263 285 320
Ζέβενος(ἡ Ζεῦνος) 157	Θεοδόσιος Β'78 171 300
Ζέπκο 255	Θεόδουλος 129
Ζηνόβιος 184 422	Θεοδώρα 138
Ζήνων 105 106 171 172 174 175 221 284	Θεοδῶρητος 146
Ζλατινα βλ.Χρυσή	Θεόδωρος 133
Ζώσιμος μάρτυρας 129	Θεόδωρος 137
Ζώσιμος μάρτυρας 131	Θεόδωρος Στρατηλάτης 132
*Ηδωνίς 203	Θεόκτιστος 130
*Ηλίας 150 151 174 422	Θεόφιλος αὐτοκράτορας 202
*Ημαθίας νομός 134 237 249 253 254	Θεοφύλακτος ἀρχιεπ.*Αχρίδος 133 158 261
259 260 268	364
Ηπειρος 23 28 54 303 *Ηπειροί 40 42*	Θέρμα 262 277
- νέα 23 38 58 102 116 267 328*	Θερμαϊκός κόλπος(ἀρχ.θερματός)28 29 412
- παλαιά 24 328 368	Θέρμη 412
*Ηράκλεια Λύγκου 74 78 86 109 110 114	Θερμοπύλες 113 116 331 343

Θεσσαλία 32 42 54 188 228 272 299 300	*Ιλλυρικό 34 40 41 43-50 52 54-67 71-
303 322 358 368 376 387*ἐπαρχία - 24	73 77-80 82 88 90-4 97 100 101 103-6
37 328	110-5 117-24 132 137 142 144-7 149 167
Θεσσαλοί 40	168-76 182 183 189-91 208-10 217 219
Θεσσαλονικεῖα 19	222 226 269 272 273 280 282-4 310 311
Θεσσαλονικεῖς 31 33 68 69 88 106 129	313 314 318 320 323 324 329 331 333-
149 167 225 228 324 326 336 339-40 394	336 343 355 356 368 369*ἐπαρχότης -
Θεσσαλονίκη μάρτυρας 130 135	69 294 323* διαίκηση 61 64 168*ὑπαρ-
Θεσσαλονίκη 14 15 29 31-34 40 57-59	χία - 22 23 42 47-9 53-5 58 61 63-5 67
62-75 78-80 86-89 91-99 101 102 104-8	69 71 78 83 84 90 93 95 97-101 123 137
116 117 119 120 122 123 127-32 134-39	168 176 180 288 313 314 315 318-320
141 144-152 159-161 163 164 166-176	329 336*βικαριάτο - 62 66 72 80 144
180 181 191 195 198 199 208 216-9 221	147 166 168-170 284 366 367*σύναδος -
222 224-30 234 235 257 262 266 267	146
269 275 277 278 283-5 288 289 294 305	*Ιλλυριοί 21 41 54 111 137 145 167 318
324 330 332 333 335 336 339 347 350	344 417
351 358 366 384 394-7*σύνοδος - 147	*Ιλλυρίς 45 322 377
148 368*ἐπίσκοποι - 422*θέμα - 334*	*Ιννοκέντιος Α' πάπας 147 152 169 170
νομισματοκοπέτο - 197 312*νομός -234	367
236 239 242 248 256 260 262 266 267	*Ιουδαῖοι 136
Θευδέρικος 32 105 110 180 183 184 189*	*Ιουλιανός 47 48 50 52 133 134 139 158
- Στράβων 63 114* - Ἀμαλός 63 114	233 315 317*
Θῆβαι 93 225 397	*Ιούλιος 224 245
Θήστεον 262	*Ιουστίνα 59
Θράκες 21 137 145 273 344 417	*Ιουστινιανή πρώτη 65 76 77 82 83 97
Θράκη 19 20 45 56 87 111 116 119 173	141 149 157 163 215 222 336 365 393
206 220 272 273 276 295 301 322 334	*Ιουστινιανός Α' 13 54 76 82 97 114 115
343 348 386 392 398 410 412-3 416*	117-9 122 157 163 174 179 190 191 194
διοίκηση -20 21 23 38 115	197 201 208 209 213-5 220 222 232 234-
*Ιγνάτιος 14 137 138	260 262 263 265 273 277 280 288 343 34
*Ιγνάτιος 131	399
*Ιδομένη 195 221 394	*Ιουστινιανός Β' 33 201 275 395
*Ιεράπολις 148 172	*Ιουστίνος Α' 174 197 201 213 240 245
*Ιερισσός 204	344
*Ιεροσόλυμα 145 366	*Ιουστίνος Β' 86 191 197 201 209 210
*Ιερουσαλήμ 326*σύνοδος - 145 166	213
*Ιλλυρία 390	

- 'Ιουστίνος 185
 'Ιστρος 84
 'Ισιδωρος έπ. 'Εδέσσης 156
 'Ισσάρ 205
 'Ιταλία 14 34 41 45-7 59 114-7 190
 227 228 308 313 319 355·ύπαρχία - 47
 'Ιχναί 267 414 (ή 'Αχναί)
 'Ιωάννης έπ.θεσ/κης 14 91 94 107 129
 138 150 275 277·έπ.Παρθικοπόλεως 154
 423·έπ.Στόβων 153·έπ.'Ηράκλειας Λύ-
 γκου 151 423·
 'Ιωάννης Ζ' Παλαιολόγος 388
 'Ιωάννης ύπ.'Ιλλυρικοῦ 105 149 222
 'Ιωάννης 382
 'Ιωάννης μάρτυρας 130
 'Ιωάννης δικολόγας 226
 'Ιωάννης 185
 'Ιωάννης 184
 'Ιωνᾶς έπ.Παρθι/λεως 154 423
 Καβάλα(άρχ.Νεάπολις)20 32 128 203 204
 207 215 221 228 235 253 262 268 305
 385· κόλπος - 28·νομός - 19 20 203
 239 242 243 246 248 250 252
 Καισάρεια 24 299 376
 Καλαμπάκι 224 245
 Καλαμωτό 266
 Κάλαρνα 404 ...
 Κάλαρνος 245 277
 Καλλιθέα 246
 Καλλικράτης 112
 Καλλίνικος 118
 Καλλιόπιος 51 134 421
 Κάλλιστος Φλ. 206 275 421
 Κάμινος 246
 Κάνδιδα 246·
 Καπούης σύνοδος 147
 Καρία 146
 Καριανή 246
 Καρυές 251
 Καρυοχώρι 246
 Καρχηδών 45
 Κασσάνδρα 388· χερσόνησος -29 89 387·
 κόλπος - βλ.Τορωναῖος
 Κασσάνδρεια(άρχ.Ποτίδαια) 74 111 115
 144 155 160 161 163 164 203 216 218 38
 417 424·έπίσκοπος- 424
 Κασσανδρεωτική πύλη 150
 Κασσιανός 102
 Κασσωπᾶς 246
 Κάσσωπες 246
 Καστοριᾶς λίμνη 184
 Κάτω Λιποχώρι 247
 Κελαινίδιον 79 83 213-4 215 221
 Κελεστίνος πάπας 152 368
 Κέλλη 186-7 215 221 228 267
 Κεραμήσιος κάμπος 29 153 210 335
 Κεράμιαι 29 264 303 393 413
 Κερδύλιο 351
 Κερκίνη λίμνη 29· - ὅρος 30
 Κερκινῆτις λίμνη 30
 Κεφαλάρι 237
 Κίλικες 19
 Κιλκίς 195 247· νομός - 181 196 247 25
 263 409
 Κιουπρί 185
 Κλειδίον 214
 Κλέων 130
 Κλίμα Μεσσικόν 185 188 205-7 215 216
 220 228 285
 Κοζάνη 234·νομός - 185 233 234 238 242
 246 258
 Κολοβαίση 247
 Κολοβῶνα 247

- Κολχίδα 247
 Κομιτάς Ἀνδρέας 422
 Κονταριώτισσα 248
 Κοπανός 249
 Κοπάτσι βλ. Παλαιοχώριον
 Κόρινθος 148
 Κορωνία λίμνη 29 33 305
 Κοῦβερ 335
 Κουκουλλεῶτων μονή 137 140
 Κουμαρκίανα 248
 Κουντουριώτισσα βλ. Κονταριώτισσα
 Κουτριγοῦροι 115-7 119 163 183 184
 Κουφάλια 267
 Κραταιά 248
 Κρηνίδες 199 201 248 382 405
 Κρήτες 40· Κρήτη 42 328 351
 Κρισπίνος 380
 Κρίτζανα Ἐπανωμῆς 248
 Κρυνίανα 248
 Κυζίκου νομισματοκοπεῖο 197
 Κυκλάδες 54
 Κυντίλλος 148 151 189 423
 Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 147
 Κύριλλος 154
 Κύρρος 249 293 406
 Κύρρου 249 268 277
 Κυψέλαι 19 293
 Κωνσταντία 63
 Κωνσταντῖνος Α' 11 23 24 37-40 42-8
 50 59 100 101-3 108 109 113 119 120
 130 166 182 186 218 224 237 240-2
 245 246 248 252 253 258 261 264 265
 308 309 312 313 317 337 386 403
 Κωνσταντῖνος Β' 45 46 195 243 251-3
 264 313
 Κωνσταντῖνος 150 422
 Κωνσταντινούπολη 12 13 31 33 45 48-50
 57 59 61 62 64 66 72 84 86 88 97 117
 121 122 124 149 168-76 217 218 272 28
 284 316 356 358 369· σύνοδος - 83 147
 150 151 153 156 157 163 174 202 212 2
 νομισματοκοπεῖο - 197· βλ. καὶ νέα Ρώμη
 Κωνσταντῖος 45-50 145 217 233 238 239
 245 249 256 261 299 317
 Κώνστας 45 46 145 166 242 245 259 299
 313 314
 Λάγης 249
 Λαγκαδᾶς 247
 Λαμπάδιος Φλ. 421
 Λάρισσα 188 375 376 392
 Λαπαρδᾶς Ἀνδρόνικος 102
 Λατόμου μονή 14 138 140
 Λαύκων 159
 Λεκάνης ὄρη 30
 Λευκάδια 249 253 270 393
 Λεύκη 206 249 267
 Λεόντιος 66-71 284 396
 Λευκόπετρα 134 249
 Λεπτεροχώρι 407
 Λέων αὐτοκράτορας 111 113 134 233
 Λέων Ἀρμένιος 138
 Λέων Α' πάπας 148
 Λέων Μαθηματικός 135-7 148-50 173 351
 Λήμνος 32
 Ληταία πύλη 130
 Λητή 247 250 393
 Λιβάδιον 267
 Λιβάνιος 49 273 276 311
 Λιβύη 45
 Λικίνιος 40 42 100 108 186 236 253 255
 268 374
 Λίκων 155 424

- Λιμνασί 250
 Λιμνηδῆριον 250
 Λιοτόπι 255
 Λόγγος 185 186
 Λουδία λίμνη 29 304 371
 Λουδίας ποταμός 28 29 187 269 371
 Λουκάς 155 424
 Λουκιανός 20
 Λουτρά Ἐλευθερῶν 203
 Λουτρά Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 181
 Λυσίος 70
 Λυδία 200
 Λυχνιδός 23 102 192
 Μαγνέντιος 46 49
 Μαδεχέφραι 238
 Μακεδονία ἐπαρχία ρωμαϊκή 19 22 300·
 - πρώτη 20 58 63 74-80 82 153-5 161
 163 179-82 184 186 187 193-5 198 199
 202-5 211 215 228 256 283 327 328 336
 363 365· -δευτέρα 19 22 57 58 63 74-
 80 82 153 161 163 179 208 212 214
 215 256 283 336 365· -salutaris 19
 22 57 58 60 74 77 79 90 212 283 320·
 διοίκηση - 13 20-3 25 38-44 46 52-4
 56 58 61 65 84 97 100 168 282 324 328
 329· θέμα - 334
 Μακεδονούπολις 159
 Μαλαθριά 182
 Μανδαραί 406
 Μαξιμιανός 104 118
 Μαξιμιανός αὐτοκρ. 130 131 138
 Μαξιμῆνος 152 423
 Μάξιμος 58 59 105 122
 Μαργαρίτα 250
 Μαργαρίτης 153
 Μάργου συνθήκη 63
 Μαριανά 251
 Μαριανός 91
 Μαρκελλίνος 46
 Μάρκος 129 /ἐπ. Ἀκάνθου 386
 Μαρτῖνος 421
 Μαρτύριος 104 118 422
 Ματρώνα 199
 Ματρώνη 129 135 136 138· φρούριον - 25
 277
 Μαυρέντιος 151 417
 Μαυρίκιος 13 87 122 191 201 202 213 2·
 Μαυρολεύκη 267 279
 Μαῦρος 185
 Μεδιόλανον 105
 Μεθώνη 407
 Μελιτών 268
 Μελίχιζα 251
 Μένδη 251
 Μενόικιον 30 233
 Μερκούριος 137
 Μεσοποταμία 19
 Μεταλλικό 195 196
 Μῆτιζος 251
 Μηλέα 251
 Μηνᾶς ἅγιος 130
 Μηνᾶς 226
 Μιέζα 249 393
 Μικρά Ἀσία 229
 Μικρό Σούλι 252 268 276
 Μιλάνο 46 147· σύνοδος - 145 166
 Μογλενά 375
 Μογλενίτσα 29 187
 Μονή Ἰβήρων 252
 Μοράβας 29
 Μορανλή βλ. Ρυάκι
 Μουσεῖον 252 277 300
 Μουσθένη 252

- Μουσιώνιος 51 311
 Μπόζ Νταγ 258
 Μυγδονία 235 373
 Μυσία 19 44 54 116· Άνω - 41
 Μυσίων διοίκηση 25 37-40 43-4 282 323
 Μυσοί 390
 Μώκιος 130 135
 Ναϊσσός(σημ.Νιζ)12 29 63 88 89 111
 116 200 208 288
 Νάουσα 249 253
 Νάρκισος 155
 Νέα Ήράκλεια 253 403
 Νέα Καλλικράτεια 253
 Νέα Καρβάλη 20 207
 Νέα Κώμη 253 268
 Νέα Μηχανιώνα 253
 Νεάπολις 20 204 253 277
 Νεάπολις βλ.Καβάλα
 Νέα Ρόδα 204
 Νέα Σκιώνη 253
 Νεόκαστρον 253
 Νέο Σούλι 268
 Νέρων 132
 Νεστόριος 152 358
 Νέστος 19-22 25 27-30 37 111 161 206
 220 282 295 387(καί Μέστος)
 Νέστωρ 70
 Νησί 254
 Νιγρίτα 379
 Νίκαια 192-3 221 228 288 377
 Νικαίας σύνοδος 74 127 132 144-6 148·
 152 155 159 160 166 167 171 356 361
 365
 Νίκανδρος 226 275·340
 Νικήτη 254 276
 Νικηφόρος αυτοκρ. 260
 Νικόκλεια 205
 Νικόλαος έπ.Φιλίππων 361
 Νικόλαος έπ.Στόβων 152 423
 Νικόλαος άγιος 130
 Νόβιγκραντ βλ.Βέγορα
 Νυμφαΐον 409
 Νύμφιον 255 277
 Ξενοφώντος Σάνης δρμος 89 203 259 27
 Ξενοφώντος μονή 242
 Ξεριάς 206
 Όλυμπιάς 255 393
 Όλύμπιος 49 316 421
 Όλυμπος 24 28 134 182 233 252 282 3
 Όλυνθος 251
 Όμβροι 261
 Όνωρτός 154 424
 Όνώριος 59 61 62 71 79 233 263
 Όπτας 255
 Όπτιον 255
 Όρβηλος 19 22 28 30
 Όρεινή 306
 Όρέστης Φλάβιος 421
 Όρεστία 24
 Όρμα 187 255 393
 Όρμίσδας πάπας 174
 Όρφανοῦ κόλπος(ή Στρυμονικός)28
 234 235 400 414
 Όσσα 300
 Όστρόβου λίμνη βλ.Βεγορρίτις
 Όστρογότθοι 14 80 115 117 122 173 28
 Οῦνοι 63 65 78 79 109 113 116 119 155
 182 283 343
 Όφρύνιον 250
 Όχρίδα 192·λίμνη - 306
 Παγγαΐον 30 33 34 272
 Πάικο 29

- Παλιονες 41
 Παλαιά Πέλλα 180 372
 Παλαιόκαστρο 205 249
 Παλαιόν 188
 Παλαιό Τσιφλίκι 32
 Παλαιόχανο 245
 Παλαιοχώριο 205
 Παλαιστίνη 8* 364
 Παλατιανό 255
 Παλατίτσα 237
 Παληόπραβο βλ. Χορτοκόπι
 Παλλάδιος 156 182
 Παλλήνη 253 387 410
 Παναγίτσα 255
 Παννονία 63 153* -αι 54* -διοίκηση
 46 53
 Πανόραμα 256
 Παράδεισος 19 21 295
 Παραλμνιον 30
 Παρθικόπολις (σημ. Sandanski) 21 22 24
 74 86 112 115 144 154 159-61 163 164
196-8 211 215 217 218 221 226 227 288
 319 380 423* ἐπίσκοποι - 423
 Παρθιον 256
 Πασκᾶς 256
 Παυλῖνος 146 147 167 422
 Παῦλος ἀπόστολος 127 128 131 132 151
 183 242 285
 Παῦλος 185
 Παῦλος 150
 Παῦλος 382
 Παυτάλια (σημ. Kjustendi) 83 215
 Παυτίλη 129 136
 Πειραιᾶς 108
 Πελαγονία 79 194 195 211-2 215 221
 390
 Πέλεκον 256 277
 Πέλλα 131 132 157 158 180-1 215 216
 228 251 354 364 371 393 400* νομός -18
 233-4 242 247 249-50 254-5 258 266
 Πελοπόννησος 330-2
 Περαιά θασιακή 21
 Περιγένης 148
 Πέρσες 118 121
 Πέτραι 188 256 376
 Πέτρα 24
 Πετροπηγή 387
 Πέτρος 257
 Πέτρος 105 118
 Πέτρος 185
 Πέτρος 112 118
 Πέτρος 131
 Πέτρος 242
 Πετρούσα 257
 Πετρῶν λίμνη 29 187 256
 Πιερίας νομός 182 233 248 251 252 267
 407
 Πιέρια ὄρη 28
 Πικρολίμνη 405
 Πίστυρος 21 24 387
 Πιστός 131
 Πλακιδιανά 257
 Πλευρόν 257
 Ποδοχώρι 257
 Πολύκαστρο 409
 Πολύχαρμος 209
 Πολυχρόνιος 146
 Ποντολίβαδο 20 387
 Πορφύριος ἐπ. Γάζης 225 226 275 366
 Πορφύριος 151 351 423
 Ποτίδαια βλ. Κασσάνδρεια
 Πραιβάλις (ἢ Πρεβάλις) 42 54
 Πραιβαλιτάνα 333
 Πράσινος Κήπος 268

- Πρεκτῆτιος 152 423
 Πρέσπα Μικρή 23 282* - Μεγάλη 23 28 282
 Πρίλεπ 29 32 86 133 193 210 235 256 261 264 415
 Πρίμανα 196 215 221 379
 Πρινίανα 258
 Πρόδρομος 258
 Προσάτσανη 258
 Πρωτοβούλγαροι 348
 Πτολεμαίδα 234
 Πύδνα 129 132 256
 Πυργαδίκια 258
 Πύργοι 258
 Πυρηνάτον 46
 Ραβέννα 71 72
 Ρατιάρια 63
 Ραχώνι (πρώην Βούλγαρο) 139
 Ρεντίνια 235
 Ριζώματα 260
 Ρήχιος ποταμός 234 262 266 399
 Ριζάρι 268 374
 Ροδόλιβος 259
 Ροδόπη 19 21* έπαρχία - 20 38
 Ροδοχώρι 259
 Ρουφινιανός 145 146 166 422
 Ροῦφος έπ.θεσ/κης 147 148 152 160 170 368 422
 Ροῦφος 131
 Ρυάκι 185
 Ρυγχῖνοι 335
 Ρυγχῖνος 384
 Ρωμαῖοι 84 115
 Ρώμη 14 41 46 48 49 61 62 66 80 121 122 130 152 168 173 175 217 283* νέα - 14 227 279 357* σύνοδος -146 166
 Ρωμύλος 118
 Σαβιανός 114
 Σαβινιανός 157 160 163 174 424
 Σάλτος Βουραμήσιος 387* - Ἰόβιος 387
 Σαγουδάτες 335
 Σαμοθράκη 161 180 335 372
 Σάνη 410 βλ.καί Ξενοφώντος Σάνης ὁρμος
 Σαρδική(σημ.Σόφια)12 29 65 88 89 111 147 166 200 288* σύνοδος -23 141 145 15 154-7 159 166 189 196
 Σαρῆ Σαμπάν βλ.Χρυσούπολις
 Σαρμάτες 43
 Σεβαστιανός 155 363 424
 Σέργιος 150 422
 Σερμησιάνοι 153 210 335
 Σέρραι 74 144 152 160-1 164 198-9 227 - ἐπίσκοποι - 423* νομός - 138 198 205 231 252 259 268 351
 Σιγγιτικὸς κόλπος 28 409
 Σιδηρόκαστρο 198 381
 Σιθωνίας χερσόνησος 29 263
 Σικελία 31 228
 Σίκλαι 260
 Σιρίκιος πάπας 169 283 284
 Σίρμιο(σημ.Srem Mitrovica)12 29 55 57 72 77 78 80 82 84 101 117 120 145 149 208 336 337
 Σκάρδος(σημ.Šar Planina)19 23 28 33
 Σκλαβηνοί 417* Σκλαβῖνοι 89 334* Σκλαυηνοί 84
 Σκοῦποι(σημ.Σκόπια)22 28 29 195 260
 Σκυθία 104 116
 Σλάβοι 12 15 31 60 85 87-9 91 93 94 96 106 107 115-7 119 120 186 210 213 218 264 278 289 293 332-3 335 339 343 345 384(Σκλάβοι)
 Σλανίτζης ἐπισκοπή 157
 Σόροβιτς βλ.*Αμύνταιο

- Σόφια βλ. Σαρδική
 Σοφία 185
 Σοχός 260
 Σπούρκιος 109
 Στάγειρα 255 393
 Σταυρός 268
 Στέφανος ἐπ. Δίου 156 160 182 424
 Στίβος 266 267
 Στιλίων 61 62 64 80 119
 Στόβοι 22 29 33 75 76 78 79 86 110-4
 114 132 134 135 137 141 144 152 153
 159-61 163 164 172 192 203 208-10 212
 214-8 221 226 243 259 260 269 278
 279 285 288 305 327 341 349 385 388
 396 418 423* ἐπίσκοποι -423
 Στρατονίκη 261 393
 Στρατώνιον 261 393
 Στρούμιτσα 411 βλ. καὶ Τιβεριοῦπολις
 Στρυμόνιος 421
 Στρυμόνος κόλπος ἢ Στρυμονικός βλ.
 Ὀρφανοῦ
 Στρυμονίτες 335
 Στρυμών 21 29 201 202 205 245 275
 295 298 384 392* θέμα -334
 Στύβερρα 261 393
 Σύμβολον ὄρος 30
 Σύμμαχος 38 39 308
 Συρία 34 148 172 228* Κόλλη - 157
 Σφηκιά 260
 Σώζων 132
 Σώζων ἐπ. Φιλίππων 138 152 423
 Σωτήρ 188
 Σωκράτης 21
 Ταυρίων 130
 Τ'Αχινοῦ λίμνη βλ. Κερκινίτις
 Τέμνη 54
 Τιβέριος αὐτοκρ. 87 191 201 213 259 331
 Τιβεριοῦπολις (σημ. Strumica) 133 158 211
 214 261 354 364 378
 Τιμόθεος 133 158
 Τισοῦκις βλ. Succī
 Τόπηρος 19-21 116 295 417
 Τορωναῖος κόλπος 28
 Τορώνη 263 276 393
 Τούμπα 263
 Τραϊανός ἅγιος 132
 Τραϊανός 20 297
 Τριφύλλι 249
 Τσομπανλή βλ. Ἀβραμυλιά
 Τύρισσα 188
 Τριβαλλοί 41
 Τρωάς 385
 Τύρου σύνοδος 145 166
 Ὑγέα 265
 Ὑπάτιος 152* βίος - 343
 Φασκίαι 257
 Φαλακρόν ὄρος 30
 Φαυστίνος 129
 Φίλιπποι 74 78 89 111 114 127 128 131
 132 135 137 138 144 148 151 152 156 159
 161 164 194 198 199-204 216-8 221 224-
 226 228 248 266 285 288 305 333 361 382
 385 396 405 417 423* ἐπίσκοποι -423
 Φίλιππος ἐπ. Στόβων 153 396 423
 Φίλιππος 238
 Φιλιππούπολις 63 132 166
 Φλαβιανός 148 152 160 423
 Φλαμουριά 257
 Φλωρέντιος 129
 Φρόντων 129
 Φρυγία 146
 Φωκᾶς αὐτοκρ. 31 89 98 201 259
 Φωκᾶς ἐπ. Στόβων 153 163 174 423
 Φωκᾶς 139

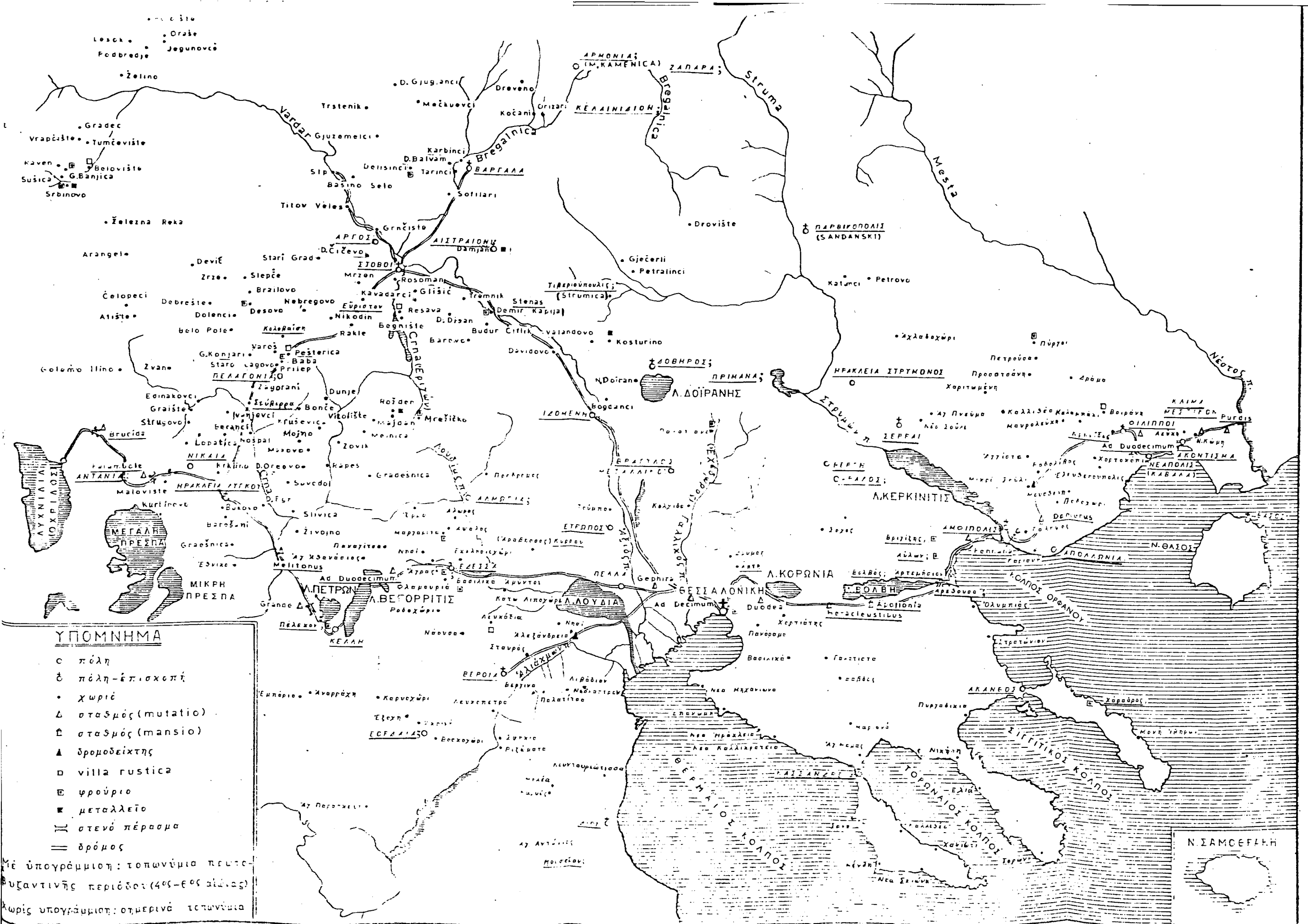
- Χαλκερό 297
 Χαλκηδόνος σύνοδος 22 74 76-8 138 148
 151 152 154 155 157 160 161 171 172
 191 194 196 199 212 221 327 358
 Χαλκιδική 29 30 203*ναμός - 233 236
 239 242 243 246 251 253-5 261 263
 Χανιώτη 239
 Χάραδρος 239 277
 Χαρίας 123
 /canthos 404
 Achaiam 48 300
 Acontisma 413
 Ad Decimum 266
 Ad Duodecimum 266
 Ad Duodecimum 186 266
 Albucianus 67
 Alexander 363
 Amphipolis 202 363
 Antonius Alypius 298
 Apollonia 266
 Apraeemius 65 66
 Arangel 234
 Arason 205
 Arethusa 413
 Argilos 387
 Aristophanes 317
 Armenia Prima 363
 /stycus βλ. Bregalnica
 Atarbius 421
 Athon 404
 /tiste 235
 /ur. Augustinianus 102
 Aur. Daza 109
 Baba 86 198 213 235 278
 Babuna 29 235
 Barbatio 421
 Barbeš 112 242
 Barešani 236 276
 Barovo 236
 Χαριτωμένη 239
 Χάτζων 94 339
 Χελοπόταμος βλ. Βαφύρας
 Χιονία 129
 Χίος 31
 Χολομών 30
 Χορτιάτης 30 239
 Χορτοκόπι 239
 Χρυσή 187 375
 Χρυσούπολις 206 296
 Bašino selo 236 271
 Begnište 236
 Belasica Planina 30 33 214 378
 Belo Pole 237 276
 Beloište 237
 Belovište 237 270
 Benignus Heracleae Pelagoniensis 212
 Beranci 237 271
 Bereu 114
 Bircum 407
 Bitola 189 215
 Bogdanci 237
 Bonče 238
 Bosava 240
 Brailovo 238 271
 Bregalnica 22 29 79 86 89 214 235 26
 Bromiscus 379
 Brucida 23 24 27 267 414
 Budur Čiflik 239
 Bukovo 23 239
 Calliopius 317
 Caparevo 215
 Capari 193 215
 Castra 193 241
 Čelopeci 239
 Čepigovo 261
 Cer(r)as 406 407

- Cerru 114
 Constans Fl. 23
 Constantius 23
 Creta 37 317
 Crna βλ. Ἐπιγών
 Cuki 258
 Daboka 258
 Dacia 37 - Mediterranea 22 317
 Dalmati 23
 Dalmatia 61
 Damjan βλ. Αἰστωριον
 Dardania 37
 Davidovo 240
 Debrešte 240
 Delisinci 240
 Demir Kapija 240 268
 Derven 235
 Desovo 240
 Dević 240 271
 Dionysus 23
 Dium βλ. Sium καὶ Δῖον
 Dobrošinci 378
 Dolenci 241
 Dolište 212
 Dolni Balvam 241
 Dolni Disan 241
 Dolno Čičevo 241
 Dolno Egri 241
 Dolno Gjugjanci 241
 Domerus 267
 Domitius Catafronius 421
 Donje Oreovo 241
 Drenovo 243 415
 Dreveno 112 242
 Drvoš 378
 Dulcitius 421
 Dunje 242
 Duodea 267
 Dupniško 215
 Dvorište 242
 Echinia 404
 Edinakovci 242
 Egnatia via 296 297
 Emathia 113
 Epirus 300 - nova 37 299 - vetus 37
 Euripidis 196 413
 Europa 114
 Eutropius 421
 Felix 52
 Felix 421
 Felix III πάπας 149
 Flabius 112 422
 Florentinus Fl. 47 315
 Gallicum(ή Callicum) 247 405
 Gellis 186 267
 Gemellus Fl. 40 309
 Gephira 267
 Germinius 145 356
 Gječerli 244
 Gjuzemelci 244
 Glišić 244
 Golemo Ilino 244
 Golemo Konjari 244
 Gorna Banjica 244
 Gorno Djudjani 244
 Gorno Srpici 193
 Gradec 244
 Gradeška 29 30
 Gradešnica 244
 Gradko βλ. Στόβοι
 Graešnica 245 276
 Graište 245
 Grande 186 267

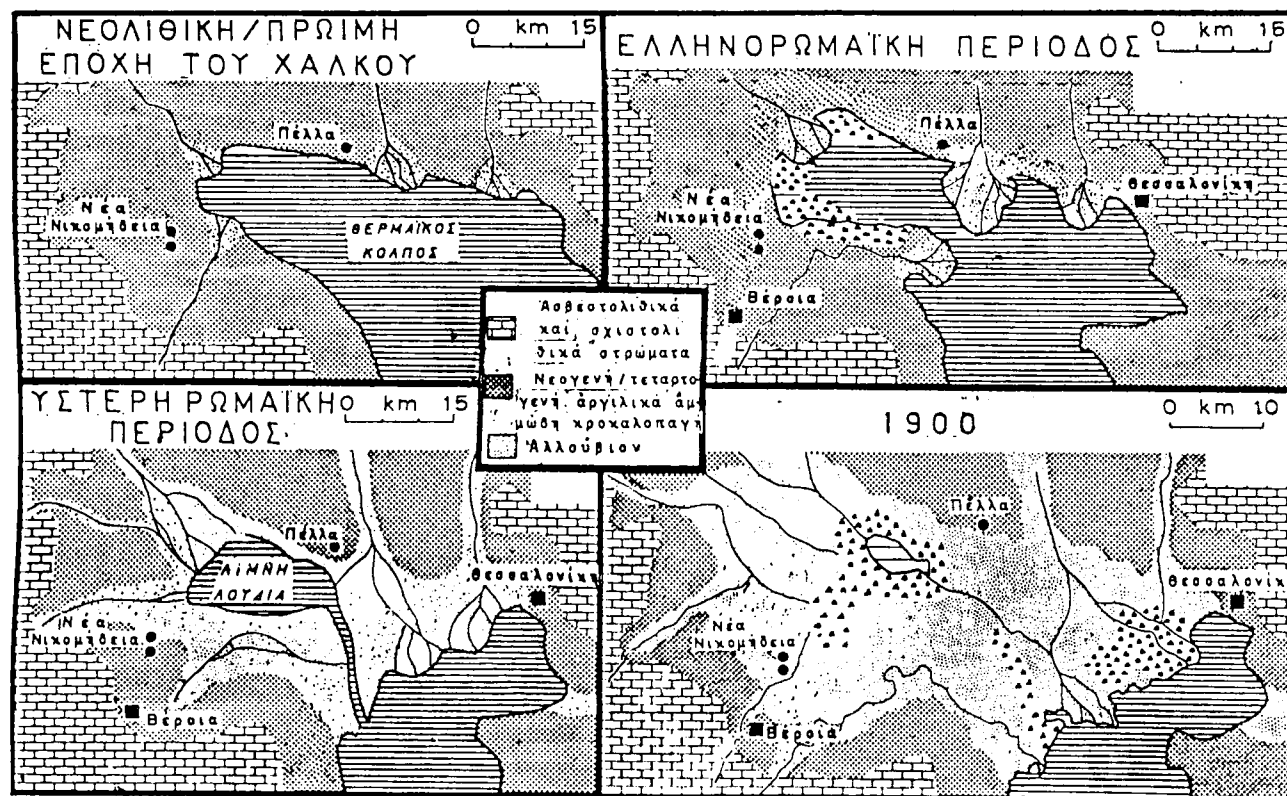
- Grmadište 193
 Grnčište 245
 Hanče 22
 Hellada 87
 Heracleustibus 266 267
 Hercotroma βλ. Ἀκόντισμα
 Hyginus Fl.23 299
 Ianuarinus 38 39
 Ilindenci 21
 Illyricum 48 53 65 101 295 317
 Isar Kale 195
 Iustinus 87
 Ivanjevci 245
 Jegunovce 245
 Jelovicka 258
 Kalata 214
 Kamenica 214
 Kapija βλ. Portes Trajanus
 Karbinci 22 245
 Katunci 115 247
 Kavadarci 247
 Kažani 193
 Kirli Derven 188 267
 Kjustendil βλ. Παυτάλια
 Kluč 214
 Kočani 247
 Konečka 30
 Kosturino 33 247 271
 Kozjak Dolen 22 134 212 - Goren 22
 134 212 213
 Kožuf 29
 Kratovo 392
 Krklino 248
 Kruševica 248
 Kurbinovo 249
 Lemnus 227
 Leontinianus 105 118
 Lešok 250
 Licinianus 111 118 422
 Lopatica 250
 Lyncestarum Montes βλ. Βαρνοῦς
 Mademska reka 211
 Majdan 250
 Majdanska 250
 Makedonska Kamenica βλ. Ἀρμονία
 Makovo 250
 Mallius Theodorus Fl.421
 Malovište 250
 Margus βλ. Μοράβας
 Mariovo 33 238
 Marvinci 195
 Mečkuevci 251
 Mediana 114 251 407
 Melitonus 268
 Melnica 33 251
 Mieza 249
 Misia superior Margensis 37 308
 Mojno 252 276
 Mrežičko 252
 Mrzen 252
 Musonius 317
 Nebregovo 253
 Nikodin 254
 Niš βλ. Ναῦσσός
 Noricum Mediterraneum 61 - Ripense 6
 Nošpal 254
 Novačani 23
 Novi Doiran 254 268
 Ogražden 29 30
 Olympo 300
 Oraše 255
 Oreovečka 256

- Orizari 255
 Ovce Poľe 28
 Palikura 259
 Pannonia prima 61 - secunda 61
 Paramboľe 192-3 241 268
 Pel-Banja 181
 Pelio 300
 Pellas 114
 Pennana 196 268 379
 Pešterica 32 133 256 270
 Petina 114 256 407
 Petralinci 256
 Petrova 257
 Pilav Tepe 211
 Pirin βλ. Όρβηλος
 Plačkovica 28 -30
 Plakenska Planina βλ. Βαρνοϋς
 Plešinci 392
 Pletvar 235
 Podbredje 257
 Portes Trajanes 21
 Praevalitana 58
 Priantina 37
 Prilep βλ. Πρίλεπ
 Prilepec 212
 Privalentina 37
 Purdis 20 21 24 27 268 296 414
 Pylon 24
 Quesium 407
 Romanus 109 118
 Radovište 211
 Rakle 258
 Rapeš 258
 Raven 258
 Resava 259
 Resen 192
 Rhodopea 295
 Romanus 422
 Rosoman 259
 Rožden 33 259 271
 Rudnik 23
 Rujevo brdo 211
 Rupeľ 29
 Sadna 264
 Sandanski βλ. Παρθικόπολις
 Šar Planina βλ. Σκόρδος
 Saturninus C.Caelius 38 39 308
 Savia 61
 Sclavini 87
 Scupi βλ. Σκοϋποι
 Scurio 249 268
 Selce 116
 Selečka 29
 Serdica βλ. Σαρδική
 Simnička 260
 Sinevir 262
 Sirmium 65
 Sium(=Dium) 114
 Skačinci 210
 Slepče 260
 Slivica 260
 Slp 260
 Sofilari 260
 Sofronius 23 299
 Soneium 21 297
 Srbinovo 33 260 271
 Srbinovska 260
 Srem Mitrovica βλ. Σέρμιο
 Stari Grad 261
 Staro Lagovo 261
 Stenae 240 268
 Streževo 261

- Strugovo 261
 Strumenica (ἀρχ. Πόντος) 21 261
 Strumica 29
 Strumica βλ. Τιβεριοῦπολις
 Strymepalis 23
 Strymon 404
 Stuberra 261
 Succī, Succorum angustiae, Succorum
 Claustra 21 297
 Sušica 262
 Suva Gora 28
 Suvī Livadi 241'
 Suvodol 262
 Sv, Nikolić 194
 Sveti Vrač βλ. Παρθικόπολις
 Tabernae Aprianæ 267 279
 Tarinci 262
 Tauriana 194 254 268
 T(h)essalia 37 300
 Thessalonica 65 87 227 407
 Thracia 87 227 296
 Tiberius 87
 Tikveš 262 270
 Titov Veles βλ. Βυλαζώρα
 Trabotivište 214
 Tremnik 263
 Treska 240
 Treskavec 247
 Trstenik 263
 Tubernuc 45
 Tumčeviste 264
 Tursko 264
 Uma 252
 Valandovo 264
 Varoš 29 264 276 393
 Vicontissima 296
 Vidin Grad 210
 Vinica 109 118 226
 Viničani 210 333 390
 Vitolište 33 264 271
 Vodenica 239
 Vodovrati 210
 Vrapčište 265
 Zagorani 265
 Železna reka 33 265 271
 Želino 265
 Živojno 265 276
 Zovik 265 276
 Zrze 266
 Žvan 266

Χάρτης 2. Το οίχιστικό δίκτυο της επαρχίας Μακεδονίας (4ος-6ος αιώνας).

Χάρτης 3. Οι μεταβολές της άκτογραφίας του Θερμαϊκού κόλπου από την προϊστορική περίοδο ως τις άρχές του 20^{ου} αιώνα.

Άπό τό J.L.Bintliff, *New approaches to Human Geography Prehistoric Greece: A Case-Study, An Historical Geography of the Balkans*, Francis W.Carter(ed.), Academic Press, London, New York, San Francisco 1977, σελ.78

Πηγές	Laterculus Veronensis α' δεκαετία 4ου αί.	Breviarium Festii (363-70)	Notitia dignitatum (379-406/8)	Συνέκδημος Ἱεροκλέους (527/8)
Ἱπαρχία	-	Ἰλλυρικό(+Ἱταλία, Ἀφρική)	Ἰλλυρικό(ἀνατολικό)	Ἰλλυρικό
Διοίκηση	Misiarum	MACEDONICA	MACEDONIA	-
Ἱ ε ρ α ρ χ ί α Ἰ λ λ υ ρ ί κ ο Ἰ τ α λ ί α Ἀ φ ρ ι κ ή	Dacia	MACEDONIA	Achaia	ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Α' (κονσουλάριος)
	Misia sup.Margensis	Thessalia	MACEDONIA(consularis)	ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Β' (ἡγεμῶν)
	Dardania	Achaia	Creta	Θεσσαλία
	MACEDONIA	Epiri duae	Thessalia	Ἑλλάς
	Tessalia	Praevalis	Epirus vetus	Κρήτη
	Priantina	Creta	Epirus nova+pars MACEDONIAE	Παλαιά Ἥπειρος
	Privalentina		SALUTARIS(praeses)*	Νέα Ἥπειρος
	Epiros nova			Δακία Μεσόγειος
	Epiros vetus			Παραποταμία Δακία
	Creta			Δαρδανία
				Πραιβάλις
				Μυσία α'
				Παννονία

Πίνακας 1

* Ἡ διοικητική ὀργάνωση τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου(4ος-6ος αἰῶνας)

* Ἐνα ἄλλο τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας salutaris ἀποτελεῖ μαζί μέ τήν ἐπαρχία Πραιβαλιτάνα μιά ἐνότητα καί ἀνήκει στή διοίκηση Δακίας(Not. dign. Or.III,19).

Πόλεις	Αναστάσιος (491-518)	Ιουστινός (518-527)	Ιουστινιανός (527-565)	Ιουστινός Β' (565-578)	Τιβέριος (578-582)	Μαυρίκιος (582-602)	Φωκάς (602-610)	Ηράκλειος (610-641)	Ιουστινιανός Β' (641-685)	Τιβέριος (685-705)	Σύνολο	Έτος κοπής των πιο πρόσφατων νομισμάτων	Παρατηρήσεις
Αμφίπολις	2	2	3	2		1;					10		
Βαγιάλα	2	6	29	119	60	42					258	10 νομ. 584/5	θησαυρός+25 άχρονολόγητα
Βράκλεια	2		7	32	14	17					72	16 νομ. 583/4	σκόρπια εύρηματα
Λύγκου												1 νομ. 584/5	
Βίλλος	18	1									19	518	θησαυρός +40 άχρονολόγητα
	3	5	57	53							118	2 νομ. 571/2	" +1 άχρονολόγητο
								19			19	616/7	"
								22			22	618/9	σκόρπια εύρηματα
Βοθικόπολις		1	8	16							25		θησαυρός
Βόβοι		2									2		σκόρπια εύρηματα
			2	3							5		θησαυρός(χρυσά νομίσματα)
Βιππι		2	8	1		3	2	4	1	1	22		μέσα στην πόλη
	2	1	4	2	2	2	1				14		έξω από την πόλη
Σύνολο	29	20	118	228	76	65	3	45	1	1	586		

Πίνακας 2

Χρονολογημένα νομίσματα 6ου-7ου αιώνα στις πόλεις της έπαρχίας Μακεδονίας(έκτός της Θεσσαλονίκης)